

**Zemědělské školství,
výzkum a osvěta
jako předpoklad
hospodářského
a sociálního rozvoje
venkova
v 19. a 20. století**

---

sborník příspěvků
z mezinárodní konference
věnovaný památce
Samuela Cambela

**STUDIE
SLOVÁCKÉHO MUZEA
UHERSKÉ HRADIŠTĚ
9/2004**

Obsah

Za prof. PhDr. Samuelom Cambelom, DrSc.	7
HLAVNÍ REFERÁTY:	
Pavol Martuliak: Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945	11
Zdeněk Pátek: K dějinám českého zemědělského vysokého školství v Čechách	21
REFERÁTY:	
Luboš Velek: Agropedagogika ve službách mladočeské strany na přelomu 19. a 20. století	33
Roman Holec: „Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina“ (Poľnohospodárska didakticko-osvetová literatúra na Slovensku v rokoch 1848–1914 a jej zdroje)	39
Teodorička Gotovska-Henze: Novodobé bulharské zemědělství před Osvobozením	51
Zdravka Michajlova: Zemědělské školství v Bulharsku od Osvobození do otevření Agronomické fakulty	61
Mariana Stamova: Zemědělské školství v Bulharsku 1944–1991	65
Helena Kokešová: Příklad hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919	69
Jiří Lapáček: Zemské střední hospodářské školy v Přerově a Novém Jičíně a jejich učitelský sbor v letech 1875–1918	81
Alena Mikovcová: Podíl Vysoké školy zemědělské v Brně na rozvoji zemědělského pokroku v meziválečném Československu	97
Petr Blažek–Michal Kubálek: Politicky motivované vylučování studentů v zakladatelském období komunistického režimu (Černá kapitola z dějin vysokého zemědělského a lesnického školství v Praze)	111
Jaroslav Pažout: Studentské hnutí na Vysoké škole zemědělské v Praze v době Pražského jara	133
Karol Janas: Hospodárske školy a ich význam pre zvyšovanie vzdelanosti v poľnohospodárstve v prvej polovici 20. storočia	139
Vlastislav Lacina: Odborné zemědělské školství v Československu mezi světovými válkami	143
Josef Harna: Nižší odborné školy hospodářské v letech první Československé republiky a jejich význam pro zemědělskou osvětu	149
Antonie Doležalová: Místo zemědělského školství ve státních rozpočtech první Československé republiky	161
Jiří Dvořák: Zemědělské školství v oblasti působnosti Národohospodářského sboru jihočeského (aneb od dobývání tuhy rolníky až do konce doby meziválečné)	169
Jiřina Juněcová: Školní statky středních zemědělských škol v letech 1945–1960	191
Elena Šubertová: Poľnohospodárske a družstevné školstvo na Slovensku v 20. storočí (aplikácia na Ekonomickú univerzitu v Bratislave)	203
Stefan Stefanov: Vědecký výzkum, vzdělávání a kultura v zemědělských oblastech Bulharské republiky v období přechodu od totalitarismu k demokracii	209
Věra Majerová: Výuka rurální sociologie v českých zemích ve 20. století	213
Jana Šindlářová: Tradice výuky sociologie venkova a zemědělství pro zemědělské inženýry v Brně	217
Helena Hudečková: Zemědělský výzkum: tradice a inovace v sociologickém monografickém studiu venkova	225
Danuša Moravčíková: Pozícia rurálnej sociológie vo výučbe a vedecko-výskumnej činnosti na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre	235
Milan Štefanovič: Vedecký výskum a aplikácia výsledkov v praxi v lesníctve Slovenska v 19. a 20. storočí	239
Gustav Novotný: Hospodářské neboli zemědělské školství v českých zemích od konce osmnáctého do počátku dvacátého století	243
Pavel Zdycha: Vývoj lesnického školstva na Slovensku	265
Lubomír Slezák: Dům zemědělské osvěty – centrum pro kulturní a odborné povznesení venkova a zemědělství	271

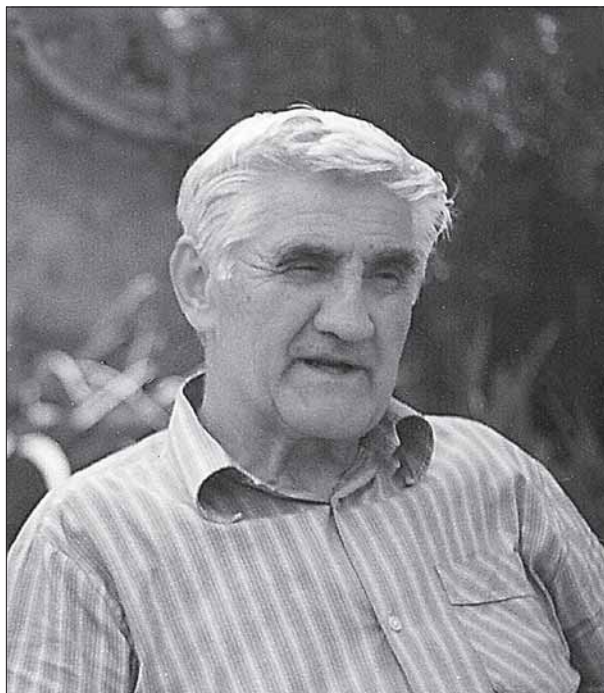
Jaroslav Čmejrek: Agrární osvěta a rozvoj demokracie	281
Jan Dobeš: Československá akademie zemědělská v letech 1924–1938 a její přínos pro zemědělské výzkumnictví	289
Marek Junek: Československé zemědělské muzeum v Bratislavě. Nositel agrární muzejní tradice na Slovensku v letech první Československé republiky	295
Marta Šopáková: Role výzkumu a osvěty v zemědělství českého Slezska v 1. polovině 20. století: příklad Aloise Kacíře a Jana Satinského	299
Jana Burešová: Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v 1. polovině 20. století	311
Miloš Charbuský: František Udržal – žák, student a předseda agrárních akademiků	317
Jiří Šouša: Osobnost a obor (Vladislav Brdlík a zemědělská správověda)	325
Vladimír Kristen: Ing. Ferdinand Klindera, JUDr. Otakar Kádner a jejich úloha ve školství česko- slovenského družstevního hnutí	343
Jaroslav Rokoský: „...aby pro život, jako příští hospodář, co možno nejvíce získal.“ Břetislav Beran, student vyšší hospodářské školy v Klatovech	351
Daniela Wolfová: Miesto a význam prírodného bohatstva a kultúrneho dedičstva v rozvoji vidieka	363
Seznam účastníků konference a autorů příspěvků	365

Contents

In the Wake of Prof. PhDr. Samuel Cambel, DrSc.	7
MAIN PAPERS:	
Pavol Martuliak: Agricultural Education and Scientific Research in Slovakia prior to 1945.....	11
Zdeněk Pátek: On the History of Czech Agricultural College Education	21
CONTRIBUTIONS TO DISKUSSION:	
Luboš Velek: Agropedagogy in the Services of the Young Czech Party at the Turn of the 19 th and 20 th Centuries	33
Roman Holec: How Reasonable Martin Became Rich and Along with Him the Whole Village	39
Teodorička Gotovska-Henze: Modern Bulgarian Agricultural Education Before the Liberation ...	51
Zdravka Michajlova: Agricultural Education in Bulgaria from the Liberation to the Opening of the Agricultural Faculty	61
Mariana Stamova: Agricultural Schools in Bulgaria in the Years 1944–1991.....	65
Helena Kokešová: The Contribution of Agricultural Academy in Tábor for the Development of Agricultural and Popular Education in the Years 1866–1919	69
Jiří Lapáček: Regional Secondary Schools of Agriculture in Přerov and Nový Jičín and their Staff between 1875–1918	81
Alena Mikovcová: The Share of the Brno Institute of Agriculture on the Development of Agri- cultural Progress in the Inter-War Czechoslovakia.....	97
Petr Blažek–Michal Kubálek: Expulsions of Students for Political Reasons in the Early Period of the Communist Regime – a Dark Chapter in the History of Prague Agriculture and Forestry Schools	111
Jaroslav Pažout: Student Movement at the Prague Institute of Agriculture during the so-called Prague Spring.....	133
Karol Janas: Agricultural Schools and their Importance for Improving Education in Agriculture in the First Half of the 20 th Century	139
Vlastislav Lacina: Specialized Agricultural Schools in the Inter-war Czechoslovakia.....	143
Josef Harna: Secondary Agricultural Schools during the Years of the First Czechoslovak Republic and their Importance for Popular Education in Agriculture.....	149
Antonie Doležalová: The Place of Agricultural Education in the State Budgets of the First Republic .	161
Jiří Dvořák: Agricultural Education in the Area of Operations of the South Bohemian Board for National Economy (or From Graphite Mining Peasants to the End of the Inter-war Period) ...	169
Jiřina Juněcová: School Farms of Secondary Schools of Agriculture in the Period of 1945–1960 ..	191
Elena Šubertová: Agricultural and Cooperative Education in the 20 th Century Slovakia (Applied to the Bratislava University of Economics)	203
S. Stefanov: Scientific Assistance, Education and Culture in the Rural Regions of the Republic of Bulgaria During the Period Transfer from the Totalitarian Regime to Democracy	209
Věra Majerová: Teaching Rural Sociology in the 20 th Century Czech Lands	213
Jana Šindlářová: The Tradition of Rural Sociology Courses for Agricultural Engineers in Brno ...	217
Helena Hudečková: Agricultural Research: Tradition and Innovation in the Sociological Mono- graphic Study of Countryside	225
Danuše Moravčíková: The Place of Rural Sociology in the Teaching and Research/Development Activities of the Slovak Agricultural University in Nitra.....	235
Milan Štefanovič: Scientific Research of Slovak Forestry in the 19 th and 20 th Centuries and the Practical Application of its Results	239
Gustav Novotný: The Agricultural School System in the Czech Lands from the End of the 18 th until the Beginning of the 20 th Centuries	243
Pavel Zdycha: The Development of Forestry School System in Slovakia	265
Lubomír Slezák: The House of Agricultural Education – the Center for Cultural and Educational Edification of Peasantry and Agriculture	271

Jaroslav Čmejrek: Agrarian Popular Education and Development of Democracy	281
Jan Dobeš: Czechoslovak Agricultural Academy in the Years of 1924–1938 and its Contribution to Agricultural Research	289
Marek Junek: Czechoslovak Museum of Agriculture in Bratislava. The Bearer of the Agrarian Museum Tradition in Slovakia during the First Republic	295
Marta Šopáková: The Role Played by Research and Popular Education in the Agriculture of Czech Silesia in the First Half of the 20 th Century: the Example of Alois Kacíf and Jan Satinský	299
Jana Burešová: Educational Activities of Progressive Women's Societies among Countrywomen during the First Half of the 20 th Century	311
Miloš Charbuský: František Udržal – a Pupil, a Student and a Chairman of Agrarian Academics ..	317
Jiří Šouša: A Personality and a Field of Study (Vladislav Brdlík and Agricultural Management Science)	325
Vladimír Kristen: Ing. Ferdinand Klindera, JUDr. Otakar Kádner and their Role in the School System of the Czechoslovak Cooperative Movement	343
Jaroslav Rokoský: "...to gain for his future life of a farmer as much as possible." Břetislav Beran, a Student of the Secondary School of Agriculture in Klatovy	351
Daniela Wolfová: The Place and Importance of Natural Resources and Cultural Heritage in the Development of Countryside	363

Za prof. PhDr. Samuelom Cambelom, DrSc.

21. septembra 2004 po ťažkej chorobe zomrel v Bratislave popredný slovenský historik a pedagóg prof. PhDr. Samuel Cambel, DrSc. Patril ku generácii historikov, ktorá v dospievajúcom veku zažila druhú svetovú vojnu a na profesionálnu dráhu vstúpila v prvej polovici 50. rokov 20. storočia. Vojna a v prípade S. Cambela aj Slovenské národné povstanie, na území ktorého sa nachádzala aj jeho rodná obec, ovplyvnili myslenie a životné postoje tejto generácie. Narodil sa 5. marca 1928 v roľníckej rodine v Slovenskej Lupči. Maturoval na ekonomickej škole v Banskej Bystrici a v rokoch 1948–1952 študoval na Vysokej škole politických a hospodárskych vied v Prahe. Hlavné mesto s bohatými historickými pamiatkami a intelektuálnym zázemím ho očarilo. V neskorších rokoch ho rád navštevoval a často s láskou až dojatím spomínal na svoje študentské roky prežité v Prahe.

Po skončení vysokoškolských štúdií krátky čas pracoval na Krajskom národnom výbere v Banskej Bystrici a od jesene 1952 sa venoval pedagogickej, vedeckej a vedecko-organizačnej práci. Jeho dlhoročným pracoviskom sa stala Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Tu pôsobil od roku 1952 do roku 1980 s ročnou prestávkou (1959–1960), keď bol pedagogicky činný na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Od roku 1973 bol vedúcim Katedry všeobecných dejín UK. V rokoch 1962–1963 a 1970–1976 zastával funkciu

dekana a v rokoch 1976–1979 prorektora Univerzity Komenského. Ako vysokoškolský pedagóg a školiteľ odovzdával svoje vedomosti stovkám študentov a aspirantov. Niektorí z nich sa stali profilujúcimi historikmi a s mnohými udržiaval kontakty dlhé roky. Zaujímal sa o ich odborný rast, pracovné problémy a tešil sa z ich úspechov. Od roku 1980 ako riaditeľ Historického ústavu SAV (vtedy Ústavu historických vied) usmerňoval prácu tejto inštitúcie viac ako desaťročie. Aj na pôde HÚ SAV sa prejavila jeho schopnosť spájať ľudí pre jednotný cieľ. Mal veľkú zásluhu na príprave a vydaní 6-zväzkových Dejín Slovenska, doteraz najrozsiahlejšieho diela o historickom vývoji Slovenska od najstarších čias do roku 1960. Dokázal zmobilizovať vedeckých pracovníkov ústavu aj z iných pracovísk na realizáciu tohto projektu. Je len prirodzené, že dielo, najmä jeho posledné zväzky je poznačené podmienkami a atmosférou „normalizačného“ obdobia. Pamätám sa, koľko úsilia bolo treba vynaložiť na presvedčenie vtedajších funkcionárov, že 6. zväzok nemôže obsiahnuť celé povojnové obdobie, pretože chýbajú analytické práce. Ako každá syntetická práca aj táto je zrkadlom doby a vtedajšieho stavu historiografie.

Rozpätie odborných záujmov S. Cambela je pomerne široké, no jeho hlavnou a citovou problematikou bola agrárna a roľnícka otázka. Už jeho prvá monografia – *Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia (1945–1948)*. Bratislava 1958 – je venovaná tejto téme. Po takmer 10 rokoch sa k nej vrátil a na základe rozsiahleho archívneho výskumu pripravil publikáciu *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*. Bratislava 1972, ktorá šírkou záberu a faktografiou má čo povedať aj dnešnému čitateľovi. Neskôr sa predmetom jeho vedeckého záujmu stala kolektívizácia poľnohospodárstva v 50. rokoch 20. storočia. Pracovitost ho neopustila ani po odchode do dôchodku začiatkom roku 1992. Nezaviesil historické remeslo na kliniec, ale pokračoval vo výskume a jeho výsledky prezentoval verejnosti v troch monografiách: *Slovenská dedina (1938–1944)*. Bratislava 1996; *Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878–1944*. Bratislava 2001; *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica 2003. Pripravoval ďalšiu publikáciu, ale osud mu ju nedoprial dokončiť.

Samuel Cambel aj po rozdelení Československa udržiaval styky a spolupracoval s viacerými českými historikmi. Zvlášť intenzívna bola jeho spolupráca so Slováckym múzeom v Uherskom Hradišti. Na stránkach jeho zborníkov publikoval viacero štúdií. Bol duchovným otcom vedeckých seminárov a medzinárodných konferencií venovaných otázkam agrárnych dejín 20. storočia, českého a slovenského poľnohospodárskeho družstevníctva, školstva a pod., ktoré od roku 1989 organizovalo múzeum za súčinnosti iných pracovísk. Po každom takomto úspešnom podujatí, stretnutí s kolegami a priateľmi ho naplňal pocit uspokojenia a radosti z obohatenia historických poznatkov. Smrť zavŕšila jeho dielo, nám zostáva poďakovať mu za vykonanú prácu. Tento zborník venovaný jeho pamiatke je skromným prejavom našej vďaky a úcty.

Michal Barnovský

HLAVNÍ REFERÁTY

Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945

PAVOL MARTULIAK

Poľnohospodárstvo s príbuznými hospodárskymi odvetvami (hlavne lesné a vodné hospodárstvo) zohrávalo do čias 2. svetovej vojny primárne postavenie v ekonomickom živote Slovenska, pretože až do konca obdobia, ktorému autor venuje svoj príspevok, bola stále v tejto sfére zamestnaná nadpolovičná väčšina obyvateľstva krajiny. Starostlivosť o pozdvihnutie poľnohospodárskej výroby cestou šírenia poľnohospodárskej osvety medzi príslušníkmi roľníckeho stavu teda zohrávala nielen pre toto spoločenstvo, ale pre celú krajinu, nezastupiteľnú rolu. A túto dôležitú funkciu mohlo plniť predovšetkým **poľnohospodárske školstvo**, založené na dôkladnom **vedeckom výskume**. Cieľom autora príspevku je podať stručnú, prehľadnú syntézu historického vývoja týchto obidvoch uvedených atribútov v podmienkach Slovenska, ktoré ako *čarovný prútik* často nebadane posúvali poľnohospodársku sféru krajiny na vyššiu úroveň a pomáhali jej *držať krok* s oklopujúcim svetom.

Problematiku autor člení, nielen chronologicky, ale najmä z aspektu charakteristických odlišností či špecifik, na tri časti. Prvá časť je vlastne úvodom, ktorý má za cieľ načrtnúť genézu problematiky, ilustrovať činnosť a zásluhy slovenských priekopníkov, ktorí kládli základný kameň poľnohospodárskej vede, osvete a vzdelávaniu nielen v celoslovenských, celouhorských, ale v určitom zmysle slova i celosvetových parametroch a to počnúc 18. storočím až do zrušenia poddanstva.

Druhá časť obsahuje syntetizujúci pohľad jednak na činnosť pokračovateľov vedných nadšencov z radov Slovákov v oblasti poľnohospodárstva, ako osobitného vedného rezortu, od polovice 19. storočia až do čias *finišu* monarchie. Zároveň tu chce autor priblížiť dobovú situáciu v oblasti vzniku a rozvoja poľnohospodárskeho školstva na území Slovenska do roku 1918. Tretia časť obsahuje opäť syntetizujúci pohľad na problematiku v medzivojnovom období, a to ako za 1. ČSR, tak i v rokoch 1. SR.

1. Prvé začiatky – do zrušenia poddanstva

S nastupujúcimi modernými myšlienkovými prúdmi obdobia novoveku, menovite od čias udomáčňovania sa osvietenských náhľadov v našich podmienkach, začali si čoraz viac uvedomovať aj *pomazané hlavy* panovníckeho rodu Habsburgovcov, počnúc najmä Máriou Teréziou a jej synom Jozefom II., dôležitosť pozdvihnutia hlavných hospodárskych odvetví, z ktorých napokon plynuli do štátnej pokladnice podstatné zdroje príjmov. Medzi týmito odvetvami malo v podmienkach Slovenska v tom čase, popri baníctve, hutníctve či lesníctve, remeslách, stále výsostné postavenie poľnohospodárstvo, najmä vzhľadom k početnému zastúpeniu dane platiaceho roľníckeho stavu. Nie náhodou aj prvé z radu osvietenských reforiem Márie Terézie smerovali práve k pozdvihnutiu tohto spoločenstva, od postavenia ktorého sa nepriamo neraz odvíjali osudy mocnárstva.

Našťastie z radov Slovákov, ako pôvodného etnického obyvateľstva Uhorska, hoci mnohými príslušníkmi *patricijských vrstiev*, neuznávaného za samobytný národ v tejto krajine, vychádzal dostatok učených mužov, ktorí, napriek ťaživým podmienkam svojej doby, hľadali a nachádzali cestu k materiálno-spoločenskému pozdvihnutiu podstatnej komunity svojho národa, ktorú tvorilo práve roľnícke obyvateľstvo.

Jedným z prvých vzdelancov, ktorý obracia pozornosť, popri opise ostatných súčastí spoločensko-ekonomického života krajiny aj k poľnohospodárstvu, bola *Veľká ozdoba*

Uhorska (*Magnum decus Hungariae*), **Matej Bel z Očovej**. Tento polyhistor, najmä prípravou svojho viac- zväzkového diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, v ktorom sa dotýka aj poľnohospodárstva, stal sa jedným z prvých organizátorov vedeckého života na Slovenku a v Uhorsku vôbec. Dostupné poznatky o rezorte poľnohospodárstva vtedajšieho Uhorska zhrnul v rozsiahlom rukopise *Tractatus de re rustica Hungarorum (Traktát o uhorskom poľnohospodárstve)*.¹

Vysokoškolské reformy Márie Terézie sa dotkli, hoci nepriamo aj rezortu poľnohospodárstva. Na **Trnavskej univerzite**, najmä po zrušení jezuitského rádu r. 1773 dostali zelenú aj prírodné vedy a začala sa rozvíjať aj poľnohospodárska odborná výučba. V roku 1774 vznikla v rámci filozofickej fakulty samostatná katedra prírodných vied (tzv. *historia naturalis*). Ako profesori sa na nej formovali dve významné osobnosti. Jeden z nich, **Eduvít Mitterpacher** po premiestnení univerzity do Budína tu otvoril roku 1784 prvú katedru poľnohospodárstva v Uhorsku, na ktorej aj prednášal. Druhý, **Matúš Pankl**, prešiel na **Kráľovskú akadémiu do Bratislavy**, kde pôsobil ako profesor fyziky a poľnohospodárstva. Súbežne prednášal poľnohospodárstvo aj na **Generálnom seminári na Bratislavskom hrade**, kde svojimi prednáškami ovplyvnil dve veľké osobnosti slovenského národného obrodovania **Antona Bernoláka** a **Juraja Fándlyho**. V roku 1790 Pankl vydal aj známu učebnicu *Compendium oeconomiae ruralis*. Je tiež autorom príručky o poľnohospodárstve, v ktorej ako jeden z prvých odborníkov podáva charakteristiku fyzikálnych pôdnych podmienok, zdôrazňujúc pritom dôležitosť pôdnej štruktúry. Skúmal mineralizáciu organickej hmoty a hlásal nový prístup k organickému hnojeniu. V diele profesora Pankla pokračoval najmä jeho žiak Juraj Fándly, ktorý, popri iných prácach, nové metódy hospodárenia na pôde propagoval hlavne v šesťzväzkovom diele *Poľnohospodárskej encyklopédie* v Bernolákovskej slovenčine.

Kvôli úplnosti sa žiada poznamenať, že sa prírodné vedy v tom čase nepestovali len na univerzitách či seminároch, ale aj na gymnáziách a lýceách. Napríklad dolnostrehovský rodák **Ján Severini**, profesor na lýceu v Banskej Štiavnici, vydal v roku 1779 našu prvú zoológiu pod názvom *Tentamen zoologiae Hungaricae*.

Dňa 14. septembra 1763 založila panovníčka na území Slovenska prvé špeciálne vysokoškolské hospodársko-technické zariadenie, na ktorom sa vyučovalo aj poľnohospodárstvo, **Kolégium ekonomicko-kamerálnych vied v Senci** (*Collegium scienciarum politico-oeconomicum cameralium*).²

Kolégium malo polytechnický charakter. Piaty profesori prednášali hospodársku aritmetiku, pričom tu prednášali aj *kamerálne vedy*. K pestrej palete ďalších predmetov patrila aj **ekonómia**, v rámci ktorej, popri podvojnom účtovníctve profesori venovali pozornosť aj **poľnohospodárstvu**. Úlohou kolégia bolo vychovávať kvalifikovaných odborníkov nielen pre priemysel, obchod, verejnú a finančnú správu, ale aj pre poľnohospodárstvo a jemu príbuzné odvetvia. V dôsledku veľkého požiaru škola v Senci po troch rokoch vyhorela. Po presťahovaní sa do Taty živorila a do dvoch rokov zanikla.

V priebehu 18. storočia priam *zaplavili* uhorskú Dolnú zem – vyprázdnenú po Turkoch, t. j. maďarské, vojvodinské i banátske roviny, húfy slovenských prisťahovalcov. Jedným zo stoviek novovznikajúcich sídiel Slovákov na Dolnej zemi bolo aj čisto slovenské päťtisícové mestečko **Sarvaš**. Tu pôsobil ako evanjelický farár rodák zo slovenskej dolnozemskej obce Alberty, syn Púchovčana **Samuel Tešedík**. Počas štúdií na nemeckých univerzitách v Erlangene, Jene, Drážďanoch i Halle, popri teológii so zánietenosťou navštevoval aj prednášky z prírodných vied. Pre mladého Tešedíka bol navýznamnejšou *univerzitou* v Nemecku rozbiehajúci sa kapitalistický ruch, vrátane pribúdajúcich poľnohospodárskych novôt. Aj preto jeho pozornosť zo súdobých učencov najviac upútali pedagógovia, ako B. J. Basedow, či Švajčiar H. J. Pestalozzi a i., ktorí sa usilovali zreformovať zastaralú školskú výchovu. Od nich si priniesol do vlasti svoje životné kré-

do, aby školu a výchovu čo najužšie spojil s potrebami života. V Nemecku si osvojil aj zásady filantropizmu.

Tešedík sa, popri svojej kňazskej činnosti, aktívne zapojil do víru osvietenského reformného ruchu. Svojimi progresívnymi názormi a aktivitou, predovšetkým pedagogickým realizmom, čoskoro upútal na seba pozornosť oficiálnych ideológov panovníckeho dvora. Jeho nezriedkavým hosťom a neskôr dobrým priateľom sa stal, ešte ako správca pre uhorské záležitosti, neskorší panovník Jozef II.

Prvoradým cieľom Tešedíka bolo vybudovať školu, ktorá by pripravovala svojich absolventov pre potreby každodenného praktického života. Pred očami mal najmä roľníka-poľnohospodára a jeho potreby. Svoj ideál novej školy realizoval v **Praktickom hospodársko-priemyselnom inštitúte v Sarvaši**. Dňa 30. augusta roku 1779 požiadal štátnu vrchnosť o pridelenie pozemku, na ktorom chcel vybudovať školu. Vďaka porozumeniu úradov sa mu tento čin podarilo realizovať.

*On teda ihneď na pridelenej zemi postavil školu, založil záhradu, zriadil knižnicu, nakúpil za svoje vlastné peniaze rozličné stroje a za štyri roky s vypätím všetkých síl on sám učil k tomuto cieľu vybrané väčšie deti.*³

Išlo vlastne o dvojstupňovú školu. Nižší stupeň bol v skutočnosti ľudovou školou pre mladšie deti. Vyšším stupňom bola **poľnohospodárska a priemyselná škola**, ktorá mala slúžiť na prípravu panských úradníkov, remeselníkov, manufaktúristov i obchodníkov. Pritom škola slúžila aj na výchovu učiteľov, menovite v dedinskom prostredí, ktorí boli zvlášť pripravení na presadzovanie novôt medzi roľníckou mládežou. **Išlo v skutočnosti o prvú poľnohospodársku školu svojho druhu na svete.**⁴

Záverom tejto časti sa žiada ešte zdôrazniť, že realizácia myšlienky založenia praktickej školy pre výchovu slovenských žiakov, ktorá vzklíčila v začiatkoch národného obrodzenia, bola cieľom aj viacerých ďalších slovenských vzdelancov i v 19. storočí a našla významné miesto aj v programe štúrovcov. Poľnohospodárskej problematike venovali sústavnú pozornosť aj Slovenské národné noviny, najmä ich príloha Orol Tatránsky, kde bola rubrika *O poľnom a domácom hospodárstve a inších náradách*. Tento cieľ sa v tom čase, pravda, slovenskej pospolitosti nepodarilo realizovať.

2. Prvá fáza modernej vedy a poľnohospodárske školstvo na Slovensku do čias prevratu

V druhej polovici 19. storočia, vedno s postupujúcou priemyslovou revolúciou pokračoval aj prudký rozvoj prírodných vied. Začal sa rozmáhať sústavnejší a intenzívnejší výskum prírodných pomerov Slovenska, najmä jeho geologickej skladby, rastlinstva a fauny. Výsledky tohto rozvojového procesu sa, hoci za zložitejších okolností, prenášali aj do oblasti poľnohospodárstva.

Druhá polovica 19. storočia bola dosť bohatá na vzácnych prírodovedcov z radov Slovákov, ktorých diela významne posúvali latku poznania, okrem iných vied, najmä v oblasti botaniky (dr. G. Reuss z Revúcej, dr. K. Kiko z Uhrovcu, D. Sloboda zo Skalice a p.). Už od konca 40. rokov sa aktívne angažoval ako publicista rodák zo Slov. Lupče Daniel G. Lichard, jeden z najväčších slovenských osvetárov a popularizátorov, najmä na stránkach svojich *Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, či neskôr v ním vydávanom národohospodárskom časopise *Obzor*. Najväčším výtvarným prínosom pre slovenský kultúrno-osvetový a vedecký život bolo založenie Matice slovenskej v auguste 1863.

Prijaté Stanovy vedecko-umeleckých odborov MS, ktoré ponechávali aj priestor pre *Odbor pre matematiku a prírodné vedy*, dávali širokú možnosť aj pre rozvoj vedných a technických odvetví, ktoré mali prispievať k pozdvihnutiu poľnohospodárstva na vyššiu úroveň. Práve v tom čase význam vedy a techniky vo vtedajšej spoločnosti prudko vzrastal, čo si dostatočne uvedomovali aj vedúce osobnosti slovenského politického i kultúrneho

života, či MS. O to bol tragickejší brutálny zákrok maďarských vládnych kruhov, ktoré dali v apríli 1875 násilne zatvoriť MS.

Sú všeobecne známe okolnosti okolo maďarizačného útlaku, keď Slovákom v Uhorsku bola upieraná národná identita a možnosť vzdelávania sa či úradovania v materčine. Preto sa až do samého zániku monarchie nedá vlastne hovoriť o *slovenskej vede* či o *slovenskom školstve* a to ani vo vzťahu k fenoménu poľnohospodárstva. Na Slovensku, ako neoddeliteľnej súčasť Uhorska, mohli vyvíjať činnosť len uhorské vedecké organizácie, inštitúcie, spoločnosti v oficiálnom štátnom maďarskom jazyku. Najvýznamnejšia z nich **Uhorská akadémia vied** mala síce matematicko-fyzikálnu a prírodovednú *triedu*. Jej ťažisko pritom spočívalo v pestovaní uhorských dejín, maďarského jazyka a literatúry. Pre proces vedeckého poznávania Slovenska i pokiaľ ide o odvetvia, inklinujúce k poľnohospodárstvu, mala väčší význam **Uhorská kráľovská prírodovedecká spoločnosť**. V nej pracovalo viacero významných vedcov Slovákov, alebo pochádzajúcich zo Slovenska.

K ďalším vedeckým inštitúciám patrili početné prírodovedecké spolky alebo spoločnosti zväčša regionálneho charakteru s užšie ohraničeným či širším priestorom pôsobenia na území Slovenska. K nim patrila napr. **Bratislavská prírodovedecká spoločnosť**, založená v roku 1856, na čom mali zásluhu napr. **Ján Bolla**, či barón **Dionýz Medňanský** a ďalšie osobnosti. Známy svojou vedeckou aktivitou bol tiež **Prírodovedecký spolok Trenčianskej stolice**, najmä zásluhou **Jozefa L. Holubyho**, či MUDr. **K. Brančíka**. Vedeckovýskumné úlohy v oblasti zdravotníctva, ale aj prírodných vied riešil **Lekársko-lekárnický a prírodovedecký spolok Nitrianskej stolice**, založený v roku 1889. Predsedom prírodovednej sekcie bol známy amatérsky meteorológ **barón Gregor Friesenhof**, ktorý žil v Brodzanoch na Hornej Nitre. Bol známy ako **zakladateľ agrometeorologického observatória v Nedanovciach**. Okrem meteorologických príspevkov vo vedeckých ročenkách uverejňoval celý rad vedeckých článkov aj z iných oblastí prírodných vied. Položil základný kameň k povýšeniu **pôdoznalectva na modernú vedu**. Zostavil **nový typ pluhu** (*Nedanovsko-brodzianský pluh*) a postaral sa aj o jeho rozšírenie do praxe. Bol významným **propagátorom družstevníctva** medzi roľníkmi. Patril aj k popredným zakladajúcim členom Matice slovenskej.⁵

Od uvedených spolkov či vedeckých spoločností sa svojim zameraním odlišoval **Hor-ský karpatský spolok**, založený v roku 1873 so sídlom v Kežmarku. Najprv sa jeho činnosť obmedzovala na prírodovedný výskum Vysokých Tatier. Neskôr nadobudol charakter celokrajinského turistického spolku, tak svoju pôsobnosť rozšíril na celý karpatský oblúk a napokon na všetky oblasti Uhorska. Jeho členovia v pravidelných ročenkách uverejňovali štúdie a články o flóre či kvetene, o faune, geologickej stavbe i krasových útvaroch nielen Vysokých Tatier, ale celých Karpát i ostatných častí Slovenska. Vo **Veľkej pod Tatrami** založil spolok **Tatranské múzeum, v Poprade zas Karpatské múzeum**.

Roku 1867 založil prvýkrát na území Slovenska **Mikuláš Konkoly-Thege** na svojom majetku v **Starej Ďale** (Hurbanovo), súkromnú meteorologickú stanicu s astronomickým observatóriom. Napriek skromnému vybaveniu (2 teplomery, tlakomer, zrážkomer a veterná zástavka), zakladateľ stanice už vtedy sledoval nielen priemerné mesačné teploty, absolútne maximá i minimá teplôt, ale aj tlak vodných pár, oblačnosť, mesačné úhrny zrážok, rozdelenie vetrov a pod.⁶ Zariadenie úspešne pôsobí doposiaľ.

Priemyselná revolúcia do konca 19. storočia v plnej miere zasiahla aj poľnohospodársku výrobu na Slovensku. Svojou šírkou, množstvom a technickou úrovňou bol sortiment viacerých slovenských tovární na výrobu poľnohospodárskych strojov považovaný priam za *zázrak* vtedajšej doby. Boli to nielen bežné poľnohospodárske stroje či zariadenia, ale na Slovensku sa vyrábali už aj veľké transportné mláčačky s elevátormi, parné lokomotívy. Na podvozky sa montovali dovážané benzínové motory a do módy prichádzali tiež motorové mláčačky. Na program dňa prichádza využitie elektriny. Prvýkrát na Slovensku sa mlátilo

obilie na elektrický pohon už v roku 1895 v Kežmarku. Väčšina strojov v poľnohospodárstve sa pritom využívala na veľkostatkoch. Tam sa ujímala aj meliorácia pôdy a hnojenie umeľými hnojivami.

Druhou, tienistejšou stránkou priemyselnej revolúcie v poľnohospodárstve na Slovensku bola skutočnosť, že na roľníckych hospodárstvach sa využívali spravidla len malé mláťačky, väčšinou ručné, tiež vejačky, len zriedkavo sejačky. Väčšinou sa sialo ručne. Aj ostatné roľnícke práce, najmä u menších poľnohospodárskych závodov, na rozdrobených poličkách, prebiehali naďalej po starom. Bolo to najmä v dôsledku nízkej kúpyschopnosti týchto vrstiev roľníctva. Aj výnosnosť bola na týchto roľníckych hospodárstvach ďaleko nižšia v porovnaní s modernými metódami obrábaných veľkostatkov.

Do značnej miery sa pod tento stav podpisovala aj zaostalosť, nízka poľnohospodárska osveta, nedostatok kvalifikovaných roľníkov, ovládajúcich moderné metódy hospodárenia na pôde. Receptom na odstraňovanie tohto posledného neudu bolo intenzívne budovanie poľnohospodárskeho školstva.

Poľnohospodárske školy po rakúsko-maďarskom vyrovnaní zakladalo uhorské ministerstvo poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu. Vybuďovala sa ucelená sústava poľnohospodárskych odborných škôl, ktoré tvorili **vyššie stredné školy (ústavy)** a **odborné školy nižšieho typu**.

Prvou vyššou poľnohospodárskou školou na území Slovenska sa stal **Košický hospodársky ústav**, založený v meste roku 1875. Táto škola, ako jediná svojho typu v *Hornom Uhorsku*, zohrala pri rozvoji poľnohospodárstva a poľnohospodárskych vied na Slovensku osobitne významnú úlohu. Na škole tvorili majoritu študenti zo slovenských rodín, ktorí zostali po jej skončení spravidla pôsobiť v domácom prostredí. Pri škole sa začalo formovať poľnohospodárske výskumníctvo, čo urobilo z Košíc onedlho významné poľnohospodárske centrum.⁷

Pri ústave vznikla v roku 1879 aj jedinečná úzkošpecializovaná **Škola vodotechnických majstrov**. Táto prvá melioračná škola sa zameriavala na výchovu *lúkárskych* a melioračných majstrov. Vďaka činnosti školy, ktorá odchovala desiatky kvalifikovaných odborníkov, sa položili základy pre realizáciu rozsiahlych melioračných programov, ako aj pre rozšírenie a prehĺbvanie melioračného výskumu.

Košický hospodársky ústav, neskôr známy ako Hospodárska akadémia, mal svoj vlastný majetok, na ktorom škola realizovala vzorové hospodárstvo. Vďaka dobrým hospodárskym výsledkom priaznivo ovplyvňovala poľnohospodársku prax v širokom okolí. Zároveň škola vykonávala poradenskú službu pre roľníkov a statkárov a to i z celého stredného a východného Slovenska. V roku 1903 táto činnosť dostala systémový rámec vznikom *Poľnohospodárskej poradenskej komisie*. Župy západného Slovenska ovplyvňovala poradenská činnosť poľnohospodárskej akadémie za Dunajom, v meste Staré Uhorské Hradý (Mosonmagyaróvár).

V roku 1884 bolo založené ešte jedno špeciálne školské zariadenie. Išlo o **Vinohradnícku a záhradnícku školu v Bratislave**, zakladateľom ktorej bol bratislavský vinohradnícky spolok. Od roku 1923 prešla, ako štátna škola, do Modry, kde v nových pomeroch pôsobí doposiaľ.

Popri poľnohospodárskych školách vyššieho, vznikali v Uhorsku aj školy *nižšieho typu*. Najmä zrušenie poddanstva pripravilo podmienky pre prekonávanie agrárnej zaostalosti. V podmienkach zaostalého Slovenska bolo zvlášť prepotrebným cieľom zriaďovanie poľnohospodárskych škôl. Táto otázka sa zo strany slovenských aktivistov aktualizovala zvlášť v matičnom období. Sám prvý predseda Matice slovenskej Štefan Moyses rokoval v roku 1864 priamo na cisárskom dvore v záležitosti zriadenia slovenskej poľnohospodárskej školy. Po viacerých úvahách a snaženiach sa napokon realizovala žiadosť **hlavného župana Liptova Martina Szentiványho** z roku 1867 zriadiť **poľnohospodársku školu**

v Liptovskom Hrádku. Po zdĺhavých prípravách bola táto prvá slovenská škola svojho druhu na území Slovenska otvorená **12. januára 1871**. Trojročná výučba na škole prebiehala v slovenčine. Súhlas vlády s otvorením hrádockej školy mal defilovať jej záujem na povznesení nemaďarských národností v Uhorsku.

Útoky proti škole sa začali po zostrení maďarizácie, ktorej padli za obeť tri slovenské gymnáziá a MS, najmä od roku 1876. Napriek neprajníckym útokom zo strany úradnej vrchnosti škola prežila potom ešte takmer desať rokov. Zanikla koncom školského roku 1885/1886.

V tom čase uhorská vláda potvrdila žiadosti župy Gemer-Malohont a mestu Rimavská Sobota, keď 1. novembra 1884 došlo k otvoreniu **Rimavsko-sobotskej uhorskej kráľovskej roľníckej školy**. Cieľom školy bolo vychovať žiakov pre vzorné vedenie menších hospodárstiev, ale jej absolventi sa mohli uplatniť, ako vedúci robotníci alebo dozorcovia, i na veľkostatkoch. Výučovanie na škole, ktoré prebiehalo v maďarčine, trvalo dva roky. Iba žiaci, ktorí chceli študovať veterinárstvo a zahradníctvo, mali trojročné štúdium. Škola v Rimavskej Sobote, v osade Kurinec, nahradila prvú slovenskú poľnohospodársku školu v **Liptovskom Hrádku**. Tam namiesto nej potom zriadili hájnickú školu. Žiaci dokončili štúdiá v Rimavskej Sobote.

Škola mala k dispozícii školský majetok s najnovším technickým, či strojovým vybavením, na ktorom si žiaci osvojovali praktické návyky moderného hospodárenia. V roku 1900 tu založili aj meteorologickú stanicu. Od roku 1911 sa škola zameriavala na prípravu poľnohospodárskych adjunktov (podúradníkov, hospodárskych zriadencov). Po vzniku ČSR, 25. júla 1919, školu prevzali orgány československého štátu.

Za čias uhorskej vlády vznikli na území Slovenska ešte **ďalšie štyri školy s poľnohospodárskym zameraním**, ktoré potom v transformovanej podobe existovali aj po vzniku ČSR. Išlo o roľnícke školy v **Komárne**, **Brezne nad Hronom** a v **Sabinove**, ako aj **Poľnohospodársku školu v Oravskom Podzámku**. Napriek svojmu maďarskému jazykovému charakteru tieto školy počas svojej existencie do roku 1919 pripravili stovky kvalifikovaných odborníkov, ktorí aktívne prispievali k zveľaďovaniu poľnohospodárskeho vidieka Slovenska.

3. Medzi dvoma svetovými vojnami

Zmeny, ktoré pre Slovensko priniesli posledné októbrové dni roku 1918, dotkli sa výrazne aj poľnohospodárskeho školstva a vedy. V súlade so zákonmi č. 75 a 281 z roku 1920 sa všetky poľnohospodárske školy v novej ČSR dostali pod správu Ministerstva poľnohospodárstva (MP) v Prahe. V súlade s novou legislatívou prešli do rúk štátu, ktorý prostredníctvom MP pristúpil k ich unifikácii a reorganizácii.

Poľnohospodárske školy na Slovensku ministerstvo riadilo prostredníctvom inšpektorov pre tieto školy v Bratislave. Vedúci odboru poľnohospodárskych škôl na MP v Prahe dr. Eduard Reich pripravil novú koncepciu obsahu výučby, tvorby učebných osnov a organizácie výučby poľnohospodárskeho školstva. Podľa tejto reformy jeho sieť tvorili **hospodárske školy, gazdinské, záhradnícke a ovocinársko-vinárske, špeciálne školy a ľudové hospodárske školy**.

Nová reforma na tomto úseku mala popri mnohých prednostiach aj svoje negatívne dôsledky. Pre slovenských žiakov bola výhodou najmä skutočnosť, že sa mohli vzdelávať v materinskom jazyku. Veľkú stratu nielen pre školstvo, ale aj pre celý rezort poľnohospodárstva na Slovensku, znamenalo zrušenie Poľnohospodárskej akadémie v Košiciach. Slovenskí študenti boli tak odkázaní len na české vysoké školy. Značné problémy pre poľnohospodárske školy spôsobil odchod veľkej časti kvalifikovaných učiteľov či profesorov maďarskej národnosti zo Slovenska. Ich odchod nahradili mnohí učitelia z českých krajín. Na školách bol zo začiatku taktiež veľký nedostatok slovenských učebníc, ako aj učebných pomôcok.

Najvyšší stupeň odborného vzdelania zabezpečovali hospodárske školy, ktoré sa delili na vyššie a nižšie. **Vyššie hospodárske školy** (resp. poľnohospodárske) mali štvorročné štúdium. Pripravovali podnikateľov pre stredné a veľké hospodárstva a pre veľkostatky. Na školu prijímali žiakov od 15 rokov po skončení 4. triedy gymnázia alebo mešťianky, prednostne z roľníckych rodín. Na Slovensku bola takou školou *Štátna vyššia hospodárska škola v Košiciach*.⁸

Bola jedinou štvorročnou vyššou strednou školou, ktorá poskytovala úplné stredoškolské odborné poľnohospodárske vzdelanie. (Obdobná škola v B. Štiavici mala lesnícke zameranie.) Poslaním školy bolo pripravovať kvalifikovaných odborníkov nielen pre veľkostatky, ale aj pre roľnícke hospodárstva. Napriek začiatočným postprevratovým ťažkostiam, spojeným najmä s odchodom viacerých maďarských profesorov, si škola čoskoro vytvorila dobré podmienky pre svoju zdarnú činnosť. Priestory získala po Hospodárskej akadémii. Profesorský kolektív, zložený zväčša zo slovenských odchovancov Hospodárskej akadémie, po odchode maďarských kolegov, doplnili viacerí českí profesori. Ročne odchovala 20 - 30 kvalitných odborníkov, z ktorých mnohí našli vynikajúce uplatnenie nielen v praxi, ale aj vo vednej oblasti, ako doma,⁹ tak i v zahraničí.¹⁰ Časť z nich dosiahla najvyššie vojenské hodnosti, niektorí sa stali dokonca známymi literátmi.¹¹ Veľký vplyv mala škola na poľnohospodársku prax, najmä cestou poradenskej služby či poľnohospodárskej osvetvy.

Nižšie hospodárske školy sa delili na **dvojročné roľnícke** pre roľníkov a maloroľníkov, **odborné hospodárske školy** (*zimné*) s vyučovacím časom v dvoch šesťmesačných turnusoch (od 3. novembra do 30. apríla) a **jednoročné hospodárske školy** s desať mesačným obdobím. Žiakmi mohli byť absolventi ľudovej školy od 14 rokov. Vyučovanie bolo prevažne teoretické. Najviac praxe bolo na roľníckych a na jednoročných školách, pri ktorých boli školské majetky. V ďalšej časti prinášame stručný prehľad pestrej palety nižších poľnohospodárskych škôl na Slovensku v období 1. ČSR podľa stavu z polovice tridsiatych rokov (šk. rok 1935-1936).

Dvojročné roľnícke školy boli v Martine, v Sabinove a škola so slovenským i maďarským vyučovacím jazykom v Komárne. **Jednoročné hospodárske školy** existovali v Eberharte (Malinovo), v Holíči a v Rimavskej Sobote, na ktorej sa vyučovalo tiež v slovenčine i maďarčine. Hodne rozšírenou bola sieť **odborných hospodárskych škôl** (*zimných*) s vyučovacou dobou dvakrát po šesť mesiacov. Sídlami ôsmich takýchto škôl boli Trnava, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Oravský Podzámok, Liptovský Hrádok, Spišské Vlasy, Sabinov a Michalovce. **Gazdinské školy** boli jednoročné, zamerané na vzdelávanie dievčat pre vedenie domácnosti a rodinného hospodárstva na roľníckom majetku. Prvoradý dôraz sa kládol na praktickú stránku výučby a odbornej prípravy. Takéto školy boli zriadené v obciach a mestách Skalica, Komárno, Veličná (okres D. Kubín), Hrachovo (okres R. Sobota), a Barca pri Košiciach.

Záhradnícke a ovocinárske školy boli určené na prípravu odborníkov pre oblasť záhradníctva, sadovníctva, vinohradníctva a vinárstva. Vychádzali z nich základní odborníci pre sadovníctvo, ovocinárstvo, škôlkárstvo, zeleninárstvo, kvetinárstvo, vinohradníctvo, vinárstvo a konzervárstvo. Aj tieto školy sa delili na **vyššie a nižšie**.

Špeciálne školy vychovávali odborníkov pre vybrané odvetvia poľnohospodárskej výroby. Mali rôzne zameranie, rôznorodú organizáciu i odlišné podmienky na prijatie. K nim patrila napr. aj *Vyššia poľnohospodárska družstevná škola v Bratislave*, založená v roku 1936. Do tejto jednoročnej školy prijímali absolventov gymnázií, obchodných akademií a Štátnej vyššej hospodárskej školy v Košiciach. Okrem toho bolo na Slovensku ešte ďalších sedem **špecializovaných škôl**. V Brezne nad Hronom bola dvojročná roľnícko-dobytkárska škola, v Komárne jednoročná hospodársko-tabačiarska. V Malinove existovala jednoročná záhradnícka, v Košiciach dvojročná melioračná. V Liptovskom Hrádku existovali

dve takéto školy a to dvojročná drevársko-piliarska a druhá jednoročná, pre lesných hájnikov. V Modre bola zriadená dvojročná vinárska škola, ktorá sa sem presťahovala z Bratislavy.

Eudové hospodárske školy boli určené výlučne pre vidiek, ako školy pokračovacie. Ich úlohou bolo pripravovať mládež nad 14 rokov pre praktický život na dedine.

Vnútropolitické udalosti, ktoré súviseli so vznikom 2. Česko-Slovenskej republiky po 6. októbri 1938 a **so vznikom samostatnej Slovenskej republiky v roku 1939**, neprinesli podstatnejšie úpravy a zmeny v sústave poľnohospodárskeho školstva. Citeľnejšie sa týchto škôl dotkol úbytok českých učiteľov a profesorov, ktorí museli Slovensko opustiť.

Do značnej miery poľnohospodárske školstvo narušila strata južnej časti Slovenska, ktorú po Viedenskej arbitráži zabralo Maďarsko. Z 29 poľnohospodárskych škôl z čias 1. ČSR ostalo na Slovensku 24. V ďalších rokoch bola zriadená Vyššia hospodárska škola v Martine. Dvojročné roľnícke školy pribudli v Bánovciach nad Bebravou a v Spišskej Novej Vsi, Odborná hospodárska škola v Zlatých Moravciach. K špecializovaným školám pribudla Štátna melioračná škola v Banskej Bystrici.

Obsah učebných predmetov bol doplnený len na vyšších hospodárskych školách, kde bolo zavedené povinné vyučovanie nemeckého jazyka a náboženstva. Inak sa učilo v podstate podľa učebných osnov z 1. ČSR.

K najväčším vymoženostiam v oblasti poľnohospodárskeho vzdelávania v období 1. Slovenskej republiky patrí otvorenie vysokoškolského štúdia poľnohospodárskych vied na odbore lesníckeho a poľnohospodárskeho inžinierstva Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave v školskom roku 1941-1942. Týmto krokom sa vlastne vytvorili predpoklady, aby sa po skončení vojny mohlo pristúpiť k založeniu Vysokej školy poľnohospodárskeho a lesníckeho inžinierstva v Košiciach.

Poľnohospodárske školy na Slovensku v medzivojnovom období, ako aj celý rezort, pre ktorý školy vychovávali odborníkov, významnou mierou teoreticky obohacovali výsledky **vedeckého výskumu**. Po prevrate Slovensko opustila väčšina maďarských odborníkov z bývalých uhorských výskumných ústavov. Oblasť poľnohospodárskeho výskumu podstatne posilnil príchod českých inžinierov. Počas svojej činnosti do roku 1938 podstatne prispeli k rozvoju vedeckého výskumu v rezorte, k založeniu nových vedeckých ústavov a k výchove mnohých odborníkov zo Slovenska.

Významný podiel na vytváraní celoštátnej základne poľnohospodárskeho výskumu mala **Zemедelská rada v Bratislave**. Postupne založila *osem župných poľnohospodárskych a lesníckych jednôt*, ktoré organizovali rôzne aklimatizačné pokusy, pokusy s umelými hnojivami a pod. Ťažisko výskumu spočívalo na **Štátnych ústavoch poľnohospodárskych R ČS**, ktoré vznikli na Slovensku do roku 1925 **v Bratislave a v Košiciach**.

Poľnohospodársky výskumný komplex **v Bratislave** vznikol v roku 1920. Jeho základom sa stal *Ústav pre chemickú kontrolu*. V tom istom roku vznikol aj *Potravinársky ústav* a ďalej *Ústav pre kontrolu semenársku*. O rok neskôr vznikol *Ústav pre agropedológiu a bioklimatológiu* i *Ústav fyto-patologický* a napokon roku 1924 *Ústav vinársky* a *Ústav ovocinársky*. V priestoroch po vinárskej škole na Matuškovvej ulici pracovalo v tom čase v bratislavských ústavoch asi 30 odborníkov pod vedením riaditeľa **Ing. J. Pitru**. V roku 1934 k bratislavským ústavom pribudli ešte *Ústav mliekársky* a *Ústav pre pestovanie a zušľachtovanie tabaku*.

V **Košiciach** mohli štátne ústavy nadviazať na dedičstvo po bývalej Poľnohospodárskej akadémii. Tam už mala starú tradíciu napr. semenárska, chemická, liehovarnícka stanica i ekonomická. Štátne ústavy tu mali podobnú štruktúru ako bratislavské. Navyše vznikol *Ústav poľnohospodársko-priemyslový* a v roku 1935 potom ešte *Ústav krmovinársky*. Po okupácii Košíc horthyovskými vojakmi v novembri 1938 sa košické ústavy presťahovali do Sabinova a Spišskej Novej Vsi.

Pri týchto dvoch výskumných základniach sa potom vytvárala sieť *krajských štátnych výskumných staníc*, ktoré úzko spolupracovali s poľnohospodárskymi školami. Okrem nich mali obidva ústavy vlastné *pokusné a agrometeorologické stanice*. Na Slovensku mali svoje výskumné stanice aj štátne ústavy poľnohospodárskeho výskumu v Prahe. Napr. *Štátny ústav pre živočíšnu výrobu* mal od roku 1934 v *Liptovskom Hrádku* výskumnú stanicu rybársku a hydrobiologickú a tiež samostatnú stanicu včelársku. V roku 1935, ako oddelenie pražského Štátneho ústavu pre plemenársku biológiu vznikol v *Martine* *Ústav ovčiarsko-vlnársky*.

Výsledky svojej činnosti, okrem iných publikačných aktivít, ústavy uverejňovali v pravidelných ročenkách pod názvom *Výroční zprávy Výskumných ústavů zemědělských ČSR*.

Osobitné miesto v poľnohospodárskom výskume za 1. ČSR mala vedecká spoločnosť s celoštátnou pôsobnosťou, **Československá akademie zemědělská**. Jej prvým prezidentom bol **Milan Hodža**, no riadnymi členmi boli len dvaja Slováci, navyše neodborníci v poľnohospodárstve, dr. Pavol Blaho a Ján Slávik. Význam ČSAZ pre Slovensko pritom spočíval v zameraní jej vedeckovýskumnej činnosti aj na slovenské poľnohospodárstvo a jeho problémy. V jej *Věstníku ČAZ* vychádzali odborné články, zamerané na potreby praxe i zborník pre pôvodné vedecké práce. Autori sa na ich stránkach dotýkali skoro všetkých problémov výskumu a poľnohospodárskej výroby na Slovensku.

Rozpadom ČSR nielen že stratili na Slovensko dosah i spojitosť všetky celoštátne vedecké inštitúcie, ale musela odísť aj prevažná väčšina českých odborníkov. No slovenská veda aj v zmenených pomeroch obdobia 1. Slovenskej republiky v mnohom nadväzuje na ideologické a metodologické dedičstvo vedy z čias 1. ČSR. Práve v tomto období sa podarilo zriadiť na bratislavskej univerzite **Prírodovedeckú fakultu** a dobudovať **Slovenskú vysokú školu technickú**. Vzniklo niekoľko štátnych vedeckovýskumných ústavov a založila sa **Slovenská akadémia vied a umení**, ktorá vo vývoji slovenskej vedy organizačne predstavuje dovtedy najvyšší stupeň.

Poznámky:

- 1 V tomto diele spracoval, okrem vlastných poznatkov, aj údaje ďalších početných spolupracovníkov a žiakov o vtedajšom stave jednotlivých odvetví poľnohospodárstva v Uhorsku. Hoci mal v priebehu 18. storočia, viaceru erudovaných nasledovníkov v oblasti prírodných vied, menovite na pôde zreformovanej trnavskej alebo košickej univerzity, v tomto vedeckom zameraní ho dlhú dobu nedokázal ani jeden z nich prekonať.
- 2 Svoj kaštieľ pre budovu školy a základinu 20 000 zl. na jej údržbu, uvoľnil gróf **Ján Esterházy**. Na chod školy štedro prispela zo štátnej kasy aj panovníčka.
- 3 Pozri publikáciu: *Dějepis městečka Sarvaš a opis jeho spravných poměrů od Michala Žilinského, profesora a knihovníka na sen. Vyššej škole sarvašskej*. Nové, upravené vydanie. Békešská Čaba, 2004. S. 82.
- 4 Ako o tom píše v uvedenom diele Michal Žilinský, snahu Tešedíka vysoko ocenil aj sám cisár Jozef II.: „Toto v tichosti začaté, ale aj hneď výsledky dokazujúce podujatie a snaženie Tešedíkovo nezostalo skryté pred horlivým a ostrovtipným cisárom Jozefom II. Tento panovník, aby muža tak ochotného a s ním k jednému cieľu bežiacemu podnietil k ďalšej pracovitosti na poli vyučovania ľudu, poslal mu pochvalnú listinu s pamätnou medailou s nápisom *virtute et extemplo*, obsahujúcou 25 dukátov.“ (S. 84).
Tešedík v tomto svojom inštitúte, pre ktorý dal vybudovať priestrannú jednoposchodovú budovu, do značnej miery realizoval svoje pedagogické zásady. Mal pripravený tiež skvelý projekt na vybudovanie vzornej slovenskej roľníckej dolnozemskej dediny, ktorý sa mu ale nepodarilo realizovať.
- 5 Pozri Tibenský, J.: Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Osveta Martin 1979. 247.
- 6 Toto astronomické, meteorologické a geofyzikálne observatórium v dnešnom Hurbanove je na území Slovenska jedinou vedeckou inštitúciou z čias starého Uhorska, ktorá kontinuálne pracuje od svojho vzniku až dodnes a často poskytuje neoceniteľné služby aj našim poľnohospodárom.
- 7 Demo, M. a kol.: Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku. SPU Nitra 2001. ISBN 80-7137-894-1. S. 473.

8 Názov *hospodárska* vyplýval z tradičného označenia, prebraného z maďarčiny 19. storočia, ktoré bolo významovo totožné s termínom *poľnohospodárska*.

9 Napr. Ing. Pavol Ambruš, Prof. Michal Andraščík, Doc. Vít Bojňanský, Doc. A. Huba, Prof. Ján Plesník a i.

10 Napr. Dr. Ing Viktor Krامل, Prof. Gregor Lazarčík – v USA.

11 František Hečko, Andrej Zábredský, Alexander Pockody.

Agricultural Education and Scientific Research in Slovakia prior to 1945

A b s t r a c t

Agriculture, along with related fields, played an important role in the Slovakian economy. This holds especially true for the first half of the 20th century, when more than half of the citizens worked in agriculture or related areas. Hence, peasant education and enlightenment was a top priority issue of the day. The author of this article set himself a goal to present a comprehensive synthesis of historical development of agricultural education and scientific research in Slovakia and by the Slovaks, from its beginnings till 1945.

The first, introductory part of the study attempts to sketch the development, to give credit to the Slovak “pioneers” who laid the foundation for agricultural science, enlightenment and education not only in Slovakia, but also in context of the whole Austro-Hungarian Empire and in a sense, in the global context as well. The second part deals with the history of agricultural education and science from the mid 19th century till 1918. The third part offers synthesizing view of the development during the inter-war period and the period of the 1st Slovak Republic.

K dějinám českého zemědělského vysokého školství v Čechách

ZDENĚK PÁTEK

Zemědělské školství všech stupňů bylo v českých zemích od počátku neoddělitelně spjato se zemědělskou osvětou a výzkumem. Základem tohoto spojení byly potřeby rozvoje zemědělství podmíněné růstem tržních vztahů, stále více pronikajících do zemědělské výroby.

Typickým rysem bylo i personální propojení těchto činností, tvořících tak jeden celek. Učitelé byli zároveň badateli i šířiteli poznatků a často i výkonnými zemědělci či pracovníky na odpovědných místech v oboru.

Neopominutelné bylo i sepětí zemědělského školství na všech úrovních s veřejnou činností, se samosprávnými institucemi zájmového i politického charakteru. Dokladem těchto vazeb je činnost Společnosti pro zvelebení orby a svobodného umění, ustavené v roce 1769, v roce 1788 přetvořené ve Vlastenecko-hospodářskou společnost. V její činnosti se spojovalo úsilí o pokrok v zemědělské výrobě a celkové povznesení venkova s politickými snahami národními. Vždyť v oné době základ národní existence tvořil právě venkov a především rolnictvo; z něho vyrůstaly a stále se doplňovaly ostatní vrstvy českého obyvatelstva.

Celospolečenskými a tedy i politickými vazbami bylo zemědělské školství ovlivňováno na všech etapách jeho vývoje. Přes orgány státní správy i samosprávy se prosazovala v různých obdobích s rozličnou intenzitou společenská objednávka: připravovat zemědělské odborníky pro potřeby rozvoje zemědělské výroby, vyvolané stoupajícím odbytem potravin.

Politické souvislosti, ovlivňující rozvoj zemědělského školství, nehrály vždy jen pozitivní roli. Potřeba zavádění nových poznatků do zemědělské praxe vyžadovala jejich šíření v národním jazyce, tedy i zřizování škol s mateřským vyučovacím jazykem. To však naráželo na státní centralizační germanizační snahy a na odpor představitelů německé části obyvatelstva českých zemí.

Smyslem či cílem příspěvku je ukázat, jaké souvislosti podmiňovaly vznik a rozvoj zemědělského vysokého školství a jaké byly jeho osudy do současnosti. Všímáme si zemědělského vysokého školství v Čechách. Osudy tohoto školství na Moravě a ve Slezsku zasluhují zvláštní pozornost; podmínky zde byly krajně nepříznivé a vysokoškolská výuka mohla být realizována až po vzniku ČSR, kdy byla v roce 1919 táborská akademie přemístěna do Brna.

Školství střední však bylo na Moravě na stejné úrovni jako v Čechách a i úroveň zemědělské výroby rozhodně nebyla nižší. Stejně jako v Čechách bylo zemědělství rozvinutější v úrodnějších vnitrozemských oblastech s českým etnikem. Zájmová organizovanost českých rolníků na Moravě v devatenáctém století dokonce časově předcházela analogickému procesu v Čechách. Toto však je problematika věcně příslušející kolegům z Moravy.

Předkládaný příspěvek ke zkoumané problematice není pohledem profesionálního historika. Jde o pokus o přístup z pozice sociologie politiky. Z prací historiků však bylo nutné vycházet. Problematika zemědělského školství se těšila pozornosti především historiků, v menší míře ekonomů a sociologů. Není zde prostor pro hodnocení prací jednotlivých autorů; věnovali se problematice v různém rozsahu aspektu i hloubce.

Zemědělské vysoké školství se vyvíjelo v několika etapách, odlišujících se podmínkami, cíli i dosaženou úrovní.

Prvá etapa, časově zasahující až do počátku XX. století, je úzce svázána s úsilím o zakládání elementárního a středního zemědělského školství a se zemědělskou osvětou.

Ještě v 18. stol. to byla klášterní škola v Břevnově¹ a Vyšší hospodářský institut v Českém Krumlově.² Tyto školy měly připravovat především úřednický personál pro šlechtické velkostatky. Škola v Trnové u Zbraslavi, založená pražským tiskařem J. T. Schönfeldem, měla sloužit i přípravě samostatných hospodářů. Výuka byla založena na spojení s prací v zemědělské usedlosti a měla trvat šest let. Pro trvalejší prosazení této školy zřejmě nedozrály podmínky a po osmi letech zanikla.³

Teprve po zrušení poddanství a „vyvázání“ rolnictva z feudálních závazků vznikaly zemědělské školy nejen pro potřebu velkostatku, ale i pro odbornou přípravu rolníků. Působily různě dlouhá období a sehrály nesporně kladnou roli. Zvláštní pozornost zasluhuje škola v Rabíně u Netolic, založená v roce 1850 Schwarzenberky, ve které se vyučovalo již i česky. Působila 17 let a po zrušení v roce 1867 až do roku 1892 jako škola pro přípravu schwarzenberských šafářů.⁴

Rozvoj tržních vztahů v zemědělství a potřeba zvyšování zemědělské produkce vyžadovaly šíření soudobých poznatků do zemědělské praxe. To vytvářelo podmínky pro zakládání rolnických i vyšších hospodářských škol: Kolčavka v Libni, Chrudim, Opočno, Hracholusky u Roudnice, Stěžery u Hradce Králové, Tábor...⁵

Významnou roli v rozvoji zemědělského školství sehrál zemský zákon z roku 1864, který právě posílil rozvoj zemědělských škol rolnických a vyšších hospodářských již s českým vyučovacím jazykem.⁶

Zvláštní pozornost zasluhuje Vyšší hospodářská škola v Táboře, zřízená roku 1866, od roku 1900 Zemská hospodářská akademie, která poskytovala ucelené vzdělání na vyšší úrovni než středoškolské. Přijímala studenty s maturitou a dosáhla úrovně, dnes bychom řekli srovnatelné s „Fachhochschule“, vysokou školou, poskytující bakalářský stupeň vzdělání. Proto také sloužila Vídní jako argument pro odmítání zřízení českého vysokého zemědělského školství s tím, že Češi mají svou školu v Táboře, jinak mají možnost studovat ve Vídni.⁷

První pokus o zavedení vysokoškolské výuky zemědělství na pražské univerzitě učinila v roce 1771 Společnost pro zvelebení orby a svobodného umění v Čechách, když navrhla zřízení stolice zemědělství. Neuspěla, problém byl v nepřízni Vídně a v platu profesora, který měl být 800 zlatých ročně. Společnost poté nabídla řešit otázku platu z vlastních prostředků Společnosti. Přesto Marie Terezie vydala dekret o zřízení stolice (katedry) na filozofické fakultě pražské univerzity až v roce 1776.⁸

Prvním profesorem stolice zemědělství se stal Jan Ignác B u č e k,⁹ přijatelný pro Vídeň.

Odborně vhodnější a vzdělanější uchazeč Jan Mehler¹⁰ přijat nebyl. S platem 400 zl. působil Buček pět let, avšak málo úspěšně. Byl totiž kamerálistou, vyznal se ve spravovědě, ale vlastnímu zemědělství údajně příliš nerozuměl a zemědělskou praxi neznal přestože pocházel ze statku a nějakou dobu jej i řídil. Do funkce profesora byl prosazen (sedmadvacetiletý) vídeňským profesorem Sonnenfelsem jako jeho výborný žák. Úřady mu byly nakloněny také, neboť zastával linii vládní politiky v otázce parcelace velkostatků ve prospěch rolnictva. Na klesajícím zájmu o jeho přednášky, když z počátečních 12 posluchačů postupně klesl počet na tři (snad se projevila i možnost šlechtických uchazečů získat vzdělání jinde v cizině), Josef II. stolici zrušil.¹¹

VHS se nevzdávala a prosadila obnovu katedry v roce 1789. Profesorem se stal uznávaný zemědělský odborník a přírodovědec Josef Antonín S c h ö n b a u e r. Vypracoval podrobné osnovy předmětu zemědělství opřené o biologický základ. Prosadil již dvouletou ucelenou výuku, rozvíjel i výzkumnou činnost v Kanálské zahradě. Ke škodě oboru odešel po dvou letech do Pešti z důvodu nedostatečného finančního ocenění. V Pešti totiž dostal plný plat 1200 zl., kdežto v Praze pouze 400 zl. z prostředků VHS.¹²

Po ročním suplování Leonardem H e r g e t e m¹³ se profesury ujal Antonín Z ü r c h a u e r, jenž ve funkci působil 27 let až do své smrti v roce 1817. Katedru pozvedl na dobrou úroveň. Vycházel z osnovy přednášek J. A. Schönbauera. Napsal i učebnici zemědělství a stabilizoval počet posluchačů na více než čtyřicet. V posledních letech navštěvovalo jeho přednášky až 400 posluchačů. Na tento příznivý stav, zřejmě více než úroveň jeho lekcí zapůsobil pokyn Josefa II., aby zemědělství navštěvovali i bohoslovci a ti právníci, kteří se hodlají ucházet o službu na velkostatkách. Po pětadvaceti letech působení byl zrovnoprávněn i platově na úroveň ostatních oborů, když dostal 1 200 zl. již nikoli z prostředků VHS, nýbrž zemských.¹⁴

Jak rakouské úřady sledovaly obsah výuky a dbaly na dodržování stanovených osnov, ukazuje zákaz výuky zemědělské spravovědy Emanuelu M i c h n o v i,¹⁵ který nastoupil na katedru po A. Zürchauerovi. To již byla katedra na žádost zemského sněmu přičleněna k Českému stavovskému technickému učilišti. Spravovědu, vlastně zemědělskou ekonomiku, zde přednášel pět hodin týdně, do zákazu podle vlastních propracovaných osnov, poté podle schválených. Dvousemestrovou encyklopedickou výuku vlastního zemědělství vykonával ještě v prostorách univerzity. Přednášel do roku 1827.¹⁶

Pokračovatelem ve vedení katedry se stal Josef Tadeáš L u m b e.¹⁷ Na jmenování profesorem si počkal čtyři roky. Byl vynikajícím organizátorem. Ve funkci ředitele se zasadil o definitivní převedení stolice zemědělství z univerzity na techniku (v roce 1864). Byl veřejně činný, mj. byl i poslancem zemského i říšského sněmu. Nelze opomenout, že ve výuce prosadil zrovnoprávnění češtiny s němčinou. Výrazným rysem v jeho činnosti byl úzký kontakt s potřebami zemědělské praxe a nižšími stupni zemědělských škol. Tak L u m b e spolu s F. H o r s k ý m¹⁸ a E. A. K o m e r s e m¹⁹ vypracovali osnovy výuky pro školy v Rabíně a Libverdě, které poté posledně jmenovaní také vedli. Přednášel do roku 1866.

Působení nejen na katedře na technice, ale i na nižších školách bylo typické i pro Jana Babtistu L a m b l a,²⁰ který působil mj. i na tábořské akademii. Ten prosadil na české technice, kam v roce 1869 přešel, rozšíření výuky na dva roky a doporučoval rozšíření na tři roky, ale pochopitelně bez úspěchu. Byl vynikajícím odborníkem s encyklopedickými znalostmi zemědělství. Založil vědecký časopis „Archiv zemědělský“. Neuzavíral se do stěn vysoké školy, kde byl v roce 1891 zvolen rektorem, ale šířil i zemědělskou osvětu vydáváním příruček pro rolníky, „Lamblových kapesních kalendářů“. Poměry v době jeho třicetiletého působení charakterizuje i přístup Vídně k jeho návrhu na zřízení samostatné vysoké zemědělské školy. Zemský sněm jeho návrh již v roce 1892 přijal, ale rakouské úřady realizaci odsunuly. Na technice nečekali na Vídeň a z vlastní iniciativy zemědělské studium rozšířili a učitelský sbor zvětšili o několik pedagogů již ve školním roce 1890/91.²¹

Celá tato prvá etapa vývoje vysokoškolské výuky zemědělství je charakteristická spojením výuky, výzkumu, osvěty a zemědělské praxe. Zvláště na nižších stupních zemědělského školství je přímá účast ve výrobě samozřejmostí. Vlastní vysokoškolská výuka nese encyklopedický charakter, má časově malý rozsah, zpravidla dva semestry, nejvýše čtyři a je zajišťována jedním profesorem. Zájem o obor odpovídá stupni rozvoje tržních vztahů v zemědělství, je slabší než o jiné obory avšak se vzestupným trendem. Pro celé období je typický důraz na nacionální problém, který se posouvá od zemských požadavků k českým národním a úspěšným snahám o prosazení češtiny.

D r u h á e t a p a ve vývoji vysokoškolské výuky zemědělství u nás je spojena se jménem mezinárodně uznávaného vědce Julia S t o k l a s y,²² kdy bylo dosaženo zřízení samostatného zemědělského odboru při pražské technice.

Úsilí české části Zemědělské rady, profesorů techniky zvláště Stoklasy bylo nakonec korunováno úspěchem. Samostatný zemědělský odbor byl oficiálně zřízen 26. 10. 1906. Prvním děkanem se stal J. Stoklasa a ještě v listopadu 1906 zahájil výuku čtyřletého studia zemědělství.

Technické zázemí nové fakulty bylo skromné: Grébova vila v Havlíčkových sadech a blízké, většinou provizorní budovy. Základní a technické předměty se přednášely ještě v hlavní budově na Karlově náměstí. Nová fakulta měla skromnější podmínky než fakulty německé techniky: nižší rozpočet, menší platy, nepostačující vybavení. Měla však elán pracovníků, kteří budovali sbírky, knihovny, pokusné objekty, pozemek, stáj, atd.

Stoklasa prosadil spolupráci s výzkumnými ústavů, vytvářel nové odborné katedry a zvyšoval počet docentů a profesorů. Dobu i ovzduší na fakultě charakterizuje fakt, že již od roku 1907 zavedla fakulta úřadování výhradně v češtině, a to i ve styku s Vídní.

První absolventi opustili fakultu v roce 1911. Titul Ing. směla fakulta udělovat však až od roku 1917 (titulu doktora technických věd mohli absolventi dosáhnout již dříve). Počet studentů se pohyboval v předválečné době kolem 170, převážně již z rolnických rodin.

V této skutečnosti se začala projevat vysoká úroveň našeho zemědělství, kde převládaly tržní vztahy, rozvíjelo se nákupní a obytné družstevnictví a také v politice rolnictvo vystupovalo jako samostatná síla organizovaná agrární stranou.

Vznik samostatného státu znamenal otevření nebývalého prostoru pro české vysoké školství. V Praze se na zemědělský odbor v roce 1918 zapsalo téměř 800 posluchačů. V roce 1919 byla celá táborská akademie převedena do Brna, kde vytvořila základ pro českou Vysokou školu zemědělskou. V roce 1920 byla Česká vysoká škola technická přejmenována na České vysoké učení technické v Praze, zemědělský odbor (fakulta) na Vysokou školu zemědělského a lesního inženýrství ČVUT v Praze.

Struktura školy byla jiná než dnes. V čele fakulty byl děkan, volený na jeden rok. Fakulta se členila na dvě samostatná oddělení, zemědělské a lesnické. Ta se dále skládala z ústavů (dnes kateder), vedených správci. Na fakultě působili profesori řádní, mimořádní a bezplatní mimořádní, docenti, asistenti, vědecké síly, demonstrátoři a podúředníci.²³

Na fakultu přešli všichni vynikající odborníci z bývalého odboru fakulty, včetně profesora Stoklasy. Materiálové potíže fakulty však přetrvávaly a proto bylo rozhodnuto o výstavbě nových budov. V roce 1936 byla výuka zahájena již v nových budovách v Praze Dejvicích. To umožnilo zvýšit počet ústavů (kateder) na 27, zřídit moderní laboratoře i statek v Uhříněvsi.

Na fakultě studovali posluchači z celé ČSR i ze zahraničí. Počet posluchačů však byl relativně nízký, mezi 40–50 v jednom ročníku. Příčina byla v obtížích se získáním vhodného zaměstnání po absolvování; zemědělské služby ještě nebyly rozvinuty a uplatnily se i vlivy hospodářské krize.

Studenti se organizovali ve vlastním Spolku posluchačů zemědělského a lesního inženýrství, SPZLI, který se staral i o jejich materiální potřeby, ubytování v kolejích, správu menz aj.

Politicky byla škola silně ovlivňována Agrární stranou. Měla na ní vazbu velká část pedagogů. Mezi studenty aktivně působil agrární spolek posluchačů.²⁴

Slibný rozvoj fakulty, růst ústavů – kateder, budování technického zázemí, hospodářství, demonstračních objektů, spolupráce s vědeckými ústavů, výzkumná práce, to vše bylo přerušeno nacistickou agresí, která fakticky ukončila tuto etapu vývoje vysokého zemědělského školství.

Tato etapa byla charakterizována všestranným rozvojem podle potřeb zemědělství a přidružených oborů. Nacionální omezující vlivy již byly překonány, trvaly vlivy politické a zesílil vliv celkového stavu společnosti, zvláště důsledků hospodářské krize a mezinárodní situace.

Po obsazení zbytku republiky a zřízení německého protektorátu fungovala fakulta ještě zdánlivě normálně až do 17. 11. 1939. Pak následovaly známé represe okupantů. Škola byla obsazena jednotkami SS. Studenti byli zčásti uvězněni v koncentračním táboře Oranienburg, zčásti totálně nasazeni. Šest z nich zahynulo. Profesori byli dáni na placenou dovolenou

nou, ostatní učitelé a zaměstnanci prostě propuštěni. Profesor Šámal zemřel v berlínské věznici, profesor Tůma byl popraven. Budovy, využívané po celou dobu války jednotkami SS, byly zdevastovány, zařízení poškozeno, sbírky rozkradeny a poničeny.

Po osvobození se chod fakulty i výuka rychle obnovily. Do funkce děkana se vrátil prof. Karel Matyáš. Z fakulty byli nuceni odejít profesori Vladislav Brdlík a Jaroslav Peklo, kteří tak sdíleli osud agrární strany. Po roce 1946, po změně v osobě ministra školství, se na školu vrátili.²⁵

Prostředí na škole bylo v té době silně zpolitizované, v tom se odrážel celkový přechodný stav společnosti. Mezi studenty měla převahu pravice agrární orientace.

Sluší se připomenout jména děkanů v té době, postupně: Karel Matyáš, Stanislav Knor, Josef Anderle, od března 1948 Vladimír Kosil. Po únoru 1948 došlo na škole k tvrdým kádrovým postihům, v dobové terminologii „očistě od nepřátel socialismu“. Školu byla nucena opustit i značná část posluchačů. Důvody spočívaly v nežádoucím sociálním původu a v antikomunistické aktivitě v předúnorovém období. Tak např. studenti, kteří v únoru 1948 šli na Hrad demonstrovat podporu prezidentu Benešovi, byli posluchači lesnického oddělení fakulty, z nichž jeden byl zraněn náhodnou střelou.

Představu o rozsahu postihů v té době dává počet studentů, rehabilitovaných po roce 1989. VŠZ v Praze rehabilitovala celkem 235 studentů. Počet postižených však byl vyšší, ne všichni měli o rehabilitaci zájem. Rehabilitováni byli i pedagogové: Vladislav Brdlík, Adolf Ernest, Jan Jelínek, Jaroslav Mašek a Jaroslav Peklo.

Třetí etapa vývoje zemědělského vysokého školství je již spojena s kvalitativními změnami v celé společnosti a v zemědělství především. Po nastolení režimu jedné politické strany, jedné ideologie a centrálně direktivního řízení, tedy odstranění pluralitní demokracie a postupného prosazení totalitního systému, vznikly zcela nové poměry i na vesnici. Záměr likvidovat individuální rolnická hospodářství metodou kolektivizace nebo vytvářením státních statků předpokládal značnou potřebu odborně připravených kádrů pro všechny stupně řízení zemědělské výroby. Proto tak velký rozmach středního zemědělského školství a také vysokých škol. Střední zemědělské školy v ČSSR dosáhly počtu 118 ve 14 studijních zaměřeních.²⁶

To byly okolnosti, které vedly ke zřízení samostatné Vysoké školy zemědělské v Praze v roce 1952. Ta byla ustavena vládním nařízením č. 30/Sb. z 8. 7. 1952 se třemi fakultami: agronomickou, ekonomiky a organizace socialistického zemědělství a mechanizace zemědělské výroby.

Zatímco fakulta agronomická byla vybavena technickým zázemím a zajištěna personálně a organizačně z předchozího období, nové fakulty postupně vytvářely pedagogický sbor, katedry i obsah výuky. Prostor pro uplatnění zde našli především mladí pracovníci z řad absolventů jak pražské, tak i brněnské VŠZ.

V obsazení funkcí děkanů sehrála rozhodující roli hlediska politická. Do funkce děkana fakulty ekonomiky a organizace socialistického zemědělství byl jmenován Josef Kofátek. Řízení fakulty se věnoval málo, daleko více času věnoval politické publicistice. Vědecké práci se nevěnoval vůbec a také po sobě nezanechal žádnou odbornou publikaci. V roce 1956 byl vystřídán Františkem Lomem, předním ekonomem a historikem zemědělství.

Podobně na fakultě mechanizace byl do funkce děkana uveden Eduard Polák, bývalý vedoucí odboru ministerstva zemědělství. Úroveň jeho vzdělání byla sporná, sám nepřednášel a nepublikoval žádné vlastní práce.

Pro obě nové fakulty bylo v padesátých letech typické přejímání zkušeností z obdobných fakult v SSSR. S tím byla spojena častá přítomnost sovětských pedagogů a také různé doby stáží a studia na sovětských vysokých školách.

Nedostatek starších pracovníků umožňoval uplatnění začínajících nejen ve výuce, ale

i ve vedení kateder. To mělo kladné i záporné stránky; mladí pracovníci snadno podléhali dobovým zjednodušeným pohledům a dogmatismu, byli však vnímavější k potřebám zemědělské praxe.

Je pochopitelné, že nezbytné soustředění na tvorbu studijních programů a osnov zužovalo časový prostor pro vědecko výzkumnou práci. Také proto (mimo další vlivy) zde v té době nevznikaly původní vědecké práce a ani studijní materiály nepřesáhly úroveň skript, založených na překladech převážně z ruštiny.

Zřízení nových fakult a prudký nárůst počtu studentů vyžadovaly i nové prostorové řešení, proto bylo rozhodnuto o výstavbě nového areálu. V úvahu připadalo několik variant umístění mj. i Hradec Králové. Když se tehdejší rektor prof. V. K o s i l přesvědčil o předstávách tamních stranických funkcionářů, např. o tom, že by učitelé byli „usídlení“ po venkově a pomáhali rozvíjet JZD, prosadil výstavbu areálu v Suchdole.

Představa, že by Vysoká škola zemědělská měla působit mimo Prahu, byla velmi silná na ministerstvech školství i zemědělství a zvl. ve stranickém aparátu ÚV KSČ. Důsledkem bylo otevření nové fakulty pražské VŠZ v Českých Budějovicích v roce 1960 jako fakulty provozně ekonomické, později přeměněné na agronomickou. Dnes je zemědělskou fakultou JČU. Dalším důsledkem těchto tendencí bylo přenesení části výuky provozně ekonomické fakulty do Nového Strašecí s uvažovanou perspektivou „přemístění“ VŠZ mimo Prahu. Dobudováním dostatečných prostor v Suchdole se podařilo výuku vrátit zpět.²⁷

Řízení školy bylo oficiálně v rukou ministerstva školství, několik let v padesátých letech ministerstva zemědělství. Ministerstva řídila školu soustavou směrnic, pokynů, porad, schvalováním obsahu výuky, personálními zásahy a pravomocemi.²⁸ Toto ovšem nebylo nějaké specifikum VŠZ, platilo to pro všechny vysoké školy.

Faktické řízení školství bylo v rukou stranických orgánů. Ministr školství vykonával pokyny sekretariátu ÚV a prostor pro nějakou předem neprojednanou a neschválenou aktivitu neměl.

Do denního chodu školy zasahovala bezprostředně KSČ. Zásada tzv. vedoucí úlohy strany byla fakticky uplatňována od uchopení moci v únoru 1948 vždy, od přijetí socialistické ústavy v roce 1961 i formálně otevřeně. Akademičtí funkcionáři bez schválení stranických orgánů školy nerozhodli nic podstatného a ze své práce pravidelně skládali účty stranickým orgánům školy, celozávodnímu výboru a výborům fakultním. Do personální práce jim navíc zasahovala i kádrová oddělení, řízená stranickými aparáty. Stranické orgány ovládaly i odborovou organizaci a řídily i svaz mládeže. Přitom v KSČ byli organizováni téměř všichni pedagogové, ve svazu mládeže téměř všichni studenti. Působila zde i početná jednotka LM.

Výrazně zpolitizované prostředí se na VŠZ zachovalo po celé toto období; bylo krajně levicové a zdogmatizované. Příčina spočívala, mimo vnější vlivy, v personálním obsazení. To bylo mladé, většina učitelů pocházela z poúnorových absolventů pražské nebo brněnské VŠZ. Tyto mladé „svazácké“ kádry chod školy ovládly. V jejich politické činnosti převládly přímočaře tvrdé, v dobové terminologii „sekernické“ metody. Stav charakterizuje skutečnost, že v roce 1959 se vyšší orgány KSČ odhodlaly k zákroku a s poměrně významnou skupinou stranických funkcionářů bylo zavedeno disciplinární řízení a byli potrestáni. Je to ojedinělý případ, kdy stalinisté potrestali ještě tvrdší stalinisty.²⁹

Specifické bylo postavení kateder marxismu-leninismu. Na pražské VŠZ byly postupně vytvořeny tři: vědeckého komunismu a dějin KSČ, marxistické filozofie a politické ekonomie. Byly považovány zároveň i za politická pracoviště. Společenskovědní výuka byla považována za „jádro výchovného procesu nového člověka“ a byla i dotována velkým počtem hodin, okolo 17 % z celkového objemu výuky.

Především pod vlivem XX. sjezdu KSSS se na VŠZ začal slibně rozvíjet kritický přístup k politické realitě, který v šedesátých letech přerostl v obrodný proces. Iničiátoři z řad

pedagogů pocházeli především ze společenskovědních kateder, kteří si dříve než jiní uvědomili rozpor mezi ideálem a realitou a byli také informovanější a snad i zklamanější realitou než ostatní. Jejich názorový vývoj byl v četných případech typický: od radikalismu poúnorové doby do kritických postojů let šedesátých, reformní komunismus, až po vyloučení z KSČ a nucený odchod ze školy...

Obrodný proces až do sovětské intervence patří ke světlým stránkám historie VŠZ. Měl zde bouřlivý průběh zvláště mezi studenty, kteří se aktivně účastnili hnutí i v širším měřítku. Na škole byl vydáván časopis Impuls, který se stal tribunou kritických názorů a studenty výrazně ovlivňoval. Se jmény jako Karel Kovanda, Ivan Dejmal, Miroslav Tyl jsme se setkávali i později a po listopadu 1989 i ve významných funkcích.

Protestů proti srpnové intervenci se zúčastnila většina zaměstnanců i ti studenti, kteří byli přítomni v Praze. Okamžitě se sešel celozávodní výbor KSČ i vedení školy a jednali podle pokynů legálních a legitimních státních orgánů. Intervenčním vojskům se v ničem nevyšlo vstříc.

Represe po srpnové intervenci postihly pražskou VŠZ velmi silně. Ze školy muselo odejít 68 pedagogů a aktivní studentští funkcionáři. Jinými formami, avšak s ponecháním v zaměstnání, bylo postiženo více než 120 zaměstnanců.³⁰

Velká škoda byla způsobena zničením starého a „ideově závadného“ knižního a časopiseckého fondu.³¹

Po srpnu zesílily tendence ke zdogmatizování výuky a to nejen ve společenskovědní složce. Zesílily i tendence k posílení ideologizace odborných předmětů a k oslabení vědeckovýzkumné činnosti ve prospěch aktivní politické a politickovýchovné práce.

V personální práci převážila hlediska tzv. politické spolehlivosti nad odbornými. To lze demonstrovat i na faktu, že docenti byli jmenováni bez obhajoby habilitačního spisu a profesory byli jmenováni pracovníci bez titulu DrSc., bez publikované monografie a často i bez odpovídající publikační činnosti i z prostředí stranického a státního aparátu.

Podstatně byly zúženy kontakty s nesocialistickými zeměmi. Účastníci byli vybírání nikoliv podle kvalit odborných a vědeckých, ale podle míry politické spolehlivosti.

Přes všechny negativní momenty by nebylo objektivní chápat činnost školy v období totalitního politického systému zjednodušeně. Školu se podařilo velmi dobře vybavit technicky. Nový, záviděníhodný areál školy, umístěný v příhodném místě, koleje i menza v areálu, laboratoře, dílny, demonstrační pozemky, účelová zařízení jako školní lesní podnik a školní zemědělský podnik, to vše svědčí o rozvoji školy, dobrých studijních podmínkách a také o velkém úsilí pracovníků a funkcionářů školy.

Škola vytvořila i nové útvary: Institut tropického a subtropického zemědělství³² a Vědecký lesnický ústav v Kostelci nad Černými lesy.³³

Po celou dobu totalitního systému nevyjímajíc ani období tzv. normalizace VŠZ připravovala vysokoškolsky vzdělané odborníky. Do konce námi zkoumaného období, do roku 1988, školu absolvovalo více než 23 000 inženýrů, téměř tisíc kandidátů věd a 65 doktorů věd. Škola dosáhla počtu 540 pedagogů na 65 katedrách.³⁴ Již tato fakta svědčí o úrovni odborné práce školy.

Prvním rektorem školy se stal Vladimír K o s i l, který prosadil schválení výstavby areálu v Suchdole, K a r e l K u d r n a věnoval velké úsilí jeho realizaci. Emil K u n z vedl školu v druhé polovině šedesátých let. Rektorem období tzv. normalizace se stal Ctibor L e d l a v období relativního uvolnění před listopadem 1989 zastával tuto funkci Josef Č e r v e n k a.

Škody způsobené dogmatismem a zideologizováním výuky a nedocenením vlastní výzkumné činnosti jsou ovšem nesporné a způsobily relativní zaostávání řady oborů. To je ovšem varující zkušenost všech našich vysokých škol.

Tato etapa vývoje byla charakterizována výrazným vlivem politiky na zemědělské škol-

ství. V zásadě však i tato etapa potvrzuje souvislost mezi potřebami rozvoje výroby, které vytvářejí společenskou objednávku pro zemědělské školství, i vliv školství, zabezpečujícího růst odbornosti na zemědělskou výrobu. Byl zcela překonán encyklopedický charakter výuky. Negativně byla ovlivněna dogmatizací a ideologizací. Listopadem 1989 tato etapa končí. Následný vývoj a současný rozvoj zemědělského školství již není předmětem tohoto příspěvku.

Poznámky:

- 1 Existovala deset let (1728–1738). F. Lom, Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí, Praha 1982, s. 34.
- 2 Tento institut sloužil pro přípravu úředníků pro potřeby šlechtických velkostatků podobně jako škola břevnovská. Typické bylo sepětí výuky s praktickou činností. Škola byla tříletá a působila 49 let (1801–1850). F. Lom, c. d., s. 35.
- 3 Tamtéž, s. 38.
- 4 Tamtéž, s. 60.
- 5 Vyučování na statku Kolčavka bylo tříleté a trvalo až do roku 1871, kdy škola zanikla v důsledku konkurence lépe vybavené Vyšší hospodářské školy v Táboře.
- 6 Usnesení zemského sněmu z 13. 4. 1864. Zákon rozeznával trojí druh zemědělských škol: rolnické, vyšší školy hospodářské a vysoké (ty nebyly realizovány). Zvláštní význam pro rozvoj českého zemědělského školství měl zákon v tom, že zavedl český vyučovací jazyk a jednotné učební osnovy.
- 7 Zemská hospodářská akademie v Táboře rozvíjela výzkumnou práci a výuka byla na vysoké úrovni. Studovali na ní maturanti nejen z českých zemí, ale i slovanští studenti z Rakousko-Uherska i z jiných zemí. Obdobná škola německá byla zřízena v Libverdě.
- 8 Dekret z 24. 8. 1776.
- 9 B u ť e k Josef Ignác (1741–1821) působil v letech 1777–81. Psal německy. Kladně lze hodnotit jeho odpor k nevolnictví a poddanství, podporu parcelace šlechtického velkostatku ve prospěch rolnictva a vytváření menších statků. Sám na vlastním statku umožňoval praktickou výuku studentů.
- 10 František Hron, 200 let výuky zemědělských věd v Čechách, Praha 1988, VŠZ, s. 10.
- 11 Božena Němečková, Historický vývoj Vysoké školy zemědělské v Praze. In: Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha 1975, MON.
- 12 S c h ö n b a u e r Josef Antonín (1737–1807). Funkci profesora v Praze zastával jen dva roky. Kanálská zahrada byla zřízena na Vinohradech v roce 1780 hrabětem Canalem, předsedou Vlastenecko-hospodářské společnosti. Významná byla tím, že sloužila jako výzkumná stanice i botanická zahrada, přístupná veřejnosti.
- 13 H e r g e t František Antonín Leonhard (1741–1800) byl profesorem České stavovské inženýrské školy, zabýval se také zemědělským stavitelstvím.
- 14 Z ü r c h a u e r Antonín (1766–1817). Od roku 1812 byl profesorem také na České vysoké škole technické, katedře zemědělství, která neměla formálně převedena z univerzity. Přednášky se konaly dále v prostorách univerzity a sám Zürchauer zůstal členem sboru filosofické fakulty. Přednášky byly vypisovány současně i na právnické fakultě. F. Lom, c. d., s. 46, Ladislav Skala, Naši předchůdci, Praha 1993, Agrospoj, s. 663.
- 15 M i c h a Emanuel Petr (1772–1827), člen Vlastenecko-hospodářské společnosti a její úspěšný tajemník. Profesorem na České vysoké škole technické od r. 1820. Ladislav Skala, c. d., s. 346.
- 16 Profesor F. Lom vysoce hodnotil jeho zásluhy o rozvoj bádání a úroveň výuky v oblasti ekonomiky a řízení. F. Lom, c. d., s. 46–8.
- 17 Žil v letech 1801–1875. Na katedře působil 40 let až do roku 1867. Zastával i funkci místopředsedy Vlastenecko-hospodářské společnosti.
- 18 H o r s k ý František (1801–1877). Absolvent krumlovské schwarzenberské školy, pokusník, propagátor střídavého osevního postupu, šířitel osvěty (polní kázání). Ředitelem rabínské školy v letech 1850–1857. Ladislav Skala, c. d. s. 164.
- 19 K o m e r s Antonín Emanuel (1814–1893), v letech 1850–60 ředitel zemědělské školy v Libverdě. Vynikající odborník v organizaci podniku. Po zrušení VHS předseda Zemědělské rady. Ladislav Skala, c. d. s. 246.
- 20 L a m b l Jan Baptist (1826–1909). Zpočátku přednášel česky i německy. Po rozdělení polytechniky na českou a německou v roce 1869 přešel do české části. Ta byla v roce 1875 přejmenována na Českou vysokou školu technickou v Praze.
- 21 Rozšíření výuky ve šk. r. 1890/91 bylo nesporně činem odvážným. K jeho realizaci zřejmě přispělo založení zemědělského odboru na krakovské univerzitě. Některými historiky je tento krok považován

- za faktické neformální zřízení samostatného zemědělského odboru. Božena Němečková, c. d., s. 20.
- 22 S t o k l a s a Julius (1857–1936). Vynikající mezinárodně uznávaný odborník, autor více než 500 prací. Jeden ze zakladatelů agrochemie u nás. Profesor VŠZLI při ČVUT, spoluzakladatel Československé akademie zemědělské. Ladislav Skala, c. d., s. 527–9.
- 23 Ve funkci děkana se až do zavření českých vysokých škol vystřídal šestnáct pedagogů, z nich Vladislav Brdlík zastával funkci třikrát a Josef Anderle a Vilibald Ševčík dvakrát. Dále to byli: Jaroslav Just, Gabriel Jirsík, Theodor Petřík, Otakar Laxa, Vojtěch Kaisler, Karel Kavina, František Kubec, Adolf Ernest, Jan Sigmund, Aleš Kroulík, Stanislav Knor, Jan Jelínek, Karel Matyáš. Viz: informace archivu ČVUT Praha 2004.
- 24 V té době mohly na vysokých školách působit i politické strany a studenti se organizovali do spolků také podle politického zaměření.
- 25 Ministrem školství se stal Jaroslav Stránský. Po únoru 1948 byl funkce zbaven.
- 26 In: Naučný slovník zemědělský, sv. 13, s. 515.
- 27 Sám autor tohoto příspěvku byl v té době účasten jednání předsednictva OV KSČ v Praze 6, které hodlalo prosazovat návrh na přemístění VŠZ mimo Prahu a předání nového areálu v Suchdole jiné instituci. Věcnou argumentací se podařilo tento záměr zvrátit.
- 28 Ministerstvo zasahovalo do studijních plánů i kontrolovalo jejich plnění. Rozhodovalo o obsazení akademických funkcí i o jmenovacích řízeních, toto vše však po předchozím stanovisku (faktickém rozhodnutí) stranických orgánů.
- 29 O tom a o politických poměrech na VŠZ v době po únoru 1948 vypovídá Vladimír Chalupný, který na VŠZ působil v různých akademických i stranických funkcích. Po intervenci v roce 1968 byl nucen školu opustit. Zpravodaj VŠZ 1991–92, Praha 1991, s. 7–9.
- 30 Tamtéž, s. 12.
- 31 Dosud žijící pamětníci vzpomínají, jak tehdejší vedoucí SIC (studijního a informačního centra) osobně „upravoval“ knihy do sběru odtrháváním desek. Zdůvodnění se našlo: nedostatek místa...
- 32 ITSZ ve zkoumaném období poskytoval vzdělání studentům převážně z rozvojových zemí např. mladých afrických států s prosovětsky orientovanými režimy.
- 33 VLÚ byl vytvořen ze zrušené lesnické fakulty. Sloužil k zachování výzkumné základny a z části i výuky. Později byl přejmenován na Ústav krajinné ekologie.
- 34 Zpravodaj VŠZ, 1988-89, č. 1, s. 13.

On the History of Czech Agricultural College Education

Abstract

Agricultural college education has a long-standing tradition in the Czech lands. Its beginnings reach back to 1776, when Mary Therese issued a founding decree of the faculty of agriculture at the Prague University. After that, college education in agriculture existed and grew in an inseparable relation with agricultural research, secondary school level agricultural education, popular education and agricultural production.

The first period of agricultural education development is precisely characterized by this connection of teaching, research, popular education and agricultural practice in the activities of the individual professors. The actual curriculum is still encyclopedic in character, not extensive (usually two, maximum four semesters) and is presented by one lecturer. For the whole period until 1906, it is symptomatic that the lecturers concentrate on nationality issues; the development of Czech agricultural education was an important part of the National Enlightenment.

The second period is embodied in the person of Julius Stoklasa. It begins on October 26, 1906, when a separate faculty of agriculture was established at the Technical University of Prague. In spite of the lack of financial support, the faculty grew and flourished thanks to the enthusiasm of its personnel and gradually built up necessary technical background too.

The development was further stimulated by the change of status into the College of Agricultural and Forestry Engineering as a faculty of the Czech Institute of Technology in 1920. The Faculty created new specialized departments and hired more teachers. It acquired land property for experiments, a farm in Uhřetěves and in 1936, even new premises in Dejvice (a Prague neighborhood). The students came from all over the country as well as abroad. The promising development was aborted by The Nazi occupation.

The third period came about along with the new post-war establishment when one party seized the power and introduced the totalitarian form of state. The intention to eradicate all forms of private farming through collectivization and establishing of state farms called for large numbers of specialized and loyal executives. This was the reason for establishing of the independent College of Agriculture in Prague. The College was subdivided into three faculties: agronomics, economics and organization of socialist agricul-

ture, and mechanization of agricultural production. While the modus operandi has not changed much for the faculty of agronomics, the two new faculties were confronted with a number of problems. The most acute problem of the lack of qualified teachers was solved by hiring fresh graduates. As far as the content and curriculum were concerned, much of it came from Soviet sources.

At that time, the school was succumbing to dogmatic tendencies and the whole atmosphere there was ideologized by the leading role of the Communist Party. Just as with other schools, most of the personal persecution took place here in the early 1950s and after the Soviet invasion of 1968.

In spite of all of that, the College of Agriculture grew. It acquired modern premises in Prague-Suchdol, state-of-the-art equipment, formed satisfactory number of departments (65) and the number of teachers increased to 550. In accordance with demand of the society, it ensured the education of specialists (until 1988, it produced over 27,000 graduates). The encyclopedic character of teaching was completely abandoned. The Czech agricultural college education reached quality comparable to that of similar schools abroad.

REFERÁTY

Agropedagogika ve službách mladočeské strany na přelomu 19. a 20. století¹

LUBOŠ VELEK

S trochou nadsázky můžeme říci, že české 19. století, či alespoň jeho druhá polovina, je stoletím vzdělávání a osvěty. Dosvědčují to nejen oblíbená dobová hesla a klišé o tom, že *v našem vědění jest naše spasení*, ale i netušený rozvoj všech stupňů českého školství, který mimo jiné měl i ten pozitivní následek, že české země patřily k oblastem s nejmenším počtem analfabetů nejen v rámci habsburské monarchie, ale i celé Evropy. Tento stav přitom nebyl pouze výsledkem rozvoje školského systému a pedagogiky jako vědy, všeobecnou vírou v pokrok, kterého lze dosahovat jen na základě osvěty a vzdělávání těch nejširších vrstev obyvatelstva apod., ale i toho, že česká politika školské a vzdělávací problematice věnovala zcela mimořádnou pozornost. Ne že by snad čeští poslanci byli v tomto směru nějak prozíravější či uvědomělejší než poslanci ostatních národů, spíše to bylo dáno tím, že školství a osvěta byly jednou z mála oblastí, kde se mohli plně realizovat. Pseudoparlamentní systém habsburské monarchie jim totiž neumožňoval dělat *velkou politiku* tak, jak by si představovali, a proto svoje úsilí v nejednom příkladě obraceli k *malé politice*, které se někdy trochu nesprávně říká *politika nepolitická*. Touto *drobnou prací* na poli politiky, a neztotožňujme ji jen s Masarykem, se rozumělo především budování samosprávy jako náhrady za nedokonalý parlamentní systém. Se samosprávou pak úzce souvisela i problematika školství, neboť s výjimkou školství univerzitního dosáhly na všechny stupně škol i samosprávné orgány. V prostředí samosprávných institucí se pak školství dostávalo pochopitelně do vztahů a závislostí na politice, a to nejen lokální, nýbrž i celonárodní, resp. celozemské. Ve svém příspěvku bych se chtěl zaměřit na problematiku vztahu zemědělského – či jak se říkalo „hospodářského“ – školství na konci 19. století, a to i ve vztahu k české politice.

Zatímco od 70. let zažívalo české střední školství velkolepý boom, na kterém se podílely stát, obce i soukromé organizace, tak zemědělské školství stálo ve stínu tohoto trendu a rozvíjelo se mnohem pomaleji. Ještě v roce 1887 R. Purghart uvádí, že v Čechách je pouze 13 zimních hospodářských škol včetně německých, což byl ve srovnání s okolními zeměmi, např. s Bavorskem nebo vzdálenějším Württemberskem, propastný rozdíl. Problém zaostávání v počtu a celkovém rozvoji hospodářského školství začal být otevřeně kritizován ovšem až v okamžiku přituhující agrární krize, která jednoho ze svých vrcholů dosáhla právě v druhé polovině 80. let a jako mimořádně významný faktor se prostřednictvím sociální a politické radikalizace venkova podílela na pádu staročeské strany a vzestupu mladočechů. Mladočeši se na konci 80. let stali mluvčími nespokojeného rolnictva, jehož zástupcům otevřeli i své poslanecké kandidátky. Hrozící příliv rolníků do parlamentu a vůbec do politiky byl od samého počátku považován za katastrofu, nicméně se později ukázalo, že jejich demonizace především ze strany staročechů nebyla zcela na místě. Obavy z výrazného poklesu úrovně poslaneckého sboru ovšem měli i sami mladočeši, kteří před volbami mezi sedláky vrhli líbivé heslo: „Rolníci, volte rolníky!“. Možným řešením se tehdy ukazovalo kandidovat na venkově vedle rolníků i zemědělskou inteligenci, která by vylepšovala kvalifikační charakter venkovské kurie a současně byla zárukou odborných schopností a znalostí. Vedle národohospodářských a sociálních odborníků typu Karla Adámka proto mezi českými poslanci nalézáme i několik osobností českého zemědělského školství, které měly odborně podepřít práci mladočeských poslanců a jejichž kandidování mělo

být pádnou odpovědí na apriorně odmítavé názory stran kvality mladočeské poslanecké delegace.²

Na první pohled v této souvislosti zaujmou tři ředitelé českých hospodářských škol: Vilém Teklý, Rudolf Treybal a Richard Purghart. Všichni tři patřili v 80. a 90. letech 19. století k uznávaným zemědělským odborníkům.³ Ač byli členy jedné politické strany, tak jejich politický profil, vystupování i kariéra byly dosti odlišné. V. Teklý byl absolventem zemědělské akademie v Uherských Starých Hradech, odkud odešel vyučovat na střední hospodářskou školu v Černovicích v Bukovině. Roku 1886 se stal ředitelem střední hospodářské školy v Hracholuskách a zemské hospodářské školy v Roudnici n/L. Kromě toho byl i členem ředitelství Ústřední hospodářské společnosti. Již v roce 1881 se stal mladočeským poslancem českého zemského sněmu a tento mandát si udržel až do roku 1901. Od roku 1891 byl i poslancem říšské rady, a to až do roku 1901, kdy ve volbách propadl v souboji s agrárnickým předákem Karlem Práškem. Politicky Teklý patřil k umírněnému mladočeskému křídlu a mezi poslanci platil za respektovaného národohospodáře, který se zdaleka nespécializoval pouze na zemědělskou problematiku.⁴

K politicky umírněnému křídlu mladočeské strany patřil i Rudolf J. Treybal, který byl od roku 1886 ředitelem hospodářské školy v Klatovech, od roku 1892 řídil hospodářskou školu v Plzni a v roce 1904 převzal vedení hospodářské školy v Českých Budějovicích. Kromě toho založil i *Plzeňské hospodářské noviny*, byl redaktorem *Mlékařských rozhledů*, podílel se na rozkvětu mimořádně důležitě ediční řady zemědělských spisů *Československá matice rolnická* a v neposlední řadě stál u zrodu četných spřítelem a místních hospodářských spolků. Na rozdíl od V. Teklého Treybal postrádal vyhraněnější politické ambice a své poslání spatřoval především ve svém odborném a pedagogickém působení. Tomu odpovídala i skutečnost, že byl mladočeským poslancem toliko na zemském sněmu, a to ještě pouhé čtyři roky (1889–1892).

Zcela jiného politického naturelu byl poslední ze jmenovaných agropedagogů Richard Purghart. Původně působil jako *kočovný učitel*, posléze se stal ředitelem hospodářské školy v Novém Bydžově (1887), o jejíž založení se zasloužil. Z Nového Bydžova roku 1891 přešel na hospodářskou školu v Českých Budějovicích. S Purghartovým původním východočeským působištěm korespondovalo i jeho jednatelství v *Hospodářském spolku novobydžovském* a redigování krajinského listu *Hlasy od Cidliny*. Politicky Purghart patřil k nejradikálnějšímu křídlu mladočeské strany, na jejíž kandidátce se roku 1891 dostal i do říšské rady (1891–1897). Přináležitost k mladočeské straně a zvláště k jejímu extrémně radikálnímu křídlu kolem poslance Jana Vašatého, jehož byl Purghart nejoddanějším spolupracovníkem,⁵ v roce 1891 vážně ohrozila Purghartovu pedagogickou kariéru i samotnou existenci. Staročechy ovládaný český zemský výbor jej totiž po zvolení za říšského poslance zbavil místa ředitele českobudějovické hospodářské školy a vyměřil mu dočasnou roční penzi ve výši směšných 220 zl. Svůj krok Zemský výbor odůvodnil prospěchem školy, jejímuž vedení by se novopečený poslanec nemohl věnovat s odpovídajícím nasazením. Tento argument sice měl své opodstatnění, ale již jen s ohledem na Teklého, kterému říšský mandát nebyl překážkou k zastávání stejné funkce, bylo nasnadě, že v Purghartově případě se jedná o staročeskou mstu. Zemský výbor se v této kauze ukázal *papežštějším než papež*, protože při svém rozhodování vystupoval zcela odlišně než státní orgány vůči učitelům (zejména univerzitním) státních škol.⁶ Později se Purghart stal členem české *Zemědělské rady* a působil i jako její hospodářský inspektor.

Veřejnou činnost všech tří jmenovaných poslanců můžeme sledovat jednak v jejich odborném působení, které se vedle přímé výuky na hospodářských školách orientovalo především na šíření praktických zemědělských znalostí a všeobecné osvěty v nejbližších venkovských vrstvách, jednak v politicko-národní agitaci ve prospěch mladočeské strany. Jejich povolání, odborné zaměření a především tehdejší metody a možnosti vzdělávací

a osvětové práce jim vytvářely ve srovnání s ostatními dobovými politiky specifické předpoklady jak oslovit relativně široké vrstvy venkovského obyvatelstva, které obecně platilo za mimořádně zaostalé, nevzdělané, politicky netečné a indiferentní. V prostředí prohlubující se agrární krize 80. let, která s sebou přinášela hospodářskou a politickou radikalizaci venkovského obyvatelstva, a otevírala tak prostor k jeho společenské mobilizaci a emancipaci, byly agitační a přesvědčovací možnosti agropedagogů každé politické straně usilující o proniknutí mezi venkovské obyvatelstvo více než vítanými. Byl to i případ mladočechů, kteří v boji o ovládnutí venkova otevřeli své poslanecké kandidátky mimo jiné i učitelům hospodářských škol.

Agitační možnosti agropedagogů konce 19. století můžeme sledovat třeba na příkladech tzv. *kočovných učitelů*, kterých se po českém venkově pohybovalo – odhaduji – několik desítek. V některých případech byli zřejmě vázání pouze na jeden okres (Purghart se roku 1887 tituloval jako „okresní kočovný učitel“), ale většinou *kočovali* v širším regionu. Kočovní učitelé se snažili působit na rolnictvo často bezprostředně, přednášeli v hostincích i pod širým nebem (tzv. polní kázání). Řada z nich pak současně působila v různých kurzech zimních hospodářských škol.⁷ Svoje přednášky však *kočovní učitelé* neomezovali pouze na propagaci nových poznatků, plodin, pracovních postupů, techniky atd., ale snažili se působit v obecně osvětovém duchu, kdy se z *apoštolů hospodářského pokroku* nejednou stávali hlasateli českého národního programu a politických idejí jednotlivých politických stran. Představu o možnostech agropedagogů jak oslovit a ovlivnit široké vrstvy venkovské společnosti, které se o politiku nezajímaly, politické schůze nenavštěvovaly, nebyly členy spolků a ani nečetly dobový tisk, si můžeme učinit na základě činnosti zřejmě nejagilnějšího českého kočovného učitele všech dob Josefa Dumka. Podle své bilance při odchodu na penzi měl Dumek za třicet let svého *kočování* po českém venkově pronést na 12 000 veřejných přednášek!⁸

Přestože J. Dumek nebyl přímým exponentem některé z českých politických stran, sledoval i on své osobní politické cíle a ambice (kandidaturu na poslance), které se promítaly do obsahu jeho osvětových přednášek. Výmluvné svědectví o jednom takovém Dumkově vystoupení z roku 1878 nám zanechal český politik a literát Antal Stašek (vlastním jménem A. Zeman): „Přišel kázat našim sedlákům o bramborách, žitě, lenu atd., atd. Aby však sedlákům více imponoval, vypravoval jim vedle hnoje hned o panu ministru orby, s kterým si dopisuje, o panu c. k. okresním hejtmanu, který je velmi hodný pán (na místodržitele zapomněl). Mluví, že oběduje toliko s velikými pány, bývá několikadenním hostem Riegrovým, baví se duchaplně s pí Riegrovou, je pozván nyní od Clama Martinice, který mu nedá pokoje a posílá jeden list za druhým...“⁹

Kvalitativně vyšší možnost odborného i politického působení na venkovské obyvatelstvo však představovaly hospodářské školy.¹⁰ Vedle nepochybně na svou dobu velmi kvalitních *zemských hospodářských škol*, resp. akademií, působila v zemi celá řada středních hospodářských škol a ještě mnohem větší počet tzv. zimních hospodářských škol. Mladočeši byli velkými podporovateli rozvoje českého hospodářského školství, v jehož rozšíření a zkvalitnění a následně produkci četných absolventů spatřovali jedno z východisek z vleklé agrární krize. Vzdělávání rolnictva, šíření nových znalostí a pracovních metod, obchodních praktik apod. mělo být v mladočeském podání jedním z hlavních prostředků, jak vybrednout z hmotné nouze, do které české rolnictvo zavedla „neblahá konjunktura trhu světového a prostředků dopravních“. Konečným cílem pak byla vize, která by vzdělaný český rolník „buď zvýšenou výrobou se udržel aneb jakostí výrobků na trhu světovém vynikl“.¹¹ Hospodářské školy se nepochybně orientovaly na tehdejší elitu českého venkova, tedy především na selské vrstvy, které byly nejen hospodářskou základnou českého venkova, ale i sociální vrstvou disponující volebním právem, a tudíž vrstvou přitahující pozornost politických stran, v tomto případě primárně mladočechů, kteří rozvoj a rozmach své strany

v 80. a 90. letech postavili především na získání venkova a podchycení selských voličů.

To, že zemědělská osvěta a vzdělávání nebyly pouze o hnoji, vojtěšce či politických aspiracích přednášejících, nýbrž i jedinečnou příležitostí k účinné národní a politické agitaci, krásně ukazuje zdůvodnění radikálního mladočecha R. Purgharta, proč zřídil v Českém Brodě zimní hospodářskou školu. Purghart totiž kupodivu své expozé ve prospěch založení hospodářské školy nezačínal výkladem o potřebě vzdělání, nýbrž nejprve vylíčil krásy českého jazyka a potřebu jeho obrany, kterýžto výklad zakončil veršem:

*„Když paláce nám mrzce rozprodány,
Chaloupky české – buďtež požehnány!”¹²*

Po jazykovém přínosu zimní hospodářské školy širokému okolí následoval Purghartův výklad o možnostech sociálního vzestupu absolventů jejích kurzů, protože: „Se vzdělaným rolnictvem nebude lze mluvit a jednati vyhýbavě, ono porozumí každé, byť i sebe chytřejši nastrojené léčce a dovede se této v pravý čas vyhnouti... Rolník, jemuž vymoženosti vědy v ruku zbraň vtisknou, dovede zbraní tou vybojovati si vážnost, přízeň i úctu všech vrstev společnosti lidské, postaví si hradby, jež ztéci nebude lze i nejchytřejšímu nepříteli.“ Dětem rolníků, pokračoval, „dopřejte vzdělání se na občana dokonalého, jenž sto by byl čeliti všem nepohodám a bouřím, jež zahrnány byly k nám z krajů cizích, kde nehlaholí líbezné zvuky naší mateřštiny. V zimní hospodářské škole vstřípí se mi vědomí, že stav rolnický, tj. jenž práci pilnou – neúmornou, z pustín, hloží a trní dovede upravití zahradu, z níž těšiti se jest každému. Zde naučí se z chatrčí chudých upravití útulky miloučné, jež základem blaha rodinného jsouce, zdaleka hlásají pověstný ten klid a ryzost života venkovského – tam naučí se lásce ku stavu svému, jež naučí se vážiti co pokladu, jemuž by samostatnost svou obětovati musil.“

Teprve až na třetím místě Purghartova vystoupení následoval vlastní edukativní význam zakládané školy, kdy v jejím absolventovi „vedle zručnosti, již mu otec doma vstřípí, uhostí se vědomost a tyto ve spolku dovedou výrobu přiměřeně zvýšiti... Vyniknouti však může pouze ten, jenž vědomosti potřebné si osvojil.“¹³ Podobně zešířila Purghart začínal i svůj výklad o nejnovějších pokrocích v hospodaření o dvě desetiletí později. Aby se dostal k vylíčení významu užívání superfosfátů, zavádění moderního chovu slepic a používání nejmodernějších zemědělských strojů, musel začít výkladem o příchodu praotce Čecha na Říp.¹⁴

Spolu s národním programem mladočechů byli tři zmínění agropedagogové hlasateli i dalších mladočeských programových požadavků, které se sice rámcově opíraly o liberální ideologii,¹⁵ ale současně mnohé korespondovaly i s idejemi sociálních reformistů a v boji s agrární krizí počítaly s aktivním vystupováním státu. V konkrétních krocích se však mezi stranou a jejími jednotlivými představiteli objevovaly i výraznější rozdíly. V. Teklý takto již počátkem 80. let nepřímou polemizoval se stanoviskem mladočeských liberálů striktně odmítajících požadavky na omezení volného dělení selských statků (vytvoření tzv. *selského fideikomisu*), kdy se omezením dispozičního a dědického práva sedláků mělo zabránit drobení selských gruntů a následné proletarizaci tohoto stavu.¹⁶ Mladočeská strana se tehdy naopak stavěla k podobné možnosti jednoznačně odmítavě a spatřovala v podobných krocích útok na liberální zásady, svobodnou držbu majetku a v neposlední řadě i čest a rovnoprávnost rolníků: „Obmezení dělitelnosti pozemků pak samo není ničím jiným, leč prvním krokem k porobě lidu selského, zbaveného jeho volného osobního nakládání s vlastním majetkem, a tudíž i porušení jeho rovnosti s ostatní společností státní.“¹⁷

Ryze neliberální postoje však zaujímala občas i sama mladočeská strana. Takovým příkladem byl např. i přes odpor rolnictva horlivě propagovaný prostředek proti úpadku drobných a středních zemědělců v podobě nuceného spolčování rolnictva na bázi hospodářských spolků a jednot. Pokusy o organizaci rolnictva na základně dobrovolnosti po dlouhých

létech snažení totiž zcela ztroskotaly a mladočeši si proto obrat v této věci slibovali od zavedení povinného spolčování rolnictva tak, jako se je podařilo prosadit v případech živnostníků.¹⁸ V lednu 1896 proto H. Janda a V. Teklý předložili zemskému sněmu návrh zákona o povinném spolčování rolnictva. Sněm však návrh nestihl vyřídit, a předloha zákona tak pouze popudila široké vrstvy rolnictva proti mladočechům.¹⁹ Mladočeši se však svého přesvědčení nevzdávali, a byl to ostatně další z mladočeských agropedagogů Treybal, který se podrobně seznámil s hospodářsko-organizačními poměry dánského rolnictva a na základě dánských zkušeností se snažil rozptýlit odpor českých rolníků vůči nucené organizaci, zejména pak jejich obavy z politizace podobných rolnických společenství.²⁰

Politické působení předních českých agropedagogů v posledních dvou desetiletích 19. století představuje sice krátkou, leč zajímavou epizodu ve vývoji české politické kultury a současně i na dlouhé cestě sociální, kulturní a politické emancipace českého venkova. Jejich angažování se ve prospěch této emancipace nebylo jen jednostranným kalkulem v politickém boji staročechů a mladočechů, ale ze strany samotných agropedagogů šlo nepochybně i o dobře míněnou snahu pomoci českému rolnictvu, a to na základě odborného a vědeckého přístupu odpovídajícího míře poznání dané doby. S tím souvisel i přístup těchto zemědělských odborníků, kteří se nenechávali vázat ideologickými a stranickými příkazy (např. v otázce omezení volné dělitelnosti statků), nýbrž se k projevům a důsledkům chronické agrární krize snažili přistupovat na základě svého přesvědčení a zkušeností, případně i na základě poznatků z ciziny. Výsledky jejich působení sice nakonec nebyly příliš patrné a ve své většině se vůbec nerealizovaly, důvodem k tomu však nebyla jejich chybnost či neuskutečnitelnost, nýbrž paralelně se prohlubující krize politického systému habsburské monarchie, kdy zákonodárné orgány vlivem obstrukcí a nejrůznějších protestů národních stran přestávaly pracovat. Rozvoj politického stranictví a s ním spjatý rychlý přechod k pluralitnímu systému politických stran měl za následek i to, že zájmů jednotlivých společenských vrstev a stavů se na místě někdejších všenárodních stran ujímaly strany zájmové a třídní. Mladočeská strana od přelomu století přestávala být politickou mluvčí českého venkova a vystřídali ji agrárníci.²¹ Mladočeští agrární experti, a mezi nimi i odborníci z řad zemědělského školství, proto politiku buď zcela opustili, nebo přecházeli do služeb agrární strany, která rychle zjistila, že oblíbené volební heslo *Rolníci, volte rolníky!* je politicky přinejmenším neprozřetelné a svoje kandidátky proto čím dál více otevírala i zemědělským odborníkům – nerolníkům.²²

Poznámky:

- 1 Tento příspěvek vychází za finančního přispění Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci podpory projektu výzkumu a vývoje LN00A041.
- 2 K těmto trendům srov. např. Luboš VELEK, *Agrární proud v mladočeské straně v 90. letech 19. století*, in: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, vyd. Jiří Šouša – Daniel E. Miller – Mary Hrabik Samal, Praha 2001, s. 19–29.
- 3 Z jejich samostatně vydaných prací uveďme alespoň: Richard PURGHART, *Mléko a složení jeho*, b. m., b. d.; TÝŽ, *Mlékařství a sýrařství*. Pokyny k vědomostem o nabytí, složení, jakosti a vlastnostech (pravidelných i nepravidelných) mléka, dobývání smetany, másla, sýra a jiných výrobků, s dodatkem o zřízení společenstev ku využití mléka, Praha 1895; TÝŽ, *Plemenitba, odchov a ošetřování zvířat hospodářských*, Praha 1894; TÝŽ, *Výrobovéda zvířecí*. Životopis a životopyt hospodářských zvířat, 2. vyd. (první vydání pod názvem Rukojet ku přednáškám „O chovu hospodářských zvířat“), Nový Bydžov 1888; TÝŽ, *Lukařství*, České Budějovice 1891; TÝŽ, *Některá sdružení (sortimenty) ovocných stromů pro království české vhodných*, Praha 1904; TÝŽ, *O pokrocích v hospodaření*, Praha 1905; Rudolf J. TREYBAL, *Jak pěstovati řepu cukrovou?* Krátká úvaha pro pp. členy hospodářského spolku klatovsko-plánického, Klatovy 1884; TÝŽ, *O kokotici čili povázce*, Praha 1884; TÝŽ, *Mlékařství na světové výstavě v Paříži roku 1900*, Plzeň 1900; TÝŽ, *Hospodářské zkušební stanice*. Prostonárodní spisek pro potřebu rolnictva, Plzeň 1891.
- 4 O jeho širších národohospodářských zájmech a schopnostech svědčí např. práce věnované daňové

- a celní problematice. Vilém TEKLÝ, *Nové obchodní smlouvy*, Chrudim 1882; TÝŽ, *Reforma daní*, Chrudim 1892.
- 5 Purghart se jako pravý *vašatovec* projevoval nejen nacionalisticky a antisemitsky, ale dostával se svými neuváženými kroky i do četných *čestných afér* a sporů, ze kterých nedokázal nelézt čestné východisko. V listopadu 1894 se takto k nelibosti svého klubu dostal do sporu s předákem moravských staročechů Fanderlíkem, kterému odmítal dát satisfakci, a současně se odmítal zpovídat před klubem, neboť je za vše zodpovědný pouze sobě a svým voličům. Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), f. Z. V. Tobolka, k. 87, Tobolkův opis jednání PKK dle „Kaizlovy knihy“ 21. 11. 1894. Ještě skandálnější byla Purghartova „nepěkná aféra“ s Němcem Busse, kterého ve sněmovně obvinil ze zpronevěry a podvodů. Evidentně nevinný a očerněný Busse se bránil, ale Purghart odmítal vzít svá slova zpět. Busse však náhle zemřel a Purghart i mladočeská strana byli německým tiskem obviněni z podílu na jeho smrti. Purghart tentokrát soustředěnému tlaku pozůstalých, tisku, německých i mladočeských poslanců neudolal a vzal svá slova zpět. *Národní listy*, 22. 4. a 9. 5. 1896; *Vyšehrad*, 25. 4. a 9. 5. 1896.
  - 6 Říšský soud, na který se Purghart obrátil, v postupu zemského výboru neshledal nic nezákonného, protože hospodářské školy nejsou ústavem veřejným (tj. státním) a jejich učitelé tedy nemají statut veřejných úředníků chráněných v případech poslanecké činnosti před šikanováním ze strany státu. *Národní listy*, 3. 11. 1891 a 5. 1. 1892.
  - 7 Problematice působení kočovných učitelů se přímo věnoval i Vilém TEKLÝ, *Zpráva o upravení kočovného hospodářského vyučování v Čechách na základě zkušeností, jakých nabyl člen výboru zemědělské rady Vilém Teklý na studijní cestě po Německu a Hollandsku*, b. m. b. r. [asi 1886].
  - 8 *Národní listy*, 30. 12. 1901.
  - 9 LA PNP, f. J. Čelakovský, k. 16, A. Stašek M. Čelakovské 28. 5. 1878.
  - 10 V. Teklý a R. J. Treybal byli např. autory ve své době oblíbených učebnic a učebních textů používaných učiteli a žáky hospodářských škol: Vilém TEKLÝ, *Hospodářská správověda čili nauka o poměrech a zásadách hospodaření*, Roudnice n/L 1881; TÝŽ, *Nauka o zdělávání země i nářadí k tomu*, Praha 1885; Rudolf J. TREYBAL, *Nauka o polním hospodářství pro žactvo ústavů učitelských a učitelstvo škol obecných, pomocná kniha pro nižší a pokračovací školy hospodářské*, I, 2. vyd, Praha 1890. Charakter příručky měla i Treybalova práce *Přehled hospodářského zákonodárství za poslední dobu*, Chrudim 1891.
  - 11 Richard PURGHART, *O důležitosti odborného vzdělávání rolnictva*, Nový Bydžov 1887, s. 8.
  - 12 *Tamtéž*, s. 3.
  - 13 *Tamtéž*, s. 6–8.
  - 14 TÝŽ, *O pokrocích v hospodaření*, Praha 1905.
  - 15 V. Teklý např. polemizoval s názory o jednoznačné výhodnosti přísné ochranné politiky a naopak oceňoval stabilitu poměrů v oblasti celní ochrany. Vilém TEKLÝ, *Nové obchodní smlouvy*, Chrudim 1882, s. 9.
  - 16 TÝŽ, *Stinné stránky neobmezené dělitelnosti pozemků*, Roudnice 1882.
  - 17 *Národní listy*, 13. 3. 1889. Podobně i B. Pacák odmítal, že by volná dělitelnost statků byla příčinou zemědělské krize a zdůrazňoval, že řemeslníka také nikdo neomezuje a nekontroluje v jeho podnikání. Bedřich PACÁK, *O nynější hospodářské krizi a o návrzích na její úlevu*, Čáslav, b. d., s. 3.
  - 18 Karel ADÁMEK, *Vývoj živnostenské politiky na sněmu Král. Českého*, Praha 1896, s. 133.
  - 19 *Tamtéž*, s. 134–135.
  - 20 Rudolf J. TREYBAL, *Organisace rolnictva dánského a jeho blahobyť*, Plzeň 1902.
  - 21 Luboš VELEK, *Mladočeši a konec principu všenárodní strany – volby do říšské rady 1900–1901*, *Paginae historiae* 7, 1999, s. 126–156.
  - 22 Z nich jmenujme např. někdejšího mladočeského poslance Karla Viškovského, nebo ředitele zimní hospodářské školy v Lounech a rolnické a chmelařské školy v Rakovnici Antonína Mohla (poslanec českého zemského sněmu 1903–1913).

Agropedagogy in the Services of the Young Czech Party at the Turn of the 19th and 20th Centuries

Abstract

The article is dedicated to the public activities of several Czech agropedagogues from the turn of the 19th and 20th centuries, who joined their specialized and pedagogic efforts to edify and educate Czech countryside with their political activities within the National Libertin Party (known as the Young Czechs). On the example of their diverse activities, we can see not only the pedagogical and popular-educational aspect based on the agenda of the Young Czech Party, but also the national-political aspect, which, at the time, was in accordance with Young Czechs' efforts for political and national mobilization of Czech countryside.

Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina

(Poľnohospodárska didakticko-osvetová literatúra na Slovensku v rokoch 1848–1914 a jej zdroje)

ROMAN HOLEC

Roľnícka otázka si ako najpálčivejší problém slovenskej spoločnosti v druhej polovici 19. storočia akútne vyžadovala riešenie. Legislatívne opatrenia štátu smerujúce k vyviazaniu roľníkov z poddanských povinností a k likvidácii rezíduí feudalizmu boli nedôsledné, neriešili ani sociálne, majetkové, ani produkčné problémy, nehovoriac už o požiadavkách modernizácie poľnohospodárstva. To všetko vtlačalo charakteristické protirečivé rysy agrárnemu vývoju Uhorska a zvyšovalo hospodársku labilitu roľníckeho výrobcu.

Zložitú sociálnu skutočnosť si veľmi dobre uvedomovali aj predstavitelia slovenskej politiky. V desaťročí pred revolúciou sa slovenské národné hnutie nachádzalo pri formulovaní národnopolitického programu v situácii, keď okrem národných, politických a kultúrnych požiadaviek im atmosféra očakávanej revolučnej konflagrácie umožňovala presadzovať aj sociálne ciele. Výrazným krokom vpred sa stalo medzi štúrovcami pochopenie, že príčinou biedy nebola nevzdelanosť ľudu, ale existujúci systém: „Žiadať, aby človek... ubitý, ubiedený, o lepšom nepoučený... ktorý si na celej svojej púti zemskej slobodnejšie nevydýchol, ale len... vo službách druhých hrdľoval... aby ... bol k dobrému naklonený, šľachetnejších citov schopný... aby po vzdelanosti túžil, na svojej cti si zakladal, je smiešnosť... ani človek neostane ľudským, len tam, kde všetko to, čo cit jeho hodnosti udúša, sa odstráni, kde sa mu slobodná cesta ku známostiam otvorí...“¹ Aj preto sa prepracovaný sociálny program stal súčasťou širších národnopolitických a hospodárskych aktivít.

Keď sa štúrovcami deklarovaný sociálny program – hoci nedôsledne – naplnil (zrušenie poddanstva, zakladanie svojpomocných organizácií a spolkov), začali sa slovenské elity čoraz viac orientovať na vzdelávanie najširších ľudových vrstiev. Prostriedkami mali byť nedeľné školy, osvetová literatúra, spolky miernosti, tlač atď..

Pre národnopolitický program ako aj každodennú politickú prax bola po porážke revolúcie 1848/9 charakteristická dôsledná supremácia národného pred sociálnym. Snaha pristúpiť k riešeniu sociálnych problémov až po dosiahnutí prijateľných podmienok pre vlastný národný vývoj a oživenie tézy, že na dedine treba bojovať proti nevzdelanosti a konzervativizmu ako hlavným príčinám biedy a zaostalosti, vzdávali slovenské elity od bytostných záujmov roľníckych mäs a znemožňovalo im využiť splývanie národného útlaku so sociálnym. Absencia sociálnej zložky v národnopolitickom programe úzko súvisela s vyzdvihovaním hospodárskej osvety ako prostriedku i cieľu práce medzi roľníckym obyvateľstvom. Hospodárska osveta ako prostriedok narážala na zložitú sociálnu realitu, v ktorej boli ľudia nútení preferovať páľčivé existenčné otázky a na bariéru negramotnosti, ktorá podstatne obmedzovala účinky akejkoľvek osvety.² Hospodárska osveta ako cieľ vychádzala z mylného predpokladu, že v nevzdelanosti korení všetka bieda a zlo, čo nebolo nič iné, ako zamieňanie následku za príčinu.

Len ojedinele zaznievali hlasy, ktoré spájali sociálne s národným. Banskoštiavnický učiteľ Samuel Ormis spojil svoju predstavu pokroku so sociálnymi výdobytkami a so školstvom: „Chudobný ľud náš, vojnou oškodovaný, ani pomysliť nemôže na vyšší národný cieľ, čož mu ani za zlé míti nesmíme. Ale dejme mu jen prostriedky, aby tělesně na majetku okřál a uvidíme jak se ke svému přiznáváti, své napomáhati bude. Školy nám třeba! a opět školy! Vy první pěstúnové útlé mládeže slovenské... vynaložte všechny své síly i schopnosti, aby ste vzbudili cit dobrého hospodárstva a průmyslnosti v lidu našem.“³ Popritom žiadal i prípravku pre učiteľov oboch konfesíí.

V roku 1852 sa na fare národovca Ondreja Cabana v Komjaticiach uskutočnila schôdka vzdelancov, ktorá vyústila do rozhodnutia založiť spolok *Jednota* s vyslovene ľudovýchovnými cieľmi. Napriek naliehavosti tejto úlohy doba nebola príhodná takýmto aktivitám. Aj preto sa podobné myšlienky objavovali znovu a znovu.

K rovnakému záveru ako Ormis dospel takmer o desaťročie neskôr Ján Drahotín Makovický, ktorý sa roku 1858 zúčastnil súbehu vypísaného *Katolíckymi novinami* o príčinách a prameňoch zaostalosti slovenského ľudu. V odmenenej rozprave poukázal, že príčinami duchovnej a hmotnej biedy slovenského ľudu sú hlavne biedne zriadené školy, zle platení a v chudobe žijúci učitelia, nedostatok národnej literatúry, „nepravá vzdelanosť“, nerozvinuté časopisectvo, neprajnosť sveta, nedostatok kupectva, priemyslu a nakoniec alkoholizmu.

Napriek uvedenému širokému záberu zostal Makovický značne závislý od štúrovského chápania slovenského národného života a nevidel korene zaostávania a nedostatkov na základe hlbšej analýzy skutočných sociálnych príčin. Po zrušení poddanstva už spolu so štúrovcami videl nápravu predovšetkým v rozvoji vzdelanosti a hospodárskych vzťahov, Makovický písal o obchode a o zriaďovaní priemyselných škôl podľa českého vzoru. Nemyslí však na priemyselné školy, ktoré „jedine materializmus rozširujú, o vyšší let ducha nedbajú“, myslí na národné školy, na ktorých by sa vyučovali priemyselné vedy „duchom náboženským vedené a nie do hrubého materializmu zanorujúce“.⁴ Navrhuje zriadiť Národný výbor, ktorý by „bdel nad potrebami národa“, založenie hospodárskeho spolku pre pozdvihnutie roľníctva pod Tatrami s vlastným časopisom (na spôsob *Hospodárskych novín* Filipa S. Kodyma), slovenskú hospodársku školu a vytvorenie predpokladov na rozvoj poľnohospodárstva, remesla a priemyslu: „Tak mocne, tak tuho kráča hospodársky priemysel svetom, toľko nových vynálezov a vynálezov užitočných, dobrých, toľko pofahčenie sa vymyslelo v hospodárstve a Slovák nič a nič, len si drieme, len spí, len si nedôveruje, jako keby práva na novoty nemal, jako keby bol odsúdený večne v starobe dávnovejkej ostávať, hniť.“⁵

Nech už boli názory konkrétnych osôb akokoľvek rôzne, myšlienka celoslovenského hospodárskeho spolku oscilujúca v prejavoch niektorých predstaviteľov od polovice 50. rokov (napr. Martin Hamuljak) mohla v rámci obmedzených možností riešiť tak osvetové (prednášky, kurzy, publikácie, výstavy a pod.), ako aj sociálno-ekonomické potreby roľníctva (svojpomoc, zakladanie družstiev, poisťovanie, miestnym podmienkam vyhovujúce agrotechnické zmeny a intenzifikačné opatrenia a pod.). Inak povedané, ukazovalo sa ako reálne pristúpiť k plneniu naliehavých úloh roľníctva prostredníctvom utvárania organizačnej bázy, ktorú mal tvoriť hospodársky spolok s celoslovenskou pôsobnosťou. Rovnako však bolo zrejmé, že ekonomicky najslabšie vrstvy - masy neurbárskeho roľníctva, drobní roľníci, poľnohospodársky proletariát a bezzemkovia zostanú na periférii všetkých aktivít a projektov.

Idea hospodárskeho spolku sa javila byť reálnejšou po páde neoabsolutizmu a obnovení ústavných pomerov na prelome 50. a 60. rokov 19. storočia. V tomto období sa stáva dominantným aj iný jav - vedúci protagonisti národného hnutia, vo svojej väčšine „plebejského“ pôvodu, si síce v 60. rokoch uvedomovali zložitú sociálnu realitu a pálčivosť roľníckej otázky, ich riešenie ale dávali do súvislosti s dlhodobým procesom vyvážovania sa z poddanských závislostí. Preto v hierarchii svojich priorít na prvé miesto dávali riešenie národných problémov. To im znemožňovalo bližšie sa stotožniť s naliehavými potrebami roľníctva, ktoré pocívalo sociálny tlak oveľa bezprostrednejšie a ťaživejšie. Národnopolitické programy a požiadavky z roku 1861 vedome rezignovali na vyslovene sociálne otázky. Martinské memorandové zhromaždenie sa síce v prijatom národnopolitickom programe nezaoberalo hospodárskymi a sociálnymi problémami, napriek tomu nezostali tieto otázky úplne bokom. Na základe interných rokovaní požiadaval ustanovený Národný výbor 8. 6. 1861 veľké-

ho propagátora poľnohospodárskej osvety Daniela Gabriela Licharda, aby sa ujal vydávania hospodárskych novín a podľa českého vzoru vypracoval stanovy pre slovenský hospodársky spolok. Prvú úlohu splnil Lichard svojím *Obzorom*, ale druhá sa stretla napriek vypracovaným stanovám a ochote mestskej rady Liptovského Sv. Mikuláša prichýliť spolok i účinnej pomoci novozałożenej Matice slovenskej, alebo práve preto, s malým pochopením štátnych orgánov.

Všetko úsilie slovenských predstaviteľov zamerané smerom na dedinu sa koncentrovalo výlučne na hospodársku osvetu. V ich chápaní sa mala stať prostriedkom k uvedomeniu si vlastnej národnej príslušnosti roľníka, k zvýšeniu jeho kultúrnosti, všeobecnej vzdelanosti a odborných vedomostí, v neposlednom rade i k zlepšeniu materiálneho postavenia. Prostriedky osvetového pôsobenia boli veľmi pestré a v ich charaktere sa kombinovali rôzne formy. Najmenší odpor však kládli štátne orgány didakticko-osvetovej literatúre.

Situácia na poli roľníckej osvety sa podstatne zmenila po vzniku Matice slovenskej, ktorá tu zohrala nezastupiteľnú úlohu a veľká časť v tejto práci rozoberanej didaktickej literatúry bola vydaná v rámci matičných spisov. Nič na uvedenom pozitívnom hodnotení nezmenili ani dlhoročné diskusie o profilovaní sa Matice buď na vedeckú alebo ľudovýchovnú inštitúciu, ani neskoré založenie ľudovýchovného odboru až v závere existencie Matice.

V roku 1864 vrcholilo úsilie o založenie hospodárskej školy na území dnešného Slovenska, pričom ako najhorúcejší kandidát sa ukazovala pod potenciálnym túborstvom biskupa Štefana Moysesu Banská Bystrica alebo oficiálnym záujmom Pešti viac vyhovujúci Prešov, či Rimavská Sobota. Z plánov sa nakoniec zrealizovalo veľmi málo (ak rátame školu v Liptovskom Hrádku) alebo vôbec nič, ak hovoríme o úsilí Slovákov o založenie Hospodárskej jednoty (Hospodárskej Matice).

Nezávisle na Lichardových snahách II. matičné valné zhromaždenie naliehavo vyzvalo slovenskú verejnosť venovať sa hospodárskym a sociálnym problémom, čo predseda Š. Moyses zdôvodnil slovami: „Núdz a úbohého národa nášeho je nevýslovná, potreba jeho sú nesčislne, tu tedy mysle úprimnej a zhodnej, účinkovania všestranného a napnutie nepretržené požaduje sa, aby sa toľká núdz a zamedzila, aby sa toľkej biede odpomohlo, aby jedon celý národ zo sna smrti duševnej k čulému, človeku dôstojnému životu vzkriesiť sa mohol.“⁶ V diskusii sa opätovne objavila myšlienka celonárodnej hospodárskej inštitúcie, ktorej zameranie a ciele podrobne analyzoval rozsiahly seriál článkov v *Pešťbudínskych vedomostiach* pod názvom Slovenský hospodársky ústav. Malo ísť o moderne koncipovaný projekt „hospodárskej Matice“, ktorá by poskytovala teoretické, ale aj praktické vzdelanie slovenským roľníkom. Súčasne by v duchu najmodernejších poznatkov podporovala všetky odvetvia poľnohospodárskej výroby zohľadňujúc pri tom špecifiká jednotlivých regiónov Slovenska, ako aj potreby stredných a malých, vrátane najmenších 2-3 jutrových roľníkov, lebo predovšetkým tieto sociálne vrstvy mali byť objektom pomoci ústavu. O podporu veľkostatkov nebol vzhľadom na národnú odtrhnutosť, resp. neslovenskosť ich majiteľov záujem. Celý projekt sa mal financovať z peňazí z ostatku fondu na vystavanie budínskej pevnosti, časť ktorého vyčlenil panovník roku 1857 na hospodárske účely.

V prospech slovenského hospodárskeho ústavu intervenoval Š. Moyses vo Viedni 9. 12. 1864 osobne až u panovníka. Viera v realizáciu celého projektu rezonovala ešte o rok neskôr, na III. valnom zhromaždení Matice. Všetky nádeje sa však ukázali byť neopodstatnené. Napriek obligátnym ubezpečeniam o podpore zo strany panovníka skončila celá záležitosť bezvýsledne v byrokratickom prepادلisku štátnej administratívy. Za Lichardovými úsiliami dalo bodku stanovisko Uhorskej miestodržiteľskej rady a župných úradov z leta 1865, podľa ktorého pod priehľadnými zámienkami existencie Krajinského uhorského hospodárskeho spolku (*Országos Magyar Gazdasági Egyesület*) a župných hospodárskych spolkov sa nepokladalo za potrebné uviesť do života tzv. Slovenskú hospodársku jednotu,

koncipovanú podľa stanov ako celoslovenskú strešnú inštitúciu hospodárskych spolkov v župách a okresoch Slovenska.⁷

Vo vzdelávaní roľníka sa videla priama cesta k jeho emancipácii a k zvýšeniu ekonomickej výkonnosti a nezávislosti roľníka, k nárastu jeho sebedomia a zvyšovania jeho ekonomickej a s tým súvisiacej politickej sily. Veď volebné právo bolo v Uhorsku naviazané na majetkový cenzus. V matičnom období sformuloval oficiálne stanovisko katolícky kňaz a publicista Ján Galbavý: „Je veru hriech trestuhodný, keď daktorí neprajníci z panujúcej triedy obecnému ľudu osvetu preto nedoprajú, ponač sa nad ľuďom nevedomým pohodlnejšie a výnosnejšie vládnúť dá alebo že sa tuposť a hlúposť barsakým sebeckým chůtkam a prechytralým figliarstvom upotrebiť môže.“⁸ Vo všeobecnosti nebol nikto zo slovenských elít proti ľudovej osvete, mnohí však zdôrazňovali prioritu sociálnej otázky alebo aspoň jej prepojenosť s osvetou, iní nevzdelanosťou ľudu zase vysvetľovali minimálnu účinnosť vydávaných prác, ďalší zase uprednostňovali praktické pôsobenie medzi ľuďom.

V druhej polovici sedemdesiatych rokov postupne s pribúdajúcimi diskusiami, maďarizačným tlakom a prvými dôsledkami agrárnej krízy akoby ubúdalo konkrétnych počinov na poli poľnohospodárskej osvety. Na jednej strane vyjadril roku 1879 publicista a novinár Daniel G. Lichard prevládajúci názor, podľa ktorého príčiny všetkých nedostatkov medzi ľuďom boli „v zanedbávaní starosti o vzdelanie ducha“.⁹ Záujem o roľnícku osvetu však neraz fungoval len ako kompenzácia skutočnosti, že roľníctvo zostávalo až do konca 19. storočia na periférii politického záujmu a nepredstavovalo pre slovenského intelektuála politický fenomén. Dôsledkom bola strata masovej základne slovenského národného hnutia v 80. rokoch a aj to bol jeden z dôvodov, ktoré vohnali čoraz viac izolovanú slovenskú politiku do proklamovania pasivity.

V centre záujmu tohto príspevku bude tá časť osvetovej literatúry, ktorá sa nazýva didaktická, lebo svojím jazykom a použitými prostriedkami mala ambície pôsobiť na najširšie ľudové agrárne vrstvy. Bola založená na jednoduchosť príbehu, keď do upadajúcej, sociálne a morálne rozvrátenej dediny prichádza intelektuál, obyčajne učiteľ, alebo niekto, kto skúsil svet a začína postupne meniť myslenie a konanie ľudí – silou svojho príkladu, argumentov a presvedčania. Na konci príbehu stojí prosperujúca a šťastná dedina už len spomínajúca na obdobie morálneho rozkladu a sociálneho marazmu.

Uvedená schéma bola univerzálna. Záviselo od majstrovstva autora ako sa mu podarí presvedčivo zachytiť premenu ľudí a psychologickú motiváciu ich konania. Vzhľadom na vyslovene didaktický zámer išlo väčšinou o veľmi schematický scenár s čierno-bielym vykreslením charakterov, kde rozhodujúcu úlohu zohráva metóda kontrastu – starej a novej dediny. Ako prvý uviedol tento typ literatúry švajčiarsky autor Heinrich Zschokke v diele *Zlatnica*, ktorú vydal spolok Tatrín roku 1847 a druhýkrát Daniel G. Lichard roku 1870. Korene témy treba hľadať u Švajčiara Johanna Heinricha Pestalozziho, v jeho Lienhardtovi a Gertrúde.

Hlavný hrdina prózy *Zlatnica* je Oswald (vo verzii z roku 1870 Miroslav), ktorý prichádza po 17 rokoch z vojny do obce. Dedina bola zanedbaná, špinavá, zaťažená dlhmi a s učiteľom a kňazom, ktorí sa o nič nestarali. Oswald narážal vo svojich snahách na bariéru nezájmu, ľahostajnosti a arogancie. Nakoniec sa prihlásil robiť zadarmo učiteľa a svojou príkladnou prácou si postupne získaval rešpekt. Na druhej strane sa šíрили klebety o jeho spojení s diablom a všetko vyvrcholilo, keď korunný knieža navštívilo príbytok Oswalda. Ten vraj vedel v spojení s diablom dorábať zlato. Raz si o polnoci Oswald pozval k sebe najprednejších 32 gazdov a v dôstojníckej uniforme pred nich s tajomným rituálom vysypal peniaze. Zaviazal si ich na 7 rokov a 7 týždňov k poslušnosti a potom ich naučil zlato robiť. Ľudia sa začali z poverčivej bázne a z púhej nádeje meniť. A menila sa celá Zlatnica. Oswald zaviedol hromozvody, založil sporiteľňu, zdokonaľoval školu. V dedine sa spojil

dobytkov a spoločne sa dorábalo maslo a syr. Osvald sa stal richtárom a dal do poriadku obecné dlhy, zriadil obecnú pekáreň a práčovňu, poradil si s húfom obecných žobrákov a tých, ktorí nechceli pracovať. Zlatnica sa materiálne vzmohla. Po 7 rokoch a 7 mesiacoch si Osvald povolal gazdov, odovzdal im nagazdované peniaze a vysvetlil im ako sa dorába „zlato“. To bol základ jurkovičovského úverného družstva alebo lichardovskej vzájomnej pomocnice.

Evanjelickí vzdelanci dielo Zschokkeho nepochybne poznali už z nemeckého originálu a Samuel Jurkovič v ňom mohol nájsť jeden z ideových zdrojov na založenie svojho Gazdovského spolku roku 1845. O identite „literárneho“ spolku a sobotištského družstva však nemožno ani zďaleka hovoriť a aj precíznosť Jurkovičových stanov pripúšťa možnosť maximálne nepriameho a druhoradého vplyvu.

Prekladateľom *Zlatnice* bol evanjelický farár z Liptovského Petra Ján Plech, ktorý v okolí Liptovského Sv. Mikuláša aktívne šíril hospodársku osvetu. Vznik prvých liptovských peňažných spolkov tak možno tiež vidieť v týchto nových súvislostiach a vplyvoch. Vo svojom doslove na margo záchrany v biede a morálnom úpadku sa topiacej fiktívnej dediny Plech takto oslovil slovenského čitateľa: „Rodáci moji drahí! Ak vám všetko, čo rozprávka o Zlatnici v sebe obsahuje, nemôže na um poschodiť... nože si ju ešte, trebárs i viac rás prečítajte, ale pozorne a s rozvahou; verte mi, že sa tam nejeden sám seba ako v zrkadle pozná. Takých Zlatníc ako táto... bola, nájde sa dosť na všetky strany.“¹⁰

Družstevníctvo sa zrodilo v prvej polovici 19. storočia ako reakcia malých individuálnych výrobcov na ekonomický liberalizmus a industrializáciu etablojúceho sa kapitalizmu a jeho sociálne dôsledky. V Uhorsku, a teda i na Slovensku, utvárali pre jeho zrod rozhodujúce podmienky najmä mimoriadne zložité sociálne pomery, vyhrotené neúrodami, hladomormi, sociálnymi výbuchmi, ako aj neudržateľnosťou poddanského spôsobu výroby. Ďalšiu rovinu tvorili tradície rôznych urbárskych spoločenstiev, podporných spolkov, obecných a cirkevných sypární, ba najnovšie malých účastinných bánk – sporiteľní. Užším rámcom zrodu družstevníctva u nás bol ľudovýchovný a sociálny program štúrovského hnutia. To všetko boli významné impulzy, ale rozhodujúce ideové podnety treba hľadať v bezprostrednom okolí Samuela Jurkoviča, ku ktorému sa tak znovu zákonite vraciam. Jurkovič bol síce len dedinským učiteľom s ukončeným stredoškolským vzdelaním a roku 1833 zbavený poddanstva, navyše pôsobiaci v zapadnutom Sobotišti, ale jeho duchovný obzor bol podstatne širší, ako by sme pri povrchnom pohľade predpokladali. Počas štúdií vo vtedy veľmi živej Banskej Štiavnici sa zaoberal celým radom rôznych vedeckých disciplín. Hovoril nemecky, maďarsky, latinsky, francúzsky, zaoberal sa slovanskými jazykmi, gréčtinou a hebrejčinou. Odoberal okolo desiatky časopiseckých titulov, aj z Prahy a Viedne. Mal veľmi bohatú knižnicu, z ktorej čerpal aj jeho budúci zať Jozef Miloslav Hurban. Prvé neúspešné družstevné pokusy v západnej Európe mu nezostali utajené, sám upozorňoval hlavne na írské podnety. Populárne diela vo Švajčiarsku žijúceho Heinricha Zschokkeho mohli byť teda ďalším možným ideovým zdrojom. Vôbec, nemecky písaná literatúra bola pre evanjelických vzdelancov hlavným prameňom poznania, či sprostredkovateľom francúzskych a anglosaských skúseností. Nezabúdajme ani na to, že návrh stanov Gazdovského spolku prešiel korektúrami u Jozefa Miloslava Hurbana, ďalšieho významného vzdelanca. Možno uzavrieť, že bezprostredný vzor pre sobotištské družstvo neexistuje, vzniklo prienikom viacerých domácich a zahraničných podnetov, naopak, práve ono bolo vďaka Jurkovičovej publicistike nepochybne vzorom pre všetkých svojich slovenských nasledovníkov v 40. rokoch. Tí dokonca prehlbovali družstevný charakter svojho slávnejšieho vzoru a predchodcu.

Popri Zschokkeho *Zlatnici* a jej európskemu ohlasu, mala aj slovenská didaktická literatúra celý rad podobných nasledovateľov, epigónov, či úplne nových a originálnych rozvíjateľov tejto témy.

V rámci Matice slovenskej hodno spomenúť mená dvoch odborníkov, ktorí sa pokúsili najnovšie poznatky teórie a praxe zakotviť do rámca príbehu a tým sprístupniť text širšiemu okruhu čitateľov. Ovocinár a pomológ Anton Penzel na návrh Michala Chrásteka napísal pre Maticu prácu *Ovocinár na Slovensku* (1867), v ktorej sa fiktívna obec Žerotiny zveľadila v dôsledku uplatňovania spolkového ducha (obecná sýpka, hospodársky spolok, knižnica, prednášky) a moderných hospodárskych postupov. Medzi nimi sa kládol dôraz hlavne na ovocinárstvo.

Andrej Kmeť využil v diele *Hospodár na Slovensku* (1875) pre svoju poľnohospodársku osvetu tiež rámec schémy už známeho príbehu. Do zanedbanej pohronskej dediny prichádza z potuliek svetom syn miestneho farára. Absolvoval hospodársku školu v Mosonmagyaróvári (Uhorské Staré Hradý) a na podnet učiteľa začal s prednáškami na rôzne témy: ako úvod „predbežné známosti“, potom poznávanie zeme a jej úprava, rozličné druhy hnoja, „množenie, opatrovanie a upotrebenie“ hnoja, roztriedenie poľa a hospodárenia, orba a pluh. Na strane 160 nasledoval pomerne násilný koniec s upozornením, že druhý zošit práce vyjde roku 1876. To sa už vzhľadom na likvidáciu Matice slovenskej nepodarilo, ba dokonca sa aj už do tlače pripravený rukopis úplne stratil. Len z odkazov na nasledujúce prednášky vieme o niektorých témach. Prednášky boli napísané prístupným jazykom a zasadené do fiktívnej obce Slamná. Ich úroveň napriek tomu zodpovedala dobe a jej poznatkom, Kmeť sa odvolával na konkrétne príklady, odkazoval na literatúru a hospodársku tlač (napr. Lichardov *Obzor*), citoval odborníkov (napr. Františka Horského). V jednej prednáške sa spomenula návšteva 170 hospodárov na Horského gazdovstve v Kolíne po prehliadke svetovej výstavy vo Viedni roku 1873. Po každej prednáške nasledovala diskusia a poznámky prítomných. Takouto dialogickou formou sa stával text ešte viac prístupný. Je pravdepodobné, že spolu s inými prácami prednáškového typu sa počítalo od začiatku s ich využitím v nedeľných školách.

Nepochybne najpresvedčivejšie je kontrast medzi starou a novou dedinou zachytený v známej próze Jonáša Záborského *Dva dni v Chujave* (1873), kde vykreslenie deprimujúcej hĺbky mravného úpadku a alkoholizmu je jedným z vrcholov tohto žánru literatúry. Pozoruhodné je, že prvá časť diela – *Deň škaredý* – je zasadený do konkrétneho roku 1865, ktorý leží na vrchole vzostupu slovenského národnopolitického hnutia. Rovnako pozoruhodný je všadeprítomný silný antisemitizmus. Ak hovorím o význame kontrastu, najväčšie slabiny uvedeného žánru sú v zachytení presvedčivosti premeny, ktorá je medzi oboma kontrastnými pólmi. Tu sa ani Záborský nevyhol moralizovaniu a didaktizmu, keď v intenciách klasicistického racionalizmu vykreslil kontrast nedokonalkej reality a dokonalých noriem, inak povedané ako kňaz Rastic, učiteľ Semenák, „pravotár“ Stupnický a úradník Rozumovský krok za krokom dostali Chujavu z najhoršieho. Osobitosť ich postavenia vyjadriilo zahriaknutie dedinčanov, keď sa chceli poradiť, zo strany Rastica: „Nie vaše porady spasia vás, lež dôvera k nám. Vy ste slepci, my vaše oči...“¹¹ Prostriedkami veľkej premeny sa stali – škola, vzdelanie, vzájomná pomocnica, kostol, obecná sypáreň, scelenie majetkov, štepárstvo, zeleninárstvo, mliečne hospodárstvo a vo výhľade sú dokonca študijné pobyty vo Švajčiarsku a Sliezske, fabriky na cukor a súkno. Z českých príkladov uveďme aspoň jeden – „česko-bratská herrnhuterská spoločnosť práce a imania i pôžitkov“, ktorá mala byť vzorom svojpomoci pri zakúpení a riadení celého chotára. Nezabudlo sa ani na hrdé nosenie kroja, ani na utieranie nosov do sukní. A výsledok? „Aký to rozdiel medzi Chujavou bývalou a terazšou... Chalupy boli všetky drevené, z neotesaných brvien alebo prútia... dvory plné hnojnice a smetí... Zo všetkého vyzerala tá najkrajnejšia spustlosť, chudoba, bieda, červíctvo. Chujavčania boli rozkričaní ako ľudia korheľskí, neúctiví, spurní a bezbožní. A teraz! Všetkého toho opak. Sídlo nešváru a chudoby premenilo sa na sídlo poriadku a zámožnosti.“ Záver druhej časti (*Deň pekný*) a tým záver celého diela bol typický pre podobnú literatúru: „Tisíc hrdiel vyrazilo pritom hromovité sláva, mažiare durkli,

hudba zaznela, klobúky leteli do výšky, ženy a devy plakali. Porosili sa vzájomnými slzami aj objímajúci sa priatelia.“¹²

Z klasickej Záborského práce je zrejmé, že jej estetické hodnoty boli podriadené funkčnému zámeru dať návod ako organizovať život na dedine, vzdelávať jej obyvateľov a nájsť cesty k všeobecnému blahobytu. Pri riešení týchto úloh sa prikladala rozhodujúca úloha národnej inteligencii, predstavovanej predovšetkým kňazom a učiteľom. Tieto sociálne vrstvy mali stáť na čele dediny, byť hybnou silou pri šírení osvety a zakladaní svojpomocných organizácií. Paradoxom je, že Záborský si uvedomoval odcudzenie týchto vrstiev ľudu, ktorý v dôsledku toho zostal „ležať úhorom“.

Literárne stvárnenie hrdinov s ušľachtilými mravnými a národnými ideálmi malo byť vzorom pre všetkých čitateľov tohto typu literatúry. Je zrejmé, že zjednodušujúce a idealizujúce pohľady na problematiku slovenskej dediny boli na míle vzdialené od bežnejšej všednej reality. Aj preto životnosť a funkčnosť takýchto próz nebola veľká a išlo skôr o vyjadrenie želaní ako zachytenie skutočností a objektívnych možností jej vývoja. Napriek tomu práve Záborského estetika paradoxov (napr. v striedaní vulgárneho a vysokého jazykového štýlu, v kontrastoch ideálnej a reálnej dediny) mohla byť svojou priamosťou produktívna. Na druhej strane nebol Záborský súčasťou oficiálneho prúdu slovenskej literatúry, ale skôr tvoril jej okrajovú líniu.

Všetky pochybnosti o umeleckých kvalitách a účinnosti podobných didaktických diel zostávajú však v platnosti pri ostatných prácach, ktoré o niekoľko tried zaostávajú za Záborského perom. Platí to pre takmer autobiografickú prózu Andreja Seberíniho *Bohdanice a jej učiteľ* (1874), kde v duchu idealisticko-romantických názorov učiteľ Rázny spôsobil veľké dielo premeny alebo pre činohru v troch dejstvách Janka Vesnina (vlastným menom Jána Štepitu) s príznačným názvom *Preporodená obec* (1873). Tu je dokonca vložená detektívna zápleтка, ktorá dodáva prvým dvom dejstvám potrebnú dynamiku. Rieši sa prípad zavraždeného učiteľa, ktorého využíval krčmár a spolu falšovali dlžobné úpisy ostatných dedinčanov. Možné prezradenie doviedlo krčmára k vražde. Takmer skrachovaní gazdovia sa zaprisahali nevziať viac alkohol do úst. Medzitým učiteľov nástupca začína zveľaďovať dedinu. Tretie dejstvo je už bilanciou jeho aktivít, keď tradičnými spolkovými metódami sa dostáva dedina do stavu, že je schopná odkúpiť od panstva lesy a regálne práva.

Často mená naznačujú charaktery, ktoré sú čierno-biele. V Seberíniho próze odohrávajúcej sa na Orave stojí na jednej strane farár Michal Pokorný a učiteľ Ján Rázny, človek s ušľachtilým charakterom - oproti nemu stoličný pisár Fičúri ako zvodca, Ďuro Šuhaj ako Maďarón a roľník, ktorému smrdela robota. Postupne prichádza o dcéru i majetok. Jedine urodzený pán Peter Vochnický zaznamenáva zmenu k lepšiemu, mení sa jeho postoj k učiteľovi Ráznemu a nakoniec vydáva zaň aj svoju dcéru Anuľku s vysvetlením, že „te-rajší svet sa honosí osvetou, kde sa už viac zemianstvo a urodzený stav neberú tak do povahy“.¹³ Po 15 rokoch sa Bohdanice úplne zmenili zásluhou novej školy, vzájomnej pomocnice, nedeľnej školy, čítacieho spolku, slovenského ústavu pre dievčence, odkúpenia panstva, eliminovania alkoholizmu. Obyvatelia Bohdaníc sa zúčastňujú aj volieb, odoberajú slovenské knihy a tlač, podporujú slovenské podniky a Maticu slovenskú.

Podstatne viac sa vzdialil realite v prospech fiktívneho príbehu František Vífazoslav Sasínek, ktorý vložil v dielku *Šťastné Vzorkovce* (1882) nádej do vzorových reprezentantov mocensko-správneho aparátu (slúžny sa nedal podplatiť krčmárom Gimpelesom, ani richtárom Pijáčikom a tak vyšli na svetlo sveta neporiadky v obecných útoch). Rovnako na ilúzii vystaval svoj príbeh Mikuláš Štefan Ferienčík, ktorý v poviedke *Jedlovský učiteľ* (1862) chápal dielo premeny ako zásluhu príslušníkov zemianstva. Nebola to náhoda, lebo práve v tomto období kulminovala ilúzia získania zemianskych, ba šľachtických vrstiev na stranu slovenskej politiky. Za zrod *Jedlovského učiteľa* sa vďačí súťaži vypísanej jedným roľníkom o pôvodnú poviedku, v ktorej by „statočnosť Slováka, reč svoju milujúceho, ale pritom i za

blaho národa, kráľa a slobodu rovnako horiaceho čím najširšími farbami vyobrazená bola“.¹⁴ To sa Ferienčíkovi podarilo a jeho dielo vyšlo časopisecky a viackrát i knižne.

Po tom, ako si zemiarsky syn a absolvent práva Bohdan Vesnický uvedomil svoju príslušnosť k národu, otec sa ho zriekol a on našiel zmysel života vo funkcii pomocného učiteľa. Jedľová sa nachádzala na Považí a práve tu Bohdan prostredníctvom čitateľského a stavebného spolku, nedeľnej školy, hospodárskeho spolku, sporiteľne a spolku miernosti najprv zlikvidoval židovského krčmára, zveľadil celú dedinu, aby sa po revolúcii stal v nej slúžnym a usadil sa v miestnom kaštieli (opakuje sa motív zo Záborského *Dvoch dní v Chujave*). Učiteľ potvrdzuje celoživotnou prácou pravdivosť výroku „aká škola, taký národ“ a ako „duša národa“ sa v bezkonfliktnom príbehu mení znovu na slovenského zemana.

Viliam Pauliny Tóth postavil roku 1864 svoje dielo, ktoré nazval charakteristicky *Ťažince a Pracovany*, na príklade dvoch susedných dedín a na kontraste medzi zdemoralizovanou a pracovitou dedinskou komunitou.

Významné pre didaktickú osvetovú literatúru boli aj české literárne predlohy. Ludovít Vladimír Rizner poslovenčil roku 1883 poviedku Františka Pravdu (Vojtecha Hlinku) *Tricet let v Rožnově* pod novým názvom *Tridsať rokov v Lojnici*.

Na stránkach unikátneho slovenského periodika *Správy Hospodárskeho spolku pre údolie Nitry*, ktorý vydával rovnako unikátny Hospodársky spolok pre údolie Nitry (založený 1872), nájdeme v prílohe celého prvého i druhého ročníka (1888–9) rozsiahly seriál, ktorý s podtitulom „zábavno-poučná rozprávka pre slovenských hospodárov“ niesol názov *Jako Martin Rozumný zbohatnul a s ním celý Hrušov*. Toto minimálne známe dielo je prekladom nemecky napísanej práce. Je však preň charakteristické aj reťazenie ďalších zdrojov a praktické úpravy pôvodného textu. Autori Juraj Bartaky a Eduard Škorpil ako prameň a predlohu uviedli len rok staré dielo Leva Přebyla *Wie die Gutendorfer reich wurden* (Viedeň 1887), s podnadpisom *Eine Geschichte aus dem Volke*. V úvode Přebylvého originálu sa zase autor odvoláva na vlastné vzory: Zschokkeho *Goldmachedorf* (teda *Zlatnicu*) a *Winterbende des Landwirthes* z pera Fritza Möhrlina. Obe diela podľa Přebyla „otvárali brány pokroku“, ale prvé bolo už predsa len zastarané, najmä princíp spolčovania zaznamenal za posledné desaťročia od Zschokkeho veľké zmeny a bol „výdobytkom najnovšieho veku“. Möhrlin sa zase podľa Přebyla zaoberal vždy len s jedným problémom. Zámerom Přebyla bolo populárnym spôsobom ukázať, že aj najzanedbanejšia obec sa dokáže premyslenou prácou jednotlivca vymaniť z úpadku a doviest k rozkvetu, pričom veľký význam prikladal družstevníctvu ako princípu spolčovania, ktorý podporoval a ochraňoval roľníckych malovýrobcov, okrem iného napríklad rozširovaním poisťovania. Podľa Přebyla boli kňaz a učiteľ rozhodujúcimi faktormi pokroku a formovania nastupujúcej generácie. V práci zámerne rezignoval na vyslovene praktické záležitosti, ako formuláre stanov a mnohé detaily.¹⁵

Prvý z dvojice autorov Eduard Škorpil prišiel na Slovensko z Moravy a od roku 1883 pracoval vo funkcii správcu na thonetovskom veľkostatku vo Veľkých Uherciach. Široká verejnosť ho poznala ako chýrneho odborníka v zemiakárstve a konštruktéra známeho a osvedčeného vyhrabávača zemiakov. Problémy roľníkov dobre poznal a mal snahu o ich riešenie, čo vidieť z viacerých Škorpilových aktivít na pôde Hospodárskeho spolku pre údolie Nitry i z praktického presadzovania hospodárskeho pokroku medzi ľuďmi. Bol blízkym spolupracovníkom baróna Gregora Friesenhofa ako duše uvedeného spolku a je pravdepodobné, že práve od neho, ako redaktora *Správ*, prišla objednávka na preklad Přebylvého diela.

Juraj Bartaky pôsobil ako katolícky kaplán na veľkouherskej fare len veľmi krátko, inak žil až do roku 1898 na okrajových územiach pôsobnosti Hospodárskeho spolku pre údolie Nitry. Angažoval sa ako národne-vedomelý kňaz a učiteľ. Jeho podiel na spoločnej literárnej práci s E. Škorpilom bol pravdepodobne obmedzený len na jazykovú úpravu.

Preklad Příbylovho diela do slovenčiny nebol len mechanickou záležitosťou. Ako uvidíme, príbeh dostal slovenský kontext. V slovenskej verzii boli ďalej z dôvodu väčšej presvedčivosti použité mnohé ľudové príslovia a zo súdobej slovenskej publicistiky zapracované navyše početné rady a návody vyhovujúce domácim reáliám. Ako zdroj bol uvedený Lichardov časopis *Obzor* a už staršie prekladové spisy *Hlavnie pravidlá o poľnom hospodárstve*.

Pri porovnaní slovenskej a pôvodnej verzie možno zistiť rozdiely vyplývajúce z iných priorít a z odlišného východiskového stavu, v ktorom pôsobil nemecký Rainer a slovenský Martin Rozumný. V nemeckej verzii sú zdôraznené moderné technológie (meliorácie), bohatý spolkový život (v slovenskej verzii chýbajúce dedinské kasíno, mliekárenské a obchodné družstvo) a vplyv železnice na dedinu. V slovenskom texte je navyše časť o páde dedinského krčmára a zo spolkového života nájdeme len čítací spolok a obilnú sporiteľňu.

Hrdina príbehu Martin Rozumný bol ako mladík prichytený na Morave v čerešňovom sade. Krádež si musel odpracovať. Keďže z roboty mal radosť a rýchlo sa učil, stal sa gazdom, oženil sa s Betkou a keď mu strýc v Hrušove odkázal majetok, prichádza na Slovensko. Hrušov bol zanedbanou dedinou, ktorú Martin postupne zveľaduje. Umelecká hodnota vyše 100-stranovej práce na pokračovanie nie je vysoká a ako prioritný sa ukázal byť didakticko-osvetový zámer s podrobným opisom racionálneho hospodárenia, vzdelávania, svojpomocného spolčovania a ďalších opatrení, na základe ktorých sa zo zanedbanej, demoralizovanej a zadlženej obce stane ekonomicky prosperujúca komunita so scelenými pozemkami, novou školou a svetlou budúcnosťou. V závere Martin dostáva záslužný kríž od panovníka.

Pre 3. ročník Správ sľúbil J. Bartaky zabezpečiť podobné dielo na pokračovanie, ale preloženie na vzdialenejšiu faru a nedorozumenie so spolkovou administráciou spôsobilo, že Správy zostali neočakávane bez beletristickej prílohy. Bolo preto rozhodnuté ako náhradu za zrušenú prílohu prikladať ku Správam časopis *Vlast a svet* vydávaný hungarofilským maďarizačným Uhorsko-krajinským slovenským vzdelávacím spolkom.

Hoci uvedené literárne dielo zjavne zaostáva za podobnými pokusmi Jána Vesnina-Štepitu, Jonáša Záborského, Andreja Seberíniho, Františka V. Sasinka, Mikuláša Š. Ferienčíka a ďalších, hospodárske problémy a modely ich riešenia tu boli najprepracovanejšie, čo z hľadiska primárneho účelu poviedky malo svoj význam.

Príkladom uvedených literárnych hrdinov sa inšpirovalo zopár rojkov, ktorí za cenu obrovského úsilia i vlastného zdravia uskutočnili reálnu záchranu jednej obce, postupovali neraz v stopách svojich fiktívnych vzorov a neraz vypracovali i teóriu svojho filantropizmu. Takým bol napríklad Ivan Liub (Ján Lieb), jeho konkrétne projekty a jeho záchrana Kraskova, ktorú neveriaco sledovala vtedajšia slovenská verejnosť. Čosi iné bolo čítať o abstraktných Rozumných, Rázných, Rasticoch a Rozumovských a iné naraz v praxi stretnúť človeka, ktorý s fanatickým idealizmom uskutočňuje „literárne predstavy“ do podstatne zložitejšej praxe.

Chudoba medzi ľuďmi nebola vtedy žiadnym tajomstvom. Na rozdiel od súčasníkov však Liub nepovažoval nevzdelanosť za jej primárnu príčinu, ale skôr za následok existujúcej hmotnej biedy, ktorú bolo treba prednostne a urýchlene riešiť. Liub rozhodne odmietal „bezhľadné idealizovanie“, ktoré ju buď nevidí, alebo naivne verí v jej odstránenie cestou rôznych foriem osvety. Rovnako ale kritizoval „slepý realizmus“ a materializmus ako jeho plod. Liubova koncepcia spočívala v tom, že demoralizovaný a biedou tlačенý ľud nestál o žiadne experimenty. Osvetová činnosť vyžadovala čas a peniaze a navyše podľa Liuba len ako-tak „omajetnený“ roľník bol prístupný osvetovému pôsobeniu.¹⁶ Bolo pozoruhodné, že ako príklad pre svoje tzv. „ochotnícke ľudostárstvo“ siahol po hrdinoch už spomínaných diel: Záborského práce *Dva dni v Chujave*, Sasinkove *Štastné Vzorkovce* alebo Vesnínovu *Preporodenú obec*.

Niektorí jednotlivci si uvedomovali, že bieda dediny nekorenila len a len v zaostalosti, nevzdelanosti, či konzervativizme jej obyvateľov a ich snahy nadobudli širší sociálno-politický rozmer. Medzi takéto osobnosti patrili svojimi názormi a aktivitou aj spomínaný aristokrat a statkár z horného Ponitria Gregor Friesenhof.¹⁷ Bol dušou Hospodárskeho spolku pre údolie Nitry, ktorý okrem *Obzoru* a *Správ* rozširoval medzi svojimi roľníckymi členmi, ale i roľníctvom v širšom meradle, aj rôzne praktické hospodárskosvetové brožúry. Roku 1873 to boli napr. staršia práca Jána Kadavého *Priateľ ľudu* a Lichardove diela *Malý gazda* a *Malá gazdiná*. Roku 1878 sa podobná akcia zopakovala a rozrástla sa o prácu Jána Matejca Revického *Zahradníctvo a stromoveda*. Pre ostatných členov rozširoval spolok najmä nemecké brožúry. Táto aktivita spolku bola ojedinelá, keďže ako všetky hospodárske spolky dostával od Ministerstva poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu pravidelne a zadarmo takmer výlučne maďarské diela, resp. diela v maďarčine.

Z pôvodných prác Friesenhofa je pre nás zaujímavé dielo o materiálnom úpadku roľníctva a spôsoboch, ako tomu zabrániť.¹⁸ V ňom sa Friesenhof pokúsil materializovať svoje poznatky a dlhoročné praktické skúsenosti pri riešení problémov, s ktorými sa potýkal vtedajší roľník a vtedajšia dedina. Hoci táto práca z rokov 1901-1902 na rozdiel od ostatných neskončila v rukopise, jej vydanie zostalo už len pozoruhodným svedectvom Friesenhofových zámerov a názorov. Vyjadril tu cennú skúsenosť nadobudnutú počas existencie Hospodárskeho spolku pre údolie Nitry, že ani sebalepšia hospodárska osveta nemôže pohnúť roľníka, nachádzajúceho sa v úplnom materiálnom úpadku, k zlepšeniu hospodárenia. Na druhej strane hoci verne vykreslil kritickú sociálnu situáciu na dedine, jeho návrhy často niesli zreteľnú pečať tolstojizmu, ako aj neopodstatnenej viery v ochotu vládnych orgánov angažovať sa v prospech najširších roľníckych mäs.

Barón v práci analyzoval jednotlivé príčiny materiálneho a morálneho úpadku roľníctva, vyplývajúce najmä z protirečenia, že prirodzené zmeny v spôsobe života a životného štýlu znamenajú pre roľníka čoraz väčšie finančné náklady, pričom jeho reálny príjem klesá. Keďže podľa Friesenhofa nie šľachta, ba ani statkári, ale pôdu vlastníaci roľník je najdôležitejšou, ba v tom čase jedinou oporou agrárneho štátu, je povinnosťou a súčasne záujmom štátu dostať roľníka z uvedenej finančnej pasce, ktorá hrozí úplnou pauperizáciou a demoralizáciou jednotlivca i celej sociálnej triedy. Z originálnej analýzy vtedajšieho stavu roľníctva, v mnohom adekvátnej a výstižnej, v mnohom však tiež problematickej a diskutabilnej (napr. pasenie zvierat deťmi pokladá za kliatbu a správnej výchove odporujúci zdroj zaháľky, lži a pretvárdky) vyplynul Friesenhofovi systém 27 vecných okruhov a v nich 49 konkrétnych požiadaviek na legislatívu, jednotlivé štátne orgány a hospodárske spolky. Komplexné a koncepčné plnenie týchto požiadaviek tvorí podľa neho možné východisko z hroziaceho, resp. existujúceho materiálneho úpadku roľníctva. Z nich je z hľadiska barónových názorov najdôležitejšia nevyhnutnosť uzákoniť minimálnu výmeru pôdy a brániť jej kúskovaniu v rukách jednotlivca-roľníka, začať práce na uskutočňovaní tzv. regulačných katastrov jednotlivých obecných chotárov, rozvoj nákupných a úverných družstiev, budovanie obilných skladov a rozsiahla reforma roľníckeho školstva.

Koncom 19. storočia už stráca didakticko-osvetová poľnohospodárska literatúra i jej vzory význam a príťažlivosť. Do popredia sa dostávajú oveľa účinnejšie priame formy - spolky, družstevná svojpomoc, vzorové gazdovstvá, štátna pomoc a v neposlednej miere aj politické aktivity slovenských elít, ktoré si v snahe získať dedinu a jej obyvateľov nachádzajú bezprostrednú cestu k roľníckovi ako potenciálnemu základu politickej sily i ekonomickej prosperity.

Poznámky:

- 1 ŠTÚR, L.: Kde leží naša bieda? Slovenské národné noviny, 3, č. 201 z 13. 7. 1847.
- 2 Podľa štatistiky z roku 1870 boli na Slovensku župy, kde vyše 60 % obyvateľstva nad 6 rokov nevedelo čítať, ani písať (Šarišská, Zemplínska, Trenčianska župa). V ostatných župách sa podiel tohto obyvateľstva udával intervalom od 30 do 45 %, s výnimkou Gemersko-Malohontskej župy, kde len 23 % obyvateľov nad 6 rokov bolo úplne negramotných (A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatással együtt. Pest 1871, s. 241, 243 a 245).
- 3 ORMIS, S.: Naše snahy. Slovenské noviny (Viedeň), 2, č. 48 z 25. 4. 1850.
- 4 MAKOVICKÝ, J. D.: Jakými závodmi poistilo by sa krajom tatranským výživa taká, aby úbohí Slováci neboli nútení z väčšieho dielu chlieb svoj v cudzine žobrotou vydobývať? Priateľ školy a literatúry, 1, č. 28 zo 16. 12. 1859.
- 5 Tamže.
- 6 Matica slovenská III. Pešťbudínske vedomosti, 4, č. 73 z 9. 9. 1864.
- 7 Materiály týkajúce sa Slovenskej hospodárskej jednoty sú vrátane stanov uložené v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin, Archív Matice slovenskej, MS I., i. č. 531.
- 8 GALBAY, J.: O živote zo života. Letopis Matice slovenskej, zv. 1 (1866/67), s. 7.
- 9 LICHARD, D. G.: Kedyže budú lepšie časy? Obzor, 15, č. 7 z 5. 3. 1877.
- 10 ZSCHOKKE, H.: Zlatnica. Levoča 1847, s. 142.
- 11 ZÁBORSKÝ, J.: Dva dni v Chujave. In: ZÁBORSKÝ, J.: Dielo I. Bratislava 1989, s. 168.
- 12 Tamže, s. 152 a 186.
- 13 SEBERÍNI, A.: Bohdanice a jej učiteľ. Turč. Sv. Martin 1874.
- 14 FERIENČÍK, M. Š.: Jedľovský učiteľ. Bratislava 1962 (predhovor A. Mráza).
- 15 PŘIBYL, L. E.: Wie die Gutendorfer reich wurden. Wien 1887, s. VII–VIII.
- 16 Podrobnejšie HOLEC, R.: Ivan Liub – čudák, rojko alebo filantrop? Obzor Gemera-Malohontu, 23 (1992), č. 4, s. 182–189 a HOLEC, R.: Zabudnuté osudy. Martin 2001, s. 7–32.
- 17 Podrobnejšie HOLEC, R.: Barón v službách roľníka (Gregor Friesenhof). Historické štúdie 34 (Bratislava 1993), s. 77–106 a HOLEC, R.: Zabudnuté osudy. Martin 2001, s. 72–103.
- 18 FRIESENHOF, G.: Der materielle Niedergang unseres Bauernstandes und die Art und Weise wie demselben abgeholfen werden konnte. Krásno, po 1901.

How Reasonable Martin Became Rich and Along with Him the Whole Village

(Popular Education and Didactic Literature on Agriculture in Slovakia and its Sources, 1848–1914)

Abstract

Didactic prose was an important component of popular education of peasants. The purpose of this genre was to use an undemanding story, understandable to average peasants, in order to introduce them to modern procedures and technologies in agriculture. The order of events was based upon a simple scheme: an outsider, usually an intellectual or a traveled man, comes to a scruffy, backward village. He brings new knowledge with him, organizes the villagers, serves as an example to be followed and in the end, the village prospers thanks to him. In rare cases, emphasis was put also on the artistic value of the text (Jonáš Záborský: Dva dni v Chujave), while in others, the descriptions of technological news suppressed the storyline, which was usually quite schematic anyway. The sources for this kind of literature were either economic magazines from Bohemia, Moravia or Cisleithan Regions in general (mostly for their informative and educational value). In other cases, complete stories were adopted or translated, for example those written by Swiss author Zschokke or Czech peripheral writers. Although the stories were popular in Slovakia and found many readers, their immediate economic impact was doubtful. They were used in Sunday schools, self-help societies, and as aids for the work of nationally aware intelligentsia in the countryside.

Novodobé bulharské zemědělské školství před Osvobozením

TEODORIČKA GOTOVSKA-HENZE

Motto:

Dějiny bulharského obrození jsou současně i dějinami bulharského školství.

Konstantin Jireček

V následujícím výkladu rozebíráme období od poloviny 19. století do osvobození Bulharska roku 1878. V tomto období zůstávalo zemědělství na velmi primitivní úrovni. Jediným pokusem o zavedení progresivnějších metod při obdělávání půdy bylo vytvoření vzorového velkostatku u města Ruse roku 1865 tehdejším správcem Dunajského vilájetu¹ Mithadem Pašou. Jak ještě uvidíme, právě tímto velkostatkem byla vytvořena materiální základna pro pozdější první zemědělskou školu v Bulharsku. Avšak dříve, než bylo možné přistoupit k jejímu otevření, bulharský národ se musel vypořádat s negramotností a musel se seznámit s moderními výsledky aplikovaného výzkumu. V tomto ohledu tvořily zemědělské školy vyšší etapu rozvoje novodobé bulharské osvěty.

1. Počátky a rozvoj sekulárního školství v Bulharsku

Po neúspěšných válkách ve střední Evropě a vnitřním chaosu v osmanské říši dochází k relativnímu klidu. Byla zahájena etapa reformem prováděných ve prospěch křesťanského obyvatelstva, tzv. tanzimat. Ideje osvícenství a velké francouzské revoluce, které zahájily novou epochu v Evropě, ovšem přicházely do státu zachváceného orientální leností a spící svým feudálním spánkem se zpožděním. Nicméně i tak vnitřní stabilizace dala možnost sultánovým křesťanským poddaným vzít iniciativu do vlastních rukou a s pomocí myšlenek přicházejících ze Západu učinit rozhodující krok ke svému modernímu rozvoji.

Úlohu zprostředkovatele evropského osvícenství na Balkáně převzali pokročilejší Řekové, kteří díky svým intenzivním námořním kontaktům s ním přišli do styku jako první. Od nich ideje racionalismu, lidských práv a národa získávaly – i když se zpožděním – stále větší popularitu i mezi Bulhary a od počátku 19. stol. se postupně měnily v prvořadou společenskou sílu.² První generace národních buditelů (Sofronij Vračanskí, N. Rilski, P. Beron, V. Aprilov, K. Fotinov, S. Dobroplodni, B. Petkov, P. R. Slavejkov, J. Gruev, D. Miladinov a další) získala vzdělání v řeckých školách. Rovněž i první světské školy vzniklé na bulharském území byly zřízeny podle řeckého vzoru. Zvláštní etapou vývoje byly tzv. helénsko-bulharské školy, ve kterých se některé předměty přednášely v bulharském jazyce. První z nich byla otevřena v Slivenu roku 1810, následoval Kotel (1812, 1819), Svištov (1815), Karlovo (1828) a další.

Bulharský vzdělávací systém získal nejen světskou podobu, ale také klasicko-humanitní vzdělávací charakter řeckých škol s důrazem na studium cizích jazyků.³ Současně se ovšem – s ohledem na hospodářskou zaostalost celé oblasti – výuka přírodních věd a praktických znalostí potřebných pro zemědělství opozdila o celá desetiletí. V celkovém počtu 554 titulů vydaných v době obrození jednoznačně převažují mluvnice, čítanky a učebnice dějepisu.⁴

Novobulharská osvěta vznikala v lůně řecké kultury nejen ideově – na počátku dostávala i konkrétní pomoc od řecké pravoslavné církve, od patriarchátu,⁵ kterému byly po staletí podřízeny i ostatní pravoslavné národy. Mnoho duchovních pomáhalo při vzniku škol. S pomocí vračanského biskupa Agapije byla například v Plevnu otevřena první světská dívčí škola (1840), biskup byl i ochráncem první učitelky této školy – Anastasie Dimitrovové. Po vzniku samostatného řeckého státu nicméně převážil nacionalistický duch a od

40. let 19. století řecký patriarchát obecně kladl překážky rozvoji bulharského národního školství.⁶ V této době však již byl mladý bulharský národ dostatečně silný a mohl převzít vzdělávání do vlastních rukou.

Podobný vývojový proces je možné odhalit i v srbské politice. Jako první novodobý slovanský stát na Balkáně se Srbsko cítilo být povoláné pracovat směrem k duchovnímu povznesení ostatních slovanských bratří a vláda dávala stipendia i Bulharům. Ve třicátých letech 19. století nejvíce žáků studovalo na bělehradském gymnáziu, na tamním lyceu a na obchodní škole, ale také na gymnáziu v Kragujevací.⁷ V následujících desetiletích bylo poskytování stipendií zastaveno a od 60. let Bělehrad ztratil jako centrum vzdělávání pro Bulhary význam.

Nejdéle byla státní stipendia pro Bulhary udělována v Rusku. Byl to výraz ruské politiky ochrany pravoslavných křesťanů, který byl v souladu s jejími imperiálními zájmy v regionu. Tato výhoda (možnost získání stipendia) byla využívána početnou a bohatou bulharskou kolonií, která byla soustředěna ve větších ruských městech. Kolonie vytvářela „lobby“ jak v oficiálních kruzích, tak i mezi slavjanofily a po desetiletí bojovala o stipendia na ruských školách pro mladé Bulhary. Právě v prostředí této bohaté bulharské emigrace vznikla myšlenka otevření vyššího stupně škol v Bulharsku – hlavní školy nebo alespoň školy s vyšším počtem tříd – „skutečné evropské školy“, jak ji nazýval Vasil Aprilov.

Vasil Aprilov byl bohatým obchodníkem v Oděse, který měl rozsáhlé kontakty nejen s ruskými slavisty, ale i s představiteli dalších slovanských národů. Je známo, že udržoval písemné styky i s významnými českými obrozenci, jako byli P. J. Šafařík a V. Hanka. Z Aprilovy iniciativy byla v jeho rodném městě Gabrovu roku 1835 otevřena vyšší škola.

Ve stejné době – 1835 – již existovaly základní školy v 208 bulharských obcích.⁸ Gabrovska škola odpovídala požadavkům na vyšší formu vzdělávání. Vytýčila si jako svůj cíl výuku moderních znalostí. Přednášelo se zde v plné míře hovorovým jazykem. Navíc byla škola bezplatná a proto i dostupná pro všechny děti bez ohledu na jejich sociální původ. Světský a demokratický charakter Aprilovy školy se stal vzorem a zůstal již trvalým rysem obrozeneckého vzdělávání.

Vyšší školy (hlavní, smíšené), jako přechodné formy na cestě ke gymnaziálnímu vzdělávání, se brzy rozšířily do jednotlivých bulharských krajů: v Eleně byla založena v roce 1844, v Pazardžiku, Kaloferu a Plevně roku 1845 atd. Většina z nich byla tříletá, ale objevily se i pětileté školy s rozšířenými osnovami. V 70. letech 19. století školy v Gabrovu a Plovdivu nabýzely šesti a sedmileté vzdělávání a měnily se tak v první gymnázia. Učily se v nich i přírodovědní předměty, i když nebyly dostatečně zastoupeny. Nejlépe na tom v tomto směru bylo gabrovské gymnázium, kde byl poměr humanitních a přírodních předmětů jedna k jedné. Gabrovské gymnázium se stalo jedním z hlavních středisek přípravy učitelů v bulharských zemích.

Od roku 1835, kdy se objevila první vyšší škola, až do osvobození, tedy zhruba za čtyřicet let, se síť škol rozšířila více než sedm a půlkrát.⁹ V roce 1877 bylo v bulharských zemích prokazatelně více než 2 000 škol.¹⁰ Růst znamenalo i ženské školství: do roku 1878 bylo otevřeno 90 dívčích škol, z toho 19 vyšších.¹¹

Koncem obrozeneckého období se objevily i první specializované školy. Bylo to obchodní gymnázium ve Svištově (1873) a bohoslovecké školy v Ljaskovci a Samokovu (1874, 1876). Chyběla ovšem zemědělská škola, i když již existoval plán na její založení. Pro agrární zemi, jakou bylo Bulharsko, znamenala neexistence zemědělské školy velký deficit, který si ti nejpředvídavější z buditelů uvědomovali. Proto také začali doporučovat, aby bulharská mládež studovala na zemědělských školách v cizině.

2. České země – středisko zemědělského vzdělávání v 60. letech 19. století

I když počátky vysílání žáků do zahraničí sahají až do čtyřicátých let, kdy se nejosví-

cenější část bulharské mládeže rozhodla studovat v Srbsku a Rusku,¹² teprve v šedesátých letech získává zahraniční studium organizovanější formu. V této době si české země vydobyly slávu jako přitažlivé centrum. Na praktická učiliště, gymnázia, obchodní, zemědělské a průmyslové školy vyrazily celé proudy mladých Bulharů.¹³

To, že se české země přeměnily v jedno z hlavních středisek vzdělávání Bulharů, je především zásluhou Christa G. Danova, obrozeneckého učitele a vydavatele, který část svého života prožil jako emigrant ve Vídni. Je znám především svou vydavatelskou činností, která zahrnuje více než půl milionu výtisků – učebnic, krásné literatury, i prvních osmi bulharských nástěnných map. Současně podporoval rozvoj knihkupectví s pobočkami ve všech bulharských oblastech, kde měl kontakty s učiteli a osvětovými pracovníky.¹⁴ Danov byl přesvědčen, že v Čechách dochází k míšení evropské vzdělanosti a kultury se slovanským duchem. Byl to jeho nápad, aby se město Tábor proměnilo v zahraniční bulharské středisko moderního školství a zároveň se stalo jazykovou přípravou pro všechny kandidáty studia na univerzitách. Volba nebyla náhodná: toto jihočeské městečko, které tehdy mělo jen asi 6 000 obyvatel, bylo známo svými dobrými školami: byla zde hospodářská škola, učitelský ústav, obchodní škola a rovněž gymnázium.

Proslulý obrozenec začal propagovat svou myšlenku na stránkách časopisu „Letostruj ili domašen kalendar“ (Letopis čili domácí kalendář), který sám vydával.¹⁵ V roce 1870 publikoval obširnou stať „Gymnázium a zemědělská škola v Táboře v Čechách“.¹⁶ Autor především objasňoval obsah vyučovacího předmětu „hospodářství“¹⁷ a rozsah výuky: „Pojem hospodářství a jeho potřeby. Nauka o půdě. Nauka o hnojení. Všeobecné a podrobné znalosti o pěstování rostlin. Nauka o zahradnictví a o pěstování stromů s praktickými cvičeními. Nauka o chovu zvířat, především domácích, chovu včel a bource morušového. Nauka o domácím hospodářství, znalosti o zemědělském nářadí. Základy národního hospodářství.“ Čtenář získal i informace o náplni výuky na ostatních školách. A protože cílem článku bylo získat potenciální žáky, byla objasněna i řada praktických věcí, jako např. život ve městě a podmínky pro přijetí na jednotlivé školy. Zvláštní místo bylo věnováno gymnáziu, které kombinovalo učební osnovy pro gymnázia i reálky, a právě proto bylo považováno za nejvhodnější pro studium bulharské mládeže v Čechách.

Danov se stal průkopníkem bulharského zemědělského vzdělávání. V roce 1868 Tábor osobně navštívil, aby zjistil podmínky pro přijímání bulharských žáků na zemědělskou (hospodářskou) školu. Tato škola byla otevřena o dva roky dříve a brzy se stala nejlepším specializovaným učilištěm v Čechách. V češtině se zde přednášely všechny obory potřebné pro vzdělání rolníka v této době.

Již při své první návštěvě v Táboře s sebou Danov přivezl dva žáky z Bulharska. Cíl jeho návštěvy byl nicméně dlouhodobý: plánoval v Táboře zřízení pensionu (koleje) pro Bulhary a za tímto účelem jednal s ředitelem gymnázia Dr. Václavem Křížkem. Nápad se nerealizoval, ale Tábor se i tak stal střediskem nejpočetnější bulharské studentské kolonie v Čechách.¹⁸ Už následující rok podle údajů jednoho studenta v Táboře studovalo 22 bulharských žáků¹⁹ a v roce 1871 stoupl jejich počet na dvojnásobek.²⁰ Podle doposud nejúplnějšího výzkumu za prvních deset let své existence na zemědělské škole studovalo celkem 381 cizinců, z toho 19 Bulharů.²¹ V roce 1869 byla poprvé do Tábora poslána celá skupina žáků z Ruse a tento příklad následovalo následující rok Plevno (Pleven).

Kromě slovanské blízkosti a rychlého osvojení si jazyka nabízel český vzdělávací systém solidní vzdělání v oblasti přírodních a matematických věd a relativně praktické zaměření. Autoři se v zásadě shodují, že vzdělání, které Bulhaři získali „nejlépe vyhovovalo novým tendencím v sociálně-ekonomickém rozvoji bulharské společnosti“.²² Mimo to na rozdíl od západní Evropy zde byly nižší náklady spojené se studiem a tak i děti ze sociálně slabších rodin mohly získat vzdělání.²³ Bez významu nebylo ani to, že bulharští a čeští národní vůdci spojení myšlenkou slovanské vzájemnosti mezi sebou spolupracovali. Kří-

žek se např. podle dohody s Danovem osobně staral o ubytování studentů gymnázia, zatímco v zemědělské škole se tímto zabývali František Farský, Antonín Červený a další.²⁴ Všichni také dohlíželi na studijní výsledky bulharských studentů a poskytovali jim i pomoc.

Studijní běh na zemědělské škole v Táboře trval tři roky. Ačkoliv většina Bulharů, která do Tábora přišla, byla usilovnými studenty a vykazovala dobrý prospěch, bylo jen velmi málo těch, kteří absolvovali celé studium. Nejzářivějším příkladem byl Angel Káčev,²⁵ který se stal premiantem v školním roce 1870/1871, neboť složil nejen předepsané zkoušky, ale také i některé zkoušky z druhého ročníku. Nehledě na to byl nucen z finančních důvodů přerušit studium, dokonce ještě před slavnostním ukončením školního roku.

V mnoha případech na sebe finanční zabezpečení bulharských studentů brali bohatí Bulhaři z řad emigrantů. Sám Danov se nejednou angažoval v tomto směru a podpořil studenty z různých krajů. V seznamu žáků tábořského gymnázia jsou zaznamenána i dvě jména Bulharů z Makedonie: Emanuil Velčev z města Istibu (dnešního Štipu) v pátém ročníku reálky ve školním roce 1870/1871 a Konstantin Pomenov z Prilepu v šestě ve školním roce 1871/1872, jehož sponzorem byl právě Danov. Podle údajů za rok 1869 byl další z tábořských žáků – Petăr Iv. Berkovski – podporován vojvodou Panajotem Chitovem.

Někteří bohatí Bulhaři v zahraničí začali zakládat i zvláštní sdružení s cílem finančně pomáhat bulharským studentům ve střední Evropě. V roce 1863 obchodníci-emigranti ve Vídni založili s tímto cílem sdružení „Napredak“ (Pokrok).²⁶ Podobná sdružení měli i Bulhaři v Cařihradě, Brăile, Oděse a jinde.

Od počátku 70. let se podpory bulharských studentů ujímaly i bulharské obce, které měly zájem na získání budoucích kvalitních učitelů pro svoje školy. Jak informuje „Letopis čili domácí kalendář na běžný rok 1870“ s cílem výchovy příštích učitelů v roce 1869 začalo na tábořském gymnáziu studovat pět bulharských studentů ze Šumenska.²⁷ V letech 1870-1871 město Ruse, které potřebovalo stále učitele pro svou vyšší školu, vyslalo dva své občany na studium do Tábora. Podobné případy se vyskytly ve Staré Zagoře, Tárnovu a Panagjurišti.

Veřejné čítárny se staly dalším zdrojem pomoci studentům, a to i přes jejich omezený rozpočet. Téměř polovina ročních výdajů čítárny „Videlina“ v Pazardžiku v roce 1870 byla použita na vydržování jednoho studenta v Táboře.²⁸

Od konce 60. let se v souvislosti se zvýšením úrovně dívčích škol na financování začalo podílet i mnoho ženských spolků. Ty posílaly chudá děvčata na studium do českých zemí a netrpělivě očekávaly jejich návrat, aby mohla začít vyučovat v místních školách.²⁹

I přes vytvoření celospolečenské sítě umožňující finanční pomoc (čítárny, pomocná sdružení, ženské spolky) byly finanční těžkosti stále balvanem, který ležel na tábořských studentech a postupně se stávaly hlavním problémem. Nemalý počet studentů v Táboře ovšem přerušovalo studium také z důvodu účasti v revolučním boji. Bulhaři, kteří studovali v Táboře, nepatřili zpravidla k indiferentní masě a nestudovali zde náhodnou, ale většinou se již dříve angažovali v nějaké formě osvětové činnosti anebo přímo v revolučním boji.³⁰ Ani v cizině nepřestali sledovat aktuální politickou situaci ve vlasti, a proto založili zvláštní čítárnu, kam docházely nejnámější bulharské noviny a časopisy.

3. Zemědělská osvěta v obrozeneckém tisku

Žádnému jinému tématu nevěnoval obrozenecký tisk tolik pozornosti, jako otázce vybudování školství a speciálně možnostem studia v zahraničí: „Svoboda“ vydávaná Ljubem Karavelovem v Bukurešti, „Makedonia“, vydávaná P. R. Slavejkovem v Cařihradě, „Dunavska zora“ (Dunajská jitřenka) vydávaná Dobri Vojnikovem v Brăile, „Zname“ (Prapor), vydávaný Christo Botevem v Bukurešti, ale také málo známé noviny jako „Otečestvo“ (Vlast), „Iztočno vreme“ (Východní čas) aj. Nejvíce místa věnoval tématu, jak už jsme řekli, časopis „Letostruj“ (Letopis).³¹

Táboru věnoval obrozenecký tisk zvláštní místo. Zápis téměř každého nového žáka byl v novinách radostně vítán.³² Konkrétní údaje podávaly populární noviny jako „Makedonia“ nebo „Svoboda“.³³ Ale i v poměrně málo distribuovaných novinách, jako např. v „Dunajské zoře“, jsou doporučovány tábořské školy, protože „student, který ukončí své vzdělání na jakékoliv škole“ ve městě „je úplně zralým člověkem, který se hodí k čemukoliv, může se stát spisovatelem, učitelem, obchodníkem, řemeslníkem apod.“³⁴ Málo bylo naproti tomu v této době materiálů, které by si všímaly celkově českého vzdělávacího systému.

Bezesporu vyčerpávající informaci poskytl T. Šiškov, jeden z nejplodnějších obrozeneckých autorů a propagátor slovanské myšlenky po pobytu v Paříži.³⁵ Šiškov po určité době studoval slovanskou filologii na Karlově univerzitě a měl možnost seznámit se s možnostmi vzdělání a se vzdělávacím systémem v Čechách. V článku „České království“, který vyšel v jednom z nejčtenějších bulharských časopisů, vysvětlil systém škol podle hierarchie (reálky, gymnázia, universita) a podle profilu (technické, umělecké, obchodní, průmyslové, bohoslovecké), přičemž se zmínil i o dvou zemědělských školách a jedné lesnické škole. „Z obav, že bych vás nudil, kdybych pokračoval, pomlčím např. o vojenských školách a o mnoha dalších vynikajících vzdělávacích institucích, které Češi využívají a kterými se pyšní mezi všemi ostatními národnostmi Rakouska. Nechť nám naši pokrevní bratři poslouží jako dobrý vzor, abychom se i my jednou dostali pokud jde o vzdělání do jedné řady s nimi, protože vzdělání je duší i silou národa. Dej Bože!“ – končí autor statě.³⁶ Sám Šiškov v roce 1870 otevřel soukromou školu, jejímž účelem bylo během pěti let připravit žáky na studium v cizině.

Obrozenecký tisk hrál důležitou roli jako propagátor zemědělského vzdělávání v cizině. S rozvojem bulharské společnosti se nicméně objevila potřeba mít vlastní specializovaný zemědělský tisk. Tato mezera byla vyplněna časopisem „Stupan“, který začal vycházet v roce 1874. Dával rady v oblasti zemědělství, chovu dobytka, chovu bource morušového, včelařství, domácího hospodářství apod. „Tento časopis je nutný pro naše rolníky“, napsal Christo Botev už v prvním čísle svého časopisu „Zname“, a vyzval bohaté emigranty v Rumunsku, aby koupili a darovali „alespoň po jednom čísle těm bulharským vesnicím, které ještě nejsou schopny pochopit význam zemědělské osvěty“.³⁷

„Stupan“ popularizoval i úspěchy zemědělství v Čechách: „Bylo by ještě lépe, kdybychom z každé vesnice vybrali alespoň jednoho žáka schopného studovat v Čechách nebo jinde, aby se naučil dobře obdělávat půdu, a pak učil ostatní rolníky v praxi, kdy je nejlépe sít, aby jim ukázal, jak správně hnojit. A brzy by naše bulharská vlast zvelebila své zemědělství natolik, že by se s ní nemohla měřit žádná jiná země, protože u nás všechno dobře roste, a jenom my nevíme, jak správně nakrmit půdu a jak pomáhat přírodě.“ – doporučoval A. Dragnev v článku „Věda pro oráče“.³⁸

Absolventi tábořské zemědělské školy se aktivně angažovali v šíření zemědělské osvěty v Bulharsku. Zúčastnili se např. prvního konkursu na vydání knihy o zemědělství, který zorganizovala čítárna v Tulči (Tulcea).³⁹ Byli také mezi prvními, kteří se připojili k tvorbě časopisu „Stupan“. Mezi nejpopulárnějšími autory byli Michalaki Georgijev, Krástju Mirski i Spas Tumparov.

Ukazuje se ovšem, že absolventi zemědělské školy v Táboře nebyli početně silní, a nestáli se ani úplně připravenými specialisty. Podle jmenného seznamu žáků studujících zde od založení školy do roku 1878, který pořídil Ivan Topuzov v roce 1959, je zřejmé, že z devatenácti Bulharů, kteří se na školu zapsali, jich do osvobození od turecké nadvlády úspěšně studium ukončilo pouze devět.⁴⁰ Bez ohledu na to, že většina Bulharů se vrátila bez diplomu, měly školy v Táboře pro bulharskou osvětu nezanedbatelný význam. Zatímco studenti na Západě s ohledem na svou profesní orientaci málokdy udrželi své kontakty s vlastí a zůstávali v emigraci, studenti v Čechách se téměř vždy vraceli domů a stávali se

učiteli, což posunovalo bulharskou osvětu vpřed.⁴¹ Kromě toho se stávali prvními propagátory zemědělské osvěty.

4. Osвобоzení Bulharska a zemědělská osvěta

Osвобоzení Bulharska postavilo před mladý národ nové úkoly. Především se pocítoval velký nedostatek odborných sil, které by byly schopny převzít vedení do svých rukou. I když mnoho specialistů s vyšším vzděláním se vrátilo z emigrace, jejich možnosti nepokrývaly ani zdaleka potřeby. Jak je zřejmé ze sociologického výzkumu provedeného v posledních letech, osvobozené Bulharsko mělo jen asi osm specialistů s ukončeným vzděláním v oblasti zemědělských věd v některé z evropských zemí.⁴²

Otázka vyškolení nových specialistů byla předmětem jednání vlád v obou částech rozděleného Bulharska – Bulharského knížectví i Východní Rumelie. Národní shromáždění, resp. Oblastní shromáždění Východní Rumelie, posuzovaly projekty otevření zemědělských škol pro přípravu specialistů.

V nezávislé části – v Bulharském knížectví – vlastní koncepci vypracovali jak liberálové, tak i konzervativci. První skupina se domnívala, že nejdůležitější částí přípravy má být teoretická výuka, druhá kladla důraz na přípravu praktickou, která se měla uskutečňovat v tzv. školách-hospodářstvích (farmách).

Největším přívržencem škol-hospodářství byl Grigor Načovič, jeden z hlavních představitelů konservativní strany v knížectví. Byl jedním z mála velmi vzdělaných odborníků (vystudoval v Paříži politické vědy). Od osvobození až do začátku 20. stol. byl téměř neustále ministrem v mnoha bulharských vládách, dočasně vedl i resort obchodu a zemědělství. V letech 1868-1878 žil ve Vídni, kde řídil pobočku firmy svého otce, a seznámil se s rakouským vzdělávacím systémem. To byl také důvod, proč při organizování zemědělského vzdělávání v nově osvobozeném státu měl zájem především o absolventy českých škol. Konkrétní projekt škol-farem vypracoval Georgi Georgov, který absolvoval všechny třídy tábořské školy v letech 1877/1878.⁴³

Georgov pocházel z Velesu v Makedonii, avšak odtržení Makedonie od Bulharska a její ponechání pod tureckou správou jej přinutilo hledat uplatnění v knížectví, kam přijel v roce 1879. V prosinci téhož roku ho vláda poslala do Ruse, aby tam zjistil možnosti vybudování školy při vzorovém velkostatku Mithada Paši, o kterém již byla řeč.⁴⁴ Na základě informace, kterou získal od Georgova, vypracoval ministr Načovič zvláštní referát č. 35 z 12. 12. 1879 pro knížete Alexandra Battenberga. Referát navrhoval zřízení školy na postátněném vzorovém velkostatku. Studium mělo být dvouleté a počítalo se s 50 žáky. Program výuky byl srovnatelný s obsahem osnov školy v Táboře.

Dne 13. prosince 1879 knížecím nařízením č. 374 bylo oficiálně zřízeno první praktické zemědělské učiliště nedaleko Ruse. Následující rok knížecím nařízením č. 30 ze 17. ledna 1880 byl ředitelem této školy jmenován Georgov, který současně přednášel o zemědělských vědách. Tím podle některých autorů byl položen základ praktických zemědělských škol v Bulharsku.⁴⁵ S ohledem na to, že zákon o zřízení školy na vzorovém velkostatku v Ruse byl přijat teprve o několik let později a byl potvrzen knížecím nařízením č. 448 z 20. 6. 1883, považují jiní autoři za počátek zemědělského školství rok 1883.⁴⁶

Řízení školy bylo v rukou zvláštního výboru, kterému předsedal sám ministr školství. Na zřízení školy byla uvolněna nejprve částka 50 000 švýcarských franků. Vláda počítala i s udělováním stipendií pro děti zemědělců. V Bulharsku byl rozpracován systém vzorových statků a praktických škol podobných těm, které existovaly ve Francii a USA. Mladí zemědělci zde nabývali zkušenosti pod vedením zkušených instruktorů. Při tehdejší primitivní úrovni bulharského zemědělství byl tento systém zřejmě optimální cestou pro rychlou přípravu odborníků. V těchto školách, i když se nevyklučovala ani základní teoretická příprava, tvořily hlavní část výuky praktické znalosti. Podle Načoviče by postavení celého

systému na teoretické přípravě bylo kontraproduktivní, protože většina zemědělců by po ukončení svého vzdělání vesnici opustila.

Ministr nebyl daleko od pravdy – vesnice skutečně masově opouštěli specialisté. Statistiky ukazují, že „po osvobození nebyl ani jeden odborník, který by alespoň krátký čas pracoval na vesnici“.⁴⁷ Ti, kteří získali vyšší vzdělání v cizině, včetně i vzdělání v oblasti zemědělství, a vrátili se do vlasti po roce 1878, obrátili svou pozornost k oběma novým centrům – Sofii a Plovdivu. Malá městečka a vesnice, která zůstala pod vládou sultána, zůstala bez odborníků.

Zákon o vybudování vzorového statku u města Ruse položil základ pro legislativní úpravu zemědělské osvěty v Bulharsku. Legislativní úprava byla dokončena po sjednocení knížectví a Východní Rumelie v roce 1885.⁴⁸ V roce 1897 byl přijat zákon o zemědělském vzdělávání, který počítal s třemi typy škol: nižší (praktické), střední a vysoké. Kromě toho zákon předpokládal výuku zemědělských znalostí i v jiných typech škol (v lidových školách, nižších středních školách, duchovních seminářích aj.) a také zřizování dočasných osvětových kursů. Nově vzniklý bulharský stát tak začal postupně pokrývat své potřeby pokud jde o zemědělské školství.

Až do vyřazení prvních specialistů z místních škol byli nicméně absolventi z Tábora nejdůležitějšími propagátory zemědělských vědomostí v zemi. Organizace lesního hospodářství v knížectví byla např. svěřena Todorovi Markovi a Iljovi Ignatovi. Michalaki Georgiev a Krástju Mirski (příbuzný G. Krásteviče) psali články do nejrůznějších novin a časopisů. Poslední z autorů byl mimořádně plodný: o různých hospodářských věcech napsal do Osvobození 49 publikací a po něm vydal 32 knih – učebnic, kalendářů a příruček.

4. Závěr

Zemědělské vzdělávání bylo importem z pokrokovější západní Evropy prostřednictvím rozvinutějšího systému v českých zemích. Šlo o neodmyslitelnou součást procesu modernizace vzdělávání, který probíhal v bulharských zemích v 60. letech 19. století, kdy se vytvářel demokratický systém různých vzdělávacích institucí, jako byly čítárny, ženské spolky apod. Odborníci taktó vystudovaní byli ovšem početně slabí, ve většině případů také nedostatečně připraveni a po návratu do vlasti nepracovali podle vystudovaného zaměření ve své profesi. Vytvoření skutečného systému vzdělávacích institucí bylo možné teprve po získání nezávislosti roku 1878, protože se tímto problémem začal cílevědomě zabývat stát. Tehdy našli široké uplatnění i absolventi z Tábora.

Mimochodem, obdobný vývoj probíhal i u ostatních křesťanských poddaných, kteří se nacházeli pod vládou sultána. I když systém vytváření škol začal (s výjimkou Řecka) již ve 20.–30. letech 19. století, specializované školy v Rumunsku a Srbsku se objevily až po získání nezávislosti. V Srbsku například od 30. do 70. let vznikla obchodní, zemědělská a pedagogická vyšší škola, vojenská akademie a bohoslovecké učiliště. V tomto smyslu poměrně pozdní vznik bulharského státu fungoval jako negativní faktor. Pokud jde o rozvoj moderního vzdělávání, včetně zemědělského, byli Bulhaři v podmínkách pokračující národnostní nerovnoprávnosti nuceni rozvíjet svůj vzdělávací systém náhradním způsobem.

Bez ohledu na to nejsou úspěchy novobulharské osvěty zanedbatelné. Nejlépe vyniknou z následujícího srovnání. V 70. letech 19. století se počet Bulharů odhaduje asi na 4 miliony a jedna škola připadala na 2 000 lidí. V porovnání s Pruskem, kde poměr byl 1:765 šlo o zaostalost, ale tento poměr byl neobyčejně příznivější v porovnání s carským Ruskem, kde činil 1:3 000.⁴⁹ Jinak řečeno, i když byl vzdělávací systém nesouměřitelný s nejrozvinutějšími zeměmi, i tak se jím bulharský národ jasně přihlásil k příslušnosti k moderní Evropě.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámky:

- 1 Vilájet – správní jednotka v osmanské říši na úrovni oblasti. V čele vilájetů stáli jmenovaní správci - tzv. valijové. Pozn. překladatel.
- 2 DIMITROV, A.: Učilištěto, progresăt i nacionalnata revolucija: bălgarskoto učilište prez Văzraždaneto, [Škola, pokrok a národní revoluce: bulharská škola v době obrození] Sofia 1987, s. 37, 49.
- 3 Důraz na výučbu cizích jazyků byl ještě silnější u bulharských katolických a protestantských škol.
- 4 Celkem bylo vydáno 60 slabikářů, 48 mluvnic, 45 čítanek, 35 učebnic bulharských dějin, 29 učebnic obecných dějin – viz příloha č. 9 v práci KUJUMDŽIJEVA, M.: Intelektualnijat elit na bălgarskoto obštestvo prez văzraždaneto [Intelektuální elita bulharské společnosti v době obrození], Sofija 1995, s. 258.
- 5 Patriarchátem se míní nejvyšší duchovní úřad řeckého patriarchy v Konstantinopoli-Istanbulu. Patriarcha konstantinopolský byl v osmanské říši hlavou všech pravoslavných křesťanů. Pozn. překladatele.
- 6 DIMITROV, A.: op. cit., s. 50.
- 7 RADKOVA, R.: Bălgarskata inteligencija prez Văzraždaneto [Bulharská inteligence v době obrození]. Sofia 1986, s. 216.
- 8 DIMITROV, A.: op. cit., s. 99.
- 9 Tamtéž, s. 99.
- 10 Rozložení škol bylo ovšem nerovnoměrné, v některých oblastech byly jen 2–3 školy.
- 11 DIMITROV, A.: op. cit., s. 92.
- 12 Podrobněji viz RADKOVA, R.: op. cit., s. 215.
- 13 PASKALEVA, V.: Sredna Evropa i kulturno-prosvetnoto razvitie na bălgarite prez perioda na văzraždaneto [Střední Evropa a kulturně-osvětový rozvoj Bulharů v období obrození]. In: Istoričeski pregled [Historický přehled], 1981, kn. 3.–4, s. 134.
- 14 Danov byl svými současníky označován jako „neodvolatelný ministr národní osvěty“. Pro svou činnost byl pronásledován Turky a proto žil v emigraci.
- 15 „Letopis“ byl liberální časopis, který vycházel v letech 1869–1876. Autory příspěvků byli především absolventi škol v Rakousku. Časté zde byly články o českém vzdělávacím systému.
- 16 Letostruj ili domašen kalendar za prosta godina 1870, god. II., s. 133.
- 17 Český termín „hospodářská škola“ Bulhaři překládají jako „zemědělská škola“ a používají jej i pro hospodářskou akademii v Táboře. Tento bulharský termín jsem v dalším textu ponechal – pozn. překladatel.
- 18 DIMITROV, A.: op. cit., s. 251.
- 19 STRAŠIMIROV, D. T.: Archiv na văzraždaneto [Archiv obrození]. T. 1., dok. 3, s. 456.
- 20 Jednotliví autoři uvádějí různá čísla. Viz Spomeni na Atanase T. Ilijev [Vzpomínky na Atanase T. Ilijeva], Sofia 1926, s. 91-96 a dopis A. Kănčeva z Tábora Nikolovi T. Obretenovi v Ruse. D. T. Strašimirov: Vasil Levski. Život, dela, izvori. Tom 1, Sofia 1929, dok. 404, s. 456.
- 21 Údaje podle TOPUZOV, Iv.: Zemedelskite učilišta v Tabor i Križevac i razvitieto na bălgarskoto zemedelie [Zemědělské školy v Táboře a Křiževci a rozvoj bulharského zemědělství]. Sofia 1959, s. 19, s. 50. Nejpodrobnější údaje údaje o Bulharech zapsaných na zemědělské škole v Táboře uvádí Topuzov v stati Bălgarskite učeniciv v Zemedelskoto učilište v Tabor do Osvoboždenieto [Bulharští studenti na zemědělské škole v Táboře do osvobození]. In: Prosveta, roč. VIII, 1942, č. 2, s. 110-115.
- 22 DIMITROV, A.: oúp. Cit., s. 252.
- 23 Porovnáme-li sociální původ Bulharů, kteří studovali v zahraniční podle států, zjistíme, že nejzámožnější odcházeli do západní Evropy, zatímco do Čech mířili příslušníci střední vrstvy, kteří se připravovali na dráhu učitele. Viz KUJUMDŽIJEVA, M. op. cit., s. 49.
- 24 Podrobněji viz vzpomínka Atanase T. Ilijeva, Sofia 1926, s. 91.
- 25 Revolucionář, pomocník Levského při organizování Vnitřní revoluční organizace (VRO). V roce 1872 spáchal sebevraždu, aby nepadl do rukou Turkům.
- 26 Jedním ze zakladatelů sdružení byl Grigor Načovič, pozdější tvůrce systému zemědělských škol v osvobozeném Bulharsku.
- 27 Letostruj ili domašen kalendar za prosta godina 1870, s. 204.
- 28 1000 ot 2738 groša. Pravo, god. 6, br. 4 ot 22. 3. 1871.
- 29 Iz podrobněji PASKALEVA, V.: Bălgarskata prosveta prez Văzraždaneto [Bulharská osvěta v době obrození]. Sofia 1964, s. 66–70.
- 30 Angel Kănčev byl již dříve členem revolučního výboru v Ruse, potom se stal asistentem Levského, Petr Iv. Berkovski byl podporován vojvodou (= vůdcem povstalecké čety, pozn. překladatel) Panajotem Chitovem a za svou činnost byl Turky poslán do vyhnanství.
- 31 „Letostruj ili kalendar za prosta 1870 g.“ např. doporučuje jako „ku vzdělání našich budoucích učitelů nejvhodnější“ školy „V Záhřebu a Somboru v Chorvatsku a v Brně a Praze a dalších městech v Česku“ (v originále je skutečně výraz „Češko“, Brno je uvedeno jako Brin, tj. transliterací z německého tvaru Brünn – pozn. překl.).

- 32 Svoboda, 27. 4. 1870: „Bulharů rychle přibývá. Do současné doby přijelo do Tábora jen 30 osob, ale brzy přijede mnohem více.“ Makedonia, č. 38, 20. 9. 1871 s uspokojením konstatuje, že počet Bulharů v Táboře „den ze dne roste“.
- 33 Viz např. Makedonia, č. 14, 7. 8. 1870, Svoboda, č. 12, 20. 3. 1871, č. 14, 3. 4. 1871, Otečestvo (Bukurešť) č. 87, 30. 4. 1871 aj.
- 34 Dunavská zora, č. 37, 16. 8. 1869.
- 35 Šiškov studoval na Sorboně, současně byl spolupracovníkem „Čecha“, který vydával Josef Václav Štulc.
- 36 Makedonie, č. 6, 6. 1. 1868.
- 37 Zname, č. 1, 8. 12. 1874.
- 38 Stupan, god. 2, 1875, kn. 15–16, s. 123.
- 39 Zúčastnili se na překladu knihy „Zemědělský klíč“, jejímž autorem byl Dr. S. Kodil. Jako první praktická příručka byla vydána kniha N. Zandroka „O zemi (půdě) a její přípravě k pěstování různého druhu obilí a trávy pro dobytek“. Šlo o překlad z ruštiny, kniha byla vydána v Bukurešti roku 1874. Během celého národního obrození bylo vydáno jen pět knih o zemědělství. Viz přílohu č. 9. v KUJUMDŽIJEVA, M.: op. cit., s. 258.
- 40 TOPUZOV, I.: Zemedelskite učilišta v Tabor [Zemědělské školy v Táboře], s. 50–60. Podle novějších výzkumů jich bylo pouze 18, z nichž skončilo jen 8 – viz KUJUMDŽIJEVA, M.: op. cit., s. 224.
- 41 DIMITROV, A.: op. cit., s. 252–253.
- 42 Bulhaři studovali na vyšších zemědělských školách (hospodářských akademiích) v Moskvě, Vídni, Hohenheimu (Německo) a v Pruškově (Proskau v tehdejším Pruském Slezsku). Viz: KUJUMDŽIJEVA, M.: op. cit., s. 32, 246.
- 43 TOPUZOV, Iv.: Zemedelskite učilišta v Tabor..., s. 52, 56.
- 44 Podrobněji viz ENČEV, Ja.: Koe e pǎrvoto zemedelstvo učilište v Bǎlgarija [Která je první zemědělská škola v Bulharsku]. In: 100 godini selkostopansko obrazovanie i 120 godini opitno delo v Bǎlgarija [Sto let zemědělského školství a 120 let zemědělského výzkumnictví v Bulharsku]. Sofia 1986, s. 21.
- 45 Tamtéž, s. 20.
- 46 IVANOV, Ch.: Prinos kǎm istorijata na zemedelskoto obrazovanie v Bǎlgarija [Příspěvek k dějinám zemědělského školství v Bulharsku]. Sofia 1930, s. 7, TOPUZOV, Iv.: Zemedelskite učilišta v Tabor..., s. 53.
- 47 KUJUMDŽIJEVA, M.: op. cit., s. 201–202.
- 48 Makedonie zůstala mimo hranice nově vytvořeného státu a pod suverenitou sultána.
- 49 DIMITROV, A.: op. cit., s. 100.

Modern Bulgarian Agricultural Education Before the Liberation

Abstract

The first modern basic secular schools on the Bulgarian soil were modelled according the Greek pattern. Some schools had part of their curriculum in (modern) Greek and part of it in Bulgarian. Such schools existed in Sliven (1810), Kotel (1812, 1819), Svištov (1815) and Karlovo (1828). The first modern lower high-school with Bulgarian language of instruction opened in Gabrovo in 1835. In 1877, there were more than 2000 schools in Bulgaria including 90 schools for girls. The Bulgarian population was estimated to be about 4 million. So, there was 1 school for 2 000 people which was far less then in Prussia (1 : 765), but still much more than in Russia (1 : 3 000). There was the specialised commercial high school in Svištov (1874) and theological high schools in Ljaskovac (1874) and Samokov (1876). There was, however, no specialised agricultural school and the young Bulgarians had to study abroad. While Russian universities were popular for humanitarian studies, agriculture was studied mainly in Western Europe, Germany and Austria (Austria-Hungary after 1867). The most popular among the Austrian schools was the specialised agricultural school (Academy) in Tábor, Bohemia. Bulgarian editor and publisher Christo G. Danov, who lived in exile in Vienna, propagated the Tábor school and even personally supported some Bulgarian students. According to the registers nineteen Bulgarian students studied in Tábor up to 1878, but only nine of them graduated. Some of them had to interrupt their education for financial reasons, another returned home and took part in the struggle for independence of Bulgaria. Despite the small number of Tábor graduates, their contribution to the development of Bulgarian agriculture was significant. They supported the establishment of first specialised agricultural journal – the *Stupan*. After the liberation of the country the Tábor Academy Students together with the graduates from other countries took care about the development of agricultural schools in Bulgaria.

(Translated from Bulgarian by Jan Rychlík)

Zemědělské školství v Bulharsku od Osvobození do otevření Agronomické fakulty

ZDRAVKA MICHAJLOVA

Potřebu znalostí z oblasti zemědělství jakožto hlavního zdroje obživy si bulharský rolník uvědomil již v 50. a 60. letech 19. století, kdy mnoho osvícených Bulharů posílalo své děti na studia agronomie na západoevropské vysoké školy, především do Tábora v Čechách. Proto se hned po osvobození od turecké nadvlády v roce 1878 začal bulharský stát starat o zemědělské školství. V roce 1879 bylo na místě vzorového velkostatku (*obrazcov čiflik*) založeného Mithadem pašou u Ruse zřízeno školní hospodářství pro vzdělávání rolníků. Nařízením knížete Alexandra I. Battenberga č. 448 ze dne 20. června 1883 bylo hospodářství přeměněno v zemědělskou školu. V tomtéž roce byla 1. května otevřena i zemědělská škola v Sadovu u Plovdivu.

V roce 1883 tedy otevřely svoje brány dvě první zemědělské školy – v Sadovu a na někdejší vzorovém velkostatku „Obrazcov čiflik“. Jejich cílem bylo vzdělávání a praktická příprava zemědělců, kteří měli dále rozšiřovat nejnovější a nejužitečnější výsledky zemědělské vědy. Otevření škol předcházelo vybudování na svou dobu moderního materiálně-technického zabezpečení. Byly postaveny učební budovy a při nich pensiony (internáty), nakoupena semena a další osevní materiál, dovezeny nové stroje a zařízení, chovná zvířata a drůbež. Byla vytvořena pokusná pole, která se později stala základem prvních zemědělských pokusných stanic v Bulharsku.

Do obou škol byli ustanoveni vysoce vzdělaní učitelé, kteří realizovali učební program v souladu jak s nejnovějšími poznatky zemědělské vědy v Evropě, tak i s bohatou bulharskou zkušeností. Na pozvání bulharské vlády přišel např. do zemědělské školy v Sadovu Čech Václav Stříbrný. Díky svým hlubokým znalostem a praktickým zkušenostem (ukončil vyšší pomologickou školu v Tróji, pracoval na císařských zahradách nedaleko Prahy a projektoval také zahrady v Červených Pečkách) úspěšně vyučoval ovocnářství, zahradnictví, lesnictví, botaniku a včelařství. Od svého příchodu byl jeho život a pedagogická činnost po třicet sedm let těsně spjat se sadovskou zemědělskou školou. Hned při příchodu do školy V. Stříbrný zřídil první ovocnou zahradu v Bulharsku, první školku pro ovocné stromy a první moderní školní včelín. Napsal učebnice pro předměty, které vyučoval. Jeho syn Věnceslav Stříbrný šel ve šlépějích svého otce a po třiatřicet let přednášel na zemědělských školách v Bulharsku.

V roce 1886 na pozvání vlády a ředitele zemědělské školy „Obrazcov čiflik“ u Ruse přichází další český agronom – František (Franz) Chytil. Díky své vynikající teoretické přípravě (v roce 1869 ukončil s vynikajícím prospěchem královský zemědělský institut v Altenburgu, pracoval jako správce panství v Míhalyfálvě v Uhrách a potom u barona Dahlberga na Moravě) a organizačním schopnostem se mu podařilo vybudovat při škole moderní hospodářství. Ukázalo se, že Chytil je vynikajícím pedagogem. V uvedené době se objevila silná poptávka po učebnicích zemědělství. V roce 1895 František Chytil napsal první učebnici všeobecného zemědělství a zemědělských strojů v Bulharsku. Rozšiřována byla nejprve jako rukopis a potom byla vydána v nakladatelství „Christo Danov“ v Plovdivu. Úspěch učebnice Chytila povzbudil a v roce 1898 vydal její druhý díl s názvem „Soukromé zemědělství“ (*často zemedelie*). Po mnoho let byly tyto učebnice nenahraditelnými pomůckami jak pro učitele a jejich žáky, tak i pro soukromé zemědělce. František Chytil začal připravovat rovněž učebnici o chovu dobytka, avšak práci přerušila v roce 1899 jeho

předčasná smrt. Chytilovi synové Karel a Imre pokračovali v díle svého otce a věnovali rovněž své znalosti i energii rozvoji bulharského zemědělství, zemědělským vědám a školství.

V roce 1891 byla rozhodnutím plevenské stálé okresní komise zřízena vinohradnicko-vinařská škola se sídlem v Plevnu. Měla obdobný charakter jako „Obrazcov čiflik“ a škola v Sadovu. Úkolem školy byla příprava specialistů pro moderní vinohradnictví a vinařství. Tímto způsobem měly být co nejrychleji nahrazeny ztráty způsobené révoakazem (filoxerou).

Rozšiřování nových zemědělských kultur a odrůd i plemen zvířat, výzkumná činnost, popularizace nové techniky a technologie výroby ze strany učitelů, jakož i jejich knižní produkce, to vše brzy přeměnilo zemědělské školy v důležitá centra vědeckého a aplikovaného výzkumu. Početní absolventi těchto škol položili základ pro nové zemědělství v Bulharsku. Lze říci, že až do otevření agronomické fakulty v roce 1921 byly střední zemědělské školy ohnisky šíření nových myšlenek a pro iniciativu směřující k pokroku v zemědělství.

V roce 1897 byl přijat zákon o zemědělském vzdělávání. Podle tohoto zákona se v zemi počítalo s třemi stupni zemědělských škol: vysokými (*visši*), středními (*sredni*) a nižšími (*nižši*). Nejvyšší vzdělání mělo být poskytováno na vysoké škole v Sofii, středními školami se stala dosavadní učiliště v Sadovu, poblíž Ruse (Obrazcov čiflik) a v Plevnu. Nižšími školami se rozuměla praktická učiliště, která měla vzniknout v každém okrese (*okolija*).

V roce 1920 byl otevřen „Vyšší zemědělský kurs“ v Sofii, „Vyšší vinohradnicko-vinařský kurs“ v Plevnu (nahradil zdejší střední zemědělskou školu) a „Vyšší dívčí zemědělský a domácí kurs“ v Pazardžiku. Tyto „vyšší kursy“ měly za cíl vyškolit v co možná nejkratší době pro různá zemědělská odvětví specialisty, jejichž řady za války značně prořídly. V školním roce 1923–1924 byly tyto kursy zrušeny v souvislosti s otevřením (roku 1921) agronomické fakulty při sofijské univerzitě.

Účelem nižších zemědělských škol byla praktická příprava rolníků pro činnost na jejich hospodářstvích. V roce 1900 byly otevřeny takovéto školy v Pazardžiku a Kjustendilu, 1901 v Boruši, 1902 v Chaskovu, 1904 ve Vidinu, 1907 v Dobriči, Šumenu a Kneži, 1910 v Ajtosu a Silistře; ve stejném roce vznikla i dívčí zemědělská škola v Orchanii. V roce 1920 byly „nižší zemědělské školy“, považované doposud za součást základního školství, přejmenovány na „praktické zemědělské školy“ poskytující nižší střední vzdělání. V roce 1921 byla škola v Ajtosu přeměněna v pětiletou dívčí zemědělsko-hospodářskou školu. Studium mělo vychovávat příští hospodyně, které by byly samy schopny řídit soukromá zemědělská hospodářství.

Současně s uvedenými typy škol vznikaly v této době i zimní zemědělské školy; jejich cílem bylo poskytovat hospodářům nezbytné teoretické a praktické znalosti ze zemědělství a s ním spojených odvětví během zimních měsíců, kdy je méně práce. Vzdělávací kursy byly dvouleté – každoročně od 15. října do 15. března.

Do otevření agronomické fakulty tedy v Bulharsku pro vzdělávání zemědělských odborníků existovaly: tři vyšší zemědělské kursy, pět středních zemědělských škol, dvě mužské praktické zemědělské školy a šest dívčích praktických zemědělsko-hospodářských škol. Celkový počet absolventů od jejich vzniku do roku 1923 vypadal následovně:

- vyšší kursy – 148 osob;
- střední školy – 2 036 osob;
- praktické školy – 2 419 osob.

Tito početní absolventi se stali základem pro nové zemědělství v Bulharsku.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Agricultural Education in Bulgaria from the Liberation to the Opening of the Agricultural Faculty

Abstract

After the liberation of Bulgaria from the Turkish yoke in 1878 the new Bulgarian state took care about the development of agricultural schools. On 20 June 1883 Prince Alexander Battenberg decided to open the agricultural school near Ruse where the experimental farm (*Obrazcov čiflik*) had existed from 1864 and where practical education of young farmers took place since 1879. On 1 May 1883 another school was opened also in Sadovo near Plovdiv. The specialised school for wine-producers was opened in Pleven in 1891. In 1897 the Law on Agricultural Education was passed by the parliament. There were three types of agricultural schools in Bulgaria: practical lower schools (*nižši* or *praktičeski*), “middle schools” (*sredni* – in fact the lower high schools), and the “higher courses” (*visši kursove*), in which the lower university education was obtainable. The last one existed at the beginning only in Sofia, but after the WW I two more were opened in Pleven (replacing the original school for wine-producers) and Pazardžik (instead of the older specialised school for girls). The agricultural schools in „Obrazcov čiflik“ near Ruse and in Sadovo and Pleven (up to 1920) were transformed into the *sredni* schools. In 1921 another specialised *sredni* agricultural school was opened in Ajtos for girls. The practical lower schools were opened in Pazardžik and Kjustemdil (1900), Boruš (1901), Chaskovo (1902), Vidin (1907), Dobrič, Šumen and Kneža (1907), Ajtos (up to 1921), Silistra and (for girls) in Ochanie (1910). The practical schools were expected to be later opened in all district towns. In addition to them two-years winter schools for farmers existed. In 1921 the Agricultural Faculty was opened at the University of Sofia. The faculty replaced gradually the semi-university *visši kursove* which were closed down in the academic year 1923/1924. The total number of graduates at these schools were as follows: semi-university (*visši*) schools – 148, lower-high schools (*sredni*) – 2036, lower practical schools – 2419.

(Translated from Bulgarian by Jan Rychlík)

Zemědělské školství v Bulharsku v letech 1944–1991

MARIANA STAMOVA

Historický vývoj Bulharska po druhé světové válce spojil tento stát se sovětským (stalinským) modelem socialismu, jehož pilířem bylo státní vlastnictví jako nutná podmínka posilování centrálního řízení hospodářství v celostátním měřítku. V rámci tohoto procesu, který započal hned po 9. září 1944, byla prováděna postupná změna školství v zemi. Smyslem těchto změn byla realizace nových cílů, změna struktury i revize náplně učiva. Hlavním cílem byla příprava kádrů pro zemědělská výrobní družstva. Ze systému dosavadního zemědělského školství vypadly instituce existující do 9. září 1944, jako byly praktické kursy, zimní a doplňovací školy. Dosavadní „zemědělská gymnázia“¹ byla přeměněna na střední technické školy, ve kterých se kladl důraz na praxi. Vznikla nová forma školy – střední odborná technická škola – s několika profesními specializacemi. Zároveň byly otevřeny vysoké zemědělské školy (zemědělské instituty) v Plovdivu, Staré Zagoře a v Ruse. Přestavba zemědělského školství byla prováděna podle vzoru SSSR. Důsledkem byly časté změny, což se projevilo negativně při stabilizaci nového modelu zemědělského vzdělávání. Nový systém často nejenže neodpovídal praktickým potřebám zemědělství, ale naopak se od těchto potřeb přímo vzdaloval.

Období, kterým se zabývá můj referát, začíná 9. září 1989 a končí 10. říjnem 1991, kdy Velké národní shromáždění přijalo zákon o školství a lidové osvětě. Pro toto období jsou charakteristické jak pozitivní, tak i negativní změny v systému zemědělského školství. Období je možné rozdělit na několik etap, v závislosti na procesech, které probíhaly v bulharské společnosti a v bulharském státě.

Prvá etapa začíná 9. září 1944 a končí v roce 1948 přijetím školského zákona, který se týkal i zemědělského školství. Bezprostředně po skončení druhé světové války bylo zemědělství v katastrofálním stavu. Násilnými metodami se začal zavádět stalinský model budování socialismu. Společenské i politické procesy byly neobyčejně složité. Tyto protiklady se odrazily i ve školském zákoně. Byl jím sice proveden „nový pokus o unifikaci vzdělávání u nás“, ale současně existovala i snaha udržet tradice bulharského školství. Ministerstvo školství a lidové osvěty (MŠLO) bylo pověřeno rovněž „pedagogickým, metodologickým, a ideově-vzdělávacím dozorem nad školami a kursy“, které se nacházely v gesci jiných ministerstev, včetně ministerstva zemědělství a lesnictví. Byl vytvořen Nejvyšší výbor pro vzdělávání, jehož úkolem bylo posuzovat a vyjadřovat se ke všem otázkám týkajícím se školství a to na všech stupních, přičemž měl mít na zřeteli „zabezpečení jednotného vzdělávacího systému“. V samotné struktuře zemědělských škol během těchto čtyř let nebyly provedeny žádné zásadní změny ani pokud se týká struktury, ani pokud jde o učební látku. Život na školách byl ovšem silně zpolitizován.

Druhá etapa začala v roce 1948 a skončila v roce 1959, kdy byl schválen „zákon o těsnějším sepětí školy a praxe a dalším rozvoji lidového vzdělávání v Bulharské lidové republice“. Během tohoto období bylo téměř úplně združstevněno bulharské zemědělství, přičemž tento proces byl prakticky ukončen v roce 1958. Velkou úlohu začaly hrát také státní statky (*dăržavni zemedelski stopanstva* – DZS) a strojní traktorové stanice (*mašino-traktornite stancii* – MTS), ve kterých našla uplatnění převážná část absolventů zemědělských škol. Během uvedených jedenácti let v zemědělském školství došlo rovněž ke složitým a rozporným procesům pokud jde o strukturu zemědělských škol, učební osnovy, programy, školní řády a systém vzdělávací vůbec. Uvedme alespoň některé tendence:

- s úplným združstevněním půdy vznikla potřeba velkého počtu vysoce kvalifikovaných středních a vedoucích kádrů. Tato tendence se projevila ve zvýšení počtu zemědělských gymnázií, přeměněných v roce 1952 ve střední technická učiliště. Zatímco v roce 1944 bylo 10 gymnázií s 600 žáky, v roce 1959 jich bylo 34 se 10 400 žáky;
- byly otevřeny specializované školy odpovídající specializaci a koncentraci zemědělské výroby. Vznikla střední veterinární škola, střední mlékařská škola, střední škola zemědělské mechanizace, střední škola rostlinné výroby, živočišné výroby a střední škola kultivace půdy;
- proběhly strukturální změny v soustavě zemědělských škol. Vzrostla potřeba traktoristů, kombajnérů, pracovníků - opravářů pro strojní traktorové stanice, což vedlo k vytvoření zvláštních škol, jako strojní traktorové školy či učiliště pro opraváře zemědělských strojů;
- stále nedostatečný počet zemědělských škol a současně probíhající změny v zemědělství si vynucovaly potřebu zvyšování kvalifikace u dalších pracovníků v zemědělství. Té mělo být dosaženo cestou krátkodobých kursů a specializačních škol;
- rychle narůstala potřeba vedoucích kádrů pro jednotná zemědělská družstva (bulharsky: *trudovo-kooperativni zemedelski stopanstva* – TKZS – pozn. překladatel), státní statky (DZS) a strojní traktorové stanice (MTS). V souvislosti s tím byla v Sofii v roce 1950 otevřena tříletá škola, a v roce 1951 vznikly jednoroční školy v Sadovu, Ruse, Pazardžiku, Sredné Goře a jinde. Tyto školy existovaly do školního roku 1956/57 a za dobu své existence vychovaly tisíce vedoucích pracovníků pro zemědělství, včetně předsedů TKZS a účetních;
- byla změněna struktura výuky. V tomto směru bylo typické zrušení semestrálního systému v roce 1959 a jeho nahrazení původním systémem výuky ve vhodných obdobích.

V uvedené etapě mělo zemědělské školství všechny znaky sociálně-ekonomického a politického uspořádání tehdejšího Bulharska. Bylo jednostranně orientováno a do učební látky byla vnášena ideologie, která tvořila součást vzdělávacího procesu. To způsobilo vážné deformace při celkovém vzdělání žáků.

Třetí etapa zahrnuje období od přijetí zákona „o sepětí školy a praxe“ v roce 1959 do července 1979, kdy jsou přijaty „teze o rozvíjení vzdělání v BLR“. Zákon o sepětí školy s praxí měl provést změny ve vzdělávacím systému podle potřeb rozvoje země. Bylo rozhodnuto převést zemědělské školy pod oblastní národní výbory. Teze zdůraznily význam těchto škol pro urychlené zavádění vědecko-technických poznatků do praxe a pro rozvoj země. Byly také vymezeny vzájemné vztahy a vazby mezi polytechnickými vyššími školami, odbornými středními školami a středními technickými školami. Teze měly platnost pro všechny odborné školy v Bulharsku. Realizace tezí trvala vlastně po celých dvacet let. Vyznačovala se změnami ve struktuře zemědělských škol a vytvářením jejich materiální základny. V roce 1962 byly školy znovu převedeny pod ministerstvo školství, což se ukázalo jako velmi prospěšné. V školním roce 1962/63 existovalo 72 středních technických škol pro zemědělství. Pro výchovu mechanizátorů jich existovalo sedm a pro veterinární techniky čtyři. Všech středních škol školících odborníky pro zemědělství bylo 98 a pro zemědělskou mechanizaci 31.

Vzdělávací systém se v této době rozvíjel nekonceptně a živelně. Když v listopadu 1959 navštívil školu v Sadovu ministr školství Živko Živkov, vyslovil zde myšlenku, že každá vesnice by měla mít nějakou zemědělskou školu. Nastoupil „boom“ zemědělských středních škol, ovšem na úkor úrovně výuky. Zatímco v roce 1959 bylo 101 zemědělských škol, v roce 1964 jich bylo již 234. Zvyšoval se počet zemědělských škol všeho druhu. Tím vznikla řada těžkostí, jako např. nedostatek budov pro školy, nedostatek učebních pomůcek

a strojů pro praktickou výuku, nedostatek učitelů. Kromě toho se narušila rovnováha mezi počtem absolventů úzce specializovaných zemědělských škol a jiných škol vychovávajících rovněž střední kádry pro zemědělství. Aby se nerovnováha vyrovnala a zároveň aby se zlepšila úroveň výuky zemědělských odborníků, byly v roce 1962 založeny první odborné průmyslové střední školy se specializací pro zemědělství (*sredni profesionalno-techničeski učilišta po selško stopanstvo* – SPTUSS), které postupně nahrazovaly různé praktické a profesionálně-technické školy staršího typu. Nemalá část těchto škol byla přeměněna v SPTUSS.

V uvedené etapě se do popředí dostal znepokojující stav učilišť zabývajících se výchovou odborníků pro vlastní výrobu. Jejich učební zaměření způsobovalo, že zaostávaly. V roce 1968 ministerstvo zemědělství zorganizovalo celostátní konferenci ředitelů středních zemědělských škol a učilišť. Celkový závěr konference byl ten, že jako nejhodnější se do budoucna jeví integrace zemědělských škol a učilišť přímo do zemědělských družstev, státních statků a výzkumných stanic. V roce 1969 byl tento proces realizován. V listopadu 1974 ÚV Bulharské komunistické strany (BKS) rozhodl, aby se při výchově zemědělských středních kádrů využila materiálně-technická základna tehdy vytvářených agrárně-průmyslových komplexů (*agrarno-promišleni kompleksi* – APK). Až do vzniku APK byla integrace zemědělského školství do výroby a výzkumu úspěšná. Avšak od vzniku APK docházelo postupně naopak k izolaci zemědělského školství od výroby, i když zemědělské školství mělo nyní komplexní strukturu i charakter. Izolace od výroby byla v delší časové perspektivě velmi rizikovým faktorem a vedla k zániku nejlepších tradic zemědělského školství. Učitelé i žáci byli nyní odděleni od půdy. Následovalo odcizení s velmi negativními důsledky jak pokud jde o profesní přípravu, tak i o sociální vnímání svého postavení.

Čtvrtá a poslední etapa byla zahájena 16. července 1979, kdy byly publikovány teze o rozvoji vzdělávání v Bulharské lidové republice, za kterými stál Todor Živkov a skončila v říjnu 1991, kdy Velké národní shromáždění přijalo školský a osvětový zákon. Podle tezí stála bulharská společnost před novými úkoly. Vzrůstala potřeba nové koncepce pokud jde o hlavní orientaci. Bylo třeba řešit mnohé dílčí problémy. Ve skutečnosti právě v této době společnost dosáhla svého apogea, narůstaly různé deformace ve společnosti v hospodářském řízení státu. Plně se projevilo odcizení a odtržení výrobce od půdy, nad zemědělskou výrobou ležel stín byrokracie řídicí agrárně-průmyslové komplexy, snížila se produktivita i aktivita práce v zemědělství, která však byla maskována falešnými statistickými údaji. Tento stav se nemohl neodrazit i v zemědělském školství.

Jako samospasitelná myšlenka se v roce 1979 objevila idea o postupném slévání dvou historicky vzniklých druhů vzdělání – všeobecném a odborném. Oba druhy měly splynout a vytvořit jednotnou střední polytechnickou školu (*edinno sredno politečnično učilište* – ESPU), která by se stala školou budoucnosti. V souladu s tezemi byly při středních zemědělských školách vytvářeny nástavby s komplexním učebním obsahem. Tak měl být vytvořen „učebně-profesní komplex“ (*učebno-profesionalen kompleks* – UPK), navazující na 10. třídu střední školy. V školním roce 1983/84 byly zřízeny paralelní třídy s komplexním obsahem a začali studovat první žáci. Avšak bez ohledu na politické snahy stranického a státního aparátu, odborů a Dimitrovského komunistického svazu mládeže nebyly učebně-profesní komplexy akceptovány ani žáky, ani veřejností. V roce 1990 byly z rozhodnutí ministerstva školství uzavřeny.

Sociálně-ekonomické změny, které nastoupily v Bulharsku koncem 80. let, si vynutily novou orientaci zemědělského školství. Na základě ústavy Bulharské republiky z roku 1991 i zákona o vlastnictví a používání zemědělské půdy bylo obnoveno soukromé vlastnictví půdy. V roce 1992, po přijetí novely tohoto zákona, se otevřel prostor pro tržní ekonomiku v zemědělství. Ve stejné době ministerstvo školství a osvěty vytvořilo pracovní skupinu odborníků, kteří měli vypracovat projekt specializované zemědělské školy (*specializirano*

učilište po zemedelie – SUZ), která by v budoucnu odpovídala adekvátním způsobem požadavkům bulharského zemědělství. Novinkou je, že se rozlišují tři kvalifikační úrovně: pracovník v zemědělství, jehož vzdělání trvá 2 roky, zemědělský výrobce (farmář), který bude studovat 4 roky a konečně zemědělský odborník-technik s dobou studia 5 let. Na první pohled by se mohlo zdát, že projekt se vrací k myšlence třech typů zemědělských škol (střední zemědělská odborná škola, střední zemědělská technická škola a vysoká zemědělská škola – zemědělská polytechnika), které jsou spojeny do jednoho celku, avšak rozdíl spočívá v tom, že sloučení nyní není mechanické. V SUZ se předpokládá vyšší počet praktických cvičení v porovnání se staršími zemědělskými školami, což má spojit výuku s výrobou. To nám dává oprávnění tvrdit, že SUZ není spojením třech typů zemědělských škol, ale nový typ školy, který bude mnohem vhodnější pro podmínky budoucího bulharského zemědělství.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámka:

1 Pojmem „gymnasium“ se zde rozumí prostě střední škola. Tradičně bulharské zemědělské školství poskytovalo spíše nižší školní vzdělání, proto by bylo vhodnější hovořit o „protogymnásích“. Bulharská terminologie týkající se školství není do češtiny vždy přesně přeložitelná. Pozn. překladatel.

Použité prameny a literatura:

Centralen dържавен архив на Република България [Ústřední státní archiv Bulharské republiky] (CDA), fond 1b (dříve stranický archiv).
CDA, fond 89 (ministerstvo zemědělství).
CDA, fond 142 (ministerstvo školství a lidové osvěty).
DIVAROV, Ivan: Zemedelskoto obrazuvane v Bălgarija [Zemědělské školství v Bulharsku] (1883–1992), Plovdiv 1993.

Agricultural Schools in Bulgaria in the Years 1944–1991

Abstract

After the WW II the Soviet (Stalinist) model of socialism was imposed on Bulgaria. This had the serious impact on Bulgarian agricultural education. There were four periods of the development of Bulgarian agricultural education between 1944 and 1991. During the first period (1944–1948) the number of agricultural schools of all types was increased. The old system has not been changed but the schools were transferred under the jurisdiction of Ministry of Education and the curriculum was politicised. In the second period (1948–1959) the system was considerably changed. The old schools were transformed into the agricultural high schools and their number was increased. There were 34 agricultural technical high schools with 10 400 students in 1959 compared with only 10 schools and 600 students in 1944. During the third period (1959–1979) specialised schools were opened. In the school year 1962/1963 the agricultural schools were transferred under the jurisdiction of the Ministry of Agriculture again. There were 98 high agricultural schools of all types in that year. The main aim was to produce specialists for the collective farms. In the fourth period (1979–1991) when the big agricultural – industrial complexes (*agrarno-promišleni kompleksi* – APK) came to being, an attempt to establish the new type of the universal technical agricultural schools (*edinno sredno politehnično učilište*) was made. These schools were really opened but they were not popular neither among students nor among teachers and agricultural specialists. The changes which took place in the early 1990's opened the space for de-collectivisation and market economy in agriculture. In 1992 the new law on agricultural education was passed. Three types of agricultural schools were established – Agricultural Technical High School, Agricultural Specialised Technical High School and Agricultural University. The aim of this law is to prepare qualified specialists and educated private farmers.

(Translated from Bulgarian by Jan Rychlík)

Přínos hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919

HELENA KOKEŠOVÁ

Archivní materiál poskytuje mnoho dokumentárních zpráv jak o celkovém vývoji hospodářské školy v Táboře, tak o rozvoji jednotlivých zemědělských věd, o organizaci ústavu, jednotlivých osobnostech spjatých s činností ústavu, o jejich služebních a platových poměrech, o studentském spolkovém životě a také o studentech ze slovanských zemí Rakousko-Uherska, z ruského Polska i ze Srbska, kteří v Táboře studovali.

Archivní prameny se nacházejí především ve dvou fondech. Fond Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře je uložen ve Státním oblastním archivu v Třeboni v pobočce Jindřichův Hradec.¹ Další část archivního materiálu, která vznikla v souvislosti s činností kuratoria hospodářské školy, je uložena ve fondu Zemský ústav-Hospodářská akademie Tábor ve Státním ústředním archivu v Praze.²

Původní knihovna hospodářské školy v Táboře byla po roce 1945 odvezena do Prahy. V současné době je uložena v knihovně Státního ústředního archivu v Praze jako Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře. V této původní knihovně jsou kromě několika tisíc svazků knih a časopisů uloženy též výroční zprávy, které tábořská škola každoročně vydávala a spisy vydané u příležitosti výročí vzniku hospodářské školy v Táboře.³

V průběhu druhé poloviny 19. století vznikla v českých zemích řada hospodářských škol. Již v roce 1850 byla zřízena hospodářská škola v Libverdě u Děčína, kde se vyučovalo německy a česká škola v Rabíně u Strakonice. Od roku 1850 existovala také rolnická škola v České Lípě, od roku 1855 německé lesnické učení v Bělé pod Bezdězem a od roku 1862 německá škola v Kadani. V témž roce byla zřízena nižší hospodářská škola v Chrudimi a o rok později v Hracholuskách u Roudnice nad Labem, kde se stejně jako v Chrudimi vyučovalo česky. Zatím co německá hospodářská škola v Libverdě se postupně stala vědeckým ústavem, jejím ředitel byl známý Antonín Emanuel Komers, české školy zůstávaly na úrovni škol praktických vychovávajících hospodářské úřednictvo.⁴

Spolu s rozvojem politického života se na počátku šedesátých let 19. století dostávala do popředí otázka zřízení hospodářské školy s českých vyučovacím jazykem. K hlavním iniciátorům této myšlenky patřil Jan Baptista Lambl, profesor chemie v Libverdě a od roku 1861 poslanec Českého zemského sněmu. Lambl předložil 15. dubna 1861 na Českém zemském sněmu návrh:

„1. Aby se zřídily v království Českém speciální školy pro hospodářství polní a hospodářský průmysl v dostatečném počtu a s dostatečným nadáním.

2. Aby se sestavila komise znalců, která by tento návrh vypracovala.“⁵

I když sněm o tomto návrhu nejednal, rozhodl, aby byl odevzdán Zemskému výboru a ten svolal zvláštní komisi znalců a připravil předlohu pro příští zasedání sněmu. Na základě zkušeností, které Lambl získal během návštěv hospodářských škol v Anglii, Belgii, Francii a Německu a porad komise vypracoval Lambl návrh zemského zákona na upravení hospodářského školství v Čechách, který zaslal členu a zpravodaji Zemského výboru Josefu rytíři Peche. O upravení hospodářského vyučování v Čechách referoval Peche na zasedání Českého zemského sněmu 7. dubna 1864 a sněm návrh Zemského výboru až na malé změny 13. dubna 1864 přijal.⁶ Na základě tohoto sněmovního usnesení se Zemský výbor rozhodl, že hospodářská škola v Libverdě zůstane napříště zemským ústavem s vyučovacím jazykem německým a starostí o druhé učiliště s českou vyučovací řečí pověřil Vlastenec-

ko-hospodářskou společnost v Praze. Na její výzvu reagovalo sedm měst – Chrudim, Čáslav, Kutná Hora, Louny, Písek, Rokycany, Tábor – a přihlásil se i František Čupr, majitel soukromého hospodářského ústavu Kolčavka u Prahy. Zemský výbor dal přednost Táboru, kterému své rozhodnutí oznámil přípisem z 4. října 1865.⁷

Obě vyšší zemědělské školy byly jakožto zemské ústavy opatřeny kuratorií, která sídlila v Praze. Kuratorium bylo jmenováno Zemským výborem jako sbor odborníků, řídících práci ústavu. Pro stálý styk se svým ústavem volilo kuratorium ze svých řad inspektora (pro tábořskou školu vrchního ředitele), který byl prostředníkem mezi kuratoriem a tamním, tzv. místním ředitelem, jenž byl především jeho výkonným orgánem na místě.

Na poradách kuratoria v průběhu roku 1866 byla vypracována Základní pravidla, podle nichž měla být škola spravována a jež obsahovala ustanovení o působnosti kuratoria a statut školy.⁸ Počátkem roku 1866 město Tábor uzavřelo smlouvu o koupi klavikovského dvora se zahradou i s polnostmi, na který získalo u hypoteční banky půjčku 50 000 zlatých. Obě hospodářské školy v Libverdě i Táboře na základě usnesení Zemského výboru z 16. února 1866 dostávaly roční zemskou subvenci 10 000 zlatých.⁹ Prvního června 1866 se sešlo tábořské zastupitelstvo a vypracovalo revers určený Zemskému výboru, jímž se zavázalo zřídit a vydržovat Vyšší hospodářskou a hospodářsko-průmyslovou školu.¹⁰

Škola v Táboře byla slavnostně otevřena 26. listopadu 1866. Účel hospodářské školy byl vyjádřen v jejím statutu vypracovaném v září 1866: „Hospodářský a hospodářsko-průmyslový ústav v Táboře, jakožto vyšší škola odborová, má za účel, aby těm, kdo došli dostatečného vzdělání theoretického i praktického, a nabytí chtějí důkladného vzdělání odborového co nastávající držitelé nebo pachtýři větších statkův, aneb co úředníci při hospodářství a zvláště při závozech průmyslu hospodářského, – zjednal všechny vědomosti theoretické a praktické, jichž potřeba jest ku hospodaření na větších statcích aneb ku vykonávání průmyslových odvětví hospodářských, aneb i v obojím tomto směru, maje zároveň na zřeteli, přispívati též ku vzdělání jich všeobecnému.“¹¹

Tohoto účelu měl ústav dosáhnout nejen neustálým pěstováním všeobecného vědeckého a mravního vzdělání, ale i vyučováním „a) všem naukám základním a pomocným, kterými podporuje a zabezpečuje se obezřelá a výhodná správa hospodářská a b) aby používal způsobem poučujícím celého s ústavem spojeného statku ve všech jeho odborech hospodářských i průmyslných, aby podnikal přiměřené cvičení, konal vycházky, rozpravy a demonstrace poučující“.¹²

Součástí statutu školy byl i rozvrh přednášek. Předměty byly rozděleny do pěti oddělení na tzv. „nauky základné“, kam patřily přírodopis, přírodozkum, matematické vědy, na „nauky předmětové“, kam náležely výroba rostlin, chov zvířectva, hospodářská správa, encyklopedie hospodářství, poměry tábořského hospodářského dvora, nauka o taxaci a správě statků, hospodářská technologie, dále na „nauky pomocné“, tj. lesnictví, štěpařství, zahradnictví, vinařství, hospodářské stavitelství, zdravotví a zvěroléčitelství, hospodářské písemnictví a účetnictví. Čtvrtou skupinu tvořily předměty všeobecného vzdělání, tj. mravověda, národní hospodářství, dějepis, zeměpis, hospodářská statistika, německý jazyk a literatura, nauka o zákonech a hospodářském právu. V poslední, páté skupině byly „volné předměty“, kam byly zařazeny jazyk a literatura česká a jihoslovanská, krasopis a těsnopis. Nedílnou součástí výuky měla být též praktická cvičení v různých oborech.¹³

K vyučovacím pomůckám, jak se dočítáme ve výročních zprávách, patřil školní statek, hospodářské sbírky, zkušební pole, botanická zahrada, lesnická a štěpařská školka, včelíny, lučebna, technologická dílna, což byl lihovar a pivovar, dále kabinet fyzikální, přírodovědecký, zvěrolékařský; vybavení a modely pro praktickou geometrii, stavitelství, rýsování, knihovna, vycházky do blízkého okolí a v letním semestru delší, několikadenní výlety. Např. ve výroční zprávě za školní rok 1878–1879 se uvádí, že „z botaniky a mineralogie podnikají se zejména v letním běhu výlety do vůkolí, aby chovanec sám ze svého popudu učil se

všímati si přírodnin, o kterých se mu ve škole přednáší, i aby je dovedl vyhledati z onoho zakuklení, v jakovém se zhusta v přírodě vyskytují. Takovéto vycházky konají po výtce chovanci ročníku prvního a druhého v době rozvrhem hodin právě ustanovené. Mimoto bývají s chovanci 2. ročníku odbývány celodenní exkurse na vůkolní velkostatky, kteréžto výlety pro 3. ročník rozmnožují se návštěvou průmyslových závodů, za kterouž příčinou každoročně tak zvaný velký výlet se podniká.¹⁴

Část učitelů, která na tábořské škole po jejím otevření na podzim roku 1866 působila, patřila k profesorskému sboru tábořského reálného gymnázia. Míhl se mezi nimi i historik August Sedláček, který ve školním roce 1875–1876 vyučoval zeměpis a statistiku. Ke známým osobnostem patřil i PhDr. Antonín Tille, který zde v letech 1866–1868 vyučoval češtinu a němčinu. Ostatní profesori přicházeli z dalších českých gymnázií a hospodářských škol.¹⁵ Na červnovém zasedání kuratoria v roce 1870 došlo k jmenování dalších učitelů, mj. Karla Němce, syna Boženy Němcové, který byl přijat jako ústavní zahradník a učitel štěpařství, zelinářství, botaniky a krasopisu.¹⁶ Po smrti ředitele Augustina Schwarzera nastoupil v červenci 1873 v hospodářské škole František Farský, který zde v letech 1876–1909 působil jako ředitel školy.

Ve školním roce 1874–1875 došlo k první reorganizaci ústavu, kdy byly otevřeny tři ročníky, dva řádné a jeden přípravný. Přibýly též nové předměty jako hospodářská chemie, nauka o nemocech rostlin, anatomie hospodářských zvířat, nauka o hospodářských strojích.¹⁷ Ve škole byla zásluhou jednotlivých profesorů vybudována řada kabinetů a laboratoří pro chemii, fyziku, hospodářsko-zkušební ústav, zoologický a botanický kabinet, kabiny anatomický a zvěrolékařský, hospodářský, semenářský a zahradnicko-lesnický, ale též meteorologický s meteorologickou stanicí. Vedle toho bylo u školy zřízeno zkušební pole, botanická zahrada, vinice, zelinářská zahrada, lesnická a štěpařská školka. Žáci byli seznamováni v rozvojem cukrovarnictví, pivovarnictví a vinopalnictví, k názornému vyučování sloužily sbírky technologického kabinetu.

K dispozici žákům a učitelům byla knihovna, kterou po dlouhá léta spravoval profesor Antonín Červený. Obsahovala knihy z oboru hospodářství, technologie, statistiky a národního hospodářství, technických a humanitních věd. Škola odebírala řadu odborných časopisů, v roce 1876 to bylo 19 českých a 10 německých titulů. V roce 1899 bylo v knihovně 6 344 svazků knih a časopisů, přičemž oddělení časopisy zahrnovalo 1 654 svazků. Kromě toho si posluchači zřídili v roce 1879 soukromou knihovnu, která měla v roce 1899 téměř tisíc svazků krásné a odborné literatury.¹⁸

Mezi tzv. povzbuzovací prostředky patřily rozpravy, během nichž studenti debatovali v obou zemských jazycích o hospodářských otázkách a cvičili se v přednesu prózy a básní. Potřebám posluchačů sloužila i čítárna.¹⁹ Jako účinný prostředek se osvědčilo vypisování cen za písemné práce, na něž bylo z ústavní pokladny uvolněno 30 zlatých.

Samostatnou kapitolu tvořily poměry studentů školy, či použijeme-li dobového označení, chovanců ústavu. Do školy byli přijímáni řádní a mimořádní posluchači. K přijetí mezi řádné posluchače museli zájemci splňovat několik základních požadavků. Žáci museli být alespoň sedmnáctiletí, museli se prokázat dobrým lékařským vysvědčením a absolvovat alespoň nižší reálku nebo nižší gymnázium s dobrým prospěchem. Přičemž ti studenti, kteří se vykázali nejméně jednoroční hospodářskou praxí a podrobili se přijímací zkoušce z matematiky, fyziky a povšechné lučby, mohli postoupit rovnou do druhého ročníku. Tam mohli být na základě souhlasu učitelského sboru přijati i uchazeči s vyšším vzděláním, ale bez hospodářské praxe. Žáci s dobrým prospěchem měli ze zákona výhodu, že mohli nastoupit vojenskou službu jako jednoroční dobrovolníci. Vedle toho mohli školu navštěvovat i mimořádní posluchači, kteří si mohli vybrat pouze některé přednášky a podrobili-li se zkouškám, obdrželi vysvědčení.²⁰ Studium bylo tříleté, rozvržené do 6 semestrů (běhů). Posluchači byli povinni navštěvovat všechny přednášky mimo neobligátních. Na konci

každého pololetí konali studenti zkoušky a po ukončení třetího ročníku, pokud složili předepsané zkoušky, obdrželi absolutorium.

Počet studentů rok od roku narůstal, maxima dosáhl se školním roce 1881–1882, kdy školu navštěvovalo 141 studentů.²¹ Škola zůstávala i nadále nejvyšším českým hospodářským učilištěm, který „synům českého národa v mateřském jejich jazyku vykládá o všech potřebách, zejména českého hospodáře, a kde se jim dávají upřímné pokyny, kterak možná určitě těmto potřebám zadost učiniti“.²²

Škola pořádala různé veřejné přednášky a její profesori konali tzv. polní kázání, tj. hospodářské přednášky konané přímo v terénu. Nejaktivnějším „polním kazatelem“ byl profesor Antonín Červený, který vykonal více než 1 140 přednášek.²³ Škola odpovídala též na dotazy týkající se hospodářského průmyslu, vyřizovala žádosti o darování semen, dělala rozbozy hnojiv atd., ale pořádala také nejrůznější kurzy.

První šestitýdenní hospodářský kurz pro učitele národních škol se konal v srpnu a září roku 1870 a jeho cílem bylo: „poskytovat učitelům národních škol příležitosti, aby se seznámili se základy věd hospodářských a přírodních vzhledem k hospodářství, by s prospěchem v tomto směru sami dále se vzdělávali a co učitelové na pokračovacích školách hospodářských působiti mohli“.²⁴ Dále škola pořádala v zimním semestru tzv. volné kurzy. Kurzy nebyly povinné, účastnit se jich mohl každý, i ten, kdo nebyl posluchačem školy, ale musel mít dostatečné předběžné vzdělání. Vyučování v jednotlivých kurzech trvalo 3–8 hodin týdně, v případě pivovarnictví a lihovarství bylo spojeno i s praktickým cvičením. Konkrétně se jednalo o kurzy o taxaci a správě statků, účetnictví a národním hospodářství, o pivovarnictví a lihovarství, o kování kopyt, o fyziologii a patologii rostlin s mikroskopii.²⁵

O prázdninách roku 1884 se konal první čtyřtýdenní lukařský kurz.²⁶ Tento kurz se pak v Táboře každoročně opakoval. Od roku 1888 se přeměnil na kočovný kurz, který se konal dvakrát ročně na různých hospodářských školách v Čechách. Pravidelně se jej účastnil a vedl ho dlouholetý tábořský učitel a ředitel školního statku František Bolech. O prázdninách roku 1885 začala tábořská škola pořádat také štěpařský kurz, který vedl Karel Němec. K těmto kurzům se později přidaly kurzy bramborářské, obchodní, pomologické, meliorační, králikářské, rybářské, rašelinářské, řepařské, mlékařské, ovocnické a včelařské, kurzy o družstevnictví, o využití dobytka apod.²⁷

Dne 14. října 1884 schválil Český zemský sněm návrhy na reformu hospodářského školství v Čechách. K odbornému hospodářskému vzdělání, kromě škol pokračovacích a hospodyňských, měly sloužit tři kategorie škol: 1. zimní hospodářské školy a rolnické školy; 2. střední hospodářské školy a 3. vyšší hospodářské ústavy zemské. Přičemž oba Vyšší hospodářské ústavy zemské v Táboře a Libverdě měly být „posledním stupněm ve schodišti, vedoucím do chrámu pravého vzdělání hospodářského“.²⁸

Vlastní reorganizace probíhala v podstatě až od roku 1887, kdy se na společné poradě iniciované Zemským výborem sešla kuratoria obou zemských ústavů. Od školního roku 1887–1888 platila nová pravidla pro přijímání posluchačů. Vyučování trvalo pouze dva roky (čtyři semestry) a za řádného posluchače mohli být přijati nejméně absolventi páté třídy střední školy. Tím byl zamezen přístup absolventů nižších gymnázií a reálků, kteří začali navštěvovat střední hospodářské školy v Chrudimi a Hracholuskách a tábořské škole citelně poklesl počet nových studentů. Snížené návštěvnosti se škola snažila čelit opětovným zřízením přípravného ročníku, takže nakonec vyšší hospodářský ústav měl v posledním desetiletí 19. století tři řádné ročníky. Původní název školy Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová zemská škola užívaný až do roku 1887 byl změněn na Vyšší hospodářský ústav zemský v Táboře.²⁹

Ve výroční zprávě za školní rok 1889–1890 byly uveřejněny Stanovy reorganizované školy. Podle nich bylo úkolem vyšších zemských hospodářských ústavů poskytovat posluchačům vyšší vědecké vzdělání v oboru zemědělství. Ústavy měly studujícím též poskyt-

nout příležitost, aby ve zvláštních kurzech nabyli vědomosti z různých specializovaných odvětví polního hospodářství (např. nauka o melioraci). Vyučování se vztahovalo na „a) theoretické vyučování všem základním vědomostem, jež sloužiti mohou k lepšímu porozumění nauce o hospodářství a k odůvodnění jejímu, jakož i na vyučování jednotlivým odborům zemědělské nauky samé; b) na pravidelné demonstrace, cvičení, výlety a rozmluvy, jež mají theoretické vyučování doplniti jakožto nedílná část veškerého vyučování“. Zemský sněm naštěstí povolil odchylku od stanov a tak mohl být zřízen opět přípravný kurs, do kterého se mohli přihlásit absolventi čtvrté třídy gymnázia nebo reálky. Řádným posluchačem se mohl stát ten, kdo předložil vysvědčení prospěchu nejméně ze VI. třídy gymnázia nebo reálky a ten, kdo předložil vysvědčení dospělosti ze střední hospodářské školy a konečně absolvent přípravného kurzu složivší s úspěchem závěrečnou zkoušku. Školu mohli, stejně jako v předešlých letech, navštěvovat mimořádní posluchači a hosté.

Táborská škola jako jediná vyšší česká hospodářská škola nezustala omezena jen na okruh posluchačů z českých zemí. Během prvního desetiletí ji navštěvovalo celkem 405 řádných a mimořádných posluchačů, z nichž podle národnosti bylo 335 Čechů, 35 Moravanů a 35 Jihoslovanů.³⁰

V roce 1891 slavila škola čtvrtstoletí své činnosti.³¹ Za tuto dobu se zapsalo v ústavu celkem 1012 posluchačů. Co do příslušnosti bylo 889 narozených v Čechách, 54 na Moravě, 3 ve Slezsku, 17 v ostatních rakousko-uherských zemích, v tehdejší Bulharsku a sousedním Turecku se narodilo 26 posluchačů, v Srbsku 11, Rusku 7, Německu 3, v Černé Hoře a Americe po jednom posluchači. Podle národnosti absolvovalo školu 954 Čechů, 1 Slovák, 5 Poláků, 26 Bulharů, 13 Srbů, 10 Němců a po jednom Slovinci, Rusovi a Gruzínci.³² Do vzniku akademie v roce 1900 měla škola celkem 1 309 absolventů.

V polovině 90. let se připravovala další reorganizace táborské školy. Za řádné posluchače měli být bráni pouze absolventi šestých tříd středních škol a vyučování mělo probíhat opět ve třech ročnících. Účelem ústavu podle stanov bylo poskytovat posluchačům vyšší vzdělání vědecko-praktické v oboru zemědělství a ve zvláštních kurzech rozšiřovat jejich vědomosti a dovednosti, které jsou třeba pro zvláštní hospodářské výkony, jako např. lnářství, ovocnictví, mlékařství apod. Další úlohou zemských ústavů bylo pěstovat zemědělskou vědu ve všech jejích směrech jakož i zemědělské výzkumnictví. Rozšiřovala se výuka odborných předmětů, přibývalo praktických cvičení, vyučovacích hodin pro obecně vzdělávací předměty proto ubývalo.³³

Na základě usnesení Českého zemského sněmu z 5. května 1900 byl táborský ústav povýšen na Královskou českou akademii hospodářskou. Tím bylo završeno dlouholeté úsilí profesorského sboru školy v čele s ředitelem Františkem Farským.³⁴ Český zemský sněm schválil též nové stanovy a nový učební plán akademie. Účel ústavu byl zachován, text v podstatě kopíroval usnesení z poloviny 90. let. Akademie byla dvou ročníková (čtyř semestrová), ale zprvu s přípravným ročníkem a od roku 1909 s třetím fakultativním ročníkem. Vyučování bylo rozděleno na vyučování theoretické, tj. „všem vědomostem základním, jež slouží k důkladnému porozumění nauce o hospodářství a k odůvodnění jejímu, jakož i na vyučování jednotlivým odborům zemědělské nauky samé“, na pravidelná praktická cvičení na školním statku a na „demonstrace, na vycházky poučné a na rozpravy“. Byli přijímáni řádní a mimořádní posluchači, přičemž za řádného posluchače mohli být přijati pouze absolventi gymnázia, reálky nebo střední hospodářské školy a počet mimořádných posluchačů nesměl přesáhnout pětinu řádných posluchačů.³⁵

Počet posluchačů se pohyboval mezi 100–166 a absolventi akademie se z poloviny až dvou třetin stávali úředníky velkostatků, zemědělskopřůmyslových podniků a zemědělskými učiteli. V letech 1900–1919 absolvovalo akademii 1 390 posluchačů. Před I. světovou válkou byla táborská škola skutečně slovanskou zemědělskou vysokou školou, protože tu studovalo mnoho Poláků, Rusů, Bulharů, Srbů a Chorvatů. V některých letech, např. ve

školním roce 1905–1906, připadalo na Čechy necelých 60 % a na ostatní slovanské národnosti, zvláště na Poláky, přes 40 %.³⁶

Od roku 1866 až do roku 1904 se vyučovalo v původní budově klavikovského dvora. Tato jednopatrová budova, k níž byly připojeny hospodářské budovy, postačovala pouze v prvních letech. V roce 1897 se město Tábor rozhodlo postarat o nové budovy i o nový školní statek. Nedaleko staré školní budovy, na jižním břehu rybníka Jordánu bylo vybráno místo pro novou budovu, jejíž stavba byla zahájena v roce 1902. Ve školním roce 1904–1905 se konaly přednášky na hospodářské akademii již v nové školní budově a v ní se na střední zemědělské škole vyučuje dodnes.³⁷

Přelomovým rokem pro hospodářskou akademii byl rok 1909. K 1. říjnu odešel František Farský do výslužby, o kterou požádal i jeho zástupce JUDr. Jan Kožaný. Kuratorium se proto rozhodlo, že ředitel bude volen pouze na jeden rok na základě volby profesorského sboru a vrátilo se tak k modelu z prvních let existence školy.³⁸ Dne 7. listopadu 1909 zemřel stálý referent kuratoria a dlouholetý vrchní ředitel školy J. B. Lambl. Jeho funkce nebyla zpočátku opět obsazena, zástupcem zemědělské rady se stal statkář Adolf Prokůpek, předseda jejího českého odboru. Od 1. srpna 1913 byl stálým referentem kuratoria dvorní rada Karel Spora, člen zemské správní komise a státní zkušební komise pro právní a státovědná studia v Praze, který se ve školním roce 1913–1914 stal starostou kuratoria.³⁹

Výuka na tábořské akademii probíhala za stížených poměrů i za války, avšak výroční zprávy pravděpodobně nevycházely. I v této době se vedení akademie nadále snažilo, aby byla akademie uznána jako vysoká škola. Výuka probíhala v povinných třech ročnících, i když část studentů a zaměstnanců akademie z řad asistentů musela nastoupit vojenskou službu. V letech 1915 a 1916 akademie pořádala zemědělské kurzy pro vojíny invalidy.⁴⁰ Na první poválečný školní rok 1918–1919 vydala akademie nový program. Úkolem akademie mělo být i nadále poskytovat vědecké vzdělání v zemědělském oboru se zvláštním zřetelem k potřebám praxe.⁴¹

Snaha o uznání akademie jako vysoké školy nakonec vyšla naprázdno. Ještě v březnu 1919 navrhoval Zemský správní výbor v memorandu ministerstvu zemědělství, aby oběma hospodářským akademii v Táboře a Libverdě byl uznán jejich vysokoškolský charakter.⁴² Zákonem z 24. července 1919 byla zřízena Vysoká škola zemědělská v Brně a hospodářská akademie v Táboře byla zrušena. Na jejím místě byla rezolucí Národního shromáždění zřízena Zemská střední hospodářská škola, k níž měly být připojeny stálé státní kurzy pro vzdělání učitelstva lidových hospodářských škol a Státní ústav učebních pomůcek pro zemědělské školy. Zemský správní výbor na základě této rezoluce rozhodl, aby ještě téhož roku bylo přikročeno k otevření prvního ročníku Zemské střední hospodářské školy. První ročník hospodářské akademie již nebyl otevřen, avšak dosavadním posluchačům hospodářské akademie bylo umožněno, aby v Táboře během školního roku 1919–1920 a 1920–1921 dokončili studium ve druhém a třetím ročníku. Nová škola zdědila po hospodářské akademii její objekty a sbírky, pouze menší část inventáře byla předána Vysoké škole technické v Praze a Vysoké škole zemědělské v Brně.⁴³

Pro úplnost je třeba dodat, že od 1. ledna 1895 se v Táboře začalo vyučovat též na zimní hospodářské škole. O její založení se zasloužila hlavně Hospodářská jednota Tábořská a Alfons Šťastný z Padařova. Tato škola byla dvouletá a v každém ročníku se vyučovalo od 1. listopadu do 31. března. Ke škole byla později připojena letní hospodyňská škola, kde se vyučovalo od 15. dubna do 15. září.⁴⁴

Na závěr bych chtěla zmínit tři nejvýraznější osobnosti, které se zapsaly do dějin hospodářské školy v Táboře. Nejznámější osobností je bezesporu její dlouholetý ředitel František Farský (1846–1927), absolvent reálné školy v Liberci a zemského polytechnického ústavu v Praze. Po učitelských zkouškách se stal učitelem lučby na městské vyšší reálné škole v Rakovníku. Odtud o prázdninách roku 1873 odešel do Tábora, kde byl jmenován profe-

sorem chemie, přírodních nauk a technologie. Vyučoval obecnou a hospodářskou chemii a hospodářskou technologii, od roku 1890 též anatomii a fyziologii hospodářských zvířat a přírodovědecké základy živočišné produkce. V letech 1873–1875 vykládal též o fyzice a meteorologii. Ve školním roce 1873–1874 byl jmenován zástupcem místního ředitele. V roce 1876 nastoupil na místo ředitele, které zastával až do roku 1909. V roce 1908 byl jmenován státním inspektorem nižších českých zemědělských škol. Farský, jak napsal jeho životopisec, „nad osobní slávu a vlastní prospěch kladl zájem věci a dobrou službu veřejnosti a za pomoci žáků prázdnotu učebných kabinetů naplňoval zhotovenými učebními pomůckami a k funkci učitele a ředitele připojil funkci ještě náročnější - funkci výzkumníka a vědce“.⁴⁵ Farský byl literárně velice plodný. Výsledky svých výzkumů uveřejňoval ve zprávách o hospodářsko-chemickém výzkumném ústavu v Táboře, jichž vyšlo sedm svazků, v Zemědělském archivu, Českých listech hospodářských a dalších odborných časopisech.⁴⁶

S historií tábořské hospodářské školy je úzce spjata osobnost Jana Baptisty Lambla (1826–1909). Usnesení Zemského výboru z roku 1864, týkající se organizace hospodářských škol v Čechách, bylo výsledkem osnovy navržené právě J. B. Lamblem. Lambl pomáhal organizovat též hospodářskou školu v Chrudimi a byl jejím kurátorem. Jako předseda pomologického odboru Vlastenecko hospodářské společnosti založil pomologický ústav v Troji. Od roku 1866 byl členem kuratoria hospodářské školy v Táboře, kde zastával funkci zpravodaje a od roku 1867 dozorce, v letech 1869–1909 měl funkci vrchního ředitele tábořské školy a zajišťoval písemný styk mezi místním ředitelstvím školy, kuratoriem a Zemským výborem. Lambl byl docentem hospodářství a správovědy na polytechnice, po jejím rozdělení působil až do roku 1897 jako profesor na české technice. Byl autorem četných česky a německy psaných odborných spisů a zakladatelem Biblioteky polního hospodářství. Od roku 1883, kdy byla zřízena zkušební komise pro učitelství na českých zemědělských školách, byl Lambl jejím předsedou a zároveň státním inspektorem českých hospodářských škol. Za své zásluhy obdržel roku 1888 rytířský řád železné koruny a v roce 1897 při odchodu na odpočinek titul dvorního rady.⁴⁷

Další známou osobností byl PhDr. František Sitenský (1851–1924) od roku 1882 působící na tábořské hospodářské škole jako profesor přírodních nauk. V roce 1897 byl jmenován zemským inspektorem hospodářského vyučování a později též předsedou zkušební komise pro kandidáty učitelství na zemědělských školách. Sitenský založil a 23 let redigoval České listy hospodářské, přispíval do Ottova slovníku naučného a byl redaktorem čtyřdílného Hospodářského slovníku naučného, do něž přispívala řada profesorů tábořské akademie. Za jeho činnost v oblasti zemědělského vyučování mu byla udělena jako prvnímu z rakouských učitelů Lorenzova stříbrná medaile, byl nositelem řady dalších vyznamenání a od roku 1913 dvorním radou.⁴⁸

Závěr

V historii českého zemědělského školství má tábořská škola důležitý primát. Byla první a také jedinou vyšší hospodářskou školou v českých zemích s českým vyučovacím jazykem a až do založení zemědělského odboru na pražské technice v roce 1906 nejvyšším českým zemědělským učilištěm. Ve skutečnosti si své výjimečné postavení udržela až do července roku 1919, kdy byla zrušena a nahrazena nově zřízenou Vysokou školou zemědělskou v Brně.

Také v rámci celé rakousko-uherské monarchie patřila škola v Táboře k několika zemědělským školám, na kterých probíhalo vyučování v národním jazyce. Obdobná škola byla v Haliči v Dublanech, kde se vyučovalo polsky a v Uhrách ve Starých Hradech, kde se nejprve vyučovalo německy a až od roku 1885 pouze maďarsky. Hospodářská škola v Táboře má v historii českého zemědělského školství a hospodářské osvěty nezastupitelnou

roli. Významné a místy přímo průkopnické bylo pedagogické působení profesorského sboru školy, především jejího dlouholetého ředitele Františka Farského a profesora Františka Sitenského. Neméně důležité bylo i mimoškolní působení profesorů, kteří byli členy četných hospodářských spolků, besed a táborské hospodářské jednoty, spolupracovníky novin, působili v redakcích odborných časopisů, přispívali do Hospodářského slovníku, Ottova slovníku naučného, publikovali odborné i popularizační práce. Významná byla i jejich osvětová práce, přednášky a organizování lukařských, melioračních, mlékařských a dalších speciálních kurzů.

Mnozí absolventi hospodářské školy působili jako učitelé popřípadě ředitelé hospodářských škol, hospodářští správci, nájemci dvorů, majitelé statků, statkáři a velkostatkáři, hospodářští kontrolori a účetní, hospodářští důchodní a příručí. Uplatnění nacházeli nejen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale i v dalších částech monarchie - v Haliči, Uhrách, Štýrsku, Tyrolsku, Rakousích, Krajině, na Volyni, v Chorvatsku, Rusku, Rumunsku, Pruském Slezsku, Sasku, Srbsku. V případě zahraničních studentů šlo samozřejmě o návrat domů, v cizině však působilo mnoho absolventů, kteří pocházeli z Čech.⁴⁹ Také absolventi hospodářské akademie se převážně stávali úředníky velkostatků, zemědělskopřůmyslových podniků a zemědělskými učiteli.

Ke studentům hospodářské školy a později hospodářské akademie v Táboře patřili mj. významní představitelé českého zemědělského školství Václav Feršman a Eduard Reich, který zde krátce působil jako asistent na školním statku,⁵⁰ ale i hrabě JUDr. Václav Kounic, spisovatelé Otakar Červinka a Josef Holeček. Na hospodářské akademii zahájili svoji vědeckou kariéru kromě E. Reicha také Jaroslav Hromádka a Václav Vilikovský.⁵¹

Poznámky:

- 1 SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, fond Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře 1866–1923. Ladislav ZEMAN, *Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře 1866–1923*, inventář II/JH 149, Jindřichův Hradec 1966. Ve fondu je uloženo celkem 239 knih, mj. výroční zprávy školy z let 1867–1914, Protokoly porad učitelského sboru, Katalogy chovanců ústavu vedené do roku 1921, účetní knihy a 2 kartony s abecedně seřazenými studijními indexy posluchačů akademie a kartotékovými lístky zahraničních posluchačů. Dále jsou zde ve třech kartonech tiskařské štočky spisů vydaných u příležitosti desátého a dvacátéholetého výročí založení školy.
- 2 SÚA, fond Zemský ústav-Hospodářská akademie Tábor (dále jen ZÚS-HA Tábor). Ani tento fond není úplný, chybí v něm prvních 12 ročníků podacích protokolů a část spisů ze všeobecného oddělení z let 1888–1898. Ve čtyřech knihách se zachovaly Podací protokoly kuratoria z let 1888–1921 a Index spisovny kuratoria z let 1894–1921. K fondu je připojeno několik listin, které byly původně uloženy v Českém zemském archivu. Spisová agenda z let 1866–1887 je zachována v chronologickém pořádku, pro období 1888–1920 je rozdělena v odděleních označených římským číslem. Miloslav VOLF, *Kuratoria zemských vyšších hospodářských akademií Děčín-Libverda a Tábor*, inventář SÚA, Praha 1958. Další archiválie jsou uloženy ve fondech Zemský výbor a Český zemský sněm. SÚA, Zemský výbor III 1874–1928 (dále pouze ZV), kartony 6935–6949 a Český zemský sněm (dále ČZS), karton 172.
- 3 *Památný spis na oslavu desetiletého trvání vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře*, Tábor 1876. *Slavnostní spis na paměť dvacetipětiletého trvání vyššího hospodářského ústavu zemského v Táboře 1866–1891*, Tábor 1892. Část výročních zpráv je uložena také v bývalé knihovně Ústředního zemědělsko-lesnického archivu, dnešní knihovně C, která je též součástí knihovny SÚA. Každá výroční zpráva obsahovala přehled nejdůležitějších událostí v uplynulém školním roce, přehled „látky učebné“, vyučovací pomůcky, tzn. zprávu o školním statku a zkušebním poli, informace o jednotlivých ústavních sbírkách a kabinetech, lučebně, botanické zahradě, lesnické a štěpařské školce, do knihovně a vycházkách žáků s učiteli do blízkého okolí i vzdálenějších míst. Ve zprávách byla věnována pozornost i tzv. povzbuzovacím prostředkům, mezi které byla zařazena čítárna, rozpravy, pochvalné diplomy a vypsání cen za nejlepší vědecké pojednání. V každé výroční zprávě byl také otištěn rozvrh hodin pro obě pololetí, seznamy členů kuratoria, učitelského sboru, hospodářského sboru majícího na starost školní statek, rozpočet školy a informace o žácích školy a podmínkách studia. Bývala otištěna též statistika chovanců, tzn. jmenné seznamy studentů, přehledy národností

- posluchačů, jejich náboženského vyznání a sociální skladby rodičů, připojena bývala i tabulka s prospěchem žáků. V závěru byly uveřejněny informace o mimoškolním působení členů učitelského sboru. Dále byl otištěn podrobný seznam dárců a úplně na konec bývalo uveřejňováno „návěstí“, tzn. inzerát na příští školní rok. V pozdějších letech byl na počátku zprávy uveřejňován proslov vrchního ředitele školy J. B. Lambla a zpráva místního ředitele školy o nejdůležitějších událostech uplynulého školního roku byla tištěna na konci výroční zprávy. Byl uveřejňován též „přehled pomocných kněh“, který nám umožňuje nahlédnout do pestrého výběru knih klasického repertoáru i knižních novinek.
- 4 K této problematice blíže František FARSKÝ, *Stručný přehled vývoje školství a vyučování hospodářského vůbec v království Českém do roku 1918*. Období 1728–1884, Praha 1922. TÝŽ, *Příspěvky k dějinám hospodářského školství*, Praha 1920. Milada SEKYRKOVÁ, *Z dějin zemědělské školy v Děčíně-Libverdě*, *Dějiny věd a techniky* 30, č. 3, 1997, s. 129–146. Jana PŠENIČKOVÁ, *Působení A. E. Komerse jako ředitele ústřední správy thunovských velkostatků*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 2, 1974, s. 179–194.
  - 5 *Památný spis*, s. 11; *Slavnostní spis*, s. 15.
  - 6 Podle tohoto usnesení měly být zřízeny tři typy hospodářských škol – rolnické, vyšší hospodářské a vysoké učené hospodářské (akademie). Celý text usnesení viz *Památný spis*, s. 14–15; *Slavnostní spis*, s. 16–20.
  - 7 Škola měla být otevřena do 1. října 1866. Do té doby bylo třeba zakoupit pozemky a budovy, popřípadě vyprojektovat stavbu nové budovy, vypracovat školní statut, rozpočet na zřízení a vydržování školy, návrh reversu a stanovit členy kuratoria ústavu. SÚA, fond ZV, sign. XVI 8-1, karton 6935 a 6936. K historii tábořské hospodářské školy souhrně *Sto let zemědělské školy v Táboře 1866–1966*, České Budějovice 1966. Nejnověji HELENA KOKEŠOVÁ, *Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola zemská v Táboře*. Konstituování a vývoj první české zemské akademie v letech 1866–1919. In: Binder, Harald–Křivohlavá, Barbora–Velek, Luboš (edd.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. (Sborník z konference, Praha, 18.–19. listopadu 2002.) *Práce z dějin vědy* 11, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2003, s. 629–660.
  - 8 Tato pravidla jsou uveřejněna ve *Slavnostním spise*, s. 23–37. Spisy týkající se založení školy a její organizace jsou uloženy v SÚA, fond ZV, sign. XVI 8-1, karton 6935 až 6937.
  - 9 Částka byla během let několikrát zvýšena. Např. v roce 1898 dosahovala 31 000 zlatých. V roce 1900 byla nově zřízené akademii zvýšena roční dotace na 66 000 korun. Viz jednotlivé výroční zprávy a souhrnně SÚA, fond ZV, sign. XVI 8-3, karton 6938 a sign. XVI 8-4, karton 6940.
  - 10 Originál reversu z 1. 6. 1866 je uložen v SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, listiny. Text reversu byl též otištěn v *Památném spise*, s. 26 a ve *Slavnostním spise*, s. 38–39.
  - 11 *Památný spis*, s. 44 a *Slavnostní spis*, s. 25.
  - 12 *Slavnostní spis*, s. 25.
  - 13 TAMTÉŽ, s. 26–28, 35–36.
  - 14 Tak se 21. prosince 1878 konala exkurze do Vysočan, kde si posluchači prohlédli cukrovar a navštívili též továrny F. Brosche, kde sledovali přípravu spodia (kostní černě) z kostí a výrobu lihu. Jiný výlet z technologie a hospodářství byl podniknut 18. března 1879 do Vlčovsi u Černovic. Velká exkurze žáků 3. ročníku se konala ve dnech 27.–31. 5. 1879. Velký výlet byl tohoto roku vyjimečně zkrácen a místo něho se uskutečnily dva kratší, aby se udržela pozornost žactva. Aby žáci poznali rozdíly v hospodaření v různých poměrech daných přírodními i národohospodářskými poměry byly zvoleny za cíl exkurze Rokytnice u Žamberka a Hostivice u Prahy. V Rokytnici si posluchači prohlédli velkostatek a pak i jiné hospodářské a průmyslové závody, shlédli trhání pařezů dynamitem, navštívili vodní pilu, se kterou byl spojen přístroj na hotovení šindele. V rychlosti si prohlédli velkostatek Žamberk patřící svobodnému pánu Parischovi a 29. května se vydali do Prahy. Nasledujícího dne navštívili císařské dvory Hostivice, Litovice a Jenč, kde si z průmyslových závodů prohlédli parní pivovar, parní mlýn a továrnu na hospodářské stroje. Dne 31. května navštívili akciový pivovar na Smíchově, Náprstkovo průmyslové muzeum a nakonec strojnickou dílnu J. S. Vilímka na Florenci. První a druhý ročník navštívili počátkem června Černice a Bechyni, 25. a 26. června se konala exkurze třetího ročníku v Třeboni, aby studenti poznali, jak se hospodaří na rašelinovitých a bažinatých půdách. Kromě toho si prohlédli „světoznámý archiv třeboňský“. Ještě předtím, 19. června, si žáci 3. ročníku vyšli za starý Tábor, kde se zúčastnili vyměřování a odhadování lesních pozemků a dříví. Mimo tyto hlavní výlety se během školního roku konaly návštěvy v obvodu města Tábora. Všichni žáci navštívili doutníkovou továrnu, třetí ročník ještě sladovnu, Brdlíkův mlýn, cihelnu F. Fialy, kde byli přítomni výrobě trativodových trubíc. *Třináctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1878–1879*, Tábor 1879, s. 50–55.
  - 15 Přehled učitelů a profesorů, kteří působili na tábořské škole byl otištěn v *Památném spise* a ve *Slavnostním spise*. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a profesoři, kartony 48 a 49. Spisy však nejsou kompletní. Řada profesorů tábořského gymnázia sehrála důležitou roli při založení tábořského muzea. Jiří KOŘALKA, *Vznik tábořského muzea roku 1878*, in: Tábor 11, č. 2, Tábor 1978, s. 24–25, 29–32.

- TÝŽ, *Jak gymnázium v Táboře vzniklo a rostlo*, in: *Gymnázium Tábor. Almanach ke 125. výročí založení školy*, Tábor 1987, s. 11–16.
- 16 K tomu blíže Helena KOKEŠOVÁ, „*V úctě podepsaný...“ K působení Karla Němce na Vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové škole v Táboře a v Zemském pomologickém ústavu v Troji*, *Paginae historiae* 11, Praha 2003, s. 90–137.
- 17 Viz porovnání rozvrhů školních let 1867–1868 a 1875–1876, *Památný spis*, s. 45–48, 50–51 a 55.
- 18 *Památný spis*, s. 79–80. *Třicátátřetí jinak dvanáctá zpráva o Vyšším hospodářském ústavu zemském v Táboře za školní rok 1898–1899*, Tábor 1899.
- 19 Ve školním roce 1878–1879 odebírala 33 časopisů – Hospodářské noviny, Hospodářské listy, Americký hospodář, Hospodář, Přemysl, Gospodar, Těžák, Wiener Wochenblatt, Wiener landwirtschaftliche Zeitung, Brennerei-Zeitung, Český včelař, Zahradnické listy, Kvas, Samosprávný obzor, Průmyslové listy, Světozor, Osvěta, Květy, Lumír, Koleda, Vesmír, Akademické listy, Humory, Paleček, Národní listy, Politik, Posel z Prahy, Moravská orlice, Opavský týdeník, Český jih, Tábor, Mělničan, Pšovav. *Třináctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1878–1879*, Tábor 1879, s. 56–57.
- 20 *Památný spis*, s. 108–109. Spisy týkající se záležitostí studentů jsou v SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. III. a, karton 57 a sign. III. b-e 1888–1918, karton 58.
- 21 *Sedmnáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1881–1882*, Tábor 1882.
- 22 *Slavnostní spis*, s. 49.
- 23 Antonín Červený (1834–1895) působil v Táboře od roku 1873, kromě výkladů o pěstování rostlin, hospodářské strojevědě, organizaci, správě a odhadu statků, o chmelařství, lukařství a písemnictví vyučoval též český jazyk a byl knihovníkem. Jako ostatní učitelé školy byl i on literárně činný, kromě ryze odborných publikací je autorem díla *Vývoj zemědělské literatury od roku 1791–1891 (příspěvky k dějinám zemědělství za poslední století)*, Praha 1891. Přispíval i do Ottova slovníku naučného. Když v červenci 1895 zemřel, byl pochován na starém tábořském hřbitově, kde měl na pomníku pod svým jménem napsáno „polní kazatel“. Během svého působení v Táboře vykonal na 140 veřejných odborných přednášek, z nichž valná většina byla tzv. polních kázání přímo na polích a loukách. Viz *Slavnostní spis*, s. 83 a *Sto let*, s. 16. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a profesori, karton 48, spis Červený Antonín.
- 24 *Čtvrtá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1869–1870*, Tábor 1870, s. 3.
- 25 TAMTÉŽ, s. 10.
- 26 *Osmnáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1883–1884*, Tábor 1884, s. 2.
- 27 *Devatenáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1884–1885*, Tábor 1885, s. 2. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. VI. a 1888–1918, karton 65 a sign. VI. b 1888–1918, karton 66.
- 28 Tyto stanovy, jež se týkaly všech kategorií hospodářských škol, byly publikovány v zemském zákoníku 25. října 1885 (XXI, č. 44). K tomu podrobněji *Slavnostní spis*, s. 54–56.
- 29 *Dvacátádrhá jinak prvá zpráva o Vyšším hospodářském ústavu zemském v Táboře za školní rok 1887–1888*, Tábor 1888. Ve výroční zprávě byla otištěna také nová Osnova stanov vyšších hospodářských ústavů zemských.
- 30 *Památný spis*, s. 63.
- 31 Podrobný popis slavnosti František FARSKÝ, *Jubilejní slavnost na paměť dvacetipětiletého trvání vyššího hospodářského ústavu zemského v Táboře konaná ve dnech 9., 10. a 11. ledna 1892*, Tábor 1892.
- 32 *Slavnostní spis*, s. 142–143. Ve spise je uvedena i statistika návštěvnosti školy uspořádaná podle jednotlivých let a též seznamy posluchačů seřazené podle let, ve kterých do školy přicházeli, na závěr je připojen abecední seznam posluchačů školy. Ve výroční zprávě za školní rok 1898–1899 sestavil František Farský statistiku posluchačů v letech 1866–1899, ve které též můžeme sledovat národnostní složení studentů. Kartotékové lístky se jmény zahraničních studentů jsou uloženy v SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, fond Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře, karton 2. Srovnej též příspěvek T. GOTOVSKE-HENZE *Novodobé bulharské zemědělské školství před osvobozením* v tomto sborníku.
- 33 Poprvé se vyučovalo podle nové organizace ústavu ve školním roce 1895–1896, kdy vedle nového prvního ročníku byly v činnosti ještě dva ročníky vedené podle starší organizace. *Dvacátádevátá jinak osmá zpráva o Vyšším hospodářském ústavu zemském v Táboře za školní rok 1895–1896*, Tábor 1896.
- 34 K tomu více *Třicátáčtvrtá jinak třináctá zpráva o Vyšším hospodářském ústavu zemském v Táboře za školní rok 1899–1900*, Tábor 1900 a *První výroční zpráva o král. české hospodářské akademii v Táboře za školní rok 1900–1901*, Tábor 1901. Též SÚA, fond ČZS, sign. XI 12, karton 172.

- 35 *První výroční zpráva o král. české hospodářské akademii v Táboře za školní rok 1900–1901*, Tábor 1901. Akademie vydávala v některých letech samostatně *Program král. české hospodářské akademie v Táboře* za příslušný studijní rok (konkrétně za studijní roky 1903–1904, 1911–1912 a 1918–1919).
- 36 *Šestá výroční zpráva o král. české hospodářské akademii v Táboře za školní rok 1905–1906*, Tábor 1906, s. 5.
- 37 Výuka v nové budově byla zahájena 8. října 1904. Ve dnech 15. a 16. října 1904 proběhly oslavy k otevření nové budovy. Spisy týkající se stavby nové budovy akademie jsou uloženy v SÚA, fond ZV, sign. XVI. 8-6, kartony 6941 až 6947. Též fond ZÚs-HA Tábor, sign. IV. a, karton 59.
- 38 SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a všeobecné, karton 47, spis Volba ředitele.
- 39 SÚA, fond ZÚs-HA Tábor sign. I. a všeobecné, karton 46, Protokoly o sezení kuratoria z let 1870–1911; sign. VII. a, karton 67 a sign. VII. b, karton 68, Protokoly o schůzích kuratoria z let 1888–1918.
- 40 SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a všeobecné, karton 47; sign. I. b, karton 48; sign. IV. c, karton 60; sign. VI. b, karton 66; sign. VIII, karton 70.
- 41 Na konci programu byl též otištěn neúplný seznam asistentů, posluchačů a absolventů, kteří padli ve válce nebo byli nezvěstní. Dále je zde statistika posluchačů zapsaných v letním semestru studijního roku 1917–1918 podle národnosti. *Program král. české hospodářské akademie na studijní rok 1918–1919*, Tábor 1919. K národnostní problematice za války SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. III. a, karton 57.
- 42 SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. II. a, karton 55, spis Organisaace: Zařazení mezi vysoké školy, kde jsou přípisy z let 1906–1919. TAMTÉŽ, Přípis Zemského správního výboru ministerstvu zemědělství z 18. 3. 1919, č. j. 10761.
- 43 TAMTÉŽ. Také nově zřízená škola vydávala výroční zprávy, které jsou též uloženy v knihovně SÚA.
- 44 *Sto let*, s. 16–21.
- 45 Význam F. Farského je zachycen v rozsáhlé publikaci *Dr. h. c. František Farský: Odborné práce z agrochemie a zemědělského průmyslu*, Publikace ministerstva zemědělství, č. 82, Praha 1932, kde jsou kromě souboru vlastních prací F. Farského otištěny studie J. Hromádky, V. Vilikovského, E. Reicha a J. Stoklasy věnované životu a dílu F. Farského.
- 46 Kompletní bibliografii Farského prací připravil E. Reich pro citovanou publikaci v roce 1932. SÚA, fond Farský František, 1 karton. Spisy týkající se jeho osobnosti jsou uloženy též ve fondu ZÚs-HA Tábor, sign. I. a profesori, karton 48, spis Farský František, dále sign. I. a všeobecné, karton 47 a roztroušené též ve spisech týkajících se agendy celé školy.
- 47 Jeho osobní fond je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze. Druhá část fondu se nachází v Národním zemědělském muzeu na zámku Kačina. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. VII. a 1888–1918, karton 67, spis Vrchní ředitel Lambl. Též fond ZV, sign. XVI 8-6, karton 6943, spis prof. Dr. Lambl. O Lamblově působení na polytechnice Václav LOMIČ – Pavla HORSKÁ, *Dějiny Českého vysokého učení technického*, I/2, Praha 1978, s. 152–154. Srovnej též *Hospodářský slovník*, II. díl, Praha 1909, s. 771–772; Edvard REICH, *Dr. J. B. Lambl jako badatel v zemědělské správě*, Věstník české akademie zemědělské II, č. 9, Praha 1926.
- 48 *Hospodářský slovník naučný*, IV. díl, Praha 1924, s. 575. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a profesori, karton 49, spis Sitenský František. Též SÚA, fond Sitenský František PhDr., 11 kartonů.
- 49 *Slavnostní spis*, s. 147–173.
- 50 Feršman navštěvoval tábořskou školu v letech 1869–1871, poté studoval půl roku na Vysoké škole zemědělské ve Vídni a tři semestry na hospodářsko-lesnické akademii v Hohenheimu, kde získal diplom. V Táboře se stal učitelem v únoru roku 1877, po vykonání zkoušky učitelské způsobilosti byl v roce 1882 definitivně jmenován adjunktem hospodářských nauk a v roce 1890 profesorem praktického hospodářství a správcem školního statku. V některých letech učil též encyklopedii zemědělství, nauku o melioraci, lukařství a meteorologii. *Slavnostní spis*, s. 83. SÚA, fond ZÚs-HA Tábor, sign. I. a profesori, karton 48, spis Feršman Václav. Spisy týkající se E. Reicha jsou v SÚA, fond ZV, sign. XVI 8-6, č. j. 147667, karton 6943.
- 51 Jaroslav Hromádka zde byl v letech 1912–1918 asistentem výzkumné stanice pro pěstování píce rostlin. Václav Vilikovský působil na hospodářské akademii v letech 1903–1919 jako asistent chemie a profesor zemědělské technologie. ZÚs-HA tábor, karton 50, sign. I. b, fascikl Hromádka Jaroslav a karton 51, sign. I. b, fascikl Vilikovský Václav.

The Contribution of Agricultural Academy in Tábor to the Development of Agricultural and Popular Education in the Years 1866–1919

Abstract

The article deals with the fifty-three-year long history of the agricultural academy in Tábor and its importance for the development of agricultural and popular education in the Czech lands. The school was

established in 1866 as a Czech-language equivalent of the agricultural school in Děčín-Libverda, which was a land-administered institution with German as its official language.

The author describes the efforts to establish the school that preceded its existence, as well as to its activities and development. The school was reorganized three times during its existence and in 1900, it was upgraded to Royal Czech Agricultural Academy. Its leading position within the Czech system of agricultural education formally ended in 1906, when the Prague institute of technology established the department of agricultural engineering. However, in reality, the school's status lasted until its abolishment in 1919, when the Academy found its continuation in the newly established Institute of Agriculture in Brno.

The Tábor school did not accept just students of Czech nationality. There were also Slovaks, Poles, Bulgarians, Serbs, Slovenians, Russians, Georgians and Germans among its students. The article also mentions personalities, whose activities were connected with the Tábor school and who deserve credit for helping the development of Czech agricultural education (Jan Baptista Lambl, František Farský, František Sitenský). The contribution is based upon archive material stored in the Central State Archive in Prague and in the State Regional Archive in Třeboň, branch Jindřichův Hradec. The author also drew from the library of Land Agricultural College Tábor, which is now deposited in the Central State Archive in Prague and contains, among other things, annual reports as well as other publications related to the school's activities.

Zemské střední hospodářské školy v Přerově a v Novém Jičíně a jejich učitelský sbor v letech 1875–1918

JIŘÍ LAPÁČEK

Ve vzpomínkách absolventů přerovské střední zemědělské školy se vícekrát objevuje zmínka o tom, že profesori školy vytvořili takové plodné prostředí, které se odlišovalo od poměrů na jiných rakouských středních školách, zvláště gymnáziích. Ve svém příspěvku se proto věnuji problematice učitelského sboru na tomto typu škol. Zatímco historie přerovské střední zemědělské školy byla zpracována a publikována, její obdoba s německou vyučovací řečí v Novém Jičíně se zatím nedočkala rozsáhlejšího novodobého zpracování. Také tomu je věnována část předkládaného příspěvku.¹

Moravský zemský sněm ve svém 15. sezení 4. zasedání dne 13. 10. 1874 rozhodl o zřízení dvou zemských středních škol hospodářských (landwirtschaftliche Landesmittelschule) v Přerově a v Novém Jičíně. Stalo se tak za souhlasu ministerstva orby, jemuž tehdy v čele stál Jan svobodný pán Chlumecký. Školy byly podřízeny vrchnímu řízení moravského zemského výboru.²

Dle organizačního statutu zemských hospodářských škol středních na Moravě z roku 1874 se učitelský sbor s ohledem na vyučovací předměty skládal ze čtyř řádných učitelů (profesorů), z nichž jeden byl ředitelem ústavu a druhý účetním ústavu a statku. Kdyby nastala potřeba, mohl být ustanoven pátý učitel k vyučování předmětů, původně příkazaných pomocnému učiteli. Učitelům bylo zajištěno v každém směru stejné postavení s učitelskými silami vyšších státních gymnázií a vyšších reálných škol.

Jednotlivé vyučovací předměty byly rozvrženy mezi učitele řádné a pomocné a to tak, že první učitel (ředitel ústavu) vyučoval spolu s druhým učitelem, takto účetním ústavu a hospodářského statku, nauku o pěstování rostlin a chovu dobytka, o hospodářských strojích a náradí, o provozování hospodářských závodů, nauku o cenění, vedení knih a o národním hospodářství. Třetí učitel byl určen pro výuku chemie a technologii, pro práce v laboratoři, čtvrtý učitel pro matematické předměty (matematika, zeměměřičství, nauka o měření, silozpyt, mechanika, meteorologie a hospodářské stavitelství).

Pomocní učitelé – jeden pro přírodopisné předměty (botanika, zoologie, mineralogie a geognosie – geologie), jeden pro nauku o zdraví a nemocích zvířat, pak o kování koní, jeden učitel pro zeměpis, dějepis, statistiku a pro řeči, jeden pro krasopisání, jeden pro hospodářské zákonodárství, případně pro národní hospodářství, jeden pro nauku o lesnictví.

Služné řádných učitelů bylo totožné se služným učitelů na zemských středních školách dle usnesení zemského sněmu z 12. 1. 1874. Ředitel ústavu a učitel chemie, který řídil práce v laboratoři, měli právo na naturální byt v ústavu, a proto mohli dostat jen polovičku aktivních příspěvků. Ředitel ústavu obdržel ročně 300 zl. jako příspěvek ředitelům stanovený na zemských vyšších reálkách, přičemž příspěvek se započítával při vyměřování výslužného.

Řádní učitelé se stávali zemskými úředníky a měli nároky pro sebe, pro vdovu a děti na výslužné a na příspěvky ze zemského fondu, jako učitelé na zemských školách středních.

Odměny pomocných učitelů stanovoval zemský výbor v každém případě zvláště jako u učitelů na zemských středních školách. Nároky na výslužné však neměli.

Všem suplentům, kteří byli způsobilí za učitele, se počítala léta na středních hospodářských školách při vyměřování výslužného.

Zemský výbor jmenoval řádné učitele na základě konkurzu, suplenty a pomocné učitele jmenoval zemský výbor dle návrhu ředitele.³

V prvním školní roce vyučovali **1. Jan B. Uhlíř** jako provizorní a pak definitivní ředitel, **2. PhDr. Jan Kahovec**, profesor od 1875 pro předměty matematické, technické a národní hospodářství. **3. František Hásek**, profesor od roku 1875 do roku 1897/98 pro předměty chemické. Čtvrtým řádným učitelem se stal **Jan Adamec** v roce 1880, když na škole působil již dva roky před tím.

Ve školním roce 1876/7 byl zaveden učební plán, který více odpovídal učebnímu plánu, které ministerstvo orby stanovilo v roce 1872 pro zemědělské střední školy v Rakousku. S ohledem na zajištění stejných vyučovacích postupů na všech středních hospodářských školách zavítal do Přerova 16. 11. 1879 dvorní rada dr. Lorenz a s učitelským sborem uvažoval o novém učebním plánu. Ten byl připisem z 2. 1. 1880 č. 30 161 ministerstvem orby vydán (platný s nepodstatnými změnami do roku 1920). Dne 12. 7. 1881 byla nařízením ministerstva orby provedena reorganizace středních hospodářských škol. Podstatou byla snaha dosáhnout jednotné organizace hospodářských ústavů v celé říši, aby bylo možné porovnávat jejich dosažené výsledky a aby byl umožněn žákům přechod na jiný ústav. Ve vyučovacím plánu se zvětšoval počet hodin vyučování přírodovědným předmětům a zaváděla se maturitní zkouška na konci třetího ročníku.

Podle něj muselo být na každé střední hospodářské škole nejméně pět stálých, řádných učitelů, kteří se museli prokázat, že odbyli státní učitelské zkoušky nebo dosáhli doktorské hodnosti vyjma případů povolání osvědčených odborných sil.⁴

Usnesením zemského sněmu ze dne 10. 10. 1882 bylo systemizováno ještě šesté místo řádného učitele, ale teprve od školního roku 1884/85 byl jmenován **5. skutečný učitel Josef Neoral**, profesor pro humanitní předměty. **Šestým řádným učitelem** se stal v roce 1887 **Ing. agr. Basil Macalík** jako profesor pro obor chovu hospodářských zvířat. Vedle šesti definitivních učitelských sil na škole působili do konce 19. století čtyři stálí pomocní učitelé. Obdobné poměry vládly i v Novém Jičíně.

V roce 1902 bylo systemizováno místo asistenta ředitelství. Předcházelo tomu jednání, které vyvolal ředitel školy v Přerově, když navrhl asistentské místo, s kterým by byl spojen přísný dozor nad hospodářstvím ústavu a zkušebním hospodářstvím. Od kandidáta měla být požadována vysoká zemědělská škola a učitelská zkouška pro hospodářské střední školy nejlépe ze 4., popř. 2. odborové skupiny hospodářských učebních předmětů – s místem mělo být spojeno slušné 10. hodnostní třídy, totiž ročních 2 000 K a nárok na přiměřený aktivitní přídavek, jakož i na 5 starobních přídaveků po 400 K, popř. před složením učitelské zkoušky roční slušné 1 600 K.

Z Nového Jičína přišel požadavek na místo ředitelského asistenta jako administrativní výpomocné síly pro obstarávání služební korespondence a řízení hospodářství, tak aby vyřizoval všechny mnohostranné a rok od roku se množící kancelářské a s nimi spojené písařské práce. Předpokládalo se, že se nebude jednat o výpomocnou vyučovací sílu, ale že práci zvládne zdatný absolvent střední hospodářské školy, který bude seznámen s kancelářskou prací a vedením hospodářských knih, prokáže se potřebnou praktickou znalostí hospodářství, bude mít úhledné písmo a jakousi znalost v konceptním oboru.

Zemský sněm na 17. sezení 6. zasedání 8. 7. 1902 přijal návrh školního odboru: „*Na hospodářských zemských středních školách v Novém Jičíně a Přerově zřídí se po jednom místě asistenta ředitelství od r. 1903 počínaje se slušným X. hodn. třídy zemských úředníků, bude-li podán průkaz absolvované vysoké školy zemědělské a zkoušky učitelské pro hospodářské střední školy, a v XI. hodn. třídě při absolvování hospodářské střední školy.*“⁵

V roce 1904 bylo zřízeno druhé místo asistenta a v roce 1906 **sedmé stále učitelské místo**, které obsadil **Dr. ing. Alois Tichý**, profesor pro matematicko-technické předměty.

Normy přijaté usnesením sněmu z 24. 2. 1897, upravující platy učitelů na zemských

středních školách, které vstoupily v platnost v roce následujícím, uváděly, že systemizovaný plat skutečného učitele činil ročně 1 400 zl. Každý skutečný učitel měl po pěti letech od doby, kdy byl ustaven skutečným učitelem, nárok na zvýšení platu, a to až do 25. roku své služby. Zvýšení obnášelo po uplynutí prvního a druhého pětiletého období (kvinkvennium – kvinkvenálka) 200 zl., po uplynutí každého z následujících tří pětiletých období to bylo 300 zl.

Plat ředitele sestával ze systemizovaného platu skutečného učitele a funkčního příplatku 500 zl. ročně, započítávaného do penze. Ředitelé měli nárok na naturální byt, nebo na příbytečné ve výše nákladů na byt. Proti tomu měli nárok jen na polovinu aktivního přídatku.

Ředitelé byli zařazeni do 7.–6 tř., skuteční učitelé v 9.–7. třídě. Titul profesora získávali skuteční učitelé, kteří byli v úřadu potvrzeni (po 3 letech). Provizorní učitelé, jimž bylo skutečné učitelské místo provizorně propůjčeno, obdrželi plat 1 200 zl. ročně spolu s aktivním přídatkem 9. třídy. Měli nárok na definitivní potvrzení a přiznání kvinkvenálky až po jmenování skutečným učitelem (po třech letech).

Usnesením zemského sněmu z 16. 3. 1907 bylo upraveno služné ředitele a profesorům obdobně jako u státních středoškolských ústavů. Na základě toho měl ředitel Jan Adamec v 7. hodnostní třídě základní plat 2 800 K, funkční přídavek 1 000 K, pětiletý příplatek celkem 3 400, aktivní přídavek (stanovený dle velikosti a drahotných poměrů úředního sídla) 704 K a naturální byt. Profesor Basil Macalík v 7. hodnostní třídě měl základní plat 2 800 K, pětiletý příplatek 3 400 a aktivní přídavek 966 K.⁶

Počátkem školního roku 1908/09 bylo v přerovské škole povoleno zřídit paralelku při I. ročníku a rozmnožen učitelský sbor o další, **osmou sílu**, jíž se stal **Rudolf Kasalovský**. V následujícím školním roce 1909/10 byla zřízena další paralelka, takže paralelky byly ve všech třech ročnících. Ve školním roce 1911/12, ještě před reorganizací související s otevřením paralelky v Olomouci, působil v Přerově ředitel Jan Adamec, sedm profesorů, asistent ředitele, tři asistenti, hospodářský správce, školník, dva laboranti a zahradník.⁷

Ve školním roce 1911/12 zařízena na základě usnesení zemského výboru z 8. 6. 1911 paralelka I. ročníku zemské střední školy přerovské jako expozitura v budově zemské rolnické a chmelařské školy na Klášterním Hradisku, čímž byl položen základ k zřízení druhé české zemské střední hospodářské školy na Moravě.⁸

Při škole v Přerově zůstala ve školním roce 1912/13 paralelka pouze ve 3. ročníku. Ve školním roce 1913/14 paralelky odpadly. Ve školním roce 1915/16 bylo v důsledku válečných událostí zastaveno vyučování v Olomouci a profesori R. Kasalovský a ing. Fr. Kojecský byli přiděleni opět přerovskému ústavu. Následkem toho bylo nutné otevřít pobočku v I. ročníku. Ve školním roce 1916/17 byly zřízeny pobočky v I. a 2. ročníku.

V letech 1875–1918 působil na přerovském ústavu celkem 18 řádných učitelů. Ostatních učitelů, působících na škole v uvedeném období, bylo celkem 35.⁹

***

O poměrech vládnoucích na škole si můžeme udělat částečný obrázek na základě vzpomínek absolventů. Edvard Reich kladl důraz na to, že hospodářská škola byla zemská, založená v dobách vládnoucího německého liberalismu, v osnovách i programu měla hojně volnosti a modernosti, jaké by se na tu dobu v jiných školách marně hledalo. Profesorský sbor byl „vrozená kolegialita a solidarita“, profesori Kahovec a Neoral byli učitelé Jana Adamce, Basil Macalík byl žákem prof. Neorala, Vratislav Stöhr přerovským absolventem a žákem všech. Starší křídlo sboru tvořili Kahovec, Neoral, Adamec a Macalík, mladší Stöhr, Souček a Mildschuh.¹⁰

Pro Aloise Tichého se tehdejší přerovská škola přibližovala v mnohém škole vysoké. Přispívala k tomu na prvním místě jistá volnost posluchačů v mimoškolním životě, která měla rozhodně veliký vliv na jejich pozdější praktické působení. Dále to byly do jisté míry

volné přednášky, které každý profesor mohl konat svobodně, ovšem v duchu rámcové učebné osnovy. Jinou zvláštností na škole byly tzv. „rozmluvy“, jakési povinné valné hromady posluchačů II. a III. ročníku, na nichž si posluchači přednášeli, své přednášky kritizovali pod vedením profesora, vyslaného ředitelem.¹¹ O „rozmluvách“ psal i Karel Pospíšil. Studenti si mohli volit libovolná témata, takže si někteří volili i básně vlasteneckého obsahu. Vlastenectví utužovala i účast na různých národních slavnostech, schůzích a táborech.¹²

Charakter školy vynikne ve srovnání s poměry na přerovském gymnáziu. Oldřich Zemek vzpomínal, že po čtyřletém studiu na nižším gymnáziu, jehož ovzduší jej otravovalo tělesně i duševně a podvazovalo mu křídla, se mu zalíbila téměř akademická volnost na škole, kterou moudře spravoval ředitel Adamec, rozumné jednání profesorů s posluchači a nade vše to, že nikdo neznásilňoval jeho přesvědčení ani povinnými úkony náboženskými ani jinak. Přechod na hospodářskou školu mu připadal jako vysvobození z vězení, podobný pocit prý měl v životě již jen jednou, a to při vstupu do legií, kam přišel ze zajateckého tábora.¹³ Podobně mluvil O. Prokop, kterého pro jeho realismus ubíjel třídní profesor na přerovském gymnáziu do neuvěření.¹⁴ Nejostřejší odsudek pak vyšel z pera Jana Schoba: „*Prvým takovým ústavem bylo gymnasium. Do primy nás přišlo přes 90 a za osm let maturovali čtyři. Výchova a disciplína čistě v intencích vlády rakouské a jak nesmrtelný básník napsal, za tretu z plechu by byli profesori nejraději všechny své svěřence duševně zmrzačili. Bála se rakouská inteligence české, a proto nesmělo jí mnoho ze škol vyjíti. Bylo to ubíjení ducha, ubíjení lidské důstojnosti v dítěti, bylo to křivení páteře, patolizalství a ničení charakterů...*

Docela jiný poměr byl na zemské hospodářské škole v Přerově. Sbor profesorů s nezapomenutelným ředitelem ing. J. Adamcem byl sborem lidí pokrokových a vlasteneckých, kteří viděli cíl svého povolání vychovat a připravit mladé muže pro těžký zápas životní s čelem jasným a hřbetem neohebným. Vychovat je nejen hospodářsky, ale i pro život veřejný a vlastenecko-politický.“ Poukazoval také na to, že na tehdejších německých ústavech vlád docela rozdílný duch a směr výchovy. Ani ten nezabedněnější student nesměl odejít z ústavu bez absolutoria. Prý se stávaly i takové případy, že student bez znalostí němčiny, který pro neprospěch musel opustit český ústav, na německém zdárně prospíval.¹⁵

Podle absolventů spočívala odlišnost přerovské školy v její šťastné organizaci, v přísnějších přijímacích podmínkách, než jaké byly tehdy na jiných středních hospodářských školách. Vzorem byla více organizace vyšších hospodářských škol v Táboře a Děčíně-Liebwerdě. Škola se vyvíjela volně, osobitě, čímž se odlišovala od škol českých (Chrudim, Roudnice).

Za české zemské správy po roce 1908 bylo proto usilováno, aby se škola stala zemskou hospodářskou akademií a také novostavba školy v roce 1912 byla pro tento účel dimenzována. Edvard Reich se domníval, že v Přerově mohla být vysoká škola zemědělská, která byla po převratu zřízena v Brně.¹⁶

Mimoškolní práce profesorského sboru byla obdivuhodná. Můžeme ji rozdělit na několik okruhů. Jednak šlo o činnost spojenou s dalším pedagogickým působením jako inspektoři rolnických škol. Pracovali v českém oddělení zemědělské rady na Moravě, od nějž byli pověřováni vydáváním dobrozdání. Uveďme dále práci ve Svazu hospodářských družstev a v jiných centrálních úřadech a zemědělských korporacích.

Četné jsou jejich odborné příspěvky připravované na objednávku vědeckých a státních institucí, vědecké studie a poučné články v novinách a časopisech. Nelze nezpomenout vydávání Hospodáře moravského, zemědělského čtrnáctideníku, který založil a vydával od roku 1879 J. B. Uhlíř.

Dále konali osvětové přednášky pro rolníky jako polní kazatelé, přednášeli na různých kurzech. Stávali se funkcionáři okresního hospodářského spolku a družstva.

Pro samotné město byla nanejvýš významná jejich účast v pořádání každoročních vý-

stav dobytka, při založení továrny na strojená hnojiva v Přerově, dnešní chemičky, která si připomíná 110 let svého vzniku. Doplnit lze práce v městské radě, hospodářských a osvětových institucích města Přerova, zvláště při zavádění vodovodu, provádění kanalizace, regulace Bečvy, šíření elektrizace, okrašlování města, budování městského sadu Michalova.

***

V Novém Jičíně měl velkou zásluhu na zřízení zemědělského školství hospodářský spolek, který byl založen v roce 1862.¹⁷ Od počátku své existence usiloval o zřízení zemědělské školy na Kravařsku a zorganizoval ve spolupráci s tehdy ve městě působící obecní podreálkou roční zemědělský kurz, který měl za cíl poskytnout mladým lidem ze selského stavu, kteří navštěvovali reálku, přiměřené předběžné zemědělské vzdělání, aby tak mohli v budoucnu vést zděděné hospodářství podle racionálních zásad. V roce 1863 byla místodržitelstvím vydána zřizovací listina a schválen vyučovací plán, dne 1. února 1864 byl kurz zahájen. Vyučovacím jazykem byla němčina. Počet žáků v roce 1864 dosáhl 27, 1865 – 31, 1866 – 14, 1867 – 17.

V polovině 60. let 19. století se objevily snahy přeměnit roční zemědělský kurz na dvouletou samostatnou zemědělskou školu. Zásluhou hospodářského spolku udělil zemský sněm základní příspěvek 2 500 zl. a roční vydržovací příspěvek 1 500 zl. Zároveň si spolek propachtoval v roce 1866 dvůr v Žilíně (tehdy samostatné obci nedaleko Nového Jičína) se 115 ha polností, patřící Tereziánskému fondu. Po provedených adaptačních pracích na budovách statku celkovým nákladem ve výši 5 000 zl. byly získány vhodné vyučovací prostory.

Teprve 30. prosince 1866 došlo k otevření hospodářské školy v Žilíně. Škola měla na prvním místě za úkol vzdělávat selské synky pro pozdější samostatné vedení hospodářských podniků, ale i pro potřeby správních orgánů. Proto vedle nezbytného množství teoretického učiva byl hlavní důraz kladen na praktické vedení hospodářství. U školy byl interнат, aby žáci byli vždy po ruce při zemědělských pracích.

Záhy se ale ukázalo, že finanční prostředky, které mohl novojičínský spolek uvolnit na pronájem hospodářství, byly nedostatečné. Proto v roce 1869 spolek pronajal pouze budovy sloužící k vyučování, zahradu a přilehlé pole jako zkušební pozemek. Ostatní polnosti převzal tehdejší pachtýř Johann Papak, se kterým ale spolek uzavřel dohodu, která jej zavazovala hospodařit na pozemku o 18 ha podle pokynů vedení školy a využívat při tom práci žáků školy.

Zlepšení finanční situace nastalo teprve po obdržení příspěvku od nově vzniklého ministerstva orby ve výši 1 000 zl. a po zvýšení příspěvku od zemského sněmu na 2 000 zl. ročně. Jiným důvodem, který bránil většímu rozvoji školy, bylo časté střídání učitelských sil, neboť jejich postavení bylo nejisté a plat ubohý.

Jako ředitelé působili Josef Dobeš (1866–1868), Ferdinand Krček (1868–1869) a Carl G. Kolb od 1. ledna 1870.

Počty žáků byly následující: 1866/67 – 8, 1867/68 – 17, 1869/70 – 18, 1870/71 – 19, 1871/72 – 26, 1872/73 – 27, 1873/74 – 20, 1874/75 – pouze 12 chovanců ve II. ročníku, celkový počet absolventů – 77.

Při založení zemských středních hospodářských škol poskytlo ministerstvo orby základní příspěvek ve výši 10 000 zl. a ročně povolilo 5 000 zl. na udržování školy. Pro nemajetné, na Moravě narozené žáky bylo určeno 10 stipendií po 200 zl. pro každou školu. Absolventům školy byly zaručeny výhody jednorozhodného dobrovolnictví u c. k. armády. Slavnostní otevření ústavu se konalo 12. 10. 1875 za účasti zemského hejtmána Adalberta von Widmanna.

Až do roku 1892 patřily pozemky, na kterých hospodařila škola, Tereziánské akademii ve Vídni. V uvedeném roce koupila země od Tereziánské akademie komplex školních budov a pokusných objektů za 25 000 zl., zatímco pozemky školního hospodářství o 44 ha 27a 23 m² byly po skončení první nájemní periody znovu zemí pronajaty. Ke zvýšení výno-

sů z pozemků byly tyto na náklady Tereziánské akademie v letech 1876–1898 meliorovány (škola převzala úhradu pětiprocentního zdanění drenážních nákladů). Po vypršení nájmu v roce 1902 se naskytl možnost koupit dva malé selské grunty, ležící v blízkosti, o rozloze 30 ha v ceně 54 000 K. Později byl přikoupen ještě les o rozloze 3,9 ha a louka o rozloze 0,4888 ha.

Budovy dvora nevyhovovaly v žádném případě školním účelům, proto bylo třeba je adaptovat. Ve školním roce 1874/75 byla zbourána stará dřevěná hospodářská kolna a na jejím místě byl postaven patrový dům a na vedle stojící přízemní stáj pro hovězí dobytek přistavěno jedno patro. Tím byly získány tři velké vyučovací místnosti, několik kabinetů, konferenční sál a ředitelská kancelář v patře, zatímco v přízemí novostavby byly k dispozici chemický sál, žákovská laboratoř a pracovna pro vyučujícího chemii. Ve stávajících budovách byl zřízen byt pro ředitele ústavu, jednoho profesora a pro několik sloužících. Náklad činil 34 000 zl.

Stáje pro hovězí dobytek, které byly k dispozici až do zřízení střední školy, nestačily rostoucímu počtu dobytka, proto v roce 1885 proběhla přestavba dřevníku na prostornou stáj, k níž byla provedena později přístavba k chovu mladého dobytka a tažných volů.

V roce 1896, kdy se již dřevěná kůlna s letopočtem 1727 nacházela ve velmi špatném stavu, byla nahrazena novostavbou, která obsahovala mlat, přístavek, pracovny a sýpku. V roce 1900 vznikla nová budova k uskladnění vozů. Proti ohni byly všechny stavby pokryty tvrdou střešní krytinou.

V přízemí hlavní budovy se nacházela chemická laboratoř, která postupem doby nemohla dostát požadavkům na moderní výuku. Proto byla přeložena ve školním roce 1896/97 do novostavby naproti botanické zahrady. Novostavba obsahovala učební sál, laboratoř pro 40 míst, laboratoř a kancelář pro vyučujícího a nutné vedlejší prostory. Vedle stojící, později zřízený přístavek sloužil k uskladnění chemikálií a přístrojů. Vnitřní zařízení, pořízené podle zadání od prof. Alfreda Wienera, vyhovovalo všem potřebám.

V roce 1891 se škola připojila na novojičínský vodovod. Zásobování elektřinou bylo zajištěno výstavbou elektrárny v roce 1909. Bylo též provedeno lepší komunikační spojení s městem.

Z podnětu profesora dr. Antona Zoebela vznikla v roce 1883 u školy semenářská kontrolní stanice, která byla původně umístěna ve třech malých místnostech pod profesorským bytem. Zároveň sloužily jako hospodářská laboratoř.

Hospodářský spolek zřídil v roce 1888 zimní hospodářskou školu. Pro ni za přispění státu postavil na pozemku bývalého pokusného pole v areálu střední školy novou školní budovu. Školu řídil ředitel střední školy, později byla samostatná. V roce 1899 byla zimní hospodářská škola přestěhována do Suchdolu nad Odrou.

Výstavba této budovy dala příležitost umístit sem hospodářskou laboratoř, sestávající ze školní laboratoře, kanceláře a místnosti k uložení přístrojů na klíčení. Zavedením dílenského vyučování na zimní hospodářské škole bylo nutné dosavadní místnosti uvolnit pro dílny a hospodářská laboratoř musela přesídlit v roce 1892 do adaptovaných prostor profesorského bytu, kde zůstala až do roku 1899, kdy byla postavena další novostavba. Nová laboratoř postavená podle plánů profesora Richarda Hameráka měla velký přednáškový sál, který zároveň sloužil jako pracovna pro 36 žáků, dále přípravnu, ve které našel své místo i velký elektrický projektor, dále kabinet školních pomůcek, laboratoř a kancelář pro vedoucího semenářské kontrolní stanice. K budově byl připojen skleník se železnou konstrukcí, v němž se během chladného ročního období mohly konat pokusy. Vytápění se dělo prostřednictvím nízkotlakého kotle.

K instalaci meteorologických pozorovacích přístrojů a k uschování fyzikálních přístrojů byl v době přeměny ústavu ve střední školu vyhrazen prostor v adaptované hlavní budově. To se ale brzy ukázalo, vzhledem k provádění fyzikálních experimentů, jako nevhod-

ným. Protože ústavu chyběl kreslířský sál a jiné vhodné místnosti se nenašly, vyvstala v roce 1902 nutnost postavit další budovu. Zde našly prostory přednáškový sál pro fyziku a kreslení, ale i kabinet, místnost pro meteorologická pozorování a kancelář pro vedoucího této stanice. Stavba byla provedena podle údajů profesora Richarda Kornela.

V roce 1902 došlo k přeložení zimní hospodářské školy do Suchdolu, čímž budova zimní hospodářské školy byla k dispozici střední škole. Postavením traktu na dosud nezařazené ploše mezi zimní školou a chemickou laboratoří byl získán prostor k ubytování zootechnického oddělení.

Původní počet dvou párů koní a 10 kusů hovězího dobytka byl zvýšen dalším chovem. Roku 1886 byl na školním statku zaveden odchov plemenných býků kravařského skotu, jeho početní stavy byly zvýšeny v roce 1895 kupem 18 chovných hovězích kusů z kravařského kmenového stáda na panství Bartošovice (nákup ve výši 4 450 zl. kryl z poloviny stát a z poloviny země). V roce 1900 byly chovány na školním statku 3 páry koní a stádo dobytka o 40 ks v ceně 17 000 zl. K doplnění potřebného nářadí a strojů povolil zemský sněm v letech 1896–1898 mimořádnou subvenci ve výši 500 zl. ročně. Počet zemědělských strojů ve školním hospodářství stoupal rok od roku, takže jejich uložení působilo komplikace. Proto byla v roce 1907 postavena strojírenská hala a s ní malá pokusná mlékárna a demonstrační prostor, pracovna k výzkumům a kůlna k uschování sklizně z pokusných polí.

Došlo také k rozšíření a většímu vybavení pokusných zařízení. Tak např. v zelinářské zahradě vzniklo pařeniště, v roce 1885 byl zřízen jednoduchý skleník, který byl v roce 1899 opatřen novou střešní konstrukcí ze železa a vytápěním. Vedle toho byl v roce 1907 vystavěn vegetační dům a v roce 1909 obytný dům pro zahradníka.

Botanická zahrada byla v roce 1877 přeložena na výhodnější místo a zvětšena. Pro chov včel byl založen pavilon obsahující 32 úlů. V roce 1899 vyjednal zemský výbor koupi nového pozemku, na kterém byla založena ovocná školka a pokusné pole. V důsledku postavení novostaveb na hospodářském ostrově se zmenšila plocha vhodná k zahradnictví, takže školní zahrada byla přeložena na nově získaný pozemek v roce 1902.

Pro zakoupení učebních pomůcek měl ústav k dispozici v letech 1874–1884 roční dotaci ve výši 1 300 zl. ze zemských prostředků, v letech 1885–1897 byla částka redukována na 1 100 zl., v roce 1898 stoupla na 1 500 zl, v následujícím roce na 1 800 zl. a v roce 1900 opět klesla na 1 600 zl. Kromě toho dostávala škola k témuž účelu i mimořádné dotace, tak v roce 1896 státní subvenci ve výši 800 zl., v roce 1900 opět 600 zl. a v letech 1899–1900 zemskou subvenci ve výši 500 zl. Použitím těchto dotací byla velmi rozmnožena sbírka vyučovacích pomůcek.

Původně používala škola pouze fyzikální kabinet, kabinet pro hospodářské a přírodopisné sbírky, tři místnosti pro chemickou laboratoř a jeden pokoj pro knihovnu. Inventář na konci prvního školního roku 1875/76 byl vyčíslen částkou 9 552 zl. 43 kr. O. W. Později přibýly samostatná budova pro chemickou laboratoř a nová budova pro hospodářskou laboratoř.

Fyzikální kabinet byl zásluhou prof. Josefa Oborného v roce 1876 rozšířen o meteorologickou pozorovací stanici. Díky mimořádné dotaci od země v letech 1899–1900 ve výši 1 000 zl. a státní dotaci ve výši 600 zl. byl pořízen velký počet fyzikálních přístrojů.

Podobným rozvojem prošly přírodovědná sbírka, chemická laboratoř, zemědělská laboratoř ve spojení se zemskou semenářskou kontrolní stanicí.

Mimo to škola nashromáždila početné sbírky geodetických přístrojů, nástěnných map, geografických a historických obrazů, učebních pomůcek pro ovocnářství a zahradnictví.

Knihovna čítala v roce 1900 na 1 200 děl v hodnotě nejméně 10 000 K a v roce 1924 čítala 2 000 sv. za 20 000 Kč. Během existence školy vznikla přírodně historická sbírka.

V roce 1887 otevřel hospodářský spolek jednoroční hospodyňskou školu. Do roku 1900,

kdy byla převzata do správy země, ji absolvovalo 156 žáků. U hospodyňské školy byla sýrárna a ošetřovna aj.

Na vydržování školy byl použit státní příspěvek, který byl zpočátku 10 000 K, od 80. let ale byl snížen na 9 000 K, další výdaje včetně mezd byly kryty z přídatku, který poskytovala země Morava. V roce 1876 poskytla např. země 23 770 K 37 h, 1885 – 26 862 K, 1895 – 26 243 K 99 h, 1900 to bylo již 42 892 K. Neustále se zvyšující částky odrážely stoupající výdaje na penzijní požitky a na regulaci platů od 1. 1. 1898, podle zákona č. 173 z 19. 9. 1898 pro státní střední školy.

Počet definitivních učitelských sil stoupl z počátečních 3, včetně ředitele, na 6, k tomu je třeba přidat 4 normované stálé výpomocné učitele. V letech 1875–1918 působilo na škole 15 profesorů a řádných učitelů.¹⁸ Vedle nich na škole působili v uvedeném období 4 suplující učitelé a 36 pomocných učitelů, k ústavnímu personálu se počítal hospodář, školník, laborant a zahradník.

***

S ohledem na existenci obou škol je z jednání zemského sněmu a činnosti zemského výboru patrná snaha o důsledné zachování parity ve všech směrech. Zdánlivě k tomu opravňovaly počty studentů na obou školách. Zjišťujeme totiž, že do roku 1900 se počty takřka nelišily – 569 v Přerově a 575 v Nové Jičíně. Rozdíl ale již zjistíme v počtech absolventů (maturantů). V případě Přerova se jednalo o 406 žáků, v případě Nového Jičína ale jen o 335 žáků. Dle země původu byl stav následující:

	Přerov	Nový Jičín
z Moravy	491 (86,29 %)	66 % (380)
z Čech	54 (9,49 %)	6 % (35)
ze Slezska	8 (1,40 %)	8 % (46)
z Ruska (ruského Polska)	7 (1,23 %)	1 % (6)
z Uher	3 (0,52 %)	3 % (17)
z Haliče	2 (0,35 %)	7 % (40)
z Dolního Rakouska	2 (0,35 %)	7 % (40)
z Bukoviny	1 (0,17 %)	–
z Bulharska	1 (0,17 %)	–
z Horního Rakouska, Salzburgu, Štýrska, Korutan, Krajiny, Istrie, Tyrolska, Vorarlberska	–	2 % (11)

V Přerově v následujících letech 1901–1918 absolvovalo 544 chovanců, celkem ve sledovaném období 950 chovanců. V Novém Jičíně v letech 1901–1918 absolvovalo 383 chovanců, celkem absolvovalo 718. Od školního roku 1908/09 můžeme vidět poměrně výrazný nárůst žáků na přerovské škole, zatímco v Novém Jičíně zůstával počet žáků na úrovni předchozích let.¹⁹

O vztazích obou národností napovídá např. i to, že obě školy neudržovaly vůbec žádné kontakty. Jedinou výjimku udělala novojičínská škola v počátcích své existence, když ve školním roce 1877/78 navštívili její studenti v rámci každoroční exkurze také školu v Přerově.

Srovnání obou škol je i v dalších směrech zajímavým příkladem k historii soužití Čechů a Němců na Moravě.²⁰

Poznámky:

- 1 Podstatné informace k dějinám přerovské školy lze čerpat z následujících titulů: Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově, vydaná u příležitosti 25. výročí trvání školy a zároveň za školní rok 1899–1900. Přerov 1900. 82 s.

- Jubilejní almanach 50. výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925. Přerov, vl. n. 1925. 150 s.
- Almanach k 100. výročí založení zemědělské školy v Přerově. Přerov, Zeměděl. techn. šk. 1965. 141 s., příl. Památník sjezdu absolventů zemské střední, nyní vyšší zemské hospodářské školy v Přerově, konaného ve dnech 4. až 6. července 1936. Přerov, Spolek absolventů 1936. 60 s.
- 110 let SZTŠ v Přerově a 20 let ZOU v Přerově. Výroční zpráva za školní rok 1974–1975. Přerov, vl. nákl. 1975. 54 s.
- 130 let zemědělského školství v Přerově. 1865–1995. Přerov, Střední zemědělská škola 1995. 39 s.
- Historii školy zpracoval Vojtěch Cekota: První zemědělská škola na Moravě. Agrikultúra, 7, 1968, s. 129–142. Ref. J. Janák, VVM, 21, 1969, s. 84–85. Týž: Zemědělská škola v Přerově a její vliv na rozvoj moravského zemědělství. In: Pokrokové proudy ve výchově a vzdělávání na jižní Moravě v uplynulých 350 letech. 11. mikulovské sympozium 16.–17. října 1981. Praha 1982, s. 76–81. Týž: Střední zemědělská škola v Přerově. In: Vědecké práce Zemědělského muzea. Praha 1985, s. 169–179.
- Údaje o novojičínské škole lze čerpat z následujících titulů:
- Kolb, Karl, G.: Übersicht über die geschichtliche Entwicklung und die Organisation der landw. Landes-Mittelschule zu Neutitschein. Jahres-Bericht der landwirtschaftlichen Landes-Mittelschule zu Neutitschein für das Schuljahr 1893-94. Neutitschein 1894, s. 3–7.
- Die landwirtschaftliche Landes-Mittelschule zu Neutitschein-Söhle 1875–1900. Festschrift aus Anlass des 25jährigen Bestandes der Lehranstalt, zugleich Jahres-Bericht für das Schuljahr 1899–1900. Verfasst von Director Carl G. Kolb. Neutitschein, Verlag der landwirtschaftlichen Landes-Mittelschule 1900. 112 s.
- Die höhere landwirtschaftliche Landesschule zu Neutitschein-Söhle 1875–1925. Festschrift aus Anlass des 50jährigen Bestandes der Lehranstalt. Neutitschein, Verlag des Absolventenverbandes „Ceres“ 1925. 43 s.
- Jubiläums-Jahresbericht der höheren landw. Landeschule in Neu-Titschein-Söhle. Neutitschein-Söhle, Verlag der höh. landw. Landeschule 1935. 166 s.
- Sto let zemědělské školy v Novém Jičíně. Nový Jičín, Střední zemědělská technická škola 1967. 164 s.
- 120 let Střední zemědělské školy Nový Jičín. Nový Jičín, STŠ 1986.
- Almanach k 130 výročí založení Střední zemědělské školy v Novém Jičíně. 8 s.
- 2 Předcházel tomu jednání, o nichž jsme informováni následujícím způsobem. Sněmovní zasedání moravského zemského sněmu dne 13. 6. 1864 přijalo program hospodářských škol, potvrzený oznámením zemského výboru ze dne 3. 3. 1866. Účelem škol bylo vzdělávat malý lid, zejména z rolnictva, jako praktické hospodáře, dvořáky, šafáře a podobně. Proto byl položen důraz hlavně na hospodářské práce a teoretické vyučování se omezilo na nutné minimum v hospodářských a s nimi spojených přírodovědných oborech.
- Na základě toho vznikly hospodářské školy v Novém Jičíně, Přerově, Šumperku, Velkém Meziříčí, Ivančicích a ve Znojmě, každá o dvou ročnících a čtyřech běžích. Ze zemského fondu dostávaly roční subvenci ve výši 2 500 zl. Návštěva byla v letech 1865–1872 průměrně 112 žáků, z nichž připadalo 28 na Přerov, 28 na Znojmo, 12 na Nový Jičín, 14 na Šumperk, 13 na Ivančice, 12 na Velké Meziříčí. Mimo rámeček těchto škol rozvíjel svou činnost „vyšší hospodářský ústav“, založený bývalým učitelem znojemské hospodářské školy Lvem Hofrichtrem v Doubravicích, ale také další vzdělávací zařízení.
- Již roku 1871 ministerstvo kultury a vyučování upozorňovalo, že počet hospodářských škol na Moravě je příliš veliký. Jejich podporování zemí a státem by bylo efektivnější, kdyby jich bylo méně, ale lépe zaopatřených.
- Zemský výbor si vyžádal dobrozdání od Franze Dörreho, vyššího hospodářského správce, profesora a místního představeného zemského hospodářsko-průmyslového ústavu v Děčíně-Liebwerdě, které po dokonalé a přísné prohlídce jednotlivých ústavů dopodrobna sepsal dne 2. 3. 1872.
- V září 1872 se konala u ministerstva hospodářství konference o hospodářském vyučování, během níž byla provedena revize učebního plánu zvláštním odborem, do kterého patřil i Franz Dörre. Další jednání ve věci pak bylo odloženo do doby, až Franz Dörre podá výše zmiňované dobrozdání. Zemský výbor obdržel sněmovním usnesením z 29. 11. 1872 rozkaz, aby pokračoval v dříve započatém vyjednávání o zřízení středních škol hospodářských a podal sněmu zprávu o počtu škol, které se mají založit, o místech, o studijním plánu a nákladu. Dörreho dobrozdání dostal zemský výbor teprve v posledních dnech listopadu 1873, proto se při zahájení sněmovního zasedání omezil jen na to, že učinil návrh, aby se splnění rozkazu z 29. 11. 1872 prodloužilo až do nejbližšího sněmovního zasedání.
- Sněmovní odbor pro zřízení hospodářských škol však byl již schopen na základě dobrozdání podat určité návrhy. Podstatné v Dörreho zprávě bylo, že návštěva ústavů kromě Přerova, Znojma a Nového Jičína je nápadně slabá. Zájem malého statkáře zůstal za očekávaním. Z rodičů chovanců (průmě-

rem ročně 112) bylo jen 64 rolníků a 48 takových, kteří žádných polností neměli. Dörreho závěr zněl, že nynější hospodářské školy nepůsobí tak, jak by působit měly. Jen školy v Přerově, Novém Jičíně, Šumperku (Inářství) a ve Znojmě (vinařství a včelařství) částečně uspokojovaly. Proto sněmovní odbor pro zřízení středních hospodářských škol navrhl, aby byly zatím zřízeny jenom dvě střední školy hospodářské, a to sice dvě již z pouhého ohledu na národní poměry, protože školy utrakvistické nebylo možné doporučit z pedagogických příčin. Větší počet škol, např. čtyři školy, by nebylo vhodné zříditi, protože se na to nedostávalo dosti finančních prostředků.

Místo žádající o zřízení takových škol mělo osvědčit velikou snahu po zvelebení hospodářského vyučování a prokázat dostatečnou návštěvnost – tomu vyhovovaly Přerov, Nový Jičín a Znojmo. Budova, kterou měl hospodářský ústav v Přerově, byla sice nedostatečná, avšak zároveň tak položená, že ji bylo možné rozšířit do té míry, aby stačila pro 30 chovanců. Hospodářská stavení byla ve velmi dobrém stavu, pokusná pole i celé hospodářství bez připomínek. Ve městě se nacházely továrny spojené s poľním hospodářstvím. Problémem ale bylo, že z Přerova byla podána jenom petice učitelstva pro hospodářské školy, aby učitelé byli uznáni za zemské úředníky. Odbor, který měl na starost zřízení středních hospodářských škol, proto u vědomí zeměpisné polohy Přerova a doufaje, že nějaká nabídka z Přerova nakonec přijde, navrhl, aby pouze Přerov byl brán v úvahu jako místo vhodné pro zřízení školy s českou vyučovací řečí. (Málo známou skutečností je, že při jednání na zemském sněmu na podzim 1874 poukázal poslanec Fux na to, že oproti německým městům nejvíce Přerov o zřízení takové školy zájem. Záchranou byli P. Ignát Wurm, který zdůraznil obětavost a horlivost přerovských občanů ve školských věcech, ale především prof. Demel, který o své vůli prohlásil, že obec chce svou obětavost dokázat darem v ceně nejméně 20 000 zl. To ovšem nebyla pravda. Našinec, 16. 10. 1874, s. 3.)

Nový Jičín doporučil Franz Dörre jako nejvhodnější místo, kde by měla být zřízena druhá zemská střední hospodářská škola s vyučovacím jazykem německým. Z Nového Jičína došla petice městského zastupitelstva a hospodářské jednoty, aby tamní hospodářská škola byla povýšena na zemskou střední školu. V žádosti se uvádělo, že místnosti, které za tím účelem budou zapotřebí, lze získat snáze a bez velikých obětí, že statky Tereziánského fondu poskytnou dostatečně velkou plochu k obdělávání (celý dvůr 13–15 zl. za jitra). V blízkosti se nacházelo Aresinovo vzorné hospodářství a v okolí také dosti průmyslových závodů.

O Znojmu podal Franz Dörre také dobrozdání, v němž kladně zhodnotil vyučovací místnosti a rozsáhlé hospodářství o 18 měřicích. Město bylo spojeno železnicí v několika směrech, mělo v okolí pivovary a cukrovary. Znojemská hospodářská jednota zaslala petici za zřízení zemské střední hospodářské školy, v níž uvedla, že město a spojitelná poukázaly na založení takového ústavu 3 000 zl., že hospodářská jednota získala na vídeňské světové výstavě za svou působnost čestný diplom. Viz Moravský zemský archiv v Brně, A 9, fasc. 5006 (Zpráva odboru sněmovního o zřízení středních škol hospodářských z roku 1874). Srovnej Neoral, J.: Střední škola hospodářská v Přerově. In: Jubilejní almanach 50. výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925. Přerov 1925, s. 53–57.

Z dobového tisku víme, že se probíraly různé výhody a nevýhody obou sídel. Např. pro Znojmo měla mít význam ta skutečnost, že vedle běžných plodin se tu na semeno pěstovaly i méně obvyklé plodiny jako anýz, hořčice, fenykl a další, fungovalo tu velké zahradnictví ve velkém rozsahu, ve městě působily vyšší gymnázium a vyšší reálka, bylo střediskem jižní Moravy, důležitou dopravní křižovatkou s železničním spojením do pěti stran a spojnici mezi Moravou a Dolním Rakouskem. Naproti tomu v Novém Jičíně byl rozvinutý chov hovězího dobytka, v okolí byly zemědělské průmyslové podniky (cukrovary, pivovary, palírny, mlýny, vápenky, cihelny, továrny na potaš). Stoupenčí Nového Jičína uváděli, že mládež ze Znojma může navštěvovat střední hospodářskou školu s pivovarnickým kurzem a vinařskou školou ve městě Mödling, 15 km jižně od Vídně, zatímco pro mladíky z Nového Jičína by přicházela v úvahu slezská zemská hospodářská střední škola v Horních Heřmanicích. Viz Neutitscheiner Wochenblatt, 10. 5. 1874, č. 2, s. 1–2, 17. 5. 1874, č. 3, s. 1. Ve dnech 22.–23. července 1874 proběhla anketa o zřízení zemských hospodářských škol za předsednictví Dr. van der Strasseho, přisedícího zemského výboru a referenta, jejímiž členy byli Dr. Josef Lorenz, dvorní rada c. k. ministerstva orby, jako zástupce vlády, Franz Dörre, ředitel hospodářsko-průmyslového zemského ústavu v Děčíně-Liebwerdě, Josef von Aresin, majitel statku v Bartošovicích u N. Jičína, zemský a říšský poslanec, Jakub Demel, profesor reálné školy v Olomouci a zemský poslanec. V případě projednávání vhodného místa např. Josef von Aresin volal po posunutí pokroku dále směrem na východ, a byl proto pro Nový Jičín. Franz Dörre tvrdil, že i když se zdá, že by Novojičínští mohli celkem bez problémů navštěvovat školu v Přerově, opak je pravdou. Dle jeho zkušeností absolvuje Čech častěji školu s vyučovací řečí německou, než Němec českou školu. Pohledem na mapu lze poznat, že prospěšnější by bylo zřízení školy v Novém Jičíně. Znojemští uchazeči mohli také navštěvovat zemskou rolnickou a vinařskou školu ve Valticích, tehdy příslušných do Dolních Rakous. Moravský zemský archiv v Brně, A 9, fasc. 5006.

- 3 Moravský zemský archiv v Brně, fond A 9 (Zemský výbor), fasc. č. 5006.
- 4 Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově za školní rok 1879-80. Přerov 1880, s. 41–43. Dále viz Ku reorganizaci zemských středních škol hospodářských na Moravě. In: Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově za školní rok 1881-2. Přerov 1882, s. 5–9.
- 5 Viz Zpráva školního odboru ve shodě s odborem finančním o zprávě zemského výboru stran systemisování asistentkých míst při hospodářských středních školách v Novém Jičíně a Přerově. In: Přílohy k stenografickým protokolům o sezeních sněmu markrabství moravského v zasedání roku 1901/1902, s. 346–348.
- 6 Viz Sieber, J.: Sammlung der Vorschriften über die Bezüge der mährischen Landesangestellten. Brünn 1909, s. 60–68. Srovnej Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově za školní rok 1906–1907. Přerov 1907, s. 41. Viz též Rechenschaftsbericht über die Amtswirksamkeit des Mähr. Landesausschusses 1907–1908. Brünn 1909, Beilagen, s. 69–70.
- 7 V roce 1911/1912 byl v Novém Jičíně ředitel, pět profesorů, ředitelský adjunkt, hospodářský správce, laborant, zahradník, topič.
- 8 Dva členové profesorského sboru byli přiděleni k službě v expozituře. Správou pověřen zemským výborem prof. Basil Macalík. Ve schůzi zemského výboru 10. 1. 1912 usneseno přeměnit zemskou rolnickou a chmelařskou školu v Olomouci na střední hospodářskou školu s vyučovacím jazykem českým a sice na základě organizačního statutu a platných nařízení pro střední hospodářské školy na Moravě. Škola byla zřízena usnesením zemského výboru z 9. 7. 1912 jako samostatný ústav dnem 1. 9. 1912. Dnem 30. 8. 1912 zrušena současně zemská rolnická a chmelařská škola na Kl. Hradisku.
- 9 1 – Ing. Jan Adamec**
8. 5. 1855 Nemojany
17. 10. 1925 Přerov
Stipendium od moravského zemského výboru na studium na Vysoké škole zemědělské ve Vídni. Výnosem z 24. 8. 1878 suplujícím učitelem, 20. 5. 1880 skutečným učitelem pro obor pěstování rostlin. 1880/81 profesor, výnosem z 5. 9. 1891 jmenován ředitelem až do 1. 11. 1920, výnosem z 13. 11. 1922 přeložen koncem prosince 1922 na trvalý odpočinek.
K šedesátinám Jana Adamce. Přerov 1915; Kyjovská-Fialová, Božena: Kronika rodu Kyjovských a spřízněných rodin. Brno 1983. Strojopis.
- 2 – Prof. František Hásek**
3. 4. 1849 Vysoké v Čechách
18. 9. 1897 Přerov
Vysoká škola technická v Praze – chemie a přírodní vědy. Stal se asistentem chemie při Vyšším hospodářském ústavu v Táboře. Výnosem z 8. 9. 1875 skutečným učitelem (chemie všeobecná a hospodářská, chemická technologie a mineralogie) a 28. 10. 1876 udělen titul profesora.
František Hásek. Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově za školní rok 1897/8. Přerov 1898, s. 20–21.
- 3 – Ing. Jan Jaroš**
26. 9. 1883 Milotice
1. 8. 1977
Vysoká škola zemědělská ve Vídni, dekretem z 29. 2. 1908 provizorním asistentem, usnesením z 1. 7. 1911 jmenován skutečným učitelem pro obor pěstování rostlin, výnosem z 9. 7. 1912 přeložen na Zemskou střední hospodářskou školu na Klášterní Hradisku u Olomouce. Od r. 1922 ředitel odborné hospodářské školy v Uherském Hradišti.
Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého. Praha 1927, s. 984.
- 4 – PhDr. Jan Kahovec**
1844 Záluží v jižních Čechách
22. 2. 1922 Lučenec
Výnosem z 8. 9. 1875 skutečným učitelem a 28. 10. 1876 udělen titul „profesora“ (předměty matematické, technické a národní hospodářství), 1. 3. 1906 odešel na odpočinek.
Kyjovská-Fialová, Božena: Kronika rodu Kyjovských a spřízněných rodin. Brno 1983. Strojopis.
J. N.: Za Drem Janem Kahovcem. Výroční zpráva zemské střední hospodářské a zem. zimní hospodářské školy v Přerově za školní rok 1921–1922. Přerov 1922, s. 3.
- 5 – Rudolf Kasalovský**
25. 4. 1873 Střelice
Výnosem zem. výboru z 30. 10. 1905 povoleno Rudolfu Kasalovskému, suplujícímu učiteli při vyšším gymnáziu v Přerově, asistovat při chemii, dále působil na zemské vyšší reálce v Bučovicích, výnosem z 19. 8. 1908 přidělen do Přerově od poč. šk. r. 1908/9 do konce škol. roku 1910/11 pro chemické předměty, výnosem z 24. 6. 1911 přeložen k expozituře I. ročníku ústavu na Kl. Hradisku, výnosem z 20. 12. 1912 jmenován profesorem lučby a technologie na moravských hospodářských školách českých. Dále v Přerově vyučoval od škol. roku 1915/16 do konce škol. roku 1917/18, od škol. roku

1918/1919 v Olomouci, výnosem z 10. 9. 1922 ředitelem Vyšší hospodářské školy na Klášterním Hradisku. 1936 odešel na odpočinek.

Fischer, Richard: Olomoucký památník 1848–1918. Olomouc 1938, s. 131–132.

6 – Ing. František Kojecký

26. 3. 1883 Rymice u Holešova

Výnosem z 19. 8. 1910 jmenován asistentem pro matematické a technické předměty, výnosem z 12. 1. 1912 definitivita, výnosem z 9. 7. 1912 přeložen z přerovské školy na nově zřízenou školu v Olomouci a propůjčen mu titul skutečného učitele, výnosem z 30. 10. 1913 jmenován titulární skutečný učitel František Kojecký skutečným učitelem, v Přerově opět ve škol. roce 1915/16–1917/18.

7 – Ing. Julius Kopřiva

Slavkov u Vyškova 5. 1. 1884

Výnosem z 3. 1. 1910 jmenován provizorním ředitelským asistentem, usnesením z 23. 11. 1911 definitivita s platností od 1. 12. 1911. Výnosem z 26. 11. 1912 jmenován skutečným učitelem pro chov hospodářského zvířectva. Přípisem z 26. 10. 1932 pověřen prozatímní správou přerovského ústavu, výnosem z 11. 7. 1935 ustanoven ředitelem zemské vyšší hospodářské školy v Olomouci.

8 – Ing. Basil Macalík

13. 3. 1861 Ivanovice na Hané

7. 11. 1940 Přerov

Vysoká škola zemědělská ve Vídni, v Přerově od 15. 11. 1885, výnosem z 25. 5. 1887 skutečným učitelem pro hospodářské předměty, výnosem z 26. 4. 1890 titul profesora. V Přerově do konce škol. roku 1910/11, výnosem z 24. 6. 1911 pověřen správou expozitury zem. stř. hospodářské školy na Kl. Hradisku, od 1. 9. 1912 ředitelem střední hospodářské školy tamtéž, od 1. 10. 1921 na dovolené, výnosem z 2. 12. 1922 dán na trvalý odpočinek.

Macalík, Basil: Jak jsem žil a pracoval a o rodě, z něhož jsem vzešel. Praha 1938.

9 – Ing. Oskar Mildschuh

13. 12. 1875 Kroměříž

19. 10. 1932 Přerov

Vysoká škola zemědělská ve Vídni, výnosem z 24. 1. 1903 ustaven ředitelským asistentem, výnosem z 10. 11. 1906 udělen titul profesora zemědělské správy, účetnictví a národního hospodářství, od 1. 11. 1920 pověřen správou ústavu, od 1. 11. 1921 jmenován ředitelem.

Vzpomínka na zemřelého ředitele Ing. O. Mildschuha. Výroční zpráva zemské střední hospodářské školy v Přerově za pětiletí 1930/31–1934/35. Přerov 1935, s. 5–6.

10 – Prof. Josef Neoral

13. 6. 1852 Bohuslavice

21. 4. 1935 Přerov

Filozofická fakulta pražské univerzity, suplent na matiční reálce v Prostějově, pak na státní reálce v Příboře a od r. 1884 jako skutečný profesor na zemské střední škole v Přerově – vyučoval češtinu, němčinu, dějepis a zeměpis, od 1. září 1910 odešel na vlastní žádost do trvalé výslužby.

Za profesorem Josefem Neoralem. Výroční zpráva zemské střední hospodářské školy v Přerově za pětiletí 1930/31–1934/35. Přerov 1935, s. 6.

11 – Prof. František Pittner

24. 10. 1883 Hranice

Výnosem z 21. 8. 1909 jmenován provizorním asistentem pro humanitní předměty, výnosem z 19. 8. 1910 jmenován skutečným učitelem, výnosem z 13. 12. 1913 definitivita a titul profesor. Roku 1938 přeložen na vlastní žádost do výslužby.

Pittner, Fr.: Vzpomínám. In: Almanach k 100. výročí založení zemědělské školy v Přerově. Přerov 1965, s. 121–123.

12 – Dr., Ing. Václav Raštica

2. 2. 1887 Valašské Meziříčí

13. 11. 1940 Přerov

Vysoká škola zemědělská ve Vídni, výnosem z 19. 8. 1911 provizorním asistentem pro obor pěstování rostlin, na začátku škol. roku 1928/1929 zdravotní dovolená, potom ředitelem zemské rolnické školy v Ivančicích. V roce 1930 byl zemským výborem pověřen inspekci zemědělského školství na Moravě a ministerstvo zemědělství mu svěřilo státní inspektorát nižších škol hospodářských i hospodyňských. Výnosem z 12. 7. 1935 jmenován ředitelem zemědělské školy v Přerově, od 1. 7. 1939 přidělen státní zemědělské škole ve Velkém Meziříčí.

Matušík, B.: Dr. Inž. Václav Raštica. Strojopis. SOKA Přerov, Kulturní místopis.

13 – Ing. Jaromír Souček

26. 6. 1876 Vyškov

19. 3. 1959 Vyškov

Vysoká škola technická v Brně a 1 rok na pražské univerzitě, od škol. roku 1897/1898 suplujícím

učitelem pro obor chemický, výnosem z výnosem z 7. 9. 1901 učitelem provizorním, výnosem z 11. 12. 1901 řádným učitelem, výnosem z 5. 3. 1904 definitivita a titul profesora. Vzdal se profesorského místa v Přerově a na vlastní žádost byl dán 30. listopadu 1919 na odpočinek.

Matušík, B.: Jaromír Souček. Strojopis. SOKA Přerov, Kulturní místopis.

14 – Dipl. agr. Vratislav Stöhr

11. 3. 1873 Vamberk

3. 11. 1918 při ústupu z Albanie v Sutomare v Dalmacii tragickým způsobem předčasně skonal.

Na radu J. B. Uhlíře, tchána své sestry, studoval od 1887 na zemské střední hospodářské škole, Vyšší hospodářská škola v Děčíně-Liebwerdě a později zemědělské oddělení na filozofické fakultě univerzity v Halle an der Saale. Výnosem z 7. 9. 1901 provizorním učitelem pro obor pěstování rostlin, výnosem z 11. 12. 1901 řádným učitelem, výnosem z 5. 3. 1904 definitivita a titul profesora.

O. M.: Za profesorem Vratislavem Stöhrem. Výroční zpráva zemské střední hospodářské a zem. zimní hospodářské školy v Přerově za školní rok 1921–1922. Přerov 1922, s. 4–6.

Souček, Jaroslav: Za přítelem. K paměti prof. Vrat. Stöhra. In: Jubilejní almanach 50. výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925. Přerov 1925, s. 77–80.

15 – Dr., Ing. Alois Tichý

1. 6. 1879 Hrubčice

31. 1. 1958 Brno

Vysoká škola technická v Brně, obor stavebního inženýrství a učební běh zeměměřičský. Dekretem zem. výboru ze 17. 2. 1906 jmenován Alois Tichý, asistent při české vysoké škole technické v Brně, provizorním učitelem v Přerově pro předměty matematicko-technické, ve škol. roce 1906/1907 skutečný učitel, na zač. škol. roku 1920/1921 jmenován profesorem na Vysoké škole zemědělské v Brně.

Matušík, B.: Dr. Ing. Alois Tichý. Strojopis. SOKA Přerov, Kulturní místopis.

16 – Prof. J. B. Uhlíř

10. 6. 1830 Droždice u Pardubic

25. 7. 1899 Chrudim

Vysoká škola technická v Praze, Vyšší hospodářský ústav v Děčíně-Liebwerdě, po absolvování byl asistentem, později adjunktem při hospodářství v Liebwerdě, roku 1861 profesorem tamtéž. Roku 1863 ředitelem rolnické školy v Hracholuskách u Roudnice, 1867 povolán jako ředitel na rolnickou školu do Chrudimi. Výnosem zemského výboru z 15. 10. 1875 provizorně, 11. 11. 1876 ředitelem definitivním v Přerově. Vyučoval hospodářskou správu, 1885/6 profesor, výnosem z 8. 7. 1891 dán na vlastní žádost na trvalý odpočinek.

Jan B. Uhlíř. Výroční zpráva střední hospodářské školy v Přerově, 1898/1899, s. 19–20.

17 – Ing. Jan Vaňha

28. 12. 1859 Vačice

21. 6. 1911 Brno

Vysoká škola zemědělská ve Vídni, 1886–1891 byl asistentem při stolici pro pěstování rostlin dvor. rady prof. dr. ryt. Liebenberga. Výnosem z 19. 9. 1891 suplujícím učitelem pro obor pěstování rostlin, výnosem z 20. 7. 1892 řádným učitelem, správce zemské semenářské kontrolní stanice, hospodářské laboratoře a zkušebních polí. Výnosem z 24. 2. 1899 jednorozhodnutí dovolená, Dne 6. 2. 1899 jmenován ředitelem zemského výzkumného ústavu pro pěstování rostlin v Brně.

Skala, L.: Významné osobnosti českého zemědělství. Praha 1992, s. 72–74.

18 – Prof. Josef Veselý

20. 2. 1876 Kardašova Řečice

26. 4. 1925 Přerov

Studium chemie na české technice a české univerzitě v Praze, 1908 přišel do Přerova jako chemik do továrny hnojiv. Výnosem z 21. 8. 1909 jmenován asistentem pro chemické předměty, výnosem z 27. 11. 1912 jmenován skutečným učitelem pro chemické předměty.

O. M. Za profesorem Josefem Veselým. Výroční zpráva zemské vyšší hospodářské školy v Přerově za školní rok 1924–25. Přerov 1925, s. 3.

10 Reich, Edvard: Ze studentských let na hospodářských školách v Olomouci a v Přerově. In: Jubilejní almanach 50. výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925. Přerov 1925, s. 91–96.

11 Tichý, Al.: Vzpomínám... In: Vzpomínky. 1875–1935. Přerov 1935, s. 79–80.

12 Pospíšil, Karel: Za éry Uhlířovy. In: Vzpomínky. 1875–1935. Přerov 1935, s. 41–46.

13 Zemek, Oldřich: Milé vzpomínky. In: Jubilejní almanach 50. výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925. Přerov 1925, s. 96–98.

14 Prokop, O.: Vzpomínky milé. In: Vzpomínky. 1875–1935. Přerov 1935, s. 28–33.

15 Schob, Jan: Škola a život. In: Vzpomínky. 1875–1935. Přerov 1935, s. 108–113.

16 Reich, E.: Ze vzpomínek na vyšší hospodářskou školu v Přerově. In: Vzpomínky. 1875–1935. Přerov 1935, s. 61–78.

- 17 Část věnovaná historii školy v Novém Jičíně zpracována na základě literatury uvedené v poznámce č. 1. Ve Státním okresním archivu v Novém Jičíně je uložen fond Zemská vyšší zemědělská škola Nový Jičín-Žilina 1875–1945, který obsahuje třídní katalogy, v malém množství spisový materiál, výroční zprávy.
- 18 Ing. Richard **Hamerak**, profesor, 1888/9–1926/7, pěstování rostlin, penzionován 1927;
Karl **Kolb**, vládní rada, ředitel školy, 1875/76–1904/05, chov dobytka, 1905 penzionován, zemřel 7. 4. 1918;
Richard **Kornel**, profesor, 15. 2. 1898–1923/4, matematické předměty, penzionován 1924, zemřel 13. 8. 1927;
PhDr. Adam **Kulicz**, profesor, 1877/8–1887/8, nauka o podniku, 1887 jmenován ředitelem slezské zemské hospodářské střední školy v Ober-Hemrsdorf – Horní Heřmanice;
Ing. Johann **Laumann**, profesor, 1882/3–1890/91, 1893/4–15. 2. 1897, matematické předměty, penzionován 1897, zemřel 22. 10. 1899 Brno;
Josef **Oborny**, profesor, 1875/6–1880/81, matematické a technické předměty, zemřel 25. 7. 1881;
Albert **Schandera**, profesor, 1877/8–1892/3, humanitní předměty, penzionován 1893, zemřel 21. 6. 1899 ve slovinské Gorici;
Franz **Schindler**, skutečný učitel, 15. 2. 1887–1887/8, pěstování rostlin, povolán na polytechnický ústav v Rize;
Ing. Friedrich **Schneider**, ředitel školy, 1905/6–1923/4, chov dobytka, penzionován 1924;
PhDr. Ernst **Schollich**, profesor, 1908/9–1. 4. 1935, humanitní předměty, od 25. 5. 1920 poslanec Národního shromáždění ČR, penzionován 1935;
Franz **Steffe**, profesor, 1893/4–1907/8, humanitní předměty, penzionován 1908, zemřel 8. 9. 1924;
Ing. Rudolf **Wessely**, profesor, 1891/2–1913/14, nauka o podniku, penzionován 1914;
Ing. Alfred **Wiener**, profesor, 1891/2–1924, chemické předměty, zemřel 8. 9. 1924;
Emil **Winkelhofer**, profesor, 1875/6–1892, chemické předměty, zemřel 19. 1. 1892 Žilina;
PhDr. Anton **Zoebli**, profesor, 1876/7–15. 2. 1887, pěstování rostlin, 1887 jmenován profesorem na Vysoké škole technické v Brně.
- 19 Údaje pro N. Jičín dle Die höhere landwirtschaftliche Landesschule zu Neutitschein-Söhle 1875–1925. Nový Jičín 1925, s. 17. Údaje o všech chovancích pro Přerov do roku 1900 viz Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově vydaná u příležitosti 25. výročí trvání školy a zároveň za školní rok 1899–1900. Přerov 1900, s. 19–20. Od roku 1900/1901 do roku 1913/14 počty všech chovanců viz Výroční zpráva Zemské střední hospodářské školy v Přerově za školní rok 1913–14. Přerov 1914, s. 7. Počty absolventů za léta 1900/1901–1917/1918 viz Jubilejní almanach padesátého výročí Zemské vyšší hospodářské školy v Přerově 1875–1925. Přerov 1925, s. 22–37.
Počty chovanců a absolventů za léta 1914/5–1917/8 viz Výroční zpráva Zemské střední hospodářské a zem. zimní hospodářské školy v Přerově za školní rok 1921–1922. Přerov 1922, s. 33.
Skutečností ale je, že národnostní poměry na Moravě byly následující:
1880 1 507 684 (70,43 %) Čechů, 628 551 (29,36 %) Němců, 4 585 (0,21 %) jiných
1890 1 592 158 (70,41 %) 661 523 (29,30 %) 6 615 (0,29 %)
1900 1 727 270 (71,35 %) 675 492 (27,91 %) 17 985 (0,74 %)
Boháč, Ant.: Vývoj Čechů a Němců na Moravě. Časopis Matice moravské, 1908, s. 117–119.
- 20 Srovnej Prinz, F.: Das Schulwesen der Böhmischen Länder von 1848 bis 1939. Ein Überblick. In: Prinz, Friedrich: Nation und Heimat. München, Sudetendeutsches Archiv 2003, s. 288–306.

Regional Secondary Schools of Agriculture in Přerov and Nový Jičín and their Staff between 1875–1918

Abstract

The history of agricultural secondary schools in Moravia in the late 19th and early 20th century is connected with two schools that had been established in 1875 as regional (land-administered) institutions. In Přerov, the official lecturing language was Czech, whereas in Nový Jičín, it was German.

In the memoirs of the schools' graduates, we can find many remarks mentioning the creative atmosphere in the schools created by their staff, which was quite different from the conditions in other Austrian secondary schools, especially the grammar schools ("gymnázia"). The schools were established in the atmosphere of prevalent German Liberalism, which caused their curriculum to be considerably more flexible and modern-minded than the other schools of the time. The school in Přerov had many features of university-level education. The students enjoyed more freedom in their time spent out of the school, which had a great influence on their later practical careers. The lecture program was flexible and could have been adopted freely by any lecturer as long as they followed the general curriculum guidelines.

Another unusual tradition were the so-called “talks”, some sort of obligatory gatherings of second and third grade students, in which the students themselves gave lectures and evaluated them together under the surveillance of a teacher, nominated by the headmaster.

The school in Jičín did not attract as much of historians’ attention because of its language. However, it cannot be denied that in the surveyed period, the working atmosphere here was similar to that in Přerov. The records from the proceedings of the Land Assembly and Land Committee show that there was a consistent effort to preserve the parity of both schools in as many aspects as possible. If we compare the numbers of students, we find that until 1900, they were almost equal. However, later on we find increasing difference in the number of graduates. The Czech students outnumbered the Germans and the Přerov school set up a detached branch in Klášterní Hradisko in Olomouc, which later became independent. This was made possible also by the changes of power distribution in the Land Committee after 1908.

It is a noticeable fact that the two schools did not cooperate at all. It seems to illustrate the relations of the two nationalities at the time. The only exception to this was made by the school in Nový Jičín at the very beginning of its existence during the academic year of 1877/88, when it sent its students to visit the Přerov school as a part of a regular yearly excursion.

Even in other aspects, the comparison of both schools is an interesting instance that documents the history of coexistence of Czechs and Germans in Moravia.

Podíl Vysoké školy zemědělské v Brně na rozvoji zemědělského pokroku v meziválečném Československu

ALENA MIKOVCOVÁ

Zřízení Vysoké školy zemědělské v Brně

Základní podmínkou tvorby a šíření zemědělského pokroku bylo vybudování zemědělského školství, výzkumných ústavů a vědeckých společností. Požadavky Čechů i českých Němců na Moravě na zřízení zemědělského učení byly opakovaně a neúspěšně předkládány vídeňské vládě v letech 1864–1918. Neuspěly zejména pro její trvalý odpor, motivovaný obavami z ohrožení monopolního postavení Vysoké školy zemědělské ve Vídni (BOKU), která měla zůstat centrem rakouské zemědělské vědy a vysokoškolského vyučování. Na přelomu 19. a 20. století v souvislosti s boji o vysoké školství na Moravě se umocnily snahy o zřízení zemědělského učení na české i na německé technice. Před první světovou válkou přibýly úvahy o budování zemědělské fakulty při Zemských výzkumných ústavech zemědělských nebo o reorganizaci střední zemědělské školy v Přerově na zemědělskou akademii podle tábořského modelu. Veškeré iniciativy ztroskotaly na překážkách politického rázu a v důsledku 1. světové války.¹

Až v samostatné Československé republice bylo dovršeno české i německé úsilí o vlastní vysoké zemědělské školství (s výjimkou německých snah na Moravě). Zřízení české vysoké školy zemědělské na Moravě bylo chápáno jako „*spravedlivý a užitečný požadavek hospodářský, kulturní i národní*“, ale dlouhou dobu panovala obava, že samostatná vysoká škola nemá „*finanční a politickou perspektivu*“.² Agrární poslanci v čele s Kunešem Sonntagem předložili v prosinci 1918 Revolučnímu Národnímu shromáždění návrh na zřízení Vysoké školy zemědělské v Brně (VŠZ). Předkladatelé zákona byli inspirováni exkluzivitou samostatné vídeňské BOKU a poučení problematickým vývojem výuky zemědělství na vysokých školách technických v Praze i v Brně. Využili též poválečné euforie z nabyté státní samostatnosti a příznivé politicko-společenské situace, nakloněné vysokoškolské zakladatelské horečce. S přihlédnutím ke zkušenostem s vysokoškolským zemědělským vyučováním v okolních zemích i u nás prosadili zřízení samostatné Vysoké školy zemědělské v Brně, nikoliv jako pouhé fakulty při univerzitě nebo při technice. Zápas o brněnskou VŠZ měl po 1. světové válce nejen politickou, meritorní a ekonomickou povahu, ale přetrvával zde národnostní, regionální a zemský aspekt. Jednání o jejím zřízení byla rovněž ovlivňována prestižními, konkurenčními, skupinovými a osobními zájmy a kompetenčními spory. Jednak panovala rivalita mezi Brnem a Olomoucí, která aspirovala na umístění školy. Dále se prohlubovaly neshody mezi Brnem a Prahou, jež preferovala dobudování zemědělské fakulty při pražské technice. Napjatou situaci komplikoval bojovný postoj staroslavného Tábora, jehož Zemská hospodářská akademie se cítila být vysokou školou. Navíc kompetenční spory mezi ministerstvem zemědělství a ministerstvem školství a národní osvěty o pravomoc v záležitostech zemědělského vysokého školství blokovaly další jednání.³ S ohledem na budoucí vývoj hospodářského a národnostního života v Brně, byl zásluhou především slovenských poslanců Revolučním Národním shromážděním schválen zákon o zřízení samostatné československé státní Vysoké školy zemědělské v Brně (zákon č. 460 ze dne 24. 7. 1919). VŠZ s českým vyučovacím jazykem a čtyřletou dobou studia se skládala ze dvou odborů (fakult), hospodářského a lesnického. Rozhodujícím pro urychlené otevření školy v Brně byla možnost jejího okamžitého umístění v novostavbě Zemského ústavu nevidomých v Brně-Černých Polích, příhodného sídla, kterým Olomouc nedisponovala.

Pro vznik školy měla zásadní význam reorganizace Zemské hospodářské akademie v Táboře na vysokou školu a její přeložení do Brna. Z tábořské akademie přišli do Brna nejen vynikající profesori a převážná část studentů, nýbrž byla převedena i část vybavení nezbytného pro zahájení vyučování.

Již při projednávání návrhu zákona o VŠZ nastal konkurenční zápas o lesnickou fakultu. Přesto, že brněnská VŠZ již byla zřízena a přednášky na hospodářském odboru zahájeny, nepodařilo se v roce 1919 lesnický odbor aktivovat. Na základě ministerského výnosu pražská česká technika v březnu 1919 zřídila na zemědělském odboru lesnické oddělení a usilovala v rámci republiky o jeho monopolní postavení. V září 1920 se zemědělský odbor stal Vysokou školou zemědělského a lesního inženýrství (VŠZLI) v rámci reorganizovaného Českého vysokého učení technického v Praze. Lesnická odborná komunita se zmlátala ve sporech o československé vysoké lesnické školství. Brněnské lesnické fakultě byly kladeny vážné překážky k jejímu otevření. Zásluhou Ústřední jednoty čsl. lesnictva bylo rozhodnuto o počtu a umístění lesnických vysokých škol a lesnický odbor v Brně se všemi čtyřmi ročníky byl nakonec v říjnu 1920 slavnostně otevřen.⁴

Brněnsko-pražské soupeření bylo doplňováno požadavky Slováků a Němců na otevření vlastních vysokých škol. Slováci žádali přeložit lesnickou fakultu z Brna do Báňské Štiavnice, kde byla až do roku 1918 maďarská Hutnická a lesnická akademie. Němci se současně domáhali povýšení Vyšší lesnické školy v Zákupcích na lesnický odbor a paralelně usilovali o zřízení lesnické fakulty při německé technice v Brně. V roce 1920 byla Zemská hospodářská akademie v Děčíně-Libverdě postátněna a připojena k pražské německé technice jako její zemědělský odbor. Ekonomické argumenty, přibarvené politickými a národnostními důvody, zabránily ve 20. letech zřízení čsl. vysokých škol zemědělských s nečeským vyučovacím jazykem. Negativní postoj většiny Němců ke vzniku ČSR a zejména německá iredenta v 30. letech trvale politicky paralyzovaly jakékoliv snahy o zřízení německých lesnických fakult. Vývoj zemědělské fakulty pražské německé techniky v Děčíně-Libverdě byl navíc ochromován trvalým úsilím nacistického Německa o obsazení profesorských stolic říšskoněmeckými vědci, které čs. úřady eliminovaly ze státních a bezpečnostních důvodů.⁵ Snahy o zavedení studia zemědělství a lesnictví na nově zřízené Slovenské vysoké škole technické v Košicích v roce 1938 nebyly naplněny. Brněnská škola tehdy podala návrh na přeměnu své lesnické fakulty na vícejazyčnou pro slovenské a německé posluchače i učitele. Projekt byl při tehdejší politické situaci již neakceptovatelný, a to především pro vládnoucí čechoslovakistickou státní doktrínu a z obavy ze silících požadavků o slovenskou autonomii.⁶

Masarykem proklamovaná naděje, uvedená v konceptu zakládací listiny brněnské školy, že se tato bude vyvíjet v soutěži s pražskou školou jako „*zdravé podmínce rozvoje a ušlechtilého a činorodého závodění*“, se nenaplnila.⁷ Nestabilní poválečné hospodářské a finanční poměry provázející formování státu se vyhrcovaly v krizových obdobích hledáním úsporných opatření na úkor vysokých škol. V letech 1919–1924 brněnská škola čelila permanentním snahám ohrozit její existenci a integritu. Zápas o bytí VŠZ v Brně nebo její dislokaci do jiných měst byly přeneseny na veřejnost, do žurnalistiky a publicistiky, do poslanceckých a senátorských lavic a do městských rad řady moravských měst. Vlekoucí se animozita mezi brněnskou VŠZ a pražskou VŠZLI destabilizovala obtížně se rodící modus vivendi.⁸ Zejména období let 1920–1921 bylo poznamenáno nepřízní úřednické vlády Jana Černého, ve které zasedli významní čeští národohospodáři. Nemilost vůči brněnské VŠZ byla personifikována zejména osobou Prof. Dr. Ing. Vladimíra Brdlíka, profesora národohospodářství na pražské VŠZLI a úřadujícího ministra zemědělství a dočasného správce ministerstva zásobování lidu.⁹ Teprve návštěva prezidenta republiky T. G. Masaryka na Vysoké škole zemědělské v Brně v červnu 1924 ukončila veřejně inzerované zápolení. Prezident ČSR slíbil z titulu svého postavení a autority pomoc a podporu při jejím dalším

budování.¹⁰ V dalších letech si brněnská VŠZ mezi čs. zemědělskými vysokými školami získala renomé stabilizované a úspěšné školy a současně obhájila svůj status v kontextu brněnského vysokého školství.

Vybavení školy

Primárním předpokladem úspěšné činnosti školy bylo její adekvátní umístění a zařízení pro výuku a výzkum. V roce 1923 bylo dokončeno základní stavební budování a věcné vybavení ústavů hospodářského odboru a části lesnického odboru v propůjčené budově. V roce 1924 byla dostavena druhá budova, kam byly v letech 1925–1926 umístěny ústavy lesnické fakulty. Škole byl přidělen pro lesnický odbor v roce 1923 Školní lesní statek v Adamově. O dvě léta později, po dramatických peripetiích, vedoucích až k rezignaci rektora Taufera, získala škola pro potřebu hospodářského odboru Školní zemědělský statek v Žabčicích. Do poloviny 20. let byly pořízeny všechny nejdůležitější sbírky a učební pomůcky pro didaktické účely jednotlivých vědních disciplin. V sousedství školních budov byla vybudována botanická zahrada a arboretum a pokusná pole. Za prvních 10 let existence školy byl kompaktní komplex v Brně-Černých Polích dobudován a základní vědecké vybavení v hrubých rysech dokončeno. Další věcné a organizační budování školy však z důvodů hospodářské krize stagnovalo, čímž trpěla nejen výchova posluchačů, ale i vědecká činnost jednotlivých ústavů VŠZ. Školní budovy byly zemské a po celé meziválečné období se vedení školy marně snažilo buď je nabýt, nebo získat na území města Brna stavební parcelu pro novostavbu.¹¹

Stěžejní roli při budování brněnské školy sehrála agrární strana. Její zásluhou nebyla dotčena existence ani integrita školy po celé meziválečné období. Měla určující vliv na zřízení a umístění školy, na vybavení ústavů, získání školních statků, poskytování finančních podpor, v prvních letech i na personální obsazování jednotlivých stolic. Např. zásluhou Viktora Stoupala vystavěl Zemský výbor moravský budovu na Lesnické ulici nejen pro výzkumné ústavy, ale i pro VŠZ. František Staněk, Kuneš Sonntag a další přispěli k přidělení Školního lesního statku v Adamově. Dr. Milan Hodža daroval velký finanční obnos na adaptaci křtinského zámku jako dependence lesnické fakulty. Významnou úlohu při budování lesnické fakulty a získání školního lesního statku sehrála rovněž Ústřední jednota československého lesnictva.¹²

Personální obsazení

Při zřízení školy v roce 1919 bylo jmenováno prvních 12 profesorů základních disciplin. Destabilizace profesorského sboru nastala v letech 1920–1921, kdy odešlo 5 profesorů do Prahy (Bubák, Sigmond, Kubec, Hac, Vilikovský). Tou dobou škola bojovala za svou existenci a celistvost a proti rozpočtovým škrtnům. Předchozí působení profesorů před příchodem na VŠZ sehrálo roli v celkovém přístupu k řešení problémů výuky a výzkumu a lišilo se podle fakult. Základem hospodářského odboru se stali erudovaní profesori Tábořské akademie, kteří byli jmenováni prvními profesory školy (František Bubák, Rudolf Trnka, Karel Holý, Theodor Dohnal, Josef Černý, Václav Vilikovský). Další učitelské síly se rekrutovaly z české vysokoškolské i středoškolské sféry a z řad výzkumných ústavů zemědělských působících v Brně. Generační obměna na zemědělské fakultě probíhala plynule, průběžně probíhaly habilitace (až na léta 1930–33) a profesorská řízení. Zemědělské výzkumnictví navazovalo na výzkumné ústavy a stanice předválečné, i když jeho rozkvět byl spjat až se vznikem ČSR.

Naopak, lesnické výzkumné ústavy i lesnické fakulty v Praze a Brně teprve zahajovaly svoji činnost. Lesnické vědy trpěly nedostatkem systematického vědeckého bádání a opíraly se především o empirii. Profesori, přicházející na lesnický odbor, měli za sebou především dlouholetou praxi v terénu, nikoliv ve školství nebo ve výzkumu. Lesnickou fakultu

ovládala tzv. silná pětka vynikajících lesnických odborníků (Haša, Müller, Dyk, Opletal, Konšel), která byla v letech 1920–1923 jmenována do profesorských stolic. Když od poloviny 30. let odešla čtyřka (bez Haši) na odpočinek, nepodařilo se většinou připravit na jejich místa odpovídající následovníky na adekvátních pozicích habilitovaných docentů nebo profesorů. Z těchto hledisek probíhal odlišný vývoj na obou fakultách, který ve svém důsledku kompaktnost školy narušoval a vnitřně destabilizoval.

Bylo v zájmu zemědělské výroby i státní politiky, aby VŠZ byla co nejdříve dobudována nejen věcně, ale rovněž personálně. Osobní stav školy byl dlouhou dobu poddimenzován a navíc byl zhoršen ve 30. letech nevhodnou systemizací. Dlouhé termíny při schvalování profesur nových, dosud nezastoupených oborů, se na ministerstvu školství těšily dobrému zdraví. Řada předmětů musela být obsazena honorovanými docenty, odborníky z praxe. Pro teoretické a technické předměty a výuku jazyků si škola angažovala suplenty i honorované docenty z české techniky, Masarykovy univerzity, Vysoké školy veterinární a českých středních škol. Přes zmíněné obtíže bylo v průběhu meziválečného období jmenováno 32 profesorů a škola habilitovala 20 soukromých docentů. Bylo zřízeno 26 vědeckých ústavů, které zaměstnávaly před uzavřením školy v listopadu 1939 na 152 pracovníků (asistenti, vědecké pomocné síly, úředníci a pomocný personál).¹³

Zemědělské vědy

Zemědělské vědy byly jedny z nejmladších aplikovaných věd. Zejména česká zemědělská věda byla většinou teprve v začátcích rozmachu. Vědecký charakter byl vysokým školám zemědělským dlouho upírán. Profesori a docenti přispívali k formulování vědeckého programu, opřené o mezinárodní experimentální výzkumy. Jejich vědní koncepce objektivně napomáhala překonávat konzervativní vliv empirie a deskriptivních metod. Podíleli se na moderním průzkumu zemědělské a lesnické výroby po stránce kauzální, nikoliv pouze symptomatické, čímž napomáhali k vědeckému poznání rostlinné a živočišné produkce a lesnictví na biologických základech. Zejména lesnictví bylo dlouhou dobu v područí poznatků technických, technologických, komerčních a ekonomických věd.¹⁴ Mimořádnou roli při zpracování teoretických otázek zemědělské vědy a praxe měl docent Jaroslav Kříženecký, který proslul výrokem že „*nejpraktičtější věcí na světě je dobrá teorie*“.¹⁵

Generace vysokoškolských pedagogů přispěla svou odbornou prací k věhlasu školy nejen v Československu, ale i v zahraničí. Objev prvního redoxního indikátoru Josefem Knopem otevřel novou oblast analytické chemie. Jeho průkopnické práce v oblasti organické chemie, analytické a spektrální analýzy byly citovány ve světové chemické literatuře. Dostálovy avantgardní práce v oboru rostlinné morfologie, růstových látek a fotoperiodismu rostlin vzbudily ohlas ve vědecké veřejnosti celého světa. Rudolf Dostál získal věhlas jako zakladatel čs. experimentální morfologie rostlin. Chmelařovy výzkumy na úseku semenářském si dobyly mezinárodního uznání. Proslul zaváděním dosud nepěstovaných zemědělských odrůd do zemědělské výroby u nás (tabák, sója, pěstování trav). Václav Novák byl průkopníkem zemědělského půdoznalství, zejména půdní fyziky, praktické bioklimatologie, kartografie půd a fenologie. Otakar Vodrážka se zapsal do fyziologie, mikroskopie a bakteriologie rostlin a se jeho jménem je spjata budování botanické zahrady VŠZ. Jaroslav Kříženecký obohatil svými výzkumy oblasti všeobecné biologie, fyziologie, eugeniky, genetiky se zaměřením na živočišnou výrobu. Josef Taufer vypracoval koncepci chovu hospodářských zvířat na Moravě, ceněny byly jeho práce plemenářské a biologické. Theodor Dohnal překvapil svým průkopnickým bádáním z fyziologie mozkových center zvířat, kterým se česká fyziologická pracoviště tehdy nezabývala. Výzkumy Emila Bayera v oboru užité zemědělské zoologie doplňoval v oblasti použité entomologie a včelařství a lesnické zoologie Štěpán Soudek. Proslulá byla brněnská škola zemědělské technologie pod vedením profesorů Josefa Kopeckého a Bohumila Hošpese i výzkumy Rudolfa Trnky zaměřené

na výživu rostlin a náhradu živin. Karel Holý byl významným pícninářem i spravovědcem. Eduard Baudyš byl zakladatelem moravské fytopatologie. Josef Černý byl znám teoretickými i praktickými výzkumy v oboru hospodářského strojnictví. Josef Prokš si získal vědecké renomé v laktologické technologii a mlékařské mikrobiologii. V oborech ekonomických, věd vynikl Emanuel Schindler v zemědělské politice, finančních vědách a politické ekonomii. V právních a humanitních vědách vynikl František Bilovský v oblastech agrárního práva, zemědělského zákonodárství a organizace zemědělské správy a Tomáš Čep v disciplínách sociologie venkova, družstevnictví i etnologie vesnice. Josef Konšel fundoval pěstění lesů novodobými vědeckými biologickými poznatky. Antonín Dyk proslul řešením problémů ochrany lesa a lesního hospodářství společně s myslivostí a rybářstvím. Ferdinand Müller společně s Josefem Opletalem byli spoluzakladateli vědeckých oborů inženýrských staveb lesnických, lesní těžby a lesního průmyslu. Rudolf Haša orientoval vědeckou práci na pokrokové směry zařizování lesů a lesnické ekonomie. Alois Tichý byl průkopníkem letecké i pozemní fotogrammetrie v zemědělství a lesnictví. Augustin Bayer se vědecky zapsal do dendrologie a mykologie, lesnické botaniky, byl tvůrcem školních arboret. Doménou Josefa Maška byla deskriptivní, syntetická, analytická a kinematická geometrie.¹⁶ V závěru 30. let již nastupovala nová vědecká generace, která se uplatnila po 2. světové válce. Ze zemědělců to byli profesor František Lom, doktoři Jaroslav Podešva, Josef Pelíšek, Josef Kratochvíl, Vladimír Frantek, Antonín Píša, Vladimír Koželuha, Stanislav Koudela, z lesníků pak doktoři Gustav Artner, Alexandr Leporský, Bohuslav Polanský, Leo Skatula, Gustav Vincent a Alois Zlatník. Výzkumy bioklimatických, pedologických poměrů, stavu živin, fytopatologie, morfologie rostlin a dřevin, genetické povahy krajových odrůd rostlin a domácích ras zvířat, sociologického, ekologického průzkumu lesních porostů, ekonomických podmínek a sociologie venkova prováděné na VŠZ přispěly ke komplexnímu pojetí zemědělství a lesnictví z výrobních, ekonomických a sociálních hledisek.

Zemědělské a lesnické výzkumnictví, spolupráce s VŠZ

Specifičností brněnské VŠZ byla velmi úzká součinnost se Zemskými výzkumnými ústavu zemědělskými a Státními výzkumnými ústavu lesnickými, sídlícími v Brně. Budovu na Lesnické ulici vybudovala země hlavně pro zootechnický a lesnický výzkum. V čele sekci i oddělení výzkumných ústavů stáli učitelé školy. Budování státního zootechnického výzkumnictví, které české země před vznikem ČSR neměly, bylo uskutečněno zásluhou profesora Taufera. Koncepčně, organizačně i finančně zajistil zřízení Zemského výzkumného ústavu zootechnického v Brně, jehož se stal ředitelem. Současně byl jmenován profesorem zootechniky a přednostou zootechnického ústavu na fakultě. Těmito kroky zabezpečil koordinaci práce obou ústavů ve prospěch školy, výzkumnictví i zemědělské praxe. Přednášené disciplíny na škole mohly být účelně doplňovány poznatky, které studenti získali z činnosti výzkumných ústavů, hlavně z oddělení pro kontrolu užitkovosti a dědičnosti hospodářských zvířat.¹⁷ Na tomto širokém podkladě působila v Tauferově ústavu i plemenářská sekce, vedená docentem Kříženeckým. Z jeho podnětu byla ve Velkém Meziříčí v roce 1930 otevřena Rybářsko-hydrobiologická stanice Františka Harracha. Kříženecký byl pověřen její správou a jeho pracovníky se stali ruští absolventi školy, doktoři Boris Kostomarov a Vasilij Čerňajev.¹⁸ Obdobně v Zemských výzkumných ústavech zemědělských František Chmelař v semenářské sekci, Václav Novák v pedologické sekci, Karel Kočnar a Karel Neoral ve vinařsko-ovocnické sekci, Eduard Baudyš ve fytopatologické sekci a Jaroslav Šimon ve šlechtitelské sekci, zabezpečovali spolupráci školy s výzkumnými ústavu jak ve výzkumu, tak i ve výuce. Zemědělské výzkumné ústavy a stanice předválečné byly po 1. světové válce doplněny, reorganizovány a aktivizovány. Státní lesnické výzkumnictví bylo konstituováno v letech 1922–1927. V Brně byla zřízena tři oddě-

lení Státních výzkumných ústavů lesnických, v čele s profesory, kteří současně působili i na lesnické fakultě. Profesor Haša vedl oddělení lesnické ekonomie. Profesor Konšel zastřešoval obor pěstění lesů. Ke geodetickému ústavu profesora Tichého byla až v roce 1931 přičleněna Státní výzkumná stanice lesnické geodézie a fotogrammetrie.¹⁹

Po vzoru zahraničních biologických stanic a z důvodu konkurence německé biologické stanice v Doksech byla zřízena v roce 1922 Biologická stanice českých vysokých škol v Lednici na Moravě. Byla společným výzkumným pracovištěm Vysoké školy zemědělské, Vysoké školy zvěrolékařské a Masarykovy univerzity. Měla sloužit pro jejich biologické, hydrobiologické, ichtyologické, zoologické ornitologické, botanické, entomologické výzkumy. Ředitelem byl profesor VŠZ Emil Bayer. Sezónně zde po celou dobu meziválečnou působili téměř výhradně ruští učenci (Alexander Dimitrijevič Bajkov, Vasilij Sergejevič Iljin, Grigorij Ivanovič Širjajev, Dimitrij Jacentkovský).²⁰

Zemědělské akademie a vědecké společnosti zemědělské, zemědělské spolky

K vědeckému pokroku v zemědělství přispěla VŠZ i členstvím svých učitelů ve vědeckých společnostech. V roce 1920 byl založen zemědělský odbor Masarykovy akademie práce a v průběhu meziválečného období se 11 profesorů VŠZ stalo jejími členy. Profesori a docenti byli členy prezidia, představenstev a pracovních výborů jednotlivých odborů a komisí Československé akademie zemědělské (ČAZ), zřízené v roce 1924. Aktivně přispívali k tomu, že se akademie stala koncepčním, organizačním, diskusním a publikačním fórem zemědělské vědy. Účastnili se anket, přednášek, diskusí, kde fundovaně posuzovali nové vědecké metody a jejich zavádění do zemědělské a lesnické praxe. V rámci ČAZ se podíleli na tvorbě bibliografie zemědělské literatury.²¹ V Brně se učitelé VŠZ připojovali k dalším přírodovědeckým společnostem, zde působícím. Někteří byli činní v Přírodovědeckém klubu, založeném v Brně již v roce 1905. V roce 1921 přibyla Československá biologická společnost, v jehož výboru zasedali profesori Chmelař a Emil Bayer, docent Kříženecký zastával v letech 1926–1938 funkci místopředsedy.²² Členy Pracovního sdružení fyziologů, založeného v roce 1929 byli profesori Dostál, Dohnal, Taufer a Chmelař.²³ Ke koordinaci přírodovědného bádání i k vydávání vědeckých prací zřízena v roce 1924 Moravská akademie věd přírodních. Profesor Emil Bayer byl zakládajícím členem a 1. jednatelem po celé období 1. republiky. Řádnými členy byli dále profesori August Bayer, Dostál, Haša, Novák, Soudek, Tichý a docent Kříženecký.²⁴ Jednotlivci pak působili v Moravské zemědělské radě (Taufer, Konšel, Baudyš),²⁵ v Zemědělské jednotě a spolupracovali s centrálou zemědělského družstevnictví (Čep). Lesníci byli činovníky Čsl. Matice Lesnické a Ústřední jednoty čsl. lesnictva a dalších lesnických spolků (Haša, Konšel, Dyk).

Reforma studijního programu

Velké poválečné změny ekonomických, sociálních a politických poměrů, rychlý rozvoj vědy a techniky, pozemková reforma, rozvoj odborných škol, výzkumných ústavů, různých zemědělských organizací a korporací vyvolávaly potřebu reformy studijního programu a zkušebních předpisů. Platné studijní a zkušební předpisy, kvantitativní vyučovací systém a studijní program, převzaté z doby monarchie, limitovaly perspektivy vysokých zemědělských škol. Dřívější převažující technické zaměření zemědělského i lesnického studia, převzatého z vídeňské BOKU, již nevyhovovalo a v souladu s novými vědeckými názory mělo mít více biologický a biochemický ráz. O reformu a reorganizaci výuky usilovali profesori a docenti VŠZ od roku 1924 po celé meziválečné období. Redaktorem ankety v ČAZ, konané v letech 1929-1932 byl profesor Novák. Hlavním referentem za směr rolnický byl profesor Chmelař, za směr lesnický profesor Konšel. Zásadní reformní

náměty ze zemědělského odboru dále publikovali zejména doc. Kříženecký, profesori Novák, Holý, z lesníků profesori Haša, Opletal, Soudek.²⁶ Z brněnské VŠZ se na reformě angažoval celý profesorský sbor ještě v letech 1934–1937. Návrhy na zavedení studijních specializací do výuky, na konkrétní podoby učebních plánů, na prohloubení seminárních cvičení a podobu praxe posluchačů na školních statcích však zůstaly až do násilného uzavření českých vysokých škol na papíře. Stalo se tak pro neschopnost vzájemné dohody všech zainteresovaných účastníků a pro nedostatek politické vůle k potřebné legislativní úpravě.²⁷

Studenti VŠZ

Zemské hlavní město Brno s vyspělým zemědělským a průmyslovým zázemím a výhodným spojením se všemi místy v republice, se v meziválečném období stalo vyhledávaným vysokým učením pro čs. studenty bez rozdílu národností i pro cizince. Otázka posluchačstva jakožto jednoho z určujících fenoménů významu VŠZ byla značně složitá. Na škole studovalo mezi dvěma světovými válkami celkem 2 826 posluchačů, z nichž bylo 557 zahraničních studentů (20,4 %). Nejvíce jich bylo z řad ruské emigrace 273 (9,7 %), druhou nejpočetnější skupinou byli Bulhaři, 170 studentů (6 %). Ojedinělý byl výskyt studia žen, omezený výlučně na zemědělskou fakultu. Počet posluchačů narůstal až do roku 1923/24, kdy bylo zapsáno nejvíce studentů v době meziválečné (552 osob), zásluhou cizinců, zejm. Rusů. Pak se projevila sestupná tendence, která kulminovala v letech hospodářské krize. Vzestup posluchačských řad je zřejmý až do roku 1936/37 a pokračoval až do násilného uzavření školy 17. listopadu 1939. Co se týče proporcí studia mezi hospodářskou a lesnickou fakultou, je zjevná převaha posluchačů zemědělství do roku 1923/24. V dalších letech trvale narůstalo kvantum studentů lesního inženýrství. Zlom ve prospěch studentů zemědělské fakulty nastal v roce 1932/33 a tento trend se prohluboval až do druhé světové války. Tehdy poměr posluchačů zemědělství a lesnictví dosáhl poměru 2:1.

Z hlediska územní příslušnosti měli relativní převahu posluchači z Moravy a Slezska, před studenty z Čech a Slovenska. V letech 1920–1927 studovalo VŠZ kolem 50 Slováků, pak následoval pokles. Vzestupný trend je patrný od roku 1935, přičemž nejvíce posluchačů ze Slovenska za celé meziválečné období bylo zapsáno ve školním roce 1938/39 (60 posluchačů).²⁸

Nezastupitelnou roli v životě školy sehrály fakultní spolky, Spolek posluchačů zemědělského inženýrství (SPZI) a Spolek posluchačů lesního inženýrství (SPLI). Již od jejich založení v roce 1920 byla zřízena knihovna a čítárna a fungovaly exkursní odbor, odbor prázdninové praxe, zahraniční, sociální komise, tiskový odbor, tělovýchovný odbor.²⁹

Absolventi VŠZ

Dokud trh práce nebyl zemědělskými inženýry saturován, byla škola ke studiu vyhledávána. Důsledky pozemkové reformy, změny malých a středních podniků, světová krize, omezení výroby, úsporná opatření ve všech institucích přinesly zmenšení existenčních vyhlídek absolventů školy. Počet posluchačů lesnictví trvale klesal v Brně od roku 1926/27 ve prospěch pražské lesnické fakulty. Na tuto okolnost upozornil Pamětní spis Sdružení čs. lesních inženýrů absolventů Vysoké školy zemědělské v Brně z června 1935. Uvádí, že od roku 1920/21 počet československých posluchačů poklesl v Praze pouze o 19 %, kdežto v Brně o 60 %. Upozorňoval rovněž na houževnatě udržovanou pověst pražské školy, na které se daleko snáze studuje, a také daleko spíše s úspěchem absolvuje. Poukazoval na to, že posluchači získávali po absolutoriu daleko snáze existenční zajištění, ke kterému mu do značné míry dopomáhal celý profesorský sbor. Bylo rovněž veřejným tajemstvím, že pražská škola neměla téměř žádných plně nezaměstnaných lesních inženýrů na rozdíl od Brna. Dřívější přednost brněnské školy, adamovský školní lesní statek, byla již vyvážena školním

lesním statkem v Kostelci nad Černými lesy, přiděleným v roce 1935 pražské lesnické fakultě.³⁰ Měníci se sociální a společenské poměry ve státě i celková hospodářská situace ČSR i celosvětová, rozdílný vývoj výuky na vysokých školách zemědělských, interní poměry na brněnské VŠZ a měnící pracovní příležitosti a uplatnění inženýrů v průběhu let se markantně projeví ve studentské komunitě a jejím zájmu o studium v Brně.

VŠZ v Brně vyškolila 527 zemědělských inženýrů a 493 lesních inženýrů, studium ukončilo celkem 1 020 absolventů (36 % z celkového počtu imatrikovaných studentů). Změny v poválečném období vyřadily absolventy ze správy velkostatků a postavily je do zemědělského školství, jako úředníky a podnikatele do zemědělských podniků, do výzkumných ústavů a stanic a do veřejných korporací a institucí zemědělských. Lesníci se uplatňovali ve výrobní technické, obchodní, správní, lesopolitické a výzkumné činnosti a lesnickém školství.

K šíření zemědělského pokroku sloužil v Brně od roku 1922 Klub zemědělských inženýrů pro Moravu a Slezsko (od roku 1934 s názvem Sdružení zemědělských inženýrů). O 10 let později bylo zřízeno Sdružení čl. lesních inženýrů, absolventů VŠZ. Zájmová skupina lesních inženýrů však působila od 20. let již při Spolku inženýrů a architektů (SIA). Spolky inženýrů aktivně spolupůsobily v sociálních záležitostech (umísťování nezaměstnaných kolegů), při vzdělávací činnosti (přednášky, debatní večery, exkurze, knihovna, čítárna) osvětové a společenské práci (přednášky, exkurze, schůzky), ve stavovských záležitostech (autorizace zemědělských inženýrů, ochrana inženýrského titulu.³¹ Styky se školou udržovali také absolventi-cizinci, kteří napomáhali k šíření pokroku v zahraničí. Zde je na místě připomenout celou plejádu ruských běženců – absolventů školy, kteří odešli ve 20. letech do zámoří. I ti, kteří se ve 30. letech z USA do ČSR vraceli, uplatňovali jak na škole, tak s ní spojených výzkumných ústavech zemědělských a lesnických cenné zkušenosti ze studijních pobytů (doktoři Zvorykin, Mostovoj, Djakov).³² Někteří udržovali, poté co natrvalo opustili ČSR, se svou alma mater i nadále kontakty a zprostředkovali své zajímavé výzkumy československé vědecké obci. Např. první asistent profesora Bayera v Biologické stanici českých vysokých škol v Lednici Ing. Alexandr Bajkov jako vedoucí zoologického ústavu Univerzity v Manitobě měl příležitost vést výzkumy dosud neprozkoumaných velkých oblastí západní Kanady. Zasiíal cenné exponáty do zoologického ústavu (mravence povodí Hudsonova zálivu, lebky bizonů ze saskatschewanských jezer) a nejnovější anglofonní literaturu. Pojednání o výsledcích svých unikátních ichtyologických výzkumů z oblastí velkých kanadských jezerech uveřejňoval v českých vědeckých časopisech (Příroda).³³

Doktoráty technických věd, vědecká výchova

VŠZ měla právo vést rigorózní řízení a udělovat doktoráty technických věd. Rigorózní práce obhájilo v době meziválečné 80 inženýrů, z nich 17 bylo cizinců, nejvíce z řad ruské a ukrajinské emigrace (21,25 %). Nejvíce kandidátů získalo doktoráty z fyto techniky; celkem 45 mužů (56, 25 %), dále následovala zootechnika s 21 doktory (26, 25 %) a pouze 14 doktorů získalo doktorát z lesnických věd (17,5 %). Většina doktorandů byli volontéři nebo zaměstnanci Zemských výzkumných ústavů zemědělských či lesnických, asistenti nebo vědecké pomocné síly působících na jednotlivých ústavech VŠZ.³⁴

Styky s cizinou

V poměru k mezinárodní vědě si za 20 let práce vydobyla VŠZ v řadě oborů význačné postavení. Mnohým profesorům bylo uděleno členství v různých domácích i zahraničních vědeckých institucích a společnostech. Získali funkce na mezinárodních kongresech a konferencích, což svědčilo o širokém ohlasu vědecké práce školy v zahraničí. Např. prof. Knop byl členem Societ e Suisse de Chimie, prof. Chmelaiř působil v International Seed Testing

Association v Kodani, prof. Novák byl předsedou komise pro mechaniku a fyziku půdy International Society of Soil. Prof. Soudek byl členem vědeckých společností anglofonních zemí (The Apis-Club v Anglii, The American Association for the Advancement of Science ve Washingtonu, a renomované americké vědecké společnosti The Society of the Sigma Xi Alpha Chapter při Cornell University). Profesori Dostál a Chmelař byli členy Německé botanické společnosti v Berlíně, docenti Kříženecký a Smolík byli členy německých, anglických, amerických, francouzských vědeckých společností. Z lesníků prof. Konšel byl členem mezinárodní organizace lesnických výzkumných ústavů (IUFRO).

Studijní cesty učitelů směřovaly nejvíce do Německa, Francie, Rakouska, Anglie a Švýcarska, méně do severských zemí a na Balkán. Kongresové pobyty nebo studijní cesty spojili často s prohlídkami továren, výrobních závodů, výzkumných ústavů, vysokých škol a hospodářských výstav. Učitelé VŠZ směřovali nejvíce do Německa. Pravidelně jezdili na výstavy Německé hospodářské společnosti. Německo navštěvovali kvůli novinkám v oboru zemědělských strojů (Černý), ke studiu fotogrammetrických metod, přístrojů geodetických a aerokartografických (Tichý). Dále tam studovali lnářství, semenářství a pěstování tabáku (Chmelař), agrochemii a zemědělskou bakteriologii (Trnka), fyziologické metody a přístroje, genetiky, chov hospodářských zvířat, drůbežnictví (Kříženecký). Dalšími předměty zájmu byly fytopatologie, výživa zvířat, zemědělské organizace, školství a výzkumnictví, účetnictví. Lesníci jezdili do Německa studovat lesní zvěř a řešit otázky lesního stanoviště. Do Francie směřoval zájem představitelů ústavů zemědělské a lesnické botaniky a fytopatologie, zemědělského strojnictví a geodézie, pedologie a národního hospodářství. Botanikové navštěvovali Biologickou přímořskou stanicí ve Ville Franche, kde sbírali botanický materiál pro ústavní sbírky (Vodrážka, Uhrová). Lesníci zaměřili zájem na francouzskou typologii lesa (Zlatník) a školkařství (Bayer A). Rakousko, kde působil za 1. světové války, navštěvoval zejména prof. Tichý a zajímal se tam o nové metodiky ve stereofotogrammetrii, o fotografickou techniku a nové přístroje. Studijní pobyty tam trávili učitelé, zaměřeni na zemědělskou statistiku (Peterka), botaniku (Bayer, Uhrová), chemii (Knop), genetiku (Kříž). Do Anglie zajížděli nejvíce zootechnici (Taufer, Kříženecký) a pedologové na kongresy (Novák, Smolík). Švýcarsko se stalo doménou zájmu profesora Knopa, který po absolutoriu na pražské technice tam působil v laboratoři věhlasného profesora Khermanna na studijních pobytech. Mezi válkami navštěvoval fotochemické laboratoře prof. Henriho na univerzitě v Curychu, laboratoře a chemické továrny. Také prof. Tichý zajížděl do Švýcarska studovat geodetické přístroje, fotogrammetrické metody a státní a civilní službu měřičskou. Do úřadu práce v Ženevě vedl prof. Peterku zájem o zemědělskou statistiku. Severské země navštěvoval docent Kříženecký, byl hostem např. biologické stanice v Kristianbergu, kde studoval organizaci zootechnického výzkumnictví a organizace živočišné produkce. Na polských vysokých školách a výzkumných ústavech se prof. Novák zajímal o půdní kartografii. Prof. Zlatník prováděl v Polsku geobotanický a fytoecologický výzkum východních Karpat. V Jugoslávii pobývali botanici profesori Vodrážka a Bayer, zoolog doc. Kratochvíl a fytopatolog doc. Baudyš. Cestu po Bulharsku a Turecku absolvovali botanikové Vodrážka a Bayer. Maďarsko lákalo do biologické stanice na Balatonu ke studiu zoologie a ornitologie prof. Soudka. Maďarskou zootechniku a zoologii studoval na místě i docent Kříženecký. Na sovětskou výrobu živočišnou se zaměřil prof. Taufer, na vinařsko-ovocnickou produkci v SSSR doc. Neoral. Doc. Kříženecký pobýval v genetickém ústavu Carnegieho institutu ve Washingtonu.³⁵

V Americe dleli ve 20. letech jako stipendisté Rockefellerovy nadace (RN) doktor Soudek, pozdější první profesor použité entomologie a soukromí docenti Smolík a Kříženecký. Devízou stipendistů RN byla možnost pracovat na tématech, na které neměli doma prostředky, podmínky nebo příležitost. Význam stipendií RN shrnul doc. Kříženecký takto: „*Při práci a vzdělání v cizině není však hlavním a nejdůležitějším vlastní, úzký vědecký*

výzkum, nýbrž daleko více poznání cizích pracovních metod vůbec, organizace a ducha vědecké práce v jiných zemích, zařízení a organizace ústavů, styk s osobami a osobnostmi a inspirace pohledem z cizích hledisek“.³⁶ Stipendisté RN po návratu do republiky propagovali „zdravou amerikanizaci“. Všichni se setkali s postojem kolegů, které profesor Masarykovy univerzity Vladimír Úlehla lapidárně shrnul takto: „Když jsem se vrátil, naplněn hrůzou z pomalosti a zaostalosti věcí u nás, byl jsem od několika kolegů na universitě, jiní se mnou přestali mluvit, považován prostě za blázná nebo za nepříjemného enfant terrible, který ruší drze jejich velebný a důstojný klid“.³⁷ Po návratu do Československa se stal u nás předním reprezentantem, znalcem a průkopníkem praktické entomologie, avšak s velkými obtížemi prosazoval zkušenosti nabyté stipendijním pobytem z RN.

Poradnictví, extenze, kursy

Předpokladem zemědělského pokroku měla být rovnováha mezi vědou a praxí. Jak lapidárně přirovnal Edvard Reich, že „tam, kde jede věda automobilovou rychlostí a praxe, zvláště selská, zůstává v tempu nákladního vozu, taženého pomalým potahem, brzy se kontakt ztrácí a disparita mezi vědou a praxí se rozšiřuje“. Byl přesvědčen, že šíření zemědělské osvěty může napomoci vyšší intenzitě, rentabilitě, produktivitě a kvalitě zemědělské výroby.³⁸

Pro šíření nejnovějších výsledků vědy a poskytování vzdělání širokým vrstvám obyvatelstva na vědeckém základě byla založena Extenze čl. vysokých škol v Republice československé. Od roku 1920 VŠZ participovala na pořádání lidových přednášek Zemědělsko-lesnickou extenzí.³⁹ Debatní, přednáškový a exkurzní cyklus lesnické fakulty nazývaný Lesnický vědecký kurs se těšil mimořádnému zájmu praktické lesnické veřejnosti.⁴⁰ Škola byla mozgovým trustem ke kvalifikovaným posudkům ve všech zásadních problémech zemědělství a lesnictví, čehož využívaly ústřední úřady ke zpravodajství, k připomínkování legislativních norem, vysoké školy, zemědělské organizace a instituce ke konzultaci nejruznějších záměrů. Návaznost na střední zemědělské a lesnické školství VŠZ neztratila. Vyjadřovala se k osnovám, zkušebními řádům, její profesori zasedali ve zkušebních komisích. Kromě uvedených činností od roku 1923 poskytoval Státní ústav pro zkoušení zemědělských strojů při VŠZ kvalifikované poradenství továrnám hospodářských strojů, zemědělcům i jiným žadatelům. Prováděl za úplaty zkoušky hospodářských strojů a expertízy pro firmy vyrábějící zemědělské stroje (Wichterle a Kovařík, Prostějov).

Do poradenské činnosti se vysoká škola dále zapojovala také v jiných institucích. Profesori byli činní od roku 1922 ve Svobodném učení selském a působili od roku 1926 v Zemědělském rozhlasu. Pro poradenství a výzkumnictví založil v roce 1934 Svaz výzkumných ústavů zemědělských časopis Zemědělský pokrok. Jeho redaktorem a současně ideovým zakladatelem Tiskové a ediční služby Svazu byl profesor Chmelař. Prof. Černý vedl Strojnickou přílohu Čs. zemědělece a založil kursy pro výcvik řidičů motorů v zemědělství.⁴¹

Knihovna

Základem vědecké práce školy se stala vědecká literatura v ústřední knihovně a ústavních knihovnách. Zřízena byla v roce 1920 a mohli ji využívat jen učitelé školy. O dva roky později byla knihovna otevřena i pro posluchače. Díky tzv. americké akci přicházely od roku 1920 do ústřední knihovny pravidelné zásilky knih, časopisů a bulletinů z vysokých škol, ministerstva zemědělství a výzkumných stanic odborných publikací z USA a Kanady. Např. v roce 1925 čítala knihovna 9 500 svazků, z nichž 4 500 bylo anglických. Knihovna byla doplňována i publikacemi z dalších jazykových oblastí, hlavně německé. Od poloviny 30. let se snažil profesor Chmelař, jako předseda knihovní komise, přebudovat ústřední knihovnu VŠZ na ústřední zemědělskou knihovnu moravskoslezskou podle vzoru knihov-

ny ČAZ. Výměna publikací v rámci republiky i s cizinou nabývala na intenzitě po roce 1924, kdy škola začala vydávat a distribuovat vědecký časopis Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně.⁴² Výsledky pokusnické a výzkumnické činnosti na školním zemědělském statku byly publikovány zásluhou profesora Chmelaře v ročenkách Zprávy Školního statku v Žabčicích.⁴³

Zemědělská literatura, tisk

Chronickým problémem meziválečné doby byly potíže s vydáváním vědeckých knih, hlavně monografií, a to pro omezené možnosti, velký náklad a nepatrný odbyt. Profesori publikovali převážně s podporou jiných institucí, zejména ministerstva školství a národní osvěty. Monografie vydávali v rámci edičních řad ministerstva zemědělství. Přispívali do Věstníku a Sborníku ČAZ, do zpráv Svazu státních výzkumných ústavů zemědělských. Psali do Lesnické práce, Československého lesa, Československého zemědělce s přílohou Zemědělské školství a výzkumnictví a do dalších odborných časopisů dle svého vědeckého zaměření. S jejich jmény se setkáme i v tiskových orgánech již zmíněných vědeckých společností (Práce Moravské přírodovědecké společnosti, Biologické listy).

Naučné slovníky, encyklopedie, odborná terminologie

Překážkou soustavného vývoje zemědělského pokroku byla neujasněnost vnitřního třídění zemědělských věd a odborná zemědělská terminologie. Doc. Kříženecký teoreticky zpracoval a k diskusi předložil problematiku soustavy a klasifikace zemědělských věd. Prof. Koňšel redigoval Naučný slovník lesnický (1934–40), který vydávala Maticе lesnická. Společně s prof. Hašou se podíleli na Německo-českém slovníku lesnickém, kde se snažili, jak se vyjádřil prof. Koňšel ve svých pamětech „*osvobodit lesnickou mluvu z pout němčiny*“.⁴⁴ Učitelé školy přispívali rovněž do oblíbeného třísvazkového Zahradnického, ovocnicko-vinařského slovníku, který vydávala ČAZ.

Závěr

Zřízení Vysoké školy zemědělské v Brně jako samostatné státní vysoké školy nikoliv pouze fakulty při univerzitě nebo technice bylo dovršením více než 150 letého úsilí o vysoké zemědělské učení na Moravě. Po překonání krize počátkem 20. let, ohrožující její integritu a existenci, zahájila škola aktivní vědeckou, pedagogickou a vědecko-osvětovou činnost. Působení učitelů VŠZ přispělo ke zvýšení prestiže zemědělských a lesnických věd a sociálního statusu jejich představitelů a vedlo k věhlasu vědecké práce školy doma i v cizině. Díky personální unii a symbióze vědeckého programu výzkumných ústavů zemědělských a lesnických a brněnské VŠZ dosáhlo spojení výuky, vědy a praxe mimořádných úspěchů. Výsledky její činnosti se promítly do rozvoje základního vědeckého poznání v oblasti zemědělských, lesnických a biologických věd a našly praktické využití v zemědělství, lesnictví a sloužily k zajištění výživy lidu. VŠZ v Brně již období mezi dvěma světovými válkami prokázala, že má nezastupitelné místo mezi ostatními československými vysokými školami.

Výrok emeritního rektora a profesora VŠZ Josefa Taufera, zakladatele zootechnického výzkumnictví na Moravě, se výstižně vztahuje na poslání, charakter a význam brněnské VŠZ v době meziválečné: „*Žádná vysoká škola netkví svými kořeny tak hluboko v praktické činnosti lidské jako právě vysoké školy zemědělské, jež nemohou postrádat mízy životní praxe, stejně jako tato nemůže obejít se bez výsledků, bez plodů bádání vysokých škol a výzkumných ústavů zemědělských*“.

Poznámky:

- 1 Mikovcová Alena, Vysoké školy zemědělské v českých zemích v letech 1867–1918, Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918, Sborník z konference, Práce z dějin vědy, sv. 11, Praha 2003, s. 674–685.
- 2 Hlavinka V., Vysoká škola zemědělská na Moravě, Moravskoslezská revue, 1913–1914, 10, Brno 1914, s. 127–128; Reich Edvard, Příští budování zemědělského školství, zvláště vysokého, na Moravě, Moravský venkov, 1916, 8, č. 56–73, 13. 5. 1916–24. 6. 1916.
- 3 Reich Edvard, Usilování o vysoké učení zemědělské na Moravě, Památce Kuneše Sonntaga, Praha 1932, s. 150.
- 4 Vysoké školy technické, Sborník, Praha 1957, s. 52–53; Vávra Miloslav, Padesát let Vysoké školy zemědělské v Brně, Brno 1969, s. 35–39.
- 5 Archiv Ministerstva zahraničních věcí, III. Sekce (zpravodajská), karton 545.
- 6 Archiv Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně (MZLU), fond A1, Vysoká škola zemědělská v Brně, sg. A 5, Plenární profesorský sbor VŠZ, karton 33, inv.č. 133. Zemědělsko-lesnické oddělení bylo zřízeno až za Slovenského státu v roce 1939 na bratislavské technice.
- 7 Archiv Kanceláře presidenta republiky, Korespondence s MŠANO, č.j. 4300/30-IV/2.
- 8 Např. Zemědělské školství a výzkumnictví, příloha Československého zemědělce, roč. I- IV (1920-1922), Zemědělský archiv, roč. 10–12 (1919–1921), Svoboda, roč. I–III (1919–3 (1921)).
- 9 Jeho příčinám finance, získané z prodeje přebytků lihu, cukru a strojených hnojiv, nebyly brněnské VŠZ, na rozdíl od pražské VŠZLI, vůbec poskytnuty. Brněnská škola jej vinila i z podílu na tom, že rozpočet VŠZ na rok 1922 byl zkrácen „s odbornou zlomyslností“ o více než 1, 5 miliónu Kč a položky na školní statky vypadly vůbec.
- 10 Památník Vysoké školy zemědělské v Brně 1919–1929, Brno 1930, s. 24.
- 11 Moravský zemský archiv v Brně, fond A 9, Zemský výbor moravský, fasc. 4993, sg. 09/1. Brněnská VŠZ udělila první čestné doktoráty v roce 1928 Staňkovi, Hodžovi a prof. Stoklasovi.
- 12 Archiv MZLU, fond A 1, sg. A 7, kartony 26–53, inv. č. 142–162.
- 13 Archiv MZLU, fond A1, sg. A 13, Výroční zprávy, karton 67, inv. č. 238.
- 14 Soudobá československá věda zemědělská, její budoucí vývoj a úkoly, Časové otázky zemědělské, č. 14, Praha 1929, s. 129–139.
- 15 Reich Edvard, Vlácil Bohuš, Malá Encyklopedie Zemědělství, Praha 1937, s. 785.
- 16 Archiv MZLU, fond A 1, sg. A1 Instalace rektorů, Ročenky VŠZ, karton 3, inv.č. 27-28; fond C 2 „Sbírka fotografií a medailonů osobností VŠZ, kartony 1–4.
- 17 Mašek Norbert, Kuciel Jiří, Prof. MVDr. Josef Taufer (1868–1994) zakladatel a budovatel výzkumnictví a vysokoškolské výuky zootechniky, Acta univ. Agric. (Brno), fac. agron., roč. XXXVII, 1989, 1–2, s. 247–251.
- 18 Rybářsko-hydrobiologická stanice Františka Harracha ve Velkém Meziříčí na Moravě, Velké Meziříčí 1931, s. 4–38.
- 19 Výroční zprávy výzkumných ústavů zemědělských RČS za léta 1924–1931, Praha 1927–1931; Zemědělské výzkumnictví v pětiletí 1932–1936, Praha 1939; Zprávy o činnosti Moravského zemědělského výzkumného ústavu zemědělského v Brně za léta 1922–1924, Brno 1923–1925.
- 20 Archiv Masarykovy univerzity, fond A 12 Biologická stanice českých vysokých škol Lednice, karton 1; Moravské zemské muzeum, Zoologické oddělení, pozůstalost č. 868, Emil Bayer, karton 7.
- 21 Ročenky Československé akademie zemědělské 1924–1927, 1928–1930, 1931–1933, 1934–1936, Praha 1925–1937.
- 22 Moravský zemský archiv (MZA), fond B 26, Policejní ředitelství v Brně-spolky, karton 3276/č. j. 174/51.
- 23 Pulec Jiří, Kalendovská Jiřina, Spolupráce brněnských vysokých škol v meziválečném období, Universitas, 1994/4, s. 46–47.
- 24 MZA, fond B 26, karton 3329.
- 25 Zpráva českého odboru zemědělské rady moravské vydaná při třicetiletém jubileu zemědělské rady moravské 1898–1908–1928, Brno 1928.
- 26 Snahy o reformu vysokého školství zemědělského a zvěrolékařského v ČSR, Časové otázky zemědělské č. 32/1932, Praha 1932, s. 10–18, 47–69, 91–104, 111–126, 150–157, 204–212, 257–260, 273–285.
- 27 Zemědělský pokrok, roč. I–VI, 1934–1939.
- 28 Archiv MZLU, fond A1, sg. D 17, Statistika posluchačů VŠZ, karton 109.
- 29 Archiv MZLU, fond G1, Spolek posluchačů zemědělského inženýrství na VŠZ v Brně, kartony 1–2.
- 30 Archiv MZLU, fond A9, Lesnický odbor VŠZ, karton 139, č. j. 144/35.
- 31 Zemědělský inženýr, příloha Zemědělského pokroku, roč. I–IV, 1934–1939.
- 32 Mikovcová Alena, Ruská a ukrajinská věda na Vysoké škole zemědělské v Brně, Sborník z konference „Věda v exilu“, pořádané 11.–12. 11. 2003 Výzkumným centrem pro dějiny vědy v Praze, rkp.

- 33 Moravské zemské muzeum, Zoologické oddělení, tamtéž.
- 34 Archiv MZLU, fond A1, sg. C 40, Rigorosa, kartony 90–92.
- 35 Archiv MZLU, fond A 1, sg. A 13, Výroční zprávy VŠZ, karton 67, inv. č. 238.
- 36 Kříženecký Jaroslav, Účast Československa na badatelských stipendiích (Research Fellowships) Rockefellerovy nadace v oboru zemědělství, Věstník Československé akademie zemědělské (ČAZ, roč. VII, 1931, s. 87–90.
- 37 Úlehla Vladimír, Americká věda, Věstník ČAZ, roč. IV. s. 49.
- 38 Reich, E., Vlášil, B., Malá Encyklopedie..., s. 785.
- 39 Extense československých vysokých škol v Republice československé v třicetiletí 1898–1928, Praha 1928, s. 26–28; Archiv MZLU, fond A 1, sg. A 7, karton 601, inv. č. 185.
- 40 Archiv MZLU, fond B 9, Pozůstalost Oktavián Farský, karton 15.
- 41 Archiv MZLU, fond C 2, tamtéž.
- 42 Archiv MZLU, fond A1, sg. C 19, Knihovna, karton 86, inv. č. 320.
- 43 Chmelař František, Zprávy Žabčického školního závodu zemědělského Vysoké školy zemědělské v Brně, č. 1–6, 1925–1934, Brno 1931–1935.
- 44 Konšel Josef, Moje cesta, Brno, 2003, s. 41.

The Share of the Brno Institute of Agriculture on the Development of Agricultural Progress in the Inter-War Czechoslovakia

Abstract

The establishment of the Brno Institute of Agriculture as an independent university-level school, i.e. not just a faculty within a university or a technical institute, came as a climax of over 150 years of efforts to establish this kind of school in Moravia. After the school overcame the crisis in the early 1920s, during which its integrity and existence were at stake, it successfully normalized its scientific, pedagogical and popular-educational activities. The work of its teachers caused that the agricultural and forestry sciences and their representatives gained higher social status and their research results received renown both at home and abroad. Thanks to the personal unity and symbiosis of research programs of research institutes in forestry and agriculture with the Brno Institute, the union of teaching, research and practice yielded exceptional successes. The results of its activities were reflected in the development of basic scientific knowledge in the fields of agricultural, forestry and biological sciences and helped to gain ensure more food supplies for the people. The Brno Institute of Agriculture managed to prove in the inter-war period that its place among other Czech university-level schools is irreplaceable.

Politicky motivované vylučování studentů v zakladatelském období komunistického režimu

Černá kapitola z dějin vysokého zemědělského a lesnického školství v Praze

PETR BLAŽEK – MICHAL KUBÁLEK

„Komunistická strana Československa ve svých závažných usneseních zdůrazňuje mimořádný význam přípravy kádrů pro náročné úkoly socialistických přeměn na vesnici a ukládá školním orgánům povinnost vytvářet podmínky pro průběžné zvyšování jejich kvalifikace.“
Doc. ing. Miloslav Chroust, CSc.¹

Vylučování studentů z vysokých i středních škol z politických a ideologických důvodů je smutná, ale neopominutelná kapitola dějin českého školství 20. století. Tématem této historické studie je vylučování studentů na pražské Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT (od roku 1952 Vysoké škole zemědělské v Praze) v prvních letech komunistického režimu. Cílem bylo popsat jednotlivé etapy vylučování na sledované škole, jeho mechanismus, institucionální zajištění a vazby na širší politické záměry, cíle a směrnice celostátní kádrové politiky. Ta se dá jednak chápat jako naplňování základního cíle totalitního režimu, kterým je přebudování společnosti podle daného ideologického projektu, ale zároveň instrumentálně také jako způsob, jímž si nová politická garnitura upevňuje a stabilizuje svou moc.²

Při zpracovávání tématu autoři vycházeli zejména z dokumentů, uložených v archivu České zemědělské univerzity (do konce roku 1994 VŠZ) v Praze.³ Nevýhodou tohoto pramene je jeho neúplnost – pouze minimální doklady se dochovaly k činnosti rehabilitační komise, která na škole působila na konci šedesátých let a představovala první příležitost pro určitou bilanci celého procesu. Nepoměrně obsáhlejší je archivní fond rehabilitační komise z počátku devadesátých let. Obsahuje především jednotlivé složky žadatelů o rehabilitaci a přiznání inženýrského titulu, které vedle žádostí a dokladech o rozhodnutí komise obsahují také v mnoha případech životní příběhy žadatelů (bývalých studentů), doklady o studiu a další dobové dokumenty, například pozvánky na prověrky a zamítnutí odvolání. I zde se ovšem vyskytly určité problémy, které souvisí se skutečností, že zmíněné fondy nejsou uspořádány. Navíc v prvním období po únoru 1948 postupovaly nové mocenské orgány značně neformálně, řízení byla často pouze ústní. Z tohoto důvodu se nezachovaly takřka žádné písemné doklady o prvních vlně vylučování studentů. Obdobná situace paradoxně nastala na počátku devadesátých let, když po vyřízení žádostí o rehabilitaci zástupci některých fakult předali do archivu pouhé torzo původní dokumentace (většinu dokladů patrně vrátili zpět žadatelům). V archivu ČZU také zcela chybí doklady o rozhodování příslušných školních institucí (kádrové oddělení, stranické organizace či porady vedení školy).⁴

Absence dokumentů je ještě výraznější v případě archivu ČVUT, jehož součástí VŠZLI byla až do roku 1952. Relativně obtížné je také badání v SÚA, kde jsou uloženy dokumenty bývalého ÚV KSČ. Vzhledem k časovým možnostem zde autoři provedli pouze předběžný výzkum. Také pamětníků ochotných k rozhovorům již mnoho nežije, hlavní pramen v tomto ohledu proto představují písemné životopisy žadatelů o rehabilitaci, které v některých případech obsahují také podrobnosti o průběhu řízení či uvádějí jména členů prověrkových komisí. Velmi otevřeně popsal proměnu atmosféry na škole v prvních dvaceti letech komunistického režimu někdejší docent Provozně ekonomické fakulty VŠZ v Praze ing. Vladimír Chalupný, který se v poúnorovém období osobně podílel na postizích studentů a po srpnové okupaci musel jako bývalý reformní komunist ze školy odejít.⁵

Pozoruhodným dobovým svědectvím jsou kopie rukopisných poznámek někdejšího děkana VŠZLI prof. Vladimíra Kosila o výsledcích tzv. studijních prověrek v roce 1949.⁶ Významně doplňují základní studii historičky Vladimíry Hradecké, která při popisu plošného vylučování studentů v roce 1949 vycházela z archivních fondů SOA v Praze. K postihům vysokoškoláků publikovali podnětné studie také další historici, zejména Josef Hanzal, Zdeněk Pouta a Karel Jech.⁷

Organizační a personální proměny školy

Protože české vysoké školy byly od listopadu 1939 takřka na šest let uzavřeny, byl pro jejich poválečnou obnovu charakteristický do té doby nezvykle vysoký počet uchazečů o studium. V posluchárnách vedle sebe seděli někdejší vysokoškoláci z třicátých let, kteří již založili rodiny, a čerství maturanti, kteří středoškolská studia absolvovali ve válečném období. Vysoké školy, jejichž počet se v tomto období značně rozrostl, trpěly nedostatkem vyučovacích prostor. Pro poválečnou atmosféru na školách byla nejvíce typická radikalizace části studentů a růst vlivu politických stran.⁸

Pražské vysoké zemědělské školství bylo v roce 1945 obnoveno v rámci Českého vysokého učení technického v Praze. Škola měla sídlo v Dejvicích, kde byl již v roce 1936 otevřen moderní areál. Pod názvem Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství existovala až do 8. července 1952, kdy byla vládním nařízením č. 40 Sb. vytvořena samostatná Vysoká škola zemědělská v Praze.⁹ Rozdělena byla na tři fakulty: agronomickou, ekonomiky a organizace socialistického zemědělství a fakultu mechanizační. Odděleno bylo studium lesnictví. Lesnická fakulta zůstala součástí ČVUT až do roku 1959, kdy byla fakulta přičleněna k VŠZ. Již v roce 1964 byla zrušena, stala se samostatnou organizační jednotkou školy jako Vědecký lesnický ústav, který byl v roce 1981 přebudován na Ústav aplikované ekologie a ekotechniky. V roce 1960 byla vytvořena Provozně ekonomická fakulta v Českých Budějovicích, dnes Agronomická fakulta Jihočeské univerzity.¹⁰ Jedním z podstatných důvodů těchto organizačních změn byla snaha vytvořit z nově zřízené VŠZ v Praze hlavní školské zařízení pro přípravu vedoucích kádrů pro JZD či obecně pro stranický a úřední aparát zabývající se zemědělstvím. Charakteristické bylo, že již ve školním roce 1950/51 začali na tehdejší VŠZLI studovat absolventi dělnických přípravků, kteří se také velmi záhy zapojili do práce školní organizace KSČ, což jen dokládá jejich směřování k řídicí a funkcionářské praxi.

V roce 1945 studovalo na VŠZLI okolo 1 900 osob, do roku 1986 tento počet stoupl na více než 6 200 studentů VŠZ v Praze. Studium do roku 1952 trvalo čtyři roky (osm semestrů), od roku 1952 bylo pětileté, zkráceno bylo na čtyři roky opět v roce 1981. Na agronomické fakultě proběhly v letech 1958 až 1962 dva čtyřleté cykly studia vybraných stranických pracovníků, celkem je absolvovalo 54 osob.¹¹

Neklidný politický vývoj prvních poválečných let se projevil i v častých personálních změnách vedení školy. Prvním poválečným děkanem se stal prof. Karel Matyáš, který byl již děkanem do 17. listopadu 1939, kdy byla výuka na českých vysokých školách okupanty zastavena. V roce 1946 byl vystřídán prof. Stanislavem Knorrem, v roce 1947 se děkanem stal prof. Jiří Anderle, který představoval politicky kompromisního kandidáta. Politické napětí se viditelně projevilo také v personální politice školy, už v roce 1945 museli VŠZ opustit profesori Vladislav Brdlík a Jaroslav Peklo, kteří měli – obdobně jako řada dalších vyučujících a studentů – před rokem 1938 osobní vazby na agrární stranu, nejsilnější meziválečnou politickou formaci. Po volbách 1946 jim byl na necelé dva roky umožněn návrat, změna původního rozhodnutí měla rovněž politické pozadí – změnilo se obsazení ministerstva školství, které do únorového převratu převzal národní socialista Jaroslav Stránský.

Přelomovým datem se ovšem stal únorový převrat v roce 1948. Profesor Anderle byl záhy odvolán z funkce děkana a na jeho místo byl již 3. března 1948 jmenován profesor

Vladimír Kosil, přednosta Ústavu půdoznalectví a bioklimatologie VŠZ, který v této funkci setrval až do roku 1960 (od roku 1952 jako rektor VŠZ). Profesor Kosil byl jednou z klíčových postav vývoje pražské VŠZ v poúnorové době. Jeho původní jméno bylo Vladimír Gössel, změnu jména na Kosil mu povolil v roce 1947 svým výnosem Zemský národní výbor. Z jeho dochovaného osobního svazku, který je uložen v archivu ČZU v Praze, je patrné, že se jednalo o pečlivého a organizačně zdatného člověka, většinu stupňů své akademické kariéry absolvoval už před druhou světovou válkou, během protektorátu vykonával úřednickou funkci na ministerstvu zemědělství. V době únorového převratu mu bylo již padesát let.¹² Podle ústních svědectví několika oslovených pamětníků si prof. Kosil velmi dobře uvědomoval sílu nastupujícího stranického aparátu, byl připravený přizpůsobit se zcela jeho požadavkům a přidržet se vždy převládající politické linie. Proto také nominálně stanul v čele mechanismu provádějícího čistky a prověrky na škole. Nástupcem prof. Kosila v rektorské funkci se stal prof. Karel Kudrna, který stál v čele VŠZ do roku 1966. V souvislosti se společenským a politickým uvolňováním se v tomto roce stal rektorem prof. Emil Kunz. V roce 1970 byl vystřídán prof. Ctiborem Lédlm, děkanem Provozně ekonomické fakulty v Praze, jehož politická spolehlivost byla pro „normalizátory“ mimo pochybnost. V čele VŠZ byl až do roku 1985, kdy byl vystřídán prof. Josefem Červenkou.

Po zřízení pražské VŠZ v roce 1952 bylo rovněž důležité personální obsazení vedoucích míst na jednotlivých fakultách. Z politického hlediska byla v tomto ohledu profilová fakulta ekonomiky a organizace socialistického zemědělství. Jejím prvním děkanem se stal prof. Jiří Kotátko, podle dobové publikace z roku 1975 „zakládající člen KSČ, internacionalista a opravdový přítel a znalec Sovětského svazu“.¹³ Mezi jeho nástupci se například v letech 1960–1962 objevil člen prověrkových komisí z roku 1949 a paradoxně o dvacet let později předseda rehabilitační komise prof. Jaroslav Píč nebo v letech 1962–1970 zmíněný prof. Ctibor Lédl. Pro atmosféru na VŠZ v padesátých letech bylo charakteristické také obsazení vedoucího místa na Mechanizační fakultě. Podle vzpomínek doc. Vladimíra Chalupného neměl její první děkan prof. Eduard Polák vysokoškolské vzdělání a prokazoval svou kvalifikaci vysvědčením ze sovětské střední průmyslové školy.¹⁴

Hlavní etapy vylučování studentů

V dubnu 1968 náměstek ministra školství doc. Juraj Sedlák vypracoval pro potřeby správní rehabilitace stručnou zprávu o politicky motivované diskriminaci studentů a vysokoškolských zaměstnanců v předchozích dvaceti letech. V úvodu přiblížil hlavní vlny postihů: „V letech 1949–1958 probíhala celá řada akcí, za nichž byli ze škol odstraňováni jednak studenti (žáci), jednak učitelé. Tak v roce 1949–1959 došlo k tzv. očištění vysokých škol a ke studijním prověrkám, jimiž byli postiženi jak studenti, tak učitelé; v letech 1951–1952 došlo k podobné akci (hlavně na Slovensku) pod heslem odstranění buržoazně nacionalistických živlů, v roce 1951 v rámci akce 77 000 bylo posláno do výroby značné množství učitelů; v roce 1952 byli z vysokých škol zemědělských a veterinárních vylučováni třídně nevyhovující studenti; v letech 1953–1958 probíhalo odstraňování učitelů pro náboženské přesvědčení a z důvodů souvisejících se socializací vesnice; v roce 1956 museli odejít ze škol někteří studenti a učitelé pro kritická stanoviska zaujatá po XX. sjezdu KSSS; v roce 1958 – v rámci tzv. třídně politické prověrky – byla ze škol a ze školských orgánů vyloučena řada dalších pracovníků. V letech 1958–1967 došlo k individuálnímu vylučování studentů a učitelů pro jejich účast nebo schvalování různých studentských akcí (majáles apod).“¹⁵

Jak je z citovaného dokumentu patrné, byli vysokoškolští studenti plošně vylučováni především v zakladatelském období komunistického režimu, jak historik Karel Kaplan popsal období let 1948–1953. Vzhledem k neúplnosti archivních pramenů je možné jejich celkový počet na sledované vysoké škole určit pouze přibližně. Několik desítek osob bylo vylouče-

no v prvních měsících po únorovém převratu, dalších minimálně 483 studentů opustilo školu v roce 1949 při tzv. studijní prověrce a stejný osud postihnul 18 studentů v letech 1952 a 1953 v souvislosti s kampaní proti příslušníkům „vesnických boháčů a městské buržoazie“. Celkově bylo tedy v letech 1948–1953 při plošných prověrkách vyloučeno ze studií na VŠZLI přibližně 600 osob. Většina z nich se již na vysokou školu nevrátila, pouze menší část dokončila vysokoškolská studia později, většinou v šedesátých letech dálkovou formou. Vedle plošného vylučování musela ze školy odejít v tomto a dalším období řada dalších studentů zemědělských a lesnických oborů, například v souvislosti s odsouzením jejich příbuzných z politických důvodů. Pokud to byli mladí muži, čekala je po vyloučení základní vojenská služba, kterou v padesátých letech většina z vyloučených absolvovala v Pomocných technických praporech. Někteří vysokoškoláci však na své vyloučení ze studií nečekali a odešli do exilu. Je rovněž nutné zdůraznit, že ačkoliv další studenti ze školy nemuseli při plošných prověrkách odejít, byli během dalšího období sledováni jako „politicky nespoléhavé osoby“ a měli problémy se získáním odpovídajícího zaměstnání.

Od školního roku 1948/1949 se výrazně změnilo postavení studentů, jejichž dosavadní studijní volnost byla omezena systémem postupových a souborných zkoušek. Studenti prvních ročníků měli povinnost účastnit se přednášek a cvičení, neúčast vedla k disciplinárnímu řízení, které mohlo skončit vyloučením ze studia. Diskriminaci byly po celé období komunistického režimu vystaveny tisíce žáků a studentů při přijímacím řízení, které bylo právě zavedeno v tomto období. Při přijímacích pohovorech sehrála významnou roli kádrová oddělení, která byla zřízena na počátku padesátých let. Dlouholetým vedoucím kádrového oddělení na VŠZ byl Antonín Franta, který také významně ovlivňoval personální obsazení jednotlivých fakult. Kritérium „třídního původu“ uchazeče nebylo při jeho přijímání ke studiu na vysokou školu rozhodující pouze v druhé polovině šedesátých let, kdy se společenská a politická atmosféra na několik let uvolnila. V ostatních letech bylo vedle studijních výsledků uchazeče na střední škole neméně podstatné jaký měl uchazeč kádrový posudek, zda byl doporučen střední školou, zaměstnavatelem či národním výborem v místě bydliště. Na postihu značného množství osob se v tomto kontextu podílelo nejen několik desítek vedoucích osob, ale také tisíce často bezejmenných úředníků, jejichž nečitelné rukopisy umocňují byrokratickou povahu výběru „vhodných uchazečů“. Na okraj poznamenejme, že však s postupným opouštěním revoluční mobilizace (či ironicky řečeno spíše degradací politického režimu) do hry stále více vstupoval klientský systém, v jehož rámci se za úplatu leccos mohlo ovlivnit.¹⁶

Akční výbory Národní fronty

První studenti byli z českých a slovenských vysokých škol neoprávněně vyloučeni bezprostředně po uchopení moci KSČ. V celé zemi se již od 22. února 1948 ustavovaly na pokyn komunistického vedení tzv. Akční výbory Národní fronty, které protiprávně rozhodovaly o vedení centrálních úřadů, odstraňovaly nepohodlné ředitele škol, závodů, ovládly redakce a postavily se do čela společenských organizací.¹⁷

Postup akčního výboru na VŠZLI měl obdobně jako v jiných institucích živelný charakter. Desítkám postižených studentů nebyl většinou předán písemný doklad o důvodech vyloučení.¹⁸ Informování byli často pouze ústně členy akčního výboru, kde podle vzpomínky Vladimíra Chaloupeckého působili vedle komunistů také někteří sociální demokraté: „Únor 1948 znamenal samozřejmě úplný obrat. Odborová organizace, kde měli komunisté díky zřízencům a jinému pomocnému personálu většinu, se připojila k vyhlášené hodinové generální stávce, kterou vyučující respektovali. Nekomunističtí studenti naopak demonstrativně odstraňovali během stávky sních před kolejemi. Byl ustaven akční výbor Národní fronty, do něhož se podařilo získat i zástupce sociálně demokratických studentů. Na žádost AV NF abdikoval tehdejší děkan prof. Anderle a děkanem se stal prof. Kosil, pozdější první

rektor samostatné VŠZ. Došlo také k první čistce. Pokud si pamatuji, z učitelského sboru byli propuštěni prof. Brdlík, prof. Ernest, prof. Peklo a doc. Mašek a dále studentští předáci Vencl, Volný, Palme aj. Hlavním činitelem v akčním výboru byl ing. [Oldřich] Štika, který brzy ze školy odešel na jiné pracoviště a na školu se vrátil až v druhé polovině 50. let.¹⁹

O prvním kole vylučování studentů na VŠZLI nejsou doposud k dispozici archivní dokumenty, které by v celistvosti umožnily jeho rekonstrukci. Na druhou stranu existují doklady o některých konkrétních případech, které řešila rehabilitační komise na počátku devadesátých let. Hlavním cílem akčních výborů na vysokých školách bylo podle dobové frazeologie „likvidovat do všech důsledků pol[itické] posice reakce“.²⁰ Mezi vyloučené tudíž patřili především nekomunističtí členové studentských spolků a účastníci studentského průvodu na Hrad 25. února 1948, který byl policií násilně rozehán. Jedním ze 117 zatčených studentských demonstrantů byl Josef Choc, který v této době studoval na VŠZLI šestý semestr. Po vyloučení ze studií se odstěhoval na Šumavu, kde pracoval jako hajný. Pomáhal převádět politické uprchlíky za hranice a když mu hrozilo zatčení, odešel do exilu. Jeho životní pouť ho přivedla až do Austrálie, kde pracoval v oboru, který nemohl v Československu dostudovat.²¹ Do exilu odešel také student čtvrtého semestru VSZLI Mirko Janeček, který byl rovněž při studentském průvodu na Hrad zatčen. Několik týdnů strávil ve vězení v Pardubicích a Chrudimi, po propuštění ilegálně odešel v červnu 1948 do západního Německa. Zemědělský obor nakonec studoval na univerzitách v německém Ludwigsburgu, švédské Uppsale a kanadském Guephu.²²

Zvláštní pozornost byla také věnována končícím studentům, kteří již měli být promováni či skládali státní zkoušky, jejich seznamy měly být akčním výborem bedlivě kontrolovány – byla to jedna z posledních možností, jak nastávající absolventy postihnout.²³

Akční výbor vylučoval studenty ze školy po celý rok 1948. Podle vzpomínek někdejšího studenta VŠZLI Jiřího Eichnera vyloučili jenom v říjnu 1948 členové tzv. očištné komise Jankovský, Ruml, Šabatovský, Sillová, Seykora a Štika najednou několik desítek studentů při zápisu do zimního semestru. Při jednání Eichner, který měl pokračovat ve třetím semestru, dostal od komise otázku, jaké má jeho otec zaměstnání. Když odvětil, že je zubním lékařem, Jankovský lakonicky prohlásil: „To je jasné, to je vyřízené, můžeš jít.“ Členové komise také odmítli vyloučenému studentovi, který několik let po odchodu ze školy pracoval jako topič a čeledín, vystavit potvrzení o důvodech svého rozhodnutí a naopak mu vyhrožovali kárným táborem. Všem vyloučeným také komise zabavila indexy, které byly později z místnosti akčního výboru údajně ukradeny.²⁴

Tzv. studijní prověrky

Zdaleka největší počet studentů na VŠZLI byl z politických důvodů vyloučen teprve v prvních měsících roku 1949 při tzv. studijních prověrkách, které proběhly na všech vysokých školách v Československu. Jejich příprava byla zahájena již na podzim 1948. Na schůzi předsednictva vysokoškolského výboru KSČ bylo 13. listopadu 1948 dohodnuto, že plánovaná čistka bude veřejně prezentována jako postih osob, které mají špatný studijní prospěch a musejí z tohoto důvodu opustit školu. O několik dní později generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský jasně popsal, jak si komunistické vedení představovalo další budoucnost školství. Na zasedání ÚV KSČ prohlásil: „Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a postaráme se o to, aby převážná část studujících středních a vysokých škol se rekrutovala z dělnických rodin.“²⁵

V tomto duchu zabezpečilo organizaci čistek ministerstvo školství, věd a osvěty. Dne 30. listopadu 1948 vydalo výnos doplňující dosavadní disciplinární řád pro vysoké školy, na jehož základě ministerstvo jmenovalo tříčlenné disciplinární komise, které měly pravomoc jmenovat tříčlenné subkomise, jejichž složení opět schvalovalo ministerstvo. Podle

výnosu komise měly k vyloučení navrhnout pouze posluchače neplnící předepsané studijní povinnosti. Jejich návrhy měl schvalovat Ústřední akční výbor NF a potvrzovat ministerstvo školství, věd a umění, které také vydalo další směrnice s podrobnými prováděcími pokyny prověrek a časový harmonogram. Ve skutečnosti byly při instruktáži předsedů disciplinárních komisí doplněny o prováděcí předpisy, které měly výhradně interní charakter. Z nich jasně vyplýval politický charakter celé čistky, která měla uvolnit prostor pro prověřené dělnické kádry.

Pro plošné prověrky byly ministerstvem vymezeny tři týdny v závěru zimního semestru 1948/1949. Zvolený termín byl vybrán záměrně tak, aby bylo ještě možné plošně postihnout studenty posledních ročníků, kteří nastoupili na školy bezprostředně po válce. Všichni studenti měli podle vydané směrnice nejdříve vyplnit dotazník vydaný ministerstvem školství a odpovědět na otázku třídního původu, majetku rodiny či politické angažovanosti příbuzných. Podle rukopisných poznámek tehdejšího děkana prof. Vladimíra Kosila bylo na VŠZLI jmenováno postupně 46 subkomisí, z toho 23 pro zemědělské a 23 pro lesnické obory. V poznámkách jsou však zaznamenána pouze příjmení předsedů některých subkomisí, jejichž členové byli prověřeni studenti. Někteří postupně zasedali ve dvou či dokonce ve třech subkomisích. Protože před jednu subkomisi smělo předstoupit nejvýše padesát posluchačů, podílelo se na prověřování a vylučování studentů okolo 100 jejich kolegů. Jedním z nich byl již několikrát zmíněný Vladimír Chalupný: „Prověrka byla řízena celoškolskou komisí, v níž byli profesori a studenti komunisté, dnes již buď zemřelí nebo v důchodu mimo školu a které byly podřízeny tříčlenné ‚pohovorové‘ komise, provádějící pohovory se studenty. Ty byly složeny ze studentů komunistů. Studijních prověrek jsem se účastnil jako člen jedné pohovorové komise. Studijními prověrkami byl vyloučen značný počet studentů, přesný počet mi nebyl nikdy znám a ani dokumentace se nezachovala. Část z nich, která se přihlásila, byla rehabilitována v roce 1968-1969. Pozdější politická diskriminace jinak

Tabulka č. 1 – Předsedové subkomisí na VŠZLI při tzv. studijních prověrkách v roce 1949.²⁷

Číslo subkomise zemědělství	Předseda	Číslo subkomise lesnictví	Předseda
I.	?	I.	Kvasničková, ?
II.	Píč	II.	?
III.	Matoušek	III.	?
IV.	Šilar, Kratochvíl, Sillová	IV.	?
V.	Klabanová	V.	Šimek
VI.	Ruml	VI.	?
VII.	Arnoldová, Dušek, Hrudková	VII.	Miller
VIII.	?	VIII.	Kvasničková
IX.	Lísková	IX.	?
X.	Píč	X.	Fejtek, Šimek
XI.	Hlaváčková [Hlavačková]	XI.	?
XII.	?	XII.	Vajchl
XIII.	Pařík	XIII.	Šařík
XIV.	Zani	XIV.	Kříž
XV.	Čepelák	XV.	?
XVI.	Neuberg, Sillová, Regal	XVI.	Seykora
XVII.	?	XVII.	Šteffel
XVIII.	?	XVIII.	Kadlec, Cvik
XIX.	Hromádka, Sajdl, Ruml	XIX.	?
XX.	?	XX.	Mottl, Pitelka
XXI.	?	XXI.	Košar
XXII.	Julák	XXII.	?
XXIII.	Kudrna	XXIII.	?

smýšlejících se pak dála průběžně na bázi směrnic ministerstva školství o třídních hlediscích při přijímání na vysoké školy. Oporou této politiky se stala nově zřizovaná kádrová oddělení na počátku 50. let. Jeho vedoucím na VŠZ se stal Antonín Franta, prototyp kádrováka tupě a bezvýhradně plnícího vydané směrnice, se kterým jsme měli na pozdější PEF četné spory kolem řady studentů a pro jeho špiclování a hrubé šikanování zaměstnanců děkanátu. Tehdejší děkan prof. Kosil se jej vysloveně bál, jak mi v soukromém rozhovoru přiznal.²⁶

Na rozdíl od prvního kola vylučování po únoru 1948 již sice bylo možné odvolání, ale forma zamítavé odpovědi jasně ukazuje, že se ve skutečnosti o zlepšení situace nejednalo. Je patrné, že naprostá většina žadatelů o změnu rozhodnutí byla bez bližšího vysvětlování odmítnuta. Odpověď byla vytištěna na cyklostylovaném formuláři bez udání data a podpisu (pouze strojopisně bylo uvedeno jméno děkana) a zaslána poštou vyloučenému studentovi. Adresát si přečetl lakonické sdělení, že se jeho odvolání zamítá.

Podle studie Vladimíry Hradecké muselo v souvislosti s tzv. studijními prověrkami odejít 483 studentů, což představovalo 35 % ze všech prověřovaných osob na VŠZLI. Stejně číslo je také uvedeno v rukopisných poznámkách prof. Vladimíra Kosila. Porovnáme-li celkový počet 1 900 studentů z roku 1945 s výše uvedeným počtem prověřovaných studentů v roce 1949, uvidíme, že minimálně několik desítek dalších studentů bylo donuceno odejít ze školy již v předchozích měsících po únorovém převratu. Ať již byl celkový počet vyloučených osob jakýkoliv, je každopádně na místě hovořit o plošné čistce. Postihla často velmi dobré studenty, kteří uvolnili prostor pro většinou nekvalitně připravené absolventy dělnických přípravek.

Tabulka č. 2 – Vykázaný stav při tzv. studijních prověrkách na pražských vysokých školách k 15. únoru 1949.²⁸

počty studentů								
vysoké školy (fakulty)	celkem prověřováno	kladně prověřeno	nerozhodnuto (některé případy osobní nebo zvláštní případy politické)	vyloučeno	vystoupilo	nedostavilo se nebo nevzvedlo dotazník	předáno AV	celkem odešlo ze školy
přírodní vědy	1368	1100	39	110	78	35	6	229
zemědělství a lesnictví	1348	809	56	424		50	9	483
AMU	145	128		12	5			17
VŠPS	1378	877		290		211		501
filosofie	3748	2813		435		500		935
pedagogie	762	702		60				60
práva	3800	1900	500	1050		350		1400
medicína	3925	2948		751		205	21	977
strojírenství	2963	2025	242	696				696
architektura	712	608		90			14	104
farmacie	344	264		69		11		80
AVU	266	226		23	13	4		40
správní nauky	308	271		37				37
chemie	1657	1330		327				327
stavebnictví	708	568		140				140
Umprum	207	194		13				13
VŠHV	2418	1520		898				898
celkem	26057	18283	837	5425	96	1366	50	8937

Vylučování příslušníků tzv. vesnických boháčů a městské buržoazie

Nová etapa vylučování začala v roce 1952 a souvisela s již dříve zahájenou „Akcí K[ulak]“. Tato politicko-administrativní kampaň měla postihnout selský stav, podlomit jeho hospodářské i sociální pozice a připravit tak cestu pro kolektivizaci zemědělství. Důslednější postihy mládeže ze selských rodin, která v té době ještě v určitém počtu studovala na středních a vysokých zemědělských školách, byly jen dalším bodem této kampaně.

Celá koncepce připravované akce včetně harmonogramu byla schválena 18. června 1952 politickým sekretariátem ÚV KSČ.²⁹ Její důležitou součástí byl výklad klíčového pojmu „vesnický boháč“ použitého pro označení postižovaných rodin, který byl značně rozšířen, aby jím bylo možno označit nejen vlastníky půdy nad určitou výměru (20 ha), ale také menší pozemkové vlastníky hospodařící v úrodných oblastech nebo drobné vesnické živnostníky.

Na této schůzi bylo uloženo ministru školství Zdeňku Nejedlému, aby připravil do 15. července 1952 návrh „očisty vysokých škol zemědělských od vesnických boháčů a městské buržoazie“.³⁰ Příprava tohoto návrhu a jeho hlavní principy byly do značné míry ovlivněny již probíhajícím vylučováním ze středních zemědělských škol. Výklad pojmu „vesnický boháč“ byl prakticky převzat z usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 18. června 1952. Přibyl k tomu ale záměr vyloučit z vysokých škol i děti příslušníků „městské buržoazie“; kritéria použitá k rozpoznání „městské buržoazie“ byla opět široká, zahrnovala nejen majitele továren, realit či větších firem, ale také živnostníky, bývalé úředníky a dokonce i příslušníky inteligence, pokud se nezapojili do budování nového řádu.³¹ Výsledný „Návrh na očistu vysokých škol zemědělských a veterinárních od dětí vesnických boháčů a městské buržoazie“ podal ministr Zdeněk Nejedlý (v dohodě s tajemníkem ÚV KSČ Jindřichem Uhrem) 1. srpna 1952. Obsahoval zásady připravované akce, směrnice pro vymezení příslušných sociálních kategorií a připravený návrh usnesení pro politický sekretariát ÚV KSČ. Už v prvním týdnu srpna byly vysoké školy vyzvány, aby „očistu“ provedly do 15. září 1952.³² Předložený návrh „očisty“ schválil politický sekretariát ÚV KSČ definitivně 13. srpna 1952. Konečným podkladem pro provádění prověrek byl interní výnos ministerstva školství věd a umění č. j. 42.343/52 ze dne 25. srpna 1952, který převzal obsah zmíněného dokumentu.³³ Pro dobový mechanismus rozhodování je příznačné, že akce na jednotlivých školách začala ve skutečnosti o dva až tři týdny dříve.

Zajištěním a provedením očisty byli pověřeni rektori příslušných vysokých škol, odpovídali za ni ministerstvu nebo pověřenectvu školství, věd a umění. Návrhy na vyloučení jim připravovaly pro tento případ ustavené kádrové komise, jmenované ministerstvem.³⁴ Komise projednávaly jednotlivé případy podle kádrových materiálů školy a KSČ a podle dotazníku o rodičích, které vyhotovily k tomuto účelu místní národní výbory. Vyloučení se vztahovalo nejen na danou vysokou školu zemědělského nebo veterinárního typu, ale také na všechny ostatní vysoké školy v Československu. Rektorát předkládal seznam vyloučených referátů pracovních sil KNV se žádostí, aby byli přeřazeni především k manuální práci, zejména v zemědělství.³⁵ Vylučování začalo ještě v létě 1952, snahou ministerstva školství bylo, aby skončilo ještě před zahájením školního roku (a do 20. září 1952 byly podány souhrnné zprávy), tj. dokud ještě vysokoškoláci byli na prázdninách. To se ale nepodařilo a jednotlivé případy se vlekly až do zimních měsíců roku 1953.³⁶ Celkový počet vyloučených na VŠZ v Praze byl 18 (odvolání podalo 10 studentů), v případě dalších 23 studentů byla škole doporučena zvýšená pozornost.³⁷ Relativně nízký počet vyloučených je zřejmě možné připsat důkladnosti studijních prověrek v roce 1949 a pak celkově ostražitě kádrové praxi na škole.

Zajímavým příkladem účinnosti školního kádrového mechanismu (ale zřejmě i pozoruhodně dlouhého odporu postiženého) je v tomto ohledu případ Bohumíra Bradá-

če, syna prvorepublikového ministra zemědělství a předsedy Poslanecké sněmovny. Zahájil studia 2. října 1948, poté 25. dubna 1950 přestal podle zápisu v indexu být řádným posluchačem fakulty³⁸ a 3. července 1950 mu bylo podle dalšího zápisu „přerušeno studium“.³⁹ Definitivně byl Bohumír Bradáč vyloučen ze studia 5. června 1952,⁴⁰ tedy v době, kdy se již připravovala koncepce vylučování potomků „vesnických boháčů“ ze škol.

Jak již bylo výše řečeno, již ve školním roce 1950/1951 začali na VŠZLI studovat první absolventi dělnických přípravků (Křovák, Švejda, Nolč, Gono). Zaujali nejen místa vyloučených studentů, ale postupně také ovládli fakultní výbor KSČ a podíleli se na kampani za prosazení tzv. mičurinské agrobiologie. Na nově vytvořené VŠZ v Praze přispěli k posílení atmosféry strachu a hysterie, která dosáhla vrcholu v období procesu s bývalým generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským a dalšími vysokými funkcionáři. Pro ilustraci stačí uvést jednu z dobových událostí. Na katedře zemědělské ekonomiky byl napaden tehdejší děkan fakulty ekonomiky a organizace socialistického zemědělství, prof. Jiří Kofátko, jedním z radikálních studentů: „Na schůzce stranické skupiny vmetl student a pomocná vědecká síla Křovák děkanovi Kofátkovi do tváře, že je nejvyšší čas, aby vysvětlil, kdy a proč si změnil jméno z Katz [původní jméno popraveného André Simona] na Kofátko. A tento Kofátko, kdysi jako sekční šéf, postrach ministerstva zemědělství, nejenže Křováka neseřval, ale roztrásl se mu ruce a hned druhý den přinesl celý fascikl rodinných dokumentů na důkaz, že se jeho předkové vždy jmenovali Kofátkové.“⁴¹

Pozornost věnovaná „kádrovému a sociálnímu profilu“ studujících na VŠZ nepolevovala ani ve druhé polovině padesátých let, zde šlo však spíše již o individuální případy. Zajímavým dokladem je v tomto ohledu „Zpráva o třídním původu některých studentů na VŠZ v Praze“, publikovaná v interním Bulletinu ÚV KSČ z roku 1957.⁴² Vedoucí tajemník OV KSČ v Praze 6 Březina v ní upozorňuje na posluchače VŠZ, kteří nevyhovují svým sociálním původem či rodinnými vazbami, ale přesto na škole studují. Ve zprávě je také uvedeno, že tyto případy a jednotlivé údaje v nich byly potvrzeny kádrovým oddělením VŠZ (Antonínem Frantou), což je doklad spolupráce mocenských orgánů KSČ a kádrového oddělení školy. Nejzajímavější je pasáž, podle níž bylo třem posluchačům z celkového počtu uvedených devíti umožněno studovat po intervenci různých funkcionářů („vedoucí pracovníci ministerstva zemědělství, náměstek ministra zemědělství a lesního hospodářství soudruh Vlček, bývalý náměstek ministra dopravy s. Urx, nyní velvyslanec ve Finsku; ministerstvo školství a kultury“), ačkoliv byl jejich sociální původ znám. Je to pozoruhodný doklad vznikajících klientských vazeb a neoficiálních vztahů, které se začaly rodit v již etablované mocenské hierarchii. Jejich vliv přitom dokázal obejít i poměrně ostrážitou kádrovou praxí na pražské VŠZ (i když, jak je vidět, ne zcela). Za pozornost stojí ovšem také pokračující spolupráce místních mocenských orgánů při přijímání a hodnocení studentů, o níž také zmíněná zpráva hovoří. Ve čtyřech případech je uvedeno, že proti přijetí dotyčného protestoval nebo jej nedoporučil ONV či MNV, v jednom případě pak ONV i OV ČSM. Potvrzuje se tím také, že právě komunální orgány dost často prosazovaly přísnější postup. Ovšem v jednom případě dokázala zmíněná intervence obejít i takovýto protest. Právě střetávání snah o nemilosrdný politický přístup, klientských a zájmových vztahů a později i pokusů o liberálnější postupy ve druhé polovině šedesátých let mohou charakterizovat praxi při přijímání a hodnocení studentů i v pozdějších fázích vývoje komunistického režimu.

Charakteristickým detailem, který dokresluje situaci na pražské VŠZ koncem padesátých let, je případ Ing. Oldřicha Štíky, jedné z nejvlivnějších osob v pouónorovém akčním výboru. Ve druhé polovině padesátých let se vrátil na školu (pracoval jako vedoucí katedry zootechniky agronomické fakulty a prorektor VŠZ), zapojil se do frakčního boje ve školní organizaci KSČ, kde i nadále hájil radikální a stalinistické pozice. Radikální frakce byla ale poražena a sám Štika byl v roce 1959 potrestán ve stranickém řízení na OV KSČ v Praze

6 důtkou s výstrahou, byl odvolán z funkce prorektora ministrem školství Kahudou a po krátkých peripetiích donucen k odchodu ze školy rozvázáním pracovního poměru ke dni 20. dubna 1960.⁴³ Postižením toho, kdo byl sám jedním z hlavních aktérů vylučování, symbolicky končí na VŠZ v Praze období padesátých let.⁴⁴

Rehabilitace postižených studentů

Individuální pokusy vyloučených studentů dosáhnout změnu rozhodnutí a vrátit se ke studiu je možné zaznamenat již v padesátých letech. Liší se většinou způsobem formulace žádosti (žádost o znovupřijetí ke studiu či o povolení dostudovat), různé jsou také instituce, na něž se poškození obraceli. Jeden z nejstarších dokladů o takové žádosti v archivu ČZU je cyklostylovaná odpověď Ústředního akčního výboru NF ze dne 9. listopadu 1951 Jiřímu Mandelíčkovi,⁴⁵ který byl z VŠZLI vyloučen v roce 1949 při tzv. studijních prověrkách. Ve zmíněné odpovědi na žádost o opětné přijetí ke studiu je pouze stručně řečeno: „Komise při ÚAV NF projednala Vaši žádost a nesouhlasí s pokračováním Vašeho studia.“ Jiní žadatelé se obraceli na ministerstvo zemědělství, jako například v roce 1954 Olga Chlupová-Trubáčková, která byla vyloučena v roce 1953 z pražské VŠZ „pro celkově špatný postoj k dnešnímu zřízení a kolektivu“.⁴⁶ Rektor VŠZ a proděkan agronomické fakulty k její žádosti na dotaz ministerstva uvedli v dopise ze dne 24. června 1954 výmluvné sdělení: „Po stránce studijní je tedy schopnou studentkou. Jelikož však jak vyplývá z přiloženého materiálu během 1. ročního zaměstnání v provozu neprokázala dostatečně, že se její postoj změnil, nemůžeme zatím doporučit, aby jí bylo povoleno pokračovat ve studiu.“⁴⁷ Žádost byla následně zamítnuta.⁴⁸ Další žádosti směřovaly přímo na VŠZ v Praze. Příkladem může být kauza Věry Kramářové, vyloučené v roce 1949 při tzv. studijních prověrkách. V odpovědi rektorátu VŠZ ze dne 21. března 1955 (podpis nečitelný, funkce neuvedena) na její žádost o dostudování stojí, že „prozatím není důvodů toto rozhodnutí [o vyloučení] měnit“.⁴⁹ Jako zdůvodnění přípis uvádí obecnější postoj: „Dostudování vyloučeným posluchačům je povolováno jen výjimečně a to především těm, kteří se vynikajícím způsobem osvědčili v praxi a jsou přímo zaměstnavatelem na studia vysíláni.“ Dále byla poškozená nabádána, aby se plně „zapojila do zemědělské praxe“ a teprve poté požádala o „povolení event[uaálně] dálkového studia VŠZ.“ Je tedy zřejmé, že dosáhnout nápravy bylo velice obtížné a případné kladné vyřízení bylo naprosto ojedinělé. Tak to ostatně také chápalý i příslušné mocenské orgány, především proto, že v jejich pojetí se nejednalo o nápravu, ale o akt mimořádné milosti, jež může být poskytnuta pouze těm z vyloučených, kteří hodnověrně dokázali změnu svého politického smýšlení či mohli prokázat zvláštní zásluhy, pracovní úsilí apod.

První skutečná příležitost k rehabilitaci postižených studentů a k nápravě křivd nastala teprve koncem šedesátých let v souvislosti s politickým uvolněním. Organizace rehabilitací byla v období „Pražského jara“ svěřena ministerstvu školství. První přípis ministerstva týkající se tohoto problému byl na VŠZ v Praze zaslán 10. února 1968.⁵⁰ Ve zprávě,⁵¹ kterou 11. dubna 1968 předkládal první náměstek ministra školství doc. Juraj Sedlák, byly rámcově shrnuty a definovány možné druhy postihů v resortu školství a rovněž i způsoby jejich nápravy. Studentů se týkaly především dva druhy křivd – vyloučení ze škol z politických či kádrových důvodů nebo jejich nepřijetí ke studiu ze stejných důvodů. Jako způsob nápravy pro vyloučené byly určeny dvě základní možnosti: zrušení rozhodnutí o vyloučení ze studia nebo opětné přijetí ke studiu s usnadněnými podmínkami. Dne 17. dubna 1968 se sešla pod předsednictvím Juraje Sedláka komise pro rehabilitace v resortu školství, ustavená jako poradní orgán ministra. Na schůzi formulovala své hlavní úkoly, mezi něž patřilo kromě spolupráce na přípravě zákona o rehabilitaci i sledování a hodnocení prováděných rehabilitací ve školství a informování veřejnosti o jejich průběhu.⁵² Následně byly na pražské VŠZ rektorem jmenovány dvě rehabilitační komise:⁵³ komise pro záležitosti studentů vedená prorektorem doc. Radošem Řezníčkem a komise pro záležitosti pra-

covníků vedená prorektorem prof. Jaroslavem Píčem.⁵⁴ O jejich ustavení bylo ministerstvo školství informováno dopisem ze dne 30. dubna 1968 a zaměstnanci školy přípisem rektora 2. května 1968. Rehabilitační komise pro záležitosti studentů poté působila až do listopadu 1969. Celkem zasedala sedmnáctkrát, na jedno zasedání byli přizváni i někteří pedagogové, aby podali osobní svědectví. Od žadatelů o rehabilitaci a možnost dostudování byl požadován doklad o vyloučení ze studia a komplexní hodnocení zaměstnavatele.⁵⁵ V závěrečné zprávě komise ze dne 12. listopadu 1969 je uvedeno, že posuzovala celkem 178 žádostí. Z toho bylo 136 vyřízeno kladně (mj. bylo povoleno dostudování 82 poškozeným, zpracování diplomové práce 6 poškozeným, obhajoba diplomové práce v 5 případech, doporučena možnost dostudovat na lesnické fakultě VŠZ v Brně ve 30 případech, pět poškozených bylo ke studiu přijato bez přijímací zkoušky a jednomu žadateli byla vyslovena morální rehabilitace *in memoriam*), 38 žádostí jiným způsobem (podle závěrečné zprávy zahrnutý v kolonce „vyřízeno ostatní“) – od odložení s tím, že žádost bude možno vyřídit po vydání zákona o mimosoudní rehabilitaci (12 případů), přes zamítnutí s tím, že žádost nespadá do kompetence komise (6 případů) nebo že dostudování bude možné projednat po vydání zákona o rehabilitaci (3 případy), předání žádostí jiným institucím (3 případy), až k poněkud kuriózní situaci, kdy „komise odstoupila od řešení, na vyzvání se žadatelé nedostavili ke spolupráci“ (8 případů).⁵⁶ Celkem devatenáct žadatelů již v době předložení zprávy obhájilo diplomovou práci a získalo titul. K vyřešení pak zbývaly 4 žádosti.⁵⁷

Komise pro rehabilitaci zaměstnanců (jíž poněkud paradoxně předsedal prof. Jaroslav Píč, v roce 1949 předseda jedné ze subkomisí na VŠZLI při tzv. studijních prověrkách) zasedala celkem dvacetkrát, k 7. listopadu 1969 posoudila 30 žádostí. Kladně bylo vyřízeno 22 z nich.

Rehabilitace v letech 1968–69 tedy představovaly první vážný pokus o nápravu. I tak ale nebylo pro žadatele vždy jednoduché ji dosáhnout. Jedním z problémů mohla být absence požadovaných dokladů a dále rehabilitační řízení např. nepokrývalo případy, kdy byli studenti vyloučeni ze školy na základě zatčení či trestního stíhání.⁵⁸ Navíc v některých případech byli poškození, jimž bylo na základě rehabilitačního řízení umožněno dostudovat nebo kteří byli znovu přijati ke studiu na VŠZ na základě řádného přijímacího řízení, opět vyloučeni ze studia na počátku sedmdesátých let po nástupu normalizace.

Závěrečnou kapitolou nejen pokusů o rehabilitaci, ale i procesu vylučování studentů na VŠZ bylo rehabilitační řízení v letech 1990–91. Jeho organizace a výsledky již vybočují z rámce této studie. Na okraj je možné uvést, že na VŠZ bylo celkem rehabilitováno 235 studentů, z tohoto počtu bylo 168 promováno a byl jim udělen titul „inženýr“.⁵⁹ Drtivá většina žádostí o rehabilitaci byla podána studenty vyloučenými v letech 1948–1950, někteří z nich žádali opakovaně – po několikerém vyloučení.

Závěrem

Politické čistky a prověrky v této souvislosti představovaly příležitost pro formování, institucionalizaci a částečně také rivalitu zmíněných mocenských center. Vedoucí akademičtí funkcionáři představovali pouze jedno mocenské ohnisko na škole, mezi další patřila na počátku padesátých let skupina komunistických radikálů z řad studentů a mladých pracovníků školy a také kádrová oddělení, zřízená na počátku padesátých let. Zásadní postavení ovšem měly po celé období komunistického režimu příslušné organizace KSC, ČSM (SSM) a Lidových milicí.

První vlna vylučování studentů z politických důvodů začala bezprostředně po únorovém převratu a trvala po celý rok 1948. Na VŠZLI ji prováděla tzv. očistná komise Akčního výboru Národní fronty. V archivu školy se k tomuto kolu vylučování dochovalo minimum dokumentů; vylučování často probíhalo bez formalit, pouze na základě krátkého ústního

řízení. Obětí byli především politicky angažovaní studenti. Druhou a zdaleka nejpočetnější vlnu představovaly tzv. studijní prověrky organizačně zabezpečené ministerstvem školství, které se na VŠZLI uskutečnily počátkem roku 1949. Jejich cílem bylo vyloučit studenty s nevyhovujícím třídním původem či z politicky angažovaných rodin, ačkoliv oficiálně měly postihovat výhradně studující se špatným prospěchem. Prověrky prováděly k tomuto účelu zřízené subkomise, kde zasedaly desítky radikálních studentů – komunistů. Procedura vylučování již byla formalizovaná, bylo například možné odvolání k děkanovi fakulty, které ovšem bylo prakticky bez výjimky zamítnuto. Další etapu představovalo vylučování příslušníků selských rodin na vysokých škol, které navazovalo na předchozí čistku provedenou na středních zemědělských školách. Na nově ustavené VŠZ v Praze začalo vylučování studentů od září 1952. Ve zmíněných třech vlnách vylučování studentů zemědělských a lesních oborů bylo podle odhadu autorů postiženo okolo 600 osob. Již početně méně významné bylo vylučování související s reakcí na společensko-politickou krizi komunistického režimu v roce 1956. Je ovšem nutné zdůraznit, že individuální případy se vyskytovaly v celém komunistickém období (například ještě v roce 1979 byl z pražské VŠZ vyloučen student dálkového studia s odvoláním na „zatajený nevyhovující třídní původ“). Pro mechanismus vylučování byla charakteristická postupná formalizace a institucionalizace mocenských center, které jej zajišťovaly. Pozoruhodné je také – zejména v pozdějších etapách – spolupráce s komunálními mocenskými strukturami v místě bydliště, středními školami či zaměstnavateli prověřovaných studentů. V padesátých letech například často docházelo k vyloučení (či nepřijetí ke studiu) po předložení záporného stanoviska (a někdy i na přímý podnět) vedení JZD.

Část postižených studentů se nevzdala a usilovala o změnu rozhodnutí o svém vyloučení, případně se v dalších letech opakovaně snažila o (znovu)přijetí na školu. V padesátých letech byla tato možnost ovšem velmi omezená, prakticky se plošně otevřela teprve na konci šedesátých let, kdy byla na VŠZ zřízena komise pro rehabilitaci studentů, jejíž činnost však byla na podzim roku 1969 zastavena, aniž by mnoha postiženým přinesla možnost nápravy. Někteří opětovně přijatí studenti navíc byli znovu vyloučení počátkem sedmdesátých let, někteří dokonce potřetí v životě. Složky k jednotlivým případům, které shromáždila nová rehabilitační komise na počátku devadesátých let, přibližují často velice pestré životní osudy postižených studentů. Každý osobní příběh je přes některé obecné rysy jedinečný, nemalá část studentů například odešla do exilu, kde dostudovali a uplatnili se v oboru, který nemohli ve vlasti absolvovat. Zbývající byli většinou nuceni k nekvalifikované a málo placené manuální práci, pro mnohé vyloučení ze studií proto znamenalo celoživotní postižení. Jako hlavními motivy snahy o svou rehabilitaci po roce 1989 uváděli poškození především morální satisfakci a často právě také malý důchod, který pobírali (do jeho výše totiž nebyly započítány roky studia). Žádosti o rehabilitaci podávali v některých případech také potomci, příbuzní či spolužáci zemřelých nebo vážně nemocných studentů.

Přílohy:

D 1

1948, 30. března, Praha – Oznámení Akčního výboru Národní fronty na Vysoké škole zemědělského a lesnického inženýrství v Praze studentce Jarmile Petrbauerové o jejím podmíněném vyloučení ze studia.⁶⁰

Akční výbor Národní fronty

na Vysoké škole zemědělského a lesního inž[enýrství] v Praze

V Praze 30. března 1948

Slečna

Jarmila Petrbauerová,

P r a h a.

Na návrh očištné komise na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze ze dne 17. března 1948 rozhodl Akční výbor Národní fronty dne 18. března 1948, aby Jarmila Petrbauerová, nar. 16. 6. 1926 v Praze, byla pro zásadně negativní postoj k lidové demokracii a pro aktivní podporu agrárnických živlů na fakultě podmíněně vyloučena do konce studia a aby jí nebyl povolen odklad termínu I. státní zkoušky.

Za AV NF:

[...]⁶¹

DOPORUČENĚ.

D 2

1949, 15. ledna, Praha – Předvolánka Děkanství vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství k tzv. studijní prověrce.⁶²

Fügnerová Milena⁶³

Praha II, Žitná 38

DOPORUČENĚ

Věc úřední.

Poštovné paušalováno.

Děkanství vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství

V Praze dne 15. 1. 49

Disciplinární komise MŠVU čísl.: XI.

Disciplinární komise MŠVU zřízená pro přešetření studijního postupu posluchačů vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství zve Vás k rozhovoru, který se bude konat v budově školy dne 24. 1. 49 o 8. hod. Zároveň přineste s sebou všechny své studijní doklady. Nedostavíte-li se, budete bez dalšího vyškrtnut ze seznamu posluchačů. Zaměstnaní přineste s sebou posudek závodní rady.

Disciplinární komise MŠVU.⁶⁴

463 49367

D 3

1959, Praha – Oznámení děkana VŠZLI prof. Kosila o zamítavém stanovisku k odvolání studenta Ladislava Hudečka na rozhodnutí disciplinární komise o jeho vyloučení.⁶⁵

Děkanství vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství

v Praze XIX., Nová technika 1903.

Dle přípisu ministerstva školství, věd a umění ze dne 30. III. 1949 číslo 34529/49 sdělujeme Vám, že Vaše odvolání bylo zamítnuto.

Prof. Ing. Dr. Vlad. Kosil, v.r.,
d ě k a n.⁶⁶

D 4

1950, 12. května, Praha – *Oznámení Ministerstva školství, věd a umění o nesouhlasném stanovisku k žádosti vyloučeného studenta Zdeňka Válka o jeho znovupřijetí na VŠZLI.*⁶⁷

Ministerstvo školství, věd a umění.
Čís. 122 228/50-III/1.

V Praze dne 12. května 1950

Pan
Zdeněk V á l e k
Praha VIII., U modlitebny 8.

Ministerstvo školství, věd a umění projednalo Vaši žádost o znovupřijetí ke studiu na vysoké škole. Po uvážení všech okolností nebylo možno Vaší žádosti vyhověti.

Vaši žádost předáváme současně Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty v Praze. Upozorňujeme Vás, že můžete do 31. května 1950 předložit Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty doklady o tom, jak jste se zapojil(a) do práce po Vašem vyloučení ze studia. Tyto doklady budou brány v úvahu při novém projednávání Vaší žádosti, o jehož výsledku budete vyrozuměn(a).

Za správnost vyhotovení: [...]⁶⁸

Za ministra: Pelikán v.r.

D 5

1950, 2. listopadu, Praha – *Oznámení Ústředního akčního výboru Národní fronty o nesouhlasném stanovisku k žádosti vyloučeného studenta Zdeňka Válka o jeho znovupřijetí na VŠZLI.*⁶⁹

Ústřední akční výbor Národní fronty v Praze.
Č.j.: K/1-428/-MP-

V Praze dne 2. 11. 1950

Věc: žádost o znovupřijetí na vysokou školu – vyřízení

Pan
Zdeněk V á l e k
U Modlitebny 8
P r a h a VII.

Komise při ÚAV NF projednala Vaši žádost a n e s o u h l a s í s pokračováním Vašeho studia.

Předseda komise⁷⁰
[...]⁷¹

D 6

1952, 1. srpna, Praha – *Návrh na provedení vyloučení dětí tzv. vesnických boháčů a městské buržoazie z vysokých zemědělských a veterinárních škol, předložený ministrem školství, věd a umění Zdeňkem Nejedlým politickému sekretariátu ÚV KSČ.*⁷²

T a j n ě.

N á v r h

zásad k provedení očisty vysokých škol zemědělských a veterinárních od dětí vesnických boháčů a městské buržoazie

Rozvíjející se zemědělská velkovýroba potřebuje dostatek třídně uvědomělých a politicky vyspělých odborných pracovníků, kteří by podle vzoru sovětského zemědělství budovali vysoce produktivní socialistickou velkovýrobu.

Proto je třeba, aby na vysokých školách zemědělských a veterinárních byla vychovávána mládež vyšší z dělnické třídy, drobného a středního rolnictva a z rodin pokrokové inteligence.

Zkušenosti při letošních závěrečných zkouškách, a to zvláště při II. státních zkouškách na vysokých školách zemědělských a veterinárních a také při rozmísťování absolventů těchto škol ukazují, že přes všechna opatření se podařilo řadě dětí vesnických boháčů a městské buržoazie proniknout na tyto školy.

Podle statistického šetření o sociálním složení studentů na těchto vysokých školách v ČSR v roce 1951 jeví se třídní rozbor takto:

1. Počet studentů z rolnických rodin do 15 ha činil	977
2. Počet studentů z rolnických rodin nad 15 ha činil	30
3. Počet studentů z dělnických rodin činil	1093
4. Počet studentů z živnostenských rodin, zaměstnávajících námezdní pracovní síly činil	46
5. Počet studentů z rodin svobodného povolání činil	77
6. Počet studentů z rodin důchodců, úředníků a pod. činil	1225

Zkušenosti ukazují, že z uvedeného počtu studentů je určitá část původu kulackého a městské buržoasie. Studenti z rodin vesnických boháčů a městské buržoasie se vlivem svého původu v zostřujícím se třídním boji nejen nestávají oporou socialistického budování vesnice, ale naopak, často kolísají a dostávají se snadno pod vliv třídního nepřítele a někdy se z nich stávají přímo škůdci. Proto je potřeba vyloučiti takové studenty z dalšího studia na vysokých školách zemědělských a veterinárních z ČSR.

Navrhuje se provést očistnou akci podle těchto zásad:

1. Aby nebylo narušeno vyučování na vysokých školách a bylo zamezeno zbytečnému rozruchu mezi studenty, bude očista provedena v době do 15. září [1952].

2. Za provedení očistné akce odpovídají ministerstvu školství, věd a na Slovensku pověřenectvu školství, věd a umění rektori příslušných vysokých škol.

3. Jako pomocný orgán rektora pro zkoumání individuálních případů a k předložení příslušných návrhů na vyloučení studentů jmenuje ministerstvo školství, věd a umění komise, složené z děkana nebo proděkana příslušné fakulty jako předsedy, členy komise tajemníka fakulty, kádrového pracovníka příslušné vysoké školy, zástupce KV KSČ, zástupce KOR a zástupce KV ČSM. Na Slovensku, kde dosud nejsou při rektorátech vysokých škol kádroví pracovníci, vyšle do komise tyto pracovníky kádrový odbor pověřenectva školství, věd a umění.

4. Tyto komise budou zřízeny takto:

- 1 v Praze na vysoké škole zemědělské;
- 2 v Brně pro vysokou školu zemědělskou a veterinární;
- 1 v Nitře pro vysokou školu zemědělskou;
- 1 v Košicích pro vysokou školu veterinární.

5. Komise budou rozhodovat o návrzích na vyloučení studentů z dalšího studia na základě kádrového materiálu, který je toho času na vysokých školách a na základě dotazníků, vyplněných místními národními výbory o rodičích studentů.

Zástupci KV KSČ budou mít k dispozici stranický kádrový materiál. Za tímto účelem roztrídí se kádrový materiál studentů do tří skupin: v první budou zařazeni studenti, u kterých z dosavadního kádrového materiálu je naprosto jasný třídní původ než vesnických boháčů a městské buržoasie. Druhá skupina bude složena ze studentů, u nichž třídní původ není zcela jasný. Ve třetí skupině budou studenti, kde dosavadní kádrový materiál jasně ukazuje na nepřátelský třídní původ. U studentů v druhé a třetí skupině budou příslušným děkanem nebo rektorem zaslány MNV dotazníky o rodičích s lhůtou 10 dnů pro vrácení vysoké školy.

6. Komise si mohou určit se souhlasem děkana nebo rektora referenty z řad pracovníků příslušné vysoké školy, kteří budou pomáhat podle pokynů komise při očištění.

7. Komise navržené studenty k vyloučení individuálně prošetří a zdůvodněné návrhy předloží příslušnému rektorovi, který je vyloučí ze všech vysokých škol. Po schválení návrhů studentů navržených k vyloučení příslušným rektorem provede komise s těmito studenty individuální pohovory, v nichž budou objasněny případné nejasnosti pokud jde o třídní původ a bude jim vyložen politický důvod tohoto opatření. Při tom budou upozorněni na to, že není vyloučeno, že jim bude po několika letech oddané práce pro republiku případně povoleno dostudování na vysoké škole, jestliže osvědčí svůj kladný postoj k budování socialismu a věrnost k lidově demokratickému zřízení. Rovněž při této příležitosti jim bude doporučeno, aby se zapojili především do manuální práce v zemědělství na úseku rostlinné výroby.

8. Seznam vyloučených studentů předloží příslušný rektorát příslušnému krajskému národnímu výboru V. referátu se žádostí, aby vyloučené studenty zařadil podle posudku komise do pracovního procesu především do manuální práce v zemědělství na úseku rostlinné výroby. Při tom těm, u nichž se projevuje kladný poměr k budování socialismu a je o nich známo, že se v této otázce rozcházejí se svými rodiči, umožní V. referát KNV uplatnit se podle jejich schopností a kvality i na jiných úsecích než přímo v zemědělství.

9. Vyloučení posluchači mají možnost odvolat se do 8 dnů prostřednictvím příslušného rektorátu ministerstvu školství, věd a umění, na Slovensku pověřenectvu školství, věd a umění. Toto odvolání nemá odkladného účinku. Rozhodnutí ministerstva školství, věd a umění je konečné.

10. Po ukončení této očistné akce příslušné rektoráty podají ministerstvu školství, věd a umění souhrnnou zprávu nejpozději do 20. září 1952. Na Slovensku tuto zprávu podají pověřenectvu školství, věd a umění a pověřenectvo předloží opis této zprávy ministerstvu školství, věd a umění.

11. Rektor, po případě děkan vysoké školy oznámí a politicky zdůvodní vyloučení studentů z rodin vesnických boháčů a městské buržoasie ve svém zahajujícím projevu na obvyklém shromáždění studentů při zahájení školního roku 1952/1953.

Rámcové směrnice pro charakterisování vesnického boháče a městské buržoasie

Při posuzování, zda rodiče posluchačů jsou vesnickými boháči, nebo příslušníky městské buržoasie, je třeba postupovat individuálně a nikoli mechanicky. Je třeba hodnotit jak rodiče, tak i samotného studenta a jejich vzájemné vztahy. Je nutno vidět život mladého člověka, kterého chceme získat pro lidově demokratické zřízení a nebo alespoň izolovat od nepřátelského rodinného prostředí. Při tom neztrácejme se zřetel jeho třídní původ.

Důsledně je třeba dbát na to, aby za vesnického boháče nebyl považován střední rolník, který zaměstnává (nebo zaměstnával) i občas sezónní námezdní síly. Pro určení vesnického boháče není vždy rozhodující výměra půdy. Žádná taková směrnice nemůže být měrodatná, neboť většina vesnických boháčů u nás má menší výměru než 20 ha, zejména v oblastech řepářských, obilnářských a v oblastech, kde se pěstuje ovoce, zelenina, chmel, vinná réva a jiné speciální plodiny. Tam i rolníci s menší výměrou půdy mohou být vykořisťovateli a vesnickými boháči. V těchto oblastech bývají často vesnickými boháči majitelé technických zařízení, např. zavlažovacích zařízení zelinářských, sušáren chmele, palíren a pod. V oblastech chovatelských bývají vesnickými boháči chovatelé plemenného dobytka, i když vlastní malou výměru půdy.

Za vesnického boháče je třeba považovat i zámožné vesnické pohostinské, mlynáře, zahradníky, obchodníky, povozníky apod., kteří jsou často majiteli značných nemovitostí a výrobních prostředků. K tomu je třeba přihlídnout i když již nejsou vlastníky své bývalé živnosti. Vesnickými boháči jsou rovněž vesničtí lichváři a podobní příživníci, žijící z práce svých spoluobčanů.

Je třeba též vidět, že i když do pohraničí šli především proletářské a poloproletářské živly, jsou tam i vesničtí boháči. Jsou to zejména ti, kteří zabrali nejlépe vybavené usedlosti, nejlepší půdu, nejvíce strojů, nářadí, dobytka a pomoci těchto výrobních prostředků nyní vykořisťují ostatní rolníky a obyčejně bývají hlavní brzdou v rozvoji JZD. Vedle nich v pohraničí rychle vyrostli kapitalističtí podnikatelé různého druhu, zbohatlíci, kteří se stali brzdou znárodnění a združstevňování.

Při určování vesnických boháčů je třeba postupovat s vědomím, že vykořisťování stálých námezdních pracovníků není dnes již základní forma vykořisťování. Dnes vesnický boháč většinou nemá stále námezdní pracovní síly, proto ochotně půjčuje drobným rolníkům i kovorolníkům stroje i potahy, dává jim půdu k užívání, přenechává jim chovný dobytek apod. a za tyto „úsluhy“ požaduje pak od nich nebo od jejich rodinných příslušníků velké množství práce, které zdaleka není úměrné poskytnuté „pomoci“. Při posuzování, kdo je vesnický boháč, nesmíme zapomínat na to, že vesnickým boháčům se mnohde podařilo vniknout do JZD i do KSČ.

Při posuzování, zda rodiče studenta je možno označit za příslušníky městské buržoasie, je nutno rámcově vycházet ze zásady, že za takové rodiče je třeba považovati majitele (i bývalé) továren, bankovních domů, velkých realit (např. velkých činžovních domů a stavebních parcel), vlastníky nebo nájemce statků nebo jiných větších podniků, samostatné podnikatele, např. majitele stavitelských, dopravních a jiných firem a velkoobchodníky všeho druhu. K nim patří také zbohatlí obchodníci a živnostenská podnikatelé. Rovněž je třeba přiřadit k městské buržoasii příslušníky bývalé vyšší, lidu nepřátelské, se zánikajícím kapitalistickým světem srostlé byrokracie.

Pokud jde o příslušníky tzv. svobodných intelektuálních povolání nutno rozlišovat, zda jde o lidu nepřátelské elementy, které využívaly svého postavení k bezohlednému sebeobohacování a spekulaci a které je třeba počítat k městské buržoasii anebo zda jde o lidi třeba politicky ještě neuvědomělé, ale osobně čestné, milující svou vlast a národ a poctivě pro ně pracující. Při tom u rodičů vykonávajících dosud svobodná povolání nebo vlastníci menší živnosti je nutno v celé souvislosti s minulostí hodnotit a brát v úvahu jejich poměr k dnešnímu lidově demokratickému zřízení a zapojení do budování socialismu.

V každém případě je nutné zabránit tomu, aby pracující inteligence jako společenská mezivrstva byla zařazována do kategorie městské buržoasie.

Komise si musí uvědomit, že smyslem opatření k očistě vysokých zemědělských a veterinárních škol není se mstít. Opatření jsou dělána především na základě vědomí, že se na naší vesnici při budování socialistického zemědělství zostřuje a bude zostřovat třídní boj, v němž vedoucí velitelská místa musí být ověřována pouze pevným a uvědomělým lidem.

1957, Praha – Zpráva o tzv. třídním původu některých studentů na VŠZ v Praze, publikovaná v interním Bulletinu ÚV KSČ.⁷³

Třídní složení některých studentů na Vysoké škole zemědělské v Praze

Vedoucí tajemník OV KSČ v Praze 6 soudruh Březina upozornil na třídní složení některých studentů z Vysoké školy zemědělské v Praze, které ukazuje na vážné chyby v přijímacím řízení a ve výběru posluchačů na vysoké školy. Uvedené údaje byly potvrzeny i kádrovým oddělením vysoké školy zemědělské (s. Frantou).

V I. ročníku agronomické fakulty studuje Aranka Marečková, jejíž otec vlastnil v předmnichovské republice a za okupace 60hektarový statek ve Vraňanech, který mu předal jeho tchán Vraný z Turska, bývalý agrární předák. Matka studentky Aranky Marečkové pochází z velkostatku v Tursku a její bratr utekl v roce 1948 za hranice. Jmenovanou doporučili na vysokoškolské studium vedoucí pracovníci ministerstva zemědělství (náměstek ministra zemědělství a lesního hospodářství soudruh Vlček).

Ve III. ročníku téže fakulty studuje Sylva Hystenová. Její otec byl spolujatelem chemického závodu v Přívlakách, kde bylo zaměstnáno 18 až 25 dělníků. Mimo to měl cihelnu v Libáni, kde pracovalo na 20 lidí. Dále vlastnil velkostatek a lihovar na Rakovnicku a více než 100 zaměstnanci. Měl 3 auta a v cihelně traktor. V roce 1946 prodal cihelnu a koupil v Praze činžovní dům za 1 milion 800 tisíc korun. V letech 1850–52 si odpykával trest v Jáchymovských dolech.

Ve III. ročníku stejné fakulty studuje dále Jana Marečková. Její otec, odborný zubní lékař, vlastnil v buržoasní republice a za okupace 73hektarový velkostatek ve Vrátně v okrese Doksy. V roce 1949 předal zadlužený státní statek státním statkům. Jeho bratr – Dr. Karel Mareček odejel v červenci 1948 do USA, kde žije dosud.

V I. ročníku ekonomické fakulty studuje Alena Pisingerová. Její otec vlastnil za předmnichovské republiky dvě cementárny, kde zaměstnával větší počet dělníků. Do roku 1949 byl majitelem koloniálního obchodu – dříve to byl velkoobchod. Vedle toho vlastnil ještě 8 hektarů spekuláční půdy. ONV v Týně nad Vltavou nedoporučil Alenu Pisingerovou na studie, jmenovaná však přesto byla přijata.

Ve stejném ročníku ekonomické fakulty studuje Mojmír Rýpar, jehož otec se projevil jako nepřítel lidové demokratického zřízení a jako takový utekl za hranice, kde zemřel. Byl významným funkcionářem lidové strany a pro své reakční smýšlení byl v únoru 1948 zbaven vedoucího místa na ONV v Bruntále. Mojmír Rýpar byl přijat na ekonomickou fakultu i přes protesty rady MNV v Opavě.

Ve II. ročníku ekonomické fakulty studuje René Kroczek. Jeho otec měl za okupace německou státní příslušnost a jako takový využíval všech výhod. Za věrné služby okupantům byl povýšen na vládního radu a přeložen do Berlína. Tam byl při dobývání Berlína Sovětskou armádou v květnu 1945 zajat a domů se vrátil 3 měsíce po osvobození. Rada ONV v Praze 5 nedoporučila přijetí na vysokou školu. Intervenoval však bývalý náměstek dopravy soudruh Urx, nyní čs. velvyslanec ve Finsku.

Ve III. ročníku ekonomické fakulty studuje Eva Krčalová. Její matka byla odsouzena krajským soudem v Jihlavě na 10 let odnětí svobody, ke ztrátě čestných práv občanských na 5 let a propadnutí celého jmění pro umožňování ilegálních schůzek, předávání zpráv pro protistátně činné příslušníky zahraniční emigrace a pro aktivní pomoc v odesílání cenných majetkových věcí do zahraničí.

V I. ročníku mechanizační fakulty studuje Petr Lajda, který pochází z velkoživnostenské rodiny. Jeho otec byl spolujatelem bryznárny. Student Petr Lajda se pokusil v roce 1953 se svou manželkou o ilegální přechod hranic, za což byl odsouzen ke ztrátě svobody na dobu jednoho roku. Rada MNV v Rožumberku nedoporučovala jeho přijetí na vysokou školu. Také OV KSS a OV ČSM protestovaly proti jeho přijetí, protože se v místě bydliště projevoval jako zarytý odpůrce lidové demokratického zřízení.

Ve stejném ročníku mechanizační fakulty studuje Jan Světlík, jehož otec byl odsouzen v procesu s protistátní ilegální skupinou pravicových sociálních demokratů pro velezradu k odnětí svobody na dobu 18 let. Organizace v místě, ONV i OV ČSM nedoporučovaly přijetí na vysokou školu.

V V. ročníku mechanizační fakulty studuje Egon Libzeit. Pochází z kapitalistické ciziny. Jeho otec, který v současné době pracuje jako inženýr v SONP Kladno, vlastnil spolu s bratrem velkostatek v Čížkově v okrese Pelhřimov ve výměře 280 ha (z toho 143 hektarů lesů). Zaměstnávali větší počet námezdních sil (na 50). Vlastnili i větší množství technických prostředků k obdělávání půdy, jako například 3 traktory, 2 samovazy, mlátičky, těžké oračky a podobně. Studium jmenovaného na vysoké škole zemědělské povolilo ministerstvo školství a kultury.

Redakce „Života strany“, které byly tyto materiály předány, upozornila na uvedené případy příslušná oddělení ÚV KSČ.

Vedoucí tajemník OV KSČ v Praze 6 s. Březina zároveň upozornil, že podobné případy se vyskytují i na dalších školách, zvláště na vysoké škole chemické.

Zkratky:

ČSM	– Československý svaz mládeže
ČSR	– Československá republika
ČVUT	– České vysoké učení technické
ČZU	– Česká zemědělská univerzita v Praze
JZD	– jednotné zemědělské družstvo
KNV	– krajský národní výbor
KOR	– Krajská odborová rada (?)
KSČ	– Komunistická strana Československa
KV	– krajský výbor
MNV	– městský národní výbor
NF	– Národní fronta
ONV	– Okresní (obvodní) národní výbor
OV	– obvodní (obvodní) výbor
SSM	– Socialistický svaz mládeže
UK	– Univerzita Karlova
USA	– United States of America [Spojené státy americké]
ÚAV	– Ústřední akční výbor [Národní fronty]
ÚV	– ústřední výbor
VŠ	– vysoká škola
VŠZ	– Vysoká škola zemědělská [v Praze]
VŠZLI	– Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství [ČVUT]

Poznámky:

- 1 CHROUST, Miloslav: *Vysoká škola zemědělská v Praze*. VŠZ, Praha 1982, s. 13.
- 2 Ke kádrové politice v zakladatelském období komunistického režimu srov. KAPLAN, Karel: *Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956: Sborník dokumentů*. Sešity ÚSD AV ČR č. 2, Praha 1992; PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické vlády)*. Nakladatelství Prius, Brno 2003.
- 3 Autoři děkují PhDr. Zdeňku Břečkovi z archivu ČZU v Praze za ochotu při zpřístupnění těchto archivních dokumentů.
- 4 Nejúplnější je dokumentace Agronomické fakulty VŠZ v Praze, kde bylo na počátku devadesátých let rehabilitováno celkem 99 studentů, v jejichž osobní složkách je dochováno velké množství dokumentů k tématu. A ČZU, fond Rehabilitace v letech 1990–1991, Agronomická fakulta, neuspořádáno.
- 5 K závěrečné zprávě analytické komise o politických deformacích na Vysoké škole zemědělské v Praze v letech 1948–1989 (vzpomínka doc. Vladimíra Chalupného), In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991–92, s. 7–9.
- 6 Uložené jsou v archivu soukromé knihovny Libri prohibiti v Praze. Srov. PAŽOUT, Jaroslav: *Sbírka Ivana Dejmalu - významný pramen k dějinám československého studentského hnutí v šedesátých letech dvacátého století*, In: *Sborník archivních prací*, č. 1 (2003), s. 129–194
- 7 POUSTA, Zdeněk: *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*. In: kol. autorů: *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl IV. 1918–1990. Karolinum, Praha 2000, s. 263–305; HRADECKÁ, Vladimíra: *KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách*. In: ZILYNSKÁ, Blanka–SVOBODNÝ, Petr (edd.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Ústav dějiny – Archiv UK*, Praha 1999, s. 275–286; JECH, Karel: *JECH Karel: Soumrak selského stavu 1945–1960*. ÚSD AV ČR, Praha 2001; JECH, Karel: *Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951–1953)*. In: JECH, Karel (ed.): *Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. ÚSD, Praha 1993, s. 123–286.
- 8 Srov. sborník ZILYNSKÁ, Blanka–SVOBODNÝ, Petr (edd.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Ústav dějiny – Archiv UK*, Praha 1999.
- 9 MORKEŠ, František: *Léta nadějí, iluzí i zklamání: Poznámky k proměnám vysokých škol*. In: ZILYNSKÁ, Blanka–SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Ústav dějiny – Archiv UK*, Praha 1999, s. 33.
- 10 Rehabilitace studentů a pedagogů této fakulty se po roce 1989 uskutečnily v Českých Budějovicích, konkrétní případy proto nejsou v této studii uvedeny.
- 11 CHROUST, Miloslav: *Vysoká škola zemědělská v Praze*. VŠZ, Praha 1988, s. 12.
- 12 A ČZU, Personální spis prof. Vladimíra Kosíla, neuspořádáno.
- 13 MEZERA, Alois a kol.: *Vysoká škola zemědělská v Praze, nositel Řádu práce*. VŠZ, Praha 1975, s.
- 14 K závěrečné zprávě analytické komise o politických deformacích na Vysoké škole zemědělské v Praze

- v letech 1948-1989 (vzpomínka doc. Vladimíra Chalupného), In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 7-9.
- 15 A ČZU, fond Rehabilitace v letech 1968-69, neuspořádáno, Zpráva ministerstva školství k problémům správné rehabilitace v jeho resortu, 11.4.1968, 4 strany A4 strojopisu.
- 16 Srov. OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989*. Dokořán, Praha 2003, s. 11-12; PAŽOUT, Jaroslav: *Hnutí revoluční mládeže*. In: ZILYNSKÁ, Blanka-SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*. Ústav dějin – Archiv UK, Praha 2001, s. 377.
- 17 POUSTA, Zdeněk: c.d., s. 279.
- 18 Srov. přílohu, dok. č. 1.
- 19 K závěrečné zprávě analytické komise o politických deformacích na Vysoké škole zemědělské v Praze v letech 1948-1989 (vzpomínka doc. Vladimíra Chalupného), In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 7.
- 20 Oběžník Akčního výboru NF na vysokých školách č.1. ze dne 20. 3. 1948 akčním výborům NF na fakultách a kolejích, In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 15.
- 21 A ČZU, fond Rehabilitace studentů 1990-1992, neuspořádáno, Agronomická fakulta, složka Josef Choc.
- 22 A ČZU, složka Mirko Janeček.
- 23 Oběžník Akčního výboru NF na vysokých školách č. 1. ze dne 20. 3. 1948 akčním výborům NF na fakultách a kolejích, In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 15.
- 24 Tamtéž, složka Jiří Eichner.
- 25 HRADECKÁ, Vladimíra: c.d., s. 278.
- 26 K závěrečné zprávě analytické komise o politických deformacích na Vysoké škole zemědělské v Praze v letech 1948-1989 (vzpomínka doc. Vladimíra Chalupného), In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 7.
- 27 Autoři vytvořili tabulku podle dobových rukopisných zápisků děkana Kosila. Někteří studenti předsedali postupně několika subkomisím. *Libri prohibiti*, fond Československé studentské hnutí v šedesátých letech dvacátého století (Sbírka Ivana Dejmalá), inv. č. 1, kt. 1.
- 28 *SOA Praha*, fond SKV KSČ, Vysoké školy, ÚAV NF, prověrka na vysokých školách, zatímní dílčí fascikl 14, Zpráva o studijní prověrce na pražských vysokých školách 15. 2. 1949. Archivní dokument s tabulkou publikovala HRADECKÁ, Vladimíra: c.d., s. 283.
- 29 JECH Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR č. 35, Praha 2001, s. 93.
- 30 Tamtéž, s. 94.
- 31 JECH, Karel: Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951-1953). In: JECH, Karel (ed.): *Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. ÚSD, Praha 1993, s. 130.
- 32 Tamtéž.
- 33 Vzhledem k důvěrnému obsahu nebyl zveřejněn ve věstníku MŠVU. Tamtéž, s.131
- 34 Jejich členy byli většinou děkan nebo proděkan příslušné fakulty, tajemník fakulty, kádrový pracovník školy, zástupci krajského výboru KSČ, krajské odborové rady a krajského výboru ČSM. Tamtéž.
- 35 JECH Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*, s. 94.
- 36 Pozoruhodně interpretuje hlavní příčinu tohoto zdržení historik Karel Jech. Hovoří o rozporuplných a odporujících si informacích, které podávaly právě MNV ve svých posudcích. Jen v českých zemích bylo 24 případů, kdy MNV během jednoho měsíce nahradil původně odeslaný posudek zcela opačným stanoviskem. Srov. JECH, Karel: *Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951-1953)*, s. 131-132.
- 37 Podstatně vyšší počty vyloučených pak zaznamenala VŠZ v Brně – 126 studentů (možnost odvolání využilo 66 vyloučených). Tamtéž, s. 94-95.
- 38 A ČZU. Fond rehabilitace studentů 1990-1992, Agronomická fakulta, neuspořádáno, složka Bohumír Bradáč. V příložené xerokopii indexu je záznam „Přestává být řádným posluchačem zdejší fakulty, neboť nevyhověl výnosu MŠMT č. 116.000/49-III/1 ze dne 18. VIII. 1949“, podepsán Kosil 25. 4. 1950.
- 39 „Přerušeno studium usnesením Hlavní přijímací komise na všech vysoké školách“, podepsán Kosil 3. 7. 1950. Tamtéž.
- 40 Dle zápisu v indexu vyloučen „výnosem ministerstva školství č. 33046/52-IV/2 ze dne 6. 3. 1952“, opět podepsán Kosil 5. 6. 1952. V příloženém zápisu z jednání rehabilitační komise agronomické fakulty VŠZ v Praze ze dne 17. 12. 1990 Bohumír Bradáč uvedl: „Vyloučen z formálně prospěchových důvodů, ovšem de facto jsem byl nežádoucí z důvodů třídních (kulak) a vzhledem k politické funkci otce – ministr zemědělství za první republiky“. Tamtéž.
- 41 K závěrečné zprávě analytické komise o politických deformacích na Vysoké škole zemědělské v Praze v letech 1948-1989 (vzpomínka doc. Vladimíra Chalupného), In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991-92, s. 7.
- 42 Viz příloha, dok. č. 7.
- 43 A ČZU, fond Rehabilitace v letech 1968-69, neuspořádáno, materiály zaměstnanců, složka Oldřich Štika.

- 44 Je ovšem symptomatické, že to nebyl poslední obrat v životní dráze Oldřicha Štiky. V roce 1968 si podal žádost o rehabilitaci ke komisi pro rehabilitaci zaměstnanců na VŠZ. Ačkoliv byl nejdříve 24. 10. 1968 odmítnut, tak na základě dopisu ministra školství prof. Jaromíra Hrbka rektoru VŠZ ze 30. 9. 1969 byl jeho případ znovu komisí projednán s kladným výsledkem, jež byl sdělen Ing. Štikovi dopisem rektora č. j. 4047/69 ze dne 8. 10. 1969. V něm bylo konstatováno, že „vzhledem k tomu, že vyšší stranický orgán považuje tehdejší rozhodnutí OV KSČ v Praze 6 za nesprávné, postrádá následné rozhodnutí rektorátu VŠZ o rozvázání pracovního poměru z 26. 11. 59 řádného skutkového podkladu a je tedy jako takové vadné.“ Oldřichu Štikovi byl poté umožněn návrat na agronomickou fakultu VŠZ. Tamtéž.
- 45 A ČZU, fond Rehabilitace studentů v letech 1990-91, neuspořádáno, Agronomická fakulta, složka Jiří Mandelíček.
- 46 Tamtéž, složka Olga Procházková, dopis děkanátu agronomické fakulty VŠZ č. j. 530/1954, 24. 6. 1954.
- 47 Tamtéž.
- 48 Jak vyplývá ze složky, Olga Trubáčková-Chlupová opakovala svou žádost v roce 1955, tentokrát jí bylo přípisem ministerstva ze dne 23. 12. 1955 povoleno pokračovat ve studiu. Ale 6. 2. 1957 jí děkanát fakulty opět zrušil prozatímní zápis ke studiu a její odvolání k rektorátu proti tomuto kroku bylo bez uvedení důvodu zamítnuto dne 25. 2. 1957. Tamtéž.
- 49 Tamtéž, složka Věra Kramářová.
- 50 A ČZU, fond Rehabilitace v letech 1968–69, neuspořádáno, Zpráva o rehabilitacích zaměstnanců VŠZ Praha, 7. 11. 1969, 5 stran A4 strojopisu.
- 51 A ČZU, fond Rehabilitace v letech 1968–69, neuspořádáno, Zpráva ministerstva školství k problémům správní rehabilitace v jeho resortu, 11. 4. 1968, 4 strany A4 strojopisu.
- 52 Tamtéž, Zápis o jednání komise pro rehabilitace v resortu školství, konaném 17. 4. 1968, 4 strany A4 strojopisu.
- 53 Dle Zprávy o rehabilitacích zaměstnanců VŠZ ze dne 7. 11. 1968 se tak stalo „na základě přípisu ministerstva školství z 10. 2. 1968 ohledně odčinění křivd v oblasti vysokých škol“. Tamtéž.
- 54 Tamtéž, Přípis rektorátu č. j. 1815/68 „Informace o zřízení rehabilitačních komisí na VŠZ“, 2. 5. 1968, 1 strana A4 strojopisu.
- 55 Tamtéž, Zpráva o rehabilitacích studentů VŠZ v Praze, 12. 11. 1969, 2 strany A4 strojopisu.
- 56 Tamtéž.
- 57 U dvou z nich se předpokládalo kladné vyřešení v nejbližší době. Jeden žadatel ale dle komise nepředložil komplexní hodnocení zaměstnavatele a uvedl, že je v ústavním ošetření, přesto dle komise „na žádosti trvá“. Tato situace naznačuje, že předložení požadovaných dokladů k řízení nebylo pouhou formalitou, jejich absence mohla znamenat vážnou komplikaci. Tamtéž.
- 58 Např. Emilie Kratinová studovala oficiálně od 12. 10. 1946 do 15. 2. 1949, ale již 12. 12. 1948 byla zatčena a po několika měsících odsouzena podle par. 50/1923 Sb. V roce 1968 přijata k externímu studiu ale nerehabilitována, požádala o soudní rehabilitaci, které se nedočkala, takže v roce 1973 ji vzala zpět, v roce 1972 mezitím opět ze studia vyloučena. A ČZU, fond Rehabilitace studentů v letech 1990–91, neuspořádáno, Agronomická fakulta, složka Emilie Elšlégrová.
- 59 Dodatek k mimořádném čísle Zpravodaje, věnovanému výsledkům práce komise pro analýzu a rehabilitacím, In: *Zpravodaj VŠZ Praha*, 1991–92, příloha.
- 60 Celkem 1 strana A4 strojopisu, A ČZU, fond Rehabilitace studentů 1990–1992, Agronomická fakulta, složka Jarmila Perníčková (rozená Petrbauerová), neuspořádáno. Jarmila Petrbauerová (1925) byla definitivně vyloučena z VŠZLI v posledním (osmém) semestru při tzv. studijních prověrkách v roce 1949.
- 61 Nečitelné čtyři podpisy.
- 62 Celkem 2 strany A6 cyklostylu (korespondenční lístek), rukou dopsána adresa, datum a číslo disciplinární komise, strojem poznámka o posudku závodní rady. A ČZU, fond Rehabilitace studentů 1990–1992, Agronomická fakulta, složka Milena Maxová (rozená Fügnerová), neuspořádáno. Milena Fügnerová (1921) byla z VŠZLI vyloučena v šestém semestru při tzv. studijních prověrkách v roce 1949.
- 63 Vlevo razítko: „Děkanství vys. školy zemědělského a lesního inž. při Českém vysokém učení technickém.“
- 64 Bez podpisu.
- 65 Celkem 1 strana A5 cyklostylu, rukou dopsáno pouze číslo jednací, datum nevyplněn, bez vlastního podpisu. A ČZU, fond Rehabilitace studentů 1990–1992, Agronomická fakulta, složka Ladislav Hudeček, neuspořádáno. Ladislav Hudeček, kterému bylo oznámení zasláno, byl z VŠZLI vyloučen v posledním (osmém) semestru při tzv. studijních prověrkách v roce 1949.
- 66 Vlevo razítko: „VYS. ŠKOLA ZEM. A LES. INŽENÝRSTVÍ V PRAZE VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ.“
- 67 Celkem 1 strana A4 cyklostylu, psacím strojem dopsána pouze adresa. A ČZU, fond Rehabilitace stu-

- dentů 1990–1992, Agronomická fakulta, složka Zdeněk Válek, neuspořádáno. Zdeněk Válek (1925) byl z VŠZLI vyloučen v posledním (osmém) semestru při tzv. studijních prověrkách 15. 2. 1949.
- 68 Nečitelný podpis.
- 69 Celkem 1 strana A5 cyklostylu, psacím strojem dopsány pouze datum a adresa. A ČZU, fond Rehabilitace studentů 1990–1992, Agronomická fakulta, složka Zdeněk Válek, neuspořádáno.
- 70 Vlevo razítko: „ÚSTŘEDNÍ AKČNÍ VÝBOR NÁRODNÍ FRONTY“.
- 71 Nečitelný podpis.
- 72 Celkem 6 stran A4 strojopisu. SÚA, fond MV II-T, sv. 31, ar. j. 789. Obsah návrhu, který schválil politický sekretariát ÚV KSČ 13.8.1952, byl pro prověřkovou potřebu přejat do neveřejného výnosu MŠVU z 25. 8. 1952. JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR č. 35, Praha 2001, s. 94–95. Srov. verzi schváleného návrhu publikovanou na internetových stránkách Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (www.usd.cas.cz).
- 73 SÚA, fond KSČ-ÚV-014, sv. 29, ar. j. 1104.

Expulsions of Students for Political Reasons in the Early Period of the Communist Regime – a Dark Chapter in the History of Prague Agriculture and Forestry Schools

Abstract

This historical study deals with issues related to political persecution of college students specialized in forestry and agriculture in the early period of the Communist regime. It focuses on expulsions, divides the persecution into phases and describes its mechanism in relation to the organizational and institutional reforms both of the colleges and the political system in general. The closing part of the study recapitulates the results of rehabilitation proceedings that took place in 1990. The basic resource was the archive fund of the rehabilitation committee at the College of Agriculture (Vysoká škola zemědělská – VSŽ), deposited at the Archive of Czech Agricultural University in Prague-Suchdol. Here, some files related to individual requests are kept as well. Besides these, the authors drew information from other sources, including those found in the State Central Archive. The first part of the study describes the organizational development of the college in question. In the first post-war years, the college was known as Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství (VŠZLI), or College of Agricultural and Forestry Technology. In this time, it was a part of the Czech Institute of Technology Prague. In July of 1952, a separate Institute of Agriculture was formed, consisting of three faculties. The decisive personnel changes took place after the February 1948 coup. However, the leading academic officials were not the only power center within the institution. The others included young communist radicals among students and school employees, and later on, in the early 1950s, also newly established personnel departments. Also powerful were the local cells of the Communist Party and People's Militia. The political purges and tests of loyalty represented an opportunity for formation, institutionalization and partly also rivalry of the aforementioned power centers. The first wave of expulsions for political reasons began immediately after the February coup and lasted for the rest of 1948. At VŠZLI, it was carried out by the so-called Action Committee of National Front. Virtually no documents have been preserved in the school archive related to the first wave of persecution. The expulsions were carried out without formalities, often based only on a single oral interview. The victims were most often politically active students. The second and by far the most numerous wave of expulsions had begun with the so-called study tests, organized by the Ministry of Education, which took place in the early 1949. Even though their official purpose was to expel only students with poor performance results, in reality they were aimed at the students coming from politically involved families and at those of non-working-class family background. The tests were conducted by special sub-committees consisting of radical communist students. By now, the expulsion procedure had been formalized – for example in theory, it was possible to submit an abjuration to the dean, but in reality, this was always declined. The next phase was marked by expulsions of students with farmer family background. This purge was a continuation of that which had already taken place in agricultural secondary schools. In the newly established VSŽ, the expulsions began in September 1952. In all of the aforementioned three phases, an estimate of 600 forestry and agriculture students were afflicted. Another purge took place in relation to the socio-political crisis of the communist regime in 1956 but the number of afflicted persons was much lower this time. However, it should be stressed that more or less isolated cases of politically motivated expulsions occurred throughout the communist regime (e.g. an extramural student was expelled based on “concealed unsuitable class origin” as late as 1979). The expulsion mechanism grew more formalized with time and the power centers took on institutional structure to carry their task out efficiently. Also noteworthy is the fact, which these power centers – especially in the later phases – cooperated with the local power structures of the student's residence and the local secondary schools and employers of the tested students. In the 1950s, it was common for a student to be expelled or not accepted on the grounds of negative references (or even

a direct plea) from a local agricultural cooperative. Some of the afflicted students refused to surrender and strived to have the decision of their expulsion retracted, or applied for the same study program repeatedly. During the 1950s, they had a minimal chance of success. This had changed for a short period in the late 1960s, when a rehabilitation committee was established at VSŽ. However, this committee was dissolved again in the autumn of 1969 before it could have done justice to most of the afflicted students. Some of the re-accepted students were expelled in the early 1970s again; curiously enough, some of them for the third time in their lives. The files of individual cases, which were compiled by the rehabilitation committee in the early 1990s, contain some truly winding life stories of the afflicted students. Each personal story is above all general features a unique case. Many of the persecuted students left for exile, where they could get proper education and work in the field of their choice. Those, who stayed, usually had no other choice but to accept poorly paid jobs of manual labor. For many people, the expulsion was an event which had handicapped them for the rest of their lives. Their post-1989 rehabilitation requests cite moral satisfaction as the main motivation, but also important were low pensions, because the pension calculation did not include the years of study. Some of the requests were submitted also by descendants, relatives or schoolmates of the deceased or seriously ill students.

Studentské hnutí na Vysoké škole zemědělské v Praze v době Pražského jara

JAROSLAV PAŽOUT

Šedesátá léta dvacátého století byla v Československu ve znamení snahy různých složek společnosti reformovat systém založený na sovětském modelu socialismu. Toto úsilí vrcholilo po pádu režimu prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného v lednu 1968 v období, pro které se vžilo označení „Pražské jaro“.

Důležitou součástí demokratizačního úsilí v československé společnosti bylo studentské hnutí.¹ Před rokem 1968 zůstávalo dlouho omezeno především na pražské fakulty, ostatní vysokoškolská centra se probouzela pouze zvolna. Nonkonformní studentské skupiny se vytvořily na Filozofické fakultě (FF) Univerzity Karlovy v Praze (UK), na Fakultě strojního inženýrství Českého vysokého učení technického (ČVUT), Fakultě jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT, Právnické a Přírodovědné fakultě UK, Vysoké škole ekonomické v Praze, DAMU nebo Fakultě novinářství a osvěty UK.

K značnému zpolitizování posluchačů došlo na Vysoké škole zemědělské v Praze (VŠZ). Podle jednoho z významných studentských aktivistů na VŠZ Ivana Dejerala to souviselo s tím, že od poloviny šedesátých let se zde podobně jako na některých jiných pražských vysokých školách přestalo při přijímacím řízení přihlížet ke kádrovým posudkům. Na tuto školu tak bylo přijato mnoho studentů z venkova, kteří byli v dětství formováni střetem svých rodičů s režimem při násilné kolektivizaci.²

Při vytváření center studentského hnutí hrály velkou roli studentské kluby a časopisy a také některé fakultní výbory Československého svazu mládeže (ČSM), monopolní mládežnické organizace přímo podřízené Komunistické straně Československa (KSČ). Na VŠZ se stal významnou platformou pro prezentování nonkonformních názorů časopis *Impuls*. Studenti provokovali moc již tím, že se vůči ní chovali nezávisle. Vhodnou půdou pro střet s establishmentem pro ně byly majálesy, při nichž často recesistickým způsobem kritizovali režim. Ve svých požadavcích se studenti vyslovovali vedle všeobecně demokratizačních požadavků též pro co nejširší studentskou samosprávu, nezávislé postavení vysokoškoláků v rámci ČSM a také pro to, aby svazácká organizace hrála roli oponenta vůči komunistické straně.

Konzervativní síly ve vedení KSČ se pokusily na konci roku 1966 a v roce 1967 ještě jednou zvrátit proces liberalizace. Stejně jako v případě odbojných spisovatelů po jejich IV. sjezdu v červnu 1967 zasáhl režim i proti studentům. Na přelomu roku 1966 a 1967 byl nejznámější studentský předák Jiří Müller vyloučen z ČSM i ze studií na Fakultě strojního inženýrství ČVUT a mimo řádný termín odveden k výkonu vojenské prezenční služby. Trpělivost s režimem studenti definitivně ztratili po brutálním zásahu policie proti vysokoškolákům z pražských kolejí na Strahově, kteří na konci října 1967 protestovali proti nevyhovujícím ubytovacím podmínkám na těchto kolejích. Dva měsíce před pádem režimu Antonína Novotného začali studenti na některých pražských fakultách likvidovat ČSM a vytvářet nezávislé samosprávné struktury. Spolu s neúspěchem při řešení hospodářské krize, ostrými spory se Slováky a střety s představiteli kulturní scény dokumentovaly právě „strahovské události“ neschopnost Novotného režimu čelit problémům státu a značně přispěly k výměně v čele KSČ.

Studenti patřili k nejradiálnějším složkám společnosti i v průběhu Pražského jara, tj. po nástupu Alexandera Dubčeka do funkce prvního tajemníka KSČ na počátku ledna 1968.

Výrazným projevem změněné politické i společenské situace a prvními masovými shromážděními Pražského jara byly březnové mítinky mládeže, které spoluorganizovali i někteří studenti. Ti obecně vyslovili Dubčekovu proreformnímu kursu podmíněnou podporu. Monopolní mládežnická organizace ČSM se de facto rozpadla. Její fakultní výbory nahradily akademické rady studentstva, které na fakultách pod různými jmény vznikaly po vzoru FF UK v Praze.

Specifickou cestou se vydali studenti Vysoké školy zemědělské v Praze. Oproti jiným fakultám nevytvořili samosprávnou organizaci na zastupitelském principu.³ Po delším období přípravných prací a tříbení názorů byla na shromáždění studentů v aule VŠZ 10. dubna 1968 oficiálně ustavena Samostatná organizace studentů (SOS, někdy též používán název Samostatná studentská organizace – SSO). Shromáždění schválilo návrh základní koncepce činnosti nové organizace vypracovaný při předchozích diskusích ve studentském klubu VŠZ, podle které měla být SOS výběrovou politickou organizací sdružující především aktivní studenty. Členství v SOS se přitom vylučovalo se členstvím v ČSM. Samostatná organizace studentů měla být založena na demokratických principech na základě neformální struktury.⁴

SOS se stala uznávaným zástupcem studentů na VŠZ, její roli akceptovalo vedení vysoké školy i jednotlivých fakult a též organizace KSC na VŠZ. Dostala k dispozici majetek ČSM, včetně finančních prostředků, materiálového vybavení a místnosti sekretariátu.⁵

V následující době si SOS zjednávala mandát tím, že pro schvalování důležitých rozhodnutí svolávala shromáždění studentů, která též volila zástupce reprezentující VŠZ navenek. Rozdílný vývoj na VŠZ oproti jiným fakultám vysvětluje Ivan Dejmal již citovanou myšlenkou o hlubší politizaci studentstva na VŠZ. Podle jeho svědectví se zde začala politická organizace – předchůdkyně SOS - formovat již na konci roku 1967. Proti očekávání jejích aktivistů se na VŠZ nevytvořila další politická skupina, neboť ideový profil SOS korespondoval s názory většiny studentů.⁶

Myšlenku o organizování studentů v rámci výběrové politické organizace s individuálním členstvím se snažili prosadit někteří studenti VŠZ, především Miroslav Tyl a Karel Kovanda, i na celopražské a celostátní úrovni. V takto formované organizaci by se více projevila váha aktivních vysokoškoláků, především pak studentských předáků, kteří za sebou měli zkušenost se střetem s režimem. Při vzniku Svazu vysokoškolského studentstva v Čechách a na Moravě (SVS) v květnu 1968, který reprezentoval zájmy vysokoškoláků v českých zemích, a jeho městského centra Pražského studentského parlamentu (PSP) však zvítězil zastupitelský princip.

Svobodná atmosféra a společenský kvas umožnily všestranný rozvoj vysokoškolského života. Rozběhly se rehabilitace, k pedagogické práci se vracely dříve nežádoucí osobnosti. Studenti se zapojili do diskusí o připravovaném novém vysokoškolském zákonu. Na dlouhodobější koncepční práci a tříbení ideových postojů nebylo v rámci studentského hnutí příliš času. Na jaře 1968 využilo mnoho studentů otevření hranic a odjelo do zahraničí, v době prázdnin pak studentské hnutí jako takové obecně nepůsobí s takovou intenzitou jako v průběhu školního roku. Po okupaci Československa se situace změnila natolik, že studentské aktivity byly zaměřeny převážně na obranu svobod získaných v první polovině roku 1968.

Právě po okupaci ještě více stoupl význam studentů, kteří se spolu s některými odborovými organizacemi a částí inteligence stali hlavním subjektem odporu proti neustálému ustupování reformních komunistů ve vedení KSC Moskvě a domácím neostalinistům. Odhodlání bránit svobodný prostor získaný v první polovině roku 1968 vyjádřili rozhodně listopadovou stávkou v roce 1968. Vedle déle trvajícího trendu v politice vedení KSC byla stávka také bezprostřední reakcí na policejní zásahy proti převážně mladým lidem projevujícím u příležitosti výročí založení Československa a bolševické revoluce v Rusku nesou-

hlas s okupací, na dočasné zastavení časopisů Reportér a Politika a na s obavou očekávané listopadové zasedání pléna ÚV KSČ.

Okupační stávka byla vyhlášena SVS na pondělí 18. listopadu 1968. Připojily se k ní prakticky všechny fakulty v českých zemích a většina na Slovensku. Samotné vedení SVS bylo do tohoto rozhodného vystoupení prakticky dotlačeno skupinami radikálních studentů a koordinaci stávky příliš nezvládalo. O době trvání stávky a její podobě se rozhodovalo především na jednotlivých fakultách a v městských centrech, významnou roli pak sehrál radikálními studenty nově vytvořený Akční výbor pražských studentů.

Na VŠZ bylo 14. listopadu rozhodnuto shromážděním studentů o konání týdenní stávky od 16. listopadu. Ve svém prohlášení se studenti VŠZ přihlásili k myšlence demokratického a humánního socialistického společenství, k pokračování v tzv. polednové politice. Protestovali zároveň proti dalším ústupkům vedoucích vládních a stranických představitelů sovětskému vedení, především proti podpisu smlouvy mezi vládami ČSSR a SSSR o „dočasném“ umístění sovětských vojsk na území Československa, k němuž došlo 16. října 1968.⁷

Podobně jako na jiných fakultách se i studenti VŠZ přihlásili k deseti bodům, do kterých formuloval SVS 11. listopadu 1968 program stávky. Toto tzv. studentské desatero, které v zásadě vycházelo z dubnového Akčního programu KSČ, požadovalo respektování lidských práv, dodržování shromažďovací a spolčovací svobody, svobody slova, vědeckého bádání a umělecké tvorby. Studenti se v něm vyslovili proti znovuzavádění kabinetní politiky, pro pokračování v ustavování rad pracujících a pro to, aby vláda ČSSR dosáhla jednáním stanovení závazného termínu pro stažení cizích vojsk ze země. Zavedení cenzury v hromadných sdělovacích prostředcích mělo být pouze dočasné, a to na dobu maximálně půl roku. Ti, kteří ztratili důvěru občanů, měli opustit funkce.⁸

Požadavky studentů neodrážely pouze jejich úzce stavovské zájmy, ale vyjadřovaly mínění většiny společnosti. I proto se jejich stávce dostalo masivní podpory ze strany občanů, významné kontakty navázali s mnoha odborovými a uměleckými svazy. Za studentskou stávku se postavila i většina pedagogů, vedení škol poskytovalo studentům místnosti a materiální pomoc. Přesto však znamenala stávka objektivní neúspěch, neboť se studentům nepodařilo a ani nemohlo podařit prosadit splnění svých požadavků.

Konec roku 1968 a první měsíce roku následujícího jsou spojeny s několika vystoupeními veřejnosti proti tzv. normalizační politice, z nichž jedno z největších bylo vyvoláno upálením studenta FF UK v Praze Jana Palacha v lednu 1969.

Poslední organizovanou studentskou akcí byla stávka na některých fakultách v Praze, Brně a Českých Budějovicích proti nástupu Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Ministerstvo školství zakázalo její konání a na většině fakult, kde vůbec nějaké akce proběhly, se skrývaly za označením „Dny polednové politiky“. Výjimkou byla tradičně radikální VŠZ. Studenti zde přijali 14. dubna 1969 na svém mítinku předběžné rozhodnutí o konání stávky. Toto rozhodnutí bylo přes nesouhlas vedení VŠZ potvrzeno 15. dubna, kdy byla vyhlášena stávka do 17. dubna. Za bezprostřední důvod stávky byla označena demonstrace ozbrojených sil v Československu včetně posilování sovětských jednotek před zasedáním ÚV KSČ.⁹ Mezi samotnými studenty se ovšem stávka obecně nesetkala s větším zájmem a i pod tlakem vedení fakult byla většinou brzy ukončena.

Dubnová stávka prokázala, že tak jako v celé společnosti vzrůstají i mezi studenty projevy poraženectví a pasivity. Menší část studentů se ovšem naopak radikalizovala. Tito studenti dokázali na kongresu SVS na konci dubna 1969 zabránit tomu, aby svaz vstoupil do Národní fronty. Krátce poté ovládli vedení SVS, do jeho čela se dostal Karel Kovanda. Skupina pod vedením Jiřího Müllera vytvořila tzv. Byro pro řízení studentské práce, které svým názvem parodovalo Štrougalovo Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích. Studentské „byro“ fakticky nahradilo málo akceschopný Pražský studentský par-

lament. Již 20. června 1969 však Ministerstvo vnitra ČSR zakázalo činnost SVS, který odmítnutím vstoupit do Národní fronty demonstroval svou neochotu přizpůsobit se novým podmínkám.¹⁰

V prostředí radikální studentské mládeže se v prosinci 1968 zrodilo Hnutí revoluční mládeže (HRM), jedna z prvních skupin, která se postavila proti tzv. normalizaci. HRM sdružovalo především studenty, mezi jeho členy patřili dále intelektuálové a někteří dělníci. Klíčovou roli v něm sehrál středoškolský profesor Petr Uhl, z dodnes známých osobností v něm působili též např. Petruška Šustrová nebo Jaroslav Bašta. Na VŠZ se vytvořila jedna buňka, v níž bylo zhruba deset studentů (Ivan Dejmal, Vladislav Skála, Magda Vlášáková aj). Když se na podzim 1969 začala SOS rozpadat, vstoupily do HRM další dvě buňky pod vedením Pavla Ryby a Aleše Macháčka.

Specifičnost HRM spočívala v tom, že bylo do značné míry ovlivněno myšlenkami nové levice, která byla ideovou platformou radikálně levicového protestního hnutí na Západě. Členové HRM svými akcemi vystupovali na obranu likvidovaných svobod, velkou aktivitu vyvinuli především u příležitosti prvního výročí okupace Československa v srpnu 1969.

K rozbití skupiny došlo na přelomu let 1969–1970, kdy byly zatčeny téměř dvě desítky jejích převážně mladých členů. Většina z nich, mezi nimi i Ivan Dejmal, byla odsouzena v březnu 1971 k nepodmíněným trestům odnětí svobody.¹¹

Českoslovenští studenti patřili v době Pražského jara k významným subjektům reformního hnutí, k jeho nejrozhodnějším zastáncům. Přestože se ani jim po okupaci Československa nemohlo podařit zabránit likvidaci demokratizačního procesu, byli to právě oni, kteří ve svém odporu vydrželi nejdéle. Ne bezvýznamnou roli přitom sehráli posluchači Vysoké školy zemědělské v Praze.

Poznámky:

- 1 Obecně k československému studentskému hnutí v 60. letech 20. století viz více Pažout, Jaroslav: Sběrka Ivana Dejmala – významný pramen k dějinám československého studentského hnutí v šedesátých letech dvacátého století, in: Sborník archivních prací, r. 53, č. 2/2003, s. 129–194 (dále jen Pažout, Sběrka Ivana Dejmala).
- 2 Rozhovor s Ivanem Dejmalem, 20. 7. 1999.
- 3 Proti zastupitelskému modelu se vyslovil Karel Kovanda. Tvrdil, že tak opět vzniká organizace, která je již ve svých premisách odcizená studentské obci. Podle něj sice byla odvržena myšlenka monopolního zastoupení studentů prostřednictvím ČSM, místo toho však vznikají ARS prohlašující se za reprezentanty všech studentů. Kovanda se vyslovil pro vznik studentské organizace zdola. Viz Kovanda, Karel: O ARSní ukvapenosti, in: Student, r. 4, č. 19/1968, 1. 5. 1968.
- 4 Ke vzniku SOS viz soubor dokumentů Materiály o Samostatné organizaci studentů (SOS) na VŠZ v Praze, Libri prohibiti (dále LP), f. Československé studentské hnutí šedesátých let dvacátého století (sbírka Ivana Dejmala) (dále Čsl. studentské hnutí (sb. Ivana Dejmala)), inv. č. 85, ka. 2. Z tohoto souboru byla publikována zpráva Miroslava Tyla o přípravách na založení SOS, Pažout, Sběrka Ivana Dejmala, dok. č. 5, s. 168–169.
- 5 Viz Archiv hlavního města Prahy, f. KSČ – vysokoškolský výbor Praha, inv. č. 432, ka 27, dokument Rozbor stranicko politické práce na VŠZ v Praze za období 1968–1969, s. 13.
- 6 Rozhovor s Ivanem Dejmalem, 20. 7. 1999.
- 7 V prohlášení studentů VŠZ bylo uvedeno: „Ačkoli vedoucí představitelé stále ujišťují, že hodlají pokračovat v lednové politice, činí i nadále jeden ústupek za druhým. Sám pojem polednová politika se stává fetišem, ze kterého se postupně vytrácí konkrétní obsah. Při výkladu tohoto pojmu se zapomíná na to, že kromě mocenské reality, reprezentované především vojenskou silou armád pěti zemí Varšavské smlouvy, existuje jiná neméně významná realita, jíž je bezesporu cítění demokratických a humánních tradic obyvatelstva tohoto státu.
V době těsně po návratu našich představitelů ze srpnových moskevských jednání se mnoho hovořilo o tom, že existují meze, kam až lze zajít. Jedna z nich už snad byla překročena. Máme na mysli podepsání ‚Smlouvy mezi vládou ČSSR a vládou SSSR...‘ Jde jednak o to, že tato smlouva je ve své podstatě šekem pro jednu z obou stran a v tomto kontextu je nutné pochybovat o jejím smyslu, a poté i o tom,

- jakým způsobem byla uzavřena (záměrné vyloučení občanů).“ LP, f. Čsl. studentské hnutí (sb. Ivana Dejmal), inv. č. 103, ka. 2.*
- 8 Pažout, Sběrka Ivana Dejmal, dok. č. 6, s. 169–170. Deset požadavků otiskly bez úvodního textu Studentské listy pod názvem „Studentské desatero“, Studentské listy, r. 1, č. 1/1969, 25. 2. 1969. Deset bodů SVS převzaly často v modifikované podobě do svých stávkových manifestů jednotlivé fakulty. Publikováno bylo prohlášení českobudějovických vysokoškoláků „Do stávky!“ obsahující pouze osm bodů. Viz Kadrmas, Pavel: Studentské hnutí proti ústupkům a poraženectví, in: Proměny pražského jara. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968–1969. Ed. Pecka, Jindřich, Prečan, Vilém. Brno, Doplněk 1993, s. 256–258. Rezoluce zástupců bratislavských fakult požadovala též uznání celoslovenské studentské organizace Zvazu vysokoškoláků Slovenska, právní uzákonění akademických svobod a uznání svrchované akademické pudy, Slovenský národný archív, f. Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže, dodatek, ka. 111.
- 9 Viz LP, f. Čsl. studentské hnutí (sb. Ivana Dejmal), inv. č. 151, ka. 3, prohlášení SOS a shromáždění studentů VŠZ z 15. 4. 1969. Nesouhlasné vyjádření ke stávce obsahující výzvu k jejímu přerušení z 15. 4. 1969, které podepsali rektor VŠZ a děkané jednotlivých fakult viz tamtéž, inv. č. 152, ka. 3.
- 10 V dopisu předsednictvu SVS z 23. 6. 1969 označilo předsednictvo SOS rozhodnutí ministerstva vnitra za „zvířil odporující základním lidským právům, za další důkaz pokračující fašizace našeho společenského života“ a vyslovilo mu svou podporu „v boji proti reprodukci stávajícího typu zločinecké politiky“, LP, f. Čsl. studentské hnutí (sb. Ivana Dejmal), inv. č. 177, ka. 3.
- 11 K HRM viz více in: PAŽOUT, Jaroslav: Hnutí revoluční mládeže, in: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Sborník z konference. Ed. Zilynská, Blanka - Svobodný, Petr. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2001, s. 371–385.

Student Movement at the Prague Institute of Agriculture during the so-called Prague Spring

Abstract

The 1960s in Czechoslovakia became known as the time when different segments of the society strived to reform the existing political system based on the Soviet model of Socialism. This effort reached its climax in 1968 – 1969 in the period generally known as the Prague Spring. Student movement was an important part of the struggle for the democratization of the Czechoslovak society. Even before 1968, there were groups of non-conformist students at some of the Prague faculties that demanded democratization of universities, of the Czechoslovak Youth Union (ČSM – official monopoly youth organization) and obviously of the society in general. One of such opposition groups was formed also at the Institute of Agriculture in Prague (VŠZ). The October 1967 police raid against the students living in the Strahov dormitories was one of the immediate reasons leading to the fall of Antonín Novotný's regime in January 1968.

During the first months of 1968, the so-called academic student councils were formed to replace the faculty committees of the then disintegrating ČSM. The students of the Institute of Agriculture did not follow the general pattern and unlike the other faculties, did not assemble any self-governing organization based on the principle of representatives. Instead, in April 1968, the Independent Student organization (SOS) was established. In the time following, the SOS summoned student assemblies in order to make important decisions. These assemblies also elected the representatives who were to represent the school “on the outside”. Just as before 1968, the student movement at the VŠZ was one of the most radical. Some of its protagonists, such as Miloslav Tyl, Karel Kovanda or Ivan Dejmal, played an important role in the national politics of the time.

The importance of students as radical proponents of democratization process grew even more after the invasion in August 1968. This became clearly apparent especially during the strike of universities in November 1968, which was almost unanimously supported by the whole nation, or after the death of Jan Palach in January 1969. During the student unrests, the VŠZ students belonged to the most radical protesters, which was apparent e.g. during the student strike against Gustáv Husák's ejection as the Communist Party leader. The students of VŠZ also played an important role in the Movement of Revolutionary Youth, one of the first organizations to stand up against the oppression of the so-called normalization regime. Ivan Dejmal paid for his activities within this movement with a two-year prison sentence. Even though the students alone could not save the democratization process after the Soviet invasion, it was them who had the most perseverance in their resistance. The students of the Institute of Agriculture played an important role in this process.

Hospodárske školy a ich význam pre zvyšovanie vzdelanosti v poľnohospodárstve v prvej polovici 20. storočia

KAROL JANAS

Málo známym a v odbornej literatúre takmer nepopísaným typom škôl boli hospodárske školy. Ich vplyv na rozvoj vzdelanosti na vidieku bol najmä v prvej polovici 20. stor. obrovský. Prejavilo sa to najmä na Slovensku, ktoré v tomto období z objektívnych príčin za českými krajinami zaostávalo. Nebolo teda žiadnym prekvapením, že tieto školy dostávali masívnu štátnu podporu a pre svoju činnosť mali často oveľa lepšie materiálne podmienky ako iné školy porovnateľného typu.¹ Umiestňované boli zväčša v bývalých kúriach, kaštieľoch a novopostavených objektoch, čo spôsobovalo výhodné spojenie teoretického a praktického vyučovania. Rozľahlosť objektov umožňovala aj umiestnenie internátov, ktoré boli na tú dobu moderne zariadené. Celková filozofia škôl, najmä dievčenských, bola smerovaná k rodinnému typu školského zariadenia. Je to svojím spôsobom logické, lebo výuka na týchto školách bola dobrovoľná a cieľom zamestnancov bolo priťahovať k štúdiu dostatočný počet záujemcov. Rodinná atmosféra škôl však nesmela byť na úkor kvality výuky, čo sa prejavilo i na veľkom rozsahu praktických a teoretických predmetov, s ktorými sa žiaci počas pobytu v školách tohto typu stretli. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že spôsob štúdia nebol v týchto školách jednotný. V skutočnosti existovali dva typy hospodárskych škôl. Prvým boli štátne odborné školy hospodárske, s prívlastkom *zimmé*, v ktorých trvala výuka zväčša od 1. novembra do 30. apríla. Druhý typ škôl, a na ten je zameraný aj môj príspevok, tvorili štátne roľnícke školy pre chlapcov a štátne hospodyňské školy pre dievčatá. Na rozdiel od štátnych odborných škôl hospodárskych (*zimmých*) v nich prebiehalo vyučovanie celoročne. Hoci štúdium na oboch typoch škôl trvalo rovnako (dva roky), na sledovanom type škôl dostali chlapci a dievčatá z vidieckeho prostredia oveľa hlbšie základy pre svoj ďalší osobný i pracovný život. Treba tiež pripomenúť, že sieť štátnych odborných škôl hospodárskych (*zimmých*) bola oveľa širšia. Štátne roľnícke a hospodyňské školy vznikali v spádových mestách a pokrývali oveľa väčšie oblasti. Pre tento príspevok som vybral rozbor štyroch škôl, ktoré sa veľkou mierou podpísali pod rozvoj vzdelanosti na vidieku. Boli umiestnené na najzaostalejších miestach Slovenska a ich prínos bol pre celý kraj veľmi veľký. Kvalita týchto škôl bola vysoká a záujem o štúdium na nich mali aj v iných krajoch Slovenska. Ide o Štátnu roľnícku školu v Sabinove, Štátnu roľnícku školu v Oravskom Podzámku, Štátnu hospodyňskú školu v Barci pri Košiciach a Štátnu hospodyňskú školu vo Veličnej na Orave.

Štátne roľnícke školy v Oravskom Podzámku a v Sabinove²

Spoločným znakom týchto škôl bolo, že popri nich existovali v tom istom zariadení i štátne odborné hospodárske školy (*zimmé*). Účelom tohto typu škôl (*zimmých*) bolo poskytnúť synom aj tým najmenším poľnohospodárom odborné vzdelanie, spoločensky ich vychovať a pripraviť po praktickej a teoretickej stránke pre ďalší život na vidieku. Na štátnych odborných školách hospodárskych (*zimmých*) prebiehalo vyučovanie v dvoch šesťmesačných cykloch. Začínali vždy 1. novembra a končili 30. apríla. Vyučovanie tak prebiehalo dva roky. Na rozdiel od odborných škôl hospodárskych, v štátnych roľníckych školách sa vyučovalo od 1. októbra do 31. júla. Štátne roľnícke školy boli taktiež dvojročné, no ponúkali oveľa hlbšie teoretické a praktické vedomosti a zručnosti. Ich cieľom bolo vychovať teoreticky a prakticky samostatných hospodárov, schopných vedenia vlastných statkov

a zriadencov pre statky, spolky a družstvá. Nie je tu však možné hovoriť o návaznosti, prípadne o vyššom a nižšom stupni, lebo pre prijatie do oboch typov škôl boli rovnaké podmienky a len na rodičoch záležalo do akého typu školy dieťa prihlásiť.

Podmienkou zápisu bolo osvedčenie o štátnom občianstve, vysvedčenie o absolvovaní obecnej školy, prípadne z poslednej navštevovanej inej školy, vek 14 rokov a lekárske osvedčenie o telesnom a duševnom zdraví. Škola bola internátna, no žiakom z blízkeho okolia bola umožnená denná dochádzka. V takomto prípade mali žiaci nárok aj na zľavu na železnici. Dobre prosperujúci žiaci z chudobných rodín mali nárok na štipendium od ministerstva poľnohospodárstva, alebo iných verejných úradov, čím sa im znížili náklady na štúdium. Tie činili 10 Kč zápisné na oba roky, školné 25 Kč ročne, úrazové poistenie 3,60 Kč ročne a internátny poplatok 150 Kč mesačne. Internát bol priemerne vybavený, žiaci mali k dispozícii bezplatne vlastné skrine na odev, poháre a kuchynský riad. Periny, slamník, prikrývadlo na posteľ a prádlo si mali žiaci priniesť so sebou. Súčasťou škôl boli rozsiahle pozemky pre praktickú výučbu. Nechýbali ani parné mláčačky a motorové pluhy. Súčasťou areálu v Sabinove bol napríklad aj liehovar, slivovar, mliekareň, bryndziareň, sušiareň na ovocie, včelín a rozsiahle ovocinárske a zeleninové škôlky. Zaujímavosťou bola aj vlastná meteorologická stanica. V Oravskom Podzámku boli rozsiahle chovy koní, hovädzieho a bravčového dobytku, švajčiarske komory a americké silo, ktoré umožňovalo skladovanie pokoseného zeleného krmiva bez sušenia. Z teoretických predmetov prevládali slovenský jazyk, písanie, rečníctvo, vlastiveda, matematika, geometria, zdravotveda, prírodopis, (so zameraním na miestne rastliny, živočíchy a nerasty), hospodársky priemysel, pestovanie rastlín, chov zvierat, zverolekárstvo, pastvinárstvo, ľanárstvo, stajňová kontrola, národné hospodárstvo, obchodná veda, zmenkárstvo, hospodárske účtovníctvo, občianska náuka, poľnohospodárske zákony a meteorológia.

Štátne hospodyňské školy v Barci pri Košiciach a vo Veličnej

Účelom hospodyňských škôl bolo poskytnúť dievčatám, najmä gazdovským z vidieka, teoretickú a praktickú prípravu na vedenie domácnosti. S tým úzko súviselo dopĺňanie všeobecného vzdelania, ktoré získali na obecných, prípadne meštianskych školách, aby sa po absolvovaní školy vedeli vo svojich rodinách uplatniť ako rozvážne a samostatné gazdiné. Súčasťou výučby bolo aj pôsobenie na duševný život žiačok s cieľom rozšíriť ich sociálny a kultúrny rozhľad. Vyučovanie na štátnych hospodyňských školách sa delilo na teoretické a praktické. V teoretickom vyučovaní dostali priestor rovnomerne humanitné, prírodovedné i vyslovene praktické predmety. Na rozdiel od chlapčenských škôl boli predmety orientované viac na udržiavanie domácnosti. Žiačky dostali základy slovenčiny, matematiky, účtovníctva, vychovávateľstva, občianskej náuky, zdravotvedy, chémie, prírodovedy, náuke o vedení domácnosti, náuky o látkach, náuky o potravinách, základy chovu zvierat, mliekarenstva, hydinárstva, poľného hospodárstva, kreslenia strihov, spevu a hier. Školy boli vďaka štátnej podpore zväčša dobre vybavené, mali učebné pomôcky a zbierky pre všetky predmety. Samozrejmosťou boli rozsiahle dvory so zeleninovými záhradami, hydinárňou, chlievmi a hospodárskymi budovami. Nechýbali ani pokusné parcely, polia, kde si žiačky mohli doplniť teoretické vedomosti praxou. Celá škola bola zameraná rodinne. Žiačky spolu s učiteľkami a riaditeľkou mali tvoriť jednu veľkú rodinu. Školský rok trval zväčša od 15. septembra do 15. júla. Podmienkou prijatia bol vek minimálne 15 rokov, krstný alebo domovský list, posledné školské vysvedčenie a zaplatenie školného. Na škole sa okrem školného (cca 30 Kč) platilo zápisné 10 Kč, poistenie proti úrazu 3.60 Kč. Za stravu, ubytovanie, kúrenie, osvetľovanie a kúpanie bol stanovený poplatok 220 Kč mesačne v Barci, 210 Kč vo Veličnej. Ak žiačka v priebehu roka zo školy odišla, mala povinnosť uhradiť 200 /Barca/ a 300 /Veličná/ Kč ako náhradu v prospech internátu. Žiačky z chudobnejších rodín mohli byť od platenia školného oslobodené a mali možnosť žiadať o štipendium, ktoré poskytovali

ministerstvo poľnohospodárstva, krajinský úrad, rôzne korporácie a podporné fondy. S ich pomocou sa dala uhradiť aj časť poplatkov za život v internáte.

K zápisu a nástupu do internátu si mali dievčatá priniesť: oblečenie do práce, školy a na nedeľu, farebné zástery do práce a bielu do kuchyne, topánky do práce a papuče na internát, primerané množstvo bielizne, periny s dvoma povlekmi, dve prestieradlá, jednu bielu prikrývku, šesť uterákov, dva obrúsky, šesť utierok do kuchyne, dve prachovky, jedno vrecko na bielizeň, kartáče na oblečenie a topánky, kefy na zuby, vlasy a dva poháre na vodu. Museli si doniesť aj jedálenský príbor, taniere a hrnčeky. Do práce potrebovali veľké a malé nožnice, nite, náprstok, centimeter, ihly a špendlíky. K zoznamu povinnej výbavy dostali rodičia aj diskrétno upozornenie, aby pamätali na finančný obnos, ktorý budú žiačky potrebovať na zakúpenie materiálu na ručné práce.

Skúmané štátne roľnícke a hospodyňské školy boli internátne. Internáty boli umiestnené priamo v areáloch škôl. Na vtedajšiu dobu poskytovali výborné podmienky a zabezpečovali žiakom pohodlie. Súčasťou internátov boli moderné kúpeľne, vlastná kuchyňa, učebňa, práčovňa, žehliareň, mliekareň, pekáreň, ktoré slúžili ubytovaným žiakom k stravovaniu a výučbe. Ku kvalite výuky prispievala i úzka spolupráca s podobnými školami v Čechách a na Morave, ktoré poskytovali nadaným študentom štipendiá.³

Poznámky:

- 1 Štátny okresný archív Považská Bystrica, fond Ludová škola hospodárska v Košeci, i. č. 46/36.; fond Ludová škola hospodárska v Pružine i. č. 5/50, 9/50, 340/50; fond Štátna hospodárska opakovacia škola v Slávnici, i. č. 901. Pre zásobovanie hospodárskych škôl učebnými pomôckami existoval Štátní ústav učebných pomôcek pro zemědělské školy v Praze XII. Hospodárske školy mali aj vlastných školských inšpektorov, ktorí zisťovali materiálne vybavenie jednotlivých škôl.
- 2 Údaje sú spracované na základe publikovaných návěstí sledovaných škôl, ktoré boli zasielané na štátne odborné školy hospodárske (*zimné*) s cieľom prilákať študentov.
- 3 Študenti dosahujúci výborný prospech mali možnosť študovať napr. na Nižšej a Vyššej rybárskej škole vo Vodňanoch a Mliekarskej škole v Kroměříži, ktoré zasielali ponuku k štúdiu priamo na školské ústavy na Slovensku.

Agricultural Schools and their Importance for Improving Education in Agriculture in the First Half of the 20th Century

Abstract

State peasant schools for boys and state housewives' schools for girls were integrated into the network of specialized economic schools. Their goal was to improve the level of education among the country folk. In such a type of school, village boys and girls received solid foundation for their future life, both personal and professional. State peasant and housewives' schools were established in towns and cities, thus serving large surrounding regions. They were found even in the most backward areas of Slovakia and their contribution to the whole regions was immense. The quality of these schools was high and they had enough applicants all over Slovakia.

Odborné zemědělské školství v Československu mezi světovými válkami

VLASTISLAV LACINA

V meziválečném Československu patřilo odborné školství mezi faktory, které významně ovlivňovaly ekonomický růst a prosperitu. I v evropském srovnání mělo vysokou úroveň a efektivitu, které byly již před druhou světovou válkou oceňovány v řadě materiálů Mezinárodní organizace práce v Ženevě a Agrárního byra v Římě. Charakterizovala je dobrá provázanost s výrobní praxí, účelná diferenciací a specializací. Mnohé odborné školy byly i centry dalšího vzdělávání středních technických pracovníků v jednotlivých oborech. Část jejich učitelů se také věnovala výzkumu a to převážně ve sféře aplikovaného výzkumu.

Vysoká úroveň odborného školství nebyla jen výsledkem aktivit v meziválečném období, ale opírala se o bohatou tradici. Vždyť první odborné školy se v českých zemích datují již z doby Marie Terezie. V roce 1767 byla v Praze založena odborná škola pro paličkování krajek, které poskytovalo obživu i ženám tisíců drobných zemědělců. Velký rozvoj zaznamenalo odborné školství od 70. let 19. století, kdy začaly podporovat zakládání odborných škol vedle podnikatelů i zemské, okresní a městské samosprávy.¹

Odborné školství se v meziválečném Československu členilo na školy průmyslové, obchodní, zemědělské, se sociálním zaměřením a speciální. V Československu bylo ve školním roce 1931/32 celkem 804 odborných škol, ve kterých se učilo 84 409 žáků. Vedle odborných škol se staralo o vzdělání řemeslníků, obchodníků, drobných zemědělců a dělníků 3 165 pokračovacích škol s 145 495 frekventanty. Z nich bylo 2 221 škol živnostenských, 853 lidových hospodářských (zemědělských) a 91 kupeckých.² Bližší rozdělení podle druhu a země ukazuje následující tabulka. Z ní vyplývá, že odborné školy určené k získání střední odborné kvalifikace doplňovala v českých zemích hustá síť pokračovacích škol sloužících pro získání nižší odborné kvalifikace.

Odborné a pokračovací školy v Československu 1931/32³

Typ školy	ČSR školy	ČSR žáci	Čes. země školy	Sl. a P. R. školy
Odborné školy:				
Průmyslové	294	47 231	254	40
Obchodní	162	21 832	129	33
Zemědělské	268	9 085	233	35
Sociální	26	1 013	21	5
Speciální	57	5 248	37	20
Celkem	807	84 409	674	133
Pokračovací školy:				
Živnostenské	2 221	117 754	1 941	280
Kupecké	91	4 551	74	17
Hospodářské	853	23 190	552	301
Celkem	3 165	145 495	2 567	598

Tento referát se soustřeďuje na zemědělské odborné školy, jejichž síť sice jen málo zaostávala za průmyslovými odbornými školami, ale v počtu žáků dosahovaly jen jejich pětinu. I zemědělské školství mělo v českých zemích dlouhou tradici. U jeho počátků stála

národohospodářská škola fysiokratů. První zemědělské hospodářské školy zakládané do zrušení roboty měly především vychovávat panské hospodářské úředníky.⁴ Teprve po roce 1848 se začaly zakládat rolnické školy. Mezi první patřily školy založené v Libějovicích u Vodňan zásluhou F. Horského, v Libverdě u Děčína E. Kommersem a ve Stěžerech za pomoci J. B. Lambla.⁵ Ve větší míře začaly rolnické školy vznikat po roce 1862. Byly prakticky orientovány a zaměřovaly se na zdokonalení jednotlivých druhů zemědělských prací a zlepšení hospodaření rolníků. Některé z nich rozšiřovaly svůj záběr a postupně se přeměnily ve střední hospodářské školy (v Kadani, Roudnici, Libverdě, Táboře, Chrudimi, Přerově a v Novém Jičíně).⁶ Od roku 1875 vznikaly na náklady zemí pro zdokonalování hospodaření rolníků zvláště významné zimní hospodářské školy. Později r. 1885 byla založena první hospodyňská škola v Kroměříži a od konce 19. století se postupně přistupovalo i k odbornému vzdělávání venkovských dívek.

Na Moravě a ve Slezsku byly tyto školy až na nepatrné výjimky spravovány zeměmi (zemskými výbory), v Čechách byla však většina škol tzv. kuratoriálních, zřizovaných a financovaných různými agrárními organizacemi a institucemi nebo i soukromými sponzory a ze zemských prostředků jen podporovaných. Ministerstvo orby ve Vídni vykonávalo pedagogický dozor prostřednictvím státních inspektorů a rozhodovalo o aprobaci učitelů.⁷

V době vzniku Československé republiky existovala v českých zemích již poměrně diferencovaná síť zemědělských škol. Roku 1919 bylo zde celkem 160 zemědělských odborných škol, na Slovensku však jen 9 a to s vyučovacím jazykem maďarským. Na Podkarpatské Rusi nebyla žádná zemědělská škola. V novém státě zásluhou agrárníků a ministerstva zemědělství se zemědělské odborné školství těšilo účinné státní podpoře a zaznamenalo velký rozvoj.⁸ Zákonem z dubna 1920 byly péče o zemědělské školství a dozor nad ním svěřeny ministerstvu zemědělství, přičemž odborné školství v ostatních národohospodářských odvětvích spravovalo ministerstvo školství a osvěty. Velkou zásluhu o vzestup zemědělského školství v tomto období měl odborový přednosta ministerstva zemědělství Ed. Reich.⁹

Z finančních prostředků ministerstva zemědělství byly zřizovány nové školy především na Slovensku, kde se jejich počet zvýšil z 9 na 33. Na Podkarpatské Rusi byly založeny 4 nové odborné zemědělské školy. Ministerstvo dále zřizovalo a finančně zajišťovalo speciální školy s celostátní působností jako např. školy zahradnické, ovocnářské, vinařské ad. Jinak však zůstávaly zemědělské školy v péči zemských samospráv. I ty v rozsáhlé míře zakládaly nové hospodářské a hospodyňské školy, nejvíce v letech 1919–1926.¹⁰ Ve třicátých letech v důsledku hospodářské krize pokračovala zakladatelská činnost v českých zemích jen v malé míře, nové školy byly zakládány hlavně na Slovensku a na Podkarpatské Rusi.¹¹

Koncem První republiky bylo v Československu 275 zemědělských odborných škol. Tyto školy sledovaly jako hlavní cíl vychovat děti rolníků k samostatnému a efektivnímu vedení hospodářství. Podle soudobých odhadů absolvovala koncem třicátých let různé typy těchto škol asi třetina chlapců ze „selských rodin“. To byl proti minulosti velký pokrok, přesto zůstávala značná část rolníků bez odborného zemědělského vzdělání.¹² Část mladší generace menších a středních rolníků však odborné znalosti získávala v pokračovacích lidových hospodářských školách zaváděných od roku 1920 a brzy pozoruhodně rozšířených.

Všimněme si nyní, jaké byly typy odborných zemědělských škol, jaké bylo jejich zaměření a také jakou funkci v zemědělství i na venkově měly plnit. Podle posledních údajů z počátku roku 1938 bylo v Československu zemědělských škol:¹³

Vysoké školy (fakulty)	6	Vyšší šk. zahradnické a vinařské	2
Vyšší školy hospodářské	13	Nižší šk. zahr. a ovoc.-vinařské	8
Rolnické školy	30	Vyšší školy lesnické	4
Odbor. školy hospodářské	134	Školy hájenské a dřevařské	7
Jednoroční hosp. školy	8	Speciální školy zemědělské	11
Hospodyňské školy	52		

Z těchto škol bylo v českých zemích 238 (v Čechách 137, na Moravě a ve Slezsku 101), na Slovensku 33 a na Podkarpatské Rusi 4. Na rozdíl od ostatních odborných škol byly zemědělské školy malotřídní, celkem se učilo jen v asi 460 třídách.

Vyšších hospodářských škol bylo koncem První republiky 13, všechny měly školní statky pro praktický výcvik žáků. Většina z těchto statků byla vybavena na svou dobu moderním zařízením a dobře vedena i po podnikatelské stránce. Po vzniku Československa byly školy tohoto typu zásadně zreorganizovány. Studium bylo prodlouženo na čtyři roky, učební plány byly koordinovány a modernizovány tak, aby žáky seznamovaly s pokrokovými metodami v zemědělské práci a vybavovaly je znalostmi potřebnými k vedení zemědělských závodů. Vyžadovalo se absolvování měšťanské školy nebo nižšího (čtyřletého) gymnázia. Zájem o studium na vyšších hospodářských školách ve třicátých letech rostl a to nejen v řadách venkovské mládeže. Při přijímání na tento typ škol byli proto upřednostňováni uchazeči, kteří měli převzít rolnická hospodářství.¹⁴

Nižší typy odborných zemědělských škol byly trojí: rolnické školy, odborné hospodářské tzv. zimní školy a jednorozční hospodářské školy. Příjímací podmínky byly absolvování alespoň obecné školy a věk 14 let. Podrobně se jimi zabývá příspěvek J. Harny, na který bližší zájemce odkazují.

Největší pokrok po první světové válce zaznamenalo odborné školství pro venkovské dívky. Jeho síť začala být budována teprve po vzniku republiky. Přesto, že při zakládání hospodyňských škol převládalo dobové pojetí postavení ženy na venkově, byly významným činitelem nejen při hospodářském vzestupu venkova, ale i v ženském emancipačním hnutí meziválečného období. Během necelých dvaceti let První republiky dosáhl počet hospodyňských škol 52. Jen tři ale měly charakter vyšší odborné školy, studium na nich trvalo dva, později tři roky. Měly podle dobového určení poskytovat potřebné odborné vzdělání jednak učitelkám nižších hospodyňských škol, jednak hospodyním na větších selských statcích. Tento druhý cíl plnily však jen v malé míře.¹⁵

Velký význam získávaly především v českých zemích nižší hospodyňské školy určené podle dobové formulace k výchově selských dívek. Koncem První Československé republiky jich bylo již 49. Byly velmi diferenciovány a také rozsah i orientace vyučovaného se dost měnily. Nejvýhodnějším typem se jevily internátní jednorozční školy s desetiměsíční vyučovací dobou, kde bylo rovnoměrně zastoupeno vyučování praktické i teoretické povahy. Dalším typy byly celoroční hospodyňské školy s dvěma samostatnými pětiměsíčními učebními běhy mimo hlavní sezónní práce a zimní hospodyňské školy, jejichž vyučovací doba se postupně rozšiřovala na šest měsíců. Předpokladem byla obecná škola a věk 15 let. Hospodyňské školy navštěvovala hlavně děvčata z rodin sedláků a středních rolníků. Orientovaly se na vedení venkovských domácností a zvládnutí příp. organizování tzv. ženských prací v rolnických hospodářstvích.¹⁶

Výše uvedené typy odborných zemědělských škol sloužily potřebám běžných, výrobou univerzálně orientovaných rolnických hospodářství, statků a velkostatků, které pěstovaly především obiloviny a okopaniny, chovaly skot, prasata a drobné domácí zvířectvo.¹⁷

Po první světové válce však v souvislosti s větším napojením na světový trh a silnější mezinárodní konkurencí zesílela v zemědělské výrobě zvláště českých zemí specializace. Zvětšila se potřeba škol zaměřených na speciální výroby jako zahradnictví, ovocnářství, vinařství, chmelářství nebo rybářství a také na zpracování zemědělských produktů. Jednotlivé takto specializované školy vznikaly již za Rakouska-Uherska, ale teprve v meziválečném období byla vybudována jejich bohatě strukturovaná a z potřeb speciálních výrob vycházející síť. Podle údajů z roku 1938 šlo o 21 škol.

Tříleté vyšší zahradnické školy byly dvě a to již dříve existující německá vyšší odborná zahradnická škola v Lednici a po vzniku ČSR nově vzniklá česká vyšší škola zahradnická a ovocnářsko-vinařská v Mělníce. Vychovávaly specialisty a vedoucí pracovníky pro větší

zahradnické, ovocnářské a vinařské závody. Žáci museli mít alespoň jednoletou praxi a moderně koncipovaná teoretická výuka byla vhodně propojována s praktickou činností na dobře vedených školních statcích. Většina odborníků v zahradnictví, ovocnářství a vinařství navštěvovala nižší, jednoleté nebo dvouleté školy. Bylo jich koncem třicátých let celkem osm a výuka byla přizpůsobována místním potřebám. Zvláštní místo patřilo jediné dívčí zahradnické škole v Praze-Krči. Soustavu speciálních zemědělských škol dále doplňovaly dvouletá rybářská škola ve Vodňanech, lihovarská škola v Německém Brodě, čtyři dvouleté meliorační školy (pro techniky provádějící vodohospodářské práce) a dvě jednoleté družstevní školy.¹⁸

V průběhu meziválečného období se tak vytvořila v evropském srovnání hustá síť diferencovaného zemědělského odborného školství. Zatímco ve dvacátých letech byly především zakládány nové školy, ve třicátých se zvyšovala jejich odborná úroveň a výrazně vzrostl počet žáků a to z 9 400 roku 1928/29 na 12 584 roku 1937/38.

Vedle odborných škol sehrály významnou úlohu při zvelebování zemědělství a také při zvyšování úrovně vzdělání mládeže na venkově lidové hospodářské školy. Ty byly sporadicky zřizovány na dobrovolném principu jako pokračovací hospodářské školy již za Rakouska-Uherska. Roku 1918 bylo jich však jen 28. Po vzniku Československa došlo k neobyčejnému rozvoji pokračovacího školství na venkově na základě zákona z 29. ledna 1920, kterým byl změněn název tohoto typu škol na hospodářské školy lidové, zavedena povinná docházka do těchto škol u mládeže, která měla jen obecnou školu. Zároveň byla upravena jejich organizace a financování.¹⁹ Lidové hospodářské školy zřizovaly obce za finančního příspěvní státu a zemí. Ve školním roce 1937/38 bylo v:²⁰

Československu	1 270 škol	63 271 žáků
Čechách	553 škol	23 880 žáků
na Moravě a ve Sl.	248 škol	10 396 žáků
na Slovensku	335 škol	21 724 žáků
na Podkarpatské R.	134 škol	7 271 žáků

Nejvíce škol měly Čechy, velmi rozšířeny však byly i na Slovensku, kde sehrály zvláště významnou úlohu při povznesení dříve zaostalého slovenského venkova. Lidové hospodářské školy byly zpravidla dvouleté a vyučovalo se v zimě obvykle 8 hodin týdně. Vyučovací program zahrnoval všeobecně vzdělávací předměty, základy zemědělství a praktické zemědělské práce. Měly zlepšit odbornou i vzdělanostní úroveň početných nižších vrstev venkova především domkářů, chalupníků a zemědělských dělníků. Byly i efektivní formou vzdělávání, průměrný náklad na žáka činil jen 128 Kč.²¹ Část žáků odcházela po ukončení lidových hospodářských škol za dalším vzděláním na různé odborné hospodářské a hospodyňské školy. Začátkem třicátých let šlo ročně o 10–15 % absolventů.²²

Na přelomu 19. a 20. století se v českých zemích ustálily hlavní typy zemědělských škol a prosazoval se střeoevropský model zemědělského školství opírající se o uspořádání školství v Německu. Po první světové válce v Československu budovaná soustava zemědělského školství vycházela z tohoto modelu, uplatnily se v ní však do značné míry i zkušenosti dánského a nizozemského školství a prosadil se i silný vliv agrarismu a důraz celého československého agrárního hnutí na selství a potřeby selských hospodářství.

Výsledná podoba soustavy v druhé polovině třicátých let se opírala o v evropském srovnání poměrně hustou síť škol, účelně diferencovaných z hlediska potřeb jak různých oborů zemědělské činnosti, tak i různých typů zemědělských závodů, pro které měly připravovat pracovníky. Zatímco vysoké školy a vyšší odborné školy vychovávaly odborníky pro velkostatky, statky, výzkumné ústavy a agrární instituce, nižší odborné školy připravovaly absolventy hlavně pro vedení selských hospodářství. Pokračovací lidové hospodářské školy byly pak určeny především pro děti drobných rolníků a zemědělské dělníky.²³

Významný přínos československého zemědělského školství byl i v tom, že zemědělské školy byly také centry zemědělského výzkumnictví (vysoké a vyšší odborné) a poradenství pro rolníky (nižší odborné a lidové hospodářské). Při téměř každé zemědělské škole byla postupně zřízena zemědělská poradna, která se stala ohniskem snah o zlepšení hospodaření rolnických hospodářství a zvýšení jejich výnosnosti.²⁴ Toto propojení stejně jako budování sítě lidových hospodářských škol bylo vzorem pro podobné snahy v agrárních pobaltských a balkánských zemích. Ještě bych rád upozornil, že zemědělské školství v Československu bylo úzce spojeno s agrárním hnutím. A to ne formálně, ale kontakty a personálně. Mnoho učitelů a absolventů zemědělských škol bylo významnými funkcionáři agrární strany i agrárních hospodářských a osvětových organizací. A naopak agrárnícké instituce finančně podporovaly zemědělské školy a agrární strana zajišťovala zemědělskému školství potřebnou státní podporu.

Poznámky:

- 1 Československá vlastivěda 6, Praha 1930, s. 215.
- 2 Statistická ročenka Republiky Československé 1934, Praha 1934, s. 228–229.
- 3 Tamtéž, s. 228–229, 232–233.
- 4 Podrobněji srv. L. Skala, Zemědělské písemnictví tvůrčí síla pokroku, Praha 1987, s. 159–160.
- 5 Československá vlastivěda 6, s. 222–223; L. Skala, Zemědělské písemnictví, s. 162–163; J. B. Lambl. Příspěvek k hodnocení jeho badatelské činnosti v ekonomice Zemědělské. Otisk z Věstníku ČAZ, roč. II., č. 9, Praha 1926.
- 6 Ed. Reich, K 50. jubileu trvání českého zemědělského školství na Moravě, Olomouc 1916. Zvláštní otisk z Moravsko-slezské revue 1916; F. Farský, Příspěvky k dějinám hospodářského školství, I., Praha 1920, II., Praha 1922. Ucelený přehled o vývoji zemědělského školství s důrazem na jeho význam pro zemědělský pokrok podává Ed. Reich v publikaci Prameny a základy zemědělského pokroku, Praha 1936.
- 7 Ed. Reich, Základy organizace zemědělství Československé republiky, Praha 1934, s. 496.
- 8 Dvacet let československého zemědělství, Praha 1938, s. 206, 207. Podrobněji viz Ed. Reich, Zemědělské školství a vyučování v Republice Československé r. 1920, nákl. min. zemědělství, Praha 1920.
- 9 Zemědělský odborník doc. ing. Edvard Reich se narodil 17. 3. 1885 ve Velké Bystřici (okr. Olomouc). V letech 1905–1918 učil na zemědělských školách v Táboře a v Klášterním Hradisku. Roku 1919 byl povolán na ministerstvo zemědělství, kde pracoval nejdříve jako úředník, potom jako odborový přednost. Měl na starosti zemědělské školství a výzkum. V roce 1924 se významně podílel na založení Čs. akademie zemědělské a stal se také jejím generálním tajemníkem. Napsal řadu publikací a desítky článků o zemědělském školství a poradenství a spolu s F. Lomem rozsáhlou práci Základy organizace zemědělství v republice Československé (Praha 1934). Krátkou dobu (22. 9. 1938–4. 10. 1938) byl ministrem zemědělství v první úřednické vládě gen. J. Sirového. V roce 1941 odešel z ministerstva zemědělství a 24. května 1943 zemřel. Viz Politická elita meziválečného Československa 1918–1938, Praha 1998, s. 211.
- 10 Stav zemědělského školství k roku 1930 přehledně osvětluje Československá vlastivěda 6 na s. 224–226. Podobnější rozbor pro počátek hospodářské krize je uveden v publikacích Ed. Reicha Zemědělské školy a osvětová práce zvláště v době zemědělské krize (Praha 1932) a Prameny a základy zemědělského pokroku (Praha 1936).
- 11 Ed. Reich, Základy organizace zemědělství Československé republiky, s. 499–511.
- 12 Podle přibližných propočtů Ed. Reicha nebylo počátkem třicátých let odborně proškolen v českých zemích 86 % a na Slovensku dokonce 95 % provozovatelů zemědělských závodů. Vesměs však šlo o malé závody o výměře 1–5 ha. Ed. Reich, Zemědělské školy a osvětová práce, s. 126–127.
- 13 Dvacet let československého zemědělství, s. 210.
- 14 Srv. Zemědělské školy ve službách veřejnosti, Praha 1932. V této informační publikaci ministerstva zemědělství byly podrobně osvětleny jak úloha vyšších hospodářských škol, tak i jejich studijní zaměření a rozsáhlá poradenská činnost. Rovněž Ed. Reich, Zemědělské školy a osvětová práce, s. 65–67, 88–90.
- 15 Dvacet let čs. zemědělství, s. 215.
- 16 Tamtéž.
- 17 Ed. Reich, Zemědělské školy a osvětová práce, s. 133–136.
- 18 Dvacet let čs. zemědělství, s. 215–218.

- 19 Sbírka zákonů a nařízení Republiky Československé 1920, č. 75.
20 Dvacet let čs. zemědělství, s. 220–221.
21 E. Reich, Zemědělské školy a osvětová práce, s. 139–154.
22 Ed. Reich, Základy organizace zemědělství Československé republiky, s. 498.
23 Srv. materiál Nižší a vyšší školství rolnické z hlediska mezinárodního vývoje. Generální referát pro IV. mezinárodní kongres zemědělského vyučování v Římě, Praha 1932.
24 Ed. Reich, Činnost zemědělských škol v zemědělském poradenství. Zvláštní otisk z Věstníku ČAZ, roč. V, č. 7, Praha 1929.

Specialized Agricultural Schools in the Inter-war Czechoslovakia

Abstract

In the inter-war Czechoslovakia, specialized schools represented an important factor of economic development. The most important branch of specialized schooling system were the industrial schools. The agricultural schools were almost as numerous, but the number of their students represented only one fifth of that of industrial schools. In the Czech lands, agricultural education had a long-standing tradition reaching back to the early 19th century. In 1918, when the independent Czechoslovakia was founded, there were 160 specialized agricultural schools in the Czech lands, but only 9 in Slovakia (all Hungarian-language) and none in the Sub-Carpathian Ukraine. In the inter-war period, numerous new schools were established by the Ministry of Agriculture, land and district administrations (most of them in Slovakia and Sub-Carpathian Ukraine). Thanks to these efforts, there was a reasonably dense (in comparison to the European standard) network of agricultural schools, which met the needs of the Czechoslovak agriculture of the time. The total number of schools was 275, out of which 235 were situated in the Czech lands, and 37 in Slovakia and Sub-Carpathian Ukraine.

The higher degree of specialized agricultural education was represented by 13 college type agricultural schools with a four-year curriculum. These schools prepared sons of landowners and affluent farmers for managing their properties and also specialists for large farms and agricultural institutions. Besides, there were three types of lower degree schools that prepared their students for the management of small and middle-sized farms: peasant schools, two-year winter agricultural schools and one-year agricultural schools. The fastest growing type among specialized agricultural schools were the so-called housewives' schools for girls. There were 52 of them and they offered education in general housekeeping and domestic animal breeding in farm homes. As the agricultural production grew specialized, new types of schools appeared (or the existing ones began offering new study programs): e.g. schools for gardeners, vintners etc. The network of these schools included 21 institutions and it was structured in accordance with the needs of specialized local productions and differing traditions of individual regions.

Besides specialized agricultural schools, an important role in the peasant youth education process was played by the so-called people's agricultural schools managed by local administration with the financial assistance from the national government. These offered additional education for those who only graduated from the elementary schools. The teaching took place during the winter and focused both on general education as well as basic farming and practical farming procedures. In 1938, there were 1 270 of them with the total of 63 271 students. They helped educate and edify a major part of the village youth, especially those coming from the families of small peasants and agricultural workers.

Nižší odborné školy hospodářské v letech první Československé republiky a jejich význam pro zemědělskou osvětu

JOSEF HARNA

Zemědělství jako jedno ze základních odvětví československé ekonomiky prožívalo po první světové válce mimořádný rozmach.¹ Rostl nejen objem produkce, ale i produktivita práce a plynule se zvyšovala i kvalita zemědělských produktů. Podstatný podíl na tomto vzestupu měly masově zaváděné technologické a technické změny zasahující všechna odvětví. Výsledky zemědělského výzkumu, pokrok v oblasti pěstitelství a šlechtitelství, mechanizace prací, elektrifikace, meliorace a komasace půdy, změny v organizaci odbytu, to vše byly faktory, které se ovšem mohly v plné míře projevit jen při trvale rostoucí kvalitaci samostatně hospodařících rolníků jako rozhodujících pracovníků v zemědělství.² Dalším předpokladem bylo, že se současně podaří zlomit tradiční konzervativismus rolnictva, ulpívajícího zpravidla na tradičních, zažitých formách a metodách práce. V obou těchto směrech hrálo ničím nezastupitelnou roli zemědělské školství. Tyto skutečnosti si uvědomovali jak představitelé profesních zemědělských organizací a spolků, tak i představitelé agrárního politického hnutí a samozřejmě po roce 1918 i československé ministerstvo zemědělství.³ To věnovalo organizaci a rozvoji zemědělského školství od počátku systematickou pozornost.⁴ Pod tlakem agrární strany se dokonce prosadilo, aby zemědělské školy (vyjma škol vysokých) spadaly do jeho kompetence.⁵ V odborných kruzích se všeobecně uznávalo, že zemědělské vzdělání se stalo reálnou výrobní silou, která se podílela na vzestupu rentability celého resortu.⁶ Toto stanovisko však bylo třeba probíjet a hájit proti zpochybnování nejen v počátcích rozvoje školství, ale i v dobách, kdy se již jednoznačně prokázal pozitivní vliv vzdělání.⁷

Po vzniku republiky nezačínalo zemědělské školství v Československu na zeleném drnu. Především v českých zemích měla tradice zemědělské osvěty a školství hluboké kořeny. Počátky sahají hluboko do 18. století.⁸ Větší rozmach však spadá až do období, kdy došlo k zrušení robotních povinností. Slabinou zemědělského školství až do prvních let republiky však byla jeho pestrá organizační struktura. Vedle škol spadajících do správy jednotlivých zemí (v Čechách byly spíše výjimkou, na Moravě a ve Slezsku převažovaly) byly nejčastěji zakládány tzv. školy kuratorijní (náležející rozmanitým místním zájmovým zemědělským spolkům a organizacím) podporované jen v některých případech zeměmi.⁹ Rakouské ministerstvo orby vykonávalo jen pedagogický dozor a stanovilo podmínky pro aprobaci učitelů. Státní zemědělské školy v Předlitavsku neexistovaly.

Vedle vládních institucí se problematikou výstavby zemědělských škol zabývala i některá profesní sdružení, jež nebyla přímo spjata se zemědělskou výrobou. Tak, s cílem urychlit žádoucí změny, vystoupila např. již v létě roku 1919 z vlastní iniciativy Jednota učitelů zemědělských škol v Čechách a na Moravě s návrhem nové struktury a organizace zemědělského školství. Není zřejmé, nakolik pak tento v podstatě první návrh ovlivnil postup ministerstva, je však skutečností, že se s touto koncepcí pozdější struktura zemědělského školství téměř shodovala. Jako jednu z podmínek uskutečnění svých představ žádala Jednota především postátnění zemědělských škol. Zdůvodnění bylo nasnadě: „Československý stát... má povinnost každému zemědělcovi umožniti vychovatelskými a vzdělávacími prostředky rozvoj všech sil a schopností.“¹⁰ Přitom zazněl dokonce i požadavek povinného vzdělávání rolníků: „Pro každého samostatně hospodařícího zemědělce je tudíž návštěva

zemědělské školy nepostradatelným doplňkem odborné výchovy na statku a je vřelým právním zemědělského učitelstva, by návštěva uzákoněna byla povinnou.“ To byl sice požadavek oprávněný, na svou dobu však poněkud upřílišněný. Jak uvádějí statistiky, ještě v polovině 30. let 20. století, navzdory evidentnímu rozvoji zemědělského školství, navštěvoval podle zjištění ministerstva zemědělskou školu přibližně jen každý třetí předpokládaný majitel zemědělského závodu.

Většina škol trpěla po převratu finančními problémy. Teprve jejich převzetí do péče státu v roce 1920 vytvořilo pevnější základnu jejich rozvoje.¹¹ Poté prožívalo zemědělské školství nejen kvantitativní, ale i výrazný kvalitativní vzestup. Školy převzaté státem musely být mnohdy dobudovány, vyučování bylo třeba modernizovat. Zcela nově byly zakládány samostatné vysoké zemědělské školy. Podstatných změn doznala nejen struktura, ale i obsahové zaměření středního zemědělského školství. Šlo v podstatě o jeho „porolnicení“, tzn. o větší přízpusobením především potřebám zemědělské malovýroby. Tento trend byl vyvolán kromě jiného i důsledky pozemkové reformy, která nejenže zvýšila počet drobných a středních zemědělských závodů, ale vedla i ke změně přístupu k tomuto typu hospodaření, včetně názoru na potřebu vzdělávání samotných rolníků. Mimořádné úsilí bylo po převratu třeba věnovat rozvoji zemědělských škol na Slovensku a první pozitivní kroky byly učiněny i na Podkarpatské Rusi.¹² Slovenské zemědělské školy do roku 1918 zatím neexistovaly, Slovinci, pokud chtěli a měli možnost získat odborné zemědělské vzdělání většinou navštěvovali české zemědělské školy v Čechách a na Moravě.¹³

Základním cílem zemědělského školství v oblasti odborné bylo seznámit žáky se všemi dostupnými možnostmi a formami racionalizace zemědělské výroby; naučit rolníka, jak zlepšit obdělávání půdy, jak zkvalitnit péči o osiva, zprostředkovat poznatky o ochraně zemědělských plodin před škůdci a před chorobami hospodářských zvířat, seznámit se zásadami péče o statková hnojiva, se zásadami racionálního krmení zvířectva, upozornit na význam péče o plemnitbu apod. Poslání zemědělského školství však bylo ještě daleko širší. Obecně řečeno, mělo šířit osvětu a spoluvytvářet kulturní povědomí i občanské vědomí venkovského člověka.

Koncepce zemědělského školství v Československu musela, jak jsem se již zmínil, respektovat malovýrobní charakter zemědělství. Bylo proto třeba, aby teoretické poznatky pronikly k co nejširšímu okruhu lidí zabývajících se zemědělstvím. V prvé řadě to znamenalo rozvinout hustou síť zemědělských škol různých stupňů a různého odborného zaměření, síť, která by postihla především rozhodující masu budoucích samostatných hospodářů.¹⁴ Zbývající většina venkovské mládeže měla získávat základy znalostí z oblasti zemědělství v tzv. lidových (pokračovacích) hospodářských školách, které navazovaly na školy obecné a zpravidla byly také k venkovským obecním školám přičleněny.¹⁵ Jak však ukázala praxe, nejlépe odpovídaly aktuální struktuře zemědělské výroby, personálním i finančním možnostem většiny rodin samostatně hospodařících rolníků i dobovým komunikačním podmínkám **nižší odborné (zimní) hospodářské školy**. Podle oficiálního statutu byly určeny pro mládež pocházející z drobných a středních hospodářství připravující se na převzetí ušlosti. Posláním těchto škol tedy bylo vychovávat „zemědělce malého a středního“, a to nejen po stránce odborné. Měly jej připravit i na roli občana chápajícího i kulturní a morální hodnoty. Pamětní spis vydaný k desátému výročí působení agrární strany v Československé republice k tomuto typu škol výslovně poznamenal: „Škola tato je ústavem dobře vyhovujícím drobnému zemědělici a nemělo by býti ani jednoho drobného zemědělce, jenž by ji byl neabsolvoval“.¹⁶

První z těchto škol vznikaly již v 70. letech 19. století¹⁷ a do roku 1918 jich v českých zemích působilo 75, a to teprve nastávala další vlna jejich zakládání.¹⁸ Vzhledem k jejich počtu, územnímu rozložení, organizaci a obsahovému zaměření vyučovacích programů měly pak záhy největší podíl na masovém šíření odborného vzdělání zejména českého

rolnictva. Potvrzují to např. i slova ředitele Zemské střední hospodářské školy v Přerově Jana Adamce, který měl o situaci mimořádný přehled, neboť k přerovské vyšší střední zemědělské škole byla přidružena dvouletá odborná (zimní) hospodářská škola a on sám několik let působil i jako zemský inspektor nižších hospodářských škol na Moravě a ve Slezsku. Ve své zprávě za rok 1920 mj. uvádí: „Zavládl a rozšířil se totiž na Moravě názor, že školami těmito lze nejlépe a nejrychleji působiti na šíření odborného hospodářského vzdělání v nejširších kruzích rolnických. Návštěva školy jest totiž spojena s nejmenším nákladem v poměru k jiným hospodářským školám i s nejmenšími obtížemi pro rolnictvo, zejména může-li žák z domu do školy docházeti. Vyučování obmezeno jest na dobu, kdy rolník při nedostatku pracovních sil může nejméně postrádati dorůstající syny pro práce v hospodářství. Žáci neodvykají též praktické práci rolnické a zůstávají až na malé výjimky při zaměstnání rolnickém.“¹⁹ Uvedený typ školy se ostatně vyvinul pod tlakem požadavků praxe a po vzniku republiky nebylo třeba sahat k větším změnám. Tuto skutečnost konstatovali i účastníci III. státní konference učitelstva zemědělských škol s českou řečí vyučovací z roku 1921. Důležitá byla jen jejich unifikace respektující ovšem regionální specifika.²⁰ S přihlédnutím k těmto okolnostem se mělo budovat i jejich vnitřní vybavení. Praktická výuka byla ponechána zpravidla na domácím hospodářství frekventanta. To ovšem vyhovovalo jen v oblastech, kde již bylo zemědělství v pokročilejším stadiu vývoje, a jednalo-li se také o získání praktických zkušeností s pěstováním běžných polních kultur. V oblastech zaostalých, nebo v případě speciálních kultur a také obecně v oblasti chovu hospodářského zvířectva to již byl problém. Postupně však se jednotlivé školy snažily hledat cesty ke zmírnění těchto nevýhod. Jako nejlepší řešení se jevilo získat pro školy vlastní nebo alespoň pronajaté hospodářství. To však opět naráželo na nedostatek financí.²¹ Vzhledem k dochování pramenů je nám k dispozici ucelenější přehled o výchozí situaci na Moravě (je zajímavé, že v Čechách byla síť těchto škol řidší). Inspekční zpráva o nižších hospodářských školách z 5. února 1919 uvádí následující zjištění: na Moravě tehdy působilo celkem 30 škol tohoto typu,²² další dvě byly přiřčeny k vyšším středním školám (v Klášterském Hradisku u Olomouce a v Přerově). Tyto dvě školy disponovaly podstatně lepším personálním i materiálním vybavením, měly k dispozici laboratoře a školní statek. V roce 1937 existovalo v celé republice 133 odborných hospodářských škol, což představovalo téměř 50 % všech středních zemědělských škol ve státě.²³ Do prvního ročníku se v uvedeném roce zapsalo 5 132 žáků. Školy ovšem nebyly velké, jen málokdy v nich byly zřizovány paralelky a ve třídách nemělo být zařazeno více než 30 žáků. Obvod působnosti školy se ve většině případů kryl s hranicemi politického okresu. Navzdory obzvláštnímu úsilí státu a dalších zainteresovaných institucí se jen s obtížemi dařilo budovat síť těchto škol na Slovensku a na Podkarpatské Rusi.

Pro vstup do nižších (zimních) odborných hospodářských škol postačovalo ukončení docházky do obecné školy. Byli přijímáni v zásadě žáci starší 15 let, kteří předložili vysvědčení o absolvování obecné školy. V prvních letech po světové válce však navštěvovala tyto školy řada frekventantů starších (až do věku 30 let). Příčinou jejich opoždění nebyl jen odklad způsobený válkou, ale mnozí mladí rolníci teprve po válce dospěli k rozhodnutí přihlásit se do tohoto typu školy. Rostla i náročnost výuky. Ve 30. letech se již uvažovalo zavést pro přijetí podmínku absolvování měšťanské školy, případně i nižších tříd tehdejších gymnázií nebo reálků.²⁴ Jak je patrné z vyučovacích osnov, poskytovaly odborné hospodářské (zimní) školy jistý stupeň uzavřeného vzdělání, avšak dávaly i možnost pokračovat ve studiích na vyšších zemědělských školách. Většina absolventů však zůstávala v rodinných rolnických hospodářstvích. Školy byly zprvu jednoleté, již před válkou však většinou přecházely na dvouletý cyklus, který pak byl pokládán za standardní. Jejich provoz se, jak již bylo dotčeno, maximálně přizpůsoboval možnostem a potřebám žáků z rolnických hospodářství. Vyučovalo se zásadně v zimě, odtud také alternativní (či starší)

název „zimní hospodářské školy“. Školní rok trval 6 měsíců (zpravidla od 15. října do 15. dubna následujícího roku).²⁵ Vyučování bylo převážně teoretické, neboť se předpokládalo, že žáci pocházejí vesměs ze zemědělského prostředí a podílejí se na pracích v hospodářství svých rodičů.

Třívým problémem ještě v prvních letech republiky bylo nejen dobudování těchto škol, ale i jejich materiální vybavení. Ministerstvo vyvíjelo i v tomto ohledu systematické úsilí o zlepšení daného stavu. Byly vydávány kvalitní učebnice (žák si je mohl koupit nebo mu je škola půjčila), názorné pomůcky (grafy, diagramy, obrazové tabule), laboratorní pomůcky apod. Pokud měla škola vlastní nebo pronajatý statek, získávala subvence i na příslušné technické vybavení.²⁶ Hluboce propracované byly osnovy teoretické výuky.²⁷ Sama paleta vyučovacích předmětů byla pozoruhodná, svědčí o promyšleném přístupu zpracovatelů k tomuto typu škol. Odráží se v nich přesvědčení, že tyto školy budou plnit nejen odborné, ale i širší výchovné, osvětové a kulturní poslání. Výsledek úsilí o vyváženou obsahovou náplň výuky názorně ukazují osnovy (včetně hodinové dotace jednotlivých předmětů) platné ve školním roce 1936/1937.²⁸ V osnovách a ještě lépe v metodických komentářích k nim se odrážejí komplexní vzdělávací a výchovné cíle. Šlo nejen o ucelenou profesní přípravu samostatně hospodářícího sedláka, ale i o výchovu občana vědomého si svého postavení a poslání ve společnosti, vybaveného základními kulturními znalostmi, které mu umožní vnímat a přijímat duchovní hodnoty, jež nabízela tehdejší úroveň poznání a myšlení. Struktura a obsahová náplň odborných předmětů odpovídala plně dosaženému stupni vědeckého poznání, pozoruhodné je však zařazení výchovných a všeobecně vzdělávacích předmětů, které plnily toto zdánlivě druhotné poslání.

Předmět občanská morálka a společenská výchova stál dokonce na vysvědčení na prvním místě. V didaktických návodech pro učitele působící na zemědělských školách se k tomu uvádí: „Žák nemá ve škole ovládnout jen určité obory naukové, nýbrž i po stránce výchovné poučit se o vztazích k lidem a k větším celkům, jako rodině, obci, státu, přírodě. Je zde otázka, jak působit na žáky, abychom je vychovali v občany mající smysl pro spravedlnost, lásku k bližnímu a vlastnímu sebezdokonalování?“²⁹ Autor působil na nižší hospodářské škole v Židlochovicích a dokázal skloubit své vlastní zkušenosti s postuláty moderní pedagogiky a didaktiky. Je tedy třeba vychovávat žáka k sebeovládání, zodpovědnosti, rozumnému altruismu, určitému životnímu idealismu a demokratismu. K tzv. občanské mravouce byla přičleněna i společenská výchova. Cílem bylo vychovat „sedláka gentlemana, ne furianta“. Didaktik si byl přitom vědom reálných možností působení školy, a tak dodává. Stačí, když žáky „přiblížíme k vytčeným ideálům, protože vychovávat mladé lidi je ten nejtvrďší úkol na světě, těžší než orání nejtvrďší brázdy!“³⁰

Neméně zajímavé jsou z hlediska společenského i osnovy tzv. vyučovacích jazyka. O hodinovou dotaci pro tento předmět bylo třeba svést určitý zápas. Autor upozorňuje na daleko větší rozsah výuky tohoto předmětu v zahraničí (Německu, Švýcarsku, Francii). Poukázal na všeobecně nízké gramatické znalosti a malou schopnost jazykového projevu. Pozoruhodný byl proto vyučovací předmět písemnosti, v němž se učili žáci základním dovednostem písemného vyjadřování nejen formou dopisů, ale i schopnostem formulovat písemné dokumenty nezbytné při samostatném hospodaření (žádosti, odvolání, stížnosti, daňová priznání apod.). Z hlediska kulturně výchovného bylo významné zařazení základního kurzu z dějin literatury s ukázkami rozmanitých literárních žánrů. V českých školách se kladl důraz nejen na poznání literárních děl významných z hlediska národního, ale i z hlediska humanitního. Přitom se přihlíželo k dílům s tematikou venkovského čtenáře. A konečně bylo významné, že součástí výuky bylo i seznámení s odbornou zemědělskou literaturou a s hodnotnými zemědělskými časopisy. Obdobné osvětové cíle měla výuka zeměpisu a dějepisu.³¹ Předměty přírodovědné byly zaměřeny k zemědělské praxi, i když nescházal ani důraz na rozvoj abstraktního myšlení.³² To platilo jak při výuce matematiky,

fyziky a chemie, tak i při probírání témat z rostlinopisu, živočichopisu a nerostopisu. Praktické zaměření přirozeně zcela převládalo v předmětech odborných, jako je pěstování rostlin, chov hospodářských zvířat, veterinářství a epidemiologie, a stejně prakticky zaměřené bylo i seznámení se zásadami technologie zemědělské výroby a se základy zemědělského stavitelství. Klád se přitom opět důraz na přiblížení se specifickým podmínkám regionu.

O promyšlené koncepci přípravy budoucích hospodářů dále svědčí zařazení tematiky správná a technickoekonomické. Vycházelo se přitom i ze zahraničních zkušeností.³³ Žáci získávali představu o principech zemědělské ekonomiky, o jejím místě v rámci národního hospodářství, byli obeznámeni s působením tržních mechanismů, s účetnictvím, ale také s právními předpisy, které vymezovaly zemědělské podnikání. Cílem bylo, aby žák pochopil „dané přirozené a hospodářské podmínky a dovedl v nich selský statek zařídit a rentabilně vésti“.³⁴ Ve 30. letech se navíc ve výuce klád důraz na zemědělské družstevnictví, jehož posláním bylo vyrovnávat konkurenční nevýhody zemědělské malovýroby ve srovnání s velkovýrobou.³⁵ Obecně sympatický byl tlak na srozumitelnost a názornost vyučování, učitel měl navazovat v maximální míře na praktické zkušenosti, které žáci získávali obvyklým zapojením do prací v rodinném hospodářství. Ostatně tato práce se zpravidla započítávala jako odborná praxe zařazená jinak v osnovách tohoto typu škol. Řízená praxe (na školním hospodářství) byla nezbytná jen v případě speciálních činností, které nebyly v daném regionu obvyklé (sadařství, zelinářství).³⁶ Konečně dalším svědectvím velkorysého pojetí odborného školství bylo zařazení nepovinných předmětů. Ty se vyučovaly jen podle zájmu žáků nebo podle podmínek školy. Vedle požárních cvičení, tělesné výchovy a zpěvu to mohla být na českých školách (zejména na počátku 20. let) třeba i výuka němčiny.

Postupně byly pro všechny předměty zpracovány na svou dobu velmi kvalitní učebnice. „Vzorného výsledku absolvováním školy, zvláště nižší, lze u rolnické mládeže docílit zvláště tehdy, když vyučování opírá se o dokonalé učebnice, které žák odnáší si do praktického života. Tvoří základ jeho budoucí bibliotéky a jsou jeho prvými přáteli a rádci.“³⁷ Podílela se na nich řada přírodovědců, ale i specialistů věnujících se zemědělské technologii a technice. Zastavme se však ještě v souvislosti s učebnicemi u kulturně vzdělávacího a osvětového poslání tohoto typu zemědělské školy. Snad nejnázornějším příkladem jsou čítanky. Pokud bychom čítanku pokládali za pouhou učební pomůcku, pak je zřejmé, že šlo o publikaci přesahující rámec osnov a možnosti školního využití. Šlo o soubor textů, které měly žáky nejen seznamovat s určitými kulturními hodnotami, ale měly mu také dávat podněty k zamyšlení a k dalšímu hledání informací. Cílem také bylo ovlivňovat jejich prostřednictvím i širší vrstvy venkovského obyvatelstva. Prostřednictvím žáků se dostávala do rolnických rodin poměrně obsáhlá a přitom přitažlivá mimořádně informativní příručka, poskytující širokou škálu vědomostí. Pro potvrzení těchto hodnotících soudů stačí např. jen uvést jednotlivé oddíly čítanky určené pro české nižší zemědělské školy z roku 1927.³⁸ Začíná rozsáhlým oddílem nazvaným Cesta k sebevýchově a správnému soužití rovněž zahrnuje 57 textů inspirujících k zamyšlení nad vztahem k vlasti, ale i k náboženství, věnuje se výchově vztahu k domovu, rodičům, spoluobčanům, dotýká se otázek sociálních, obecně etických, až dospívá i k základním otázkám života a smrti, bytí a nebytí. Zohledněn byl přirozeně aspekt vztahu venkovana, konkrétně rolníka, k životu. Texty byly vybrány z děl domácích i zahraničních autorů, klasiků i autorů soudobých (J. V. Sládek, Jan Neruda, Petr Bezruč, Vítězslav Hálek, Jan Kollár, K. V. Rais, Jan Vrba, Josef Holeček, J. Š. Baar, Viktor Dyk, Otakar Hostinský, ale i L. N. Tolstoj, I. S. Turgeněv, francouzský filozof Paul Janet, anglický státník 18. století Dormer Chesterfield, anglický sociolog Samuel Smiles a řada dalších). Oddíl nazvaný Hostem u básníků přináší reprezentativní, chronologicky řazený výběr z české a slovenské krásné literatury od Jána Kollára, Čelakovského a Erbena až po Ivana Kraska, Petra Křičku a Jiřího Wolkeru. O základních zásadách hygieny a zdravotní výchovy informovaly stati v oddíle „Jak hospodařit se zdravím“, oddíl „O vlasti“ seznamo-

val s Československem po stránce zeměpisné, národopisné, ale obsahoval např. i praktické informace o dopravních předpisech a o železniční síti. Oddíl „Od Pravěku do našich dob“ přinesl v krátkých statích z pera známých literátů, ale i historiků přehled o českých dějinách od nejstarších dob až po vznik československého státu. Těmto tématům byly předsunuty exkurzy do struktury vesmíru, počátků lidské civilizace, antiky a počátků středověku. Následují pak neméně zajímavé oddíly věnované významným osobnostem z dějin zemědělství a rolnického hnutí („Naše světla“), výchově vztahu k přírodě („Z knihy přírody“) a konečně je zařazen oddíl mimořádně významný z hlediska osvětového pod názvem „Ze života v povolání zemědělském“. Dotýká se dějin zemědělství, sociologie českého venkova, jednotlivých oborů zemědělské výroby, odborových otázek, družstevnictví, agrarismu i socialismu, právních a ekonomických otázek, zemědělského školství, vesnických knihoven apod. Na závěr publikace je zařazeno stručné poučení o teorii literatury, nechybí ani vysvětlivky pojmů a reálií vztahujících se k textům a stručné životopisné charakteristiky autorů jednotlivých příspěvků. Tedy téměř dokonalá příručka rolníka, který se sice plně věnuje svému poslání, ale nechce zůstat jen v zajetí těžkého koloběhu zemědělského roku diktovaného klimatickými podmínkami a agrotechnickými či jinými lhůtami, ale chce hlouběji proniknout do procesů, jež se odehrávaly před jeho očima jak v konkrétním povolání tak i ve společnosti. Všechny učebnice byly v poměrně krátkých intervalech inovovány podle zkušeností z praxe. Konkrétně např. uvedená čítanka doznala v dalším vydání určitých redukcí rozsahu i obsahu.³⁹ Učebnice věnované odborným předmětům v nových vydáních reflektovaly nové poznatky zemědělského výzkumu.

Vzhledem k poměrně husté síti odborných hospodářských škol, jejich rovnoměrnému rozmístění alespoň v českých zemích měly ovšem i důležitý význam osvětový. Odborový přednosta ministerstva zemědělství Edvard Reich k tomu ve své studii „Základy organizace zemědělství v Československé republice“ z roku 1934 poznamenává: „Zemědělské vzdělání nezasáhlo jen žáky. To by bylo drahé. Prostřednictvím absolventů šířil se pokrok i v jejich nejbližším okolí. Od nich učili se a učí se stále jiní zemědělci, kteří sami školy nemohli absolvovat, berou jejich podněty.“ Absolventi sami jsou přístupnější k přejímání novinek a sami se osvědčují v osvětové praxi. „Podnikatel vzdělaný a zdatný hospodář dobře, hospodaření rolníka nevědomého je jen doznívání tradic, přenášení do přítomnosti a udržování zemědělské minulosti často již překonané.“⁴⁰ Posláním zemědělských škol všech typů, ale týkalo se to především škol se zimním vyučováním, bylo šířit osvětu nejen prostřednictvím žáků. Povinností učitelů těchto škol bylo vstupovat přímo do kontaktu s aktivními rolníky. Poskytovat odborné rady, pořádat kurzy, ale nejrozšířenější formou osvětové práce bylo organizování a provádění přednáškové činnosti.⁴¹

Náklady na zemědělské školství hradil z 80% stát (ministerstvo, zemské a okresní samosprávy), zbytek zajišťovali soukromníci. Ministerstvo zemědělství zřídilo státní ústav pro opatrování pomůcek zemědělským školám a nakladatelství odborné a učebnicové literatury. Na vydávání učebnic se podílela i Československá akademie zemědělská. Velká péče byla věnována učitelům těchto škol. Profesorem se mohl stát pouze vysokoškolsky kvalifikovaný odborník. Všeobecně vzdělávací předměty vyučovali zpravidla externisté z místních středních škol. Výše finančních prostředků vydávaných na zemědělské školství činila podle zprávy přednesené v roce 1937 na mezinárodním kongresu zemědělského školství v Buenos Aires částku 45 milionů Kč.⁴² Vliv vzdělání na výsledky hospodaření lze pochopitelně jen odhadovat, přesto se E. Reich pokusil dát v delším časovém úseku do souvislosti vzestup zemědělské výroby s rozvojem školství. Od 80. let 19. století, od doby, kdy zemědělské školství zaznamenává plynulý vzestup, dochází i k výraznému nárůstu produktivity zemědělské výroby. Do počátku 30. let 20. století vzrostly výnosy hlavních zemědělských plodin v průměru o 80%. Vzdělání je podle něj, srovnáme-li náklady na ně vynaložené, nejproduktivnější investicí.⁴³

Rozmach zemědělského školství v letech první Československé republiky (i s přesahem do počátku 50. let 20. století) byl přirozeně vyvolán a podmíněn konkrétní vývojovou fází zemědělství. V okamžiku, kdy dochází k přechodu na zemědělskou velkovýrobu (bez ohledu na politické souvislosti, které provázely tzv. kolektivizaci), mění se i struktura a poslání zemědělského školství. Mizí samostatně hospodařící drobní a střední rolníci. Zemědělské školy, o nichž jsme pojednávali, však odkázaly venkovu masy samostatně uvažujících a vzdělaných pracovníků, kteří byli schopni reálně a racionálně uvažovat i v podmínkách politického nátlaku, který zasahoval i do odborných sfér zemědělské produkce. Přestože jde v případě zimních hospodářských škol o uzavřenou etapu vývoje zemědělského školství, o jejich historickém významu nelze pochybovat.

Poznámky:

- 1 Vlastislav Lacina, *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*, Praha 2000.
- 2 Brzdící vliv měla pochopitelně nedostatečná kapitálová síla zemědělských usedlostí i větších zemědělských podniků a také nestále se rozvírající nůžky mezi cenami zemědělských produktů a vstupy do zemědělské výroby.
- 3 Na ministerstvu zemědělství byl zřízen samostatný odbor zemědělského školství a výzkumnictví. Řadu let stál v jeho čele prof. Ing. dr. Edvard Reich (1885–1943), mezinárodně uznávaný v oblasti zemědělské statistiky, autor řady statí o ekonomice zemědělství, neúnavný zastánce modernizace zemědělského školství, vedoucí redaktor měsíčníku *Kodym*, od roku 1919 týdeníku *Československý zemědělec*, redaktor ediční řady *Publikace ministerstva zemědělství RČS*. Byl organizátorem a duší pravidelných konferencí učitelů zemědělských škol pořádaných již od roku 1920.
- 4 Edvard Reich, *Vývoj zemědělského školství v Československé republice a činnost školského a kulturního oddělení ministerstva zemědělství od převratu až do konce roku 1923*. In: *Ze zemědělské techniky a didaktiky zemědělského vyučování*. Sborník přednášek ze státní konference učitelů škol zemědělské Československé republiky konané v Praze v roce 1923, Praha 1924, s. 33–124.
- 5 Zákon o zemědělském školství, z 9. 4. 1920, č. 281, Sb. z. a n. z 9. 4. 1920 podřizoval střední zemědělské školy Ministerstvu zemědělství. Vysoké zemědělské školy podléhaly nadále Ministerstvu školství a národní osvěty. Vlastní správou středních zemědělských škol byly pověřeny země (zemské samosprávy).
- 6 V koncentrované podobě vyjádřil stanovisko agrární strany k této problematice pamětní spis vydaný k 10. výročí její činnosti od vzniku Československa: „...bez těchto škol (zemědělských) nelze si představit uvědomělých zemědělců jako základu státu a jeho nejpevnější záruky do budoucna. Vedle toho bez zemědělského odborného školství nelze mluvit o racionálním hospodaření a splnění všech těch úkolů, jež ukládá každému zemědělci bez rozdílu příslušnost k lidské společnosti, národu nebo státu.“ (Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé, Nákladem výkonného výboru republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Praze, 1928–1929, s. 319).
- 7 Ještě v roce 1932 si posteskl přední znalec problematiky zemědělského školství Edvard Reich, že „v poslední době najednou přibývá nezasloužených útoků na zemědělské školství, neodůvodněných, jež se mění v soustavné štvání proti těmto školám a jejich existenci...“ (E. Reich, *Zemědělské školy a osvětová práce zvláště v době zemědělské krize*, Praha 1932, s. 5). Šlo povětšinou o útoky pocházející z prostředí oponentů agrární strany, která byla osočována, že díky svým pozicím v exekutivě získává nadměrné finanční prostředky pro zemědělské školství.
- 8 Edvard Reich, *Zemědělská výchova (školství, vyučování a literatura) v Československé republice*, zvl. otisk z III. sv. *Politiky*, Praha 1925, s. 1–9.
- 9 *Zemědělská osvěta v R.Č.S.* Sestavili E. Reich a V. Škoda, Praha 1931, s. 11–12; Edvard Reich, *Zemědělské školy a osvětová práce zvláště v době zemědělské krize*. Nákladem vydavatelských podniků „Novina“ v Praze, 1932, s. 3.
- 10 Existovaly školy zemské kuratoriální a soukromé. Učitelské jednoty v Čechách a na Moravě usilovaly od vzniku republiky o jejich postátnění zemědělských škol. Viz např. *Správa Jednoty učitelské v Čechách a na Moravě* z 26. 7. 1919 (SÚA Praha, F 751/3 Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart 1).
- 11 V českých zemích zůstávaly nadále v operativní správě země (zemských správních výborů) ve skutečnosti však šlo z hlediska financování a řízení o školy státní. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde byla v podstatě po roce 1918 zahájena zakladatelská vlna, vznikaly pouze školy státní.
- 12 Edvard Reich (Základy organizace zemědělství Československé republiky. Nákladem Ministerstva zemědělství, Praha, 1934, s. 500) uvádí pro školní rok 1933/1934 následující počty zemědělských škol

podle zemí: Čechy – 136, Morava a Slezsko – 98, Slovensko 31, Podkarpatská Rus – 4. Celkem 269 škol. Přitom při vzniku republiky existovalo na území Slovenska jen 9 maďarských zemědělských škol zaměřených na výchovu velkostatkářů a zemědělských úředníků. V roce 1926/1927 jich pracovalo 29 a ve školním roce 1933/1934 již 32 (z toho 30 slovenských a 2 maďarské). I na Slovensku se osvědčily především odborné zimní hospodářské školy, ale přizpůsobené místním podmínkám.

13 Velké iniciativní i organizační úsilí v tomto směru rozvíjel ústřední činitel hlasistů Pavol Blaho. (Deset let práce..., c. d., s.320).

14 Přehled zemědělských škol v Československu ve školním roce 1936/1937. Označení typů škol nebylo zcela ustálené. Zejména bylo časté zaměňování přívlastků „hospodářský“, „zemědělský“, případně „rolnický“. (Zde částečně upraveno pro rozlišení jednotlivých typů.)

Typ škol	Počet
Vysoké školy	4
Vyšší střední školy	23
Nížší střední školy	245
Pokračovací školy	1 193
Státní pedagogické semináře pro učitele zemědělských škol	3

(Referát pro V. mezinárodní kongres zemědělského vyučování v Buenos Aires 1937, zpracoval ing. Vladimír Skládal, vrchní ministerský rada ministerstva zemědělství (SÚA Praha, fond 751/1, sign. 286, kart. 181).

15 Na počátku 30. let probíhala odborná diskuse o poslání a obsahu výuky v lidových zemědělských školách (SÚA Praha, F 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 318).

16 Již před první světovou válkou představovaly hlavní proud výchovy budoucích samostatných rolníků. Ostatní typy středního zemědělského školství sloužily převážně v přípravě velkostatkářů, zemědělských úředníků, či dalších zaměstnanců velkostatků. (Deset let práce..., c. d. s. 319).

17 Ed. Reich uvádí jako první zimní hospodářskou školu v Kroměříži založenou v roce 1875 jako jednoletou. V roce 1884 byla rozšířena na dvouletou a o rok později se změnila na školu rolnickou. V Čechách byla první škola tohoto typu založena v roce 1877 v Sedlčanech, první německá ve Šluknově v roce 1883. (Edvard Reich, Zemědělská výchova (školství vyučování a literatura) v Československé republice, zvláštní otisk z III. svazku díla Politika, Praha 1925, s. 2). Archiv ministerstva zemědělství datuje nepřesně jako první zimní zemědělskou školu na Moravě školu v Boskovicích z roku 1886. D první světové války se jejich počet rozšířil na 32 (SÚA Praha, F 751, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 4).

18 Jen v prvních pěti letech existence Československa vzniklo dalších 42 odborných hospodářských (zimních) škol. (Edvard Reich, Vývoj zemědělského školství v Československé republice a činnost školského a kulturního oddělení ministerstva zemědělství od převratu do až do konce roku 1923. In: Ze zemědělské techniky a didaktiky zemědělského vyučování. Sborník přednášek ze státní konference učitelů škol zemědělských Československé republiky konané v Praze 1923, Publikace ministerstva zemědělství č. 42, Praha, s. 33).

19 SÚA Praha, F 751, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 4.

20 Reforma zemědělského školství a vyučování v RČS. Sborník přednášek ze státní konference učitelů škol zemědělských s vyučovacím jazykem československým, konané v Plzni 1921. Publikace ministerstva zemědělství č. 40, Praha 1921, s. 48–49.

21 Jan Adámek v citované zprávě uvažoval, že by bylo možné využít k tomu probíhající pozemkové reformy. Celkové výsledky však nejsou známy. (SÚA Praha F 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 4).

22 Zimní hospodářské školy na Moravě ve školním roce 1918/1919: Boskovice, Uherský Brod, Bystřice n. Pernštejnem, Velká Bíteš, Dačice, Dřevohostice, Holešov, Hranice, Jaroměřice u Moravských Budějovic, Jihlava, Kojetín, Kyjov, Litovel, Loštice, Místek, Náměšť n/Oslavou, Napajedla, Podivín, Prostějov, Příbor, Rožnov, Slavkov, Šlapanice, Tišnov, Třebíč, Vyškov, Zábřeh n/Odrou (specializace zelinářská), Znojmo. Ve Slezsku existovala pouze jedna česká škola tohoto typu v Klimkovicích. Německé školy zpráva nezachycuje. (Jan Adamec, Inspekční zpráva o nižších hospodářských školách na Moravě a ve Slezsku, SÚA Praha, F. 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 1).

23 Statistický přehled struktury a počtu středních zemědělských škol (tamtéž).

Typy škol	Počet
<i>Vyšší zemědělské školy:</i>	
Vyšší hospodářské školy	13
Vyšší družstevní školy	2
Vyšší zahradnicko-ovocnářsko-vinařské školy	2
Vyšší hospodyňské školy	2
Vyšší lesnické školy	4

Nižší rolnické školy:

Rolnické školy	30
Odborné (zimní) hospodářské školy	133
Jednoroční hospodářské školy	8
Speciální nižší hospodářské školy	10
Nižší zahradnicko-ovocnicko-vinohradnické školy	8
Nižší hospodyňské školy	49
Nižší lesnické školy	7

- 24 Převládá názor, že je žádoucí přijímat raději žáky starší, kteří již také mají jisté praktické zkušenosti z prací na zemědělské usedlosti. Přikláněl se k tomu zřejmě i Edvard Reich (Nižší a vyšší rolnické školství s hlediska vývoje mezinárodního vývoje. Zvláštní otisk ze Zemědělského přehledu č. 9, roč. 1932, Praha 1932, s. 4), a doporučovali to i zahraniční odborníci. Např. E. Laur, profesor vysoké školy technické v Curychu, který se jako účastník státní konference učitelů zemědělských škol v Praze v roce 1924 vyjádřil následovně: „Es handelt sich demgemäss um Schulen, welche vorwiegend von Bauersöhnen busucht werden, die bereits eine gewisse Schulbildung besitzen... Jedenfalls sollen sie über gewisse praktische Erfahrungen verfügen und sich mindestens ein Jahr in der landwirtschaftlichen Praxis betätigt haben. Die jungen Leuten sollen das 17., besser das 18. bis 20. Alterjahr erreicht haben.“ (E. Laur, Der Unterricht in Wirtschaftslehre des Landbaues an den landwirtschaftlichen Schulen. In: Ze zemědělské techniky a didaktiky..., c. d., s., 160.)
- 25 Návrh Jednoty učitelů v Čechách a na Moravě z roku 1919 ještě předpokládal teoretické vyučování v délce 5 měsíců a k tomu strukturálně přičleňoval 5 měsíců praxe na rodném statku, během nichž by si žák samostatně ověřoval teoretické poznatky. Pokud nepocházel ze zemědělství může nabýti praxe na školním statku. (SÚA Praha, F 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, K 1). V tomto případě šlo o pouhé formulování ideálu. Většina zimních hospodářských škol nevlastnila ani nebyla jinak napojena na statek.
- 26 Stav , v němž se školy nacházely bezprostředně po válce, byl neutěšený, projevovala se i všeobecná dražota, která způsobovala finanční potíže. (Zpráva o jednání sekce nižších hospodářských škol... In: Reforma zemědělského školství a vyučování v RČS. Sborník přednášek ze státní konference učitelů škol zemědělských s vyučovacím jazykem československým, konané v Plzni 1921. Publikace ministerstva zemědělství č. 40, Praha 1921, s. 271). Materiální vybavení škol v následujících letech doznalo zřetelného pokroku, i když stále existovaly značné regionální rozdíly. Velké podpoře se těšily zejména nově zakládané státní školy na Slovensku a na Podkarpatské Rusi (viz např. inspekční zpráva o Státní odborné škole hospodářské v Mukačevě z r. 1933, SÚA Praha, F. 751/3, Ministerstvo zemědělství – spisy , kart. 318, 323).
- 27 Struktura vyučovacích předmětů zimních hospodářských škol podle návrhu Jednoty učitelů v Čechách a na Moravě z 26. 7. 1919: občanská mravouka; mluvnice, písemnosti a rozpravy; zeměpis a dějepis; počty, měřictví a rýsování; přírodopis; silozpyt a lučba; pěstování rostlin; chov hospodářských zvířat; zdravotní věda zvířat a podkovářství; spravověda a účetnictví; zákonověda a národní hospodářství; obchodní nauka a družstevnictví; zdravotní věda lidská; hospodářská praxe; rukodělné práce. Všechny všeobecněvzdělávací předměty se vyučují v přiměřené míře ve vztahu k zemědělství. Zemská školní rada mohla povolit nepovinné předměty. Doporučovala se snad na českých školách i výuka němčiny. Všeobecně se kladl důraz na specifika zemědělských oblastí. SÚA Praha, F 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 1). Návrh učebních plánů byl znovu projednán na konferenci učitelů (českých a slovenských) v Plzni v roce 1921. Předpokládalo se, že bude předloženo k projednání na připravované konferenci německých učitelů a teprve po dvouletém odzkoušení budou schváleny osnovy definitivní (Reforma zemědělského školství..., c. d., s. 48).
- 28 Rozpis předmětů na českých nižších středních (zimních) hospodářských školách (školy německé měly osnovy částečně redukovány. Mnohé z nich také váhaly s přechodem na dvouletý vyučovací cyklus).

Vyučovací předmět	týdenní hodinová dotace	
	1. roč.	2. roč.
Občanská morálka a společenská výchova	1	–
Vyučovací jazyk a literatura	3	2
Zeměpis a dějepis	2	–
Aritmetika	4	2
Geometrie a měřictví	2	1
Kreslení a rýsování	2	2
Tělověda a hygiena člověka	–	1
Mineralogie	1	–
Zemědělská botanika	2	–

Zemědělská zoologie	2	–
Fyzika a meteorologie	3	–
Chemie	3	–
Pěstování zemědělských rostlin	4	5
Chov hospodářských zvířat	4	4
Veterinární lékařství a epidemiologie	–	2
Zvláštní suroviny v regionu	–	2
Venkovské hospodaření (s nár.hospodářstvím a teorií obchodování)	–	4
Zemědělské účetnictví	–	2
Zemědělské družstevnictví a družstevní účetnictví	–	2
Občanská výchova a zemědělské zákonodárství	–	2
Technologie	–	2
Zemědělské stavitelství	–	1
Praktické cvičení	2	2
Rozpravy	1	1
	36	37
Požární cvičení a tělocvik (nepovinné)	1	1
Zpěv (nepovinný)	1	1

Viz. V. congrés international de l'enseignement agricole, Buenos Aires 1937, élaboré par, Jaroslav Vlček, commissaire ministerial supérieure (SÚA Praha, F. 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 181).

- 29 František Boleloucký, Didaktika na školách zemědělských, sv. 2. Část speciální. Nákl. Jednoty profesorů škol zemědělských na Moravě, Židlochovice 1938, s. 3.
- 30 Tamtéž s. 5.
- 31 „Osnovy zeměpisu podávají ucelený obraz zeměpisných pojmů, přehled hospodářských poměrů států v jednotlivých světadílech. Hlavně věnuje se pozornost Československé republice. Žák... má se naučit zeměpisně myslet.“ V dějepisném vyučování žáci mají poznat „základní kulturní, hospodářské a sociální proudy, ovládající historický vývoj... Dějepisem vychovávejme k demokracii.“ (Tamtéž s. 11, 15).
- 32 Tak např. v metodickém návodu výuky geometrie čteme: „Osnovy naznačují účel měřictví: znalost nejdůležitějších pouček z plochoměrství a tělesoměrství; seznámiti žáky s jednoduchými způsoby vyměřování pozemků a poučiti je o hotovení plánů situačních a výškových. Osnovy mají na mysli hlavně cíl praktický... Sledujeme též cíl výchovný: smysl pro symetrii, formu, důkladnost a pořádek.“ (Tamtéž s. 21.)
- 33 Podrobně zdůvodnil ve svém vystoupení na konferenci učitelů zemědělských škol. E. Laur, profesor na zemědělském oddělení vysoké školy technické v Curychu (Der Unterricht in Wirtschaftslehre des Landbaues an den landwirtschaftlichen Schulen. In: Ze zemědělské techniky a didaktiky zemědělského vyučování, Praha 1924, s. 158 –175).
- 34 František Boleloucký, Didaktika na školách zemědělských, sv. 3. Vyučování spravovědě a nár. hospodářství na nižších školách zemědělských. Nákl. Jednoty profesorů škol zemědělských na Moravě, Židlochovice 1937, s. 5.
- 35 K pojetí družstevnictví v Československu ve 30. letech 20. století viz Josef Harna, Generace Brázdy a koncepce zemědělského družstevnictví. In: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slovákckého muzea 7/2002, Uherské Hradiště, s. 89–98.
- 36 Šlo víceméně jen o ukázky těchto činností, což souviselo se snahou o obecné rozšíření pěstování ovoce a zeleniny. Jiný důraz na praxi se přirozeně kladl na specializovaných hospodářských školách (sadařských, vinařských chmelařských, lnářských apod.).
- 37 Edvard Reich, Nižší a vyšší rolnické školy s hlediska mezinárodního vývoje. Zvl. otisk ze Zemědělského přehledu č. 9. 1932, s. 14.
- 38 Čítanka pro nižší školy zemědělské. Složil Jan Kabelík za přispění Mat. Bezděka, Bedř. Budinského a Ed. Reicha. Učebnice ministerstva zemědělství sv. 17, Nákl. Ministerstva zemědělství, Praha 1927, 519 s.
- 39 Čítanka pro nižší školy zemědělské. Složili Karel Kořánek, Martin Bezděk a Edvard Reich. Nákladem Československé akademie zemědělské v Praze, 1933, 312 s.
- 40 Edvard Reich, Základy organizace zemědělství v Československé republice. Ministerstvo zemědělství, Praha 1934.
- 41 K tomu viz podrobněji Zemědělské školy ve službě veřejnosti. Příspěvky k nové organizaci mimoškolní a poradnické činnosti zemědělských škol. Uspořádal E. Reich a V. Škoda, Časové spisy ministerstva zemědělství RČS, vyd. II., Praha 1931. Pro školní rok 1929/1930 uvádí Václav Škoda následující čísla: Odborné zemědělské školy uspořádaly 3 776 přednášek, jichž se zúčastnilo téměř 200 000 po-

- sluchačů, obdobně uspořádaly 168 kurzů v celkovém rozsahu 1 134 dní pro 1 804 frekventanty. Mimo školy organizovaly a demonstrovaly pokusy, poskytovaly individuální porady a pořádaly výstavy (c.d., s. 168, 184, 194).
- 42 Přehled nákladů ve všech zemích za každé odvětví zemědělského vyučování v porovnání k ostatním (referát pro V. kongres zemědělského školství v Buenos Aires 1937 zpracoval ing. Vlášil, vrchní ministerský komisař ministerstva zemědělství (SÚA Praha, F 751/3, Ministerstvo zemědělství – Spisy, kart. 181).
- 43 Edvard Reich, Základy organizace zemědělství Československé republiky. Ministerstvo zemědělství, Praha 1934.

Secondary Agricultural Schools during the Years of the First Czechoslovak Republic and their Importance for Popular Education in Agriculture

A b s t r a c t

Secondary agricultural schools were the most widespread type of agricultural schools in the Czech lands and later in Czechoslovakia. Their prevalence was conditioned mostly by the small-production character of Czech or Czechoslovak agriculture, which had to react to tumultuous scientific and technical advancement by improving the qualification of the mass of independently farming peasants. The secondary agricultural schools came about through transformation from the original winter agricultural schools. The teaching took place in two-year cycles mostly from mid November to mid April of the following year, i.e. during the period, when the family farms could do without the help of young laborers. These schools offered enough complete education for their graduates to successfully manage small and middle-sized agricultural enterprises. It is noteworthy that besides good-quality specialized education, the schools also provided their students with a wide range of general knowledge related to law, morality and culture. Besides that, the schools were involved in popular educational activities that reached the masses of the peasant folk. In their time, they achieved a lot in edification of the countryside in general.

Místo zemědělského školství ve státních rozpočtech první Československé republiky

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

Úvodní otázka

Cílem této studie není detailní popis financování zemědělského školství v průběhu první republiky. Jde o nástin problematiky, která v dobovém kontextu představovala jistou komplikaci tak důležitého nástroje řízení hospodářské politiky, jakým nepochybně je státní rozpočet. Snažím se postihnout základní momenty, jež financování zemědělského školství formovaly, a přitom odpovědět na otázky, kdo, jak a proč financoval zemědělské školství: ministerstvo zemědělství nebo ministerstvo školství? Zdálo by se logickým, hledat všechny školy v resortu ministerstva školství. A skutečně tam vedle národních, středních či vysokých škol, figurují i školy odborné. Ovšem školy se zemědělským zaměřením mezi nimi nenajdeme. Ty objevíme po detailním rozboru kapitoly ministerstva zemědělství, v titulu 2, zemědělské vyučování a výzkum. Proč tomu tak je?

Metoda práce

Nejen svým předmětem, ale i metodou je tento článek studií z hospodářských dějin. Metodou sondy jsem zvolila pět státních rozpočtů (1920, 1924, 1929, 1933, 1937), z nichž každý reprezentuje specifickou situaci v československém hospodářství. Sestavila jsem čtyři tabulky, ve kterých lze postupně sledovat výdaje inkriminovaných ministerstev ve všech oblastech, výdaje na školství v resortu ministerstva zemědělství, a konečně výdaje na odborné školství průmyslové a živnostenské v rámci ministerstva školství a výdaje na zemědělské odborné školství v rámci ministerstva zemědělství. Nejprve však bylo nutné vyřešit problém, který se opakuje i v jiných rozpočtových kapitolách, totiž přejmenovávání titulů uvnitř kapitol, a přesouvání jednotlivých paragrafů mezi nimi. Z tohoto důvodu jsem jako základní pramen pro svou studii použila tzv. Vládní návrhy státních rozpočtů, uložené v Knihovně ministerstva financí, protože pouze ony obsahují členění až do úrovně dělení jednotlivých položek, a bylo možné přesně určit počet škol v péči konkrétní kapitoly a tudíž i konkrétního ministerstva (s výjimkou roku 1937); z porovnání těchto tabulek teprve vyvozují své závěry. Jejich analýzou se usiluji vysvětlit, nejen jaká byla úprava zemědělského školství, ale i proč byla právě taková, a jestli lze z těchto skutečností formulovat některé závěry pro jeho fungování. Studium teoretických koncepcí či parlamentních jednání má tak roli druhořadou; bez něj bych však nedokázala odpovědět na otázku, kde leží kořeny zjištěného uspořádání.

Rozpočtové kompetence

Ať sáhne po téměř kterékoli dobové práci o státním hospodářství,¹ dočteme se, že resort školství pečuje o všechny stupně vzdělání. A když se začteme do státního rozpočtu, shledáme, že tuto logickou premisu všechny rozpočty porušovaly zahrnováním zemědělského odborného školství do resortu ministerstva zemědělství. Např. Karel Engliš, několi-kanásobný ministr financí, ve svých teoretických pracích² na jedné straně precizoval svou ideu státního hospodářství, na druhé straně se při výkladu formálního uspořádání hospodářství nechal svést svými politickými zkušenostmi k ryze praktickým závěrům. Veřejný zájem podle něj nežádá sice mnohé kroky hospodářské politiky, ale politické strany rozši-

řováním státních úkolů získávají nové členstvo, takže budou navzájem vetovat omezování „svého“ státního sektoru. Rozlišil v této souvislosti pět sfér zájmů:

- zemědělství a lesnictví
- hornictví a hutnictví
- průmysl, obchod, peněžnictví
- železnice

– pošta a fin. monopoly.³ V dalším textu pak dodal, že věcné uspořádání hospodářství se shoduje s ministerskými kompetencemi, ale mezi ministerstvy a jejich účely může dojít ke vzájemnému křížení: zemědělské školy patří do kompetence ministerstva školství i zemědělství; ministerstvo zemědělství na nich má svůj parciální zájem a zároveň má politický vliv, takže toto uspořádání prosadí. Zemědělským školám se tak v zemědělství může dařit lépe, protože má silnějšího ministra, končí Engliš výklad problematiky rozdělení státního rozpočtu.⁴

Přítom v roce 1918 se K. Engliš podílel na přípravě poslaneckého návrhu, aby „všelike školy byly podřízeny výhradně ministerstvu školství a národní osvěty“. V tomto návrhu se praví, že jsou-li školy podřízeny různým „rozhodujícím činitelům a úřadům ve státě“, poddrývá to všechny výsledky školské práce. Vždyť v Rakousku z takové jednostranné péče „...o některá odvětví odborného školství vznikaly nepřírozené zruďnosti a nenahraditelné škody pro hmotný blahobyt obyvatelstva i duševní rozvoj jeho.“⁵ Návrh byl předložen už 3. prosince 1918. (Ve stejný den byl předložen návrh poslance Krejčího na vypracování paragrafů ústavního zákona, týkajících se školství.)⁶

Ministr zemědělství Prášek však 27. března 1920 předložil parlamentu zcela jiný návrh na úpravu zemědělského školství.⁷ Podle něj nejvyšší správa veškerého zemědělského školství („hospodářských akademií, středních a nižších škol hospodářských, lesnických a hospodyňských, zemědělsko – speciálních, jakož i lidových škol hospodářských“) měla být svěřena ministerstvu zemědělství; zákon měl de facto pouze odstranit roztříštěnost kompetencí mezi ministerstvem zemědělství a zemskými výbory, která panovala v Rakousku (zatímco v Uhrách byly zemědělské školy spravovány výhradně ministerstvem orby). Šlo vlastně o zestátnění určitého typu škol, a jejich vřazení – z pohledu tohoto článku – do příslušné kapitoly státního rozpočtu. Správu odborného zemědělského školství mělo převzít ministerstvo zemědělství, které už mělo správu nad tzv. lidovými školami hospodářskými.⁸ Důvodem pro unifikaci byla podle předkladatele především propagace zemědělského pokroku. Návrh byl projednán kulturním výborem,⁹ který jej za předsednictví O. Srdínka v podstatě v plném znění doporučil ke schválení. Zpravodajem k tomuto návrhu byl J. Babánek; oba tito poslanci byli členy agrární strany, stejně jako ministr K. Prášek. Tato strana měla v kulturním výboru pouze šest zástupců z celkového počtu 31 členů – není tedy možné, aby k hladkému schválení vládního návrhu stačily hlasy jejich poslanců.¹⁰ Návrh byl přijat jako zákon č. 281/1920 Sb. z. a n.

Ovšem ještě o rok později, 3. března 1921, interpelovala ve věci tohoto zákona skupina poslanců ministra zemědělství.¹¹ Jádrem jejich interpelace byla stížnost, že zákon č. 281/1920 Sb. z. a n., jímž se upravuje zemědělské školství, není zatím opatřen prováděcími zákony, na nichž závisela sama působnost zákona. Poslanci také cítili potřebu apelovat na péči o soustavné organizování zemědělského pokusnictví a zemědělského pokračovacího školství.¹² Ministr zemědělství V. Brdlík odpověděl 13. května 1921, že prováděcí zákony budou vydávány postupně s ohledem na nosnost státních financí.

Zatímco v průběhu dalších let nezaznamenal parlament žádné návrhy poslanců na úpravu zemědělského školství, naopak odborné školství z oblasti průmyslu, obchodu a živností se objevilo v každém volebním období hned několikrát (především oblast hospodyňských škol). Je to důkaz, že odborným zemědělským školám se opravdu – minimálně co do správního uspořádání – dařilo dobře, a nikdo zřejmě nepociťoval potřebu něco měnit. Můžeme

proto konstatovat, že formální úprava odborného školství v Československu zůstala v intencích rakousko-uherské praxe.

Obrat ve veřejné péči o odborné školství nastal v Rakousku v 60. letech 19. století, přesněji únorovým patentem v roce 1861 – jím byla péče o zemědělské školy svěřena zemím, stejně jako celé zemědělství. Zakladatelský ruch zemědělských škol trval až do roku 1910, vznikaly letní kurzy hospodyněk, zimní kurzy, školy lukařské, hornické, aj. Stav těsně před první světovou válkou byl potom dán existencí čtyřstupňové soustavy, kterou tvořily:

1. Vysoké školy zemědělské a lesnické (Vídeň, Krakov, Lvov, zemědělský odbor na ČVŠT v Praze);
2. Vyšší učiliště, zvané též hospodářské akademie;
3. Střední hospodářské školy (lesnické, vinařské, ad.);
4. Nižší hospodářské školy (rolnické školy, zimní hospodářské školy, pivovarnické a lihovarnické). Vedle toho existovaly na obecných školách tzv. pokračovací běhy zemědělské, a zemědělství se vyučovalo i v armádních vzdělávacích institucích.¹³

Kompetence v otázkách školství upravoval říšský zákon č. 274/1849 ř. z. a n. tak, že ty školy, kde bylo odborné vyučování spojeno s provozováním hospodářství, patřily ministerstvu pro zemědělství a hornictví (orby), a ty školy, které připravovaly odborníky nebo se věnovaly přísně vědeckému studiu, patřily ministerstvu kultu a vyučování. Co do správy se tato dvě ministerstva udržela, a vyvinul se systém paralelních kompetencí mezi ministerstvem orby a zemskými výbory a sněmy. Takže ministerstvo vyučování mělo pod svou správou univerzity, vysoké školy, pedagogické a obecné školy, a ministerstvo orby odborné školy hospodářské a lesnické.

Koncepce státního rozpočtu

Školství patřilo v meziválečných československých rozpočtech k těm kapitolám, kterým se dostávalo pravidelně značné pozornosti. Lze zaznamenat značný nárůst výdajů na školství oproti rakouským poměrům. Svědčí o tom rozdíly mezi výdaji na školství v rozpočtech z let 1920 a 1924, kdy rozpočet na rok 1920 ještě vycházel z rakouských zvyklostí.¹ Tendence k růstu výdajů na školství, a tedy uznání významu vzdělání pro rozvoj společnosti, se v meziválečném období projevila i v dalších evropských zemích.² V Československu vedle státního rozpočtu přispívaly na školství i zemské a zvláště obecné rozpočty (ale ty zase v příjmové části vykazovaly přídělky ze státního rozpočtu), od středoškolského stupně si žáci na studia připláceli, i když nemajetní žáci s vynikajícím prospěchem byli plateb ušetřeni.

Ministerstvo zemědělství patřilo spolu s ministerstvy průmyslu, a veřejných prací mezi tzv. hospodářská ministerstva. Ministerstvu zemědělství se – co do rozpočtových čísel – dařilo nepochybně mnohem lépe než ministerstvu průmyslu, obchodu a živností, ale zdaleka nedosahovalo výdajů ministerstva veřejných prací.³

Z tabulky vyplývají dvě skutečnosti: obrovský nárůst výdajů do školství v průběhu celého dvacetiletí, a po roce 1924 prudký pokles výdajů na zemědělské školství – přiblížily se úrovni sociální péče a ochrany zemědělské výroby. Naopak výdaje na odborné školství v rámci kapitoly ministerstva školství byly stabilizovány. Absolutní částky výdajů obou ministerstev však nelze srovnávat, protože zatím nevíme, mají-li stejný obsah.

Každé ministerstvo mělo v československém rozpočtu vlastní kapitolu, která se dále dělila na tituly, paragrafy a položky. To bylo dáno zásadou tzv. specializace, která měla nižším článkům řízení zabránit ve svévolném zacházení se svěřenými prostředky. Toto členění v rámci ministerstva školství (nejprve kapitola 13., od roku 1929 10) zn., že uvnitř konkrétního titulu a paragrafu najdeme různé typy škol.¹⁷ Tak byl titulem číslo 6. v roce 1920 titul „Průmyslové školství“, v dalších letech pak titul číslo 5 „Odborné školství“,

Výdaje na školství ve vybraných letech (v tis. Kč).

	1920	1924	1929	1933	1937
Výdaje celkem	203 951	845 922	923 900	979 472	997 835
vtom:					
národní školy	46 179	272 056	237 532	297 862	278 431
střední školy	37 090	169 070	203 687	196 575	206 398
odborné školy	19 512	103 381	124 645	126 922	122 900
vysoké školy	56 536	114 362	146 509	167 127	142 581
technické					
vysoké školy	14 215	32 517	57 185	64 442	53 326
vědecké ústavy					
a potřeby	1 920	4 498	7 952	5 990	4 911
sociální péče	–	3 078	10 656	9 000	10 218
círky	29 963	71 830	115 553	100 893	97 809
zemědělské školství	11 038	57 281	22 475	17 100	18 164

Výdaje ministerstva zemědělství ve vybraných letech (v tis. Kč).

	1920	1924	1929	1933	1937
Celkem	139 260	655 366	274 060	218 445	199 173
zemědělské školství	11 038	57 281	22 475	17 100	18 164
sociální péče	–	–	6 791	12 115	10 056
zemědělská výroba	–	–	77 844	54 472	48 495
ochrana zemědělské výr.	–	–	11 613	10 215	8 464
pozemková reforma	–	85 210	28 427	20 070	16 261
výdaje Podkarpatské Rusi	–	88 503	–	–	–

Prameny: Návrhy státních rozpočtů na léta 1920, 1924, 1929, 1933, 1937.

v jehož rámci existovaly dva paragrafy, odborné školy, a živnostenské školy (od konce 20. let živnostenské pokračovací školství) a odborné kurzy.

V kapitole ministerstva zemědělství (nejprve kapitola č. 18, později kapitola č. 11) nesl titul č. 2 v roce 1920 název „Vyučování a pokusnictví“, obsahuje výdaje na státní i mimo-státní ústavy, především však výdaje na převzetí a zřízení vyučovacích ústavů – podle rozpočtu jich bylo pět.¹⁸ V dalších letech nesl příslušný titul název „Zemědělské vyučování a výzkum“, a dál se dělil na stejné znějící paragrafy; od roku 1929 se titul změnil do třetice na titul znějící „Přímá péče o zemědělce“, a v ní paragrafy zemědělské školství a jiné vzdělávací prostředky.

Ve třicátých letech přibýly další paragrafy, s odborným školstvím nesouvisející.

Z tohoto výčtu jsou dobře patrné časté formální změny rozpočtu, dosud ale není jisté, zda zemědělskému školství prospívaly.

Výdaje ministerstva zemědělství na vzdělání ve vybraných letech (v tis. Kč).

	1920	1924	1929	1933	1937
Celkem	12 559	65 868	25 410	40 935	48 710
zemědělské vyučování	11 038	39 685	22 475	17 100	18 164
výzkumnictví		26 183			
jiné vzdělávací prostředky	1 521		2 935	1 400	1 370
odborné organizace				8 920	19 120
sociální péče o zemědělce				12 115	10 056
ruská pomocná akce				1 400	

Prameny: Návrhy státních rozpočtů na léta 1920, 1924, 1929, 1933, 1937.

Na počátku dvacátých let poslanci volali po soustavné organizaci zemědělského pokusnictví a školství. Z tabulky je zřejmé, že ministr V. Brdlík jejich volání neoslyšel. V roce 1924 byly výdaje do těchto rozpočtových titulů bezkonkurenčně na nejvyšší úrovni. Tato skutečnost je o to zásadnější, že nyní víme, že ve třicátých letech je zemědělské školství zvýšeno o odborné organizace a sociální péči.

Výdaje na odborné školství ve vybraných letech (v tis. Kč).

	Ministerstvo	
	Výdaje celkem	Počet škol
1920	19 512	
1924	106 048	
1929	124 645	
1933	126 530	
1937	122 505	

Prameny: Návrhy státních rozpočtů na léta 1920, 1924, 1929, 1933, 1937.

Tabulka ukazuje podstatný rozdíl mezi výdaji na odborné školy průmyslové a živnostenské v rámci ministerstva školství a výdaji odborných škol zemědělských v rámci „vlastního“ ministerstva. V roce 1920 není ve státním rozpočtu uveden počet zemědělských škol – zřejmě podstatnou část výdajů spotřebovala zestátnovací akce. Rozhodně jich ale muselo být minimálně pětikrát méně než odborných škol v ministerstvu školství, jejich výdaje jsou víc než poloviční. V roce 1924 však získalo 36 zemědělských odborných škol z rozpočtu částku, která v přepočtu na jednu školu obnášela více než 1,1 mil. Kč. Přičemž škola připravující odborníky v průmyslových, obchodních a živnostenských oborech získala 419 tisíc Kč na jednu z nich. Tedy méně než polovinu!

Počty odborných škol byly už od počátku dvacátých let stabilizovány, v rámci ministerstva zemědělství došlo k jejich mírnému nárůstu ve druhé polovině třicátých let, který však nebyl doprovázen takovým nárůstem výdajů. Naopak oproti dvacátým létům je patrný pokles výdajů jedné školy. Enormní výši výdajů na zemědělské školství lze jistě vysvětlit působením V. Brdlíka na postu šéfa resortu; ale je třeba dodat, že v roce 1924 se podle státního závěrečného účtu nepodařilo dodržet schválený rozpočet, a skutečné výdaje v celém titulu školství a výzkumu byly o 10 mil. Kč nižší; paragraf odborného školství to postihlo pěti miliony. V dalších letech byly navrženy částky také skutečně vynaloženy.

Mimo rozpočet ministerstva zemědělství byly vedeny státní statky, které byly financovány skrze skupinu státních podniků, z níž se do rozpočtu státní správy převáděl pouze čistý přebytek (čistý schodek se analogicky kryl státním úvěrem); státní statky patřily ke ztrátovým nebo lehce přebytkovým položkám tohoto rozpočtu.¹⁹ Prvorepubliková praxe řízení státních podniků byla specifická tím, že se do této skupiny převáděly „problematické“ položky, protože pouze tato skupina umožňovala financování úvěrem. Kompetenčně patřily školní statky do ministerstva zemědělství. Tím, že byly převedeny do rozpočtu státních podniků, neměnilo se nic na jejich organizaci nebo řízení; podstatnou změnou je „pouze“ to, že jejich ztráty neneslo ministerstvo zemědělství, a že tím stát dal najevo, že se domnívá, že by se měly „uživit“ sami. Zákonem č. 220/1924 Sb. z. a n. byla totiž určitá část státních podniků převedena na „soukromohospodářský základ“, což v praxi znamenalo, že na těchto podnicích bylo požadováno, aby ze svého zisku hradily své provozní i investiční náklady. Ponechme stranou, že se to většinou podniků nedařilo, a že běžně využívaly každoročního ustanovení finančního zákona, že podnikové investice, na které vlastní prostředky podniku nestačí, budou kryty vládním úvěrem. Důležitá je pro nás v této chvíli pouze existence zákonem potvrzeného názoru, že by školní statky měly být ziskové.

Závěrečné odpovědi

Není možné svádět veškerou vinu za komplikované formální i obsahové uspořádání zemědělského školství v meziválečném Československu na jednu – byť věcně zainteresovanou – stranu. To by bylo příliš zjednodušené vidění. Mnohem větší důraz je třeba klást na jakousi setrvačnost státních úředníků a setrvávání na tradičním, tedy rakousko-uherském modelu rozpočtových záležitostí²⁰ i v otázce školství. Agrární strana sehrávala roli v boji o vyšší příspěvku „jejímu“ ministerstvu, popř. ve vylučování nepohodlných položek z něj. Ti ministři, kteří z pohledu rozpočtové politiky zvyšovali státní rozpočet,²¹ se nejvíce zasloužili o zvelebování zemědělských odborných škol cestou zvýšených finančních prostředků. Předmětem tohoto článku však není posuzovat, do jaké míry vyššímu přísunu finančních prostředků odpovídala vyšší úroveň škol, kvalita jejich absolventů, či dokonce úroveň zemědělské výroby.

Dovětek pod čarou

V socialistickém období mělo zemědělské školství v péči ministerstvo školství. Včetně školních statků. V polovině devadesátých let se na ministerstvu školství problematika školních statků stala předmětem určitého boje. Důvodem bylo, že na školní statky se stále doplácelo, jejich hospodářské výkony nebyly efektivní. Dr. Smolkou z Ústavu pro informace ve vzdělávání při Ministerstvu školství měl být vypracován projekt na jejich privatizaci. Zatímco ekonomická skupina ministerstva (náměstek ministra ing. Jan Koucký, ředitel odboru ing. Jiří Svoboda) prosazovala jejich privatizaci, pověřený odborný pedagogický útvar s privatizací nesouhlasil s tím, že školní statky nikdy nebudou na výkon orientované farmy, ale že mají význam především ve výuce a praxi žáků. Dr. Smolka argumentoval tím, že pokud praktikant něco zkazí například v bance, dá se to napravit, ale pokud by způsobil na statku uhynutí krávy, už nikdy majitel žáky na svůj statek nepustí a zemědělské školy by se mohly dostat do situace, že výuka na nich bude zcela odříznuta od praktických činností.²²

Od začátku roku 2005 by měl platit nový školský zákon „o předškolním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání“. Návrh tohoto zákona vychází z Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice z roku 2001 (tzv. Bílá kniha), Dlouhodobého záměru vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy České republiky z roku 2002, z Programového prohlášení vlády České republiky z července 2002 a z mezinárodních

úmluv.²³ Navrhovaný zákon tak nahradí tři dosud platné zákony upravující příslušné oblasti školství.²⁴ Školní vzdělávací program je dán rámcovým programem, který sestaví ministerstvo školství za spolupráce – v případě zemědělského školství – ministerstva zemědělství; kompetenčně však jsou zemědělské školy součástí ministerstva školství.²⁵

Vyšší odborné vzdělávání se dělí na teoretickou a praktickou přípravu; druhá z nich se uskutečňuje formou praktického vyučování ve školách nebo formou odborné praxe na pracovištích fyzických nebo právnických osob, které mají oprávnění k činnosti související s daným oborem vzdělání a které mají se školou uzavřenu smlouvu o obsahu a rozsahu odborné praxe a podmínkách pro její konání.²⁶

Poznámky:

- 1 Srv. např. Drachovský J., Finanční věda, Praha 1934; Engliš K., Soustava národního hospodářství, Praha 1937; Funk V., Finanční věda, Praha 1929; Zeman F., Úvod do národního hospodářství, Brno 1930.
- 2 Engliš K., Soustava národního hospodářství, Praha 1937; Teorie národního hospodářství, Praha 1932; Finanční věda, Praha 1929.
- 3 Engliš K., Soustava národního hospodářství, Praha 1937, s. 179.
- 4 Engliš K., Soustava národního hospodářství, Praha 1937, s. 276.
- 5 Tisk 70. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0070_00.htm. Kromě K. Engliše je pod návrhem podepsáno dalších dvacet poslanců, mezi nimi poslanci Metelka, Mattuš, Franta, Herben, Schieszl, Budínský, Fáček, Stránský.
- 6 Tisk 72. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0072_00.htm.
- 7 Tisk 2 745. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2745_00.htm.
- 8 Ve smyslu zákona č. 75/1920 Sb. z. a n. z 29. ledna 1920.
- 9 Kulturní výbor byl zřízen už 15. listopadu 1918 a 28. května 1919 byl sloučen s výbory školským, menšinovým a rozhraničovací, který byl ustanoven 10. července 1919.
- 10 Stejný počet zástupců, a tedy hlasů měli demokraté, socialisté a sociální demokraté měli o jeden méně; o zbylé hlasy se podělili lidovci a slovenští poslanci.
- 11 Tisk 1680. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1680_00.htm. Mezi poslanci byla jména Bergman, Mašek, Zavřel, Kramář, Rašín, Dyk, Hajn, L. Novák, Bečka, Stránský, Modráček.
- 12 Provizorně upraveno zákonem č. 75/1920 Sb. z. a n. o lidových hospodářských školách.
- 13 Detailně viz. Gruber J., Politika odborného školství, Praha 1913.
- 14 Srv. Doležalová A., Fiskální politika, in.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, ed. Kubů E. a Pátek J., Praha 2000, s. 34.
- 15 Srv. Doležalová A., Charakter fiskální politiky Československa v letech 1919–1937. Vývoj a skladba státních rozpočtů. Diplomová práce ÚHSD FF UK, Praha 1998, s. 82.
- 16 Srv. Doležalová A., Fiskální politika, in.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, ed. Kubů E. a Pátek J., Praha 2000, s. 36.
- 17 V rozpočtovém návrhu, který vyšel z vlády, byly oproti parlamentním tiskům navíc ještě jako položky vyjmenovány jednotlivé školy v jednotlivých městech, a svým plným názvem.
- 18 Střední hospodářská škola v Opavě, postátněné zimní hospodářské školy a hospodyňské [! A. D. tyto školy mělo spravovat ministerstvo školství] školy v Klimkovicích, zřízení střední lesnické školy v Písku a hájenské školy v Berouně.
- 19 Pravidelně byl ministr financí zmocněn finančním zákonem, aby opatřil úvěrovou operací nebo poskytl zálohou ze státní pokladny peníze nutné pro Školní zemědělský závod v Děčíně-Libverdě a Žabčický školní závod.
- 20 Právo Lidu psalo o tom, že rozpočet je až otrocky zpracován podle rakouského vzoru. Právo Lidu, Večerník z 23. 5. 1919.
- 21 V. Brdlík, F. Staněk, M. Hodža.
- 22 Za tyto informace vděčím panu Mgr. Františku Morkesovi z Pedagogického muzea J. A. Komenského. Získal a ověřil je přímo u bývalého pracovníka ministerstva školství, dr. R. Smolky 18. 6. 2004. Tímto mu děkuji za rychlou a milou pomoc.
- 23 Viz Důvodová zpráva k návrhu zákona o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, Praha 2004, s. 100.
- 24 A to zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol, zákon č. 564/1990 Sb., o státní správě a samosprávě ve školství, a zákon č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních.

- 25 Kromě ministerstva školství může být ještě zřizovatelem ministerstvo obrany, vnitra, zahraničí, a spravedlnosti. Za komunistické éry stála navíc kompetenčně mimo ministerstvo školství oblast učňovského školství (v ministerstvu hospodářství) a zdravotnické školství (v ministerstvu zdravotnictví).
- 26 Viz Návrh zákona o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, § 96. Praha 2004.

The Place of Agricultural Education in the State Budgets of the First Republic

Abstract

In this study, I am trying to answer the question what was the status of agricultural education during the so-called First Republic. While trying to do so, I have discovered a few points of interest:

Firstly, education and school system was one of the chapters of the inter-war Czechoslovakia state budgets that received regular attention. It was each Ministry's task to process all agenda concerned, therefore the Ministry of Education had all types of schools in its jurisdiction. However, we would in vain try to find specialized agricultural schools under the Ministry of Education budget. This was because they were managed and financed by the Ministry of Agriculture.

Secondly, even though the structure of state budget was based upon the older Austro-Hungarian tradition, there was a tendency to break away from it or at least to conceal the fact from the public. However, as far as the agricultural education was concerned, the Austrian model was not deemed obsolete.

Thirdly, it has become apparent that the key element for understanding the state finance and budget legislation of the time was the status of the Agrarian Party within the political system of Czechoslovakia. This relationship also tells us a lot about the mutual influence of politics and economy – shown on a specific issue, in a limited time period.

Zemědělské školství v oblasti působnosti Národohospodářského sboru jihočeského (aneb od dobývání tuhy rolníky až do konce doby meziválečné)

JIŘÍ DVOŘÁK

Motto:

„Zemědělský charakter územní působnosti Národohospodářského sboru jihočeského Praha byl dán jednak velmi nerovnoměrným rozmístěním průmyslu do několika center, jednak relativně velmi vysokým podílem malých venkovských obcí a osad. To vše zcela jednoznačně vyplývalo z předcházejícího historického vývoje, v němž potřeby zemědělství a lesnictví (včetně rybářství) jako odvětví s nejvyšším množstvím pracovních sil představovaly rozhodující kritérium pro rozvoj struktury osídlení.“¹

Jihozápadní Čechy nikdy nebyly oblastí hospodářsky či sociálně zcela jednotnou.² Vnitřně se členily svou hospodářskou strukturou. Právě na ní závisela jak sociální a profesní skladba, tak i národnostní složení zdejších obyvatel.³ Nepřehlédnutelné byly i lokální odlišnosti historických, kulturních a etnických tradic, na kterých nic nezměnil ani státní převrat 28. října 1918 a s ním spojený vznik samostatného státu – Československé republiky.⁴ Převážná část regionu jihozápadních Čech se vyznačovala nedostatečně rozvinutou infrastrukturou, která i nadále sehrávala svou negativní úlohu.⁵ Skutečně těžko řešitelný problém představovaly stavby (a zejména často a opakovaně slibované, ale nikdy nerealizované dostavby) železničních tratí, včetně tolik potřebných vleček do jednotlivých průmyslových závodů.⁶ Region těžce poznamenala dále zcela nedostačující výstavba nových, moderních a přitom kvalitních silnic a cest, se všemi tolik potřebnými, ovšem velice drahými a nezbytnými doplňky, jakými byly dobře postavené moderní a pevné železobetonové či ocelové mosty, nahrazující většinou zcela nedostatečné a po všech stránkách již nevyhovující mosty dřevěné.⁷ Evidentně pomalý byl postup a tempo elektrifikace (v meziválečné době označované slovem elektrizace), zejména na venkově.⁸ Přitom měreno z úhlu pohledu a mentality zde žijících obyvatel nebo jejich větší části (jednalo se především o rolníky a obyvatele venkova) se všechny součásti komunikační infrastruktury jeví jako dostatečné. Naopak obyvatelé s vyšším vzděláním a rozhledem o ní hovořili jako o zcela nedostatečné a nepostačující rostoucím potřebám kraje, se všemi negativními atributy a s jejich četnými dopady na uvedené teritorium Jihočeska.⁹ Jedním z nejdůležitějších byla stoupající hrozba možné trvalé depopulace celých rozsáhlých částí regionu NSJ.¹⁰

Jihočeské území¹¹ a přilehlé části dnešních západních, středních a východních Čech, v období 19. a začátku 20. století pojímané jako tradiční zemědělská oblast, zahrnoval region působnosti NSJ Praha.¹² Použijeme-li jistou dávku přijatelného zjednodušení, lze (snad) toto značně rozsáhlé území rozdělit zhruba následovně:

1. České Budějovice s blízkým okolím, převážná většina Budějovické pánve (Českobudějovicko): zde leželo největší jihočeské město a současně i jediný nejvýznamnější jihočeský průmyslový region. Přirozeným a jediným skutečně nadregionálním střediskem celého kraje bylo město České Budějovice.¹³ Od poloviny 19. století zde vznikaly drobné a střední průmyslové závody, společnosti s ručením omezeným, vedle německých i české, které financovala česky zaměřená Záložna českobudějovická (1864–1945).¹⁴ Vedle velkých závodů (tabáková továrna, továrna na výrobu tužek Koh-i-noor, L. C. Hardtmuth, podniků na výrobu smaltovaného zboží), se zde nacházelo mnoho dalších továren,¹⁵ které přitahovaly obyvatelstvo blízkého i vzdáleného území regionu.¹⁶

2. Písecko a větší část Strakonicka (jádro dřívějšího Prácheňska): tradiční region, cha-

rakterizovaný v historickém vývoji 19. století jako národnostně nejuvědomělejší část celých jižních (případně i jihozápadních) Čech, byl typickou zemědělskou obilnářskou oblastí.¹⁷ Pouze větší města, Písek a Strakonice, poskytovala pracovní příležitost, vedle malých řemeslných dílen, v průmyslu textilním, později i strojírenském a kovozpracujícím. Značná část lidí, které nemohla uživit drobná, ale hospodářsky nesoběstačná hospodářství, nalézala svou každodenní obživu v malých cihelnách a lomech.¹⁸

3. Územní celek na předělu Středočeské a Českomoravské vrchoviny (Táborsko): ryze české území se silnou historickou tradicí bylo i začátkem 20. století typickou zemědělskou oblastí, zcela atypickou tím, že zde moc velkostatku zdaleka nedosáhla takového vlivu, jako tomu bylo v jiných částech jihočeského regionu.¹⁹ Celá oblast se vyznačovala téměř absencí průmyslu, vedle drobných dílen a výroben zde působily zejména cihelny, mlýny a lihovary. Přirozeným průmyslovým střediskem se stalo město Tábor. Zde byla největším (co do počtu zaměstnaných) průmyslovým závodem tabáková továrna a další podniky.²⁰

4. Oblast Třeboňské pánve (Třeboňsko): vždy charakterizovalo dominantní zastoupení četných močálů, rašeliníšť, rybníků, luk, pastvin a lesů. Bylo typickou zemědělskou oblastí, kde si zachoval silný vliv šlechtický velkostatek.²¹ U středních zemědělských usedlostí probíhal od 60. let 19. století proces jejich drobení na malé celky. Drobné průmyslové podniky se specializovaly na zpracování dřeva a na výrobu skla.²² Třeboň byla jihočeským lázeňským městem bez významných průmyslových podniků.²³

5. Český jihovýchod (Pelhřimovsko a Jindřichohradecko, ovšem bez Dačicka, patřícího tehdy na jihozápadní Moravu): oblast se táhla málo úrodnou částí Českomoravské vrchoviny a jejího předhůří. Zemědělství se soustředilo především na pěstování těch plodin, které přinášely mimo vlastní spotřebu i možnost jistého výdělku. Dominantní pozici tak mělo pěstování brambor a lnu. Na jejich další zpracování se orientoval drobný zpracovatelský, převážně potravinářský, průmysl.²⁴ Na textilní průmysl v Nové Bystřici a Jindřichově Hradci navazovala široce rozvinutá domácí výroba.²⁵

6. Jižní pohraniční pás, Novohradské Hory a jihovýchodní část Šumavy, včetně jejich předhůří (Českokrumlovsko a Kaplicko): zde bylo velice málo úrodné půdy vhodné pro zemědělství. Rozlehlé plochy tvořily převážně lesy a pastviny. A právě zde se držela, vedle rozsáhlého schwarzenberského dominia, v relativně větším počtu soběstačná střední zemědělská hospodářství.²⁶ Průmyslovým střediskem především s výrobou dřevařskou, papírenskou a později i kovozpracujícím se stalo město Český Krumlov.²⁷

7. Jihočeské Pošumaví, vlastní oblast Šumavy (Prachaticko a Vimpersko): velmi chudá oblast, zaujímalá řídce osídlené horské oblasti Šumavy, převážně pícinářská, s nepřilíživou úrodnou zemědělskou půdou a s neobvykle vysokým podílem lesů, luk a pastvin. Velkostatek vlastnil významný podíl půdy, zejména lesní. Byl tak v přímém protikladu s početní převahou vlastníků, kteří však vlastnili jen malý, minimální výměr.²⁸ Početně málo zastoupený a nerozvinutý průmysl se zaměřoval na výrobu dřevařskou, papírenskou a sklářskou.²⁹

8. Západočeské Pošumaví, oblast Šumavy a Českého lesa, včetně jejich předhůří (Domažlicko–Chodsko, Klatovsko a Sušicko): území, mající celkem podobný charakter jako č. 7, doplněný ještě o výrobu keramiky. Drobné průmyslové závody se vyskytovaly pouze ve městech Domažlicích a Klatovech, výjimkou z hlediska významu byla továrna firmy SOLO na výrobu zápalek (sirek) v Sušici.³⁰

9. Oblast Brd a Podbrdsko, včetně přiléhajícího území (Příbramsko),³¹ území s velice starou hornickou tradicí a důlní činností, ale také s nedostatkem úrodné zemědělské půdy, přitom s relativně značným počtem drobných zemědělských usedlostí, s velkým lesním celkem, ve kterém se navíc nacházel významný vojenský zkušební a výcvikový prostor,³² početně málo zastoupeným průmyslem, výjimkou byly železárny v Čenkově, ovšem s jedinou vysokou školou pro celou oblast jihozápadních Čech.³³

10. Oblast Benešovska, Podblanicka a Německého (Havlíčкова) Brodu, včetně přileh-

lého území (Posázaví), rozsáhlé území relativně chudé na dostatek úrodné zemědělské půdy, se značným počtem drobných zemědělských usedlostí a závodů, mající sice dostatek lesů, ale s nepočitelným a drobným průmyslem, vyznačující se též dočasným i stálým odchodem svého obyvatelstva převážně do pražské aglomerace.³⁴

Příznačným, typickým a dominantním znakem pro celý výše vymezený rozsáhlý region NSJ Praha³⁵ byla, vedle zemědělství, široce rozvinutá domácí práce.³⁶ Pohraniční území vymezeného teritoria jihozápadních Čech mělo, především pro své většinou krajně nepříznivé půdní a klimatické podmínky, které ztěžovaly možnosti efektivity zemědělské výroby, jakož i pro omezené zdroje a možnosti pracovních příležitostí, proti jiným českým pohraničním oblastem, vždy rozsáhlou škálu problémů.³⁷ Na druhé straně nutno konstatovat, že převážně německé obce, osady, vesnice, městečka i města, zde měla své typické charakteristické rysy, které jsou doložitelné v materiální a duchovní kultuře.³⁸

V průmyslové výrobě, zejména ve srovnání s ostatními regiony Čech, se již před rokem 1870 jihozápadní Čechy opožďovaly. Toto zaostávání regionu (vyniklo zejména ve srovnání s celozemským průměrem) se projevovalo latentní hospodářskou a s ní nerozlučně spojenou sociální krizí.³⁹ Jejím průvodním znakem bylo sezónní i následně trvalé vystěhovalectví.⁴⁰ Negativně se projevoval výrazný nedostatek žádaného nerostného bohatství (kvalitní zásoby černého a hnědého uhlí, antracitu, potřebně velká a pro těžbu dostupná ložiska rud a dalších potřebných surovin, splňující zisková očekávání investorů).⁴¹ Obdobně působila i celkově mnohem nižší úrodnost zemědělské půdy (nízká bonita půdy a nevhodné klimatické podmínky), která umožňovala pěstování jen relativně úzkého sortimentu zemědělských kultur, dávajících pouze malé výnosy.⁴² Připočteme-li k tomu ještě nedostatečný rozvoj komunikační infrastruktury, vycházel jednoznačně rezultat o podstatně pomalejším hospodářském rozvoji regionu, doprovázený silnou depopulací oblasti a následným vyliďňováním některých jeho částí.⁴³ Tím vším se pak odlišovala i sociální struktura obyvatelstva jihozápadních Čech, charakteristickým se stalo i trvale nižší zastoupení osob, vykonávajících dělnická povolání, přičemž dominantní postavení mělo dělnictvo pracující v zemědělství a lesnictví.⁴⁴

Známý zemědělský odborník prof. dr. Eduard Reich⁴⁵ uvedl, že: „*Odborné školení pro všechny obory zemědělství u nás mělo svůj počátek v jižních Čechách. Počínalo zaváděním reálií z učebních osnov škol obecných za doby Josefa II. Tehdy vynikla škola v **Horáždovicích** tím, že podávala žactvu ve větší míře poznatky z hospodářství polního a proto rozhlášena a všeobecně zvána byla – po prvé vůbec – školou hospodářskou.*“⁴⁶

V pozdějším období se odborné vzdělávání rolnictva šířilo prostřednictvím nedělních vzdělávacích kurzů. Z této doby jsou známé, jako jedny z prvních, nedělní školy ve **Vimperku** a **Blatné**. Ovšem samostatné odborné zemědělské školy vznikaly na přelomu 18. a 19. století, většinou však neměly žádného delšího trvání. Delší dobu se udržely pouze dvě školy, lesnická škola ve Zlaté Koruně, založená r. 1800⁴⁷ a Vyšší ekonomický ústav, který měl tři ročníky, založený r. 1801 v tehdejší Krumlově (nyní Český Krumlov).⁴⁸ Ústav založil kníže Josef Schwarzenberk (1769–1833)⁴⁹ jako soukromé učiliště a sloužily pro odbornou výchovu synů knížecích úředníků jako budoucích úředníků schwarzenberských a jiných velkostatků.⁵⁰ Ovšem příklad schwarzenberských škol byl trvalý a neobyčejně záslužný. Vždyť podobné vyšší učiliště pod názvem hospodářská akademie bylo založeno slavným Albrechtem Thaerem⁵¹ v Německu v Möglinu až r. 1807.⁵² Zůstává přitom otázkou, zda Thaer nečerpal podnět a vzor z ústavu krumlovského,⁵³ „*kerý již tehdy měl pověst evropskou.*“⁵⁴

V roce 1850 byla na libějovickém velkostatku (panství) knížete Jana Adolfa II. Schwarzenberka (1799–1888)⁵⁵ v Rabíně⁵⁶ u Vodňan zřízena rolnická škola, která se tak stala první veřejnou českou zemědělskou školou.⁵⁷ Prvním ředitelem byl mimořádně zdatný absolvent vyššího ekonomického ústavu v Krumlově, úspěšný propagátor nových metod

hospodaření, František Horský.⁵⁸ Měl již tak trochu usnadněnou situaci, protože „*Kníže Jan Adolf II. se zajímal o národohospodářské otázky a na svůj majetek přenesl i obecné a praktické snahy o modernizování a vědecké řízení velkostatků. Bylo tomu tak na úseku zemědělské výroby (meliorace, nové plodiny, chovný skot, hnojení, pokusnictví – činnost hospodářských radů Horského a Hanuše), lesnictví (zařízení lesů, hospodaření podle dlouhodobých plánů – lesmistři Heyrovský a Hojdar), rybníkářství (ředitel Šusta), pivovarnictví, dobývání tuhy atd. Z podnětu jeho manželky Eleonory (1812–1873) byl přestavěn starý hlubocký hrad na zámek, jak jej známe dnes (1840).*“⁵⁹

Ovšem E. Reich ke škole v Rábíně uváděl následující informaci: „*Zřídila ji Vlastencko-Hospodářská Společnost. Byla řádně vedena a na tehdejší poměry dobře vybavena. Stala se také vzorem pro zakládání dalších rolnických škol pro selskou mládež a pro výchovu dozorců na velkostatech.*“⁶⁰ Dvůr Rábín splňoval všechny potřebné a nezbytné předpoklady pro praktickou výuku: měl velmi rozmanité složení půdy, provádělo se v něm rozsáhlé mléčné hospodářství, podobně i zemědělské pokusnictví, ve dvoře samém byl zřízen lihovar, v nedaleké panské cihelně se vyráběly (poprvé na kontinentě) první drenážní trubky, zdejší panský kovář prováděl sériovou výrobu jednodušších hospodářských strojů a zemědělského náčiní, ve dvoře nechyběl ani potřebně velký včelín a též se zde prováděl poměrně rozsáhlý chov ovcí (plemene Merino-Negretti). A všechna tato zařízení měla škola a její žáci plně k dispozici. Škola zanikla až v roce 1892.⁶¹

Hospodářské školství bylo v Čechách organizováno od r. 1864, do tohoto roku byly hospodářské školy zakládány a udržovány od soukromníků, hospodářských společností a měst. Vzorem mu byly obdobné školy na evropském západě, které pak byly přizpůsobeny pro české a regionální poměry. Až r. 1864 provedl zemský sněm reorganizaci hospodářského školství, jejímž výsledkem bylo následující rozdělení škol: a) rolnické, b) vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové, a c) vysoké učení hospodářské (akademie).⁶² Konečně roku 1884 přikročil zemský sněm k nové organizaci hospodářského školství tak, že zřídil čtyři základní typy škol: 1. Zimní hospodářské školy, 2. Rolnické školy, 3. Střední hospodářské školy, 4. Vyšší hospodářské ústavy zemské.⁶³ Kromě toho vydal zemský sněm pravidla pro školy hospodyňské.⁶⁴

V druhé polovině 19. století vznikly na území jihozápadních Čech dvě významné školy. V r. 1866 byla v Táboře založena hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola, která byla r. 1900 povýšená na hospodářskou akademii a mající vysokoškolskou organizaci.⁶⁵ Druhou školou, která vznikla v letech 1885–1887, byla škola revírnická v Písku. Již r. 1884 byla v Písku zřízena rolnická škola.⁶⁶ A konečně v r. 1899 byl v Písku založen první vyšší lesnický ústav.⁶⁷

Tehdejší předáci českého hospodářského života plně chápali význam zemědělského školství jak po stránce národohospodářské, tak i národní. Proto se velkou měrou podílel na založení a vybudování české rolnické školy v Č. Budějovicích i JUDr. August Zátka.⁶⁸ Když totiž zdejší Němci opustili původní úmysl zdejšího utrakvistického okresního hospodářsko-lesnického spolku založit v Č. Budějovicích oboujazyčnou rolnickou školu tím, že prosadili zřízení pouze školy německé, zahájil A. Zátka boj o zřízení obdobné školy české. Se spolupracovníky, v nyní již českém okresním hospodářsko-lesnickém spolku, rozvinul od února r. 1886 v Praze a ve Vídni neobyčejně úpornou činnost o zřízení české rolnické školy v Č. Budějovicích. Přes nepřítelů vládních míst zahájil svým proslovem dne 3. října 1886 vyučování české rolnické školy. Dosáhl toho za osm měsíců, ovšem s vydatnou podporou Českobudějovické záložny, která poskytla škole její první prostory a byla vždy její vydatnou podporovatelkou.⁶⁹

Ovšem zakládání a budování dalších škol v chudé jihočeské oblasti postupovalo jen velice pomalu. Po první světové válce bylo na teritoriu NSJ pouze 14 českých zemědělských škol všech kategorií. Po vzniku samostatné ČSR bylo sice postupně zřízeno 16 no-

vých škol, ale ke škodě regionu NSJ byla Hospodářská akademie z Tábora přenesena do Brna.⁷⁰ V polovině 30. let 20. století se uvádí tento přehled 30 zemědělských škol: 2 vyšší hospodářské školy (Tábor a Klatovy), 1 vyšší lesnická škola (Písek),⁷¹ 1 rybářská škola (Vodňany), 3 rolnické školy (Č. Budějovice, Písek, Humpolec), 14 odborných hospodářských škol (Benešov, Břežnice, Domažlice, Jindřichův Hradec, Klatovy, Pelhřimov, Pouchatice, Přestice, Sedlčany, Strakonice, Sušice, Tábor, Týn nad Vltavou, Volyně), 1 hájenká škola (Domažlice), 8 hospodyňských škol (Benešov, Domažlice, Jindřichův Hradec, Klatovy, Sedlčany, Strakonice, Tábor, Týn nad Vltavou).⁷²

Světově známé jihočeské rybníkářství si vynutilo zřízení státní rybářské školy ve Vodňanech,⁷³ která byla zřízena rozhodnutím ministerstva zemědělství dne 15. ledna 1920. Je možno oprávněně konstatovat, že: „...státní rybářská škola nejen svým umístěním v jihočeských Vodňanech, ale též svým vznikem a pramenem snah, jež o její uskutečňování usilovaly, je ústavem vyrostlým z charakteru a přírodních podmínek jižních Čech, třeba že její úkoly a poslání jsou celostátní, po př. ještě širší.“⁷⁴ První školní rok zahájila 16. září 1920.⁷⁵ Pro jihočeské teritorium NSJ (pro tzv. „jihočeskou oblast rybníční“ – jak uváděl dobový tisk) se žádalo, aby již byla konečně zřízena speciální výzkumná stanice, která by pracovala přímo v centru tohoto rybníkářství. Ale až v roce 1924 byla Ředitelstvím státních lesů a statků v Třeboni zřízena Výzkumná stanice rybářská a hydrobiologická v Chlumu u Třeboně,⁷⁶ která byla přiřčena k Státnímu výzkumnému ústavu rybářskému a hydrobiologickému v Praze. Ten byl jedním z oddělení výzkumných ústavů zemědělských při ministerstvu zemědělství.⁷⁷ Roku 1936 byla výzkumná stanice přestěhována do Třeboně.⁷⁸

Velmi rozsáhlé bohatství lesů odůvodňovalo sídlo vyšší lesnické školy v Písku. Při všech těchto školách byly zřízeny zemědělské poradny, které ochotně sloužily celé zemědělské obci.⁷⁹ Pozemková reforma⁸⁰ si vynutila, vzhledem ke změnám v pozemkové držbě půdy, prováděné ve prospěch středního a malého zemědělce, potřebu poradenské činnosti, které by se vyznačovaly nejen verbální radou, ale i názorným poučením, příkladem a skutkem. Centry tohoto poradenství (dobový termín „poradnictví“) a jeho výkonnými složkami byly zemědělské poradny, zřizované většinou u zemědělských škol a výzkumných stanic. V oblasti regionu NSJ byly tyto zemědělské poradny postupně zřízeny při všech odborných zemědělských školách, a to jak u vyšších, tak i speciálních, nakonec obdobně tomu bylo u všech výzkumných objektů.⁸¹ Poradenství mělo vždy velký význam a jím dosažené výsledky bylo možno označit jako opravdu pozoruhodné.⁸² Mimořádně důležité bylo, že bylo zřízeno v rámci celé oblasti NSJ, dokonce i v okresech ryze německých, přitom právě tam bylo plně využíváno. Svým způsobem se jednalo o poměrně velmi levnou, a přitom ale značně účinnou službu zvelebovací.⁸³ K této náročné práci sloužily, jako další výkonné orgány, místní poradní kroužky, zřizované při lidových školách hospodářských, které spolupracovaly s poradnami. Přitom bylo velmi podstatné, že toto poradenství pokrývalo značnou část území NSJ, a zasahovalo do jednotlivých vesnic, osad či usedlostí. Cílem této činnosti měla být schopnost žádoucím způsobem podchytit k dalšímu vzdělávání a k prohlubování hospodářského vývoje venkova veškeré zemědělské obyvatelstvo. Konečným cílem k dosažení požadovaného efektu bylo: a) založit místní poradní kroužky u každé lidové školy hospodářské tak, aby podchycovaly všechny obce, b) vybudovat okresní poradenské sbory ve všech okresech regionu NSJ. V období let 1936–1937 jich bylo na teritoriu NSJ pouze 157, což byla ještě nepřilíh hustá síť, než aby stačila k dosažení a splnění vytčeného úkolu.⁸⁴

To si vynutilo potřebu veřejného zemědělského výzkumnictví.⁸⁵ Kdysi rozsáhlá výzkumná stanice při Hospodářské akademii v Táboře, kterou v roce 1922 převzalo do své správy ministerstvo zemědělství, byla postupem času, především z důvodů úspor personálních i věcných, pochopitelně ke škodě zemědělství a zemědělců celého jihočeského kraje,

restringována.⁸⁶ Ze zbytkového statku Nový Dvůr u Libějovic byla v roce 1922 zřízena Státní výzkumná stanice v Libějovicích u Netolic.⁸⁷

Důležité bylo, že po r. 1918 byly v regionu NSJ nově postaveny některé školní budovy, zatímco jiné byly úspěšně přestavěny a adaptovány. Zcela nové školní budovy získaly: hájen-ská škola v Domažlicích, rybářská škola ve Vodňanech, hospodyňská v Klatovech a ve Strakonících, odborné hospodářské školy v Březnici, Přešticích, Sušici a v Týně nad Vltavou.⁸⁸

Nesmíme též zapomenout na důležitou okolnost, jako byla otázka pravidelné docházky žáků do zemědělských škol. Jde zejména o skutečnost, že na selských statcích v chudé oblasti regionu NSJ bylo zapotřebí i práce dětí a mládeže a že tak studium, včetně pravidelné docházky do školy, činilo v mnoha případech značné komplikace či přímo problémy. Nebyla to jednoduchá volba, když měl otec rodiny rozhodnout, kterému dítěti dopřát ucelené vzdělání, a kterému zase toto umožnit jen zčásti či které vůbec do zemědělské školy neposílat. Důsledkem bylo, že ne všichni děti ze selského statku (o dětech domkářů a chalupníků, jakož i bezzemků nemluvě) mohly nakonec pravidelně (toto opakované zvýraznění je plně opodstatněné!!!) navštěvovat zemědělské školy (či školy vůbec). To ostatně dokládají dochované písemné prameny nejrůznější provenience.⁸⁹ Nejvýstižněji to vyjádřil Bedřich Budínský: „*Všechny jihočeské zemědělské školy, s výjimkou státní rybářské a státní vyšší lesnické, musí se velmi přičiňovati o získávání žáků a vykazují-li v posledních letech potěšitelné stoupání své návštěvy, jest za to děkovati jen neutuchající práci učitelstva mezi lidem venkovským. Český jih je zemědělsky chudým a třeba výměrou – selský statek zde převládá – je zdánlivě návštěvě zemědělských škol příznivým, působí nedostatek zemědělského dělnictva na návštěvu zase velmi nepřítznivě. Za žáka neb žákyni v zemědělské škole musí otec opatřiti novou, celoroční sílu čelední, čímž se návštěva školy značně zdražuje. Léta však přinášejí přec lepší pochopení a nezbytnosti odborného vzdělání i za cenu hmotných obětí.*“⁹⁰

Pro efektivní školní výuku bylo důležité náležité vybavení odborných hospodářských škol. Některé postrádaly vlastní budovy (Prachatice), jiné zase neměly vlastní školní statky, bez kterých výuka značně trpěla (Prachatice, Strakonice, Týn nad Vltavou). Mimořádně významnou a důležitou úlohu sehrávala otázka nákladů na provoz škol. Mimo státní školy (vyšší lesnické v Písku a rybářské ve Vodňanech a zemské rolnické v Písku), na které plně přispíval československý stát, byly (např. jen v župě českobudějovické zahrnující 4 politické okresy) ostatní zemědělské školy školami kuratoriálními, jejichž osobní náklady nesla na svých bedrech země Česká. Ovšem k úhradě věcných nákladů, když pomíneme relativně menší částky, kterými přispěl československý stát a Česká země, měli přispívat tzv. „místní činitelé“, kterými byly okresy a obce.⁹¹ A přitom právě zde byly kořeny velkého problému, zvláště pak teritoria NSJ. Okresy i obce byly (většinou) v mimořádně obtížné finanční situaci, zejména pak ve 30. letech 20. století a tak (z celkem pochopitelných důvodů vlastní finanční insolventnosti) nevyplácely školám dokonce ani závazně stanovené finanční příspěvky.⁹² To ve svých důsledcích vedlo k tomu, že i při velmi šetrném hospodaření docházelo u těchto škol k procesu zadlužování.⁹³ Vzhledem k situaci státu, který musel od r. 1935 vydávat vysoce enormní náklady na svou obranu,⁹⁴ se jen těžko hledalo náležité a všem vyhovující přiměřené řešení.⁹⁵ Nutno ovšem připomenout, že (Český) zemský výbor a zemské zastupitelstvo vždy usilovalo, ovšem v rámci svých, relativně omezených, možností zbavit tyto školy především těch nejhorších a nejtěžších dluhů. Také ministr zemědělství Josef Zadina (1887–1957)⁹⁶ vydal prohlášení o nastávajícím postátnění zemědělského školství. Tím se měly konečně finanční poměry zemědělských škol stabilizovat a konsolidovat. Jejich ředitelé si od toho slibovali, že se budou moci konečně (nerušení finančními starostmi) věnovat své vlastní školské práci.⁹⁷

Přesto materiály NSJ uvádějí,⁹⁸ že by mělo dojít k přeměně české rolnické školy v Českých Budějovicích na vyšší školu hospodářskou, protože jediná taková škola v Táboře

pro celou rozsáhlou oblast jižních Čech již nestačila přijímat všechny zájemce za své žáky. Důsledkem bylo, že mnoho dětí jihočeských zemědělců, zejména jejich synů, bylo vlastně vyloučeno z možnosti získat vyšší odborné vzdělání a dosáhnout maturitního vysvědčení. „*Tento nedostatek se stává každoročně palčivějším. Jihočeská metropole svým životem kulturním, družstevním atd., svým spojením železničním a autobusovým jest pro zřízení a sídlo vyšší školy nad jiné vhodným. A řešení by nevyžadovalo žádných velkých nákladů, neboť postačující budova jest k dispozici.*“⁹⁹

Rád bych chtěl věnovat též patřičnou pozornost problematice hospodářských škol lidových v teritoriu působnosti NSJ.¹⁰⁰ Proti těmto školám se již v době předmnichovského Československa mnoho namítalo, některé připomínky byly svým způsobem oprávněné, jiné zase ne.¹⁰¹ Oprávněně se proto namítalo, že tyto školy v místech svého působení snižují návštěvu nejbližší školy hospodářské a jsou tak na úkor odborného zemědělského vzdělávání! V praxi také plně platilo, že absolventi lidových hospodářských škol se nevyskytovali často v učebních prostorách ostatních zemědělských škol (zejména škol vyšších)! Již tehdy mnozí odborníci správně poukazovali na velmi důležitý fakt, který plně ospravedlňoval existenci a velký význam hospodářských škol lidových. Jejich hlavním účelem mělo být plně podchytit venkovskou mládež v onom kritickém věku mezi 14–16 lety, v oné periodě jejího mentálního vývoje, kdy se pokládají základy povahy i životního názoru mladého člověka (podobnost s dnešní dobou není vůbec čistě náhodná!!!). Jednalo se o to, „...v tomto období vývoje přidržití mládež alespoň částečně k práci duševní, jaké to hodnoty může lidová škola hospodářská vytvořit, má-li svědomité učitele se širokým rozhledem, pevným životním názorem a láskou k venkovu! U nás má tato zvláště velký význam, rozšíří-li své učení o učení šití a vaření, pro vzdělání jihočeských děvčat venkovských, jimž ponejvíce bývá poslední přípravou pro život. Uvážíme-li, že zde hospodyně bývá nejčastěji spolumatelkou, vždy však vlivnou spolupracovnicí hospodáře, která může být účinnou podporovatelkou všeho pokroku v podnikání i způsobu života, nebo zas velmi vydatnou brzdou toho všeho, ale jen tam, kde máme pro ně kvalifikované učitele, příznivé poměry a kde není jiné příležitosti k nabytí důkladnějšího vzdělání. A zdůrazňujeme zámožnějším žákům, že lidová škola hospodářská jest jim pouze přípravou k vzdělání odbornému.“¹⁰²

Pokud šlo o školy odborné, byla situace na teritoriu NSJ celkem přijatelná. Zato značný nedostatek byl ve školství hospodyňském.¹⁰³ Jižním Čechám kolem roku 1937 chyběla také speciální škola nebo alespoň škola rolnická, specializovaná pro lukařství, pastvinářství, pěstování pícnin s příslušnou výrobou živočišnou.¹⁰⁴

F. X. Horský ve své učebnici Rolnická polní kázání volal k zemědělcům: „*Milí rolníci! Vše je zdokonalení schopno. Kdo ostane státi a vždy při starém setrvá, jde nazpět.*“¹⁰⁵ Zemědělské poradny měly, dle tehdejších dobových představ, přispět radou ve všech odvětvích zemědělské výroby. Odborníci dobrovolně sdružení a bezplatně pracující v NSJ dospěli k tomuto důležitému stanovisku: „*Ježto na uplatňování zemědělského pokroku v jednotlivých usedlostech spočívá blahobyt venkova, je zřejmo, že je především nutno, obeznámiti drobného zemědělce, malého držitele půdy s moderními zásadami hospodaření, aby mohl svoji výrobu zdokonaliti a obhájit v dnešní době ohroženou existenci.*“¹⁰⁶

Pro náležité pochopení (abych přiblížil nejen obecnou, ale i zcela konkrétní dobovou situaci a současně nastínil tehdejší představu)¹⁰⁷ zde některá (tehdy uznávaná a platná) východiska naznačím:

1. Volba náhradní plodiny (řepka, řepice, len přádaný, len olejný, lnička, konopí, mrkev, slunečnice, kukuřice, pícniny, louky, pastviny aj.).
2. Moderní zásady zpracování půdy podle potřeby jednotlivých rostlin.
3. Zjišťování živné síly půdy, zacházení (hospodaření) se stájovými hnojivy, účelné upotřebení strojních hnojiv, zelené hnojení, očkování motýlokvětých rostlin aj.

4. Volba zušlechtěných odrůd obilovin, okopanin, luskovin pro určitou oblast vhodných a jejich kultura.
5. Boj proti pleveli, chorobám a škůdcům rostlin.
6. Účelná volba a vysazování ovocných stromů a keřů, bobulovitého ovoce, zeleniny a zužitkování a konzervování produktů.
7. Zakládání a zlepšování luk a pastvin, pěstování pícnin.
8. Volba a péče o plemenitbu a chov dobytka, drobného zvířectva a drůbeže.
9. Vhodné krmné dávky pro hospodářská zvířata, konzervování píce.
10. Odborná kontrola výkonnosti jednotlivých dojnic za účelem vypěstování stáda dojnic se schopností vysoké a kvalitní dojivosti. Účelné zužitkování mléka.
11. Hospodářství rybné ve vodách tekoucích a v rybnících.
12. Otázky v oboru včelařství, chovu hedv. bource aj.
13. Výživa lesních dřevin, ochrana a udržování lesa, lovná zvěř, zužitkování (zpracování) dřeva.¹⁰⁸

Jednalo se o to, že dobrovolní pracovníci zemědělského odboru NSJ zjišťovali, že „zemědělský pokrok neproniká na jihočeském venkově tak úspěšně, jak toho doba vyžaduje. Kdo nestačí se zemědělským pokrokem držet stejný krok, ten se někdy opožďuje, někdy jde však zpět a tato cesta vede ke zkáze.“¹⁰⁹ Přitom se neustále zemědělcům připomínalo, že všechny dobré rady a pokyny, dokonce i ty nejlepší, se zcela minou užitek, není-li jich vždy prakticky, ve správný čas a na pravém místě použito. Jednou z mimořádně významných akcí, který NSJ pro zemědělce svého regionu provedl v r. 1935, byla dotazníková akce o pěstování žita v jednotlivých politických okresech teritoria jihozápadních Čech.¹¹⁰

Pro tehdejší dobu bylo příznačné, že i přes všechny (většinou) nepříznivé okolnosti se odborníci – pisatelé článků do různých jihočeských sborníků a novin, snažili vždy závěr svých příspěvků ladit do optimistické tóniny. Jedním z celé řady příkladů byl i tento text:

„Nelze vyčíslit přínos zemědělských škol do našeho jihočeského života, ale kritický, lety zkušný pozorovatel přízná nesporný a pozoruhodný pokrok po všech stránkách na našem venkově. Ať je to úpravnější vzhled našich vesnic a statků, ať nově vysazované stromoví, zvýšená péče o louky, zvýšení naturálních výnosů plodin i zvolna, ale přec se zlepšující způsob chovu a krmení hospodářského zvířectva, život v odborných a družstevních organizacích, zde všude nacházíme stopy práce zemědělských škol, ať již práce jejich absolventů, nebo učitelů. Zůstává ještě mnoho k vykonání než dosáhneme vyrovnání s úrodnými a pokročilejšími kraji naší vlasti, nepochybujeme však, že při jihočeské houževnatosti se nám to podaří. A tomu jsou naše jihočeské školy zemědělské vždy ochotny pomáhat a začínat dobré dílo znovu a znovu, až se podaří.“¹¹¹

Rád bych připomenul ještě jednu událost, která mocně ovlivnila život na venkově (včetně jeho mentality) a problematiku zemědělství (v první polovině 20. století) a která se spolupodílela na procesu zániku tradiční zemědělské kultury v Evropě v průběhu 20. století.¹¹² Právě letos si budeme připomínat již 90. výročí vzniku Velké války (1914–1918), kdy velká část bojovníků pocházela z venkova (včetně mých prarodičů!).¹¹³ Pro tyto obyčejné venkovské muže, rolníky, kteří obdělávali malá, často kamenitá, ne právě úrodná políčka, mnohdy nucených přivydělávat si též tkalcovským řemeslem, to byl význačný, nezapomenutelný a především drastický předěl v jejich dosavadním životě (rytmus rolníkova roku před Velkou válkou byl zcela odlišný od našeho současného rytmu života). Obecně platilo, že docházelo ke střídání období vysilující, namáhavé a vyčerpávající celodenní práce, která trvala od slunečního úsvitu až do tmy s obdobími, kdy si příroda vynutila rolníkův relativní klid (nezaměňovat za nicnedělání – bylo nutno se věnovat tkalcovství, dřevařství, řemeslům atd.),¹¹⁴ kdy každodenní povinností bylo zejména postarat se o dobytek.¹¹⁵ Tento zimní odpočinek se v horských oblastech (Alpy, Šumava, Krušné hory, Krkonoše, atd.)

protáhl i na řadu měsíců.¹¹⁶ Proto narukováním do armády byl pro ně zahájen celý proces vesměs velice nežádoucích a časem stále více akcelerujících změn, začínající v převážné většině bolestným prožitkem odchodu z domova. Ten totiž, ve své rozhodující a převažující většině, oprávněně prožívali zejména jako bolestné vytržení a násilné odtržení, jako nečekané rozloučení se s důvěrně známým domácím prostředím. Domov byl totiž oním pevným bodem, který jim vždy ve zmatku měnícího se světa každodenně dával a přinášel pocit neotřesitelné pevnosti a jistoty, daný tradicí, setrvačně děděnou z generace na generaci.¹¹⁷ Je pravda, že zejména u těch nejmladších, bez rodinných závazků, zpočátku těž vystoupil pocit nezměrného dobrodružství spojený s cestou do zcela neznámých míst a krajů. Nelze ovšem též opomenout ten fakt, že cizinou hodnou toho jména i poznání, se pro velmi mnohé stala i relativně ne příliš vzdálená místa = města vlastního okresu, departementu, kraje, regionu, země, což platilo zejména pro rekruty z horských a podhorských oblastí.¹¹⁸ Mnoho z nich nám ponechalo svá svědectví v podobě dochovaných dopisů či korespondenčních lístků.¹¹⁹ Rytmus života prostého venkovského člověka byl v jeho předchozím životě určován především koloběhem přírody, střídáním jednotlivých ročních období, které bylo v jeho povědomí mimořádně pevně svázáno s proměňujícím se druhem prací¹²⁰ a také s jednotlivými církevními svátky.¹²¹

Velká většina těchto vojínů pocházela z vyloženě chudých poměrů. Zde třeba ani vlastnictví takových dnešních samozřejmostí, jako jsou boty a punčochy, nebylo většinou zcela běžné. Proto mnoho z nich považovalo za velkou a významnou událost i to, že tzv. „vyfasovali“ erární vojenský oblek, včetně těch bot a punčoch. Takový voják si pak považoval a vážil každou maličkost výstroje i výbroje, kterou mu vojenský erár přidělil. A toto vše se pak odrazilo v jejich korespondenci domů, kdy často až s velkou důležitostí a dojemnou pečlivostí přesně vypočítával všechny součásti své polní výbavy.¹²² Dělo se tak pochopitelně bez náležitého uvědomění si oněch nezbytných širších vazeb a souvislostí. I proto můžeme Velkou válku chápat i jako akceleratora sklonku tradiční evropské kultury.¹²³ Přitom právě toto pevné pouto k půdě, k „rodné hroudě“, k obydlí, k usedlosti, k vesnici, toto náležité sepětí s pravidelným během každodenního života, jakož i všech lidí, kteří k němu bezprostředně náleželi, je (a bylo to pro ně opravdu mimořádně důležité pouto, svým způsobem ale i velké štěstí působící v tak neobyčejně velkém neštěstí, jako je pro zcela normální, průměrně obyčejné lidi válka) neopouštělo ani v oněch skutečně mimořádně tvrdých, vypjatých, výjimečných a tragických podmínkách života vojáka na frontě. A právě ono pevně zakotvené vědomí existence životního koloběhu, pro ně dosud věčného a neměnného, každému takovému vojákovi svým způsobem nutně vsugerovalo víru ve šťastný návrat domů, do rodné chalupy, domů, ke svým blízkým, domů, k důvěrně známým hodnotám. Často právě vzpomínka na ně udržovala mnoho vojáků ve víře, že i přes prožité zkušenosti z bojů na frontě, z pobytu v zákopech, v často nekonečných i nesmyslných přesunech (ono proslulé: „*Čeká se, aby se spěchalo, a spěchá se, aby se čekalo!!!*“) a ve cvičeních, která sledovala za cíl vojáka tzv. „zaměstnat“ a „unavit“ (aby neměl čas přemýšlet či vyvádět nějaké tzv. nepřístojnosti proti své vojenské vrchnosti a „jí zavedeným pořádkům“), kdy již sám věděl, že jej v bezprostřední budoucnosti čekají momenty a události ještě horší a těžší, opětovně vždy vzpomínal na svůj domov, na svou rodnou chalupu či „rodnou hlínu“, na ona pole, sady, louky, pastvíska, zahrady či vinohrady, na svá zvířata, psy, koně, mezky, ovce, krávy, a těšil se, že se do nich a k nim snad zase jednou (již brzy) vrátí.... Podobné chvíle prožívali i rakousko-uhersí vojáci, jak o tom svědčí, mimo jiné, i jejich dochovaná korespondence.¹²⁴

A úplně na samý závěr musím zmínit problematiku, kterou jsem uvedl v závorce názvu svého příspěvku. Zcela zvláštní situace se vytvořila mezi německým rolnictvem na Šumavě v místech, kde se objevily zásoby tuhy – grafitu. Nejvýznamnějším místem se stala osada Schwarzbach na Šumavě, dnes Černá v Pošumaví¹²⁵ a okolní obce a osady (Hodňov,

Horní Planá, Hůrka, Mokrá).¹²⁶ Zdejší Němci již od poloviny 18. století těžili povrchově tuhu (obdobně tomu bylo i na druhé straně Šumavy, na území Bavorska - Pasovska).¹²⁷ Nejdříve sami tuhu používali k mazání kol svých povozů nebo jako leštadlo, později jí sice jen s malým ziskem, ovšem tolik potřebným pro jejich zemědělská hospodářství, prodávali obchodníkům, kteří grafit dále (od r. 1767) prodávali do světa (výrobcům tužek ve Vídni a v Uhrách).¹²⁸

Jižní Čechy nepatřily¹²⁹ mezi oblasti s mimořádně velkým rentabilně těžitelným bohatstvím¹³⁰ nejrůznějších nerostných surovin.¹³¹ V důsledku toho se zde (svým způsobem našťástí pro zdejší krajinu a její obyvatele, o živočiších a rostlinách nemluvě!) proto nevyskytovaly nadměrně veliké těžební podniky,¹³² jako hnědouhelné velkolomy, uhelné a rudné doly, tak silně devastující přírodu, jako např. na severu Čech, zejména v oblasti Podkrusnohoří.¹³³ Dřívější Jihočeský kraj (1960–1990)¹³⁴ však měl svým způsobem zvláštní, možná až výsadní, postavení v zásobách, produkci a zpracování některých nerostných surovin.¹³⁵ „Mezi ně patří v první řadě krystalická tuha, tradiční nerostná surovina pro okolí Netolic,¹³⁶ Černé v Pošumaví¹³⁷ a hlavně Českého Krumlova,¹³⁸ kde jsou dnes soustředěny veškeré známé průmyslové i geologické zásoby a těžba celé ČSSR.“¹³⁹ Na většině lokalit byl grafit vtoušen do horniny v podobě jemných mikroskopických šupinek (tzv. grafit amorfní), podstatně méně se setkáváme s grafitem hruběji šupinkatým, tzv. vločkovým. Hojně úlomky bohatého vločkového grafitu,¹⁴⁰ se vyskytují v ornici u Nebahov východně od Prachatic.¹⁴¹ Výchozy silně grafitických hornin v ornici projevující se jejím tmavým zbarvením a přítomností úlomků grafitové suroviny, jsou popsány od Zdíkova, Masákovy Lhoty a Hrabic na Vimpersku a z oblasti mezi Českým Krumlovem a Černou v Pošumaví (Světlík, Hašlovice, Bohdalovice, Větrní, Spolí).¹⁴²

„Projekt byl realizován za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím GA ČR č. 409 / 04 / 1213 – Jihočeská grafitová těžarstva v regionální paměti české krajiny.“

Poznámky:

- 1 Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), fond bývalého Archivu Jihočeského krajského výboru KSČ České Budějovice (dále A JKV KSČ Č. Budějovice), fond Krajské konference KSČ, 1960–1971, II-1/1, sv. 5; SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond Krajské oddělení ministerstva zemědělství a výživy pro kraj jihočeský v Českých Budějovicích, 1961-1970 (dále jen KO MZVŽ Č. Budějovice, Inventář 1977 (úvodní část); fond KO MZVŽ Č. Budějovice, kart. č. 4 – Studie o výhledové koncepci vývoje osídlení Jihočeského kraje; srov. Jan PEŠEK, *Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Československého kraje v letech 1949-1959*, České Budějovice 1985; TÝŽ, *Rozvoj jihočeské vesnice. Z historie vývoje zemědělství Jihočeského kraje v letech 1960-1971*, České Budějovice 1987, zejména s. 11–12; SOA Třeboň, fond Národohospodářský sbor jihočeský (dále jen NSJ), inv. č. 2, sign. I A–1b, kart. č. 1. Předsednictvo. Plány a zprávy o činnosti NSJ (1928-1940). Představitelé zemědělské sekce NSJ rozdělovali teritorium NSJ následovně: „1. Jihočeská rybníčná rovina, 2. Podhoří Českomoravské vysočiny, 3. Českomoravská vysočina, 4. Krajina Šumavy.“
- 2 Srov. Jiří DVOŘÁK, *K historické geografii jižních Čech*, České Budějovice 2004.
- 3 Vladimír LESÁK, *Československý průmysl a dělnictvo 1893–1914 ve světle úředních československých statistik (Materiálový příspěvek k problematice)*, Jihočeský sborník historický (dále jen JSH) 34, 1965, č. 1–2; Jiří DVOŘÁK, *Pokusy o jihočeský regionalismus. Spolky a organizace na sklonku 19. a počátku 20. století*, in: Andrea KOMLOSYOVÁ–Václav BŮŽEK–František SVÁTEK (vyd.), *Kultury na hranici. Jižní Čechy–Jižní Morava–Waldviertel–Weinviertel*, Vídeň–Waidhofen an der Thaya 1995, s. 261–265; TÝŽ, *Zemědělství a zemědělci v jihočeském pohraničí 1945–1948*, in: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Studie Slováckého muzea 3/1998, Uherské Hradiště 1998, s. 168–174; TÝŽ, *Jan Stocký – agrárnícký zemědělský odborník*, in: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Studie Slováckého muzea 5/2000, Uherské Hradiště 2000, s. 193–200; TÝŽ, *Družstevní hnutí v regionu jihozápadních Čech v době meziválečné (Zemědělské družstevnictví v oblasti NSJ)*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. 5. 2002

- věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. Studie Slovákého muzea 7/2002, Uherské Hradiště 2002, s. 135–148.
- 4 Miloslav PECHA, *Státní převrat v říjnu 1918 v Českých Budějovicích. Předpoklady, průběh a význam, České Budějovice 1999*; Jiří DVORÁK, *Regionalistische Organisationen. Initiativen zur Entwicklung des böhmischen Südens*, in: Andrea KOMLOSY–Václav BUŽEK–František SVÁTEK (Hg.), *Kulturen an der Grenze. Waldviertel–Weinviertel–Südböhmen–Südmähren*, Wien–Waidhofen an der Thaya 1995, S. 269–273.
  - 5 Srov. Jiří DVORÁK, *K problematice procesu reintegrace v jižních Čechách v meziválečném období (1918–1939)*, in: Sborník Vojenské akademie v Brně. Mimoř. č., Češi a Slovinci ve střední Evropě ve 20. století, Brno 1993, s. 173–178.
  - 6 Ivan JAKUBEC–Fritz PRASCH, *Vodní cesty – koleje – silnice. Tranzitní cesty procházející rakousko-českým hraničním regionem*, in: *Kultury na hranici*, s. 155–162; Ondřej KOLÁŘ, *Jihočeský regionalismus a železniční doprava*, in: *Lipík*, r. 4, (1995) č. 1, s. 23–25; Miloš SVOBODA, *Začalo to koněspřežkou*, Praha 1968; Pavel SCHREIER, *Zrození železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 144–168.
  - 7 Jiří DVORÁK, *Der volkswirtschaftliche Verband für Südbömen und der südböhmischen Regionalismus im Verhältnis zur Zentralmacht in der Zwischenkriegszeit 1918–1939*, in: Mikulovské sympozium. Roč. 23, (1993 vyd. 1995), s. 319–325.
  - 8 Jiří DVORÁK, *K ovlivňování meziválečného jihočeského hospodářského vývoje elektrifikací*, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity - svazek 131, řada společenských věd č. 13, Brno 1996, s. 63–70; TÝŽ, *Lainsitz, Moldau, Sazava und Wottava. Die Bedeutung der Wasserkraft für die Elektrifizierung Südböhmens*, in: *Die Lainsitz Natur- und Kulturgeschichte einer Region*. Herausgegeben von Herbert KNITTLER und Andrea KOMLOSY. Forschung zur Landeskunde von Niederösterreich, Band 28, Verein für Landeskunde von Niederösterreich - St. Pölten 1997, Horn 1997, S. 131–142.
  - 9 Srov. Ondřej KOLÁŘ, *K jihočeskému regionalismu*, in: *Lipík*, č. 10, 11, 12, v separátu s. 1–24; srov. Milena LENDEROVÁ–Tomáš JIRÁNEK, *Vývoj českého regionalismu v období mezi světovými válkami*, in: *Sociologický časopis* 29, (1993), č. 3, s. 383–396; Jiří DVORÁK, *K dějinám jihočeského regionalismu*, JSH 64, 1995, s. 140–150.
  - 10 Takto vymezené území mělo určitý společný národohospodářský rys, který se dobově označoval termínem „**jihočeská zaostalost = jihočeská otázka**“.
  - 11 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 2, sign. I A–1b, kart. č. 1. Předsednictvo. Plány a zprávy o činnosti NSJ (1928–1940), inv. č. 3, sign. I A–1c, kart. č. 1, Oběžníky (1927–1939). Proto NSJ Praha přistoupil k tzv. hypotetickému vymezení jižních Čech. Zde byla vzata v potaz a v úvahu jak běžná kritéria správní, tak i ekonomická a národohospodářská hlediska, a nakonec i aspekty politicko-institucionální, podle kterých se jednotlivé PO zařadily do větších celků. Vedle nesporné dominance dvojice měst České Budějovice–Tábor to byl též tandem měst Písek–Strakonice. Svým způsobem to byl (vlastně) návrat ke krajskému zřízení Marie Terezie z roku 1751, kdy byly tři kraje: Budějovicko, Táborско, Prácheňsko (Písecko).
  - 12 Tamtéž. Pojetí tzv. „velkých jižních Čech“ odpovídá oblasti působnosti NSJ Praha, která zahrnovala 25 PO. Srov. *Soubor opatření, o něž usilují jižní Čechy*, Blatná, b. d. (asi rok 1931/1932, Nákladem NSJ. **Důvěrné! Nesmí být otiskováno.** Výtisk má celkem 59 stran textu, na s. 4–5 je přehledná tabulka: Vývoj obyvatelstva v jižních Čechách za 50 let. /1881–1930/, výčet soudních okresů spadajících do NSJ). Počet soudních okresů spadajících do NSJ byl (obyčejně) v rozmezí 49–56, ale někdy dosahoval počtu až 63 (Výčet včetně jejich dobového znění): „SO = Bechyně, Benešov, Blatná, Břežnice, Brod Německý, Brod Vyšší, Budějovice České, Bystřice Nová, Dobříš, Domažlice, Hartmanice, Hluboká nad Vltavou, Horažďovice, Hory Kašperské, Hradec Jindřichův, Hrady Nové, Humpolec, Chotěboř, Chvalšiny, Kamenice nad Lipou, Kaplice, Kdyně, Klatovy, Kralovice Dolní, Krumlov Český, Ledec nad Sázavou, Lišov, Lomnice nad Lužnicí, Milevsko, Mirovice, Nepomuk, Neveklov, Netolice, Nýrsko, Pacov, Pelhřimov, Písek, Plánice, Planá Horní, Počátky, Polná, Prachatice, Přeštice, Příbram, Přebyslav, Sedlčany, Sedlec, Soběslav, Strakonice, Sušice, Sviny Trhové, Štoky, Tábor, Třeboň, Týn nad Vltavou, Veselí nad Lužnicí, Vimperk, Vlašim, Vodňany, Volary, Volyň, Votice, Vožice Mladá.
  - 13 *Jihočeský obchodní a průmyslový adresář*, České Budějovice 1923; *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 396–401, heslo Průmysl. Dále: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937; Jan STOCKÝ–Rudolf Gustav ŠIMEK, *Jižní Čechy v krajové práci*, Praha 1939.
  - 14 Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937; *Historie a současnost podnikání na Českobudějovicku*, Městské knihy s. r. o., Pardubice 1999, s. 66–98; Miroslav ZÁTKA, *Průmysl jihočeský, předpoklady jeho udržení a rozvoje*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 108–115.
  - 15 Tamtéž. K nim patřily i oba českobudějovické pivovary (Samson, Budvar), kovoprůmyslové podniky, dřevozpracující, textilní, potravinářské – pekářny, výroba limonád a sodovky, tiskárny, mlýny,

- sirkárna patřící sušické firmě Solo. Podrobněji viz: *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 396-401; Ferdinand BÖHM, *České Budějovice. Obraz sociálního, kulturního a národohospodářského života města*, České Budějovice 1928; *Úplný policejní seznam města Českých Budějovic*, České Budějovice 1923 (neustránkováno); Rudolf ČEŠKA, *Adresář města Českých Budějovic*, České Budějovice 1933.
- 16 *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998; Věra JINDROVÁ–Milan KRÝDL, *K některým otázkám postavení dělnictva na jihu Čech v buržoazním Československu*, Sborník Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích, Vědy společenské - historie, České Budějovice 1977; Milan KRÝDL–Lubomír SVOBODA, *K některým nezbytným předpokladům vývoje průmyslu na jihu Čech po první světové válce*, Sborník Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích, Vědy společenské - historie, České Budějovice 1982, s. 21–32.
  - 17 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 40-45, sign. I B 1 a–I B 2 b, kart. č. 12–13, (Venkovské odbory, I. krajské, 2. okresní, 1924–1941); dále: inv. 54–56, sign. II A 3a–II A 3 c, kart. č. 15–17, (Regionální hospodářství - všeobecně, hospodářsko-politické plánování, požadavky politických okresů, abecedně, 1925-1941). Dále: SOA Třeboň, fond Obchodní a živnostenské komory České Budějovice (dále jen OŽK ČB) 1850–1950, sign. 18 A, kart. č. 215, srov. viz knihy od Jana Stockého.
  - 18 Tamtéž, platilo pro Blatnou a okolí, pro Březnici atd. Viz Ondřej KOLÁŘ, *Prácheňská otázka a Písek. Tři kapitoly z dějin Prácheňského regionalismu a snah o obnovení Prácheňského kraje*, Písek 1991, s. 3–25, (Materiály v této publikaci byly již jako články otištěny v časopise Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, r. 24, 1987, č. 4, s. 19–25, r. 25, 1988, č. 1. s. 1–16, č. 3, s. 29–34).
  - 19 Tamtéž. Jan STOCKÝ, *Hospodářský obraz jižních Čech*, Praha 1925; TÝŽ, *Jihočeská čítanka*. Díl II. sv. 1., *Hospodářský průvodce jihočeský*, Praha 1927.
  - 20 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 40-45, sign. I B 1 a–I B 2 b, kart. č. 12–13, později se rozvíjel průmysl zejména v Sezimově Ústí.
  - 21 Tamtéž, zemědělská velkovýroba byla soustředěna do schwarzenberských dvorů, významné bylo i proslavené třeboňské rybníkářství. Srov. Theodor MOKRÝ, *Hospodářství rybníční*, Písek 1935; František TEPLÝ, *Příspěvky k dějinám rybníkářství*, Praha 1937; Alois MÍKA, *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1955; Jirí ANDRESKA, *Rybářství a jeho tradice*, Praha 1987; TÝŽ, *Lesk a sláva českého rybníkářství*, Pacov 1997; Adolf KALNÝ, *Jihočeské rybníky na starých mapách*, České Budějovice 1989; Josef ŠUSTA, *Pět století rybníčního hospodaření v Třeboni*, Třeboň 1995; TÝŽ, *Výživa kapra a jeho družiny rybníčné*, Třeboň 1997; Bohumil JIROUŠEK, *Nestor cechu sv. Petra. Rybníkář Josef Šusta*, České Budějovice 1998; Miroslav HULE, *Rybníkářství na Třeboňsku. Historický průvodce*, Třeboň 2000; Druhé upravené a doplněné vydání Povodeň r. 2002, Třeboň 2003; *Jakub Krčín, tolikrát velebený – tolikrát zatracený*. Sborník k výstavě. Sestavil a vydal Pavel HOLÁT, České Budějovice 2004.
  - 22 Srov. Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937; významná jihočeská sklárna Chlum u Třeboně.
  - 23 Tamtéž, význam měl schwarzenberský pivovar Regent v Třeboni. Státní lesy v jihočeské oblasti spravovalo Ředitelství státních lesů a statků (dále jen Ř SLS) v Třeboni, které bylo organizačně podřízeno ministerstvu zemědělství, Ústřednímu Ř SLS v Praze.
  - 24 Tamtéž, Andrea KOMLOSY, *Industrie, Kultur, Mühlviertel, Waldviertel, Südbömen. Reisen im Grenzland*, Wien 1995; TÁŽ, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003.
  - 25 Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, jistá návaznost na textilní výrobu ve Waldviertelu. Srov. Andrea KOMLOSY, *An den Rand gedrängt. Wirtschafts- und sozialgeschichte des Oberen Waldviertels*, Wien 1988; Sylva ŘEŘICHOVÁ, *Ze života židů v Jindřichově Hradci v 17. a 19. století. Příspěvek k dějinám venkovského židovstva v česko-rakouském příhraničí*, in: *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 243–247; *Historie a současnost podnikání na Jindřichohradecku*, Městské knihy s. r. o., Pardubice 1999.
  - 26 Tamtéž (viz odkaz č. 14), ještě ve 30. letech 20. století se díky dokonalému propojení zemědělské, pastvinářské a lesní činnosti (těžba a svoz dříví v zimě) i nadále držela. Žádná z těchto činností, existujících pouze odděleně, samostatně, by toto jinak neumožňovala. Srov. Václav STARÝ, *Stará Šumava. Der alte Böhmerwald*, Vimperk 1991, s. 7–8, kde uvádí: „Život lidí na Šumavě nebyl nijak snadný. Tvrdé přírodní podmínky, nedostatek vhodné zemědělské půdy k obdělání. Navíc není příliš kvalitní a leží ve vysoké nadmořské výšce. Kdo by mohl očekávat velkou úrodu? Počátky průmyslové výroby na Šumavě se značně opoždily za některými vyspělejšími vnitrozemskými českými oblastmi. Na pozdní a nízký rozvoj šumavského průmyslu měly vliv mnohé nepříznivé okolnosti - chyběly zde větší vodní toky, síť silniční a železniční dopravy, a potřebné suroviny (uhlí, železo a další nerosty). Vzdálenost od středisek surovinových zdrojů byla přitom příliš velká.“
  - 27 Tamtéž, papírenský velkopodnik rodiny Spirů vznikl ve Větřní u Českého Krumlova, v samotném městě Český Krumlov šlo zejména o drobnou papírnu a některé další drobné výroby či podniky,

- jako např. zdejší pivovar či grafitový důl bratří Poráků. Srov. *Deutsche Kulturlandschaft an Moldau und Maltisch. Der südböhmische Heimatkreis Kaplitz–Hohenfurth–Gratzen*. Band 1, München 1986, zejména články: *150 Jahre Flösserei und Holztrift im Gratzner Forst*, s. 353–360, *Die Flösserei im Kreis Kaplitz*, s. 360–366.
- 28 Tamtéž. Jiří ZÁLOHA, *Šumava od A do Z*, České Budějovice 1984² (vydání druhé, doplněné a upravené).
- 29 Tamtéž, k největším sklárnám jižní Šumavy patřila Lenora. Srov. *Sklo bez hranic. Glas ohne Grenzen. Průvodce po sbírkách skla a muzeích dokumentujících sklářskou minulost v Bavorském lese, na Šumavě a v Mühlviertel*. Vydáno pracovní skupinou sklářských muzeí a sbírek skla za spolupráce Euroregionu „Bayerischer Wald/Šumava“, Deggendorf 1994.
- 30 Tamtéž. Srov. V. STARÝ, *Stará Šumava. Der alte Böhmerwald*, Vimperk 1991, s. 8, uvádí: „Základním a hlavním zdrojem obživy tedy pro obyvatele Šumavy bylo dobývání, doprava a zpracování dřeva a výroba různých nástrojů ze dřeva. Velmi rozsáhlý byl chov dobytka, který na Šumavě umožňoval dostatek trávy a její sklizeň a zpracování na zimu v podobě voničího sena. V zimě pokrývaly výše položené šumavské vesnice a samoty spousty sněhu, který je na několik měsíců odřízl od světa. Bylo proto nutné se ještě před příchodem zimy důkladně zásobit dřevem k otopu a živobytím, postarat se o dobytek a o to, aby z hospodářství zbyl nějaký křejar na horší doby. Ty s sebou obvykle přinášela nemoc. Šumavské chalupy navštěvovaly nemoci a úrazy často - cestu jim dělala těžká práce a nedostatečná výživa.“
- 31 Jan ČÁKA, *Podbrdskem od městečka k městu*, Praha 1988, Praha Litomyšl 2001 (vydání druhé, opravené); TÝŽ, *Toulání po Brdech*, Praha 1986, 1999²; TÝŽ, *Obrázky z Podbrdsku*, Praha 1997. Již v roce 1969 vyšla ve Středočeském nakladatelství publikace *Po Brdech se chodí pěšky*, r. 1983 u téhož nakladatelství *Brdské toulání*, později rozšířené a přepracované pod názvem *Toulání po Brdech*.
- 32 Jan ČÁKA, *Střední Brdy – krajina neznámá*, Praha 2003, s. 9–24.
- 33 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 40–45, sign. I B 1 a–I B 2 b, kart. č. 12–13, (Venkovské odbory, I. krajské, 2. okresní, 1924–1941); dále: inv. 54–56, sign. II A 3a–II A 3 c, kart. č. 15–17, (Regionální hospodářství – všeobecně, hospodářsko-politické plánování, požadavky politických okresů, abecedně, 1925–1941). Jan ČÁKA, *Zmizelá Vltava*, Beroun 1996, 1997,² Praha–Litomyšl 2002.³
- 34 Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937; dále: Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001; Josef PETRÁŇ, s autorským kolektivem: Tomáš DURDÍK–Lubomír HANEL–Lydia PETRÁŇOVÁ–Eva PROCHÁZKOVÁ–Jiří TYWONIAK–Vlastimil VAVŘÍN, *Benešovsko Podblanicko*, Praha 1985.
- 35 Jiří DVORÁK, *K problematice vzniku, vývoje a zániku Národohospodářského sboru jihočeského (1925–1941)*, JSH 63, 1994, s. 132–150.
- 36 Rudolf Gustav ŠIMEK, *Jihočeský domácí průmysl. (Živnosti a řemesla – nedoceněný nástroj hospodářské síly)*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, s. 148–151.
- 37 Jaromír KORČÁK, *Vylidňování jižních Čech*, Praha 1929, Andrea KOMLOSY, „Zur Belastung am hiesigen Prathe nicht geeignet...“ *Selektion und Kontrolle der Zuwanderung ins Kerland der Habsburgermonarchie*, in: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge*, 62. Band, 2. Teil, Festgabe des Vereins für Landeskunde zum Ostarrichi-Millennium, Wien 1996, S. 555–584; V. STARÝ, *Stará Šumava. Der alte Böhmerwald*, Vimperk 1991, s. 8–9, uvádí: „Jednostranný každodenní život zpestřoval církevní rok svými svátky a různými slavnostmi, lidovými zvyky a obyčejí. [...] Nedostatek pracovních příležitostí vedl k tomu, že značná část venkovského šumavského obyvatelstva odcházela na sezónní práce do Rakouska, Bavorska, Saska a některých dalších evropských zemí, odkud se na zimu vraceli zpátky domů. Kromě toho část obyvatelstva ze Šumavy trvale odcházela do Uherska, Štýrska a Bosny, ale nebylo jich zdaleka tolik, kolik jich odešlo do zámoří.“; Srov. Radim PROKOP, *České pohraničí se zřetelem na národnostní a sociálně-ekonomickou charakteristiku 1918–1938 (Materiálová analýza)*, Opava 2000, s. 3–4, 18–19, 31–32.
- 38 Jiří HORÁK–Karel CHOTEK–Jindřich MATIEGKA, *Národopis, Československá vlastivěda*, řada II., Praha 1936, s. 341–378 (Gustav JUNGBAUER, *Německý národopis v ČSR*, systematický výklad o lidové kultuře německé), *Československá vlastivěda*, díl III.; *Lidová kultura. Hmotná a duchovní kultura českého a slovenského lidu*, Praha 1968; Václav MENCL, *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980, s. 491–512 – Alpský dům v Pošumaví, s. 557–559 – Hornorakouský uzavřený dvorec („Vierkanthof“); Svatopluk VODĚRA–Jiří ŠKABRADA, *Jihočeská lidová architektura*, České Budějovice 1986, s. 107–145, 147–206; Evžen SCHNEIDER, *Denkmal der Landbevölkerung in Žumberk. Ständige Ausstellung des Südböhmischen Museums Handgemalte Volksmöbel in Südböhmen*, České Budějovice 1981.
- 39 Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, s. 12. J. Stocký ve své publikaci *Směr a výsledky práce Jihočeského sboru* považuje za hlavní společenskou příčinu úpadku regionu jižních Čech rozdělení pozemkového bohatství před první světovou válkou. Tato jeho stať byla otištěna v *Hospodářském obzoru jihočeském* (dále jen HOJ), 1929, číslo 6. a 7, s. 3 a doslova uvádí: „Jde především o důsledky

- hospodářské politiky rakouské, která nevybavila nejnějněji kraj v jeho zařízeních technicko-hospodářských. Nepostavila nutné dopravní spoje, neupravila jihočeské řeky a zvláště nedala kraji nutnou základnu levné a obecně dostupné energie. ... Že se v těchto cifrách projevuje cenový vývoj zemědělských výrobků (agrární krize předválečná), jako zase vzrůstající touha po stabilitě zaměstnání v průměrnějším a pohodlnějším životě ve městě, je samozřejmo.“*
- 40 Antonín ROBEK–Josef VAŘEKA, a kol., *Jihočeská vlastivěda. Národopis*, České Budějovice 1987, s. 197. „Trvalý nedostatek pracovních příležitostí v jižních Čechách, nemožnost obživy v rodném kraji nutila početné skupiny zejména zemědělských dělníků a nádeníků opouštět jižní Čechy trvale a hledat práci v jiných oblastech, mimo hranice země, státu a v mnoha případech i v zámoří. V době nuceného odchodu z vlasti měla sice řada vystěhovalců v úmyslu vrátit se domů, zejména v případech, neodcházel-li celá rodina. Vesměs však zůstalo pouze u tohoto úmyslu. Region se vyvylidňoval.“
- 41 Štěpán SOUDEK, *Přírodní bohatství jižních Čech*, in: Jihočeská čítanka. Sborník poučných statí o povaze a rázu krajův i životě v jižních Čechách. S redakčním sborem sestavil Prokop Miroslav HAŠKOVEC. Díl první, Praha 1921, s. 27–39; Josef WOLDŘICH–Jan STEJSKAL, *Geologická stavba a nerostné bohatství jižních Čech. (Přírodní předpoklady hospodářské)*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 78–84.
- 42 Jan PITRA, *Výsledky a pokroky zemědělské výroby jihočeské (Zemědělství - hlavní základ jihočeské výroby)*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 85–94.
- 43 Jan STOCKÝ, *Jihočeský regionalismus – nová síla a zdroj hospodářské obrody kraje i státu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 9–19, (na s. 13–15 mapky změn obyvatelstva v letech 1881–1930).
- 44 Tamtéž, mapka na s. 17 (povolání obyvatelstva v jižních Čechách na 1 000 obyvatelů, 1. zemědělství, lesnictví a rybářství, 2. průmysl a živnosti, 3. obchod a peněžnictví, 4. ostatní povolání), srov. Jiří DVOŘÁK, *Význam mapové sbírky ve fondu Národohospodářského sboru jihočeského (Praha 1924–1941) pro historickou geografii jižních Čech*, in: Historická geografie 29, Praha 1997, s. 83–101. K lesnictví též: Jan FRIČ a kolektiv, *Velké vzory našeho lesnictví*, Praha 1958.
- 45 Eduard (Edvard) Reich (17. 3. 1885 Nová Bystřice u Olomouce – 24. 5. 1943 Ústí nad Orlicí), Ing. agr., Dr. techn., Dipl. agr. Organizátor odborných zemědělských institucí (zejména České akademie zemědělské = ČAZ). R. 1919 se stal předsedou sekce pro zemědělské školství a osvětu v ministerstvu zemědělství, od r. 1932 odborový přednosta ministerstva zemědělství. Jako učitel působil na všech typech zemědělských škol. V letech 1906–1908 asistentem na statku hospodářské akademie v Táboře, 1908–1918 profesorem hospodářských škol v Olomouci, přednášel jako docent na Vysoké škole zemědělské a lesního inženýrství při ČVUT v Praze a soukromý docent Vysoké školy zemědělské v Brně. Výrazně se zasloužil o rozvoj československého zemědělského školství a celkově jeho úroveň, včetně prestiže samotných zemědělců. Autor velkého počtu publikací a novinářských článků, odborných pojednání, brožur a vědeckých studií (např. *UNIVERSUM. Všeobecná encyklopedie*, 8. díl /R-So, Praha 2001, s. 78 uvádí: č. zemědělský publicista), spoluautor *Velké encyklopedie zemědělské a velkého slovníku zemědělského*. Podrobněji viz: *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k Velkému Ottovu slovníku naučnému*. Dílu pátého svazek první, Praha 1938, s. 497–498.
- 46 Eduard REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 142.
- 47 Bedřich BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: Miloš VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74–76, na s. 74 uvádí: „Sledujeme-li vývoj zemědělského školství v Čechách vůbec, musíme se obrátit především do jižních Čech, které byly tohoto školství kolébkou. Již r. 1795 vznikla lesnická škola ve Zlaté Koruně z podnětu Ing. Fr. Matze, úředníka knížete Josefa Schwarzenbega. Škola byla vydržována knížetem a počet chovanců byl omezen na 5–8 žáků, které škola měla vzdělávat na zdatné revírnický. Asi roku 1845 škola zanikla.“
- 48 Tamtéž. „Mezitím založil r. 1801 kníže Adolf Schwarzenberg v Č. Krumlově pro své úředníky a jejich syny, pokud absolvovali školy latinské, „*Ekonomický ústav*“, v němž vedle věd právních, potřebných patrimoniálním úředníkům, byla věnována plná pozornost zemědělství. Ústav měl tři ročníky a úroveň asi pozdějších zemědělských akademií. Byl zrušen r. 1850 následkem změny v poměrech politické a soudní správy, která byla odňata patrimoniálním vrchnostem, čímž se zmenšila potřeba úřednictva. Celkem prošli ústavem 384 chovanci, mezi nimi i pozdější známý národohospodář Frant. Horský.“ Srov. Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Český Krumlov (dále jen SOA Třeboň, pobočka ČK), Fond Schwarzenberský hospodářský ústav Český Krumlov, (1800–1850), Fond je uspořádán a opatřen inventářem, obsahuje: třídní katalogy, denní hlášení, konferenční protokoly, inventáře pomůcek, účty, správní agendu, 421 knih, 2 podací protokoly, 33 kartonů spisů, 416 map a plánů. Ústav byl založen r. 1801 a zrušen r. 1850. Adolf KALNÝ a kolektiv, *Státní oblastní archiv v Třeboni. Soupis fondů a sbírek, České Budějovice 1980*, s. 27 uvádí: „*Má význam pro dějiny zemědělského školství v Čechách v 19. století a pro poznání odborné přípravy úředníků na schwarzenberských a jiných velkostatech.*“

- 49 Jiří ZÁLOHA, *Stručné dějiny knížat ze Schwarzenberku*, České Budějovice, b. r. (nestránkováno); TÝŽ, *Kurzgefasste Geschichte des Geschlechtes der Fürsten zu Schwarzenberg*, Vydal Historický spolek Schwarzenberg Hluboká nad Vltavou, b. r. (nestránkováno).
- 50 Tamtéž.
- 51 Thaer Albrecht (1752 v Celi–1828 v Möglině), německý zemědělec. V Celi založil hospodářskou školu, r. 1807 povolán do Pruska, kde se stal státním radou, 1810–1818 profesor zemědělství na univerzitě v Berlíně, 1811 založil v Möglině proslulý ovčinec, 1815 generální intendant všech královských ovčinců v Prusku. Srov. *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Dvacátýpátý díl. T – Tzschirner, Praha 1906, s. 314–315 (Thaer: 1).
- 52 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 142 uvádí r. 1806, zatímco *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Dvacátýpátý díl. T – Tzschirner, Praha 1906, s. 314 (Thaer: 1) uvádí rok 1807 (r. 1824 povýšena na královskou akademii zemědělskou).
- 53 Jiří DVORÁK, *Vznik druhé vysoké školy v Českých Budějovicích (Provozně-ekonomická fakulta VŠZ Praha)*, in: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999), Praha 2000, Práce z dějin vědy, svazek 1, s. 96.
- 54 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 142.
- 55 Srov. pozn. č. 48 a 58.
- 56 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74–76, na s. 74 uvádí: „*Jako ředitel libějovického panství zakládá se svolením majitele knížete Jana Schwarzenberga, předsedy c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti, první českou rolnickou školu ve dvoře Rábíně u Netolic k vzdělávání synův selských. Škola byla nižší praktickou školou hospodářskou a za sídlo její byl úmyslně volen dvůr Rábín pro osobité místní poměry.*“
- 57 *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hýždě, Praha 1897, s. 663–664 (Hospodářské školství). Ředitel F. Horský ročně místo 24 přijal 42 žáků a v šesti letech 1850–1855 místo 144 bylo přijato 450 žáků. Srov. SOA Třeboň, pobočka ČK, Fond Schwarzenberská rolnická škola Rábín, (1850–1900), Fond je uspořádán a zpřístupněn inventářem, obsahuje 5 knih a 2 kartony spisů. Škola zahájila činnost 27. listopadu 1850, byla zrušena v r. 1892. Jejím úkolem byla odborná příprava nižšího dozorčího personálu na schwarzenberských a cizích dvorech. Adolf KALNÝ a kolektiv, *Státní oblastní archiv v Třeboni. Soupis fondů a sbírek*, České Budějovice 1980, s. 27 uvádí: „*Fondy je možno využít pro získání informací o zemědělském školství v jižních Čechách v 2. polovině 19. století.*“
- 58 Horský František Xaver (29. 9. 1801 Břilina–6. 4. 1877 Býchory), rytíř z Horskýfeldu. Významný reformátor českého a evropského zemědělství v 19. století. Od r. 1822 sloužil u Schwarzenberka v Citolibech, úředním písařem ve Vršovicích a ve Mšeni. Teprve 1829 byl aktuárem a praktickým hospodářským správcem panství ve Mšeni (5 roků). Od 1836 se stal ředitelem v Libějovicích, r. 1842 inspektorem panství Libějovice, r. 1848 obdržel titul hospodářského rady, od 1853 měl na panství nejvyšší plat. Ředitelský úřad zastával až do roku 1857, kdy po 36 letech (21 let z nich působil v Libějovicích) odešel do výslužby. Jeho zásluhou zřízeny hospodářské školy v Rábíně a v Libverdě. Zdokonalil soustavu hospodaření, byl podnikatelem, odborným publicistou, pokusníkem, vynálezce nových zemědělských strojů (zejména na zpracování a úpravu půdy – např. řádkové rozsvadlo). Také v cizině byl jeho věhlas znám a patřičně uznáván („kamž povoláván na radu jako odborník.“). V roce 1862 koupil panství kolínské, které řádně a úspěšně povznesl. Pro drobné zemědělce pořádal veřejné přednášky, podporoval je i darováním hospodářského nářadí atd. Za své zásluhy povýšen do rytířského stavu. Dílo: *Vorzüge der Fruchtwechselwirtschaft durch Thatsachen beweisen; Die vervollkommnete Drillkultur der Feldfrüchte*, Praha 1851; *Střídavého hospodaření a jeho všeobecné rozšíření*, 1861; *Rolnická polní kázání* (česky a německy, 1861–1863); *Mein Streben, Wirken, meine Resultate nebst praktischen Ratschlägen*, Praha, 1874. Srov. *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hýždě, Praha 1897, s. 640 (Horský: 2); *Universum. Všeobecná encyklopedie*. 3. díl / F-H, Praha 2000, s. 585. Srov. *Čítanka pro nižší školy zemědělské*. Složil Jan KABELÍK za přispění Mart. BEZDĚKA, Bedř. BUDÍNSKÉHO a Ed. REICHA, Praha 1927 (Učebnice min. zem. RCS – sv. 17.), s. 305–312 (F. Horský, autor Ed. Reich).
- 59 Jiří ZÁLOHA, *Stručné dějiny knížat ze Schwarzenberku*, České Budějovice, b. r. (nestránkováno).
- 60 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 142 (Ponechal jsem dobový pravopis).
- 61 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74.
- 62 *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hýždě, Praha 1897, s. 663 (Hospodářské školství).
- 63 Tamtéž, s. 664.

- 64 Tamtéž, s. 664.
- 65 Tamtéž, s. 663-664.
- 66 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74. Tuto školu zřídila orlická větev rodu Schwarzenbergů (sekundogenitura) pod knížetem Karlem II. Srov. J. ZÁLOHA, *Stručné dějiny knížat ze Schwarzenberku*, České Budějovice, b. r. (nestránkováno); TÝŽ, *Kurzgefasste Geschichte des Geschlechtes der Fürsten zu Schwarzenberg*, Vydal Historický spolek Schwarzenberg Hluboká nad Vltavou, b. r. (nestránkováno). Zde uvádí: „Syn a nástupce Karla II. Karel III. ze Schwarzenberku (1824–1904) byl znám jako velký přítel lesa (dal na svém orlickém panství zařídit lesy jako velkou oborou) a věnoval se všestrannému podnikání na svém majetku. Velmi aktivně se zúčastnil českého politického života jako příslušník tzv. historické šlechty. V širším povědomí lidí byl znám zejména svým kritickým postojem k husitství, hájením státoprávní samostatnosti Českého království i upřímným vztahem k českému národu. Postaral se také o záchranu hradu Zvíkova, se kterou začal již jeho otec. V roce 1868 koupil statek Starosedlský Hrádek.“
- 67 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 143.
- 68 August Zátka (27. 7. 1847 České Budějovice–31. 1. 1935 tamtéž), český politik, mluvčí budějovických Čechů, syn podnikatele a politika Hynka Zátky (1808–1886). Srov. *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 563.
- 69 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74. Srov. *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, s. 489–492 – heslo školství.
- 70 V jihočeské oblasti, jako i v ostatních částech českých zemí, až do vzniku Československa nebylo vůbec státních výzkumných ústavů a stanic. Výjimku představovaly některé ústavy v Praze při vysoké škole a institucích zemědělské rady. V oblasti NSJ působila výzkumná stanice při Hospodářské akademii v Táboře, která měla tato oddělení: hospodářsko-botanické, hospodářsko-chemické, strojnické, meteorologické, fytopatologické, zušlechťování rostlin (v dobové mluvě „pro ušlechťování rostlin“!), pícninářské a zootecnické. Pro další vývoj bylo důležité, že zřízením Vysokého učení zemědělského v Brně a omezením finančních nákladů přestala potom po roce 1919 některá oddělení existovat. Ministerstvo zemědělství začalo budovat tehdy státní výzkumné stanice, které se nalézaly v jeho podřízenosti.
- 71 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 234, sign. V D–1a, kart. č. 63. Lesnictví. 1. Lesnictví všeobecně (Propagace lesnictví na zemědělských školách, reorganizace lesnického školství, organizace lesní správy, schůze Československé matice lesnické, lovecké a dřevařské výstavy a jiné – 1929-1936).
- 72 Tamtéž, E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 143.
- 73 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 248, sign. VI B – 5a, kart. č. 64. Vodní hospodářství a vodní stavby. 5. Rybářské školství (Rybářská škola ve Vodňanech – vyúčtování stavby – 1927-1928); inv. č. 250, sign. VI C – 1a, kart. č. 65. Vodní stavby, 1. Vodní stavby všeobecně (Vodohospodářský plán pro jižní Čechy, program vodohospodářských prací, úpravy vodních toků a nádrží, investiční požadavky, subvence, úvěry, přednášky, vodohospodářská meliorační škola ve Vodňanech a jiné – 1926–1941).
- 74 Bořivoj DVORÁK, *Státní rybářská škola ve Vodňanech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 77.
- 75 Tamtéž, s. 76–78.
- 76 Karel ŠIMAN, *Lesní hospodaření v oblasti Státních lesů a statků v Třeboni*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 98–101. Srov. pozn. č. 21.
- 77 František VOLF, *Rybářský a hydrobiologický ústav výzkumný*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 91, zde uvádí: „Stanice úzce spolupracuje se státním rybářstvím, zkoumá a vědecky kontroluje chov kapra a ostatních hospodářsky důležitých ryb. Stálým sledováním zdravotního stavu ryb, jemuž jest věnována obzvláštní péče, podařilo se objasnit příčiny některých nemocí ryb, omezení ztráty na nejnižší míru a docílení odolnosti kmen třeboňského kapra. Zvýšený zřetel se věnuje studiu prostředků ku zvýšení produkce rybníků, zejména krmení ryb, hnojení rybníků strojenými hnojivy a vliv melioračních prací na zlepšení jakosti rybníků. Kromě těchto prací přímého praktického významu provádí stanice hydrobiologický prozkum jihočeských rybníků.“
- 78 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 244–249, sign. VI B – 1a – VI B–6 a , kart. č. 64. Vodní hospodářství a vodní stavby. B. Rybníky. 1. Jihočeské rybníky všeobecně, 2. Vlastnictví rybníků, 3. Provoz na rybnících, 4. Rybářství, 5. Rybářské školství, 6. Státní rybníční a rybářské orgány a zájmové organizace (Seznamy úředníků rybníční služby přidělených okresním úřadům a seznam rybářských ústavů a institucí, rybářské spolky – výkup potoků, rybolov, rybářské závody a jiné – 1931–1940).
- 79 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 216, sign. V B–1a, kart. č. 55. Zemědělství. B. Rostlinná výroba. 1. Všeobecně (Přednášky o racionalizaci rostlinné výroby, žádost o zřízení státní výzkumné stanice

- v Přísku a v Táboře, hnojení a závlahy, zemědělská mechanizace, hydrologické poměry a jiné – 1926–1941).
- 80 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 215, sign. V A – 3a, kart. č. 54–55. Zemědělství. A. Zemědělství všeobecně. 3. Pozemková a lesní reforma (Parcelace, odhady, přídelové ceny a poplatky, seznamy přídělců a zbytkové statky, zaměstnanecké otázky evidence majetkové držby a jiné – 1923–1933, 1934–1941).
- 81 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 216, sign. V B – 1a, kart. č. 55. Zemědělství. B. Rostlinná výroba. 1. Všeobecně (Popularizace pokrokových metod, akce budování vzorných hospodářství v jižních Čechách a jiné – 1926–1941).
- 82 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 144.
- 83 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 214, sign. V A – 2a, kart. č. 54. Zemědělství. A. Zemědělství všeobecně. 2. Zemědělská politika a zemědělské organizace (Dotazníková anketa a zprávy o poměrech v zemědělství, přehledy o subvencích a dotaznicích na kultivační a meliorační akce v jihočeských okresech v roce 1936, rezoluce valné hromady NSJ v roce 1930 a stanovisko ministerstva zemědělství k navrhovanému programu ministerstva zemědělství v roce 1936 a jiné – 1926–1941).
- 84 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 144.
- 85 Jan VERNER, *Státní výzkumné ústavy jihočeské. A) Zemědělské ústavy výzkumné*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 81–89. Na s. 81 uvádí doslova: „*Péče o zvelebování techniky výrobní a zkušením, či aplikací dosavadních poznatků pro různé podmínky výroby, studium neznámých dějů, kontrola pomocných hmot a energií, zkoušení výrobků zemědělských jsou otázky výzkumnické. V poslední době k tomu přistupuje též přímá součinnost se zemědělskou praxí v nejrozmanitějších oborech: zemědělském poradnictví, akcích zvelebovacích a soutěžních, uznávacím řízení, přednáškách a propagaci. Hospodářská soběstačnost, kvalita výrobků pro vývoz, omezování nadvýroby plánováním, boj proti ztrátám v zemědělství a o užitek v zemědělství, zemědělství v obraně státu, to všechno jsou problémy, které se úzce dotýkají zemědělského výzkumnictví.*“ (Úmyslně jsem ponechal dobové znění, včetně pravopisu!).
- 86 Tamtéž, s. 82 uvádí: „*Oddělení strojnické, hospodářsko-chemické, meteorologické a zootechnické fungovala do roku 1933. Nyní provádí se toliko na stanicí důkladné pokusnictví srovnávací v oboru výživy rostlin, ochrany rostlin, pícninářství a zušlechťování.*“
- 87 Tamtéž, s. 83 uvádí: „*Celková výměra objektu činí 84,30 ha. Protože v držbě zastoupena jsou pole výměrou 49,90 ha půd těžkých až lehkých, luka 23,60 ha, zahrady 1,69 ha, ovocné školky 2,75 ha, pastviny 3,82 ha, les 1 ha a hospodářské budovy 1,55 ha, vyhovuje statek ten plně svému účelu. .... Výroba podniku jest dána rázem jihočeské oblasti, to jest směr obilnářsko-pícninářský s plemenným chovem dobytka a vedlejším odvětvím ovocnickým.*“
- 88 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74–76; E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 143 uvádí, že se „*připravuje novostavba odborné hospodářské školy v Pelhřimově a vyšší hospodářské školy v Klatovech.*“
- 89 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 40–45, sign. I B 1 a–I B 2 b, kart. č. 12–13, (Venkovské odbory, 1. krajské, 2. okresní, 1924–1941); dále: inv. 54–56, sign. II A 3a–II A 3 c, kart. č. 15–17, (Regionální hospodářství – všeobecně, hospodářsko-politické plánování, požadavky politických okresů, abecedně, 1925–1941). Srov. Jiří DVOŘÁK, *Jak jsem se v rodině dovídal o první světové válce*, in: Jiří PETRÁŠ (ed.), Armáda, společnost a první světová válka, České Budějovice 2003 (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 8. listopadu 2002), s. 114–125. Na s. 118–119 je poznámka č. 24. Můj dědeček (z matčiny strany) František Janát (1894–1956) pocházel ze Dřítně (okres Hluboká /soudní okres/, hejtmanství /České/ Budějovice /politický okres/), z 11 dětí (Jan, Marie, Růžena, Vojtěch, Josef, Václav, Matěj, Anna, Rozálie, Ludmila) byl z nich nejstarší. Větší část získala středoškolské vzdělání – gymnázium a učitelský ústav, Jan dokonce vystudoval Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze (aprobace dějepis-zeměpis) a učil na Jirsíkově gymnáziu v Českých Budějovicích.
- 90 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 74–75.
- 91 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 57–58, sign. II A 4 a–II B 4 b, kart. č. 17–18, 4. Intervence, subvence a stipendia (Všeobecné požadavky regionálního, okresního a lokálního charakteru – 1927–1939); (Samosprávné rozpočty, vyrovnávací fond, zápůjčky, příspěvky obcím, okresům apod. – 1932–1941).
- 92 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 213, sign. V A – 1a, kart. č. 54. Zemědělství. A. Zemědělství všeobecně. 1. Zemědělské instituce, školství a osvěta (Styk se zemědělskými institucemi, přeložení hospodářské školy do Horní Plané a jiné záležitosti zemědělského školství – 1927–1941).
- 93 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 40–45, sign. I B 1 a–I B 2 b, kart. č. 12–13, (Venkovské odbory, 1. krajské, 2. okresní, 1924–1941); dále: inv. 54–56, sign. II A 3 a–II A 3 c, kart. č. 15–17, (Regionální hospodářství – všeobecně, hospodářsko-politické plánování, požadavky politických okresů, abecedně, 1925–1941).

- 94 Jan PAVEL, *Financování armády v předválečném Československu*, Disertaciones Historicae 8/2002, Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech. Sborník příspěvků přednesených na vědecké konferenci konané v Hradci Králové ve dnech 18. a 19. září 2002, Hradec Králové 2002, s. 173-180.
- 95 Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918-1938)*, Díl třetí, *O přežití a o život (1936-1938)*, Praha 2003; nejnověji: Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. díl. Období 1918-1945, Brno 2004.
- 96 Josef Zadina (16. 6. 1887 Vlkanov [dříve okres Německý (Havlíčkův) Brod] – 9.8.1957 tamtéž). Významný český agrární národohospodář, publicista a politik, původně povoláním právník. Již od roku 1913 působil ve službách Zemědělské rady v Praze. Začínal jako tajemník, později jako vrchní rada. Byl organizátorem hospodářského sdružení lihovarů a pěstitelů brambor. V letech 1925-1928 byl poslancem Národního shromáždění za agrární stranu, 1938-1939 za Stranu národní jednoty. Ministrem zemědělství ve Hodžových vládách, od 9. listopadu 1935 do 22. září 1938 (vláda č. XV. – XVII.) Některá významná díla: *Zemědělská cla* (1926), *Novelisace sociálního pojištění a zájmy zemědělců* (1928), *Program československého zemědělství pro organizaci a regulování trhu* (1934). Srov. Kolektiv autorů, *Československý biografický slovník*, Praha 1992, s. 815.
- 97 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 75. Srov. Jiří ŠOUŠA, *Josef Tlapák – editor par excellence*, in: Jana PŠENIČKOVÁ, Olga ROHÁČOVÁ, Jiří ŠOUŠA, *Pocta nestoru české agrární historiografie. K jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc.*, Praha 2003 (Vydal Spolek zemědělského muzea ve spolupráci s Národním zemědělským muzeem), s. 51-74.
- 98 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 213, sign. V A – 1a, kart. č. 54. Zemědělství. A. Zemědělství všeobecně. 1. Zemědělské instituce, školství a osvěta (Styk se zemědělskými institucemi, zvláště s Československou akademií zemědělskou /ČAZ/ a Československým zemědělským muzeem; zřízení školního statku v Domažlicích, přeložení hospodářské školy do Horní Plané a jiné záležitosti zemědělského školství, přednášková činnost, mezinárodní zemědělský kongres roku 1931 v Praze – 1927-1941).
- 99 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 75.
- 100 E. REICH, *Zemědělské školství v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, s. 143 uvádí: „V poslední době bylo zřízeno na českém jihu mnoho škol lidových hospodářských. Toto školství je zvláště významné tím, že podporuje vzdělání a výchovu i dělnictva, čeledi, drobných zemědělců a vůbec veškerého venkovského dorostu, pokud není vzděláván na jiných školách. Z celkového počtu 432 českých lidových škol hospodářských v Čechách je 157 těchto škol zřízeno v oblasti jižních Čech, což činí více než 36 %.“
- 101 Tamtéž, s. 143 uvádí: „Je snahou, aby pro odborné vzdělání rolnického dorostu byla zřízena odborná škola hospodářská a později i škola hospodyňská aspoň pro každý politický okres. Lidových škol hospodářských má být tolik, aby veškerý dorost do 17 roků mohl být školen – lidová škola hospodářská má být povinná.“
- 102 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 75-76. Např. v Československé župě jich v roce 1936 bylo 68, z toho 64 českých a 4 německé. To se jevílo jako celkem slušný počet. Ovšem vzhledem k nerovnoměrnému rozložení těchto škol to bylo již horší. Tak např. okres Třeboň měl těchto škol 21, okres České Budějovice 12, v jiných okresech byly tyto školy jen ojediněle!!!
- 103 Srov. Marie HRADILOVÁ – Jan KYNČL, *Zahradnictví pro hospodyňské školy*, Praha 1938², Učebnice pro zemědělské školy, sv. 26. Nákladem Československé akademie zemědělské. Vydáno péčí fondu dr. Milana Hodži.
- 104 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 221, sign. V B – 6 a, kart. č. 61. Zemědělství. B. Rostlinná výroba. 6. Pícniny. (Vývoz krmiv do ciziny, ustavení pícninářského oboru při NSJ, seznam a obvody úředníků lukařsko-pastvinářské služby v jižních Čechách a jiné – 1928-1941); inv. č. 222, sign. V B – 7 a, kart. č. 61. Zemědělství. B. Rostlinná výroba. 7. Lukařství a pícninářství. (Rozbory a zprávy o stavu luk a pastvin, zlepšování lukařství a pastvinářství, subvence, různé žádosti a jiné – 1927-1941).
- 105 Jan PÍTRA, *Výsledky a pokroky zemědělské výroby jihočeské*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, s. 85-94, s. 88.
- 106 Tamtéž. Srov. SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 221, sign. V B – 6 a, kart. č. 61. Zemědělství. B. Rostlinná výroba. 6. Pícniny. (Ustavení pícninářského oboru při NSJ v jižních Čechách a jiné – 1928-1941).
- 107 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 2, sign. I A – 1b, kart. č. 1. Předsednictvo. Plány a zprávy o činnosti NSJ (1928-1940), inv. č. 3, sign. I A – 1c, kart. č. 1, *Oběžníky* (1927-1939).
- 108 Jan PÍTRA, *Výsledky a pokroky zemědělské výroby jihočeské*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, Praha 1937, s. 88.
- 109 Tamtéž.
- 110 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 218, sign. V B – 3 a, kart. č. 56-60. Zemědělství. B. Rostlinná výroba.

3. Obilí. Žito (Žito – zabezpečení a zhodnocení výroby, dotazníková akce s pěstováním žita v jednotlivých politických okresech – B-Č, D-Kam, Kap-Pe, Pí-Se, St-T – 1935). Problémem, který se nikdy, přes veškerou snahu a péči, NSJ nepodařilo překonat, bylo následně využití získaných poznatků a celý proces jejich uvádění do zemědělské praxe.
- 111 B. BUDÍNSKÝ, *Zemědělské školství jižních Čech*, in: M. VONDRUŠKA (ed.), SIA. Jihočeská technická práce. Sborník SIA 1938, České Budějovice 1938, s. 76.
- 112 Srov. např. Lydie PETRÁŇOVÁ, *Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu*, Český lid 1991, s. 21–29; Marie KOLDÍNSKÁ, Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003.
- 113 Srov. Jiří DVORÁK, *Jak jsem se v rodině dovídal o první světové válce*, in: Jiří PETRÁŠ (ed.), Armáda, společnost a první světová válka. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 8. listopadu 2002, České Budějovice 2003, s. 114–125.
- 114 Emilie FRYŠOVÁ, *Jihočeská Blata*, Praha 1913; Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury I/1*, Praha 1985; Jitka STAŇKOVÁ, *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*, Praha 1987; Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha 1995; Miroslav JANOTA a Karel LINHART, *Zapomenutá řemesla. Vyprávění o lidech a věcech*, Praha 1984; M. JANOTA a K. LINHART, *Řemesla našich předků*, Praha 1987.
- 115 Pro české země, třeba pro oblast Šumavy, srov. *Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über die Heimarbeit in Österreich*, Wien 1900; Josef HOLEČEK, *Naši*, 1–10, Praha 1910–1930; Emil DROBIL, *Jihočeské dítě*, České Budějovice 1927; Karel WEIS, *Český jih a Šumava v písní 1–15*, Praha 1928–1941; Československá vlastivěda, řada 2, Národopis, Praha 1936; Československá vlastivěda III. *Lidová kultura*, Praha 1968; Václav MENCL, *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980; Václav FROLEC–Josef VAREKA, *Lidová architektura. Encyklopedie*, Praha 1983; Jiří ZÁLOHA, *Šumava od A do Z*, České Budějovice 1984; Svatopluk VODĚRA–Josef ŠKABRADA, *Jihočeská lidová architektura*, České Budějovice 1986; Antonín ROBEK–Josef VAREKA a kol., *Jihočeská vlastivěda. Národopis*, České Budějovice 1987; Vlastimil VONDRUŠKA, *Život staré Šumavy*, Plzeň 1989; Jan PEŠTA, *Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách*. Díl II. Jižní Čechy, Praha 2004.
- 116 Pro české země, třeba pro oblast Šumavy, srov. Josef a Lýdia PETRÁŇOVI, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000, s. 146 uvádějí: „Podle šetření komisařů ministerstva zemědělství v roce 1898 pracovali zemědělci v šumavském podhůří jen menší část roku, neboť počet nepracovních dnů, včetně nedělí, svátků a období vegetačního klidu, dosahoval každoročně počtu 195–200. Naproti tomu v úrodných oblastech polabské nížiny mohli pracovat o více než sto dnů v roce více, což se samozřejmě odrazilo i na výnosech usedlostí.“
- 117 Srov. J. a L. PETRÁŇOVI, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, s. 128–146.
- 118 To jsem zažil sám s jedním svým podřízeným (byl bačou z Tater) ještě v době mého působení v ČSLA v letech 1979–1980 u VÚ 6983 Mariánské Lázně-Klimentov.
- 119 Např. Marie KRULICOVÁ, Milan JANKOVIČ, *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986.
- 120 J. a L. PETRÁŇOVI, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, s. 128–146 „Rytmus života venkova, pravidelný sled hospodářských prací, určený střídáním ročních dob, rodinnými událostmi, zvyky a církevními svátky, po staletí odvíjel v každoročním koloběhu čas venkova, svázaný a podmíněný tradicemi a na přírodě dobytými zkušenostmi předchozích generací. Čas cyklický, čas v kruhu roku a života.“
- 121 Vlastimil VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, České Budějovice 1991.
- 122 M. KRULICOVÁ, M. JANKOVIČ, *Zapomenuté hlasy*, Hradec Králové 1986.
- 123 J. a L. PETRÁŇOVI, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000, s. 187–205.
- 124 Např. M. KRULICOVÁ, M. JANKOVIČ, *Zapomenuté hlasy*, Hradec Králové 1986, Úvod, s. 3 uvádí: „První světová válka byla už mnohokrát hodnocena historiky, politiky, vojenskými odborníky, ale i umělci, spisovatelé a básníci. Co může k jejímu obrazu přidat náš skromný výběr z korespondence, deníkových zápisků a výtvarných projevů jejich přímých účastníků? Chceme připomenout, byť jenom náznakem, několika zlomky, zapomenutou pravdu o válce ne tak, jak ji zaznamenaly učebnice dějepisu, ale jak jí prožívali den ze dne obyčejní lidé.“
- 125 SOA Třeboň, pobočka ČK, Fond Schwarzenberská báňská správa Černá v Pošumaví (dále jen BS Č), (1835) – 1906–1945. Inventář: II/ ČK 3, František Navrátil, Anna Mráčková – 1965.
- 126 Srov. Nikolaus HERRMANN, *Die Fürst Schwarzenberg'schen Grafütwerke bei Schwarzbach in Südböhmen, 1812 – 28. September – 1912, Ein historischer Rückblick anlässlich des 100jährigen Bestandes*, (Zusammengestellt von Bergdirektor Nikolaus Herrmann), Praha 1912. Celá publikace vydaná ke 100. výročí vzniku dolů má 37 s.
- 127 V okolí Pasova se drobná těžba grafitu (z povrchových výhozů) rozvinula již ve 13. století, kde její obyvatelé osady Pfaffenreuth odváděli jako daň vrchnosti. Srov. Josef FORMÁNEK, Jaroslav KRÍ-

- ŽEK, Karel ŠTĚPÁN, *Grafit, jeho těžba, úprava a použití v průmyslu*, Praha 1963, s. 9, kde uvádějí rok 1250.
- 128 Tamtéž, dále: W. LEX, *Die Schwarzenberg'schen Grafitwerke zu Schwarzbach in Böhmen und Wappoldenreith in Niederösterreich*, Prag 1927, s. 7; Srov. SOA Třeboň, pobočka ČK, Fond BS Č, (1835) – 1906-1945, inv. č. 114, sign. 201 S, kart. č. 16, Dobrá zdání o rentabilitě tuhových dolů (Rentabilitäts-Berechnung); inv. č. 115, sign. 201, kart. č. 16, Popis tuhových dolů.
- 129 Josef WOLDŘICH–Jan STEJSKAL, *Geologická stavba a nerostné bohatství jižních Čech*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, s. 78–84.
- 130 Např. Jan KAŠPAR, *Přírodní zdroje v ČSSR jejich využívání a ochrana*, Praha 1977, mající 199 stran textu, tuhu (grafit) – vyjma s. 11–12 – a její naleziště ani jednou neuvádí!!!
- 131 Luboš NOVÝ a autorský kolektiv, *Dějiny techniky v Československu [do konce 18. století]*, Praha 1974.
- 132 Jiří DVORÁK, *K některým aspektům česko-německého soužití v meziválečné ČSR z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského – Praha*, in: *Soužití dvou národů v srdci Evropy*. Sborník z historické konference 26.–27. 10. 2002, České Budějovice 2003, s. 37–58 (Vydavatel: Rudolfovský spolek Patriot za finanční podpory Krajského úřadu Jihočeského kraje).
- 133 Jaromír BENEŠ, Vladimír BRŮNA, *Archeologie a krajinná ekologie*, Most 1994; Leoš JELEČEK, *Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use*. Historická geografie 30, Praha 1999, s. 53–84 (zde rozsáhlá odkazová literatura), Martin GOJDA; *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Praha 2000, s. 55–62, 174–178, Kolektiv, *Téma pro 21. století. Kulturní krajina, aneb proč ji chránit?*, Praha 2000; Václav CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější. Texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu, a také o tom, proč lezeme na rozhledny*, Praha 2002.
- 134 Jiří DVORÁK, *Jižní Čechy jako region*, *Historická geografie* 32, Praha 2003, s. 135–181.
- 135 *Jihočeská vlastivěda (řada A). Přírodní vědy*. Stanislav CHÁBERA a kolektiv, *Neživá příroda*, České Budějovice 1985, s. 80–81, Nerostné bohatství. Dále srov. Vladimír ZOUBEK, *Poznámky k otázce skarnů, granulitů a jihočeských grafitových ložisek*, Sborník Státního geologického ústavu 13, Praha 1946, s. 483–498; Stanislav CHÁBERA, *Soupis mineralogickogeologické literatury jihočeské oblasti I.–V.*, České Budějovice 1969–1982; S. CHÁBERA, *Soupis literatury o nerostných surovinách a jejich ložiskách v Jihočeském kraji (1724–1972)*, České Budějovice 1974; S. CHÁBERA, *Soupis literatury o jihočeských nerostech a jejich nalezištích (1783–1877)*, České Budějovice 1979; S. CHÁBERA a kolektiv, *Výběr z geografické bibliografie jihočeské oblasti. I. Fyzický zeměpis*, České Budějovice 1972; Ladislav TICHÝ, *Kras v blízkém tuhovém dole*, Geologický průzkum 6, Praha 1964, s. 30–31; L. TICHÝ, *Nové ložisko jihočeského vložkovitého grafitu na Městském vrchu u Českého Krumlova*, Geologický průzkum 16, Praha 1974, s. 99–102; L. TICHÝ, *Grafit*, in: *Ložiska nerudných surovin ČSR* (edit. M. KUŽVART) 1, Československý geologický úřad, Praha 1977, s. 57–112; L. TICHÝ, *Výskyty druhotných nerostů na ložiskách grafitu*, Geologický průzkum 19, Praha 1977, s. 250; L. TICHÝ, *Surovinová základna jihočeských grafitů*, Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Přírodní vědy, 15, České Budějovice 1975, s. 151–166; L. TICHÝ, *Příspěvek k poznání předmetamorfnní povahy jihočeských grafitových struktur*, Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Přírodní vědy, 19, České Budějovice 1979, s. 77–86; L. TICHÝ, *Perspektivy ložisek v jihočeské grafitové oblasti*, Rudy 28, Praha 1980, s. 37–40; L. TICHÝ, *Grafitonosná struktura u Mokré*, Geologický průzkum 22, Praha 1980, s. 259–261; L. TICHÝ, *Grafitové ložisko Rybářská ulice v Českém Krumlově*, Geologický průzkum 24, Praha 1982, s. 4–7; L. TICHÝ, *Jihočeské grafity*, Libice nad Cidlinou, b. r. (asi 1995, nestránkováno /16/, barevné obrázky).
- 136 Vladimír ZOUBEK, *Netolický grafitový obvod*, Geofond Praha 1950; Odolen KODYM ml., A. PULZOVÁ, L. TICHÝ, R. URBAN, *Výroční zprávy o výsledcích průzkumných prací na ložiskách Bližná, Domoradice, Vyšný, Lazec, Koloděje n. Luž., Chvalovice, Chrástany*, Geofond Praha 1954–1957; Vladimír ČECH a kolektiv autorů, *Vysvětlivky k Přehledné geologické mapě ČSSR 1 : 200 000*. M – 33 – XVII České Budějovice M – 33 – XXXIII Vyšší Brod, Geofond Praha 1962, s. 155–156; F. HERCOG, *Přehled hydrogeologických poměrů jihočeských grafitových ložisek*, Rudy 8, Praha 1960, s. 274–277; F. HERCOG, *Jihočeská grafitová ložiska*. Přírodní vědy, 4, České Budějovice 1964, s. 69–71.
- 137 Podrobněji viz J. DVORÁK, *Pokus o komparaci*, zde s. 50, poznámka č. 29.
- 138 Jaroslav CÍCHA, *Jeskyně a historická důlní díla*, Plzeň 1999, s. 69–75, zejména s. 72. Srov. Základní informace o tuhovém dole viz: Jaroslav HROMAS, Václav CÍLEK, Daniela BÍLKOVÁ, Jiřina NOVOTNÁ, Michal VÁVRA, *Navštivte... Podzemí v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*, Praha 2002, s. 87–88 – Grafitový důl v Českém Krumlově.
- 139 *Jihočeská vlastivěda. Příroda*, České Budějovice 1985, s. 80. Zajímavé srovnání z pohledu a také možné perspektivy 60. let 20. století nám nabízí práce: F. HERCOG, *Jihočeská grafitová ložiska*. Přírodní vědy, 4, České Budějovice 1964, s. 57–71. Práce podává historii dolování a popis geologické

- stavby v první polovině 60. let 20. století u nejprozkoumanějších grafitových ložisek v okolí obce Bližná, Domoradice, Vyšný, Koloděje nad Lužnicí, Chvalovice a Chrástany.
- 140 Zbylé z někdejší těžby z počátku dvacátého století.
- 141 Grafitová poloha několik desítek centimetrů je zde uložena v granulitu.
- 142 S. CHÁBERA a kolektiv, *Příroda na Šumavě*, s. 34.

Agricultural Education in the Area of Operations of the South Bohemian Board for National Economy (or From Graphite Mining Peasants to the End of the Inter-war Period)

Abstract

The Southwest Bohemia – a territory of the South Bohemian Board for National Economy (NSJ) – was never a region with unified social and economic structure. It was subdivided into regions according to the economic structure which determined both social and professional stratification and nationality composition, including local peculiarities of historical, cultural and ethnic traditions. Count Josef Schwarzenberk (1769–1833) established two schools with the statute of private training institutions: the forestry school in Zlatá Koruna (1800) and Economic College with a three-year curriculum (1801) in what was known then as Krumlov (today's Český Krumlov). The institutions served for specialized education of count's clerks' sons and prepared them for their future careers of manor farm managers. In the Schwarzenberg house's domain in Šumava mountain range (village of Schwarzbach-Černá), the peasants had collected graphite since the mid 18th century. However, regular graphite mines were not opened until 1812. The first public Czech language school of agriculture was established in 1850 in Rabín u Vodňan (near Netolice) on the Libějovice manor property owned by count Jan Adolf II. Schwarzenberg (1799–1888). Its first headmaster was František Horský (1801–1877).

In 1864, the land assembly reorganized the system of agricultural education. The schools were divided into the following categories: 1) peasant schools, 2) high agricultural and agricultural-industrial schools and 3) academy of agriculture. In 1866, a new agricultural and agricultural-industrial school was established in Tábor, which was in 1900 upgraded to academy of agriculture (it was organized as a college-type school). In 1884, the land assembly carried out yet another reform of agricultural education. The schools were again divided, this time around into four categories: 1) winter agricultural schools, 2) peasant schools, 3) high agricultural schools and 4) land colleges of agriculture. The assembly also issued regulations for housewives' schools at the same time.

A peasant school was established in 1884 in Písek, while a game warden school was established there in 1885–1887. In 1889, the first forestry college was established. Immediately after the First World War, there were only fourteen agricultural schools of all categories over the territory of NSJ. After the independent Czechoslovakia had been formed, 16 new schools were established. It was not beneficial for the region of NSJ that the Agricultural Academy was moved from Tábor to Brno. In the mid 1930s, there were 30 agricultural schools in the region: 2 agricultural colleges (Tábor, Klatovy), 3 peasant schools (Č. Budějovice, Písek, Humpolec), 14 specialized agricultural schools (Benešov, Březnice, Domažlice, Jindřichův Hradec, Klatovy, Pelhřimov, Prachatice, Přeštice, Sedlčany, Strakonice, Sušice, Tábor, Týn nad Vltavou, Volyně), 1 game warden school (Domažlice), 8 housewives' schools (Benešov, Domažlice, Jindřichův Hradec, Klatovy, Sedlčany, Strakonice, Tábor, Týn nad Vltavou). The Directorate of State Forests and Farms in Třeboň established the Research Station for Fishing and Hydrobiology in Chlum u Třeboně in 1924. The Station was moved to Třeboň in 1936. The efforts to establish and build new schools were always confronted with a lack of financial resources. Agricultural counseling agencies were established as a service for wide peasant public. Their goal was the edification of country folk, peasants and agriculture in general.

Školní statky středních zemědělských škol v letech 1945–1960

JIŘINA JUNĚCOVÁ

V tomto příspěvku bych se ráda zabývala problematikou školních statků středních zemědělských škol v letech 1945–1960.

Školní statky středních zemědělských škol sloužily za první československé republiky jako objekty pro studijní účely. Byly praktickým zázemím středních zemědělských škol, jehož hlavním úkolem bylo, aby si žáci osvojili základní praktické poznatky o správě hospodářství a aby jim byly příkladem v každém ohledu pro budoucí povolání. Ve školních statcích vznikala střediska názorné propagandy hospodářských nauk a byly také šířiteli zemědělského pokroku. Statky byly podniky, na kterých se zkoušely moderní výzkumy a nové metody v zemědělské výrobě.¹

Školní statky a budovy středních zemědělských škol byly v průběhu německé okupace a válečnými událostmi často poničeny, a tedy v neutěšeném stavu. Tento stav si uvědomovali i učitelé zemědělských škol. Československá akademie zemědělská uspořádala 7. května 1946 se souhlasem ministerstva školství a osvěty a na přání učitelů zemědělských škol anketu, jejímž účelem bylo upozornit příslušné úřady, instituce a veřejnost na závažné nedostatky školních statků a objektů zemědělských škol a na nezbytnost rychlého odstranění závad.² Uvedená anketa se nezabývala pouze stavem školních statků a školních budov, ale z řad učitelů bylo voláno především po zvětšení výměry pozemků statků a po jejich dostatečném vybavení živým a mrtvým inventářem. Anketa si také všímala zlepšení správy a organizace hospodářství statků.³

Pokud měly statky zemědělských škol sloužit k výchově a vzdělání budoucích odborníků pro naše zemědělství, bylo nutné provést u nich zásadní změny, které by odpovídaly rozvoji zemědělské výroby státu.

Hlavním nedostatkem středních zemědělských škol a jejich statků po roce 1945 byla malá výměra pozemků, jejich značná roztržštěnost a vzdálenost od školy. Budovy statků měly ve většině případů nevyhovující stav. Bylo zapotřebí obnovit a doplnit mrtvý inventář za účelem mechanizace provozu statků. Dalším nedostatkem, který bylo nutné vyřešit, byla u nás nejednotná organizace tehdejšího zemědělského školství a školních statků. Jako prvořadý úkol se proto jevil postátnění středních zemědělských škol a jejich statků. V tomto ohledu došlo 24. července 1945 k vydání usnesení vlády týkající se postátnění zemědělských škol, které však pro odpor Zemského národního výboru v Praze nebylo provedeno. Skutečné postátnění zemědělských škol a jejich statků se realizovalo až v roce 1948 v souvislosti s vydáním zákona o základní úpravě jednotného školství.⁴

Správu školních statků v nejvyšší instanci vykonávalo v roce 1945 ministerstvo zemědělství, ale ještě v témže roce byla převedena z jeho působnosti na ministerstvo školství a osvěty. V nižší instanci podléhaly školní statky zemědělských škol podniku Školní statky zemědělských škol a výzkumných ústavů zemědělských, který vykonával tuto činnost již za předmnichovské republiky. Podnik Školní statky zemědělských škol a výzkumných ústavů zemědělských byl zrušen na základě vydání vládního usnesení č. 10/1946 Sb. z. a byl vytvořen nový podnik pod názvem „Školní statky zemědělských škol“, který na ministerstvu školství a osvěty tvořil samostatný odbor.

V roce 1946 obhospodařovaly školní statky 4 238 ha zemědělské půdy, z toho bylo 84,7 % vlastních pozemků, 8,3 % přidělené půdy a 7 % pronajaté anebo dané do bezplat-

ného užívání. Předpokládané náklady školních statků měly podle státního rozpočtu na rok 1946 činit 7 842 100 Kč, ale ve skutečnosti dosáhly 11 361 678 Kč. Jejich hospodaření skončilo za týž rok ztrátou 3 519 578,20 Kč.⁵

Školní statky měly nadále sloužit jako objekty pro účely vyučování studentů středních zemědělských škol, ale v rámci tzv. dvouletky byly zapojeny do zemědělského výrobního plánu, na jehož základě byly pro ně stanoveny závazné dodávkové povinnosti. Jestliže měly zvládnout vytčené úkoly, bylo zapotřebí zvětšit výměru jejich pozemků, vybavit je odpovídajícím inventářem, opravit anebo nově postavit chybějící hospodářské budovy a zajistit zemědělské odborníky pro jejich vedení. Tyto úkoly vyžadovaly v praxi nemalé investice. Aby se zvýšila plocha zemědělské půdy školních statků, byly jim přidělovány pozemky v rámci tzv. revize I. pozemkové reformy, a to buď jako pronájem anebo do tzv. „*nuceného pachtu*“ podle zákona č. 55/1947 Sb. V roce 1947 obhospodařoval podnik Státní statky zemědělských škol pozemky 56 školních statků přibližně o rozloze 5 255 ha, z toho vlastní půda tvořila 70,5 % a připachtované nebo tzv. bezplatně propůjčené do užívání bylo 29,5 %.⁶ Celková výměra zemědělské půdy statků se zvětšila ve srovnání s předchozím rokem téměř o 24 %.

Zemědělské školy a školní statky patřily až do roku 1950 po organizační stránce pod pravomoc ministerstva školství a osvěty. Na základě vládního usnesení č. 137/1950 Sb. z. byly z jeho jurisdikce vyčleněny a přeřazeny do kompetence ministerstva zemědělství, kde byly spravovány odborem zemědělských škol a školních statků.⁷ Ministerstvu školství byla ponechána pouze péče o všeobecně vzdělávací předměty a pedagogický dozor týkající se provozu zmíněných škol.⁸

Školní statky byly zařazeny mezi zemědělské podniky na základě dvouletého výrobního plánu v zemědělství, který jim určil také dodávkové povinnosti. O tom nejlépe informuje vládní nařízení z roku 1948 týkající se opatření ke zvýšení živočišné výroby v ČSR.⁹ Zmíněné vládní nařízení stanovilo, že školní statky musí vykrmit v roce 1949 5 000 kusů prasat. K zajištění tohoto úkolu bylo třeba provést adaptace stávajících a výstavbu nových budov u řady školních statků, zajistit vhodný chovný materiál a dostatečné množství krmiv. Finanční náklady na stavební úpravy a výstavbu nových budov statků měly činit 6 440 000 Kčs, dále bylo třeba zajistit 2 500 kusů selat, z krmiv 25 755 q brambor, 12 702 q krmného zelí, 554 q bílkovitého krmiva a 127 q dobytčí soli a navíc získat vhodné pracovní síly pro obsluhu prasat.¹⁰

Jak vypadalo plnění dodávek školních statků připadající na 1 ha zemědělské půdy pro veřejné zásobování v letech 1949 a 1950 je patrné z následující tabulky (pro srovnání jsou uváděna i čísla pro státní statky). Údaje u hovězího a vepřového masa jsou uváděny v kg živé váhy, u mléka v litrech a u vajec v kusech.¹¹

Tabulka č. 1

Druh výrobku	1949		1950	
	Školní statky	ČSS	Školní statky	ČSS
Hovězí maso	53,4	25,3	70,7	46,1
Vepřové maso	99,9	52,2	122,6	106,2
Mléko	420,1	179,3	596,7	245,5
Vejsce	20,0	6,1	49,7	18,3

Dodávky zemědělských produktů školních statků v obou létech, jak vyplývá z uvedené tabulky, převyšovaly takřka u všech kategorií dodávky státních statků. Náklady na zemědělskou výrobu u školních statků byly však v uvedené době vyšší, než tomu bylo u státních

statků, což je patrné z další tabulky porovnávající výnosy, náklady, ztráty a osobní náklady připadající na 1 ha u statků zemědělských škol a u tehdejších státních statků. (Údaje jsou uvedeny v Kčs na 1 ha zemědělské půdy).¹²

Tabulka č. 2

	1949		1950	
	Školní statky	ČSS	Školní statky	ČSS
Výnosy	13.175	13.674	15.737	12.373
Náklady	15.459	20.503	18.857	17.134
Ztráty	2.284	6.829	3.120	4.761
Osobní náklady	6.291	7.308	9.180	7.672

Výnosy u státních statků připadající na 1 ha zemědělské půdy byly v roce 1949 ve srovnání se školními statky o 3,79 % vyšší, celkové náklady o 32,63 % vyšší, celkové ztráty vyšší o 198,9 % a osobní náklady vyšší o 16,7 %. Následujícího roku se jevila situace již jinak. U státních statků se snížily výnosy, celkové náklady, ztráty a nepatrně vzrostly osobní náklady (o 4,98 %). U školních statků se zvedly ve srovnání se státními statky markantně výnosy, celkové náklady a osobní náklady. Výnosy byly větší o 19,44 % než v uplynulém roce, celkové náklady se zvýšily o 21,98 %, ztráty o 36,6 % a osobní náklady o 45,92 %. Porovnáme-li výnosy u školních statků v roce 1950 se státními statky, lze říci, že vzrostly o 27,19 %, celkové náklady o 10,06 % a osobní náklady o 19,66 %.

Vyšší náklady mezd připadající na 1 ha zemědělské půdy u školních statků ve srovnání se státními statky je možné částečně vysvětlit tím, že průměrná výměra půdy školních statků činila v průměru pouze 65 ha, takže nemohla být plně využita mechanizace v té míře jako u státních statků. Výnosy školních statků byly v roce 1950 vyšší v důsledku větší výroby, a to hlavně v živočišné produkci. Praxe studentů v rámci povinného vyučování nemohla přinést snížení mzdových nákladů, protože byla účelová a rozvržena tak, aby jednu třetinu vykonávali žáci na školních statcích, jednu třetinu v objektech státních statků a jednu třetinu v JZD. Příčiny ztrát pramenily z vysokých osobních nákladů, ale také z toho, že školní statky plnily úkoly z veřejného zájmu. V roce 1950 byly překročeny plánované dodávky v produkci vepřového masa o 118 %. Jejich velkovýkrmny, jako součást státního rozpočtu, nedostávaly v uvedených letech vyrovnávací doplatky ve výši cca 11,50 Kčs na 1 kg vepřového masa, jak tomu bylo u státních statků. Tyto doplatky měly činit v roce 1950 7 222 500 Kčs, o což by se byla snížila ztráta v hospodaření školních statků za uvedený rok. Výrobní plán v produkci prasat byl zvýšen statkům na rok 1951 na 715 000 kg, tedy o 26,26 % více než v roce 1950. Doplatky by u tohoto stavu činily 8 222 500 Kčs, ale školní statky jako rozpočtová organizace neměly na ně nárok. Obdobně tomu bylo také u kontingentu mléka. Na rok 1951 byl plán u mléka zvýšen statkům o 1 127 568 litrů. Toto množství zpeněžovaly v roce 1950 na volném trhu, což představovalo částku 4 510 272 Kčs, o kterou by se byla snížila rozpočtová ztráta.¹³

Školním statkům bylo nařízeno zakládat nové chmelnice, a to často i v oblastech, kde se před tím chmel nepěstoval. Rovněž značné náklady se vynakládaly na pokusnictví jak v rostlinné, tak i v živočišné výrobě.

Ztráta v hospodaření školních statků ve zmíněném časovém úseku nebyla důsledkem jejich vlastního špatného hospodaření, ale vyplývala především z plnění úkolů, uložených jim ve veřejném zájmu.

Další změny v organizaci zemědělského školství a školních statků přineslo vládní usnesení z roku 1952, které vytyčilo nové směrnice pro výchovu pracovníků v zemědělství.¹⁴

Správa zemědělských škol, školních statků a školních budov nadále příslušela ministerstvu zemědělství. Řízení zemědělských škol a školních statků v nižší instanci vykonávaly nově zřízené krajské správy školních statků a středisek pracujícího dorostu v zemědělství jako bezprostředně podřízené složky ministerstva zemědělství, které zahájily svoji činnost 8. prosince téhož roku. Převzaly odpovědnost za plnění dodávkových úkolů školních statků a kontrolovaly jejich veškerou činnost.¹⁵ Nová organizace zemědělských škol přinesla i změny v jejich názvech. Vyšší zemědělské školy byly přejmenovány na technické zemědělské školy.¹⁶ Pro zemědělské školy byly vypracovány nové učební plány a osnovy. Došlo k posílení jejich specializace a bylo rozšířeno praktické vyučování na školních statcích, jejichž výměra měla dosahovat 100–200 ha podle zmíněného vládního usnesení. Aby došlo k jeho naplnění, bylo projednáno v průběhu roku 1953 se Státními statky vyčlenění některých zemědělských objektů pro zřízení školních statků. Další objekty pro školní účely poskytla hlavní správa výzkumu a propagace na ministerstvu zemědělství, ministerstvo vnitra a ministerstvo zdravotnictví. V souvislosti s tímto opatřením byl také upraven plán výrobních a dodávkových úkolů školních statků na rok 1953. V krajích byly stanoveny dodávkové povinnosti pro některé statky neúměrně vysoké a statky proto žádaly snížení dodávek u mléka, masa a u dalších produktů. Výsledky hospodaření školních statků za uvedený rok byly velmi uspokojivé i přes změny, které proběhly v jejich organizaci. Zvýšily se průměrné hektarové výnosy zemědělských plodin ve srovnání s rokem 1952 a vzrostly stavy hospodářských zvířat. Dodávkové úkoly překročily školní statky u zrnin, chmelu, brambor, u jatečního dobytka a u vajec.

Převzetím nových objektů školními statky od 1. ledna 1954 došlo k vybavení dalších 11 zemědělských škol vlastními statky, jejichž výměra odpovídala usnesení vlády z roku 1952. Školní statky obhospodařovaly v roce 1954 celkem 28 680 ha půdy, z toho v českých krajích 20 168 ha (70,3 %) a na Slovensku 8 512 ha (29,7 %).¹⁷ Tato opatření směřovala k dalšímu rozvoji statků středních zemědělských škol.

Přes úspěchy, kterých dosáhlo zemědělské školství v tuto dobu, se projevila řada závad pramenících z části dané jeho rychlým růstem a z části ze situace v zemědělské výrobě. Školní statky byly vybaveny nedostatečně mechanizací, budovy byly zastaralé a nevyhovující, projevil se nedostatek učebnic v odborných předmětech a chyběli učitelé. Rozloha půdy školních statků vzrostla z původních 20–50 ha na 100–200 ha, ale hospodářské budovy a stájové prostory tomu neodpovídaly a zůstaly téměř nezměněny. Jako hlavní důvod se jevil především nedostatek finančních prostředků. Hlavní správa zemědělského školství na ministerstvu zemědělství byla nucena právě pro nedostatek peněz opatřovat pro zemědělské školy a školní statky již vyřazené stroje a zařízení od sběrných surovin, aby zajistila pro praxi žáků nejnutnější vybavení.¹⁸ Z těchto důvodů byly postupně zvyšovány investice pro zemědělské školy a školní statky, a proto vzrostla původní investiční kvóta v roce 1954 z 4 100 000 Kč na 7 774 000 Kč.

Rozpis plánu výroby a dodávek školních statků na rok 1955 zaznamenal narůst v chovu a dodávce prasat, ale i zvýšení v rostlinné výrobě. Při provedení rozboru úkolů školních statků stanovených plánem bylo konstatováno, že navrhovaným navýšením u jatečních prasat o 4 000 kusů, zvýšením dodávek u ječmene a u brambor je navrhovaný výrobní plán přetížen. Prostory pro ustájení prasat ve výkrmnách školních statků byly zcela zaplněny a na nové objekty chyběly peníze. Přetíženým provozem školních statků se zhoršovaly i jejich výsledky finančního hospodaření. Své produkty musely školní statky prodávat za stanovené výkupní ceny a krmiva nakupovat za ceny podstatně vyšší. Správa školních statků na ministerstvu zemědělství a některé zemědělské školy projevily snahy o úpravu výrobního plánu vzhledem ke svým možnostem.

Změny ve správě středních zemědělských škol a školních statků přinesl výnos ministerstva zemědělství a lesního hospodářství z roku 1956, který s účinností od 1. července téhož

roku zrušil dosavadní krajské správy školních statků a učňovských škol a jejich působnost byla přenesena na zemědělské správy krajských národních výborů od 1. ledna 1957.¹⁹ Na základě vládního usnesení č. 28/1956 Sb. z. a n. ze dne 4. července 1956 s účinností od 1. července téhož roku přešlo řízení zemědělského školství a školních statků z ministerstva zemědělství na ministerstvo školství.

Školní statky roku 1956 procházely obdobím stabilizace. Jejich stav co do počtu a co do výměry zemědělské půdy bylo tehdy možné považovat za ustálený. Těmto ukazatelům odpovídal i stanovený výrobní plán pro školní statky, který kladl důraz na zvyšování hektarových výnosů v rostlinné produkci, a to zejména na produkci krmných obilovin a krmných luštěnin a brambor vzhledem k nedostatku krmiv. Žádoucí bylo rovněž zlepšování agrotechniky.

Jak vypadalo plnění dodávkových úkolů školních statků v rostlinné výrobě u hlavních zemědělských plodin připadajících na 100 ha sklizňové plochy v letech 1953-1956, vysvětluje následující tabulka (údaje v procentech).²⁰

Tabulka č. 3

Plodina	1953	1954	1955	1956
Zrniny	113,0	94,3	113,6	126,4
Olejniny	63,8	52,3	102,3	124,0
Len	62,1	71,5	72,5	125,0
Cukrovka	84,0	100,2	112,6	76,0
Brambory	121,8	123,0	101,0	140,8
Chmel	121,0	85,9	102,2	77,0
Zelenina	104,6	100,5	117,9	115,5

Z přehledu, který tabulka obsahuje, vyplývá, že od roku 1955 stoupaly dodávky zrnin, olejnin, lnu, cukrovky a zeleniny. Roku 1956 se zvýšily dodávky u zrnin oproti uplynulému roku o 12,8 %, u olejnin o 21,7 %, u lnu o 52,5 % a u brambor o 39,8 %. Dodávky cukrovky a chmele v roce 1956 nedosahují úrovně z předchozích let. Dodávky u cukrovky se snížily ve srovnání s předchozím rokem o 36,6 % a dodávky u chmele o 25,2 %. Důvodem byla celková nízká výroba uvedených plodin. Výrobu a dodávky chmele snižovaly chmelnice umístěné na některých školních statcích v nechmelařských oblastech. U brambor, ač byly zvyšovány jejich osevní plochy, dodávky vzrostly, ve skutečnosti mohly být však mnohem větší, ale značnou část sklizně si ponechávaly statky ke krmným účelům.

V rostlinné výrobě si nejlépe vedl v pražském kraji školní statek v Kutné Hoře, který docílil vyšší hektarové výnosy u ječmene (přes 30 q/ha) a u ranných brambor (142,5 q/ha). V kraji České Budějovice dosáhl dobrých výsledků školní statek v Táboře, Písku a v Týně nad Vltavou. V kraji Pardubice měl vyšší hektarové výnosy u zemědělských plodin školní statek Zemědělské technické školy v Čáslavi a podobně tomu bylo i v dalších krajích.

S plněním plánu dodávek školních statků v roce 1956 úzce souvisela výroba a zásoby krmiv z vlastní produkce. Jaký byl stav zásob krmiv na 100 ha zemědělské půdy v jednotlivých letech, ukazuje tabulka na následující straně (údaje v q).²¹

Tabulka č. 4

Krmiva	1953	1954	1955	1956
Zrniny	105,8	145,1	157,9	173,2
Brambory	489,3	439,7	368,3	409,1
Krmné okopaniny	352,6	450,8	451,7	309,1
Siláž, píče a cukr. řízky	963,3	1,247,6	1,293,1	1,041,7
Seno	391,1	468,2	608,8	569
Krmná sláma	372	413,1	452,7	447,8
Stelivová sláma	309,5	379	399,7	424,7

Vytváření vlastních zásob krmiv mělo v jednotlivých letech stoupající tendenci, což bylo nutné vzhledem ke zvyšování plánu v živočišné výrobě. Zásoby zrnin, siláže, píče, cukrovarských řízků, sena, krmné slámy a stelivové slámy během období 1953–1956 se rovnoměrně zvyšovaly. U brambor zásoby kolísaly, např. roku 1955 byly menší ve srovnání s rokem 1953 o 24,74 % a roku 1956 o 16,39 %. Nejvyšší stavy u zásob krmných okopanin byly v období 1954–1955 a v následujícím roce naopak klesly ve srovnání s rokem 1953 o 12,33 %. Příděly jadrných krmiv i brambor ze státního fondu se postupně rok od roku snižovaly. V roce 1955 získaly školní statky 164 070 q zrnin, následujícího roku 122 364 q (méně o 25,42 %) a v roce 1957 již jen 63 730 q (ve srovnání s rokem 1955 méně o 61,16 %). Obdobně tomu bylo také u přídělu brambor. Roku 1955 obdržely statky ze státního fondu 80 020 q brambor, v roce 1956 11 540 q (méně o 85,58 %) a v roce 1957 jen 9 350 q brambor (oproti roku 1955 méně o 88,32 %).²²

Plnění dodávek školních statků v živočišné produkci v letech 1953–1956 vypadalo následně. (Údaje jsou uvedeny v procentech).²³

Tabulka č. 5

Druh	1953	1954	1955	1956
Prasata	87,1	99,8	100,8	114,1
Skot	122,8	155,8	155,6	172,6
Telata	110,7	121,0	121,5	133,7
Ovce	138,6	152,1	182,3	507,7
Drůbež	109,3	159,3	191,5	221,8
Mléko	80,2	101,7	108,1	100,1
Vejce konzumní	77,4	107,3	118,1	123,4
Vejce násadová	93,0	80,6	100,4	132,1

Dodávky školních statků v živočišné výrobě měly ve všech kategoriích stoupající tendenci a plánované úkoly byly mnohonásobně překročeny.

Školní statky soustředily mimo již zmíněných úkolů také pozornost na množení osiva a sádě, aby mohly čerpat z vlastních zdrojů. Od roku 1953 byla uplatňována na jednotkách školních statků snaha o omezení množení osiv a sádí. Usměrnování bylo prý nezbytné vzhledem ke státnímu zemědělskému plánu, který tehdy sledoval jiné účely. Ke zlepšení došlo v roce 1956, kdy byly zřízeny na všech školních statcích semenářské dílce.

Jak bylo již zmíněno, školní statky se snažily vytvářet vlastní zásoby krmiv, které byly nezbytným předpokladem pro zdárný rozvoj živočišné výroby.

Ve stavech prasnic byl plán splněn v roce 1954 pouze na 86,5 % a roku 1956 na 88 %, což bylo snížení ve srovnání s rokem 1955 o 3,6 %. Nejnižší plnění plánu bylo zaznamenáno u krajů Ústí nad Labem, Liberec a Ostrava. U stavu krav se situace jevila podobně jako u prasnic. U statků došlo k likvidaci nakažených kusů dobytka, což mělo za následek nedostatek krav. U krajů Liberec, Zlín, Brno, Karlovy Vary, Ostrava a Ústí nad Labem se pohybovalo plnění plánu v rozmezí 76,1 %–99,7 %.²⁴ V praxi se projevil v období 1955 – 1956 pokles ve stavech dobytka. Toto snížení souviselo s vyčleněním tří školních statků (Janov, Nový Dvůr u Habrů a Zálezly-Nedražice), které byly jako nevyhovující zrušeny a převedeny do správy státních statků. Dalším důvodem byla postupná likvidace nákazy u stád, a to jak českých zemích, tak i na Slovensku.

Směrnice X. sjezdu KSČ a směrnice o druhém pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství v ČSR na léta 1956–1960 stanovily také rozvoj zemědělské výroby v našem státě. Na jejich základě byl sestaven výhledový plán pro další rozvoj zemědělské výroby školních statků, který stanovil a usměrnil jejich výrobní úkoly pro léta 1956–1960. V této době došlo k ustálení rozlohy jejich půdy, která se v celku nezvyšovala, jak bylo již zmíněno. Zvyšování rostlinné produkce se mělo provádět cestou zvyšování hektarových výnosů, tedy intenzivním hospodařením. Ve výhledovém plánu výroby pro školní statky do roku 1960 se počítalo s nárůstem u cukrovky a olejnin o více než 20 % ve srovnání s rokem 1956 a u krmných brambor o 21,5 %. Podle plánu živočišné výroby se měl zkvalitnit chov dobytka, který by byl postaven na vlastní krmivové základně.²⁵

Vývoj zemědělského středního školství a školních statků byl završen vydáním školského zákona v roce 1960, kterým byla realizována přestavba celého školství a tedy i zemědělského, a končí tak etapa rozvoje zemědělských škol a školních statků po roce 1945.

Nyní bych se ráda zaměřila na obnovu školních statků v poválečné době, rozvoj jejich hospodářství a ráda bych srovnala výsledky rostlinné a živočišné výroby, kterých dosáhly školní statky po roce 1945 s výsledky hospodářství školních statků ze třicátých let. Nejprve bych se zaměřila na příjmy, vydání a případně ztráty hospodaření statků za sledované období, jak bylo již zmíněno.

Školní statky se nacházely po druhé světové válce ve velice neutěšeném stavu a na obnovu jejich hospodářství bylo zapotřebí vynaložit nemalé investice. Jak vypadal vývoj příjmů, vydání, bohužel také ztrát hospodaření školních statků v ČSR a jejich postupný růst ukazuje následující tabulka.²⁶ Pro srovnání obsahuje také údaje pro školní statky z období první republiky. Údaje jsou uvedeny v Kčs.

Tabulka č. 6

	Příjem	Vydání	Rozdíl
1926	4,064.479	6,665.940	– 2,601.461
1927	4,366.400	5,466.890	– 1,100.490
1928	5,763.200	6,239.738	– 476.538
1929	6,622.310	6,502.310	+ 120.000
1930	6,767.093	6,848.574	+ 81.481
1931	6,639.800	6,782.700	+ 142.900
1935	15,612.400	15,544.800	+ 67.000
1936	15,962.100	15,894.500	+ 67.000
1946	4,322.501	7,842.100	– 3,519.599
1949	155,704.738	169,916.479	– 14,211.741
1950	158,110.433	175,110.433	-17,000.000
1954	1.832,440.000	3.111,955.000	– 1.279,515.000

Hospodaření školních statků vykazovalo v letech 1926–1928 ztrátu, ale v dalším období (léta 1929–1936) nebylo prodělečné. Po roce 1945 skončilo vždy ztrátou, protože statky byly v důsledku války značně poničené a na jejich obnovu bylo nezbytné vynaložit značné finanční prostředky. Dalším důvodem, proč prudce rostly výdaje školních statků vynakládané státem, bylo také to, že školní statky po roce 1945, sloužící sice studijním účelům zemědělských škol, byly ještě zapojeny na základě dvouletého výrobního plánu tehdejšího Československa do zemědělského výrobního plánu jako výrobní jednotky a byly jim proto ukládány závazné dodávkové povinnosti. Aby mohly plnit tyto úkoly, došlo proto ke zvětšení výměry jejich pozemků, byly postupně vybaveny odpovídajícím inventářem, opraveny a nově postaveny chybějící hospodářské budovy a byla také snaha zajistit zemědělské odborníky pro jejich vedení. Zemědělská výroba školních statků byla prováděna extenzivním způsobem a byla také velmi nákladná ve srovnání s tehdejšími státními statky.

Nyní bych se ráda zaměřila na vlastní hospodářství školních statků a provedla srovnání údajů týkajících se rostlinné výroby školních statků ze třicátých let s údaji s padesátých let.

Při sestavování osevních plánů školních statků se přihlíželo většinou k bonitě pozemků a místním klimatickým podmínkám. Jak vypadal poměr jednotlivých zemědělských plodin v osevních plánech školních hospodářství uvádí následující tabulka, jejíž údaje jsou v procentech. Pro srovnání je uveden i rok 1934.²⁷

Tabulka č. 7

Plodiny	1934	1953	1954	1955	1956
Obiloviny	49,8	43,3	44,2	42,8	42,3
Luštěniny	3,7	2,6	2,8	3,4	3,1
Technické plodiny	0,9	14,5	11,4	10,7	11
Okopaniny	16,2	15,3	14,6	13,8	14,5
Pícniny	24,7	24,3	27	29,3	29,1
Zelenina	0,7				
Ostatní plodiny	4				
Celkem	100	100	100	100	100

Podíl obilovin v osevních plánech školních statků v letech 1953–1956 poklesl ve srovnání s rokem 1934, a to v roce 1953 o 6,5 %, 1954 o 5,6 %, 1955 o 7 % a roku 1956 o 7,5 %. Také u luštěnin se snížil podíl v období 1953–1954 (1953 o 1,1 % a 1954 o 0,9 %), v roce 1955 zaznamenal vzestup o 0,6 % než tomu bylo v předcházejícím roce a snížení v dalším roce o 0,3 % než v uplynulém. Nejmarkantnější zvýšení podílu v osevních plánech v porovnání s obdobím předmnichovské republiky nastalo právě u technických plodin. V roce 1953 oproti roku 1934 se jejich zastoupení zvýšilo o 13,6 % a v dalším období se projevil u nich pokles o 3,1 %. U okopanin došlo v padesátých letech ve srovnání s předchozí dobou k trvalému snížení, a to v roce 1953 o 0,9 %, roku 1954 o další 0,7 % a v dalších podíl dále klesal. Plochy oseté pícninami měly naopak ve srovnání s okopaninami vzrůstající tendenci po celé sledované období. V roce 1953 byl zaznamenán proti roku 1934 nepatrný pokles, a to 0,4 %. Roku 1954 nastalo již zvýšení o 2,3 % ve srovnání s rokem 1934, v roce 1955 o 4,6 % a roku 1956 se projevil snížení proti předcházejícímu roku o 0,2 %.

O tom, jak vypadaly průměrné sklizně jednotlivých plodin z 1 ha orné půdy školních statků v letech 1953–1956 ve srovnání s předválečným obdobím vysvětluje následující tabulka. (Údaje jsou uvedeny v centech).²⁸

Tabulka č. 8

Plodina	Průměr z 30. let	1953	1954	1955	1956
Pšenice	42,44	38,84	33,64	44,26	40,62
Žito	23,10	20,04	20,70	24,23	25,65
Ječmen	26,22	33,70	38,33	41,50	40,73
Oves	22,58	20,82	26,76	29,03	27,82
Cukrovka	295,00	197,37	240,79	239,76	151,60
Brambory	150,00	156,33	163,95	156,60	189,25

U pšenice zaostávaly výnosy v letech 1953–1954 a 1956 za výnosem z 30. let a pouze v roce 1955 byl překročen o 4,3 %. U sklizní žita vypadala situace lépe. Pouze v období 1953–1954 byly výnosy nižší. V roce 1955 se zvýšily ve srovnání s průměrem z třicátých let o 4,9 % a roku 1956 o 11 %. Sklizeň ječmene byly po celé sledované období vyšší než průměrný výnos z 30. let. V roce 1955 dosáhly maximální úrovně z doby 1953–1956 a ve srovnání s třicátými lety vzrostly o 58,28 %. Výnosy u ova z let 1953–1956 stouply ve srovnání s prvorepublikánským průměrem kromě roku 1953, kdy sklizeň poklesly o 7,79 %. Sklizeň u cukrovky nebyly překročeny po celé sledované období, např. v roce 1956 byly nižší ve srovnání s předválečnou érou o 48,61 %. U brambor byly výnosy vyšší než průměrné sklizeň z třicátých let. Největší nárůst byl zaznamenán roku 1956 v porovnání s předchozí dobou, a to o 26,17 %.

Živočišná produkce školních statků byla po roce 1945 zaměřena na dodávky pro veřejné zásobování, a proto není možné provést srovnání stavu dobytka statků ve třicátých letech s dobou po 2. světové válce. Je možné vzájemně srovnat údaje o počtu dobytka statků zemědělských škol pouze v letech 1949–1950 a 1956. V roce 1949 připadalo v hospodářství školních statků průměrně 52,9 kusů skotu na 100 ha zemědělské půdy, roku 1950 64,6 kusů a roku 1956 pouze 56,7 kusů. Stav skotu v roce 1956 silně zaostává za stavem z roku 1950. Pokles počtu kusů u skotu byl způsoben likvidací stád z důvodu nakažlivých nemocí, kterými zvířata trpěla. Nahradit vzniklé ztráty rychleji nebylo v praxi možné.

Porovnat údaje s třicátých let s údaji po 2. světové válce v živočišné výrobě je možné provést u průměrné denní dojivosti krav nacházejících se v hospodářství školních statků, a to rok 1934 s léty 1949–1950 a 1953–1956, jak nastiňuje další tabulka (údaje jsou uvedeny v litrech).²⁹

Tabulka č. 9

Rok	1934	1949	1950	1953	1954	1955	1956
Dojivost	6,49	5,98	6,25	6,2	6,7	7,28	7,45

Srovnáme-li průměrnou denní dojivost krav, lze konstatovat, že v roce 1949 byla menší o 0,52 % než roku 1934, dalšího roku se sice zvýšila o 4,51 % než tomu bylo v předchozím roce. Stav z roku 1934 byl překročen až v roce 1954, a to o 3,23 %. V následujícím období měla dojivost již rostoucí tendenci. Nejnižší měly školní statky v Benešově nad Černou, Stěbořicích, České Lípě, Černíkovcích a Jánské.

Přírůstky u žirných prasat byly v letech 1953–1956 celkem uspokojivé a byla zaznamenána vzrůstající tendence. Průměrný denní přírůstek činil roku 1953 0,426 kg, roku 1954 0,463 kg, 1955 0,471 kg a v roce 1956 0,495 kg.³⁰

Střední zemědělské školy a školní statky prošly od roku 1945 do roku 1960 velmi složitým vývojem. V době předmnichovské republiky byly zázemím středních zemědělských

škol a byly využívány pouze k výuce studentů. Řada tehdejších zemědělských odborníků si byla vědoma, že *školní statky jako demonstrační školní hospodářství se nemohou řídit pouze jedinou zásadou, tj. zásadou bezohledné výnosovosti*.³¹ Po roce 1945 sloužily statky nejen studijním účelům, ale byly zapojeny do zemědělského výrobního plánu jako výrobní jednotky, pro něž byly stanoveny na základě tzv. dvouletky dodávkové povinnosti, což podmínilo i růst jejich zemědělské výroby. Srovnáme-li výsledky hospodářství školních statků ze třicátých let s obdobím po roce 1945, lze říci, že výnosy zemědělských plodin po 2. světové válce nedosahují výnosů z doby před 2. světovou válkou a teprve v letech 1953–1955 je zaznamenána úroveň ze třicátých let. Obdobně tomu bylo v živočišné produkci např. u denní dojivosti krav. Po roce 1945 bylo nezbytné sjednotit řízení a organizaci zemědělských škol a školních statků. Odstranit ji bylo možné pouze postátněním středních zemědělských škol a školních statků, což se podařilo realizovat až v roce 1948 v souvislosti s vydáním zákona o základní úpravě jednotného školství.³² Hospodářství školních statků, které bylo válkou značně poškozené, prošlo rozsáhlou obnovou, na kterou bylo nutné vynaložit značné investice.

V letech 1951–1955 se projevila řada zásadních změn ve vývoji zemědělských škol a školních statků. Podle vládního usnesení z roku 1952 byly provedeny úpravy zemědělského školství.³³ Projevilo se zvýšení plánu dodávkových úkolů statků, rozšíření rostlinné a živočišné výroby školních statků, ale objevily se také nedostatky. Pro zabezpečení dalšího růstu zemědělské produkce statků byla rozšířena výměra jejich pozemků, což se dělo převážně bez současného rozšiřování hospodářských budov. Rozšíření rostlinné a živočišné výroby školních statků vyžadovalo ustájovací prostory a vhodné hospodářské budovy, které byly na školních statcích nedostatečné anebo nevyhovující. Statky zaostávaly až do roku 1955 také v mechanizačním vybavení. Za tři roky – 1952–1954 bylo přiděleno pro všechny školy a školní statky v našem státě celkem 80 790 000 Kč na stavební investice a 21 093 000 Kč na stroje a zařízení.³⁴ Z toho připadlo pro školní statky na stavební investice 28 711 000 Kč a na stroje a zařízení 6 840 000 Kč.³⁵

V období 1956–1960 byla ukončena etapa rozvoje zemědělských škol a školních statků po roce 1945 a vydáním školského zákona v roce 1960 byla realizována přestavba celého školství ČSSR.

Poznámky:

- 1 Edvard Rejch: Zemědělské školství a vyučování v ČSR. Politika. Praha 1925, s. 88–113.
- 2 František Čvančara: Výsledky ankety o školních statcích a o praktickém výcviku žactva zemědělských škol. Školní statky a praktický výcvik žactva zemědělských škol. (Soubor přednášek a výsledků z ankety Čsl. akademie zemědělské konané péčí VI. odboru v Praze 7. května 1946. Praha 1947), s. 98–103.
- 3 Rudolf Adámek: Dnešní stav školních statků a praktických objektů zemědělských škol. Školní statky a praktický výcvik žactva zemědělských škol. (Soubor přednášek a výsledků z ankety Čsl. akademie zemědělské konané péčí VI. odboru v Praze 7. května 1946. Praha 1947), s. 7–22.
- 4 Zákon č. 95/1948 Sb. z.
- 5 SÚA Praha, fond Ministerstvo financí, Státní závěrečný účet republiky Československé za rok 1946. Praha 1949.
- 6 SÚA Praha, fond Ministerstvo zemědělství (dále jen MZ), odbor zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 7 Věstník ministerstva školství, věd a umění, ročník VI, 1950, sešit 33.
- 8 Zdeněk Černohorský: Čtvrtstoletí vývoje našeho socialistického zemědělského školství. Vědecké práce Zemědělského muzea, 17, 1978, s.198.
- 9 SÚA Praha, fond MZ, odbor zemědělských škol a školních statků, nezpracováno. Vládní nařízení z 26. 10. 1948 týkající se zvýšení živočišné výroby v ČSR.
- 10 SÚA Praha, fond MZ, odbor zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 11 SÚA Praha, fond MZ, sekretariát ministrů zemědělství, inv. č. 220, k. 412. Obě tabulky byly sestaveny na základě údajů obsažených v „Připomínkách Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného k hospodaření statků za uvedené období“.

- 12 Tamtéž
- 13 SÚA Praha, fond MZ, sekretariát ministrů zemědělství, inv. č. 220, k. 412.
- 14 Vládní usnesení č. 108/1952 Sb. z. z 23. prosince 1952 a vládní usnesení z 3. června téhož roku.
- 15 Výnos ministra zemědělství z 28. prosince 1952, č. j. 132.689-M/4-1952.
- 16 Zdeněk Černohorský: Dějiny zemědělského školství v Československu. Praha 1980, s. 161.
- 17 SÚA Praha, fond MZ, HS zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 18 SÚA Praha, fond MZ sekretariát ministrů zemědělství, inv. č. 220, k. 412.
- 19 Úřední list, 1956, částka 73, výnos ministerstva zemědělství a lesního hospodářství z 19. června 1956, č. j. 148.942/56-003.
- 19 SÚA Praha, fond MZ, sekretariát ministrů zemědělství, poklady pro schůzi vlády, inv. č. 86, k. 49.
- 20 SÚA Praha, fond MZ, HS zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 21 Tamtéž.
- 22 Tamtéž.
- 23 Tamtéž.
- 24 Tamtéž.
- 25 Tamtéž.
- 26 Tabulka byla sestavena na základě údajů obsažených v Rozpočtu republiky Československé, kapitola Ministerstvo zemědělství pro léta 1926–1936.
SÚA Praha, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků Praha, (dále ÚŘ SLS Praha) Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1926, inv. č. 711, k. 262.
SÚA Praha, fond ÚŘ SLS Praha, Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1927, inv. č. 711, k. 261.
SÚA Praha, fond ÚŘ SLS Praha, Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1928, inv. č. 711, k. 266.
SÚA Praha, fond ÚŘ SLS Praha, Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1929, inv. č. 711, k. 266.
SÚA Praha, fond ÚŘ SLS Praha, Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1930, inv. č. 711, k. 268.
SÚA Praha, fond ÚŘ SLS Praha, Rozpočet republiky Československé, podnik Státní lesy a statky, zemědělské školy a školní statky, rok 1931, inv. č. 711, k. 266.
Pro rok 1946 byla použita data ze Státního závěrečného účtu republiky Československé za rok 1946. SÚA Praha, Ministerstvo financí, Státní závěrečný účet republiky Československé za rok 1946, důvodová zpráva.
Údaje pro léta 1949–1950 byly převzaty z „Připomínek Zemědělského ústavu účetnicko-spravovédného k hospodaření školních statků zemědělských škol za léta 1949–1950“. SÚA Praha, fond MZ, sekretariát ministra zemědělství, inv. č. 220, k. 412.
- 27 Údaje pro rok 1934 byly převzaty z publikace Hospodářský rok 1934 školních statků státních a státem spravovaných zemědělských škol. Praha 1935. Ostatní data byla použita z komentáře k výhledovému plánu rozvoje zemědělské výroby pro léta 1956–1960. SÚA Praha, fond MZ, HS zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 28 SÚA Praha, fond MZ, HS zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 29 Tamtéž.
- 30 Tamtéž.
- 31 Edvard Reich: Zemědělské školství a vyučování v Č.S.R. Politika. Praha 1925, s. 103.
- 32 Zákon č. 95/1948 Sb. z.
- 33 Vládní usnesení č. 108/1952 Sb. z. z 23. prosince 1952 a vládní usnesení z 3. června 1952.
- 34 SÚA Praha, fond MZ, HS zemědělských škol a školních statků, nezpracováno.
- 35 Tamtéž.

School Farms of Secondary Schools of Agriculture in the Period of 1945–1960

Abstract

The author presents in her study the history of school farms of secondary schools of agriculture in 1945–1960. During the inter-war period, the school farms served solely as a teaching aid for the students of secondary schools of agriculture. As the wartime had damaged the economy of school farms, they had to be renewed in the period after 1945. Their renewal cost considerable amounts of financial resources. It was necessary to unify the organization and management of the agricultural schools and school farms. This reform took place in 1948 along with the passing of a law concerning the basic structure of a unified

school system. After the war, the school farms did not only serve the teaching purposes, but were also involved in the so-called Two Year Plan as production units with an obligation to supply certain amount of harvest. In the years 1951–1955, school farms underwent many substantial changes. In accordance with the government regulation of 1952, the system of agricultural education was reorganized. The supply obligations were increased, both vegetal production and animal husbandry were extended, but at the same time, many problems occurred. In the period of 1956–1960, the period of after-war reforms came to an end for the agricultural schools and their farms – legislature passed in 1960 meant complete reform of the whole educational system in the Czechoslovak Socialist Republic.

Poľnohospodárske a družstevné školstvo na Slovensku v 20. storočí (aplikácia na Ekonomickú univerzitu v Bratislave)

ELENA ŠÚBERTOVÁ

1. Obdobie založenia tradície vzdelávania poľnohospodárskych ekonómov 1952–1959

Fakulta výrobnno-ekonomická Vysokej školy ekonomickej (ďalej VŠE) bola založená v roku 1953. Jej hlavnou úlohou bolo pripravovať ekonómov na ekonomické funkcie v hlavných výrobných odvetviach národného hospodárstva – v priemysle a v poľnohospodárstve. Začiatkom 50. rokov bola založená na tejto fakulte Katedra ekonomiky poľnohospodárstva, ktorá gestorovala študijný odbor Ekonomika poľnohospodárstva. Medzi jej zakladateľov patrili: Ing. Anton Mališ, JUDr. Štefan Fišera, Ing. Juraj Bobaľa, Ing. Prokop Jurášek, Ing. Štefan Ďurina a doc. Félix Hutník. Prvým vedúcim katedry bol JUDr. Štefan Fišera. Prví absolventi – poľnohospodárski ekonómovia ukončili štúdium už v roku 1952.

Tabuľka 1. Prehľad o počtoch absolventov študijného odboru Ekonomika poľnohospodárstva na VŠE Bratislava od roku 1952 po rok 1959.

Rok	Ekonomika poľnohospodárstva		Absolventi spolu
	Denné štúdium	Štúdium popri zamestnaní	
1952	16	0	16
1953	21	0	21
1954	12	0	12
1955	0	0	0
1956	16	0	16
1957	10	1	11
1958	15	2	17
1959	12	7	19
spolu	102	10	112

2. Obdobie rozvoja vzdelávania poľnohospodárskych ekonómov 1960–1969

V septembri 1960 sa k Fakulte výrobnno-ekonomickej pričlenil študijný odbor ekonomika vnútorného obchodu a premenovala sa na Fakultu odvetvových ekonomík. V rokoch 1959-69 sa na študijnom odbore Ekonomika poľnohospodárstva priemerné počty študentov zdvojnásobili. K zakladateľskej generácii učiteľov pre poľnohospodárskych ekonómov pribudli ďalší vysokoškolskí pedagógovia: doc. Miroslav Grznár, doc. Pavol Ambroš, Ing. Elemír Líška, Ing. Alena Tršfanská, Ing. Júlia Vybíralová. Doc. Štefan Ďurina v tomto období založil Katedru poľnohospodárskej výroby. Vedúcim katedry bol najdlhšie doc. (neskôr profesor) Félix Hutník. V tomto období boli vydané okrem vysokoškolských skrípt aj monografie ako výsledok vedecko-výskumnej činnosti učiteľov katedry, napríklad:

- Jurášek Prokop: Ekonomika pestovania cukrovej repy. Bratislava: SVPL 1963
- Mališ Anton: Výpočet produktivity práce v poľnohospodárstve. Bratislava: SVPL 1964
- Bobaľa Juraj: Ekonomický rozbor efektívnosti výroby v JRD. Bratislava: SVPL 1964
- Hutník Félix: Ekonomika poľnohospodárstva a poľnohospodárskych podnikov. Bratislava: VPL 1965.

Tabuľka 2. Prehľad o počtoch absolventov študijného odboru Ekonomika poľnohospodárstva na VŠE Bratislava od roku 1960 po rok 1969.

Rok	Ekonomika poľnohospodárstva		Absolventi spolu
	Denné štúdium	Štúdium popri zamestnaní	
1960	14	7	21
1961	13	6	19
1962	15	8	23
1963	15	9	24
1964	16	14	30
1965	23	8	31
1966	35	21	56
1967	34	11	45
1968	24	24	48
1969	31	26	57
spolu	220	134	354

3. Obdobie zmien vo vzdelávaní poľnohospodárskych ekonómov 1970-1991

V roku 1969 sa z Fakulty odvetvových ekonomík vyčlenil študijný odbor ekonomika vnútorného obchodu a fakulta sa premenovala na Fakultu ekonomiky a riadenia výrobných odvetví (FERVO). Najdlhšie sa udržal študijný odbor Ekonomika poľnohospodárstva práve na FERVO VŠE v Bratislave.

V roku 1974 bola Katedra poľnohospodárskej výroby pričlenená ku Katedre ekonomiky a riadenia poľnohospodárstva. Vo vedení katedry sa postupne vystriedali: prof. Félix Hutník (1969–1971), prof. Štefan Fišera (1971–1974), doc. (neskôr profesor) Miroslav Grznár (1974–1986) a doc. Ľuboslav Szabo (1986–1990).

Katedra zabezpečovala množstvo odborných predmetov počnúc Technológiou rastlinnej a živočíšnej výroby, cez Organizáciu pracovných postupov, Ekonomiku poľnohospodárskeho podniku, Rozbory hospodárskej činnosti podniku, Ekonomiku poľnohospodárstva, po Hospodársku politiku v agrokomplexe. Ako výsledok vedecko-výskumnej práce pedagógov bola vydaná literatúra z problematiky poľnohospodárstva, napríklad:

- Hutník Félix: Kombinácia výrobných faktorov v poľnohospodárstve. Bratislava, Epa 1970
- Ambroš Pavol: Produkčné funkcie v ekonomike poľnohospodárskych podnikov. Bratislava: Príroda 1971
- Fišera Štefan: Výrobná štruktúra v poľnohospodárskych podnikoch. Bratislava: Príroda 1979
- Grznár Miroslav: Dlhodobé a strednodobé plánovanie v poľnohospodárstve. Bratislava: Príroda 1980.

Od školského roka 1974/75 sa uskutočnila obsahová prestavba štúdia, ktorá sa zároveň skrátila na 4 roky. Štvorročný variant štúdia sa uplatňoval až do školského roka 1990/91, keď sa prešlo na päťročný variant štúdia, lebo skrátená forma štúdia sa neosvedčila.

FERVO ukončilo až 1 135 absolventov, z toho 80 % na dennom štúdiu a 20 % na štúdiu popri zamestnaní.

Tabuľka 3. Prehľad o počtoch absolventov študijného odboru Ekonomika poľnohospodárstva na VŠE Bratislava od roku 1970 po rok 1991.

Rok	Ekonomika poľnohospodárstva		Absolventi spolu
	Denné štúdium	Štúdium popri zamestnaní	
1970	35	4	39
1971	33	7	40
1972	39	17	56
1973	40	5	45
1974	46	7	53
1975	50	8	58
1976	44	4	48
1977	41	8	49
1978	51	7	58
1979	37	0	37
1980	47	17	64
1981	48	14	62
1982	47	20	67
1983	44	9	53
1984	48	7	55
1985	39	22	61
1986	54	22	76
1987	28	11	39
1988	34	10	44
1989	43	3	46
1990	21	11	32
1991	40	13	53
spolu	909	226	1135

4. Obdobie zániku vzdelávania poľnohospodárskych ekonómov 1992-1994

V súlade s transformáciou Vysokej školy ekonomickej v Bratislave na Ekonomickú univerzitu v Bratislave v júli 1992 sa Fakulta ekonomiky a riadenia výrobných odvetví (FER-VO) premenovala na Fakultu podnikového manažmentu (FPM). Z Katedry ekonomiky a riadenia poľnohospodárstva sa vytvorila Katedra agropotravinárskeho podnikania, ktorá reagovala na aktuálne spoločenské požiadavky praxe vznikom nových predmetov, napríklad Podnikanie v agropotravinárstve, Svetové poľnohospodárstvo, Trh potravín a jeho fungovanie, Družstevné podnikanie a ďalšie predmety, ktoré neskôr zanikli alebo sa transformovali do všeobecnej „podoby“ napríklad z Plánovania v poľnohospodárstve vzniklo Firemné plánovanie. Uvedená katedra však zanikla začiatkom 90. rokov 20. storočia. Posledným vedúcim Katedry agropotravinárskeho podnikania bol profesor Félix Hutník. V školskom roku 1993/94 skončili štúdium aj poslední absolventi uvedeného študijného odboru.

Tabuľka 4. Prehľad o počtoch absolventov študijného odboru Ekonomika poľnohospodárstva na VŠE Bratislava od roku 1992 po rok 1994.

Rok	Ekonomika poľnohospodárstva		Absolventi spolu
	Denné štúdium	Štúdium popri zamestnaní	
1992	49	11	60
1993	48	8	56
1994	0	7	7
spolu	97	26	123

Pôvodná orientácia fakulty na ekonomiku a riadenie priemyslu a poľnohospodárstva sa postupne rozširovala a v súčasnosti sú výchovno-vzdelávacia a vedeckovýskumná činnosť fakulty orientované na manažment všetkých typov a veľkostí podnikov vo všetkých odvetviach a sektoroch ekonomiky.

T. č. sa na Fakulte podnikového manažmentu vyučujú tieto predmety z oblasti poľnohospodárstva a družstevníctva:

1. Podnikanie v agropotravinárstve, gestor je prof. Dr. h. c. Miroslav Grznár, DrSc.
2. Trh potravín a jeho fungovanie, gestor je prof. Dr. h. c. Miroslav Grznár, DrSc.
3. Svetové poľnohospodárstvo, gestor je prof. Ing. Prokop Jurášek, CSc.
4. Družstevné podnikanie, gestorka je doc. Ing. Elena Šúbertová, PhD.

Predmety sú zabezpečované vysokoškolskými učebnicami z oblasti agropotravinárstva a družstevníctva, ako aj z ďalších nadväzujúcich oblastí, napríklad:

- Jurášek Prokop: Svetové poľnohospodárstvo. Bratislava: AT publishing, 1 diel 1997, 2 diel 1998
- Szabo Luboslav: Rozhodovanie v podnikovom manažmente. Bratislava: Ekonóm 2001
- Grznár Miroslav et al.: Alena Tršňanská, Luboslav Szabo, Elena Šúbertová, Alžbeta Foltúnová, Júlia Vybíralová: Podnikanie v agropotravinárstve. Bratislava: Ekonóm 2002
- Šúbertová Elena: Družstevníctvo v procese globalizácie. Bratislava: KARTPRINT 2004.

Väčšina predmetov sa vyučuje v treťom ročníku na dennom štúdiu ako voliteľný, na štúdiu popri zamestnaní ako povinný a na bakalárskom štúdiu ako povinný predmet. Fakulta udržiava tradične veľmi dobré vzťahy so Slovenskou poľnohospodárskou univerzitou (ďalej SPU) v Nitre, napríklad vzájomným členstvom dekanov fakúlt vo Vedeckých radách fakúlt, účasťou na vedeckých konferenciách a podobne.

Záver

Vzdelávanie je veľmi významnou súčasťou rozvoja každej spoločnosti. Výchova odborníkov z oblasti agropotravinárstva a hlavne družstevníctva býva niekedy vo verejnosti podceňovaná. V hodnotenom období rokov 1952 až 1994 (resp. dodnes) mal relatívne malý kolektív jednej katedry na bývalej Vysokej škole ekonomickej (resp. Economickej univerzity) v Bratislave podstatný vplyv na formovanie viac ako 1 700 inžinierov študijného odboru Ekonomika poľnohospodárstva. To, že sa všetci absolventi úspešne uplatnili v hospodárskej a riadiacej praxi je najväčším ocenením práce uvedených vysokoškolských pedagógov. Víťazstvá a prehry školstva všeobecne, aj poľnohospodárskeho konkrétne, nie sú viditeľné hneď, ale s odstupom času. Preto nás teší, keď za nami prichádzajú aj po desiatkach rokov absolventi a hodnotia našu prácu pozitívne ako dobrý základ ich života a predpoklad ďalšieho hospodárskeho rozvoja nielen ich regiónov, ale spoločnosti ako celku.

Literatúra:

Kolektív: Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slovákceho muzea. Uherské Hradiště 7/2002. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 15.–16. 5. 2002.
Šúbertová, E. a kol.: Pamätnica Fakulty podnikového manažmentu Ekonomickej univerzity v Bratislave. Bratislava: Milan Štefanko – IRIS, 2003.

Agricultural and Cooperative Education in the 20th Century Slovakia

(Applied to the Bratislava University of Economics)

A b s t r a c t

It is not a widely known fact that in the period of 1952–1994, agriculture specialists and managers were also trained at the Bratislava Institute of Economics. They were trained in a program called Economics of Agriculture and graduated with the title of economics engineers. In the fifty years of the program's existence, the number of graduates reached 1724. They continued to pursue careers of agricultural companies' accounting managers or specialists at the Ministry of Agriculture. The actual education and training at the concerned institute can be divided into four development phases, according to the focus and name of the faculty concerned.

Vědecký výzkum, vzdělávání a kultura v zemědělských oblastech Bulharské republiky v období přechodu od totalitarismu k demokracii

STEFAN STEFANOV

Dříve, než přistoupíme k výše uvedeným problémům, zastavme se u pojmu „zemědělské oblasti“ a „vesnice“ jakožto základních termínů v období přechodu od totalitativní k demokracii, od plánovaného hospodářství k tržní ekonomice.

Podle příslušné bulharské normativní definice se jako zemědělské oblasti, označují „osídlené oblasti, na jejichž území není město s více než 30 000 obyvateli a hustota osídlení je nižší, než 150 obyvatel na čtvereční km“. Podle této definice zahrnují zemědělské oblasti celé území Bulharska s výjimkou 28 oblastních center a dalších pěti měst (Svištov, Gorna Orjachovica, Dupnica, Dimitrograd a Kazanlák). Jinak řečeno: z celkového počtu 263 katastrálních obcí v roce 2003 zahrnují zemědělské oblasti 90,371 km², čili 81,4 % z celkové rozlohy země s počtem obyvatelstva 3 612 974 osob, což představuje 43,6 % veškerého obyvatelstva Bulharska. Hustota osídlení v zemědělských oblastech je okolo 40 osob na čtvereční km při průměrném osídlení 74,6 osob na km² v zemi. Vesnice je definována jako osídlené místo, které má nutnou sociální a technickou infrastrukturu, a kde trvale žije obyvatelstvo.

Umístění člověka do centra rozvoje demokratické společnosti předpokládá rovnoprávnost a rovnocennost zemědělských oblastí a městských sídel, a to jak z hlediska ekonomického, tak i sociálního rozvoje. V podmínkách, kdy má v Bulharsku dominantní místo finanční rada, se bulharské zemědělství jako hlavní zdroj příjmů v zemědělských oblastech rozvíjí neuspokojivě.¹ Tempo růstu hrubého národního produktu (HNP) v agrárním sektoru v letech 1998–2002 činilo sotva 1 %. Podíl zemědělství na celkovém HNP v zemi klesl z 18,84 % na 12,5 %, ačkoliv v zemědělském sektoru pracuje 26,4 % aktivní pracovní síly. Zastávání zemědělské výroby v zemědělských oblastech by nebylo problémem, kdyby se zde místo zemědělství rozvíjela jiná odvětví, avšak tak tomu není. Vysoký podíl agrárního sektoru na celkové výrobě není ani tak důsledkem rozvoje zemědělství, jako spíše nedostatečnosti rozvoje jiných odvětví a vysoké míry nezaměstnanosti v zemědělských oblastech (nad 20 %). To je také důvod, proč se v posledních letech investuje do vědeckých metod rozvoje zemědělských oblastí a samotného zemědělství jakožto hlavního výrobního odvětví zemědělských regionů.

Vědecko-technická výzkumná činnost je zahrnuta do stovek projektů, které jsou financovány Národním centrem pro zemědělskou vědu (*Nacionalen centър za agrarni nauki* – NCAN) na základě dohod s jinými celostátními organizacemi a institucemi. Jsou to především selekční a biotechnologické výzkumy v oblasti rostlinné a živočišné výroby, půdoznalství, technologií použitelných v zemědělství, ochrany rostlin, veterinární medicíny, kriobiologie, výživy a ekonomiky zemědělství. Vědecko-technická asistence je prováděna odbornými grémii NCAN, zatímco konzultační činnost provádí Národní poradenská služba pro zemědělství (*Nacionalna služba za sãveti v zemedelieto* – NSSZ). V posledních letech se jejich činnost soustřeďuje především na objasňování podstaty plánu rozvoje zemědělství a zemědělských oblastí (*Nacionalen plan za razvitiie na zemedelieto i selskite rajoni* – NPRZSR) zemědělským producentům a obyvatelstvu venkova.

Zvyšování úrovně zemědělských oblastí vyžaduje kromě vědecko-technické pomoci také alternativní vzdělávání. Podle globálního indexu lidského rozvoje (ILR) programu

OSN se Bulharsko nachází na předním místě mezi středně rozvinutými zeměmi, za což vděčí především dobrým ukazatelům pokud jde o gramotnost. Tak např. index lidského rozvoje (ILR) je v Bulharsku v zásadě stejný jako ILR v České republice, ačkoliv podle všeobecných ukazatelů rozvoje se Česko nachází na 32. a Bulharsko na 57. místě. Nicméně je třeba říci, že celkově je obyvatelstvo na vesnici stále ještě málo zahrnuto do komplexního vzdělávacího systému v zemi, i když bylo nesporně dosaženo pozitivních výsledků v tomto směru. Ukazuje se, že na jedné straně má Bulharsko elitní školy, které vychovávají řešitele světových matematických olympiád, a na druhé straně školy s velmi nízkou úrovní výuky. Příliš malý rozsah a ne vždy schopnost konkurovat svou kvalitou vedou na vsi ke snížení ambic na vzdělání. Velmi často je porušena i vazba mezi vzděláním a trhem práce. V tomto smyslu jen velmi malá část bulharských dětí získává vzdělání, které by bylo spojeno s provozováním nějaké profese spjaté se zemědělstvím. Jen 3,8 % dětí na vesnici získává nějaké odborné vzdělání spojené se zemědělstvím, zatímco v celostátním průměru je to 4,4 %, v malých městech 6,3 % v malých městech a v Sofii 7,2 %. Pouze 9 % obyvatelstva na vesnici si přeje, aby jejich děti získaly vyšší vzdělání spojené se zemědělstvím, zatímco získat pro ně nějaké jiné vyšší vzdělání si přeje 25,9 %. Možnost realizovat se v agrárním sektoru není považována za osobní úspěch, ale za dočasné řešení, když není jiná práce. Tato tendence ignoruje fakt, že moderní zemědělství se bez odborníků neobejde. Obecně platí, že profesní vzdělávání je třeba specializovat regionálně. Aby toho bylo dosaženo, je nutno decentralizovat politiku regionálního rozvoje, která musí brát v úvahu místní potřebu vzdělání a jeho možnosti. Velmi důležité je, aby bylo provázáno profesní vzdělávání s místním a regionálním podnikáním, které může stimulovat zvyšování kvalifikace učňů a zlepšit jejich šance na uplatnění na trhu práce.

Navzdory tomu, co zde bylo řečeno, nelze nemít na paměti, že zemědělské školství má v Bulharsku prokazatelně své tradiční místo jak z hlediska systému vzdělávání, tak i vývoje hospodářského odvětví. V systému ministerstva zemědělství a lesnictví (*Ministerstvo na zemedelie i gorite* – MZG) vzniklo za posledních sto let okolo sta škol se třemi odbornými specializacemi: zemědělství, lesní hospodářství a těžba dřeva, potravinářský průmysl. V těchto školách se v uvedených odvětvích připravuje pro praktický život více než 30 000 studentů. V dubnu 2004 byly všechny někdejší střední technické a průmyslové odborné školy přejmenovány na odborná (profesní) gymnázia a odborná učiliště. Vedle tradičních odborností jako „zemědělec“, „farmář“, „mechanizátor“, „operátor“, „technolog“, se objevily i nové: „řezbář dřeva“, „restaurátor stylového nábytku“, „technolog farmaceutických a kosmetických výrobků“, „odborník pro rostlinnou agrochemii“, „vinař“, „provozovatel malého závodu“, „manažer v oblasti hotelových služeb“. Lze studovat obory jako „výsadba a udržování parků“, „sběr léčivých rostlin a jejich zpracování“, „agroturistika“ aj., které jsou spojeny s rozvojem zemědělských oblastí. Při otvírání nových oborů se stále více přihlíží k ekonomické a demografické situaci regionu, potřebám trhu a požadavkům studujících.

Stále více škol v systému ministerstva zemědělství a lesnictví (MZG) spolu se soukromými vyššími školami (např. Zemědělská vyšší škola v Plovdivu apod.) se zúčastňuje na programech, jako je Sokrates, Leonardo da Vinci, Phare, Krásné Bulharsko (*Krasiva Bălgarija*) aj. Vznikají také těsnější vazby mezi těmito školami a státním fondem pro zemědělství, resp. programem SAPARD s cílem finančně pomoci činnosti těchto škol.

Pro přechod od plánovaného hospodářství k tržnímu a od totalitního režimu k demokracii je důležitý program překonávání protikladu mezi venkovskou a městskou kulturou. Řešení tohoto problému má mimořádný význam pro další rozvoj zemědělských oblastí, a to i v souvislosti s budoucím členstvím Bulharska v EU. Představy o vesnici a způsobu života člověka v ní mohou přispět k vyrovnání rozdílů mezi venkovem a městem, ale mohou také naopak tyto rozdíly prohloubit a tím ztížit rozvoj společnosti jako celku.

Možná největším problémem vesnice je dnes přerušení vazeb s kořeny bulharského kulturního dědictví a jeho hodnotovým systémem. Selská kultura je dominantní částí bulharské národní identity. Na rozdíl od západní Evropy byla obec-vesnice základní územní jednotkou téměř až do konce 19. století. V období po osvobození i v meziválečném období (1878–1944²) bylo hodnocení kulturního významu vesnice značně polarizované. Na jedné straně byla označována za „kolébkku staletých lidových tradicí“, „ochránce mravů a pracovitosti“, „zdroj zdravých a nezníčitelných sil, které ochránily bulharský lid“. Na druhé straně byla ale vesnice považována za „prvobytné“, „zaostalé“ a „konservativní“ prostředí bránící modernizaci. Tato rozdílnost názorů na bulharskou vesnici a na člověka, který v ní žije, je patrná i dnes. Příčinou existence těchto názorů je i styl života na vesnici a v malých městech. Řada sociologických výzkumů ukazuje, že obyvatelé vesnice chápou práci v zemědělství spíše jako způsob života, než jako podnikatelskou a obchodní činnost. Pro vesnický styl života je charakterické takové rozdělení času, ve kterém prakticky nezbyvá místo pro sebevzdělávání, kulturu a záliby. To určuje životní rytmus, v němž opatřování potravin a potřeb pro každodenní život stojí na předním místě. Systematická péče o zdraví není pro vesnické lidi prioritou. Kulturní potřeby jsou uspokojovány produkty masové kultury, mezi kterými zaujímají přední místo tzv. mýdlové opery (nekonečné televizní seriály), televizní pořady a pop-folk. Tento životní styl lze částečně objasnit vyšším věkem obyvatel vesnice, ovšem mezi mladými lidmi na vsi jsou tendence k přijímání městského, „moderního“ způsobu kulturního vyžití. Samozřejmě, že mnoho charakteristických črt vesnického životního stylu je rozšířeno i mezi širokými vrstvami obyvatelstva měst, hlavně menších, což zavrhuje důvod k tomu, abychom hovořili obecně o „kultuře bídy“, která vytváří vědomí nižšího sociálního postavení a strategii pasivního přežívání.

Bez ohledu na to, co bylo řečeno, panuje názor, že vesničan-rolník je pracovitý, pohostinný, udržuje tradice a je často symbolem bulharských kořenů. V obecné rovině tyto skutečnosti vytvářejí z vesnice „muzeum přírody a tradičních bulharských hodnot“ kultivovaných klasičnou etnografií a romantickou literaturou. Taková národní charakteristika v sobě ovšem skrývá protiklad mezi městem a venkovem, neboť obyvatelé vesnice vidí sami sebe jako pracovité, jako symbol bulharských kořenů a svůj život jako „těžký“, zatímco pro obyvatele Sofie není taková charakteristika příliš přesvědčivá a jsou náchylní vidět život na vesnici spíše jako „zdravý“.

Celkově možno říci, že protiklad města a venkova je protikladem moderního a tradičního. Vesničan nemůže být moderní, ani kdyby chtěl, protože pojetí modernosti je spojeno především s městským způsobem života. Omezené možnosti vzájemného ovlivňování vesnické a městské kultury uzavírají do sebe a na vzájem tak oddělují oba hodnotové systémy a činí změnu nejen obtížnou, ale i nežádoucí. Ti, kteří se chtějí stát moderními, musejí prostě opustit vesnici, odkud – od té doby, co se objevila kabelová a satelitní televize – mizí i zbytky tam ještě existujících kulturních institucí.³

Závěrem můžeme říci, že emancipace vesnické kultury ve srovnání s kulturou městskou bude možná teprve tehdy, až jedna začne prostupovat druhou, místo aby byly v rozporu. K tomu může dojít, jestliže vesnický folklor opustí svůj muzeální charakter, a městská kultura, a především nové technologie, přiblíží život na vesnici současnosti. Alternativu v tomto směru dávají bulharské čítárny, které jsou centry městského typu s vysokým potenciálem i sociálně-kulturní identitou. Čítárny by mohly obrodit pozitivní vesnickou identitu a přinést na vesnici moderní kulturu, která byla doposud chápána jako něco, co je vlastní jen městu. Tímto způsobem by čítárny obnovily svou úlohu středisek osvěty, avšak s novými společenskými úkoly – s orientací na rozvoj komunity a její adaptaci do velké evropské rodiny.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámky:

- 1 Bulharské veřejné finance byly před pěti lety postaveny pod dozor mezinárodní finanční rady, složené ze zástupců hlavních věřitelů a ministerstva financí. Tato finanční rada (board) fakticky řídí bulharskou finanční politiku a nepřímo řídí i bulharský emisní ústav – Bulharskou národní banku. Účelem vzniku finanční rady bylo zastavení hyperinflace a stabilizace měn, což se skutečně podařilo – nový bulharský lev, který nahradil inflační měnu v poměru 1000 : 1, byl pevně svázán nejprve s německou markou a pak s eurem. Stabilizace byla ovšem provedena za cenu drastického škrcení veřejných výdajů – poznámka překladatel.
- 2 9. září 1944 se v Bulharsku dostala státním převratem k moci Vlastenecká fronta, politické uskupení s politickou dominancí komunistů mající plnou podporu SSSR. Uvedené datum je považováno za počátek komunistického režimu v Bulharsku, i když plný komunistický monopol byl nastolen až na podzim roku 1947 – pozn. překladatel.
- 3 Autor má na mysli především tzv. čítárny (*čítališta*), osvětové kluby spojené s malými knihovnami. Tyto instituce se na bulharské vesnici rozšířily již v době národního obrození v 19. století. Porovnej i další autorův text. Pozn. překladatel.
- 4 Rozumí se ve smyslu „celostátní“ – pozn. překladatel.

Literatura:

Programa na OON za razvitie [Program OSN pro rozvoj], Sofia 2004, Nacionalen doklad za razvitetoto na čoveka. Selskite rajoni: preodoljavane na neravnopostavenoto razvitiie [Národní referát o rozvoji člověka. Zemědělské oblasti: překonávání nerovnoměrného rozvoje]., MZG – Agraren doklad – 2002, Nacionalen doklad za razvitiie na zemedelieto i selskite rajoni (2000–2006) priet ot Ministerskija šavet na R. Bălgarija prez 1999 g. i ot Evrop. Komisija prez 2000 g. i notificiran ot stranite-členki na ES [Národní referát o rozvoji zemědělství i zemědělských oblastí (2000–2006) schválený vládou Bulharské republiky v roce 1999, přijatý Evropskou komisí v roce 2000 a akceptovaný zeměmi EU].

Scientific Assistance, Education and Culture in the Rural Regions of the Republic of Bulgaria During the Period Transfer from the Totalitarian Regime to Democracy

Abstract

According to the Bulgarian classification, the regions with the density of population under 150 inhabitants on 1 square kilometre and no city with more than 30 000 inhabitants are considered to be the so-called rural regions. There were 263 borrows in Bulgaria in 1993 but only 33 of them with more than 30 000 inhabitants. Thus, in Bulgaria the rural regions cover 90 371 square kilometres (81,4% of the state territory) with 3 612 974 inhabitants (43,6% of the total population of Bulgaria). The rural regions in Bulgaria were severely hit by the transformation of economy in the 1990s and especially by the budget restrictions imposed as the result of the control of Bulgarian finances by the international banks (the so-called *board*). Despite the fact that the rural life was always more difficult than the urban life, the Bulgarian village was traditionally considered to be the source of Bulgarian national culture and identity. Folklore was considered to be the typical example of Bulgarian culture. Today, however, the people in the rural areas would like to live on the same level and in the same way as do people in the cities. Of course, this is difficult to achieve. The possibilities of modern cultural life of the urban type are very limited in the rural areas and the possibilities for adequate further higher education are also not sufficient. There are now hundreds scientific projects, partly financed by international funds and organisations, which try to study the situation in the rural areas and to propose the solution for their further development. It is necessary, however, to look for new alternatives. The traditional reading rooms (*čítališta*) which have the long tradition in the Bulgarian villages could serve as the modern cultural and education centres. They could also play the new role in spreading of scientific development in the countryside.

(Translated from Bulgarian by Jan Rychlík)

Výuka rurální sociologie v českých zemích ve 20. století

VĚRA MAJEROVÁ

Za oficiální vznik rurální sociologie je pokládán rok 1908, kdy se v souvislosti s osídlovacími a dosídlovacími programy americké vlády objevuje potřeba mapovat venkovský život a vytvářet podmínky pro stabilizaci venkovského osídlení. Pro svůj praktický význam se rurální sociologie stala předmětem výuky na většině vysokých zemědělských škol v USA. Byla ovlivňována evropskými vzory, naopak americké zkušenosti se zpětně promítaly do vývoje evropské sociologie.

Učebnice rurální sociologie J. Gilletta byla v Československu přeložena a vydána již v r. 1928, tj. pouze 6 let po prvním vydání v Severní Dakotě. Ačkoliv by se zdálo, že československý venkov nemůže mít se Severní Dakotou mnoho společného, některé kapitoly byly i pro něj aktuální: např. Zemědělci a hospodářský boj, Obchod se zemědělskými výrobky a družstevnictví, Řízení zemědělského podniku, Venkovský pokrok, Péče o místní venkovské vůdce, Mírnění venkovské osamělosti, Společenská výstavba skupiny apod.¹

V období první republiky nebyla v Československu sociologie venkova rozvíjena samostatně, jako aplikovaná disciplína, ale měla své pevné místo v rámci obecné sociologie. Odborné zaměření prvního i druhého československého prezidenta dávalo společenským vědám dostatečný prostor, který byl plně využíván. Silná pozice agrární strany a obtížné první roky budování státu zdůrazňovaly nutnost posílení zemědělství jako důležitého odvětví národního hospodářství. Znalost podmínek venkovského života a předpokladů rozvoje zemědělského závodu byly považovány za nezbytnou součást vědeckého poznání.

Mnozí sociologové, ale zároveň i historici, ekonomové, politici a novináři, svou pozornost zaměřovali na venkov. Objevovала se potřeba pravdivosti a přesnosti získaných údajů, která souvisela do značné míry s aktuálním stavem metod a technik empirického výzkumu. Bylo zřejmé, má-li se sociologie prosadit a udržet jako společensky užitečná věda, musí mít empirický charakter a přinášet společensky využitelné poznatky. Proto se pro přesný popis sociální skutečnosti začíná prosazovat termín „sociografie“.

Jeden z našich nejvýznamnějších sociologů meziválečného období Inocenc Arnošt Bláha vysvětluje vztah sociografie a empirické sociologie tak, že sociologie nemůže být jiná než empirická. Termín sociografie proto považuje za nadbytečný. Avšak chce-li být sociologie vědou obecnou, musí od empiricky zjištěných a odpozorovaných dat vystoupit k vyvození svých teoretických obecností, od myšlení popisného k myšlení vědeckému, k myšlení explikativnímu.

V období mezi dvěma světovými válkami se sociologie jako obor přednášela na filosofické fakultě v Praze (B. Foustka, J. Král), v Brně (I. A. Bláha) a v Bratislavě (A. Štefánek) a jako pomocný obor na řadě dalších vysokých škol. Vznikly i dva sociologické časopisy „Sociologická revue“ (1930) a „Sociální problémy“ (1931). Diferenciací vědecké práce a vytvářením nových badatelských center se zřetelně projevuje orientace na empirickou sociologii, a tedy i na výzkumnou práci, což dokládá řada publikovaných studií z tohoto období. Určitá rozdílnost empirického zaměření mezi českými a slovenskými sociology (kteří byli v mnohem horší institucionální situaci) se projevovala v tom, že slovenská sociologie, ve výuce i výzkumu, obsahovala osvětové prvky, prvky upevňování národní vzdělanosti a posilování vlastenectví. Popis a poznání slovenské společnosti (jako společnosti národní) se jevilo zcela prvořadým úkolem, ke kterému se připojovali i někteří sociologové čeští. Česká sociologie totiž měla mnohem méně národní charakter a orientovala se převážně na dílčí studie monografického typu.

Mezi českými a slovenskými sociology ovšem existovaly úzké vztahy, zejména mezi Štefánkem a „Brněnskou školou“. Projevovaly se v osobní i institucionální spolupráci, společné publikační a vědecké činnosti. Vysoká úroveň českých monografií tak mohla dávat podněty sociografickým studiím a vzájemná konfrontace obou napomáhala prohlubování metod co nejdokonalejšího poznání skutečných sociálních poměrů na vesnici. Metodologická podobnost monografie a sociografie byla nepopíratelná.

V roce 1924 byla založena Československá akademie zemědělská, která si vytkla za cíl rozvíjení problematiky společenské (ekonomické, politické, sociální a kulturní), jako podkladu pro ideologii agrární strany. Tím vzniklo také institucionální zázemí pro účast společensko-vědních pracovníků akademie a vysokých škol na mezinárodních akcích a mohli se stávat členy různých mezinárodních institucí. Věda se pozvolna zbavovala provincionální úrovně. Vedle německé odborné literatury se začala objevovat také francouzská, anglosaská a literatura slovanských zemí.

Poválečný vývoj sociologie venkova byl mnohem méně přímočarý a směřoval zpět k vědecké izolaci. O padesátých letech můžeme říci jen to, že sociologie byla, podobně jako další vědy, spíše nežádoucí a nerozvíjela se. Její obnova začíná až v první polovině let šedesátých. Tematicky se sociologie venkova zaměřovala na zkoumání základních strukturálních aspektů zemědělství zejména z hlediska funkčnosti socialistického velkovýrobního zemědělství. Vlastnická podstata zemědělských podniků nehrála již žádnou roli, soukromé hospodaření tvořilo nepatrnou část výrobní základny zemědělství, která byla převážně soustředěna ve dvou typech podniků – jednotných zemědělských družstvech a státních statcích. Zkoumány byly podmínky jejich funkčnosti, ekonomického a sociálního rozvoje.²

Výuka sociologie logicky postupovala stejnou cestou – od základních témat obecné sociologie (sociální struktury, sociální změny, sociální organizace apod.) směřovala ke komplexnějším pohledům na vývoj zemědělství i venkova. Jako hlavní koncepční myšlenka konce šedesátých, sedmdesátých a začátku osmdesátých let se prosazovalo „sbližování města a venkova“, která byla ovšem založena především na formulaci technického a technologického pokroku. Souběžně pokračovala snaha o rozvíjení metodologie empirických výzkumů.³

Zatímco výzkumně sociologie venkova existovala (byť v redukované podobě) i po sovětské okupaci v r. 1968, výuka nepokračovala. Zrušením katedry sociologie a historie venkova na VŠZ v Praze zůstal tento studijní směr jen nepatrně zastoupen v jiných studovaných předmětech. Sociologie venkova tematicky postupně splývala s disciplínami, k nimž byla účelově přiřezávána – s řízením, ekonomikou, psychologíí a dalšími. Mezinárodní spolupráce zcela absentovala a možnost studia zahraniční literatury byla omezena pouze na vybrané východní sousedy. Poznatky západní a zámořské sociologie venkova nebyly dostupné. Dovoz časopisů ani knih nebyl povolen, oficiálně z finančních, ve skutečnosti spíše z ideologických důvodů.

Vývoj po roce 1989 měl několik odlišných etap. V první etapě se hledaly souvislosti s vývojem před rokem 1968, shodná témata a použitelná východiska. Teprve postupně, v průběhu devadesátých let se výuka sociologie na VŠZ v Praze začíná vyhraňovat a oddělují se samostatné části společenské problematiky, které se sociologií venkova sice souvisejí, ale zasluhují si větší pozornosti a jsou dostatečně nosné – sociální ekologie, ekonomická sociologie, metodologie sociologického výzkumu, sociální politika orientovaná na venkov a další.

Vlastní obsah sociologie venkova se doplňuje a mění. Přibývají v ní kapitoly, které souvisejí se společenskými změnami české společnosti i připravovaným vstupem do EU, např. reforma veřejné správy, regionální rozvoj, rovnost příležitostí mužů a žen, změny v sociálních sítích a další. Sociologie venkova je v současné době živou disciplínou, která je schopna reagovat na další podněty, jichž bude nemálo. Do budoucna patří k důležitým

tématům rozvoj evropského venkova, soužití s imigranty, postoje vůči uprchlíkům, jiným etnikům, menšinám, seniorům, vývoj občanské a multikulturní společnosti, způsob spolupráce se členskými i nečlenskými zeměmi EU a další.

Vzhledem k tomu, že sociologie venkova má ve výuce i výzkumu poměrně dlouhou tradici a historicky vzniklé mezery se postupně daří zaplňovat, zdá se, že bude i v blízké budoucnosti schopna reagovat na zásadní celospolečenské požadavky. Napomáhá tomu především skutečnost, že česká sociologie venkova je do evropských struktur již relativně pevně začleněna.

Poznámky:

- 1 Gillette, J. M.: Sociologie venkova. Nákladem Ústředního svazu agrárních akademiků, Praha 1928.
- 2 Zkoumání zemědělského podniku a jeho sociálního systému můžeme nalézt v pracích E. Horákové, H. Schimmerlinga, J. Vavříka, P. Kohna, F. Křenka, E. Němcové a dalších.
- 3 Podrobné informace o výsledcích empirických výzkumů lze nalézt v jednotlivých číslech časopisu Sociologie venkova a zemědělství.

Použitá literatura:

1. Charitonová, Věra: Některé otázky vztahu sociografie k sociální a kulturní problematice venkova (rigorózní práce), Filosofická fakulta UK, Praha 1975.
2. Galla, Karel: Vývojové tendence české sociologie. In: O koncepci dějin československé sociologie. Sborník materiálů ze symposia, Brno 19.–20. června 1967, Socialistická akademie Brno, 1968.
3. Gillette, J. M.: Sociologie venkova. Nákladem Ústředního svazu agrárních akademiků, Praha 1928.
4. Hodža, M.: Agrární demokracie v myšlenkových proudech současné doby, Praha 1930.
5. Křenek, F.: Sociologie zemědělského podniku, Institut pro vzdělávání pracovníků v zemědělství a výživě, Praha 1969.
6. Kutnar, F.: Generace Brázdy. Historický klub, Praha 1992.
7. Lom, F.: Vědeckotechnická revoluce v zemědělství. Historie a sociologie zemědělství. I.díl, Socialistická akademie, Praha 1969.
8. Majerová, V. a kol.: Sociologie venkova a zemědělství, ČZU, Praha 2000.
9. Štefánek, A.: Základy sociografie Slovenska. SAVU, Bratislava 1945.
10. Tauber, J. a kol.: Sociologie zemědělství a venkova I., II. (část všeobecná a speciální). Institut pro vzdělávání pracovníků v zemědělství a výživě, Praha 1968.
11. Tauber, J.: Příspěvek k historii čs. sociologie venkova. In: Historie české a slovenské sociologie venkova. Československá akademie zemědělská, Praha 1969.
12. Tauber, J.: Specifické důsledky vědeckotechnické revoluce v zemědělství a její společenské důsledky. Historie a sociologie zemědělství, I. díl, Socialistická akademie, Praha 1969.
13. Tauber, J.: Vznik sociologie venkova a zemědělství. In: O koncepci dějin československé sociologie. Sborník materiálů ze symposia, Brno 19.–20. června 1967, Socialistická akademie Brno, 1968
14. Václavů A.: O některých tendencích vývoje zemědělství, Historie a sociologie zemědělství, I. díl, Socialistická akademie, Praha 1969, str. 3.

Teaching Rural Sociology in the 20th Century Czech Lands

Abstract

The sub-field of sociology concerned with village and countryside had a practical focus since it first appeared in the United States. As much as it was influenced by European thought, it also inspired European sociologists back. After the formation of independent Czechoslovakia in 1918, rural sociology was not pursued as a separate discipline; rather it was conceived as an integral part of general sociology. In the era of the so-called First Republic (inter-war period), knowledge of village and its circumstances as well as the preconditions of agricultural enterprise growth were considered an indispensable part of scientific knowledge. In this period, sociology as a major specialization was lectured at the philosophical faculties in Prague (B. Foustka, J. Král), in Brno (A. Bláha) and in Bratislava (A. Štefánek). In addition, it was taught as an auxiliary or minor specialization at many other university-level schools. Two magazines on the subject appeared: “Sociologická revue” (“Sociological revue”) (1930), and “Sociální problémy” (“So-

cial Problems”) (1931). In 1924, the Czech Academy of Agriculture was established, goal of which was to research various issues (of economy, politics, social science and culture) for the purposes of Agrarian Party ideology refinement. The postwar development of rural sociology was much less straightforward and gradually leaned toward scientific isolation. Although the research in rural sociology continued even after the Soviet invasion in 1968 (albeit in a reduced state), the teaching was discontinued. The development after the revolution of 1989 consists of several different periods. In the first period, the connections and common ground with the years before 1968 were sought. The researchers were identifying issues that were still topical and theories that could be still applied. However, later on, rural sociology crystallizes as a field of its own and reflects topical social issues. The actual subject matter of rural sociology is revised and complemented with new knowledge. In the present time, the gaps created by the history are being filled in and Czech rural sociology is becoming an integral part of European scientific structures.

Tradice výuky sociologie venkova a zemědělství pro zemědělské inženýry v Brně

JANA ŠINDLÁŘOVÁ

Úvod

Příspěvek se zabývá třemi časovými úseky, v nichž se realizovala výuka sociologie venkova a zemědělství pro zemědělské inženýry v Brně.

Tyto etapy zahrnují období těsně před 2. světovou válkou a těsně po ní, dále období let 1965–1969 a konečně období od roku 1990 do současnosti. Za tato desetiletí se změnil nejen název Vysoké školy zemědělské na Mendelovu zemědělskou a lesnickou univerzitu, ale několikrát se změnil i název zmíněného výukového předmětu a rozsah jeho uplatnění na jednotlivých fakultách i statut povinného či volitelného předmětu. Tím spíše můžeme sledovat značné posuny v obsahovém zaměření i způsobu prezentace poznatků ve výuce. Ve všech třech obdobích se do nich promítaly dobově podmíněné představy o postavení venkova a zemědělství.

Období 1935–1948

Od začátku své existence (1919) Vysoká škola zemědělská v Brně umožňovala svým posluchačům získávat v menší či větší míře sociologické i sociálně ekonomické poznatky v rámci ekonomických předmětů. Obsahová blízkost sociální a ekonomické problematiky a prolínání s ní byly v té době obecnějším rysem řady publikací. Nepochybný byl v tomto směru vliv bližšího poznání americké rurální sociologie, např. po vydání Gillettovy učebnice *Sociologie venkova* v českém překladu F. Minstra a Václava Smetánky a s předmlouvou I. A. Bláhy (1928). Jiným významným faktorem, posilujícím pozitivní postoj brněnské vysokoškolské veřejnosti k přípravě zemědělských odborníků i prostřednictvím sociologických poznatků, mohl být i respekt k rozvíjející se autoritě skupiny sociologů na Masarykově univerzitě (známe je jako brněnskou sociologickou školu), jmenovitě k prof. Inocenci Arnoštu Bláhovi, který bývá považován za zakladatele české sociologie venkova (*Sociologie sedláka a dělníka*, 1925 a 1937).

Na těchto základech vykrystalizovala ve 30. letech 20. stol. na Vysoké škole zemědělské v Brně snaha koncipovat samostatný předmět s obsahem rurální sociologie.

Do této doby byly některé sociologické problémy tradovány v rámci zemědělské ekonomiky např. prof. PhDr. Karlem Holým, Ing. Dr. Edvardem Reichem a Ing. Františkem Lomem. Hlavní jednání o ustavení samostatného předmětu sociologie venkova proběhlo v roce 1935 a souviselo i s výběrem vhodného kmenového přednášejícího.

Tím se nakonec stal dr. Tomáš Čep, původně středoškolský profesor češtiny a filozofie (státní reálka v Brně) s velkým zájmem o národopisné studie a lidové kulturní tradice. Sociologii venkova přednášel již v rámci kurzů Svobodného učení selského (SUS) na Vyšší škole lidové pro venkov (v Brně 1922 a od r. 1927 ve Velkých Opatovicích). B. Pšír považuje (1968, s. 157) osnovu kurzu sociologie venkova z r. 1933 za podklad k přednáškovému působení na VŠZ v Brně. Čepovo pojetí vztahu obecné sociologie a sociologie venkova se shoduje s koncepcí Bláhovou a najdeme rovněž řadu společných rysů se zmíněnou učebnicí Gillettovou.

Jako habilitační spis předložil T. Čep práci *Životní spotřeba zemědělské rodiny* jako sociologický problém (SUS Brno 1934). Byla pozitivně hodnocena I. A. Bláhou a habilitační kolokvium se konalo 17. 6. 1935 na VŠZ v Brně. Z hlediska tématu tradic výuky

sociologie venkova je zajímavé, že Čepova připravená (ale nepřednesená) habilitační přednáška se týkala právě významu a nutnosti studia sociologie venkova na vysokých školách zemědělských.

Zařazení sociologie jako samostatného, ale pouze nepovinného, doporučeného předmětu, se realizovalo od školního roku 1935/36. S platností od téhož školního roku byl Tomáš Čep jmenován docentem pro obor sociologie venkova. Předcházela poměrně dlouhá a náročná korespondence a argumentace rektorátu VŠZ a Ministerstva školství a národní obrany (MŠANO) o potřebnosti a vhodnosti zařazení i názvu nového předmětu do výuky. Původní požadavek profesorského sboru VŠZ totiž zněl na obor obecná sociologie se zřetelem k sociologii venkova, což bylo odmítnuto jako omezující doložka. Další žádost o zavedení oboru obecné sociologie narazilo ze strany ministerstva na námitku, že takový předmět patří na filosofické fakulty. Profesor právních věd VŠZ v Brně JUDr. F. Bilovský byl pověřen odpovědí a v ní (zřejmě za obsahové pomoci dr. Tomáše Čepa) podrobně argumentuje o potřebě zařadit na příslušnou specifickou fakultu nebo školu takovou aplikovanou sociologii, která se zabývá nikoliv obecně společnostmi, ale některou ze stránek jejího života. S formálními problémy názvu nově zaváděného předmětu souvisí i otázka oboru habilitace dr. Čepa. VŠZ v Brně to vyřešila žádostí o uznání obou zmíněných oborů (obecná sociologie i sociologie venkova) s tím, že habilitační řízení i práce obsahovala obojí. Tomáš Čep se po těchto peripetích stal prvním „kmenovým“ učitelem VŠZ s kvalifikací pro sociologii venkova.

Budoucí ekonomové a lesníci měli možnost se zúčastnit poměrně rozsáhlé výuky sociologie venkova (Pšír, 1968:161):

1. Sociologie venkova I. Statika, pro posluchače III. roč., 2 hod. týdně v obou semestrech
2. Sociologie venkova II. Dynamika, pro posluchače IV. roč., 2 hod. týdně v obou semestrech
3. Sociologický výzkum venkova. Cvičení v rozsahu 2 hod. týdně v obou semestrech pro posluchače III. i IV. roč.

Koncepce předmětu však měla příležitost se rozvíjet pouze tři školní roky: 1935/36, 1936/37 a 1937/38 – do uzavření českých vysokých škol.

Podrobnější osnovy přednášek se v archivu VŠZ zachovaly až z r. 1945/46. Tematické zaměření svědčí o snaze vycházet z širokého a detailního poznání venkovského života a institucí, stejně jako práce v zemědělství. Sociologii přednášky orientují do rámce zemědělských věd a hlásí se k metodě kritického realismu.

Předválečná tradice výuky sociologie venkova v Brně tedy vyrostla v příznivém duchovním klimatu existence vyhraněné brněnské sociologické školy s profilující osobností evropského významu. I. A. Bláha byl inspirujícím činitelem pro řadu sociologických oborů a kromě již připomenutého díla Sociologie sedláka a dělníka i zakladatelem našeho monografického mezioborového studia vesnice (Velká n. Veličkou 1931, publ. 1932).

Po znovuotevření českých vysokých škol v r. 1945 se zdálo, že bude možno na vznikající tradici výuky sociologie venkova jako nedílné součásti vzdělávání zemědělských inženýrů navázat. Opakovala se zdlouhavá jednání s ministerstvem školství: týkala se žádosti vedení VŠZ o zřízení samostatné katedry sociologie venkova, o jmenování doc. Čepa profesorem a jeho pověření vedením nové katedry. Ministerstvo se však domnívalo, že zemědělské inženýry mají v Brně možnost navštěvovat přednášky ze sociologie na univerzitě i na technice, a proto není třeba zřizovat samostatnou katedru na VŠZ.

Odpověď, kterou vypracovala opět komise pod vedením prof. Bilovského (a za obsahové spolupráce doc. Čepa), byla v podobě usnesení přijata profesorským sborem 20. 11. 1946. Je to rozsáhlá argumentace potřebnosti sociologie venkova pro zemědělské inženýry a výklad předmětu, kterým se sociologie venkova zabývá. Z usnesení také vyplývá, že tuto

aplikovanou sociologickou disciplínu nemůže nahradit jinak zaměřená sociologická výuka obecná na jiných vysokých školách.

„Z povahy, metody a systému sociologie venkova vyplývá, že předmětem jejího bádání je venkov a sociální funkce venkovského lidu, který je převážně zemědělský. Přitom si všímá také města a městského lidu, pokud má vliv na venkov nebo zájmově souvisí s vesnicí a jejím lidem. Ústředním zájmem sociologie venkova je teoretické řešení sociálních problémů zemědělských a lesnických konkrétní metodou a se zřetelem k praxi.“ (Archiv VŠZ, cit. dle Pšír, B. 1968, s. 163.)

„Venkovský lid“ v naší současnosti jistě již není „převážně zemědělský“, uvedená i další argumentace usnesení profesorského sboru však nepozbyla svou váhu ani při dnešním pohledu:

„V zemědělské praxi, ve výzkumnictví, poradnictví, družstevnictví aj., všude narážíme na skutečnost, že zemědělství je těžkým sociálním problémem. Proto je nutné, aby posluchači zemědělských věd studovali sociologii venkova samostatně na své odborné vysoké škole. Sociologii venkova nutno považovat za hlediska sociálního za jednu ze základních disciplín věd zemědělských ...neboť z moderního hlediska není úkolem inženýra být pouze technikem, nýbrž jeho posláním je též tuto inženýrskotechnickou práci organizovat ze zřetele státního, sociálního, tedy sociologického... Inženýr jako sociální organizátor práce technické a ekonomické potřebuje k tomuto svému úkolu i náležité vzdělání sociologické v tom úseku sociálního života, jehož práce se týká. Pro inženýra, jehož posláním je venkov (agronom, lesník), je toho speciálního vzdělání sociologického tím více třeba, neboť venkov je zvlášť svébytnou oblastí sociologickou.“ (Ibid., str. 164)

Souhlas se zřízením samostatného ústavu sociologie venkova a s jmenováním doc. Čepa profesorem zmíněného oboru dalo ministerstvo k 6. 8. 1947. Vznikla tak první samostatná katedra sociologie venkova v českých zemích. Ve školním roce 1947/48 před sebou měla první a současně poslední rok své existence. Poněvadž se sociologie venkova stále vyučovala jako předmět doporučený, začalo se v květnu 1948 jednat o tom, aby se stala předmětem povinným a součástí druhé státní zkoušky. V rámci poúnorových reforem však byl předmět z výuky úplně vyrazen, obdobně jako jiné sociologické disciplíny na ostatních vysokých školách. Pokud se týká prof. Čepa, jeho politické postoje, odmítající socializaci zemědělství a hájící soukromé vlastnictví znamenaly jeho likvidaci vědeckou (byl na žádost rektorátu VŠZ v dubnu 1952 penzionován) i lidskou (byl vězněn v Leopoldově).

Pauza ve vzdělávání posluchačů VŠZ v oboru sociologie venkova trvala od 50. let 20. stol. až do poloviny let 60.

Období 1965–1969¹

V polovině 60. let 20. stol. začala nepříznivá věková a kvalifikační struktura pracovníků v zemědělství výrazně limitovat možnosti rozvoje tohoto odvětví. Řada výzkumů potvrdila nedostatek sociální kvalifikace absolventů pro vedení lidí. Rovněž společenské postavení a uplatnění pracovníků v zemědělství včetně zemědělské inteligence se stalo předmětem zájmu. Tato situace se podílela na příznivém klimatu k druhé etapě zavedení výuky sociologie venkova do přípravy zemědělských inženýrů. V r. 1965 byl zřízen Ústav, později Katedra sociologie vesnice a zemědělství. Termín „venkov“ v názvu byl politicky nežádoucí pro asociace s agrarismem.

Brněnská katedra úzce spolupracovala s pražskými sociology venkova a zemědělství. Bylo jejich zásluhou, že i v letech potlačování sociologie po únoru 1948 pokračovaly sociologické výzkumy aspoň v minimálních rozměrech a pod jinými názvy. Představitelem tohoto výzkumného úsilí byl prof. Jan Tauber, později první vedoucí sesterské sociologické katedry na VŠZ v Praze.

Brněnská katedra v čele s doc. Františkem Křenkem obhájila za krátkou dobu své existence několik závěrečných výzkumných zpráv, vydala jako kolektivní dílo dva rozsáhlejší

učební texty (1966 a 1968) ze sociologie vesnice a zemědělství (druhý už s názvem Sociologie zemědělství). Jedním z důležitých úkolů katedry bylo i zvýšení kvalifikace jejích členů se zaměřením na konkrétní obor rurální sociologie, poněvadž řada členů měla formální vzdělání v příbuzných oborech z důvodu neexistence studia sociologie u nás v období 1948–1965. Byla navázána spolupráce (výzkumy, oponentury, externí kandidatury, veřejné přednášky...) s Katedrou sociologie na Filosofické fakultě v Brně (vedoucí prof. J. Solář). Katedra vybudovala pro zlepšení informovanosti svých členů knihovnu, v níž dominovaly překlady stěžejních děl významných cizích sociologů převážně zprostředkované přes polské překlady.

Na VŠZ v Brně se postupně na konci 60. let 20. stol. výuka sociologie vesnice a zemědělství rozšířila jako povinný předmět v denním i dálkovém studiu na všechny fakulty VŠZ včetně veterinární, která byla v té době ještě součástí VŠZ. Sociologie byla zařazena i do studia postgraduálního. V opakovaných interních průzkumech byl předmět posluchači příznivě hodnocen. Jedna z cest zlepšení přípravy zemědělských inženýrů na praxi byla spatřována v postupném zvyšování hodinové dotace sociologické výuky.

Tematicky se během zmíněných čtyř let posunul větší důraz na problematiku tehdejšího zemědělského podniku (JZD a státních statků) a zahrnoval do značné míry problematiku pozdějšího předmětu Sociologie řízení a práce (v 90. letech). Posluchači se také seznámili se sociologickými přístupy k zemědělství (struktura pracovních sil, sociální stránky práce v zemědělství, význam kvalifikace v zemědělství, úloha zemědělství ve společnosti), se specifickými a v té době značně problematickými biosociálními skupinami v zemědělství a na vesnici (ženy, mládež) i se základními problémy životního stylu a kultury na vesnici a v zemědělství.

Obsahové zaměření tehdejší sociologie na VŠZ byla dáno rámcem a cíli socialistického zemědělství. Tato odlišná realita a ideologické hledisko vymezovaly poměrně minimální návaznost na předválečnou výuku, víceméně se posluchači setkali se sociologií reflektující soukromovlastnické vztahy v zemědělství pouze jako s historickým exkurzem do vývoje sociálně ekonomických a sociologických teorií a struktury obyvatel venkova a pracovníků v zemědělství.

Protože v té době byla sociologie vesnice a zemědělství jediným výukovým předmětem sociologického zaměření, musela současně podat posluchačům i základy obecné sociologické teorie a pojmů v míře dostačující pro porozumění probíraným tématům, stejně jako v hrubých rysech seznámit s metodami a technikami sociologického výzkumu. Svým pojetím tedy byl předmět do jisté míry encyklopedický a musel suplovat nedostatek sociálně psychologických, historických i demografických poznatků aspoň v nezbytné míře. Tento vlastně „z nouze“ vzniklý přístup však na druhé straně přinášel i určité výhody komplexního pohledu (celostního přístupu) na jednotlivá témata.

Od školního roku 1969/1970 byla zrušena výuka sociologie venkova a zemědělství v rámci „normalizace“, jako dostačující pro sociální kvalifikaci absolventů byly opět uznány tradiční marxistické disciplíny. Přes snahu zachránit katedru na VŠZ před likvidací poukazy na její odborné specializované zaměření a prokázanou potřebnost pro praxi byla katedra zrušena a její pracovníci dostali k 31. 12. 1969 výpověď. Tak i druhá etapa výuky sociologie pro zemědělské inženýry skončila další dvacetiletou přetřzkou.

Období současné od r. 1990

Obnovení a vlastně již třetí start výuky rurální sociologie na VŠZ v Brně znamenal letní semestr školního roku 1989/1990.

Organizačně patřila sociologie do rámce Provozně ekonomické fakulty a vznikla pod hlavičkou Katedry (později přejmenované jako všechny katedry na Ústav) sociologie řízení a psychologie práce (1990–1992) a pod vedením prof. Antonína Buriana.²

Zpočátku byl předmět Sociologie venkova vyučován jako povinný v denním studiu i ve studiu při zaměstnání na PEF a jako volitelný na ostatních fakultách. Dalšími sociologickými předměty byly Obecná sociologie a psychologie a Sociologie řízení a psychologie práce. V obou získávají posluchači znalosti, kterých mohou využít v sociologii venkova. Problémem byla v dalším období návaznost a časové přesuny v zařazení předmětů. Sociologie venkova se tak postupně dostala ze 4. ročníků do 2. ročníků.

Plný název i obsah tohoto předmětu je od začátku koncipován jako sociologie venkova i sociologie zemědělství. Značnou pozornost věnoval sociální problematice transformace zemědělství, hlavně v počátcích procesu. V dalších letech však obsahové zaměření předmětu vzalo v úvahu, že malá část absolventů PEF najde uplatnění ve sféře zemědělství, ale pro značnou část jich může být venkov sociálním prostorem, ve kterém žijí, měli by se umět orientovat, komunikovat a být úspěšní podle různých kritérií, ke kterým patří také tradičně schopnost jednat s lidmi, porozumět jim. Proto Ústav po několikaleté organizaci výuky předmětu „Kultura projevu“.

V dalším období se změnil předmět Sociologie venkova a zemědělství z povinného na volitelný a také se změnilo organizační začlenění ústavu, který byl nazván Ústav práva a sociologie (1993–1997) a zahrnoval Oddělení sociologie a psychologie, vedené opět prof. Burianem.³ Od r. 1990 až do této doby byla vypracována celá řada diplomových prací ze sociologie venkova – řada z nich se týkala transformačního procesu v zemědělství, privatizace na vesnici, monografických sociologických studií jednotlivých vesnic aj. Dále měli studenti celkem tři sociologické předměty během své výuky (sociologie řízení a psychologie práce, obecná sociologie a psychologie- povinné, sociologie venkova a zemědělství-volitelná). Ke konci tohoto období již byla připravovaná změna v koncepci studijních plánů a postupně došlo k oddělení sociologických předmětů od psychologických.

Zatím poslední organizační formou pro výuku sociologie venkova a zemědělství je od 1. 9. 1997 až dosud Ústav humanitních věd, vedený prof. Hubíkem. Předmětová skladba je velmi pestrá a odpovídá názvu ústavu, stejně tak zaměření jednotlivých členů ústavu. Ze sociologických předmětů zahrnuje povinnou Sociologii⁴ a volitelné Sociologii venkova a Regionální sociologii (od r. 2000).⁵ V r. 2000 skončila výuka předmětu Sociologie řízení a psychologie práce, jehož problematika byla již od r. 1997/98 zařazena do předmětu Sociologie. Sociologie venkova je volitelným předmětem i pro jiné fakulty MZLU.

V současné době si mohou studenti volit předmět Sociologie venkova v kterémkoliv ročníku a má rozsah 1 semestr (2 hod. přednášky a 2 hod. semináře). Zájem posluchačů o tento předmět se výrazně zvýšil po zavedení oboru Ekonomika zemědělství a potravinářství a v současné době převyšuje kapacitní možnosti ústavu, takže je registrace limitována.

Obsahově předmět těží z požadavku, aby posluchači předtím absolvovali předmět Sociologie, ale také z toho, že část sociálně ekologické problematiky převzal nový předmět Regionální sociologie. Pokud se týká forem výuky, odráží se zde obecný posun od klasické přednášky – monologu k důrazu na aktivní formy práce s posluchači. Ti zpracovávají několik samostatných úkolů, např. sociologickou charakteristiku vybrané obce, průzkum názorů na témata venkova aj.

Závěr

Srovnáme-li jednotlivé etapy prezentace sociologie venkova a zemědělství pro zemědělské inženýry, naskytá se otázka, zda vůbec je možno mluvit o tradici výuky tohoto předmětu na vysokém učení zemědělském (VŠZ, nyní MZLU) v Brně.

Mezi jednotlivými obdobími, kdy se předmět realizoval, byly značné přetržky: v současné době je vlastně ustaven po třetí během zhruba 60 let a byl vyučován tři roky v první etapě, čtyři a půl roku ve druhé etapě a nyní 14 let, tedy celkem něco přes jednu třetinu doby.

Ještě podstatnější námitka proti zdůraznění tradice spočívá v tom, že v důsledku radi-

kálních změn společenských poměrů ve 20. století nenavazují nebo v malé míře navazují jednotlivé ze tří etap výuky na sebe vzájemně.

Soukromá hospodářství první republiky s vlivem agrární strany, socialistické zemědělské podniky s vlivem komunistické ideologie a konečně transformace zemědělství, privatizace, obnova venkova s vlivem liberalizace společnosti vytvářejí naprosto odlišné společenské a politické poměry. Je jen logické, že předmětem zájmu sociologie venkova a zemědělství byly odlišné problémy, odpovídající době.

Posluchači pak mohou nabýt dojmu, že rurální sociologie předchozích období není použitelná a stává se z ní součást „historického přehledu“. Celosvětová obliba dějin věd a techniky však svědčí o významu znalostí o vývoji každé disciplíny.

Jednu historickou tradici však dokumentovat můžeme: v každé etapě se ukázala nutnost kompletování kvalifikace absolventů vysoké školy pro sociální problematiku (oblasti venkova, zemědělství...) – v každé z uvedených etap bylo toto opakovaně pocíťováno jako nedostatek a argument pro zavedení výuky aplikované sociologické disciplíny – sociologie venkova a zemědělství.

Poznámky:

- 1 Členy katedry ve větší části uvedeného období byli PhDr. Lubomír Slezák, CSc., PhDr. JUDr. Antonín Burian, CSc., PhDr. Zdeněk Tupý, CSc., JUDr. Jan Mládek, CSc., Ing. Věra Tauberová, CSc., Zdeněk Prudil, prom. ped., Jana Šindlářová, prom. hist. a Antonín Pavlín – technik (tituly u jmen vycházejí z tehdejšího stavu). Katedru vedl doc. dr. František Křenek, CSc.
- 2 Ve školním roce 1990/91 měl Ústav tři sociology (doc. JUDr. PhDr. Antonín Burian, JUDr. PhDr. Miloš Večeřa a PhDr. Jana Šindlářová), dva psychology (PhDr. Drahomíra Dlouhá a PhDr. Helena Pavlíčková) a jednu techničku pro výzkum (PhDr. Taťána Spáčilová).
- 3 Oddělení sociologie a psychologie mělo 2 sociology (prof. Burian a dr. Šindlářová) a 2 psychology (doc. Dlouhá a dr. Pavlíčková).
- 4 Přednášejícími předmětu byli prof. PhDr. Stanislav Hubík, CSc., doc. PhDr. Ing. Stanislav Ouroda, CSc., PhDr. Jana Šindlářová.
- 5 Garantem obou předmětů je PhDr. Jana Šindlářová.

Literatura:

- Archiv autorky – dokumenty Katedry sociologie vesnice a zemědělství 1965-69.
Archiv VŠZ v Brně, cit. dle Pšír, B. 1968.
Křenek, F. a kol., Sociologie zemědělství. VŠZ Brno 1968, 290 s.
Křenek, F. a kol., Úvod do sociologie vesnice a zemědělství, I, II. VŠZ Brno 1966, 378 s.
Křenek, F.–Pavlín, A.–Šindlářová, J., Společenské uplatnění a postavení zemědělských inženýrů. (Závěrečná zpráva výzkumného úkolu X-10-6/9.) VŠZ Brno, 1969, 65 s.
Pšír, B., O počátcích výuky sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Brně. Acta Univ. Agric. 1968, r. IV, řada D, spis č. 128, č. 2–3: 155-166.
Šindlářová, J., Sociologie venkova a zemědělství na VŠZ v Brně. Zemědělská ekonomika, 40, 1994, č. 5, s. 337-345.
Šindlářová, J., Sociologie venkova a zemědělství. Úvod do problematiky. VŠZ Brno, 1993, 64 s., ISBN 80-7157-067-2.

The Tradition of Rural Sociology Courses for Agricultural Engineers in Brno

Abstract

The article deals with three periods into which the teaching of rural sociology to future agricultural engineers in Brno could be divided. In each of these periods, it was necessary to justify the need and purpose of the classes on this rather specialized segment of sociology in the context of an agricultural university and to clarify its relation to social science in general.

For the first time, the subject of rural sociology was introduced into the curriculum in the academic year of 1935/36, with Tomáš Čep appointed as a lecturer. After the World War Two, teaching was com-

menced again. The first independent department of rural sociology was formed here during the academic year of 1947/48, but after the communist coup in 1948, the subject was dropped off the curriculum and Professor Čep was held a political prisoner in the Leopoldov prison.

The period between 1965–1969 represented the second phase in rural sociology teaching. This time around, the emphasis was placed upon the circumstances of agricultural mass production in socialism. Even this period ended for political reasons, at the beginning of the so-called “normalization” (following the Soviet invasion in 1968), when the subject was dropped off the curriculum again.

For the third time, rural sociology began to be taught in 1990. The focus and scope of this discipline changes again as a result of social, political and economic changes. These changes brought about new issues, such as social impact of agriculture transformation, privatization, efforts to re-establish the traditional function of village etc.

The conclusion of the article poses a question whether in the case of rural sociology we can still speak about tradition of teaching when there are long gaps between the individual phases and none of the phases is in its focus clearly connected with the others. However, it can be considered a tradition of some kind that the need to teach this subject arose repeatedly with the hope that applied sociology will help the school's graduates deal with the problems of practical life.

Zemědělský výzkum: tradice a inovace v sociologickém monografickém studiu venkova

HELENA HUDEČKOVÁ

Monografické studium venkovských lokalit představovalo a dosud představuje jedno z výrazných zaměření empirické rurální sociologie od jejího vzniku na začátku 20. století. Druhým důvodem, proč je mu věnována pozornost v tomto příspěvku, je skutečnost, že na jeho příkladu je možné dobře zobrazit vývoj české rurální sociologie. Ten se odvíjel na pozadí české sociologie obecně. Posledním důvodem volby právě tohoto tématu pro příspěvek na konferenci věnovanou zemědělskému školství, výzkumu a osvětě jako předpokladu hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, je více než třicetiletá výzkumná zkušenost autorky v oblasti rurální sociologie včetně participace na monografických studiích venkova v 90. letech 20. století.

Společenské vlivy a teoreticko-metodologická východiska monografického studia českého a moravského venkova

Stane-li se naším kritériem prostor, můžeme rozčlenit tři úrovně (nejširší až nejužší) společenských kontextů, které ovlivnily sociologické monografické studium venkova v našich zemích.

Nejširším kontextem je vznik rurální sociologie na přelomu 19. a 20. století v USA, spojovaný se dvěma důležitými akty. Jedním je užití pojmu „Rural Sociology“ profesorem C. R. Hendersonem při přednáškách na chicagské univerzitě (1894),¹ druhým aktem pak bylo zřízení „Commission for Country Life“ (1908) a její činnosti při sledování sociálních podmínek venkovského života v USA. Vzhledem k této institucionální podpoře se výrazně empiricky zaměřená rurální sociologie rozšířila do výuky na řadě amerických univerzit. Rovněž byla rozpracovávána metodologická orientace tzv. komunitních studií.² K tomu výrazně přispěly studie vesnických zemědělských společenství autorů W. H. Wilsona, C. J. Galpina,³ K. L. Butterfielda a dalších.

Základní, obecnou otázku rurální sociologie – „jaká je povaha venkovského sociálního lidského života“ zodpovídala zprvu americká rurální sociologie značně prakticistním a pragmatickým stylem. Ve specifickém americkém prostředí bylo snahou okamžitě přenášet výsledky do praxe a to prostřednictvím osídlovací a dosídlovací politiky. Tady se střetaly problémy nejméně dvojího druhu: sociokulturní (neboť šlo často o komunity s nedlouhou historií vlastního trvání) a socioekonomické (neboť tyto komunity byly okamžitě postaveny do střetu s rychle probíhající urbanizací a industrializací severoamerického kontinentu). Můžeme se dočíst, že převod výsledků komunitních studií do praxe byl dost problematický.

Ke konci 20. let 20. století pak vyšla základní díla zobecňující velké množství získaných poznatků včetně připojených metodologických principů. Za nejdůležitější pro rurální sociologii jsou považovány „Principles of Rural – Urban Sociology“ (P. A. Sorokin a C. C. Zimmerman, 1929), avšak poznamenejme, že již dříve vydal N. L. Sims „Elements of Rural Sociology“ (1928) a P. L. Vogt dokonce již v roce 1914 „Introduction to Rural Sociology“. Pro českou rurální sociologii je významné především první jmenované dílo a dále Gillettova do češtiny přeložená „Sociologie venkova“ (J. M. Gillette, 1928). Zmiňované ovlivnění českých autorů svými americkými kolegy bylo výrazné, zejména pokud jde o sociologickou empirickou metodu. Předmět studia – český a moravský venkov shledávají

jako velmi odlišný od „sociální skutečnosti, z níž jsou indukovány jejich (pozn. aut.: amerických kolegů) poznatky“ (Galla, 1939: 401). To, co je příznačné pro americký empiricismus a je shrnuto ve jmenovaném díle P. A. Sorokina a C.C. Zimmermana, rozděluje dvě české školy na poli rurální sociologie (jak dále uvidíme). Velmi stručně a zjednodušeně řečeno, jde o přítomnost hodnotících úsudků vcházejících do a vystupujících z empirického zkoumání venkovského sociálního lidského života. Američtí empirici 20.–30. let 20. století v oblasti rurální sociologie je odmítají připustit, neboť jsou spekulativní, nevědecké, neobjektivní. Tento vyhraněný empirismus (tj. empiricismus) však odmítali i někteří významní sociologové chicagské školy (např. F. Znaniecki a W. I. Thomas, kteří svým dílem „Polský sedlák v Evropě a Americe“ přispěli k rurální sociologii).

Prostorově bližším, druhým společenským kontextem a inspirativním zdrojem vývoje české rurální sociologie, speciálně pak monografického studia venkovských obcí v Evropě, jsou práce polské, francouzské a rumunské provenience.⁴ Opět můžeme říci, že sociální skutečnost českého venkova 30. let 20. století byla hospodářsky, politicky i sociokulturně odlišná od rumunského (hodně), polského (méně) a francouzského venkova (asi nejméně). Avšak metoda studia venkovských společenství rozpracovaná bukureštskou školou je tím hlavním inspirativním zdrojem, který ve své době (30. léta 20. století) překonával nedostatky empiricistně analyzujícího amerického přístupu, jenž postrádal jednotící hledisko. To napomáhá dospět k syntetizujícímu pohledu na pečlivě a bohatě analyzované strukturální prvky sledovaných sociálních útvarů.

Nejužším a zároveň nejbezprostřednějším kontextem, na který reagovala česká rurální sociologie včetně empiricky zaměřených monografických studií venkovských lokalit, je vývoj české obecné sociologie. V jedné z důležitých dimenzí českého kontextu má však rurální sociologie velkou přednost před jinými úsekovými sociologiemi, a to v pevné institucionální základně dané Československou akademií zemědělskou od roku 1924.⁵ Mezi jejími čelnými představiteli stáli vedle sebe vlivní čeští agrární politici a nejfundovanější rurální sociologové té doby, resp. odborníci v hraničních oborech mezi sociologií, ekonomikou, filozofií a historií. To vysvětluje vznik Ústřední komise pro sociologii venkova a dalších institutů s posláním rozvíjet tuto disciplínu buď přímo v rámci Československé akademie zemědělské, anebo v úzké součinnosti s ní.

My se více zaměříme na druhou z výše naznačených dimenzí, na teoretická východiska, jimiž se inspirovala česká sociologie včetně úsekové rurální sociologie. Jak dále uvidíme, českou sociologii první poloviny 20. století reprezentují dvě soupeřící školy⁶ – pražská a brněnská, přičemž obě se také věnují studiu venkovských společenství, resp. komunitním studiím.

Obě dvě školy vycházejí z Durkheimova odkazu k sociologii jako vědě o sociálních faktech a rozvíjejí jej v duchu strukturálně funkcionalistického přístupu, který obohacuje klasický pozitivismus o psychologizující prvky (ať již weberovské či sociálně interakcionistické provenience). Tento základní přístup krystalizuje v Masarykově kritickém realismu. Znamená to, že se čeští sociologové nechávají inspirovat objektivistickým paradigma-tem, deduktivní metodou a kladou důraz na ověřování předem připravených hypotéz pečlivým empirickým sledováním sociálních jevů jako sociálních faktů.

Pražská sociologická škola vykazuje výraznější inklinaci k novopozitivismu, především v tom aspektu, který má společný s americkým empiricismem – odmítání hodnotících soudů a přísné exaktizující přístup. Z hlediska zájmu o výzkum venkova je důležitý Z. Ullrich⁷ se svou studií publikovanou pouze v německém jazyce „Soziologische Studien zur Verstärkung der Prager Umgebung“ (1938). Objektem studie je pražské okolí (ne typický venkov, ale smíšené „rurbánní“ prostředí) a předmětem jeho vývoj ve směru k poměšťování. Ullrich navrhuje užití tzv. „komponentární metody“ a tou chce, v Paretově duchu, překonat dosavadní nedostatek empirického uchopení složitých (mnohofaktorově

souvztažných a poskládaných) sociálních jevů tak, aby po jejich analýze následoval potřebný syntetizující krok. Pozdější badatelé (Klofáč, Tlustý, 1959) upozorňují na to, že chybí-li jistý filozofický vhled (který nemůže mít empirickou podstatu), není možné uspořádat jednotlivé komponenty daného (každého složitého) sociálního jevu do takové struktury, která odlišuje úroveň „podstatnosti“, anebo aspoň objasňuje řetězení souvislostí mezi prvky struktury a tak směřuje k podstatě jevu. Nesporné je, že daným vyhraněným objektivistickým přístupem, který používal při empirickém studiu kombinování řady technik (studium dokumentů, dotazování, tzv. osobní reference), bylo přineseno nesmírně cenné a velké množství faktografického materiálu.

Brněnskou školu založil I. A. Bláha a spoluvytvářely ji nejméně dvě, spíše však tři generace jeho žáků (jmenujme aspoň dva z nich, významné pro rurální sociologii, T. Čepa a M. Hájka), což přineslo výsledek v typické odlišnosti od striktního objektivismu pražské sociologické školy. I. A. Bláha se otevřeně přihlašuje ke strukturalismu (tedy objektivismu), avšak poměrně silně ho oslovuje tzv. Thomasův teorém. Ten reprezentuje interakcionistické a interpretativistické postoje, a znamená tudíž odklon od objektivismu. Významy sociálních situací nejsou dány předem, vytvářejí je účastníci situací, situace jsou tedy relativní a srozumitelné jen za předpokladu tzv. reciprocity perspektiv (Velký sociologický slovník, 1996: 171). Potom platí, že sociální realita vyjadřující se v sociálních jevech je průnikem objektivních daností (strukturalistický přístup) a subjektivních interpretací (interpretativistický, humanistický přístup). I. A. Bláha ve zmíněných intencích pojímá společnost jako „svěbytnou nadsubjektivní a intersubjektivní realitu, jako systém systémů“ (Sedlák 1994: 93). Veden tímto stanoviskem, smiřujícím dvě rozdílná paradigmaty v sociologii – objektivistické s interpretativistickým, zapojuje do metody studia sociálních jevů jako sociálních faktů (dle E. Durkheima) svou speciální metodu sociální introspekce.

Ještě jeden aspekt bývá uváděn, jsou-li mezi sebou srovnávány pražská a brněnská sociologická škola. Přísný objektivismus, který tíhne k přesnému popisu prvků struktury sociální reality, vede autory pražské školy k akcentování sociální statiky, zatímco autoři brněnské školy, komponující do svých empirických studií více psychologických a etických prvků, více uplatňují sociálně dynamické pojetí.

V představeném společenském kontextu vedli svá monografická studia venkovských obcí čeští autoři před 2. světovou válkou. Vždy si v nich pokládali otázky – jaký je zásah venkovských komunit urbanizací; jak se projevují její dopady na hospodářský a sociální život lidí; jde o vývoj mající líc ve vzestupu, ale je případně tento vzestup následován nějakým ohrožením? Poslední otázka, resp. ta její část, která se týká případných negativních stránek urbanizace ovlivňujících sociální identitu a komunitní subkulturu, nebyla v daných studiích položena ani zodpovádána explicitně. Jen se občas vynořila v podtextu při úvahách do budoucna.

Nejnámější studie se prováděly ve 2. polovině 30. let – Hájkovy Neslovice, Bláhova Velká na Moravě, Severomoravské pohraničí, Vsacko, Moravské Kopanice, Gallova Dolní Roveň a Sány.

Dolní Roveň (1939)

Monografická studie této venkovské obce čítající (v roce 1930) 1081 obyvatele, vyšla knižně s podnázvem „Sociologický obraz české vesnice“. Je dodnes běžnému čtenáři nejdostupnější a známější se stala také z toho důvodu, že si vytkla nejen vědecký, ale i široký popularizační cíl. Její vydání Spolkem péče o blaho venkova bylo významně podpořeno vládními kruhy i vědeckými instituty.

Autor studie K. Galla byl žákem B. Foustky, přímého nástupce T. G. Masaryka na Univerzitě Karlově. Patřil tedy k pražské sociologické škole. Výzkum v Dolní Rovni probíhal souběžně s výzkumem poměšřování pražského okolí, který také prováděla skupina

výzkumníků pražské sociologické školy (pod vedením J. Krále, viz dříve jmenovaný Z. Ullrich). Gallova práce je však bližší brněnské škole – autor se ve Všeobecných poznámkách na konci publikace, které mají metodologický charakter, odvolává na Bláhův náčrt plánu pro výzkum Velké na Moravě, uveřejněný v Sociologické revui.⁸ Zároveň je známo, že K. Gallovi byla blízká i slovenská sociografická škola reprezentovaná A. Štefánkem.

Studie je členěna do čtyř základních oddílů – místo, člověk-obyvateľstvo, kulturní a osvětové poměry, všeobecné sociální poměry. Autor věrný Bláhově představě upozorňuje, že práce se odvíjela podle dvou os – geografické (ves) a demografické (obyvatelstvo) a sledovala sociologický vhléd jednak do sociální struktury obyvatelstva (včetně fenoménu selství) a jednak do institucionalizace společenského života v obci. Při tom obsahuje nejen statický, ale i „kinetický“ pohled. Úžeji pojatý kulturní život z hlediska etnografického pohledu zůstal stranou pozornosti pro nedostatek zkušeností týmu, který výzkum provedl.

Terénní práce započaly v roce 1931 a skoro celých pět let byla sbírána data kombinací technik studia dokumentů, pozorování, dotazování kvantitativního i kvalitativního typu. Připojené metodologické poznámky se věnují věčnému problému ověřování a kontroly dat, které probíhaly triangulací dotazovaných a triangulací technik. Také otázce možné generalizace výsledků výzkumu na úrovni typu-vesnice byla věnována metodologická poznámka. K. Galla uvádí, že typologizace, resp. kategorizace vsí, která by opravňovala výzkumníky k tomu, aby aplikovali výsledky monografického studia na určitý typ obce podle „podobnosti sociálních podmínek a poměrů“, konvenujících s „příbuzností přírodních poměrů a skladbou všech podstatných sociálních složek“, a zároveň s „umístěním v průsečíku stejných sociálních ploch, pokud jde o vnější vlivy“, ještě nebyla provedena (Galla 1939: 404).

Taková typologizace nebyla provedena dodnes a pravděpodobně nikdy provedena nebude. Jinak řečeno, pokud je a bude nějaká typologizace dále prováděna, nejde a pravděpodobně nepůjde o typologizaci s výše uvedeným sociologickým vhlédem, nýbrž jen s úžeji vymezeným vhlédem geograficko-demografického charakteru, pro který se snadněji najdou měřitelné a kvantifikovatelné ukazatele. Pro sociokulturní aspekty v pojetí monografických studií venkovských obcí se validní ukazatele hledají velmi těžko.

Poválečné sociologické monografické studium venkovských obcí (50.–80. léta)

V poválečném období zkomplikovala práce, které by bylo možné považovat za bázi monografického studia českých a moravských obcí, sociální změna 50. let 20. století. Mnoha vesnic se více či méně dotkly migrační vlny v důsledku jednak válečných a jednak kolektivizačních událostí. Pro „sociální podmínky a poměry“ (když dodržíme Gallův slovník) má takový faktor dopad působení nejméně v dvougeneračním, spíše však třígeneračním intervalu, pokud přemýšlíme o „sociálních podmínkách a poměrech ve smyslu ustálené sociální struktury obyvatelstva a usazené institucionalizace společenského života v obci“ (opět je použit Gallův slovník).

Do konce 60. let pokračovaly sociologické monografické studie venkovských obcí uvažovaného charakteru (např. F. Lom, J. Honcová), avšak věnovaly se přednostně průběhu kolektivizace (Honcová, Němcová 1999). Pozvolna přebíraly takové základní zaměření, které je možné označit jako „od vesnické komunity k zemědělskému (velkovýrobnímu) podniku – centru vesnického života“.⁹ Zpětný pohled dovoluje usoudit, že urbanizační a kolektivizační procesy působily často souběžně, jestliže zaměřujeme a chceme se vyrovnávat s již dříve položenou otázkou – jaké dopady má urbanizace (a od 50. let také kolektivizace) na sociální život venkovských komunit. S odkazem na analýzu, provedenou v habilitační práci autorky tohoto článku,¹⁰ lze krátce shrnout. Česká vesnice se pod vlivem modernizačního procesu z poměrně svébytného (co se týče vytváření a spotřeby materiál-

ních a duchovních statků) a homogenního „mikrokosmu“ v poměrně heterogenním „makrokosmu“ národní společnosti přetvářela do více heterogenního „mikrokosmu“ v homogenizujícím se „makrokosmu“ národní společnosti. Kolektivizací rušený základ venkovské kultury usnadnil rychlejší průnik modernizačních tendencí ve smyslu tendence globalizační. Homogenizace venkovského společenství do národní společnosti (a globální společnosti) pokročila o to více, že kolektivizace svou ideologií „odindividualizování“ potlačovala regionalizační aktivity, které vyvěrají z místní identity a zároveň ji zpětně upevňují. Přitom heterogenní „mikrokosmos“ venkovské komunity byl vystaven nabídce líbivých prvků městské kultury – konzumentství, volného času a pohodlí (Hudečková, 2001: 55–59).

Soudobé sociologické monografické studium venkovských obcí (od 90. let)¹¹

Posláním tohoto oddílu příspěvku není podrobný popis námi provedených monografických studií venkovských obcí v 90. letech, ani přehled o soudobých studiích daného typu jiných autorů. Cílem je přiblížit čtenářům (povětšinou nesociologům) východiska, která nás vedla k rozhodnutí použít monografickou proceduru při studiu sociální změny ve střední a východní Evropě v aplikaci na venkovské prostředí. Dále budou uvedeny základní otázky, které při tom byly položeny. Obsahem bude i srovnání, jak daleko navazujeme na tradici předválečných českých monografických studií venkovských obcí (neboť představují klasická díla) a v jakém duchu tuto tradici překračujeme.

a) Volba monografického studia

Nebyla to jen tradice předaná chicagskou školou a evropským sociologickým monografickým studiem venkovských obcí, která nás vedla k rozhodnutí použít monografickou proceduru při studiu soudobé sociální změny na českém a moravském venkově. Volba byla vedena především metodologickým odůvodněním, které se týká této procedury samotné, a také předmětu a objektu námi zamýšleného sociologického zkoumání.

Již bylo naznačeno, že předmětným zaměřením se stala sociální změna. Úhlem našeho pohledu nebylo zachytit ji jen v jejím „makrorozměru“, jak byla zamýšlena, připravována a kontrolována decizní sférou. Jako sociology nás více zajímaly její dopady a především reakce na ni v sociálním jednání aktérů-venkovanů (zvláště zřetel jsme přitom věnovali zemědělství). Základním sociálním útvarem, ve kterém tito aktéři vnímají, prožívají, interpretují a svým jednáním dotvářejí a přetvářejí institucionalizující se společenský pohyb (přicházející k nim z „makrosvěta“), je venkovská obec – jejich „mikrosvět“. Proto byla venkovská obec zvolena za základní objekt našeho studia. V ní se „makrosvět“ změny střetá s jejím „mikrosvětem“.¹²

Když jsme se soustředili na dotváření a přetváření („makrosvětem“ připravované a kontrolované) sociální změny v „mikrosvětech“ venkovského komunitního života, znamenalo to objevovat nové souvislosti, nepostupovat podle konceptů zakotvených v teoriích. Pouze si uvědomovat případné analogie (jako myšlenkové inspirace) s časově a prostorově jinými průběhy obdobných sociálních proměn, tedy základních přechodů moderních společností mezi institucionálními řády, které zasahují do všech makro- i mikroúrovň daných společností.

Ze shrnutí obou výše uvedených odstavců vyplývá, že jsme se soustředili na několik málo objektů a v nich jsme zkoumali velmi obsáhlý a hluboce zaměřený předmět. V takových případech je monografická procedura pravděpodobně ta nejlépe použitelná. Abychom získali co nejvalidnější (odpovídající skutečnosti) data, použili jsme tzv. triangulaci technik při jejich sběru (pozorování, dotazování a studium dokumentů v jejich základních variantách pro kvalitativní přístup, a také speciální techniky sběru biografii a studia životních drah) a triangulaci výzkumníků, kteří stále konfrontovali své interpretace shromažďovaných dat. Pokud to bylo metodologicky oprávněné a možné, byly (pro vybrané užší jevy

sledované sociální reality) užity i techniky typické pro kvantitativní výzkum (analýza statistických a dalších oficiálních dokumentů, dotazníková šetření).¹³

b) Základní otázky

Základní sociologickou otázkou, která platí pro venkov v soudobé společnosti obecně, jsme pro Českou republiku přizpůsobili – dává politicky proklamovaná a ekonomicky prosazovaná liberalizace šanci venkovu k jeho renesanci? Víme, že zodpovídání takové otázky vyžaduje dlouhodobou práci nejen sociologů, ale také historiků, ekonomů, politologů, urbanistů, etnologů, ekologů a případných dalších ruralisticky zaměřených odborníků.

Stanovili jsme si skromnější cíl pro empirické studium monografickou procedurou – upozorňovat na úskalí politického a ekonomického kontextu sociální změny probíhající ve venkovském prostředí České republiky, se zvláštním zřetelem k procesům privatizace a restrukturalizace zemědělství. Úskalí bylo uvažováno jako nekorespondence mezi institucionálně nastavenými parametry privatizace a restrukturalizace zemědělství a obecně proklamovaným úsilím o tzv. „rurální renesanci“, jak se uplatňuje v zemích západní Evropy. Znamená znovuobjevovat venkov jako sociální prostor, místo k životu, které plní sociální a ekologické funkce se stejnou důležitostí jako funkce ekonomické (jak je dnes obsaženo v globálním cíli Národního rozvojového plánu a platí také pro zemědělství – udržitelný rozvoj založený na konkurenceschopnosti).

Tři podřazené otázky pak tvořily hlavní myšlenková východiska našeho empirického studia:

- Jaké hlavní tendence ve vývoji zemědělství podporuje politicky a ekonomicky vytvářené klima v České republice a jak na ně reagují obyvatelé venkovských obcí?
- Jaké hlavní problémy vznikají v oblasti sociálních vztahů v zemědělství v souvislosti s privatizací zemědělského majetku a restrukturalizací forem podnikání a jak je obyvatelé venkovských obcí zvládají?
- Ohlížíme se více do minulosti, spíše myslíme na budoucnost, anebo nebereme čas v úvahu při vytváření scénáře sociální změny v českém zemědělství, a jak tento scénář (s ohledem na tradice a inovace) přetvářejí ti, jichž se uvažovaná změna týká?

Položené otázky naznačují a) potřebu respektovat historický přístup; b) soustředit se na rozbor soudobé společenské situace a postavení zemědělství v ní (široký společenský kontext); c) dokreslit tuto „makrosituaci“ výsledky vlastního případového sledování probíhající sociální změny ve venkovských obcích. Z konfrontace je pak možné odvozovat úvahy o dříve zmiňovaných úskalích.¹⁴

c) Postup řešení

První z vesnic – Chodov, do které jsme pravidelně jezdili „dělat výzkum“ od roku 1990 do roku 1992 (a dále nepravidelně), jsme nejprve studovali z archivních a statistických dokumentů. Poté jsme prováděli práce v terénu pozorováním, dotazováním a studiem místních dokumentů. Dotazovací akce bylo více, jednak standardizovaných (jedna dotazníková akce byla určena zemědělskému obyvatelstvu, druhá všem chodovským domácnostem a obě byly zaměřeny na podmínky a kvalitu života v obci), a jednak nestandardizovaných (provedli jsme 23 obsáhlých rozhovorů s pamětníky a tzv. klíčovými osobami, další rozhovory proběhly příležitostně, neplánovaně). Vždy byly zaměřeny na vývoj a stav místního hospodářského, politicko-občanského a sociokulturního života. Takové rozsáhlé šetření probíhalo podle předem připraveného projektu, používalo vždy několik výzkumných nástrojů a projekt byl v průběhu šetření doplňován, dolaďován. V letech 1992–1999 jsme obdobně postupovali v dalších 13 vesnicích. Poslední objekt šetření (1997–1999) monografickou procedurou byl širší – jihomoravské městečko a jeho okolí, také předmět studia byl teoretičtěji konceptualizován – přerodové procesy.¹⁵ Ve spolupráci s týmem z FSV UK

jsme zde využili právě nabytých zkušeností a věnovali se speciální oblasti vývoje a proměn zdejšího „zemědělského života“.

Zprvu jsme se velmi inspirovali dřívějšími sociologickými monografickými studii venkovských obcí a jejich základní schéma zachovala naše interní publikace *Chodov* (1993).¹⁶ Oproti klasickým studiím jsme věnovali větší pozornost společenské změně (tj. společenské dynamice), která venkovský život ve 20. století velmi silně poznamenala. Proto je osnova studie je dělena do čtyř období obecního života – období do kolektivizace (20. léta až rok 1949), kolektivizační (1950–1959), pokolektivizační (1960–1989), soudobé (1990 a dále).

Do studia dalších 13 obcí jsme postupně komponovali zkušenosti získávané vlastní terénní prací. Výzkumný projekt byl tedy s nimi neustále konfrontován, ale zároveň jsme dbali, abychom stále mohli zkoumané objekty srovnávat mezi sebou. Z této další práce (1992–1999) nevyšly samostatné monografické publikace, avšak autoři publikovali řadu článků ve vědeckých časopisech (*Zemědělská ekonomika*, *Sociologický časopis*, *Sociologia Ruralis*, *Eastern European Countryside*, *Journal of Rural Cooperation*) a při jejich ztvárnění čerpali z tohoto výzkumu. Potud lze uzavřít, že jsme postupovali od zřetelné inspirace tradicí přes získávání vlastních zkušeností k takovému směřování monografického studia venkovských obcí, jež si vyžádal jak vývoj sociologie v 2. polovině 20. století, tak sociální skutečnost, kterou jsme na konci 20. století zkoumali.

d) Nový přístup při monografickém studiu

Inovace, které jsme do sociologického monografického studia venkova zavedli (zmíním se o nich jen krátce, ačkoliv by si zasluhovaly širokou pozornost, a proto musím čtenáře odkázat k literatuře uvedené v poznámce 15), se odvíjejí od volby teoretického přístupu, který neodpovídá durkheimovské tradici, na níž stavěla pražská i brněnská sociologická škola. Náš přístup odpovídá stanovisku sociologického konstruktivismu¹⁷ a vyjadřuje interpretativistické paradigma. V případě zkoumání probíhající sociální změny na venkově a v zemědělství to znamená, že v sociální hře o tuto změnu nepřisuzujeme přednostní postavení „makrosvět“ (celospolečenskému) ve smyslu ovlivňujícího činitele. „Makrosvět“ a „mikrosvět“ (lokální, jednotlivci) vystupují jako dvě strany neustále probíhající každodenní interakce a komunikace a utvářejí danou změnu svými interpretacemi. V centru pozornosti pak nestojí celospolečenská struktura (dle Durkheima nezávislá na jednotlivých aktérech), ale jednotliví aktéři (rozličné sociální útvary) na všech úrovních sledované sociální reality. Jejich spojnicí je sociální jednání v rovnocenné směně jeho obsahů. V tomto pojetí neznamená sociální jednání naplňovat očekávané jednání v sociálních rolích odpovídajících sociálním pozicím v hierarchické sociální struktuře, které je vedeno racionálním uvažováním o cílech a nejlepších prostředcích k jejich dosažení – to je pojetí dle teorie rolí navazující na weberovské racionální jednání. Naše pojetí se blíží fenomenologické sociologii a vychází z tzv. dispoziční filozofie jednání – aktér jedná dle praktického smyslu (zdravého rozumu), veden zájmem „hrát právě tuto a ne jinou hru“ a tudíž ji hraje s vnitřním zaujetím, aniž by si (vědomě) kladl cíle. Cíle však vnitřně sleduje, protože „nemůže hrát jinak“. Hry aktérů se setkávají a střetávají a mají svůj průsečík v intersubjektivitě. Ne v objektivitě, která stojí vně každého z nich a zároveň všechny ovlivňuje.

Jestliže jsme přijali toto teoretické východisko, z metodologického stanoviska to znamená, že sebezvělejší a sebezkušenější výzkumník nehledá objektivní (jednu) pravdu, ale pátrá, aby porozuměl mnoha jedinečným pravdám, které se v dané sociální realitě vyskytují a skládají mozaiku „společně sdílené pravdy“ o této realitě. Potom musí výzkumník v dané sociální realitě sledovat její co nejrozličnější účastníky, sociální útvary, včetně významných jednotlivců. V tomto náhledu navazujeme na tradici chicagské školy s jejími snímky života a biografickou metodou.¹⁸

Použitý převážně kvalitativní přístup nazývá J. Kabele intervenčním heuristickým vyšetřováním.¹⁹ Je založeno na metodologickém individualismu (svět se neděje, ale je děn aktéry) a přiznává se k intervencionismu (tj. domnívá se, že výzkumník-sociolog nemůže zůstat zcela stranou při zjišťování podstatných sociálních skutečností, že tedy jeho přítomnost a chápání zkoumaného dění ovlivňuje sledování dějů), avšak stanovuje, že sociolog musí být veden obrovskou a upřímnou snahou použít odborné znalosti a zkušenosti pro co největší možné pochopení a postižení sociálních událostí, které jsou kritické pro náhled do jejich podstaty. Potom lze říci, že laickému žitému světu přiřazuje sociolog odbornou logiku. Tento postup svědčí o kritice objektivismu, o tzv. objektivistické iluzi. V době, kdy se prováděly klasické sociologické monografické studie venkova, by se asi nikdo neodvážil takové stanovisko veřejně vyslovit.

Závěr

Společná inklinace k interpretativistickému stanovisku a jemu konvenujícímu metodologickému přístupu, jakož i předmětný zájem o přerodový proces v lokálním prostředí svedl do spolupracujícího týmu dva výzkumníky z ČZU v Praze (autorku článku a jejího kolegu M. Lošťáka) s výzkumníky z FSV UK v Praze (J. Kabeleho, J. Kanderta, D. Ryšavého) při výzkumu jihomoravského mikroregionu. Část výsledků tohoto výzkumu zhodnotila autorka článku mj. ve své habilitační práci. Stručné uvedení obsahu empirické části této práce přiblíží ten výsek monografického studia daného mikroregionu, který postihuje vývoj a soudobý přerodový proces místního „zemědělského světa“.

Empirická část práce začíná kapitolou o proměnách českého venkova pod vlivem urbanizace a kolektivizace (jde o postižení změny „makrosvěta“). Vstupní oddíl je věnován historickému dědictví českého venkova. Na něj navazuje úvaha o konvergenci a divergenci urbanizačního a kolektivizačního procesu, která analyzuje prvky způsobu života zemědělců, do jejichž změn a současného stavu tyto procesy intervenovaly buď akceleračním spolupůsobením či ambivalentním působením, anebo dokonce působením proti sobě. Další oddíly pojednávají o lici a rubu dekolektivizačního procesu, peripetích zemědělské politiky, typizaci přeměn forem zemědělského hospodaření, zrodu nových zemědělských aktérů a jejich strategiích, poslední oddíl kapitoly je věnován zemědělství a jeho roli při tzv. rurální renesanci.

Druhá kapitola empirické části má název Lokální proměny zemědělského hospodaření na Filipovsku a podnázev Lokální mikrosvět ve scénáři makrosvěta. Vychází ze stručné charakteristiky lokality, pozornost je věnována postupně zemědělství začátku 20. století do pozemkové reformy, změnám ve struktuře zemědělského hospodaření po pozemkové reformě, válečnému období, ranému poválečnému období, kolektivizaci, období koncentrace a integrace zemědělského hospodaření a dekolektivizaci (vždy podle institucionální změny a narativizace).

Poslední kapitola empirické části práce se jmenuje Dekolektivizace a rodinná tradice v zemědělském hospodaření, její podnázev zní Průnik lokálního a individuálního mikrosvěta ve scénáři makrosvěta. Obsahuje rozšiřující metodologické poznámky o studiu životních drah (návazně na metodu intervenčního heuristického vyšetřování), dále je představena scéna („Zemědělství dělané a prožívané nanovo“) a její obsazení základními aktéry. Tři vybraní (studovaní) aktéři jsou charakterizováni svými volbami, vklady do hry o zemědělství nanovo, typy svých proměn, rizik a zisků. Kapitola je uzavřena posouzením těchto aktérů jako scénáristů a dramaturgů vlastního života.

Poznámky:

- 1 Nejen pro rurální sociologii má význam tzv. „chicagská sociologická škola“, ve starší odborné literatuře také pojmenovávaná jako sociální ekologie, neboť jejím výrazným zaměřením bylo studium vztahů mezi prostorovým uspořádáním a sociální organizací lidských společností. Z tohoto důvodu se

- častým objektem studia stalo „město“ anebo „vesnice“. Autoři J. Klofáč aj. V. Tlustý citují (In Současná empirická sociologie 1959: 85): „...vedle empirických studií města to byl venkov, vyznačující se relativní jednoduchostí a malým rozsahem...“ Chicagská škola se do dějin sociologie zapsala svým přínosem „snímků života“ charakteristických narativním přístupem a metodologickým zaměřením na životní příběhy jednotlivců (příp. skupin jednotlivců). Tento přístup je některými autory považován za základ rozvoje kvalitativní metodologie v sociologii. Jednou z typických studií tohoto charakteru je pětisvazkový „Polský sedlák v Evropě a Americe“ autorů W. I. Thomase a F. Znanieckého (1918–1920), využívající k odhalení dramatického vnímání změny a adaptace na ni u přesídlenců z polského venkova do amerického prostředí (venkova i měst) biografickou metodu, kde hlavní materiály tvořily psané autobiografie jedné osoby a 754 dopisů, které tito přesídlenci (farmáři, dělníci a nádeníci) psali svým rodinám do Polska.
- 2 Blíže viz Vajdová, Z. Situační zpráva o komunitních studiích. *Sociologický časopis*, 1992, roč. XXVIII, č. 4, s. 493–507.
  - 3 České autory mohla (svou dostupností) inspirovat zejména studie C. J. Galpina „The Social Anatomy of an Agricultural Community“ z roku 1914.
  - 4 Byla to zejména bukureštská škola, zvaná také jako monografická, založená D. Gustim, která silně ovlivnila českou rurální sociologii, resp. autory brněnské školy. Tento proud, na rozdíl od amerického empiricismu vychází z německé sociologie, filozofie a psychologie. Gusti vyvinul tzv. operacionální model monografického výzkumu sociální reality pro potřeby syntézy sociálních věd. Tento model aplikovatelný na rozličné sociální útvary usnadňoval odhalit systém daného útvaru ve vzájemné souvztáhnosti strukturálních prvků včetně jejich hierarchizace (Velký sociologický slovník, 1996: 1135). Před Gustim to byl významný německý sociolog L. von Wiese, formalista, který si byl vědom potřeby překonat charakteristicky spekulující přístupy Evropanů a přiklonil se k použití empirických metod studia venkova svým dílem „Das Dorf als Soziales Gebilde“ (1928).
  - 5 Tento příspěvek se nezabývá její historií. Čtenáře můžeme odkázat na další články uveřejněné v tomto sborníku, které se fundovaně a podrobně zabývají vznikem a vývojem Československé akademie zemědělské, anebo na tuto problematiku aspoň poukazují v širším rámci.
  - 6 Slovo „soutěžící“ není použito ve významu naprosté nesmiřitelnosti a silných protiakcí, avšak již fakt souběžnosti dvou sociologicky zaměřených časopisů svázaných s tou kterou školou – Sociálních problémů s pražskou školou a Sociologickou revu s brněnskou školou – jakož i další indicie nás opravňují použít toto slovo. Obě školy se vůči sobě dost kategoricky vymezovaly.
  - 7 Jeho začka H. Janišová o něm píše: „... od každého, s kým Ullrich spolupracoval, vyžadoval objektivní přístup. Za základ považoval výzkum a práci v terénu, čímž se také odlišoval od svých předchůdců a od doby, kdy byla sociologie považována spíše za filozofii dějin. Doporučoval, aby byl vědecký postup postaven na pozorování a popisu společenského jevu, na jeho vysvětlení a důkazu. Preferoval tzv. statistickou proceduru a kladl důraz na techniku dotazníkového šetření...“ (Janišová, 1998: 16).
  - 8 Bláha, I. A.: Sociologický výzkum Velké. *Sociologická revue*, III.r., 1932, str. 92–99 (in Galla 1939: 401).
  - 9 Na začátku 70. let nastoupila autorka článku do zaměstnání v tehdejší oddělení sociologického výzkumu ve VÚEZVŽ v Praze. Z předchozího studia na Fakultě sociálních věd UK znala K. Gallu, v pracovních seminářích zaměřených na sociologii venkova a zemědělství poznala M. Hájka. Avšak klasické sociologické monografické studie venkovských obcí se již neprováděly. Tato procedura byla dále uplatňována kolegy etnografy. Sociologové venkova se více zabývali problematikou institucionalizace velkovýrobního zemědělství v souvislosti se změnou životního způsobu venkovanů. Po celá 70. léta byly s tímto zaměřením organizovány rozsáhlé výzkumy v terénu. V 80. letech nastoupila problematika tzv. sociálního plánování v zemědělském podniku.
  - 10 Hudečková, H. *Makrosvět a mikrosvět zemědělství v sociální změně 90. let*. Praha, 2001. Habilitační práce na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze.
  - 11 Tento oddíl již převážně věnuje pozornost výzkumné zkušenosti autorky, která se svými kolegy a v rámci mezinárodní spolupráce participovala v letech 1990–1999 ve výzkumech zaměřených na transformaci venkova a zemědělství v zemích postsocialistické střední a východní Evropy. Objekty při těchto empirických šetřeních se stalo celkem (postupně či souběžně) 15 venkovských obcí lišících se velikostí (od 156 do 3 036 obyvatel v roce 1991), geografickými, demografickými, hospodářskými a sociálními charakteristikami. Interní publikace autorů H. Hudečkové a M. Lošťáka *Chodov: monografická studie české vesnice* (Praha: VŠZ, 1993) je exemplárním případem zpracování (viz dále).
  - 12 Soudobí ruralisté, kteří se zabývají redefinováním venkovského prostoru podrobeného procesu modernizace a globalizace, trvají na tom, že jednou ze základních charakteristik venkovského prostoru zůstává příslušnost obyvatel k malým komunitám.
  - 13 Poté, co jsme danou výzkumnou procedurou prováděli výzkum ve 14 obcích, setkali jsme se v roce 1997 s výzkumníky z FSV UK (J. Kabele, J. Kandert, D. Ryšavý) a společně vytvořili tým postupující metodou intervenčního heuristického vyšetřování při empirickém studování přerodových procesů

- v jednom mikroregionu na jižní Moravě, který tvoří malé město a okolní vesnice (viz dále).
- 14 Blíže viz Hudečková, H.: Privatizace v zemědělství a obnova venkova. *Sociologický časopis*, 1995, roč. XXXI, č. 4, s. 449–462. Odpovědi na položené otázky jsou v tomto článku opřeny o monografické studium 7 obcí.
  - 15 Blíže viz publikace Informatoria katedry sociologie FSV UK v Praze Filipov I (1998), Filipov II (1999), Filipov III (2004) a habilitační práce autorky tohoto článku *Makrosvět a mikrosvět zemědělství v sociální změně 90. let* (2001).
  - 16 Širší regionální prostředí, užší rámec okresu a konkrétní vesnice vytvářejí geografickou osu studie, která se od úrovně okresu protíná s demografickou osou. Na úrovni vesnice jsou demografické charakteristiky čerpány nejen ze statistických pramenů, ale struktura chodovských domácností byla také předmětem dotazníkového šetření. Sociologický vhléd sleduje tři základní okruhy – institucionalizaci občanského života (v jeho třech jmenovaných oblastech), sociální sítě usnadňující každodenní život (sousedství a příbuzenství), vybrané názory, postoje a hodnoty obyvatel Chodova.
  - 17 Blíže viz Velký sociologický slovník (1996: 524–525), Kabele J.: *Přerody. Principy sociálního konstruování*. (1998), Berger, P. L.–Luckmann, T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. (1999).
  - 18 V našem případě jsme použili studium životních drah v pojetí P. Bourdieu, který z biografické metody pouze vychází a z biografii konstruuje životní dráhy (Hudečková, 2001).
  - 19 Blíže viz Kabele J.: *Filipov II*, 1999: 113–136.

Literatura:

- BERGER, P. L.–LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- FILIPOV I. Informatoria katedry sociologie FSV UK v Praze, 1998.
- FILIPOV II. Informatoria katedry sociologie FSV UK v Praze, 1999.
- GALLA, K.: *Dolní Roveň. Sociologický obraz české vesnice*. Praha: Spolek Péče o blaho venkova, 1939.
- HONCOVÁ, J.–NĚMCOVÁ, E.: 1999. Institut sociologie venkova a historie zemědělství při Výzkumném ústavu zemědělské ekonomiky (1965–1970). *Zemědělská ekonomika*, 1999, roč. 45, č. 11, 1999. s. 523–526.
- HUDEČKOVÁ, H.–LOŠŤÁK, M.: *Chodov: monografická studie české vesnice*. Praha, VŠZ, 1993.
- HUDEČKOVÁ, H.: *Makrosvět a mikrosvět zemědělství v sociální změně 90. let*. Praha, 2001. Habilitační práce na PEF ČZU v Praze.
- HUDEČKOVÁ, H.: Privatizace v zemědělství a obnova venkova. *Sociologický časopis*, 1995, roč. XXXI, č. 4, s. 449–462.
- JANIŠOVÁ, H.: *Zdeněk Ullrich*. Praha: SLON, 1998.
- Jihomoravský venkov po socialismu: Filipovsko na konci devadesátých let 20. století*. (Informatoria katedry sociologie – Filipov III). Praha, MATFYZPRESS, 2004.
- KABELE, J.: *Přerody. Principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum, 1998.
- KLOFÁČ, J.–TLUSTÝ, V.: *Současná empirická sociologie*. Praha: NPL, 1959.
- SEDLÁK, J.: Význam brněnské sociologické školy (BŠŠ) pro rozvoj sociálněvědního poznání. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis, G 35*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. s. 91–99.
- VAJDOVÁ, Z.: Situační zpráva o komunitních studiích. *Sociologický časopis*, 1992, roč. XXVIII, č. 4, s. 493–507.
- Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.

Agricultural Research: Tradition and Innovation in the Sociological Monographic Study of Countryside

Abstract

The contribution deals with the classic and contemporary sociological research of countryside in the Czech Republic, executed using a monographic procedure. It mentions the basic social factors and theoretic-methodological groundwork of monographic studies focusing on Czech and Moravian countryside since the 1930s. It sums up a classic study, Dolní Roveň, as an example of its kind. It describes the post-war monographic research. The last part of this article deals with the present of rural sociological research done by the monographic procedure. The current methods represent a new approach. It differs from the classic studies by the acceptance of interpretativistic paradigm and its corresponding empirical methods. The last part is based upon personal, empirical experience of the article's author.

Pozícia rurálnej sociológie vo výučbe a vedecko-výskumnej činnosti na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre

DANUŠA MORAVČÍKOVÁ

Rurálna sociológia patrí k tým vedným odvetviam, ktoré boli a sú súčasťou učebných osnov v koncepciách poľnohospodárskeho školstva tak v európskom, ako v americkom priestore, a to už od prelomu 19. a 20. storočia.¹ Zdôvodňovať teda jej význam v zmysle učebného predmetu, v rámci ktorého študenti tak na nižších, ako aj na vyšších stupňoch vzdelávania spoznávajú vidiek a poľnohospodárstvo ako sociálny priestor a sociálnu aktivitu, oboznamujú sa s ich „neoficiálnymi“ dejinami, učia sa porozumieť rozmanitým vzťahom, väzbám a hodnotám, ktorými sú napĺňané, je na tomto mieste a pri tejto príležitosti snáď zbytočné.

Postavenie rurálnej sociológie na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre sa však v štruktúre výučby na jednotlivých fakultách i študijných špecializáciách menilo i mení. V súčasnosti tento predmet, spolu s ďalšími humanitnými vednými odbormi, zabezpečuje Katedra spoločenských vied,² ktorá je organizačne zaradená na Fakulte ekonomiky a manažmentu Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre.³

Cieľom tohto článku je teda popísať, akými zmenami prešla výučba tejto disciplíny, hlavne v posledných dvoch dekádach, jednak po stránke obsahovej, jednak po stránke jej formálneho zaradenia, aké výskumné témy boli a v súčasnosti sú ťažiskové, aké výskumné metódy sa využívajú a ktoré problémy sa javia ako najpálčivejšie v súvislosti s profiláciou študentov.

Zavedenie sústavných prednášok zo sociológie vidieka na našich poľnohospodárskych vysokých školách sa datuje do roku 1966. Okrem najvýraznejšej osobnosti tohto obdobia, ktorou bol J. Tauber, tu pôsobili napríklad H. Schimmerling, M. Katriak, K. Čermák a ďalší. Na vtedajšej Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre sa v jednom semestri na všetkých študijných odboroch päťročného štúdia povinne vyučovala sociológia poľnohospodárstva, na štvorročnom štúdiu len v rámci integrácie učebných predmetov. V čase potlačania sociológie totalitným systémom ostalo pracovisko zachované ako súčasť Katedry pedagogiky a psychológie, zatiaľ čo na sesterských školách v Prahe a v Brne tento typ katedier zanikol. Táto situácia sa zmenila po roku 1989, kedy bol odbor sociológia preradený pod novovzniknutú Katedru spoločenských vied.

Obsahovo, ako vidno aj z už spomínaného názvu povinného predmetu, sa výučba tejto aplikovanej sociológie v 60. a 70. rokoch orientovala hlavne na problematiku sociálnej situácie a spoločenského prostredia, v ktorých sa realizovali poľnohospodárski výrobcovia, na sociálno-ekonomické aspekty formovania agrárnej štruktúry v súvislosti s procesmi industrializácie, koncentrácie a špecializácie poľnohospodárskej výroby a na kooperačné vzťahy vznikajúce pri týchto procesoch. Skúmanie dôsledkov industrializácie poľnohospodárstva sa stalo všeobecne centrálnym problémom rurálnej sociológie, čo bolo „oficiálne“ vytyčené na Svetovom kongrese sociológov vidieka v Dijone (1963) z iniciatívy Európskej spoločnosti pre sociológov vidieka. Tejto téme boli podriadené i výskumné úlohy na školských pracoviskách – napr. zahájenie výskumu sociálnych dôsledkov industrializácie poľnohospodárstva ako spoločná výskumná úloha vysokých škôl poľnohospodárskych v Prahe, Brne a Nitre.⁴

Neskôr, koncom 70. a v 80. rokoch, sa dôraz v obsahovom zameraní vyučovaného predmetu sociológia poľnohospodárstva a vidieka i vo vedecko-výskumnej činnosti preniesol

hlavne na problematiku práce v poľnohospodárskom podniku, jeho sociálneho systému, organizácie a riadenia. Nastolená línia ostala určujúcou i po reštrukturalizácii katedier v 90. rokoch a predmet sa rozčlenil na dva nepovinne voliteľné - sociológia poľnohospodárstva a vidieka a sociológia poľnohospodárskeho podniku, ktoré boli ukončované iba zápočtom.⁵ Ťažiskovým miestom výučby týchto predmetov bola vtedajšia Agronomická fakulta, ktorá sa neskôr rozčlenila na dve fakulty (viď pozn. 3) a Mechanizačná fakulta, kde sa predmet sociológia poľnohospodárskeho podniku vyučoval ako povinne voliteľný aj formou kurzu v 5. ročníku diaľkového štúdia.

V druhej polovici 90. rokov až do súčasnosti, v súvislosti s diskutovanou novou obsahovou profiláciou študijných odborov, s personálnymi zmenami a organizačným začlenením KSV, so zaradením sociológie ako povinného predmetu v 1. ročníku na Fakulte ekonomiky a manažmentu (FEM), sa mnohé zmenilo a znova neustále mení. Celospoločenská diskusia o vidieku, jeho postavení, funkciách a rozvoji v postindustriálnej etape v podmienkach európskej integrácie a globalizácie našla reflexiu nielen vo všeobecne zadefinovanom poslaní rurálnej sociológie,⁶ ale tiež v obsahu predmetu rurálna sociológia⁷ na SPU. Okrem základných informácií o podmienkach vzniku a predmete rurálnej sociológie, jej začlenení do štruktúry sociológie i prienikoch s príbuznými odvetvovými sociológiami a inými vednými disciplínami, je tento predmet rozdelený na ďalšie štyri väčšie tématické okruhy, ktorými sú:

- sociálny priestor vidieka
- vidiecka obec a jej sociálny systém
- vidiecka obec ako samosprávny subjekt
- procesy ovplyvňujúce formovanie (nielen) vidieka.

Keďže 80. a 90. roky v spoločenskom vývoji poukázali na neefektívnosť a neúčinnosť rurálneho rozvoja exogénneho typu, dôraz vo výučbe je kladený na kategóriu endogénneho rozvoja, ktorá je študentom vysvetľovaná nie ako formálny verbalizmus, ale v zmysle významného, avšak v našich podmienkach zatiaľ málo využitého vnútorného rozvojového potenciálu vidieckych oblastí.⁸ Ďalšou významnou tématickou oblasťou, ktorej sa študenti prakticky „učia“, je sociálno-priestorová analýza regiónov a tiež ekologické otázky.

Samozrejme, že v rámci uvedených tématických okruhov je pozornosť venovaná aj postaveniu a funkciám poľnohospodárstva na súčasnom vidieku, súčasnej agrárnej štruktúre i problematike agrárnej zamestnanosti či nezamestnanosti vo vidieckom prostredí.

Súčasná obsahová náplň predmetu rurálna sociológia je výrazne podmienená vedecko-výskumnou činnosťou na KSV, ktorá sa prioritne realizuje v spolupráci s Katedrou regionálneho rozvoja.⁹ Od roku 1994 boli riešené nasledovné výskumné úlohy:

- Formovanie sociálnej skupiny samostatne hospodáriacich roľníkov v procese transformácie poľnohospodárstva v okrese Nitra (1994–1996)
- Súčasný problém rozvoja vidieckeho priestoru na Slovensku: Sociálne súvislosti formovania agrárnej štruktúry v nitrianskom regióne (1997–1999)
- Sociálne nerovnosti vidieckeho priestoru (2000–2002)
- Rural Households Adaptation to Transformation Process in Central Europe (2001–2004)¹⁰
- Sociálne zmeny v inštitucionalizácii vidieckeho priestoru (2003–2005).

Čiastkové uplatnenie nachádza rurálna sociológia aj vo výskumoch, ktoré sú realizované na základe požadaviek Inštitútu ochrany biodiverzity a biologickej bezpečnosti, ktorý na SPU zabezpečuje realizáciu úloh, vyplývajúcich z Akčného plánu implementácie Národnej stratégie ochrany biodiverzity na Slovensku.¹¹

Na záver, aj vzhľadom k uvedeným skutočnostiam, možno konštatovať, že rurálna sociológia nachádza v podmienkach vedecko-výskumnej činnosti na SPU v Nitre svoju stálu dlhodobú pozíciu ako doplnková vedná disciplína – konkrétne na Fakulte ekonomiky

a manžentu, Fakulte európskych štúdií a regionálneho rozvoja i na Fakulte agrobiológie a potravinových zdrojov.

Problematický a menlivý je jej status vo výučbe, ktorý často závisí nie od odborného posúdenia potreby zaradiť takýto predmet na určitej študijnej špecializácii, ale skôr od iných faktorov, ktoré medzi odborné nemožno začleniť, resp. pre nepochopenie významu a úlohy sociálnych vied pri profilácii absolventov technicky orientovaných univerzít všeobecne.

Tieto skutočnosti spôsobujú minoritné postavenie rurálnej sociológie na univerzitnom stupni poľnohospodárskeho vzdelávania na Slovensku a v podstate to, čo je sociológii ako takej vlastné i celospoločensky – neustály „boj“ o svoju pozíciu...

Poznámky:

- 1 Prvýkrát termín rurálna sociológia použil G.R. Henderson v roku 1894 a od roku 1908 sa pre svoj praktický význam začala vyučovať na mnohých amerických vzdelávacích inštitúciách. U nás sa začali zriaďovať katedry sociológie po vzniku Československej republiky na univerzitách v Brne a v Bratislave, na Karlovej univerzite existovala už od roku 1905.
- 2 KSV ponúka výučbu predmetov, ktoré sú zaradené prevažne ako nepovinne voliteľné, s výnimkou niektorých študijných špecializácií na jednotlivých fakultách, ktoré zaradili vybrané predmety do povinného základu, resp. medzi povinne voliteľné predmety. V rámci štruktúry predmetov ponúkaných KSV existuje podmienenosť a nadväznosť, t.j. do prvých ročníkov štúdia sú ponúkané filozofia, sociológia, etika a estetika, do vyšších ročníkov predmety aplikujúce získané základné vedomosti z uvedených disciplín na konkrétne oblasti, javy či problémy.
- 3 Ďalšími fakultami SPU v Nitre sú: Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov, Fakulta biotechnológie a potravinárstva, Mechanizačná fakulta, Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva a Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja.
- 4 Podrobnejšie viď diskusný príspevok J. Taubera na I. Celostátnej konferencii československých sociológov v Špindlerovom Mlyne v novembri 1966 v sekcii Sociológia vidieka (Tauber, J., 1968: Sociologie venkova. In: Sociologie 66, Praha, s. 196–203.)
- 5 Tomuto zameraniu zodpovedá i obsah skript, ktoré sa používali a boli obdobím rokov 1990–1996 viackrát vydané (Bakša, J. a kol., 1990: Sociológia poľnohospodárstva a vidieka, VŠP Nitra).
- 6 Podrobnejšie viď skriptá Moravčíková, D.–Kučírková, D., 2003: Rurálna sociológia, SPU Nitra, s. 22–23.
- 7 Tento sa v súčasnosti vyučuje ako povinný predmet v 2. ročníku štúdia na FEM SPU a na špecializácii Trvalo udržateľné poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka na Fakulte agrobiológie a potravinových zdrojov (FAPZ), inde je ponúkaný ako nepovinne voliteľný predmet. Predmet je ukončený zápočtom a skúškou.
- 8 Na prednáškach sa študenti oboznamujú teoreticky s myšlienkou a fenoménom sociálnej participácie, na cvičeniach následne s technikami používanými na jej podporu, ako aj s možnosťou participatívneho či komunitného projektovania rozvoja.
- 9 Katedra regionálneho rozvoja bola do 1. 4. 2004 súčasťou FEM SPU, teraz je ťažiskovou katedrou novovzniknutej Fakulty európskych štúdií a regionálneho rozvoja.
- 10 Táto medzinárodná výskumná úloha je koordinovaná rurálnym sociológom D. Brownom z USA a podieľajú sa na nej univerzitné pracoviská zo Slovenska, Maďarska a Poľska. Jej výstupom bude rovnomenná monografia, ktorá má byť vydaná na konci roka 2004.
- 11 K tejto oblasti vedecko-výskumnej činnosti patrí ukončená výskumná úloha Genofond kultúrnych druhov ako kultúrne dedičstvo ľudstva, ktorá bola vecnou etapou vedecko-technického projektu záchrana ohrozeného genofonu starých a krajových odrôd z rastlinných druhov na Slovensku a nová výskumná úloha Sociálno-ekologické vedomie vidieckej populácie, ktorá je v štádiu metodologickej prípravy.

The Place of Rural Sociology in the Teaching and Research/Development Activities of the Slovak Agricultural University in Nitra

Abstract

The place of rural sociology in the curriculum of Slovak Agricultural University and its individual faculties and programs has been changing until the present. At this time, the subject (along with other humanities) is taught by the Department of Social Science, which is a part of the Faculty of Management

and Economics at Slovak Agricultural University in Nitra. The purpose of this article is to describe the changes of teaching rural sociology in the last two decades, concerning both the content of the study subject and its formal classification. Also mentioned are central research issues as well as research methodology, and research issues of most interest for the students. The conclusion contemplates the fact that while in the early 20th century, this particular kind of applied sociology was widely taught at the beginner and intermediate levels of agricultural education, today, it is only taught at the universities to a small number of future specialists.

Vedecký výskum v lesníctve Slovenska v 19. a 20. storočí a aplikácia výsledkov v praxi

MILAN ŠTEFANOVIČ

Lesníctvo na Slovensku vykazuje od najstarších čias raného stredoveku obraz osobitnej starostlivosti o ochranu a zveľebovanie a bolo trvalo predmetom záujmu o racionálne a prospešné udržiavanie a využívanie. Lesné pôdy zaberajú značnú časť územia. V najstarších dejinách Slovákov toto územie bolo pokryté väčšinou lesmi a ešte v 11. a 12. storočí tu bol súvislý oblúk od Malých Karpát po Malé Beskydy. V 13. storočí bolo Slovensko pokryté na 75 % lesmi. V súčasnosti lesy zaberajú približne 40 % plochy územia Slovenska. Súčasný režim lesníctva na Slovensku nadväzuje na tradície zdedené z uhorského obdobia, najmä na 18. a 19. storočie a možno konštatovať, že už vtedy boli položené základy jeho moderného pokrokového i technicky zdokonaľovaného systému. Od starších čias sa práve z hľadiska lesníctva formovalo tzv. Horné Uhorsko, čím sa rozumelo dnešné územie Slovenska, keď organizácia lesníctva v praxi bola formovaná v zmysle mestských práv a práv nemeckých kolonistov, osobitne s potrebami baníctva. Pre potreby zveľadovania lesov bol na našom území už pred rokom 1243 umelo vybudovaný les (Arka, neďaleko Kostolných Kľačian). Cisár Žigmund vydal v roku 1426 nariadenie, aby sa v stredoslovenskom kraji pre banské potreby rúbalo postupne na vopred určených (plánovaných) miestach. V roku 1565 Maximiliánov lesný poriadok (Constitution Maximiliana) zaviedol ucelený lesný hospodársky systém (nazvaný ako Banskobystrický), ale mal širšiu platnosť, vzťahoval sa na záujmy erárnych potrieb, sledoval hospodárnosť a ochranu v lesnom hospodárstve. Významné boli organizačné opatrenia v lesníctve na Slovensku už v 18. storočí, najmä to boli lesné poľnohospodárske plány, ktoré sa vypracúvali (Šaštín a Holíč v r.1761, Banská Štiavnica r. 1763 atď.), Dôležitý bol t.zv. Tereziánsky lesný poriadok z r. 1769 a už v roku 1794 bola založená lesnícka škola v Liptovskom Hrádku. Od roku 1740 sa začalo s umelým melioračným zalesňovaním.

19. storočie a podobne 20. sú v lesníctve Slovenska osobitne významné. Od roku 1825 sa zavádza v lesníctve píla (dovtedy len sekera). V roku 1808 bol v Banskej Štiavnici založený samostatný *Lesnícky inštitút*, ktorý sa v roku 1824 zlúčil s *Akadémiou*. V prvej polovici 19. storočia pôsobil práve na Slovensku významný lesný odborník Jozef Dekret-Matejov (1774–1841), ktorý riešil osadnícke pomery a zabezpečovanie lesníckych záznamov v pozemkovej knihe. Razil heslo: *Les nerúbe, kto ho sadí, sadiš pre vnuka*. Dekret-Matejov je významnou osobnosťou v dejinách lesníctva a získal si uznanie práve z hľadiska rozvoja lesníctva. Podľa *Slovenskej encyklopédie* (1980) je priekopníkom moderného lesného hospodárstva, najvýznamnejšia postava slovenského lesníctva v 19. storočí. Bol praktickým organizátorom lesníctva v stredoslovenskej oblasti, organizoval odborné školenia, bol v úzkom kontakte s banskoštiavnickou Akadémiou (prof. českého pôvodu F. Dušek). Dekret-Matejov dosiahol všeobecné zmenšenie holorubov a pričínal sa o umiestňovanie ťažby dreva tak, aby nebola narušovaná prirodzená obnova lesných porastov.

Z polovice 19. storočia je aj dôkladne spracovaná podrobná inštrukcia pre zostavovanie lesníckych máp.

Práve od počiatku 19. storočia sa začína na Slovensku formovať vedecké bádanie v oblasti lesníctva. Lesnícke vedy sa zameriavajú nielen na vlastné lesníctvo, ale intenzívne práve na Slovensku aj lesnému hospodárstvu. Táto tradícia sa zachovala až dodnes a napríklad keď v roku 1977 vyšiel v ČSSR moderný lesný zákon (č. 61/1977 Zb.), pre Slovensko SNR

prijala súčasne navyiac samostatný zákon č. 100/1977 Zb. o *hospodárení v lesoch* a štátnej správe lesného hospodárstva. Významné miesto z hľadiska vedeckého výskumu na Slovensku patrí *Ústrednej lesníckej výskumnej stanici*. Už v 19. storočí sa v tomto období začínali pestovať vedné odvetvia lesníctva, osobitne v dendrologii a pestovaní lesa. Postupne sa venuje pozornosť zalesňovaniu a šľachteniu – zaslúžilo sa o to aj lesnícke školstvo (pozri vystúpenie P. Zdycha). Významné sú pokroky pri introdukcii cudzokrajných drevín. V roku 1892 bolo vytvorené *arborétum Mlyňany*, ktoré je originálnou a unikátnou zbierkou stálezelených drevín. Zakladateľom bol majiteľ panstva Štefan Ambrózy-Migazzy, dendrolog-amatér (právník). Aklimatizáciou stanovištných jednotiek dokázal udomáčniť v strednej Európe cudzokrajné dreviny.

V 19. i v 20. storočí majú pre lesníctvo veľký význam lesnícke časopisy a zborníky, ktorých vydávanie súvisí s pôsobením vedeckých a školských odborných inštitúcií. Z tohto hľadiska možno uviesť, že napokon v roku 1954 bolo založené *Lesnícke, drevárske a poľovnícke múzeum v Antole*.

V tejto súvislosti treba uviesť, že výsledky vedeckých bádání sa prejavili vždy priamo v praxi. V 20. storočí sa rozvíja spoločná česko-slovenská veda a vedecké výsledky sa uvádzajú do života praktickou činnosťou lesníkov. V súvislosti s lesníctvom zohráva dôležité poslanie osveta, ktorá podnecuje občanov k zvýšenej a rozumnej starostlivosti o lesy: avšak súčasne výsledky vedeckých poznatkov aplikuje aj legislatíva, ktorá priamo vnucuje postupy pri hospodárení v lesoch. Osveta i legislatíva plnia rovnaké úlohy zdokonaľovania pomerov v lesníctve. Práve z hľadiska organizovanosti sa uplatňujú výsledky výskumu priamo aj legislatívou, osobitne od dôb Márie Terézie. Z tohto hľadiska je tu proces zdokonaľovania regulácie lesných pomerov a to pretrváva na Slovensku od počiatkov stredoveku s prvotnou ochranou záujmov vlastníkov lesov (mestá, cirkev, šľachta, neskôr urbáre, komposesoráty), potom ochranou záujmov eráru, napokon a osobitne dnes s ochranou z hľadiska životného prostredia. Z hľadiska historického je dôležité to, že výsledky bádania, nové poznatky, sa tradične práve na Slovensku presadili do povinností v zmysle zákonných úprav. Je známe, ako zdevastovali tujové lesy v Čiernej Hore Benátčania – je tam pustá skamenelá krajina. Povinnosti ochrany lesov na Slovensku sa vždy týkali užívateľov i vlastníkov. Na Slovensku bolo bohaté zákonodarstvo o lesoch od najstarších čias. Často to bolo právo obyčajové, často oborové, podľa úsekov, z hľadiska ťažby, ochrany porastov proti škodcom, o výsadbe atď. V roku 1879 vyšiel samostatne uhorský (teda jednotný celoštátny a nie obyčajový) lesný zákon (zákonný článok č. XXXI. o lesoch). Zákon iba aktualizoval pomery z hľadiska rozvoja techniky a neupravoval komplexne všetky otázky lesného práva, upravil záujmy eráru zavedením štátneho dozoru a upravil režimom *ochranných lesov*. Je preto neprijateľné konštatovanie B. Pospíšila (v publikácii *Právny prostriedky ochrany lesného pudního fondu*, Brno 1980), že v Česku bol lesný zákon už v roku 1852, ale na Slovensku až v roku 1879.

Až do roku 1960 sa prispôbovali pravidlá lesného hospodárstva meniacim sa podmienkam, osobitne z hľadiska vojnových pomerov pri uplatňovaní zákonov o pozemkových reformách a konfiškačných dekrétov, neskôr v procese socializácie a v otázkach správy národného majetku, až po odovzdanie všetkých lesov do užívania jednotnej organizácii československých štátnych lesov. V roku 1960 sa mohol sformovať samostatný systém jednotného lesného zákonodarstva a to zákonom č.166/1960 Zb. o lesoch a lesnom hospodárstve. Týmto došlo k unifikácii československej legislatívy a pritom sa uplatnili nielen politické požiadavky z hľadiska socializácie a hospodárskej politiky štátu, ale aj z hľadiska odbornosti, uplatnenia výsledkov vedeckého bádania.

V období spoločného česko-slovenského štátu po druhej svetovej vojne sa rozvíjala lesnícka veda pomerne intenzívne, najmä na pôde Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied a na lesníckych fakultách vysokých škôl. Súčasne sa menili

ekonomické pomery a hľadali sa cesty zdokonalenia riadenia a ochrany i využívania lesníctva. Treba konštatovať, že dozrela politika vysokého hodnotenia lesníctva a preto bolo treba aplikovať všetky výsledky vedeckého lesníckeho výskumu do praxe. To sa zabezpečilo prijatím nového, zdokonaleného lesného zákona a tým bol zákon č. 61/1977 Zb. o lesoch. O kvalite tohto predpisu svedčí skutočnosť, že je platným zákonom až dodnes a úspešne sa uplatňuje, aj keď v praxi pretrvávajú mnohé nedostatky z hľadiska ochrany a rozvoja lesníctva. Tento zákon už rešpektuje záujmy ekologického charakteru a chráni ich. Je samozrejmé, že zmenou politického režimu došlo k zmene vlastníckych a užívacích vzťahov, vylúčilo sa neobmedzené užívacie právo štátu k lesom a vrátila sa pôvodná konštrukcia ochrany súkromného lesného vlastníctva. V súlade s celoštátnym federálnym zákonom otázky hospodárenia v lesoch na Slovensku upravuje osobitný, nie federálny zákon SNR č. 100/1977, ktorý je obdobne dobrým základom pre aplikáciu požiadaviek výsledkov vedeckých výskumov i pre vstup do 21. storočia.

V lesníctve platí prvoradá pravidlo a povinnosť – zachovať lesy pre potomstvo, ako to zdôraznil Dekret-Matejovie. Lesy sú skutočne národným bohatstvom a krásou krajiny, sú jedným z najväčších bohatstiev našej vlasti. Sú dôležitou zložkou životného prostredia. Najmä naše vidiecke obyvateľstvo trvalo spolužilo s lesným priestorom a preto sa venovalo lesníctvu a vítalo podnety na zlepšenie pomerov v lesníctve. Išlo o výdobytky vedeckého, objektívneho, seriózneho poznania.

Scientific Research of Slovak Forestry in the 19th and 20th Centuries and the Practical Application of its Results

Abstract

Forestry science and research in Slovakia has long and important traditions. Slovakia also today belongs to one of the most forested countries in Europe. Already at the beginning of medieval times forestry was preferred mainly due to mining needs. The principle “Protect Forests for Future Generations” was stressed and planting and protection of forests was part of care for rational extraction.

From the beginning of the 19th century in Slovakia the forest scientific research started, forest sciences concentrated on forest management, scientific areas of forestry, forestation and breeding, introduction of foreign trees, dendrology, etc. were developed. Professional magazines and summaries were published. The Forest, Wood and Hunting Museum in the town of Antol and Arboretum in the town of Mlyňany were established, already before 1234 a forest was artificially created (Arka).

Results of scientific research apply in many important forest regulations (special laws of Upper Hungary, i.e. Slovakia, in 1426, 1565, 1769).

Jozef Dekret-Matejovie (1774–1841), expert in forestry significantly shared improvement of forestry and especially of forest schools.

Hospodářské neboli zemědělské školství v českých zemích od konce osmnáctého do počátku dvacátého století

GUSTAV NOVOTNÝ

Příspěvek sumarizuje „nenáhlý“ vývoj zemědělského školství a vyučování v českých zemích v období zhruba dvou set padesáti let. Do tohoto vývoje a období patřily kromě jiných forem zemědělského vyučování hospodářské školy nižší a střední, vysoké školy a akademie. U všech příspěvek podle možností uvádí rok vzniku, období jejich činnosti a také majitele školy; zvláštní důraz položil na biografické ukazatele.

Hospodářské neboli zemědělské školství a vyučování zapouštělo kořeny u nás i jinde s ohledem na stupeň obecné vzdělanosti, rozvoj příslušných věd, na přirozené hospodářské, národohospodářské a politické poměry.¹ První školní vyučování v zemědělství se otevíralo zpravidla těm bohatším. Ti se většinou oddávali vyšším studiím a současně si osvojovali jednoduché základy polního hospodářství. Výuka pro nejpotřebnější se konala až naposledy. Dlouho totiž panovalo mínění, že polní hospodářství lze provozovat bez zvláštního vyučování, že mu snad může být i na závalu, poněvadž se rolník nemá zasvěcovat do tajů přírodních jevů a nabourávat tak dosavadní tuhý konzervatismus a jednoduchá empirie.

V osmnáctém století se mnohé evropské země vysílily a finančně zbědovaly stálými válkami. Chtěly si pomoci mimo jiné zintenzívněním a zvelebením zemědělství, upnuly své naděje ke spořádané správě státních, státem spravovaných a vrchnostenských statků a velkostatků. Teprve odtud se měl šířit pokrok také do selských hospodářství. V těchto počátcích se dařilo vychovávat budoucí úředníky a zřízence jen na nízké úrovni a spíše na základě soudobých znalostí z oboru veřejné správy. Výsledkem bylo, že byli povytce jen průměrně vzdělaní, samostatní a výkonní a s feudálním nátěrem. Zemědělská technika ani ekonomika neměly prozatím navrch.

Rokem 1848 skončila patrimoniální pravomoc vrchnostenských úřadů. Záhy se chápalo, že i bývalí poddaní, majitelé nemovitostí, potřebovali odborné školské vzdělání. Přímého poučování týkajícího se všech oborů praktické činnosti, v souladu s požadavky doby a s důrazem na pochopení podstaty a důležitosti polního hospodářství a jeho úspěšné provozování se mělo dostat nejen hospodářům z povolání, ale i všem ostatním zájemcům. Školy vzdělávající sedláky vznikaly po roce 1848, lidové hospodářské školy starající se o výchovu zemědělského dělnictva se objevily až po roce 1918.

Svobodný hospodář přecházel od empirického hospodaření k rozumovému, podnikatelskému. Musel se naučit a naučil se základům přírodních a ostatních věd, aby účinněji nakládal s prací a s kapitály, aby se vyznal v úvěrech, pojišťování a ve sdružování a aby zaváděl zemědělské stroje nahrazující z venkova šmahem ubývající zemědělské dělnictvo. Dále se potřeboval vyznat v provádění různých meliorací, doplňování přirozených hnojiv strojenými, zušlechťování a zprůmyslnování rostlinné a živočišné výroby, ale také – aby pochopil a vyhověl domácí poptávce po svých výrobcích a čelil vzrůstající se soutěži „pomezí i pomořské“.² Ve vlastním zájmu si k tomu všemu zvykal zasedat v samosprávě a musel brát zřetel i na pojištění přiměřeného vlivu na státní správu.

Na dalších řádcích defiluje vývoj vysokých škol, hospodářských akademií, škol středních,³ rolnických a zimních hospodářských, speciálních a odvětvových vznikajících v souladu s hospodářskými a sociálními poměry. Je zajímavé, že tyto školy všech stupňů se opíraly o statek anebo se ho domáhaly. Vyučování zemědělství se však zavádělo i do sirotčinců, opatroven a polepšoven, ba i do armády.

V českých zemích je studované školství a vyučování staré bezmála tři sta let.⁴ Jeho počátky přinesla národohospodářská škola fyziokratů a byly pochopitelně jen velmi skromné.⁵ Nejprve se uplatňovaly školy, které měly vychovávat panské hospodářské úředníky. Takové byly benediktinská klášterní (teoreticko-) hospodářská v Břevnově, krátkodobá knížecí fürstenberská v Lánech řízená Georgem Stumpfem, hospodářská v Souticích svobodného pána či barona Josefa Františka Puteaniho a tříletý knížecí schwarzenberský hospodářský ústav nebo také akademie v Českém Krumlově. Absolventi této poslední školy byli často vynikajícími průkopníky zemědělského pokroku.⁶

Vlastně stejný úkol dostala i učitelská stolice kameralistiky čili ekonomie a politických věd a posléze polního hospodářství na pražské univerzitě. Zřídila ji na konci své vlády císařovna Marie Terezie, obnovil ji císař Josef II., a později přešla na přání zemských stavů po různých změnách na tamní techniku. Vyuvíjela tam činnost jako stolice polního hospodářství až do zřízení samostatného zemědělského odboru české techniky v roce 1906.⁷ Její výklady měly také obohacovat a dosáhnout až ke studujícím ostatních fakult, měli z nich vytknout co nejvíce ke svému prospěchu, k pozdější osvětě a k práci na velkostatkách. Z úplně stejného důvodu polní hospodářství vyučovaly po vydání dvorských dekretů z roku 1806 a 1811 též bohoslovecké ústavy. Zároveň tím prospěly propagaci upadlého včelařství, ovocnictví, nově i pěstování brambor a jetele.⁸

Poddané od poslední čtvrtiny osmnáctého století poučovala a učila iniciativě i další zařízení: nově založená včelařská škola v Kníně, učitel včelařství v Kutné Hoře, nově zaváděné Kindermannovy pracovní čili industriální školy,⁹ dále nově zřízená první selská rolnická škola v Trnové u Zbraslavi Ignáce Ferdinanda ze Schönfeldu¹⁰ a blíže neznámá zařízení pro rolnickou mládež v Turči a v Liboticích. Za zaznamenání stojí i od třicátých let devatenáctého století nově zakládání školy pro povznesení řemesel, živností a průmyslu, nedělní průmyslové a přádelné školy, protože zemědělství či spíše jeho některá část se zařazovala do jejich učebních osnov, stejně jako do osnov reálných škol. Při některých reálkách se zřizovaly i odborné hospodářské školy.

Pronikavější účinek na selské hospodaření mohl nastat až se zrušením poddanství. Tehdy c. k. ministerstvo zemědělství a hornictví vložilo starost o zakládání nejstarších rolnických škol do rukou hospodářských společností.¹¹ V roce 1850 pražská C. k. Vlastenecko-hospodářská společnost zřídila „jen“ dvě školy. První při dvorech v Rabíně u Vodňan v jižních Čechách na libějovickém velkostatku knížete J. A. Schwarzenberga¹² zásluhou a přičiněním proslulého zemědělského reformátora a organizátora Františka Xavera Horského¹³ a druhou v Libverdě (Děčín-Libverda, Tetschen-Liebwerd)¹⁴ na velkostatku a pod protektorátem hraběte Františka Antonína Thuna z Hohensteinu zásluhou a přičiněním jeho hospodářského ředitele Antonína Emanuela Komerse.¹⁵ První škola vyučovala v češtině a druhá v němčině. Obě měly vychovávat nastávající prakticky vzdělané vlastníky rolnických usedlostí nebo pomocníky při správě velkostatků. Brzy se však přihlašovali kromě uchazečů s vychozenou obecnou školou také absolventi gymnázií a reálky s praxí v zemědělství a s nároky na úřednická místa. Muselo se pro ně upravovat teoretické vyučování a tito absolventi přibývali. Dvě školy na celé Čechy a na odlehlých místech pochopitelně nedostačovaly.¹⁶ Morava se v tomto pozitivním trendu prozatím opozdila.

V šedesátých letech devatenáctého století rostly zemědělské školy jako houby po dešti. Nad jiné zdařile vyjádřil tuto skutečnost anonymní pisatel – bezesporu Jan Baptista Uhlíř¹⁷ – těmito slovy: „V letech šedesátých počal se jevit ve všech odborech lidského vzdělání a vědění netušený ruch. Školství všeobecné nabývalo rozměrů vždy utěšenějších, zakládány školy i od vlády i od jednotlivců. Mohlo-liž býti za všeobecného toho rozkvětu školského jinak, než že i škol odborných záhy pocítila se potřeba? Mohlo-liž pak školství hospodářské zůstatí za druhými, kdyžť rolnický stav nejpřednějším jest sloupem státu našeho? Zakládány skutečně školy rolnické pro vzdělání rolníků, založena tehdy i naše škola hos-

podářská [v Přerově v roce 1865 – G. N.], aby vychovávala vzdělané v oborech zemědělských rolnictvo a hospodářské úřednictvo.¹⁸ Zároveň se tyto školy spolupodílely na poznenáhlém ukončení tradičního extenzivního trojstranného hospodaření spojeného s uplatňováním pouze primitivní techniky a s pastvou hospodářských zvířat. Cílem byl nový, výkonnější způsob, hospodářství střídavé, přechod k pěstování pícnin, okopanin a průmyslových plodin, ustájení dobytka, vydatnější hnojení a lepší obdělávání půdy, dovršení doslova zemědělské revoluce.

Hospodářské spolky, vzrůstající co do počtu a kvality své činnosti, zakládaly rolnické školy samy,¹⁹ přičiňovali se i někteří velkostatkáři a města. Další česká rolnická škola vešla v život v roce 1862 ve Stěžerách u Hradce Králové na nechanickém velkostatku hraběte Jana Harracha zásluhou jeho tehdejšího sekretáře Jana Baptisty Lambly.²⁰ Ve stejném roce jednak založil kníže Josef Colloredo-Mansfeld v Opočně jednoroční rolnickou školu a po krátkou dobu ji vydržoval ze svých prostředků,²¹ jednak vznikla další v Chrudimi, a to zprvu při reálce, potom samostatná a střední hospodářská, a v Kadani německá rolnická, později rovněž střední hospodářská škola. Tento krátký výčet uzavírá škola v Hracholuskách u Roudnice nad Labem, kterou zřídil kníže Ferdinand Josef Lobkowicz v roce 1864.

Na Moravě se první rolnická škola otevírala v roce 1865 v Přerově. Založily ji z vlastních prostředků Hospodářské jednoty olomoucká a záhlinicko-krasická, tedy především jejich vynikající čelní představitelé Jan Rudolf Demel²² a František Skopalík.²³ Tato škola ustoupila střední v roce 1875. První německá rolnická škola na Moravě vznikla již v roce 1866 v Novém Jičíně a povýšila na střední v roce 1875, ve Slezsku byla v roce 1869 založena rovněž německá rolnická škola v Horních Heřmanicích u Vidnavy (od roku 1873 střední) a stejná v roce 1872 ještě v Chotěbuzi.²⁴

Tyto nejstarší rolnické školy byly navýsost praktické a většinou je podporoval zemský fond. Měly nabídnout všeobecné vzdělání, vysvětlit nejdůležitější a nejpotřebnější teoretické vědomosti a hlavním dílem měly naučit mladíky odrostlé obecné škole, patnácti- až osmnáctileté, praktické zručnosti a zručnosti v nejrůznějších zemědělských výkonech a připravit je na samostatné hospodaření na menších statcích a k nižší službě ve správě větších statků. Vyučování měli podle schválené učební osnovy obstarávat dva řádní a několik výpomocných učitelů. Teprve později zmíněné školy sledovaly po dva roky prohloubeněji předměty všeobecného vzdělání, navýšovaly počet hodin teorie a odborné nauky, takže se měnily na školy teoreticko-praktického směru a opíraly se o přiměřeně rozsáhlé školní statky spravované na užitek.

Následovaly však další rolnické školy: německá v Šumperku (1867), česká v Ivančicích (1866/67) a na zámku v Osově (1867), záhy přeložená do Velkého Meziříčí, německá rolnicko-vinařská ve Znojmě (1868), jiné v Písku, Klatovech, Kutné Hoře, Mladé Boleslavi a v Rakovníku, v Bzenci (1885), v Českých Budějovicích, německá rolnicko-lnářská v Trutnově, německá v Chebu a v Plzni.

Pro malého rolníka, který nemohl postrádat práci svého syna v letní době, byly nevhodnější zimní – po roce 1918 odborné – hospodářské školy. Vešly ve známost již ve třicátých letech devatenáctého století, avšak šířily se z Německa až od let šedesátých. Vznikaly souběžně nebo později než rolnické školy.²⁵ První se připomíná v Kroměříži (1875 jednoletá, 1884 dvouletá, 1885 rolnická), další v Sedlčanech, Místku (1880), Jičíně, německá ve Šluknově a v Horních Heřmanicích (1884), v Kuklenách, Novém Bydžově, Chrudimi, Roudnici, Českém Brodě, Hořovicích, Boskovicích, Humpolci a německá v Liberci, v Jindřichově Hradci, německé v Kadani²⁶ a v Pohořelicích, v Rokycanech, německá v Suchdole, další ve Vyškově, Lounech, Prostějově, německá ve Frýdlantu a česká v Třebíči (1892). Ve Slezsku se otevírala v roce 1890 v Opavě půlroční zimní hospodářská škola s paralelní německou a českou třídou. Když byla v roce 1909 zrušena, byla za ni vybudována česká škola v Klimkovicích s českou hospodynšskou školou, která až dosud

sídlila v Kateřinkách u Opavy. Němci obdrželi v Bruntále zimní hospodářskou a letní hospodyňskou školu ze zemských prostředků, Češi si vybudovali ze soukromých dvě školy v Klimkovicích. Polákům se podařilo zřídit soukromou hospodyňskou školu v Koňské u Českého Těšína s právem veřejnosti až po roce 1918.

K nejdůležitějším ze speciálních odvětvových škol patřily relativně pozdě vznikající jednoleté školy hospodyňské pro dívčí mládež.²⁷ První celoroční zařízení tohoto druhu v Čechách zahájilo činnost ve Stěžerách u Hradce Králové na základě „normálních“ stanov pro tyto školy schválených českým zemským sněmem v roce 1887. Další školy tohoto typu vyrostly ve Frýdlantu, Lounech a v Německém Brodě, na Moravě soukromá v Kroměříži (1884), v Žilině u Nového Jičína, selská soukromá půlroční ve Velkém Meziříčí a zemská hospodyňská na Klášterním Hradisku (1908).²⁸ Vedle těchto celoročních škol se od roku 1895 zřizovaly též krátkodobější hospodyňské kurzy při hospodářských školách v Plzni, Chrudimi a v Českých Budějovicích, od roku 1899 letní pětiměsíční hospodyňské kurzy při zimních hospodářských školách, zřejmě především pro méně majetné dívky a s ohledem na lepší využití budov a učebních pomůcek zimních hospodářských škol. Kurzů mělo být k roku 1905 osm a to v Opočně, Roudnici, Sedlčanech, Benešově, Hořovicích a v Chrudimi při střední hospodářské škole (letní a zimní). Konalý se až do postavení nové školní budovy i v Jindřichově Hradci. Dále kromě těchto veřejných škol podporovaných zemí a státem byla v roce 1902 zřízena soukromá klášterní hospodyňská škola ve Slatiňanech. Německá zimní hospodářská škola ve Frýdlantu od roku 1888 pořádala každoročně dva pětiměsíční hospodyňské kurzy. Mimo ně vyvíjela činnost ještě hospodyňská škola při německé rolnické škole v Českých Budějovicích. Na Moravě ustanovil český odbor Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně na počátku dvacátého století tři kočovné hospodyňské učitelky, dvě Češky a jednu Němku. Tyto ženy pořádaly krátké, několikátýdenní (asi letní tříměsíční) hospodyňské kurzy v různých místech Moravy, především v budovách zimních hospodářských škol, aby tato forma vzdělání pronikla do nejširších vrstev. Ve Slezsku vznikla v roce 1901 nákladem ženského vzdělávacího spolku česká hospodyňská škola v Kateřinkách u Opavy.²⁹ Dvouleté a vyšší hospodyňské školy se vytvářely až po roce 1918.

S vývojem zemědělství úzce souvisel zahradnický obor a v něm ovocnictví. Z ovocnicko-vinařských a zahradnických škol byla nejstarší jednoletá německá ovocnicko-vinařská v Brně (Zahradnická a štěpařská škola),³⁰ po ní následuje český Pomologický ústav v Tróji,³¹ dvouletá česká ovocnicko-vinařská škola v Mělníku,³² dvouletá zahradnická škola v Chrudimi,³³ dvouletá německá rolnicko-vinařská škola v Litoměřicích a tříletá německá vyšší ovocnicko-zahradnická škola v Lednici na Moravě.³⁴ Záslouhou Zemského ovocnického spolku na Moravě vznikla česká teoreticko-praktická zahradnická škola v Brně-Bohunicích (1901), další speciální ovocnická škola při zimní hospodářské škole ve Vizovicích (1911), Vítkovické závody zase založily praktickou zahradnicko-zelinářskou školu ve Vítkovicích (1895). Příbuznému oboru se věnovala speciální zelinářsko-hospodářská škola při Zimní hospodářské škole v Zábřehu nad Odrou (1907).³⁵

V krajích, kde se dosud udrželo pěstování lnu, nabízely praktický výcvik žákům lnářské školy. Na Moravě sídlila vlastně jediná ve Žďáře (1908) a provozovala i čistírnu lněného osiva a strojní zařízení na zpracování lněných stonků. O menší rozsah vědomostí ze lnářství se postaraly opět zimní hospodářské školy a Zemská rolnická škola ve Velkém Meziříčí.

Po zániku zmíněného soukromého schwarzenberského ústavu poskytovaly vyšší odborné vzdělání velkostatkářům, statkářům, nájemcům a zemědělskému úřednictvu střední školy, akademie a vysoké školy. Střední školy zřizovala země a určila je pro nejméně patnáctileté uchazeče, kteří absolvovali s dobrým prospěchem nižší gymnázium, nižší reálku nebo měšťanku. Prohlubovaly všeobecné vzdělání a po tři roky a podle předepsané učební osnovy učily vědomostí a praktické poznatky nutné k hospodaření na větších rolnických

usedlostech a na propachtovaných statcích. Pedagogický sbor tvořili nejméně tři řádní učitelé, suplent a několik pomocných učitelů. Demontrace a praktická cvičení se měly podle možnosti konat na vlastních nebo najatých pozemcích, na pokusných a cvičných polích. Po třetím ročníku žák skládal zkoušku ze všech předmětů a obdržel vysvědčení.

V Praze vznikají dvě soukromé vyšší hospodářské školy: „první vyšší hospodářská a lesnická škola v Čechách“ jako oddělení při výchovném ústavu Jana Jungmanna a druhá dr. Františka Čupra na Kolčavce v Libni. Je jasné, že soukromé školy zanikaly v okamžiku založení vyšších zemědělských učilišť, které se dařilo řádně vybavit z veřejných prostředků.³⁶

Původ dalších škol – akademií – musíme hledat v Německu. Byly samostatnými vyššími učilišti, která vyrostla z praktického zemědělství a přihlížela k teorii a k praxi.³⁷ Je bezesporu zajímavé, že zmíněná pražská C. k. Vlastenecko-hospodářská společnost „již v měsíci únoru r. 1771 podala plán zemské vládě k založení hospodářské školy pro nastávající hospodářské úředníky“.³⁸ Bylo to tedy dříve než v Německu navrhovali učiliště rovnající se akademii. Tento dobrý úmysl se bohužel nestal skutkem ani na samém počátku sedmdesátých let osmnáctého století, ani o třicet let později. Tehdy zemský výbor svým přípisem ze dne 21. ledna 1812 nařídil ředitelství pražského polytechnického ústavu, „aby podalo plán theoreticko-praktického ústavu vyučovacího, jehož hlavním účelem by bylo, vyučiti hospodářské úředníky ve všech výkonech a vědomostech jejich povolání“.³⁹

V Libverdě založené vyšší oddělení rolnické školy (1856), mj. opět z popudu C. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti, bylo již v roce 1858 prohlášeno za dvouleté, tedy teoreticky za střední školu. V roce 1866 byla škola povýšena na zemskou vyšší hospodářskou a hospodářsko-průmyslovou se stejnou organizací a „téhož způsobu“ jako právě zakládaná česká škola v Táboře, opět „snaživým přičiněním“ C. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti.⁴⁰ Obě školy se podle jednoho z bodů usnesení českého zemského sněmu ze dne 14. října 1884 proměnily na zemské vyšší hospodářské ústavy. Stejný sněm je povýšil svým usnesením ze dne 5. května 1900 na hospodářské akademie.⁴¹

Český zemský sněm se dne 13. dubna 1864 usnesl na tom, aby se kromě rolnických škol a vyšších hospodářských ústavů v Praze zřídila zemská akademie jako vysoké učení hospodářské, aby „vědu v oboru hospodářství a lesnictví vzdělávalo a tímto směrem onoho vědeckého vzdělání poskytovalo, kterého nelze nabýti ani na hospodářských školách předmětových, ani na universitách neb na polytechnických ústavech“.⁴² Ale toto usnesení nevedlo ve skutek. Potom sněm usiloval již jen o zřízení zemědělského oddělení při technice. Od akademií odchylně byly založeny samostatné a teoretické Vysoké školy zemědělské ve Vídni (1872) a v Berlíně.⁴³

Český zemský sněm vyzval c. k. vládu k urychlenému otevření odboru zemědělského a kulturně-technického inženýrství při obou c. k. technikách v Praze. Obě tyto techniky od roku 1884, tedy po reorganizaci zemědělského školství v Čechách, usilovaly alespoň o zřízení kulturně-technického oddělení. České učení toho docílilo ve studijním roce 1890/91 a německé roku 1896/97. Jak napsal Edvard Reich,⁴⁴ „úsilím české strany agrární, zemědělské rady pro král. České, české techniky a vynikajících jednotlivců podařilo se teprve r. 1906 zřídití zemědělské oddělení při české technice v Praze, jako náhradu za samostatnou vysokou školu zemědělskou“.⁴⁵ Zmíněná vláda se k svému rozhodnutí odhodlávala deset let.

Také na Moravě nezháleli. Od roku 1863 se moravský zemský sněm marně snažil o zřízení vysoké školy zemědělské. Ještě v roce 1871 mu předkládal zemský výbor návrh k jejímu zřízení alespoň v podobě oddělení pro obě národnosti při c. k. německé technice v Brně. Zatím se jako náhrada za Uherské Staré Hradý (Ung. Altenburg)⁴⁶ otevírala v roce 1872 ve Vídni samostatná C. k. vysoká škola zemědělská s odděleními či s odbory hospodářským, lesnickým a kulturně-technickým.⁴⁷ Tím pádem se tyto moravské snahy odsou-

valy do nedohledna, takže zmíněný zemský sněm vydal usnesení, že zanechává svého úsilí o zřízení podobné školy. Jeden z názorových proudů tehdy doporučoval založení zemědělského oddělení české techniky v Brně, druhý zase zřízení hospodářské akademie s českým vyučovacím jazykem v Přerově. Nakonec vznikla C. k. česká vysoká škola technická v Brně s kulturně-technickým odborem. Na německé i na české technice v Brně fungovala stolice polního hospodářství s podobným programem výuky jako na pražské české technice.⁴⁸

Organizace a zkušenosti školy v Uherských Starých Hradech posloužily za vzor řediteli Leo Hofrichtrovi při zakládání jeho vyššího dvouletého soukromého hospodářského ústavu v roce 1869 v budově zámku v Doubravicích u Loštic a Zábřehu na severní Moravě na velkostatku olomouckého arcibiskupství. Stal se na několik let nejvyšší školou svého druhu na Moravě vedle šesti rolnických škol. Jeho absolventi měli právo jednoroční vojenské služby. Ke škole se záhy připojil ještě sladovnicko-pivovarský kurz, vyučovalo se česky a německy a ročně tam studovalo asi čtyřicet frekventantů, často dokonce i zájemci z ciziny. V roce 1873 Hofrichtrovi předal ústav Josefu Dumkovi,⁴⁹ poněvadž se bez veřejných subvencí nevyplácel a neposkytoval mu prý ani holé živobytí. Ústav zanikl již koncem školního roku 1875/76 tlakem konkurence zemských vyšších (Tábor, Libverda) a zemských středních hospodářských škol (Přerov, Nový Jičín).⁵⁰ Kromě hospodyňských škol se o podobný „podnikatelský záměr“ již nikdo nepokusil.

Po roce 1918 se stala tříletá tábořská hospodářská akademie základem samostatné Vysoké školy zemědělské v Brně s odbory hospodářským a lesnickým, zemědělské oddělení pražské techniky se změnilo na autonomní fakultu s názvem Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství, německá hospodářská akademie v Libverdě se stala hospodářským odborem pražské německé techniky a zůstala na stejném místě jako její expozitura. Tříleté střední hospodářské školy záhy povýšily na čtyřleté vyšší. Akademie zanikly, fungovala jen specifická tříletá soukromá ukrajinská hospodářská akademie v Poděbradech (1921) s hospodářským, lesnickým, družstevním a s kulturně-technickým oddělením.

Za zvláštní specifikum zemědělského školství považujeme starobylé lesnické školství. Vychovávalo výhradně úřednický a zřízenecský personál především pro velký lesní majetek. Bylo však až do roku 1885 pouze německé a do roku 1919 u nás rovněž nevyvíjela činnost žádná vysoká škola lesnická⁵¹ ani akademie.⁵²

Soustavné, převážně praktické vyučování lesnickým naukám zahájily tak zvané mistrovské školy. První takové učiliště v rakouském císařství založil moravský lesník Ignaz Franz Johann Ehrenwerth⁵³ na zámku hraběte Rottenhana v Blatně u Chomutova a vyvíjelo činnost s nejvyšší pravděpodobností v letech 1773 až 1791. Druhé soukromé učiliště se zřizovalo péčí knížete Josefa Schwarzenberga zřejmě v roce 1801 ve Zlaté Koruně pro výchovu jeho lesních zřízenců. Ústav měl duchovní správu a za odborné učitele knížecí lesní úředníky. Potom se připomíná i mistrovská škola v Nových Hradech za řízení Kaste-lova (1805) a další v Dačicích na Moravě za vedení lesmistra Vincence Václava Hlavy.⁵⁴ Tento známý lesník měl jen v letech 1821 až 1830 vzdělat celkem dvě stě padesát mladých odborníků. Za správy a učitelského působení lesmistra Johanna Georga Nussbaumera⁵⁵ fungovala mistrovská škola v Plasích u Plzně a to v letech 1828 až 1834.

Vyšší teoretické lesnické učení v Čechách zahájil v roce 1849 Christoph Liebich.⁵⁶ Habilitoval se na pražském polytechnickém ústavu na soukromého docenta lesnických věd a bez odměny od země a od státu tam působil do roku 1868. Správný lesní úředníky měla od roku 1852 vychovávat spolková soukromá lesnická škola v Úsově na Moravě, která obdržela právo veřejnosti a zahájila vyučování se čtyřmi učiteli. V roce 1867 přesídlila do Sovinice a v roce 1896 do Hranic. V Čechách zahájila v roce 1854 svou činnost dobře organizovaná „sesterská“ škola v Bělé pod Bezdězem s pěti profesory a s asistentem. Nedostatkem hmotné podpory sice v roce 1862 zanikla, ale ještě týž rok ji ustavivší se Český lesnický školský spolek a obětaví velkostatkáři znovu otevřeli a nadali bohatými prostředky. V roce

1904 škola přesídlila do Zákup. Pokusy učit některému předmětu na ústavu v Bělé česky byly ojedinělé.

Dějiny lesnického školství s českým vyučovacím jazykem počínají až 1. ledna 1885. Tehdy se zahajoval první český lesnický běh pro dvanáct žáků založený roku 1884 příčiněním Ladislava Burketa na písecké rolnické škole za auspicií předsedy jejího kuratoria knížete JUDr. Bedřicha Schwarzenberga.⁵⁷ Rychle rostoucí návštěva vedla v roce 1887 k přeměně běhu na dvoutrídni revírnickou školu, která se učební osnovou a předvzděláním žáků v podobě čtyř tříd střední nebo tří tříd měšťanské školy a k tomu rok praxe povznesla nad ostatní nižší lesnické školy a prakticky se vyrovnala středním školám. Příznivý rozvoj školy pro výchovu lesních příručí a revírníků ukazovala vzrůstající návštěva, která ve školním roce 1906/07 činila již dvě stě deset žáků. Vedla k založení tamního dvoutrídniho českého vyššího ústavu lesnického pro výchovu lesních správních úředníků, který ode dne 1. listopadu 1899 vytvořil s revírnickou školou ústrojný celek. Přijímal dobře kvalifikované absolventy písecké revírnické školy, potom i absolventy pěti tříd reálky a šesti tříd gymnázia, kteří vykonali rok lesnické praxe. Stoupala návštěva, takže k roku 1906/07 vykazovala sto třicet žáků. Písecké ústavy zavedly do lesnictví český jazyk a povzbudily literární činnost českých lesníků.

Již jsme konstatovali, že nejvyšší („vědecké“) vzdělání v oboru lesnictví poskytoval lesnický odbor C. k. vysoké školy zemědělské ve Vídni a to pro posluchače s maturitním vysvědčením gymnázia nebo reálky. Tamní tříleté studium se záhy rozšířilo na osm semestrů. Správní úředníky vychovávaly vyšší lesnické ústavy nejen v Písku, ale i v Zákupěch, Hranicích, Brucku na Muře a ve Lvově. Tyto školy byly kromě písecké tříleté a vyžadovaly jako předvzdělání pět tříd střední školy bez praxe nebo čtyři třídy střední školy a rok praxe. Výchovu adjunktů a revírníků převzala revírnická škola v Písku a výchovu ochranných a pomocných technických zřízenců státní nižší lesnická učiliště v tyrolském Hallu, štýrském Gusswerku a v haličském Blechově, dále i soukromá učiliště v dolnorakouském Aggsbachu, v Českých Budějovicích, Chebu a v Hranicích na Moravě a zemská škola v Jemnici na Moravě (1907). Výuka v nich trvala pouze deset až jedenáct měsíců. Tyto školy žádaly jako předběžnou přípravu dvě třídy střední školy nebo tři třídy měšťanské školy a rok lesnické praxe. Běhy pro hajné se konaly při rolnické škole v Rothholzu (Tyroly) a v Bregenci (Vorarlberg). V druhé polovině říše byl již v roce 1808 založen a v roce 1838 na akademii povýšen lesnický ústav v Banské Štiavnici. Jiná lesnická akademie vyvíjela činnost v Záhřebu (1897) a v Křiževci (1860).⁵⁸

Speciální zemědělské školy vznikaly nejpozději. Za nejstarší se považovala Nырdrova lihovarská škola na Královských Vinohradech, která měla být kromě čistě polského ústavu v Dublanech u Lvova jedinou odbornou školou v oboru. V roce 1873 obdržel profesor A. Bělohoubek úřední povolení, aby vedle školy pro praktické sládky zřídil další pro praktické lihovarníky, která se rozhodla vychovávat úředníky pro zemědělské a průmyslové lihovary. Bělohoubek ji otevřel v roce 1875 v lihovaru v Litni u Prahy v podobě půlročního kurzu s českým a s německým vyučovacím jazykem. Škola od počátku dostávala zemské a státní subvence a spolufinancoval ji i Lihovarnický spolek v Praze. Od počátku měla také právo veřejnosti. V roce 1880/81 se škola stěhovala do Prahy, v roce 1881 prošla reorganizací a připojila se k ní výzkumná lihovarská stanice. Ještě později ústav získal vlastní budovu a „náležitě vypravení“. Sídlił postupně „u Štajgrů“, v Zemědělské radě na Václavském náměstí a posléze třináct let na Karlově náměstí. Odtud se v roce 1907 přestěhoval do vlastního domu na Havlíčkově třídě na Královských Vinohradech.⁵⁹

Z dalších speciálních škol můžeme jmenovat nejstarší a jedinou německou mlékařskou školu ve Frýdlantu, k tomu českou samostatnou jednoletou Zemskou mlékařskou a sýrařskou školu v Kroměříži (1902) s moderním zařízením na zpracování mléčných výrobků⁶⁰ a českou půlroční školu připojenou k rolnické v Plzni;⁶¹ německé chmelářsko-zelinařskou v Žatci

a dvouletou lukařskou v Chebu a stejnou českou ve Vysokém Mýtě.⁶² Lukařství se dalo přiučit na zimní hospodářské a lukařsko-pastvinářské škole v Rožnově pod Radhoštěm⁶³ i v kurzech,⁶⁴ stejně jako například podkovářství⁶⁵ a rašelinářství.⁶⁶

Z dalších speciálních zemědělských škol jsou před rokem 1918 uváděny včelařská⁶⁷ a po ní rybářská ve Vodňanech, vyšší hospodářská semenářsko-zelinářská v Čáslavi, drůbežnická v Potštýně a jednoletá Vyšší zemědělská družstevní škola v Praze.⁶⁸

Je vcelku pochopitelné, že každý zakladatel školy si počínal podle svého. Nově vzniklé školy však potřebovaly pevný základ a seřazení do určité soustavy. Již zavedením vyššího oddělení na rolnické škole v Libverdě (1856) padla dvojčlennost hospodářského školství v Čechách, kterou proklamoval již vídeňský zemědělský sjezd v roce 1849. Usnesení českého zemského sněmu ze dne 13. dubna 1864 mj. rozeznávalo dvouleté a tříleté školy rolnické, dále hospodářské a hospodářsko-průmyslové a vyšší předmětové a nakonec vysoké učení hospodářské (akademii). Jedno se však o mechanické uskupení, z jednoho ústavu se nedalo přecházet na jiný a za nesourodou se považovala i způsobilost učitelů.⁶⁹ Trojdílnou soustavu školství – školy rolnické, vyšší hospodářské a vysoké – přijalo za svou c. k. ministerstvo orby v roce 1868. Na agrárních sjezdech ve Vídni v letech 1868 a 1873 vyslechli zástupci ministerstva připomínky k zemědělskému vyučování a na konferencích učitelů hospodářských škol v letech 1872 a 1873 vyhlásili podmínky, za kterých se měly udělovat školám podpory. Tím si ministerstvo zajistilo vliv při rozhodování o jejich potřebě a o kategorii, dále i na udržení jejich určité uniformity ve státě, stanovení učební osnovy a vyučovací metody, způsoby zkoušek, zařizování školních budov, statků i učebních pomůcek, způsobilost učitelstva a na zabezpečení jeho hmotných a právních poměrů. Proto se ministerstvo dávalo zastupovat v kuratoriích a svými orgány dohlíželo na podporované školy.⁷⁰

V letech 1881 a 1883 Zemědělská rada v Čechách uvážila změněné hospodářské a národohospodářské poměry. Viděla, že méně majetné zemědělské vrstvy nezískávaly odborné vzdělání přiměřené novým poměrům, že ani kočovné vyučování organizované v roce 1876 samo a v dosavadním rozsahu nemohlo stačit na změnu tohoto stavu. Proto rada navrhla zemskému výboru reorganizaci zemědělského školství a vyučování, nové typy škol, zimní a střední, z nichž zimní se měly věnovat rovněž kočovnému vyučování. Již před tím se podávala c. k. vládě žádost o zřízení zemědělského odboru při obou c. k. vysokých školách technických.⁷¹ Žádost opět propadla a výbor pro reorganizaci kočovného vyučování s odborníky hospodářského školství po poradě v roce 1883 navrhl, aby zemědělské odbory při obou technikách nahrazovaly dosavadní vyšší hospodářské školy v Libverdě a v Táboře s novým názvem „vyšší hospodářské ústavy zemské“.

Český zemský sněm ve svém usnesení ze dne 14. října 1884 rozlišoval zimní hospodářské, rolnické a střední hospodářské školy a zemské vyšší hospodářské ústavy. Počátek vyučování zemědělství se kladl do obecných škol. Již v čítankách pro ně se měly vyskytovat články o zemědělství, měly se zřizovat školní zahrady a pokračovací školy, rozšiřovat vyučování zemědělství na učitelských ústavech a pořádat hospodářské kurzy pro učitele obecných a měšťanských škol.⁷²

Toto usnesení mělo záhy velmi příznivý účinek na rozvoj nižšího hospodářského školství v Čechách. Za šestnáct let, čili v letech 1883 až 1898, vzniklo devětadvacet zimních hospodářských škol, z toho jedna lnářská, a deset rolnických, z toho jedna lnářská. Z první kategorie byla jedna přenesena na jiné místo a dvě se staly kombinovanými rolnickými, takže jich zbylo sedmadvacet, z toho dvacet s českým vyučovacím jazykem, sedm s německým, a dvanáct rolnických, z toho dvě lnářské a po jedné chmelařské a ovocnicko-vinařské, a se zbylými z dřívějších patnáct, deset s českým vyučovacím jazykem a pět s německým. Kromě toho přibýlo po jedné škole ovocnicko-vinařské (Mělník) a zahradnické (Chrudim). Dosavadní rolnické školy v Chrudimi, Kadani a v Roudnici byly povýšeny na

střední a od roku 1895 měly nečekaně vysokou návštěvu, ostatně stejně jako vyšší hospodářské ústavy.

Při sledování všech představených stupňů zemědělského školství vidíme, jak napsal autor hesla, „že jest velmi účelně rozčlánkováno, jmenovitě se zřením k nečetnosti národa českého, neboť všem jeho vrstvám jest dána příležitost, aby si mohly osvojití dle různého obecného též i tomuto přiměřeného odborného vzdělání hospodářského, jehož budoucí jich povolání právě vyžaduje aneb pomocí něhož, tj. získanou mravní silou a odbornou vzdělaností doufají se státí platnými členy svého národa v jeho soutěži s ostatními národy“.⁷³ V roce 1909/10 zavedlo c. k. ministerstvo orby nové rozlišování zemědělských škol: I. Vysoké školy. II. Akademie. III. Střední školy. IV. Nižší školy, a) s celoročním vyučováním; b) s pololetním vyučováním; c) mlékařské školy; d) hospodyňské školy; e) nižší speciální školy pro lnářství, chmelařství, lukařství, včelařství apod. Nejnovější skupina „ženských škol hospodářských“ o dvou ročnících v Čechách do roku 1914 zastoupení prozatím neměla.⁷⁴

Všechny uvedené školy a jejich učební látka se v průběhu let podle nabytých zkušeností a podle potřeby rozšiřovaly, prohlubovaly a zdokonalovaly. Při budování a zařizování jejich budov, statků, pokusných a cvičných polí, při pořizování učebních pomůcek a učebnic je většinou štědře podporovaly c. k. ministerstvo orby a zemské výbory. Podporovaly i další vzdělání učitelů na vyšších hospodářských ústavech doma a v zahraničí, vysílaly je na cesty, na práce na statcích a v průmyslových závodech a „k získání spokojeného učitelstva dbáno též osobních poměrů jeho“. Množství a rozmanitost škol přiměřelo český zemský sněm k systemizování místa jejich inspektora při zemském výboru. Místo zemského inspektora zemědělského vyučování vzniklo v roce 1888, státní inspektor byl ustanoven pro české školy v roce 1882 a pro německé v roce 1893. Zemědělskému školství se také prospělo zřízením c. k. zkušebních komisí pro nabytí vysvědčení o učitelské způsobilosti. První z nich začala zasedat ve Vídni v roce 1876, další v letech 1879 a 1887, v Praze potom pro české školy v roce 1883 a v letech 1884, 1889 a 1893. Předtím až do sedmdesátých let zkoušela kandidáty učitelsví pražská C. k. Vlastenecko-hospodářská společnost. Na metodický, didaktický a pedagogický výcvik zkušovaných kandidátů určilo c. k. ministerstvo orby od roku 1894 stipendia k hospitaci na školách a zemský výbor zamýšlel zřídit semináře v Chrudimi a v Kadani. Tento záměr překazila válka. V roce 1901 se konal v Praze pedagogický kurz pro mladší učitele. Nezanedbatelnou úlohu sehrál od roku 1887 rovněž časopis *Land- und forstwirtschaftliche Unterrichtszeitung*.⁷⁵ Další materiály pro učitele se objevovaly i v Pravidlech a v Oběžnících vydávaných českým zemským výborem pro střední a nižší hospodářské školy a od roku 1895 také v *Časopisu Jednoty učitelstva škol zemědělských*.

Kurzy a přednášky v rámci kočovného vyučování státní administrativa pochopitelně podporovala, poněvadž v něm viděla jednu z možností ke zvýšení návštěvy zemědělských škol. Povinně se mu věnovali učitelé zimních hospodářských a rolnických škol a těšilo se slušné návštěvě. Patřily do něj jednak kočovné učební kurzy, především mlékařské, zahradnicko-ovocnické, hospodyňské a lukařské, jednak pouhé kočovné přednášky o málo hodinách. Kromě zmíněných učitelů přednášeli i poradci, pozvaní odborníci, definitivně nebo jen dočasně ustanovení vládou, zemědělskými společnostmi a nejrůznějšími sbory, často na pokračování o tomtéž nebo jiném aktuálním předmětu. Přednášeli, a tak šířili zemědělský pokrok a poučení, také ředitelé a správci velkých, především vzorných statků, včetně školních, výzkumníci z výzkumných stanic a pokusných polí, dále specialisté v pěstování rostlin a v chovu hospodářských zvířat, známí zahradníci, zvěrolékaři, včelaři, kulturní inženýři, nakonec i národohospodáři a právníci.⁷⁶ Správci vzorných objektů často vydávali a šířili letáky a seznamovali veřejnost s výsledky svého bádání a práce. Pořádaly se také vícedenní odborné kurzy pro mládež a dospělé, zvláště ve spolicích absolventů hos-

podářských škol zakládaných od roku 1893 a v posádkách c. k. zemské obrany. V tomto posledním případě se jednalo o tak zvané poučné kurzy vojínů.⁷⁷ C. k. ministerstvo kultu a vyučování se staralo, aby kandidáti obecného učitelství⁷⁸ a učitelé již ustanovení nabývali potřebného rozhledu v zemědělské nauce: zavádělo lepší učebnice, rozšiřovalo učební osnovy, opatřovalo učební pomůcky a doplňovalo knihovny, zařizovalo pokusné zahrady, od roku 1868 pořáдалo doplňující prázdninové kurzy atd.

Opravdová péče o vzdělání rolníka po roce 1848 měla závažnou komplikaci. Odborné vzdělání se totiž nešířilo žádoucí rychlostí. Všechny snahy zprvu narážely na nedůvěru a na neporozumění veřejnosti, úřadů a dokonce i samotného rolnictva.⁷⁹ Synové rolníků navštěvovali zpočátku rolnické školy jen v mizivém množství a ještě méně se jich vracelo zpět do otcovských statků. Tato skutečnost padala na vrub hlavně nezvyklosti odborného studia, poměrně malého počtu těchto škol, ale jistě i nemalých výloh spojených s jejich návštěvou. Tyto jevy pozvolna řešila teprve vyšší poptávka po absolventech škol. Zámožný rolník si věděl rady: poslal syna nejprve do střední školy a potom do rolnické nebo do vyšší hospodářské školy, takže některé rolnické školy musely záhy posilovat teorii a měnit své stanovky.

Jako příklad povážlivě nízké návštěvy prvních šesti českých a německých rolnických škol na Moravě na konci šedesátých let devatenáctého století může sloužit tento krátký přehled. V letech 1868 až 1870 tam do nich docházelo žáků:

v roce	1868 do tří českých škol	48 a do tří německých	52 žáci
	1869	54	65
	1870	54	50

Při výčtu se jednalo o tuto situaci a počet žáků (první tři sídla českých škol):⁸⁰

Roku	Přerov	Ivančice	Osová ^{a)}	Šumperk	Nový Jičín	Znojmo	Celkem
1868	30	10	8	10	26	16	100
1869	31	16	7	10	15	40	119
1870	30	13	11	9	17	24	104
	91	39	26	29	58	80	323

Ad a) Velké Meziříčí (viz dříve).

Z přehledu můžeme mj. posoudit prokazatelně významnou úlohu přerovské školy. Pro české školy vychází součet na sto šestapadesát žáků a u německých na sto sedmašedesát. Většina českých nižších zemědělských škol vznikla z prostředků opatřených svépomocí a jako jejich zakladatelé vystupovali zemědělské spolky a organizace, obce a později v Čechách okresní výbory. Od sedmdesátých let se zakládání škol ujala zemská autonomie.

Od rolnických škol se přecházelo pozvolna k zakládání rolníkům lépe vyhovujících zimních (odborných) hospodářských škol. Tato kategorie vykazovala v letech 1886 až 1924 tyto počty:⁸¹

Rok	Čechy	Morava
1886	11	3
1889	18	6
1895	24	11
1900	27	22
1910	30	37
1920	37	49
1924	49	58

Z hrstky čísel vidíme, že počet zmíněných škol na Moravě převýšil mezi léty 1900 až 1910 jejich počet v Čechách.

V roce 1887 v českých zemích vyvíjely činnost dvě vyšší, šest středních, šestnáct rolnických, osmnáct zimních, čtyři speciální a po třech hospodyňských a lesnických školách. Do roku 1924 se počet uváděných škol zněkolikanásobil, studované školství značně pokročilo a stále se specializovalo.⁸²

K odbornému zemědělskému školství se řadily jako nejnížší složka lidové hospodářské školy. Nebyly výhradně odborné, jejich učební plán kladl důraz na vědomosti všeobecného vzdělání s ohledem na zemědělskou výrobu. Vznikaly na venkově, zcela nablízku národním školám. Tam, kde byla zřízeny, je musela povinně navštěvovat mládež ve věku čtrnáct až šestnáct let, chlapeci i dívky, pokud nenavštěvovali jinou školu vyšší než obecnou.⁸³ Je potom jasné, že počet těchto škol a jejich návštěva vzrůstaly. Ve školním roce 1922/23 jich vyvíjelo činnost v Čechách již dvě stě sedmatřicet českých a osmapadesát německých, avšak na konci roku 1923 již dvě stě pětasedmdesát (z toho pět zahradnických) a sedmašedesát (z toho dvě zahradnické), na Moravě dvašedesát a šestnáct, lépe řečeno jednaosmdesát a dvacet (z toho po jedné zahradnické), a ve Slezsku sedm a dvě, celkem tedy neuvěřitelných tři sta dvaosmdesát, lépe řečeno čtyři sta dvaapadesát lidových hospodářských škol.⁸⁴

Povoláný a známý zemědělský pedagog Jan Adamec na slavnosti pětadvaceti let od založení přerovské Zemské střední školy hospodářské mj. řekl: „Ruch, který ve zřizování hospodářských škol v letech šedesátých byl započal, už neutuchl, učiliště hospodářská zakládána stále v počtu větším, tak že během posledních 40 roků [do roku 1900 – G. N.] dostoupily jen české školy hospodářské země našich počtu 4 vyšších a středních a 55 nižších různého druhu a sice: v Čechách 1 vyšší, 2 střední, 10 rolnických dvouletých, 20 zimních hospodářských a 3 hospodyňské; na Moravě pak 1 střední, 5 rolnických dvouletých, 16 zimních a 1 hospodyňská; ve Slezsku 1 zimní hospodářská. Návštěva těchto českých škol hospodářských činila pak u vyšších a středních 533, u rolnických dvouletých 449, u zimních hospodářských 1165 žáků a hospodyňských 101 žákyní, celkem nemalý počet 2 248 žáků a žákyň.“⁸⁵

Podruhé Jan Adamec, tentokrát skrytý pod zkratkou Ac., ve slovníkovém hesle z počátku dvacátého století s uspokojením konstatoval, že „hospodářské školství na Moravě vyvinulo se od druhé polovice 19. století velmi příznivě. Vyjma vysokého školství hospodářského, jehož na Moravě dosud není, působí školy hospodářské všelikého druhu a sledují ten účel položití základ odborným vzděláním pro různé kruhy, jakož i různé druhy hospodářského zaměstnání. Dle předběžného vzdělání žactva, jakož i dle účelu, jaký sledují, rozeznáváme, nehledíce k stolicím hospodářským na české i německé technice v Brně, školy střední, dosud s tříletou dobou vyučování v Přerově českou a v Novém Jičíně německou; školy rolnické dvouleté s celoroční dobou vyučování, z nichž mnohé vzdělání v různých speciálních odborech sledují, a sice českých 5, ve Velkém Meziříčí, Ivančicích a Kroměříži, rolnicko-vinařská v Bzenci a rolnicko-chmelařská na Hradisku u Olomouce, německé 2, rolnicko-vinařská ve Znojmě a rolnicko-lnářská v Šumperku. Zimních hospodářských škol téměř vesměs o dvou poloročních zimních kursech je českých 27, a sice: v Boskovicích, v Uher. Brodě, Bystřici nad P., Bíteži Velké, Dačicích, Holešově, Hranicích, Jaroměřicích, Jihlavě, Kojetíně, Kopřivnici, Kyjově, Litovli, Lošticích, Místku, Náměšti nad Oslavou, Napajedlech, Podivíně, Prostějově, Rožnově, Slavkově, Šlapanicích, Tišnově, Třebíči, Vyškově, Zábřehu nad Odrou (hospodářsko-zelinařská), Žďáře (hospodářsko-lnářská), obě poslední s letními praktickými kursy. – Německých 8 a sice: v Budišově, Jihlavě, Uničově, Pohořelicích, Rýmařově, Štítarech, Mor. Třebové a Suchdole. – K těmto družím se školy speciální, a sice: mlékařská a sýrařská škola v Kroměříži, pomologický ústav v Bohunicích český, v Brně německý. Lesnické ústavy jsou tři, a sice: vyšší a nižší v Hranicích německý a lesnický ústav v Jemnici dosud nižší český. Hospodyňské školy jsou dvě české (v Kroměříži a na Hradisku u Olomouce) a 1 německá v Žilině u Nového Jičína. Celkem je samostat-

ných ústavů hospodářských a lesnických na Moravě 53 (českých 38, německých 15). Mimoto pořádají jak hospodářské školy, tak zemědělská rada velmi četné vyučovací kurzy v nejrozmanitějších oborech hospodářských.⁸⁶

Podle několikrát zmíněného Jana Adamce se o několik málo let později, ve školním roce 1913/14, na Moravě nacházelo celkem pětadvacet českých zemědělských škol. Byly to:

- a) dvě zemské střední hospodářské (Přerov, Klášterní Hradisko),
- b) čtyři rolnické dvouleté celoroční (Bzenec, Ivančice, Kroměříž, Velké Meziříčí),
- c) čtyřiatřicet zimních hospodářských s půlročním vyučováním a z toho čtyři speciální (Vizovice ovocnářská, Žďár Inářská, Zábřeh zelinářská, Rožnov lukařsko-pícninářská),
- d) jedna jednoletá zahradnicko-ovocnářská (Brno-Bohunice),
- e) jedna zemská jednoletá mlékařská a sýrařská (Kroměříž),
- f) tři hospodyňské (Kroměříž, Klášterní Hradisko, Velké Meziříčí).⁸⁷

Po roce 1918 vznikla v Brně-Černých Polích Vysoká škola zemědělská. Obě zemské střední školy prošly reorganizací ve čtyřleté vyšší hospodářské školy, při olomoucké (Klášterní Hradisko) vznikla vyšší hospodyňská škola. Z německé vyšší lesnické školy v Hranicích se stal ústav čtyřletý a stát převzal z Rakouska rolnickou ovocnickou a vinařskou školu ve Valticích a vytvořil z ní české státní zařízení. Zemský výbor se zase postaral o vznik jedenácti dalších zimních, tentokrát odborných hospodářských škol a dvou hospodyňských, Pomologický ústav v Brně-Bohunicích povýšil na dvouletý. K roku 1925 byly všechny zemědělské školy pozemštěny a postátněny.

Změnami a úpravami prošly i učební osnovy všech zmíněných škol. S ohledem na zvýšení úrovně všeobecného vzdělání se ve všech objevila občanská nauka a občanská výchova (etika), prohloubilo se vyučování českému jazyku a literatuře a českým dějinám. Tak se dostal český jazyk a literatura i mezi předměty písemné a ústní maturitní zkoušky, tím se zároveň absolventům usnadnil případný přechod na vysokou školu zemědělskou. Na všech studovaných školách se zavádělo družstevnictví na základě obchodní nauky a na vyšších školách ještě i mlékařství a patologie rostlin.

Ministerstvo zemědělství mladého státu se snažilo urychleně dobudovat zejména odborné (dříve zimní) školy. Poskytovalo jim vydatné podpory na učební pomůcky a vydávalo pro ně svým nákladem vhodné učebnice, zemský výbor za přispění státu zadával stavby moderních a účelných školních budov. Pozemková reforma umožnila často velkolepé rozšiřování dosavadních a budování nových školních hospodářství a poleší.

K roku 1925 dospělo české zemědělské školství na Moravě k počtu třiašedesáti škol a to ještě bez lidových hospodářských vydržovaných z veřejných peněz:

- a) Vysoká škola zemědělská (Brno),
- b) čtyři vyšší zemědělské – dvě hospodářské a po jedné lesnické a hospodyňské,
- c) pět rolnických dvouletých celoročních,
- d) pětadvacet odborných hospodářských (dva půlroční zimní běhy),
- e) pět hospodyňských,
- f) jedna mlékařská (Kroměříž),
- g) jeden zahradnicko-pomologický ústav (Brno-Bohunice),
- h) jedna nižší lesnická (Jemnice).⁸⁸

Do krátkého závěrečného shrnutí patří konstatování, že koncem osmnáctého století se zemědělství vlastně poprvé dostalo do učebního plánu venkovské mládeže a od té doby si tam místo již udrželo. Zanícení jedinci, záslužné koncepce a cílevědomé řízení škol přispěly k velmi dobré úrovni zmiňovaného školství v českých zemích, které se dopracovalo na vedoucí místo v monarchii. Česká pedagogika se opět dostala do středu evropského zájmu a pozornosti.

Poznámky:

- 1 Srov. stejnojmenné heslo ředitele táborské hospodářské akademie Františka Farského v *Hospodářském slovníku naučném [HSN] 4 (R–Ž), 1924, s. 897n. a s. 900n.*; HOHENBRUCK, A.–ZIMMERAUER, F., *Der land- und forstwirthschaftliche Unterricht in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern*. Wien 1890; REICH, E., K padesátiletému jubileu trvání českého zemědělského školství na Moravě. *Moravskoslezská revue, 1915–16, roč. 11, s. 244n.*; *Zemědělské školství v Československé republice a jeho statistika za školní rok 1920/21*. Praha 1922; REICH, E., *Zemědělské školství a vyučování v Č. S. R.* In TOBOLKA, Z. (red.), *Politika. Co má vědět v Československé republice každý občan, II, část dvě*. Praha 1925, s. 88n. (literatura), a ČERNOHORSKÝ, Z., *Dějiny zemědělského školství v Československu*. Praha 1980. Z další literatury srov. FARSKÝ, F., *Příspěvky k dějinám hospodářského vyučování a úryvky z dějin polního hospodářství v království Českém až do roku 1918*. Praha 1920; TÝŽ, *Stručný přehled vývoje školství a vyučování hospodářství vůbec v království Českém do roku 1918*. Praha 1922; REICH, E., *Základy organizace zemědělství Československé republiky*. Praha 1934, s. 496n.; LOM, F., *Vývoj zemědělství a zemědělského vzdělání v Čechách*. In *Sborník VŠZ*. Praha 1957, s. 21–107, a TÝŽ, *Vývoj zemědělských věd a pokrok zemědělství na území ČSSR*. Praha 1968.
- 2 Zmíněný F. Farský mj. napsal: „Soutěž obecná, zvláště pak zámořská, drahé pracovní síly, stále rostoucí břemena veřejná, nutnost účasti v samosprávě a v životě veřejném vůbec, zvýšené nároky domácnosti a starost o její budoucnost aj. v. vedly k poznání nezbytnosti, aby si budoucí hospodář osvojili jak odborné, tak i obecné vzdělání, aby byli s to rozmnožením a zdokonalením výroby, pojištěním odbytu jejího a spoluprací při zavádění zákonných opatření ve prospěch zemědělství dostáli všem povinnostem svého povolání.“
- 3 V Německu a u nás se jednalo spíše o reálné školy se zemědělským vyučováním.
- 4 Čechy jsou kolébkou nejstarších zemědělských škol v Evropě, tedy těch, které připravovaly velkostatkové úřednictvo a později odborně vzdělaly a prakticky vycvičily i selskou mládež.
- 5 Fyziokraté objevili zemědělství jako výrobu a člověka pracujícího na půdě a propagovali zemědělský pokrok. Srov. heslo Fysiokratism v *OSN 9, 1895, s. 796n.*, další heslo Fysiokratická společnost (Společnost pro fyziokracii v Čechách), která byla založena roku 1869, v *HSN 1 (A–H), 1905, s. 842n.*, a FRANKENBERGER, O., *Agrarismus. Národní hospodářství se stanoviska venkovského lidu*. Praha 1923, s. 384n.
- 6 Nezmiňujeme se však o dalších zařízeních v Rakousku, Uhrách a v Německu. Srov. FARSKÝ, F., *Příspěvky*, s. 83n. a 102n., a TÝŽ, *Stručný přehled*, s. 9n. a 154n.
- 7 Jindy se odbor nazývá oddělení nebo fakulta. Srov. FARSKÝ, F., *Příspěvky*, s. 33n.; TÝŽ, *Stručný přehled*, s. 54n. a 169n., a STOKLASA, J., *Vznik a vývoj vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství v Praze. Věstník Československé akademie zemědělské [VČAZ], 1932, roč. 8, s. 354n.*
- 8 Srov. FARSKÝ, F., *Příspěvky*, s. 85 a 103. Zákonné opatření z roku 1806 zavedlo závazné studium polního hospodářství pro bohoslovce a studenty připravující se na službu u vrchnostenských úřadů, druhá norma zřizovala stolice polního hospodářství při diecézních seminářích. Mj. tím vysvětlujeme výbornou přípravu kněží pro práci na venkově, dále i jejich vysoké zastoupení mezi zemědělskými buditeli a včelaři a výrazný vliv na zdokonalování vyučování v obecných školách také v některých zemědělských základech.
- 9 Tyto neobyčejně významné a početné industriální školy byly bezesporu předchůdkyněmi rolnických škol a sloužily za vzor celé Evropě. Pro venkov znamenaly obrat. Až dosud vznikající školy si kladly za cíl přípravu a výchovu velkostatkových úředníků a zřízenců, zatímco sedlák se musel „vzdělávat“ v často jen primitivní, zanedbané a mnoho neposkytující venkovské obecné škole. Kindermann ze Schulsteinu, Jan Ferdinand, rytíř, ThDr., * 27. 9. 1740 Königswald (dnes Království) u Šluknova, † 25. 5. 1801 Litoměřice, sedmý litoměřický biskup, pedagog, vrchní dozorce obecného školství v Čechách, odborný spisovatel. O těchto školách a o něm srov. REICH, E., *Počátky zemědělského školství a selského vyučování v Čechách se zvláštním zřetelem k založení školy v Trnové*. (Předneseno na IV. mezinárodním kongresu pro dějiny reálných a technických věd v Praze.). *VČAZ, 1937, roč. 13, s. 652n.*; NĚMEČKOVÁ, B., *Vyučování zemědělství v Čechách a na Moravě na základních školách na konci 18. stol. Sociologie a historie zemědělství, 1971, roč. 7 (44), s. 59n.*; HANZAL, J., *Ferdinand Kindermann (1740–1801), školský reformátor a osvícenský duchovní*. Kostelní Vydří 1998, a BUBEN, M. M., *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*. Praha 2000, s. 171–174.
- 10 Srov. o ní FARSKÝ, F., *Příspěvky*, s. 1n., a REICH, E., *Počátky*, s. 654n. Rytíř I. F. ze Schönfeldu, * 1750 Praha, † 1821 Vídeň, velkostatkář, český a rakouský (dvorní) knihtiskař, knihkupec, nakladatel novin, lidumil, sběratel a odborný spisovatel.
- 11 Dále srov. ŠPATNÝ, F., *Stručný dějepis c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti v Čechách*. Praha 1863; FARSKÝ, F., *Příspěvky*, s. 34n.; TÝŽ, *Stručný přehled*, s. 11n. a 155; *HSN 4 (R–Ž), 1924, s. 1242n.*

- 12 Jihočeský velmož jí mj. propůjčil svůj dvůr a svým vlivem jí vymohl „uspokojivé hmotné zabezpečení“.
- 13 F. X. Horský rytíř z Horskysfeldu, * 29. 9. 1801 Bílina, † 6. 4. 1877 Býchory u Kolína, zemědělský průkopník, průmyslový podnikatel, pedagog, odborný spisovatel. Srov. o něm mj. *HSN 1 (A-H)*, 1905, s. 1119n.; MICHÁLEK, M. (red.), *Zemědělství buditelé. Sbírká životopisů a portrétů sedmnácti mužů o zemědělství zasloužilých*. Praha 1937, s. 55n.; TEMPÍR, Z., *Zemědělské nářadí a stroje Františka Horského. Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1978, roč. 18, s. 163n.; LOM, F.–SKALA, L.–ŠMERHA, J.–KUBŮ, F., *Významné osobnosti v zemědělství (3)*. In TEMPÍR, Z. (red.), *Významné osobnosti v zemědělství (3). Historie sběru a pěstování léčivých rostlin. Prameny a studie čís. 28*. Praha 1985, s. 27n.; SKALA, L., *Významné osobnosti českého zemědělství*. Praha 1992, s. 23n.
- 14 Škola v Libverdě posloužila jako vzor pro další budoucí školy tohoto typu v českých zemích.
- 15 A. E. Komers, * 13. 6. 1814 Humpolec, † 18. 12. 1893 Jihlava, říšský a zemský poslanec, národohospodář, zemědělský odborník, pedagog, odborný spisovatel. Srov. o něm mj. *HSN 2 (Ch-M)*, 1909, s. 479; MICHÁLEK, M. (red.), *Zemědělství buditelé*, s. 145n.; PŠENIČKOVÁ, J., *Velkostatek Peruc v době Komersových. Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1971, roč. 10, s. 23n.; TÁŽ, *Zemědělská škola v Libverdě v letech 1850-1866*. Tamtéž, s. 37n.; TÁŽ, *Působení A. E. Komerse jako ředitele ústřední správy thunovských velkostatků*. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století 2*. Praha 1974, s. 179n.; TÁŽ, *Antonín Emanuel Komers u děčínských Thunů. Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1977 (1978), roč. 17, s. 163n.; LOM, F.–SKALA, L.–ŠMERHA, J.–KUBŮ, F., *Významné osobnosti*, s. 29n.; ŠOUŠA, J., *K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století*. Praha 1986, s. 26n.; SKALA, L., *Významné osobnosti*, s. 43n., a JAŠEK, J. (red.), *Střední zahradnická a zemědělská škola Antonína Emanuela Komerse Děčín-Libverda. 1850–1995. Sborník k 145. výročí školy*. B. m. a r. v.
- 16 Srov. o nich a o jejich osnově zřízení FARSKÝ, F., *Stručný přehled*, s. 28n.
- 17 J. B. Uhlíř, * 10. 6. 1830 (?Droždice v Čechách) Droždice u Pardubic, † 25. 7. 1899 Chrudim, zemědělský odborník, organizátor, pedagog. Srov. o něm mj. J. N. (= NEORAL J.), † Jan B. Uhlíř. *Moravský hospodář*, 1899, roč. 1, s. 209n., a PŠENIČKOVÁ J., *Zemědělská škola*, tamtéž.
- 18 Srov. *Dějiny ústavu za první desetiletí (1875/6-1884/5). Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově. Za školní rok 1884-5*. Přerov 1885, s. 5 (tzv. pátá zpráva).
- 19 Srov. k tomu např. VERBÍK, A., *Počátky zemědělských spolků na Moravě. 1–2. Kandidátská disertační práce*. Brno 1975 (vyvázaný strojopis uložený v Historickém ústavu AV ČR v Brně).
- 20 J. B. Lambl, * 9. 8. 1826 Letiny u Blovic [bývalý okres Plzeň-jih], † 7. 11. 1909 Praha, zemský poslanec, zemědělský odborník, organizátor, pedagog, redaktor, odborný spisovatel. Srov. o něm mj. MACALÍK B., *Dvorní rada prof. dr. B. Lambl. Životopisná vzpomínka. Moravský hospodář*, 1909, roč. 11, č. 23, s. 617n.; *Les a lov*, 1909/10, roč. 3, s. 48; *HSN 2 (Ch-M)*, 1909, s. 771n.; FARSKÝ, F., *Stručný přehled*, s. 169n.; VLÁČIL, B., *Oslava 100letých narozenin Dr. J. B. Lambla. VČAZ*, 1926, roč. 2, s. 689n.; STOKLASA, J., *Osobnost Dr. J. B. Lambla a jeho vědecká práce*. Tamtéž, s. 898n.; REICH, E., *Dr. J. B. Lambl, jako badatel v zemědělské spravovědě*. Tamtéž, s. 906n.; BABÁNEK, J., *Dr. J. B. Lambl – tvůrce a organizátor moderního zemědělského školství v Čechách*. Tamtéž, s. 937n.; TÝŽ, *Památce Karla Lambla. VČAZ*, 1934, roč. 10, s. 509n.; MICHÁLEK, M. (red.), *Zemědělství buditelé*, s. 207n.; LOM, F., *Lamblovo učení a ekonomika socialistického zemědělství (K padesátému výročí úmrtí J. B. Lambla 7. 11. 1909). Vědecké práce Československé akademie zemědělských věd z dějin zemědělství a lesnictví*, 1959, roč. 1, s. 63n.; VOLF, M., *Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti in království Českém*. Praha 1967, s. 84n.; PŠENIČKOVÁ, J., *Zemědělská škola*, tamtéž; KUTNAR, F., *Proměny zemědělského myšlení v 19. století. Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1977 (1978), roč. 17, s. 147n.; LOM, F., SKALA, L.–ŠMERHA, J.–KUBŮ, F., *Významné osobnosti*, s. 31n.; ŠOUŠA, J., *K vývoji*, s. 26n., a SKALA, L., *Významné osobnosti*, s. 49n.
- 21 Rolnické školy ve Stěžerách a v Opočně však zanikly po krátkém trvání.
- 22 J. R. Demel * 7. 4. 1833 Prostějov, † 1. 10. 1905 Praha, zemský poslanec, zemědělský organizátor, pedagog, redaktor, odborný spisovatel. Srov. o něm mj. *OSN 7*, 1893, s. 278; *HSN 1 (A-H)*, 1905, s. 604; OBRTTEL, F., *Moravští sedláci v druhé polovici XIX. století. Příspěvek k dějinám dějinám moravského venkova*. Praha 1919, s. 235n.; WENZL, F., *Profesor Jan Rudolf Demel. 1833–1905 – první průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno 1935; MICHÁLEK, M. (red.), *Zemědělství buditelé*, s. 275n.; KRAVÁČEK, F., *Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století (1896-1914)*. In *Hospodářské dějiny-Economic History 9*. Praha 1982, s. 315n.; SKALA, L., *Významné osobnosti*, s. 57n.; TÝŽ, *České zemědělské časopisy I. 1838–1938. Prameny a studie čís. 34*. Praha 1992, s. 53n., a MILLER, DE., *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha 2001, s. 33n.
- 23 Podrobnosti srov. REICH, E., *Nejstarší hospodářské školy na Moravě. Příspěvek k dějinám rolnické školy v Přerově (1865–76) a na Kl. Hradisku u Olomouce (1876–1912). Hospodářský časopis Kodym*, 1912, roč. 8, č. 20, s. 369n., č. 22, s. 403n., č. 23, s. 417n.; TÝŽ, *Nejstarší hospodářská škola na Moravě. Příspěvek k dějinám rolnické školy v Přerově. Moravský hospodář*, 1913, roč. 15, č. 4, s. 86n.,

- č. 5, s. 112n., č. 8, s. 189n., č. 15, s. 365n., č. 18, s. 440n., č. 20, s. 487n., č. 21, s. 520n., č. 22, s. 545n., č. 23, s. 563n., a TÝŽ, K padesátiletému jubileu, s. 248n. Dále pak srov. FIŠER, Z., *František Skopalík. 1822-1891. Písmák, vlastenec a hospodář rodného kraje*. Kroměříž 1991, a TÝŽ, *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861-1912). Věnováno památce 175. výročí narození Františka Skopalíka*. Kojetín 1997.
- 24 Od roku 1921 odborná hospodářská škola s českým a polským vyučovacím jazykem, v roce 1923 však byla přeložena do Českého Těšína.
- 25 Měly v jednom až dvou ročních poskytovat odborné vzdělání. Postupovaly v teorii asi jako škola rolnická a posilovaly ji demonstrováním na pokusném poli. Venkovská mládež odrostlá obecné škole ve věku patnáct až osmnáct let v době nejkratší a s nejnižším nákladem absolvovala dva kurzy (čtyř, pěti a sedmiměsíční vyučování) v zimních měsících podle schválené učební osnovy. Některé ze škol měly ještě letní hospodyňský kurz. Vyučovali hlavní a vedlejší učitelé, z nichž hlavní prokazovali způsobilost i ke kočovnému vyučování.
- 26 Srov. SEKERA, P., Kadaň – 140 roků od založení zemědělské školy. Vývoj školy v datech. *Zemědělská škola*, 2002–3, roč. 65, č. 3, s. 16n.
- 27 „Hospodyňské školství jest nejmladší větévkou na stromu školství hospodářského a nalézá se u nás v Čechách teprve v mnohoslibných začátcích.“ Srov. *HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 1154 – heslo ředitelky hospodyňské školy ve Stěžerách Marie Trachtové.
- 28 Vzdělávaly teoreticky a prakticky děvčata („dívky rolnické“) po vychození obecné školy nebo měšťanky, aby mohla řádně spravovat především rolnickou venkovskou domácnost (počty, čeština, zeměpis a dějepis, vychovatelství, domácí hospodářství, přírodní vědy, zdravotvěda, chov hospodářských zvířat, mlékařství, zahradnictví, zpěv a hudba; vaření pokrmů, úklid v domě, šití, praní a žehlení prádla a šatů, dozor při krmení a ošetřování dobytka, zužitkování mléka výrobou smetany, másla a sýrů, práce v zahradě atd.). Školy s internátem, malým hospodářstvím a s mlékárnou zakládali „zájemci“, vyučovali tam tři učitelky a učitel pomocní, k nimž náležel druhý učitel zimních škol.
- 29 Letní hospodyňské běhy trvaly od 1. 4. do 31. 8. Tamtéž a BRABENCOVÁ, J., České vyšší dívčí zemědělské školství v letech 1880–1924. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Uherské Hradiště 2000, s. 259n.
- 30 Založila ji v roce 1863 C. k. moravsko-slezská hospodářská společnost jako německo-české zařízení, které se ovšem v roce 1899 rozdělilo na učiliště české a německé.
- 31 Založila ho C. k. Vlastenecko-hospodářská společnost na usedlosti Popelářka, aby vychovával štěpaře a vinaře a množil ušlechtilé ovocné druhy. Prvním ředitelem byl spoluzakladatel zařízení J. B. Lambl. Jednoleté vyučování trvalo od 1. 2. do 15. 12. v obou zemských jazycích. V roce 1885 za ředitele dr. K. Hamböcka se ústav rozdělil na české a německé oddělení a stavěla se školní budova, roku 1893 zahájila činnost pokusná stanice a v roce 1895 se škola stala dvouletou a přijímala nové žáky každým druhým rokem. V roce 1896/97 se stavěla budova tak zvané zužitkovací stanice, roku 1908 skleníky s ústředním topením a v roce 1907 byly založeny školky v Bohnicích. Ústav pořádal každoročně za spolupráce se zemským výborem samostatné ovocnicko-štěpařské kurzy. Internát měl čtyřadvacet míst. Absolventi pracovali jako zahradní odborníci doma a v zahraničí. Srov. *HSN 4 (R–Ž)*, 1924, s. 1041.
- 32 Tato internátní škola vzdělávala syny maloročníků a vinařů, aby dovedli samostatně zakládat ovocné sady a vinice, ošetřovat je a zvyšovat jejich výnosy. Spravovala rozsáhlé sady, školky, vinice, zahrady a tak zvanou zužitkovací stanici. Navazovala jen na obecnou školu a na základní štěpařské a vinařské poznatky. Vedle ředitele tam působil učitel přírodních věd, dále odborný, pomocní a pomocníci. Srov. JUNĚCOVÁ, J., Profesori Vyšší ovocnicko-vinařské a zahradnické školy v Mělníku a jejich význam v oblasti vinařství a ovocnictví za první republiky. In *Politická a stavovská zemědělská hnutí*, s. 276n.
- 33 Rozsah jejich teoretických a praktických vědomostí a její vysvědčení na odchodnou mj. nahrazovaly tříletou dobu učení v zahradnickém závodě. Stavěla na vzdělání z obecné nebo měšťanské školy, měla dva odborné učitele, více pomocných a zahradníka a ke cvičení velké sady a městské zahrady.
- 34 Srov. krátké heslo Ovocnické školy v zemích mimorakouských (*HSN 3 (N–Q)* 1914, s. 402), zakončené větou: „Ze všech nejlépe vypraveny jsou moderní školy v Dahlemu u Berlína a ve Versailles.“ V hesle s názvem Ovocnické školy v Rakousku uvedl inspektor J. Fořt (*HSN 3 (N–Q)* 1914, s. 402) na Moravě ještě: Vítkovické zahradnické kurzy (česko-německé); dvouletý kurz na německé Rolnicko-vinařské škole ve Znojmě, jednoletou německou Zemskou vinařsko-ovocnickou školu v Mikulově, jednoletý Český pomologický ústav v Bohunicích u Brna [Brno-Bohunice]. V Dolních Rakousích potom mj. dvouletou německou Zemskou hospodářsko-vinařsko-ovocnickou školu ve Valticích (Feldsberg). Celkem mělo být v Rakousku devětadvacet ovocnicko-zahradnických škol (dvě střední, sedmadvacet nižších) a z těchto pět s českým vyučováním jazykem, dva ústavy česko-německé, šestnáct německých, jeden německo-italský, jeden italský, jeden slovinský a tři polské. Jediné dva ústavy střední (Lednice a Klosterneuburg) byly německé. Vedle nich se ovocnictví částečně vyučovalo také na hospodářských školách.

- 35 Výcvik v ovocnictví a v zelinářství poskytovaly vlastně všechny rolnické a zimní hospodářské školy, poněvadž měly školní zahrady s vyškolenými zahradníky.
- 36 Podrobnosti srov. FARSKÝ, F., *Stručný přehled*, s. 33n. a 165n.
- 37 F. Sitenký (* 2. 11. 1851 Jičín, † 8. 7. 1924 Praha-Královské Vinohrady, botanik, organizátor zemědělského školství, spolků a výzkumnictví, inspektor, pedagog, redaktor, odborný spisovatel) v hesle s názvem Akademie hospodářské (*HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 40) probral akademie v Německu (první Thaerova v Möglínu v Braniborsku – 1804–6, kromě dvou kvůli odlehlosti všechny zanikly a nahradily je hospodářské ústavy na univerzitách; proti samostatným akademiím v Německu neprávem vystupoval vynikající chemik a odborný spisovatel Justus Liebig [* 12. 5. 1803 Darmstadt, † 18. 4. 1873; srov. o něm *HSN 2 (Ch–M)*, 1909, s. 821n.]), dále koleje v Anglii a USA a školy v Evropě a v Turecku. Kromě akademie v Uherských Starých Hradech vyvíjely dále v Rakousku činnost tři zemské: nejstarší, dvouletá německá v Libverdě, dvouletá česká v Táboře a tříletá polská v Dublanech v Haliči. Kromě toho měla Halič zemědělské oddělení při univerzitě v Krakově. Zmíněné ústavy měly také přípravy pro žáky s nedokončenou střední školou, s nejméně šesti třídami reálky nebo gymnázia.
- 38 Srov. ŠPATNÝ, F., *Stručný dějepis*, s. 4.
- 39 Srov. mj. heslo profesora tábořské školy J. Kožaného s názvem Akademie hospodářská v Táboře v *HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 41.
- 40 Již v roce 1852/53 vzniklo vedle rolnické školy v Libverdě oddělení pro žactvo s vyšším předběžným vzděláním. Počet žáků vzrůstal, proto se tam zřizovalo samostatné vyšší hospodářské učiliště. Poslední řádná reorganizace školy se připravovala od roku 1895. Na počátku dvacátého století měla akademie již jedenáct profesorů systemizovaných zemským sněmem a k tomu povolení k potřebnému počtu asistentů. Zbývaly však další úpravy, aby se škola mohla poměřovat s německými akademiemi („vypravení není dosud úplné“). Školy libverdská i tábořská vychovaly stovky zemědělských odborníků. Ti vzorně hospodařili na velkostatech, a tak byli příkladem pro malostatky. Jiní působili jako učitelé. Srov. heslo Liebwerda v *HSN 2 (Ch–M)*, 1909, s. 823.
- 41 Tábořská škola v sedmdesátých a v osmdesátých letech stupňovala přijímací podmínky až na požadavek maturity, takže se mohla považovat za skutečnou akademii, za nejvyšší hospodářské učiliště v Čechách s českým vyučovacím jazykem. Kromě sbírek učebních pomůcek se od počátku k oběma přimykaly dobře zařízené větší statky pro praktika, pokusnictví v pěstování rostlin a chovu dobytka a výzkum a pak i zařízené kabinety, laboratoře a zemědělské muzeum. Podle statutu a celou organizací stály ústavy výše než později zřizované střední hospodářské školy. Podle posledního platného statutu poskytovaly posluchačům vyšší „vědecké“ (vědecko-praktické) vzdělání v oboru zemědělství se zvláštním zřetelem k potřebám praxe (kromě toho i zvláštní kurzy z jeho různých odvětví, mj. meliorace pozemků, inářství, ovocnictví a mlékařství), pěstovaly zemědělskou vědu a výzkumnictví. Úplné vyučování trvalo jen dva roky, tj. čtyři běhy, od roku 1917 tři roky, kurzy podléhaly odlišnému režimu. Řádnými posluchači se mohli stát absolventi úplného gymnázia, reálky nebo střední hospodářské školy s maturitním vysvědčením nebo s vysvědčením dospělosti a s dobrým prospěchem. Za mimořádné posluchače mohli být přijati nejméně osmnáctiletí zájemci s „potřebnými vědomostmi“. Po absolvování mohli řádní posluchači skládat diplomové zkoušky. O složení pedagogického sboru – řádných a mimořádných profesorech, několika soukromých a honorovaných docentech a lektorech jednotlivých stolic – se staral zemský výbor, výzkumné stanice zaměstnávaly zase adjunktů, asistentů a demonstrátory-zahradníky. Srov. zmíněné heslo J. Kožaného v *HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 40n. (literatura).
- 42 Tamtéž.
- 43 Škola v Berlíně vznikla v roce 1881 z hospodářského ústavu založeného v roce 1860. Další podrobnosti k akademiím a k vysokým školám REICH, E., Příští vybudování zemědělského školství, zvláště vysokého, na Moravě. *Moravský venkov*, 1916, roč. 8, č. 56, s. 1n., č. 57, s. 1n., č. 58, s. 1n., č. 59, s. 1n., č. 61, s. 1n., č. 62, s. 1n., č. 64, s. 1n., č. 65, s. 1n., č. 66, s. 1n., č. 67, s. 1n., č. 68, s. 1n., č. 69, s. 2, č. 70, s. 1n., č. 71, s. 1n., č. 72, s. 1, a č. 73, s. 2.
- 44 E. Reich, * 17. 3. 1885 Velká Bystřice u Olomouce, † 24. 5. 1943 Zdounky na Moravě, zemědělský odborník, organizátor, pedagog, redaktor, odborný spisovatel. Srov. o něm mj. SKALA, L., *Významné osobnosti*, s. 93n., a BARTOŠOVÁ, S., *Historie Ústřední zemědělské a lesnické knihovny ve světle literárních pramenů (Komentovaná bibliografie)*. Praha 1998, s. 4n.
- 45 Srov. REICH, E., Zemědělské školství, s. 90. Jeho posluchači, maturanti gymnázií a reálků, si po čtyři roky osvojovali zemědělství na vědecké úrovni od základních a pomocných věd. Měli poznat podstatu a příčiny jevů v rostlinné výrobě a v navazujících průmyslových odvětvích. Škola měla výzkumné ústavy, pokusná pole a stáje, laboratoře, sbírky a modely; po několika letech tam působilo již jednadvacet profesorů a třidvacet docentů, adjunktů, asistentů a demonstrátorů. Posluchači skládali státní zkoušky a nabývali titulu inženýr a po složení zvláštních přísných zkoušek titulu doktor.
- 46 Byla to od roku 1818 proslulá akademie nebo c. k. vyšší hospodářský ústav, nejvyšší zemědělské učiliště v monarchii s německým vyučovacím jazykem. Mohlo se pochlubit několika intenzivně ob-

- hospodařovanými dvory, zkušební stanicí a průmyslovými závody na arcivévodském velkostatku. Po roce 1867 to byl ústav německo-maďarský a od roku 1885 jen maďarský.
- 47 K prvnímu stupni školství se zařazovaly vysoké školy hospodářské, tedy samostatné ústavy s organizací univerzit nebo vysokých škol technických. Patřily tam potom hospodářské odbory (též oddělení) na univerzitách a na technikách a samostatné hospodářské akademie s vysokoškolskou organizací a s připojeným statkem. Učitelé měli být také sběhlí badatelé a kromě přiměřeně zařízeného statku měli po ruce bohaté sbírky, knihovny, účelné laboratoře a pracovny, výzkumné a zkušební stanice, pokusná pole a chlévy. Těmito zásadami se v Rakousku-Uhersku spravovala C. k. vysoká škola zemědělská ve Vídni a hospodářské odbory při univerzitě v Krakově a při Českém vysokém učení technickém v Praze. Přijímaly za řádné studenty jen uchazeče s maturitou z gymnázií a z reálků a celý učební kurz trval čtyři roky. Odůvodňovalo se to četností rozsáhlých velkostatků, jejichž správu vedli absolventi těchto škol. Dále se praktičtí hospodáři, výkonní správci a ředitelé velkých celků zúčastňovali poučných kurzů, hospodářských týdnů (pro zemědělské odborníky zpravidla v zimě, pro lesní v létě), aby se poučili o nových vymoženostech vědy a podebatovali o aktuálních („časových“) národohospodářských otázkách.
- 48 Je zajímavé, že na c. k. pražské německé technice nepůsobil v letech 1867 až 1887 žádný docent encyklopedie zemědělství. Srov. REICH, E., *Samostatná státní Vysoká škola zemědělská v Brně*. Praha 1920, s. 3n.; *Festschrift der Deutschen technischen Hochschule in Brünn*. Brünn 1924; VÁVRA, M., *Paděsát let Vysoké školy zemědělské v Brně vyznamenané Řádem práce*. Brno 1968, a MIKOVCOVÁ, A., Příspěvek k historicko-správnímu vývoji Vysoké školy zemědělské v Brně v období meziválečném. *Časopis Matice moravské*, 1994, roč. 113, s. 346n.
- 49 J. Dumek, * 16. 2. 1844 Praha, † 14. 12. 1903, zemědělský odborník, zemský poslanec, pedagog, redaktor a odborný spisovatel. Přednášel také jako tak zvaný kočovný učitel a encyklopedii hospodářství v bohosloveckých seminářích v Čechách a na Moravě. Srov. *HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 696.
- 50 O této pozoruhodné škole zevrubně pojednal JUDr. Richard Fischer (*Vyšší hospodářský ústav v Doubravici u Loštic*. Olomouc 1916).
- 51 Srov. heslo Lesnické školy ředitele písecké rolnické a lesnických škol Ladislava Burketa v *HSN 2 (Ch–M)*, 1909), s. 812n., dále i REICH, E., *Zemědělské školství*, s. 94n., NOVOTNÝ, G., Poznámky k lesnickému školství a zkouškám způsobilosti v českých zemích v letech 1750–1945. In *Documenta pragensia II*. Praha 1993, s. 154n., a TÝŽ, *Lesnické školství v českých zemích do poloviny 19. století. Lesnictví-Forestry*, 1995, roč. 41, s. 389n.
- 52 Lesnické akademie – v Mariabrunnu zrušená roku 1875/76 současně se zřízením lesnického oddělení vídeňské VŠZ, v Banské Štiavnici založená roku 1870, francouzská v Nancy; pruská v Eberswalde a v Mündenu a saská v Tharandtu – byly samostatnými učilišti pro poskytování nejvyššího stupně „vědeckého“ odborného vzdělání na způsob vysokých škol. Na tříleté studium přijímaly zpravidla uchazeče s maturitním vysvědčením střední školy. Srov. stejnojmenné heslo zmíněného L. Burketa v *HSN 1 (A–H)*, 1905, s. 41.
- 53 I. F. J. Ehrenwerth, * 1. 8. 1737/1740 Vyšovice u Prostějova, † 25. 11. 1834 Praha, lesník, organizátor, pedagog. Srov. mj. NOVOTNÝ, G., I. F. J. Ehrenwerth (1740–1834). *Lesnictví-Forestry*, 1995, roč. 41, s. 541–544.
- 54 V. V. Hlava (Hlawa), * 29. 3. 1782 Žebrák, † 21. 3. 1849 Dačice, lesník, pedagog, odborný spisovatel. Srov. mj. NOVOTNÝ, G., Představitel lesního personálu (lesní úředník). In *Člověk na Moravě v 19. století – v tisku*.
- 55 J. G. Nussbaumer, * 1794 ?, † 1854 ?, lesmistr, viceprezident České lesnické jednoty. Srov. nekrolog ve *Vereinschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde*, 1854, 18. Heft, s. 83n.
- 56 Ch. Liebich, * 9. 10. 1783 Falkenberg v Pruském Slezsku, † 22. 1. 1874 Praha, lesník, organizátor, pedagog, redaktor, vydavatel. Srov. o něm mj. NOVOTNÝ, G., *Lesnické školství*, tamtéž.
- 57 B. Schwarzenberg, * 30. 10. 1862 zámek Orlík, † 2. 10. 1936 zámek Tochovice, velkostatkář, organizátor, předseda Zemědělské rady v Čechách. Srov. o něm mj. *HSN 4 (R–Ž)*, 1924, s. 540n.; ŠÍMAN, K., Činnost a zásluhy JUDr. Bedřicha Schwarzenberga o lesnictví a lesnické školství. *VČAZ*, 1933, roč. 9, s. 4n., a TÝŽ, Životní dílo čestného člena JUDr. Bedřicha Schwarzenberga. *VČAZ*, 1936, roč. 12, s. 658n.
- 58 Výčet ukončujících ještě královské školy pro lesní strážce v Kiralyholm, Vadaszerdo, Lipto-Ujvar [Liptovský Hrádek] a v Görgeny.
- 59 Tam měla zahradu k pokusnému pěstování brambor a ječmene, vzorný lihovárek na padesát litrů alkoholu k vyzkoušení různých výrobních způsobů a k demonstracím, rozsáhlou posluchárnu, společnou laboratoř pro posluchače a menší laboratoře lihovarské výzkumné stanice. Vyučování trvalo od 1. 10. do 1. 4. (analytická cvičení v laboratoři, praktický výcvik ve zkušebním lihovárku a v zemědělském lihovaru ve Velkých Popovicích, četné exkurze po lihovarech všeho druhu). V učitelském sboru působily tři stálé síly (chemik, ředitel, adjunkt a asistent), dva inženýři pro mechanické vědy, dva právníci pro vědy právní a správce lihovaru. Studium mohli zahájit absolventi nižší střední, měšťanské nebo

- rolnické školy s lihovarskou praxí a žáci střední hospodářské školy, akademie a techniky. Zpočátku tam pro nedostatek místa studovalo dvacet až čtyřicet žáků, potom třicet až čtyřicet, z nich bývaly tři čtvrtiny Čechů a čtvrtina Němců. „Velkopřemysl lihovarský ani v nejmenším ji nepodporuje, ale její odchovance rád do služeb přijímá.“ Srov. heslo Lihovarská škola v *HSN 2* (Ch–M), 1909, s. 829.
- 60 Na konci devatenáctého století si moravské mlékařství vzalo za vzor především úspěchy dánských rolníků, kteří se zaměřovali na chov skotu, zpracování mléka a družstevnictví. V roce 1893 vznikla v selské výměně na statku rolníka Zdráhala v Paloníně u Loštic první moravská družstevní mlékárna. Její skromné zařízení dovovalo zpracovat ručně jen asi čtyři sta litrů mléka na máslo a na tvaroh. Týž rok přibyla mlékárna v Záhlinicích u Hulína a během následujících deseti let asi sto dalších, většinou dobře prosperujících družstevních mlékáren, takže se Morava považovala za baštu mlékařství v Rakousku-Uhersku. Správa mlékáren a vedení výroby potřebovaly dostatek odborně vzdělaných sil. Rolníci zaslali zemskému sněmu petici, v níž žádali vybudování odborné školy. Na jaře 1901 se zahajovala stavba budovy, dne 1. 7. 1902 převzal správu školy Antonín Líska, který se vrátil z delší studijní cesty po Německu, Francii a po Švýcarsku, a dne 2. 11. 1902 se mu podařilo zahájit první školní rok Zemské mlékařské a sýrařské školy v Kroměříži. Do prvního ročníku se přihlásilo sedmatřicet uchazečů a přijato jich mohlo být pouze dvanáct. O mlékárně v Paloníně a o Janu Věnceslavu Pavelkovi srov. OBRTEL, F., *Z dílen družstevní svépomoci*. Praha 1926, s. 239n.; TÝŽ, *Zemědělské družstevnictví v Československu*. Praha 1928, s. 466n., a ZEMAN, M., 100 let mlékárenské školy v Kroměříži. *Zemědělská škola*, 2002–3, roč. 65, č. 3, s. 15n.
- 61 Vyžadovaly značný náklad na vybudování a na provoz (proto se přijímal nízký počet uchazečů). Teoreticky a prakticky vyškolily rolnické chlapce a dívky k samostatnému zpracování a k účelnému zpeněžení mléka. Srov. heslo Mlékařské školy v *HSN 2* (Ch–M), 1909, s. 1136 (včetně výčtu škol, kurzů a stanic v Rakousku, Švýcarech, Německu, ve zbývajících státech Evropy a v USA a v Kanadě). Frýdlantská škola měla dva tříměsíční učební běhy a pořádala ještě kratší pro účastnice bydlící v internátě. Jan Adamec (* 8. 5. 1855 Nemojany u Vyškova, † 17. 10. 1925 Přerov, agronom, organizátor zemědělského školství a družstevnictví, pedagog, komunální pracovník, odborný spisovatel) upřesnil (*Jubilejní almanach padesátého výročí zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. 1875–1925*. Přerov 1925, s. 63), že mlékařství se neobyčejně rozmožlo technickým zdokonalením výroby a vznikem nových rolnických družstevních mlékáren. Dosavadní rolnické a hospodářské školy nemohly poskytnout náležitý praktický výcvik a vychovat vyškolený personál takových větších závodů. Kroměřížská škola rozšířila záhy působnost i na chemickou kontrolu složení mléka a na bakteriologický výzkum.
- 62 Obě zařízení spravovaly rolnické školy a přijímaly absolventy škol měšťanských, tří tříd středních, pak i škol rolnických a zimních hospodářských, uchazeče nejméně patnácti let staré, zdravé a tělesně zdatné, kteří se mohli sami „vydržovat“. Školy vychovávaly lukařské či meliorační mistry schopné provádět menší projekty a meliorační práce samostatně, větší meliorační a vodní práce a stavbu silnic pod dozorem inženýrů. Kromě pololetních zkoušek žáci skládali na konci druhého roku závěrečnou zkoušku z odborných předmětů před zvláštní komisí. Potom bývali přiděleni do praxe k různým melioračním podnikům a po třileté, z části samostatné meliorační praxi, jim mohl být udělen titul „lukařský“ či „meliorační“ mistr. Odborné předměty na škole ve Vysokém Mýtě vyučovali kulturní inženýři. Srov. heslo ředitele Zimní hospodářské školy v Jindřichově Hradci ing. J. Křivánka s názvem Lukařské školy v *HSN 2* (Ch–M), 1909, s. 896 (včetně výčtu těchto škol v Německu) a Lukařské běhy, tamtéž, s. 895n.
- 63 Nedaleko od této školy provozoval český odbor Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně rozsáhlou pastvinu pro mladý skot.
- 64 Jejich účastníci si osvojovali takové vědomosti o řádném lukaření, hlavně o melioraci luk, jakých nešlo dosáhnout na hospodářských školách během školního vyučování. Byli schopni, hlavně po praktické stránce, tyto vědomosti o lučních melioracích šířit mezi rolníky. Od roku 1884 pořádala táborská akademie každoročně výjezdní čtyřnedělní lukařské kurzy řízené profesorem F. Bolechem a při nich spolupracovali učitelé nejbližší hospodářské školy. Žádost o přidělení kurzů se podávala zemskému výboru, který o ní rozhodl po poradě s touto akademií. Kurzy se věnovaly lučnímu hospodaření z hospodářské stránky, hlavně však technické úpravě luk, a účastníci sami – až na hrubé zemní práce – prováděli úplnou úpravu menší louky. Podobné německé kurzy konala od roku 1896 i střední hospodářská škola v Kadani za řízení profesora Hergela. Přispíval na ně zemský výbor. S podporou země a státu si řadu kurzů stejných jako táborské troufala uspořádat i Zimní hospodářská škola v Jindřichově Hradci (ing. J. Křivánek). O další, menší kurzy se postaral také hospodářský učitel Špička. Kurzy kultivování rašelin svolával ředitel Schreiber ve Stodech. Zimní hospodářské školy ve Strakonických a ve Volyni uspořádaly více několikadenních lukařských kurzů, další kratší německý odbor Zemědělské rady a knížecí schwarzenberský ing. Zinek, lukařský mistr Werner z rolnické školy v Chebu, lukařský mistr z Eschwege (ze Zimní hospodářské školy ve Stodech) a ing. technické kanceláře Zemědělské rady Brdička. Srov. heslo Kursy lukařské, tamtéž, s. 734.

- 65 Tovaryše v racionálním podkovářství cvičily půlroční (od 1. 1. do 30. 6. a od 1. 7. do 31. 12.) civilní nebo vojenské podkovářské školy. Kladly si za podmínku přijetí vysvědčení o vyučení kovářskému řemeslu čili „list za vyučenou“, průkaz o nejméně tříleté praxi podkovářského pomocníka a vysvědčení o vchození obecné školy. Předepsané požadavky mohlo prominout pouze c. k. místodržitelství. Školy v Předlitavsku: civilní – slovinská v Lublani, německá ve Štýrském Hradci; vojenské – dvou- později jeden a půlletá pro vojenské podkovářské mistry při C. k. vysoké škole zvěrolékařské ve Vídni (místo dřívějších léčících kovářů). Dále vojenské v Praze, Brně, Olomouci a ve Lvově. Učili vojenští zvěrolékaři s jedním či dvěma i více podkovářskými mistry podle učební osnovy. Jako pomůcky sloužily různé preparáty a sbírky vzorných podkov. Zkoušky se konaly ve druhé polovině června a prosince. Komisi tvořil zvěrolékař (učitel podkovářství), předseda družstva podkovářů a zemský zvěrolékař (zemský zvěrolékařský referent). Žáci, kteří zkoušku složili, obdrželi jednokorunovým kolkem opatřené a členy zkušební komise podepsané vysvědčení. Srov. heslo Podkovářské školy v *HSN* 3 (N–Q) 1914, s. 702, a Podkovářské zkoušky, tamtéž, s. 702n.
- 66 Škola sídlila jen ve Švédsku a konala kurzy. V rakouském mocnářství je uvedl do života znalec rašelinových kultur a ředitel hospodářské školy ve Stodech Hans Schreiber. Konal je každoročně hlavně v Hoře Svatého Šebestiána v Krušných horách. Mimo něj pořádal podobné kurzy také doc. dr. Bersch, správce rašelinářského oddělení při vídeňské státní chemické zkušební stanici. Srov. heslo Rašelinářská škola a kurzy rašelinářské v *HSN* 4 (R–Ž), 1924, s. 95.
- 67 Šířila vědomostí a zkušeností pořádáním teoreticko-praktických kurzů v rámci určitého včelařského směru; učitelé, většinou vzdělaní včelaři, teorii demonstrovali ve vlastních a v jiných vzorných včelínech.
- 68 Sladovnické, pivovarské a mlynářské školy se považovaly za průmyslové a nevěnujeme jim pozornost.
- 69 Podrobnosti o jejich účelu, vzdělávacích předmětech, vyučovacích prostředcích a plánech, učitelích, přijímání a o vyrážování žáků srov. FARSKÝ, F., *Stručný přehled*, s. 45n. a 168.
- 70 V některých případech se takový dohled uskutečňoval již od roku 1851. Tamtéž, s. 51n. a 168.
- 71 Byla zahrnuta již v usnesení zemského sněmu z roku 1864, požadovaly ji rezoluce „sněmů“ českých hospodářů v Praze v letech 1869 a 1870 a roku 1874 i profesorský sbor české techniky za jejího převzetí do státní správy.
- 72 Tamtéž, s. 110n. a 185n. – další podrobnosti, vyučovací předměty a stanovy jednotlivých typů škol.
- 73 Srov. heslo Školství a vyučování hospodářské v *HSN* 4 (R–Ž), 1924, s. 905.
- 74 V roce 1909 žádalo kuratorium hospodyňské školy v Chrudimi o svolení k otevření druhého ročníku, bylo však odkázáno na sněm.
- 75 Časopis každý rok otiskoval přehledy všech stupňů škol s podrobnými statistickými ukazateli. Má ho ve fondu dokonce i Moravská zemská knihovna (signatura SPK Č-4 963).
- 76 Hospodářské kurzy se posuzovaly jako soubor vícedenních přednášek za účelem poučení širokých zemědělských vrstev o jednotlivých aktuálních otázkách zemědělství, případně i k výcviku v jednotlivých zemědělských oborech, mj. v drenážnictví, zavařování ovoce, sýrařství a v máslařství. Takové kurzy pořádaly hospodářské školy, jednotliví učitelé a odborníci z c. k. ministerstva orby. V obvodu českého odboru Zemědělské rady pro království České se pořádaly s podporou c. k. ministerstva orby a českého zemského výboru zejména kurzy chovu a krmení dobytka, lukařsko-meliorační, mlékařské, ovocnické, štěpařské, Inářské, včelařské, drůbežnické, účetnické, hospodyňské a lesnické. Žádosti doložené kurzovním programem a rozpočtem se podávaly českému odboru Zemědělské rady nejméně šest měsíců předem. Kromě těchto kurzů se konaly každoročně péči českého zemského výboru čtyřnedělní ambulatorní lukařské kurzy pod vedením hospodářské akademie v Táboře a samostatné ovocnicko-štěpařské kurzy v Pomologickém ústavu v Tróji. „Na Moravě bývají kurzy hospodářské zařízovány hlavně Zemědělskou radou, jakož i hospodářskými ústavu. Jsou jednak kratší, mající více význam obsáhlejších hospodářských přednášek, jednak delší, mající za účel hlavně praktický výcvik v jistých odvětvích jak hospodářských, tak i jiných, pokud možno, na teoretických základech. Kurzy kratší pořádané jsou zejména v době zimní, zvláště inspektory Zemědělské rady a řediteli i učitelé hospodářských škol, a jsou to jmenovitě kurzy dobytkařské, mlékařské pro pěstování píce, pro pěstování a zvelebení ovoce, vinařské, účetnické, pro pomáhače při porodu hovězího dobytka aj. Kurzy delší jsou jmenovitě hospodyňské (desetinedělní, pořádané učitelkami pro hospodářství domácí Zemědělské rady), přípravné pro podkováře (šestinedělní, při Zemské střední hospodářské škole v Přerově), praktické zelinářské k výcviku v pěstování zeleniny v Prostějově a ve Vítkovicích, kurs meliorační a lukařský (pořádaný při melioračním úřadu zemského výboru v Brně) aj. Ve Slezsku zařizuje kurzy zejména Ústřední hospodářská společnost pro vévodství Slezské a sice podobným způsobem jako na Moravě. Ac.“ [= ADAMEC, Jan]. Srov. heslo Kurzy hospodářské v *HSN* 2 (Ch–M), 1909, s. 734.
- 77 Ačkoliv c. k. ministerstvo orby vyučování v českých a v německých posádkách podporovalo a podle pokusů mělo vyučování dobré výsledky, vojenská správa neměla pro věc porozumění a zájem. Trpěla ho jako neškodnou módní novinku. Československá armáda pořádala kurzy pro analfabety i zemědělské. Podrobnosti srov. REICH, E., *Zemědělské školství*, s. 102n.

- 78 Již národní školy se opíraly o návod, jak nazírat na přírodu a jak „jasně“ mluvit o pozorováních. Nepovinné pokračovací školy se již zabývaly základními pojmy ze zemědělství.
- 79 F. Skopalík prý řekl: „Nedbejte, milí rolníci, na úštipky sousedů, na rozmlouvání některých žen a na to, že synek váš sám se stydí jíti na učení do školy rolnické ...“ Srov. MICHÁLEK, M. (red.), *Zemědělský buditelé*, s. 190.
- 80 Srov. REICH, E., *Zemědělské školství*, s. 96.
- 81 Tamtéž, s. 97.
- 82 Tamtéž, s. 100.
- 83 Byly považovány za „mladou větev novodobého školství pokračovacího vůbec“. Opíraly se o § 10 říšského zákona o školách obecných z roku 1883. Měly se původně stát náhradou za úlevy ve školní docházce poskytované venkovské mládeži třinácti- až čtrnáctileté v letních měsících, a proto zpočátku fungovaly jen jako pouhé doplňovací a opakovací články triviálního učiva pěstovaného na národních školách. Zařízení se přimykala k venkovským obecným školám jako fakultativní zimní běhy rozvržené na dva roky (pro patnácti- a šestnáctileté mladíky), po pěti zimních měsících. Postrádaly „nadobro účelné a vábne osnovy učební a nutné podpory hmotné“, vznikaly jen v malém množství obcí českých zemí a mnohé pro nedostatek žáků a hmotné pomoci zanikly. V Německu, Dánsku a v Anglii provedli ve druhé polovině 19. století školskou reformu, zavedli povinnou docházku a „přiměřené“ učební osnovy a zajistili systém podpory. Tak se tyto školy mohly lépe podílet na povznesení kulturní úrovně rolníků. V Prusku se podařilo prosadit další povinnou docházku pro čtrnáctileté absolventy obecné školy na další tři roky (v zimních pětiměsíčních blocích po dvou stech čtyřiceti vyučovacích hodinách). V učební osnově se objevily předměty praktického povolání: hospodářská přírodověda (s naukou o půdě, hospodářských rostlinách a zvířatech), občanská a národohospodářská nauka a výcvik. Klád se důraz na vzbuzení zájmu k dalšímu sebevzdělávání. To již byl typ pokračovací výchovné školy a rakouské ministerstvo vyučování posílalo učitele, aby tyto školy v Německu studovali, a současně pořádal vzdělávací kurzy pro učitele v jednotlivých korunních zemích. V Čechách přišlo do prvního státního kurzu v Kutné Hoře (1909) patnáct českých a osmnáct moravských učitelů. Druhý kurz v Mladé Boleslavi přijal (1911) na třicet učitelů, kteří se za čtyři až pět týdnů vzdělali pro úkoly v pokračovací škole. Jinak se v roce 1910 uskutečnilo deset vzdělávacích kurzů v různých rakouských zemích (na Moravě v Kroměříži pro třicet a v roce 1911 v Klášterním Hradisku pro pětadvacet učitelů). Zaměřovaly se na pedagogiku a metodu učitele pokračovací hospodářské školy. Ostatní reálně-vědecké vzdělání se stavělo do druhé řady. Školská komise říšské rady přijala v roce 1907 a znovu v roce 1910 na návrhy poslanců Františka Štajka a Josefa Švejka tuto rezoluci: „1. Budiž dostatečná státní dotace věnována na kursovou výchovu a výcvik učitelstva hospodářských škol pokračovacích. 2. Na vydržování pokračovacích škol hospodářských poskytnuta budiž roční státní subvence 500 000 K. 3. Vláda postarejž se o zavedení povinné docházky školní po tři zimní turny a šestihodinové vyučování týdně, zprvu nařízením svým všeobecným a pak předlohami zákona pro jednotlivé země dle získaných zkušeností upravenými. 4. Učební osnova pokračovacích škol hospodářských budiž přizpůsobena praktickým potřebám budoucího zemědělce, státního občana i ušlechtilého člověka. 5. Státní dozor ke školám tímto svěřen budiž po příkladě pokračovacích škol průmyslových příslušně vzdělaným, náležitě zapracovaným pedagogům.“ V tomto duchu potom pracovalo c. k. ministerstvo vyučování na vydání základního nařízení se zásadami reorganizace těchto škol v moderním duchu a pro všechny korunní země. Pokračovací hospodářské školy měly připravovat pro odborné hospodářské školy (zimní, rolnické a střední), s nimiž ale nesměly soutěžit. Měly sledovat výchovné cíle a jejich učitelé měli studovat přírodopis; seznamovat žáky „s přírodními zákony tělesného i duševního vývoje žákovy a uvádět na cesty, po nichž výchovná učba bráti se musí, aby žáky své pokud lze nejdříve ku mravní i stavovské zdatnosti přivedla“. Srov. heslo Pokračovací škola hospodářská v *HSN* 3 (N-Q) 1914, s. 734n. Pokračovací hospodářské školy na Moravě při obecných školách na venkově neměly před rokem 1918 podle Jana Adamce velký význam s ohledem na jejich nedokonalou organizaci. Pro další vývoj byl zásadní zákon o lidových hospodářských školách čís. 75/1920 Sb. z. a n. a zakládání dalších škol odviselo od výše finančních prostředků.
- 84 Další podrobnosti srov. REICH, E., *Zemědělské školství*, s. 101n.
- 85 Srov. *Výroční zpráva zemské střední školy hospodářské v Přerově, vydaná u příležitosti 25. výročí trvání školy a zároveň za školní rok 1899-1900*. Přerov 1900, s. 4.
- 86 Srov. heslo Morava C. Školství zemědělské v *HSN* 2 (Ch-M), 1909, s. 1202.
- 87 Srov. ADAMEC, J., in: *Jubilijní almanach*, s. 64. „Ve Slezsku je jen německá střední hospodářská škola v Horních Heřmanicích a německá rolnická škola v Chotěbuzi. Mimoto jsou tu 3 zimní hospodářské školy a 3 hospodyňské, z nichž mají Češové a Poláci po jedné. Činí se náběh k tomu, aby byla blízko u Opavy také zřízena střední hospodářská škola česká.“
- 88 Tamtéž, s. 66. To byl tedy mj. výsledek snažení Jana Adamce a jeho přátel a spolupracovníků v českém odboru Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně, kteří si v roce 1898 přáli a vytkli, že v každém soudním okrese Moravy by rolníci měli mít jednu hospodářskou školu.

The Agricultural School System in the Czech Lands from the End of the 18th until the Beginning of the 20th Centuries

Abstract

The author of this study summarizes the continuous development of agricultural education and schooling during the period of nearly two centuries. He shows that this branch of the educational system with its universities, secondary schools, elementary schools and academies was related to the state of general education, the advancement of concerned sciences and agricultural, economic and political circumstances.

The first schools were established with the purpose to train clerks for nobility manors (Břevnov, Lány, Soutice, Český Krumlov). The teachers' chair of economics and political science, later of agriculture, at the Prague University served the same purpose. The reforms and finally transfer of the school under the Czech Institute of Technology (1906) meant establishing of a separate faculty of agriculture within CIT. Agriculture was taught even at the seminary schools of theology. As a result, priests often helped edify decaying traditions of bee-keeping, fruit growing, and potato or shamrock growing. Besides that, they helped improve the quality of education at village and municipal schools. Yet more applicants studied at the independent College of Agriculture in Vienna, where the program of agriculture and agricultural mechanization was started in 1872 and the forestry program in 1875. There was an agricultural mechanization department at the Prague Czech-language institute of technology (1890/91), the same as at the German—language institute of technology (1896/97). The Moravians had neither an agricultural academy nor a college until 1919. They had to settle for agricultural mechanization department at the Prague institute and departments of agriculture at both institutes of technology seated in Brno.

The peasant schools had their precursors in the numerous Kindermann's labor or industrial schools, rustic schools (Trnová, Tureč, Libotice), Sunday industrial and spinner schools and finally "realschule" – technical secondary schools. The schools began to have tangible influence only after the abolition of serfdom. Land Economic Societies established new schools (Rabín, Libverda). Beginning in the 1860s, the Czech- and German-language schools of agriculture grew in numbers. The total of fourteen schools in Bohemia and nine in Moravia/Silesia were gradually established by individuals, economic societies and the land administration. In this context, several outstanding men appeared (F. X. Horský, A. E. Komers, J. B. Lambl, J. B. Uhlíř, J. R. Demel, F. Skopalík among others) who propagated not only school education, but also transition to alternate cultivation as well as agricultural cooperative movement. The list is completed with land-administered secondary schools of agriculture, private-owned colleges of agriculture (two in Prague, one in Doubravice near Zábřeh) and academies (Libverda, Tábor). A new and innovative variant of agricultural education appeared during the 1870s with the numerous winter schools of agriculture. Also important were housewives' schools for girls that offered all-year curricula as well as one semester and short-term courses. As the agriculture developed, schools for other specializations appeared, albeit less numerous, such as fruiterers'- vintners' schools, gardeners' schools, linen-makers' schools and forestry schools (master schools - Blatno u Chomutova, Zlatá Koruna, Dačice, Plasy; Úsov, Bělá pod Bezdězem, Písek). The most specialized and therefore latest established schools were distillers' schools (Liteň / Praha), dairy production schools (Frýdlant, Kroměříž, Plzeň), hop-growers' and green-grocers' school in Žatec, meadow and pasture management schools (Cheb, Vysoké Mýto) and other schools teaching bee-keeping, fish and poultry breeding etc. This rich offer was further complemented with courses for horseshoe-makers, pasture keepers and peat producers. The article also mentions migratory schools, inspections, care taken of teachers and magazines for agricultural education.

In the late 18th century, agriculture first became a part of the curriculum of the village youth. It has retained its place there ever since. Enthusiastic individuals, deserving ideas and purposeful management of the schools – all of these things caused that the Czech agricultural schools ranked among the best within the Austro-Hungarian monarchy.

Vývoj lesníckeho školstva na Slovensku

PAVEL ZDYCHA

Motto:

*„Nestyd' se, radímť učiti Co nevíš,
nebo lidé tí, Jenž co vědí, svou čest mají;
Hloupí bez ctí zůstávají“*

In.: Písne duchovní,

Liptovský Mikuláš 1938, s. 722

Lesy a územie Slovenska predstavujú dva významné historické fenomény, ktoré sú nerozlučne späté. Slovenské územie sa vyznačovalo vysokou lesnatosťou od najstarších čias až po súčasnosť. Okrem lesov bolo bohaté i na nerastné suroviny, najmä rudy neželezných kovov. Zvlášť región stredného Slovenska. Osobitné postavenie malo už od 14.- 15. storočia sedem banských miest: Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Banská Belá, Nová Baňa, Kremnica, Lubietová, Pukanec.

Medzi týmito mestami vynikala Banská Štiavnica, ktorá v čase svojho vrcholného rozkvetu, v druhej polovici 18. storočia bola tretím najväčším mestom v Uhorsku. Stále rýchlejšia akcelerácia technického pokroku neobchádzala ani oblasť baníctva, hutníctva, lesníctva a ďalších hospodársko-priemyselných odvetví. Zvlášť po roku 1711, keď sa skončili dlho trvajúce povstania a pominulo turecké nebezpečenstvo, nastupuje relatívne pokojnejšie mierové obdobie.

Tradičná príprava odborníkov pre rozvíjajúce sa priemyselné odvetvia, keď sa remeslo a odbornosť dedili z pokolenia na pokolenie už nepostačovala. Najmä baníctvo a s ním súvisiace odbory si vyžadovali premyslenú súvislú školskú prípravu. Prvá Banícka škola (Bergschule), vznikla v stredisku uhorského rudného baníctva – v Banskej Štiavnici roku 1735 a viedol ju významný polytechnik Samuel Mikovíni (1686–1775). Jej absolventi zastávali úradnícke miesta v baníckom, lesnom a poľnom hospodárstve. Absolventi Baníckej školy neboli však náležite pripravení, aby mohli plniť úlohy, ktoré prax prinášala. Takto konštatovalo dvorské kolégium v dekrete z 18. júna 1756. V roku 1762 nasledovalo rozhodnutie Dvorskej komory vo Viedni o pretvorení Baníckej školy na vyššie učilište – Praktickú školu (Praktische Lehrschule).¹

Mala najprv len katedru chémie, mineralógie a hutníctva, ktorú viedol Mikuláš Jacquin (1727–1817) a od roku 1769 Ján Scopoli (1723–1788). Ako druhá bola ustanovená katedra matematiky, fyziky a mechaniky roku 1765. Jej profesorom bol Mikuláš Poda (1723–1798) a od roku 1771 Karol Tierenberger. Viedenská dvorská komora nebola spokojná s úrovňou tejto vyššej baníckej školy. Preto predložil gróf František Kolowrath Nowohradský, prezident Finančnej a banickej komory vo Viedni 16. marca 1770 panovníčke Márii Terézii návrh na zriadenie vyššej odbornej baníckej školy – akadémie – v Banskej Štiavnici, vyššej ako bola doteraz. Panovníčka schválila tento návrh 3. apríla toho istého roku a súčasne nariadila v tomto schválení, aby sa pri vyučovaní venovala žiadúca pozornosť lesníctvu, lebo táto znalosť je pre baníctvo nepostrádateľná. Súčasne s povýšením Praktickej školy na Banícku akadémiu (Berg-Academie zu Schemnitz) bola zriadená aj tretia katedra. Dostala názov katedra baníctva, banského práva a lesného hospodárstva. Štúdium na akadémii bolo trojročné a vyučovalo sa po nemecky.

Rok 1770 pokladáme za počiatok lesníckej výučby na Slovensku. Profesorom na katedre baníctva, banského práva a lesného hospodárstva bol od septembra 1770 Krištof Traugot Delius (1728–1779). Počas svojho krátkeho pôsobenia dosiahol veľmi dobré výsledky. Po jeho odchode sa stal prednášateľom lesníctva Tadeáš Peithner z Prahy. Keď Paithner

roku 1777 zo Štiavnic odišiel do Viedne ostala katedra na niekoľko desaťročí neobsadená. Jej učebnú náplň rozdelili medzi dve pôvodné katedry.

Vznik Baníckej akadémie sa zhoduje s obdobím, keď vstúpil do platnosti lesný poriadok Márie Terézie. Pokladáme ho za významný medzník vo vývoji slovenského lesníctva. Z neho sa dozvedáme, na akej úrovni sa nachádzala lesnícka kultúra u nás. Lesný poriadok vytýčil tri hlavné ciele:

- a) určiť poriadok v ťažbe dreva podľa postupných rúbanísk,
- b) ustáliť spôsoby pestovania lesov,
- c) zabezpečiť trvalý úžitok z lesov a ich ochranu.²

Tento lesný poriadok bol zavedený pre komorské panstvá a kráľovské mestá. Predpokladal spravovanie lesov odborne vyškoleným personálom. Tento lesný poriadok bol významným impulzom pre rozvoj lesníckeho školstva.

Roku 1796 vznikla z iniciatívy lesmajstra Františka Wisnera (1740–1808) Lesnícka a národná škola (Forst- und national Schule) v Liptovskom Hrádku. Neskoršie ju povýšili na Kráľovskú komorskú lesnícku a hlavnú národnú školu (Königliche Hradekaer Forst- und Hauptnational Schule). Okrem odborných lesníckych predmetov sa tu vyučovalo aj Poľnohospodárstvo, lúkárstvo, záhradníctvo a včelárstvo; Pašienkárstvo; Zariadenie a vedenie malého hospodárstva.³

Hrádocká škola si zachovala slovenský ráz. Pripravovala nižší lesnícky personál. Škola sa dostala do finančných ťažkostí a bola zrušená roku 1815. Výučba lesníctva v Liptovskom Hrádku bola obnovená roku 1886 (Horárska odborná škola). Vzniknutá tradícia lesníckeho školstva v Liptovskom Hrádku trvá až do súčasnosti.

Ďalšie skvalitňovanie lesníckej výučby v Banskej Štiavnici súvisí so vznikom Lesníckeho ústavu (Forst-Institut) a s profesorom Henrichom Davidom Wilckensom (1763–1832). Vznikom ústavu sa vytvorilo viac priestoru pre výučbu lesníckej problematiky. Prakticky išlo o katedru lesníctva – základ lesníckeho štúdia. Profesor Wilckens bol prijatý na základe konkurzu. Pochádzal z Wolfenbuttelu v Dolnom Sasku. Pôvodne sa venoval exaktným vedám. Absolvoval štúdium na Matematickej fakulte Univerzity v Göttingene, predtým štúdium medicíny v Helmstede a navštevoval tiež prednášky na Baníckej akadémii vo Freiburgu. Zaujímali ho biologické vedy a usilovne študoval lesníctvo. Štyri roky pôsobil ako profesor na Bechsteinovom lesníckom učilišti v Kemnote. Aj publikačne bol činný. Po príchode do Banskej Štiavnic vypracoval plán lesníckej výučby. Slávnostné otvorenie Lesníckeho ústavu sa uskutočnilo 12. februára 1809. Hlavnú prednášku predniesol profesor Wilckens. Tak sa začala prvá etapa lesníckej vysokoškolskej výučby u nás.

Po pri veľmi náročnej pedagogickej práci už Wilckensovi nezostával čas na publikovanie. Zachovali sa však Wilckensove prednášky o lesníckej náuke, ktoré študentom diktoval.

Za čias Wilckensovho účinkovania získala akadémia od komorskej správy školský les v okolí Sklenných Teplíc s výmerou 1287 ha. Wilckens a kolektív vypracovali pre toto poľsie vzorný zariadenie plán. Výskumne sa Wilckens zaoberal racionalizáciou výroby dreveného uhlia, aklimatizáciou rýchlorastúcich drevín a pod. Profesor Wilckens pôsobil na akadémii až do konca svojho života (1832).⁴

Po profesorovi Wilckensovi sa vedenia ústavu ujal profesor Rudolf Feistmantel (1805–1871), lesný inžinier z Viedne. Na ústave pôsobil dvanásť rokov (1835–1847). Skoro po svojom príchode vypracoval učebný plán v ktorom položil dôraz na aplikáciu prírodných vied a dokonalejšie sa venoval zvládnutiu lesohospodárskych činností. Zaradil do výučby ochranu lesa v rámci lesníckych prírodných vied. Priblížil školské poľsie ku škole. Podarilo sa mu pre študijné účely získať školské poľsie v Kysihýbli s výmerou 205 ha. Počas Feistmantelovho pôsobenia bola v Banskej Štiavnici roku 1836 založená botanická záhrada, ktorú neskôr nazvali Dolnou.

Roku 1846 sa uskutočnila reorganizácia Baníckej akadémie a bola premenovaná na Banícku a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici (Königliche Berg- und Forst-Academie zu Schemnitz). Na akadémii sa prejavovali národnostné trenice, čo Feistmantel ťažko niesol. Roku 1847 bol na vlastnú žiadosť preložený k viedenskej Dvorskej komore.

V Banskej Štiavnici prebiehal aj pestrý študentský život. Študenti sa združovali v rámci študentskej obce Steingrúben, kde si volili študentského richtára aj ďalšie predstavenstvo. Od roku 1845 tu pôsobil akademický spolok (Slavisch-Böhmische Gesellschaft), ktorého členmi boli aj slovensky cítiaci študenti banskoštiavnického lýcea. Organizovali sa salamandre, skok cez kožu (príjímame do stavu baníckeho) a iné podujatia. Vznikla tu tradícia zelených maturitných stužiek a študentská pieseň *Gaudeamus igitur* bola hymnou voľného študentského združenia Buršenshaft.

Z ďalších významných skutočností spomenieme, že v roku 1854 bola založená Horná botanická záhrada s výmerou 1,5 ha ako ďalší výskumný dendrologický objekt. V nej neskoršie postavili novú budovu do ktorej umiestnili lesnícku časť akadémie.

Roku 1867 sa rakúsko-maďarským vyrovnaním zavŕšila etapa nemeckej výučby na akadémii. Značná časť študentov akadémie opustila.

V posledných desaťročiach devätnásteho storočia sa čoraz častejšie ozývajú hlasy požadujúce premiestnenie akadémie, najčastejšie do Budapešti. Banskej Štiavnici vyčítali, že je vidieckym mestečkom bez zjavnej perspektívy ďalšieho rastu, bez železničného spojenia s ostatným svetom, s nevyhovujúcimi hygienickými podmienkami. Za zachovanie akadémie v Banskej Štiavnici sa stavali predovšetkým predstavitelia mesta. Roku 1904 bola Banícka a lesnícka akadémia premenovaná na Vysokú školu banícku a lesnícku.⁵

Osobitnú pozornosť by si zaslúžila história lesníckeho výskumu. Jeho priekopníkmi boli u nás profesori banskoštiavnickej akadémie, ale aj niektorí vynikajúci lesní hospodári – Jozef Dekret Matejovie (1774–1841), Ľudovít Greiner (1796–1882), Williem Rowland (1814–1888). Priekopníkom organizovaného lesníckeho výskumu bol profesor Eugen Vadas (1857–1922), pôvodným menom Vikolinský. Na akadémii prednášal botaniku, zoológiu, pestovanie a ochranu lesa a ďalšie predmety. Podieľal sa na založení Medzinárodného zväzu lesníckych výskumných organizácií (IUFRO). Ustanovujúci kongres sa konal na jeseň 1893 vo Viedni. Bol vedúcim Ústrednej výskumnej stanice v Banskej Štiavnici v rokoch 1910–1914 aj predsedom medzinárodnej organizácie IUFRO.

Prvá etapa vývoja lesníckeho vysokého školstva na Slovensku, ktorú môžeme nazvať tiež banskoštiavnicou, končí v období, keď sa končí prvá svetová vojna a usporadúvajú sa politické a hospodárske pomery po nej. Naplnili sa túžby tých, ktorí už dávno usilovali o preloženie akadémie z Banskej Štiavnice. S poľutovaním môžeme konštatovať, že ani u profesorov slovenského pôvodu nebolo dosť politickej vôle, aby sa postavili za zachovanie Vysokej školy baníckej a lesníckej v Banskej Štiavnici.

Na príkaz maďarskej vlády, počas obsadenia Banskej Štiavnice maďarským vojskom, presťahovali väčšinu zariadenia vysokej školy v decembri 1918 do Budapešti a v marci 1919 definitívne do Šopronu. Slovensko zostalo bez vysokej školy tohto druhu. Zodpovedné orgány sa neusilovali o jej obnovenie. Pritom v českých krajinách sa ustanovili dva nové lesnícke odbory, a to na Českom vysokom učení technickom v Prahe a na Vysokej škole zemědělskej v Brne. Tam mali možnosť študovať aj študenti zo Slovenska. V objektoch po banskoštiavnickej vysokej škole umiestnili stredné technické školy, medzi nimi v budove bývalého lesníckeho odboru Vysokej školy baníckej a lesníckej Štátnu vyššiu lesnícku školu – jedinú strednú lesnícku školu pre Slovensko a Podkarpatskú Rus.⁶ V českých krajinách jestvovali tri vyššie lesnícke školy – v Písku, Jemnici a Zákupoch.

V Liptovskom Hrádku obnovili Horársku školu ku ktorej pričlenili aj Hospodársku školu a Štátnu drevársku školu (1922). Žiaľ, dvojročnú horársku školu čoskoro podľa celoštátneho zamerania premenili na jednoročnú Hájnickú školu. Ustálil sa trojstupňový systém:

hájnické, stredné a vysoké lesnícke školy. Vyššie lesnícke funkcie v lesnom hospodárstve na Slovensku postupne preberali českí zamestnanci.

V 30. rokoch vzniklo hnutie za vytvorenie vysokej školy technickej na Slovensku. Túto založili roku 1937 v Košiciach; čoskoro ju však bolo treba pre maďarskú okupáciu južného Slovenska premiestniť do Prešova a Martina, a roku 1939 natrvalo do Bratislavy ako Slovenskú vysokú školu technickú. Jedným zo šiestich odborov bol Odbor lesného a poľnohospodárskeho inžinierstva, ktorý otvorili 20. septembra 1939.⁷

Lesnícky odbor mal nasledovné ústavy:

1. Mechanickej a chemickej technológie dreva.
2. Pestovania lesov.
3. Ochrany lesov.
4. Lesnej ťažby.
5. Zariaďovania lesov.
6. Lesných stavieb a dopravných zariadení.
7. Stolice národného hospodárstva.

Prednášateľmi boli: riadny profesor Ing. Samuel Kriška (1881–1970) pre dendrológiu, lesné stanovištia a pestovanie lesov. Mimoriadni profesori – Ing. Koloman Kosljár (1904–1946) pre lesnú ťažbu, Ing. Viliam Illienčík (1899–1973) pre zariaďovanie lesov, Ing. Vojtech Hollý (1903–?) pre mechanickú a chemickú technológiu dreva. Ostatné lesnícke predmety prednášali externí suplenti a honorovaní docenti. Početní boli prednášatelia prírodno-vedných, matematicko-fyzikálnych, technických a hospodársko-právnych disciplín pôsobiacich na rozličných odboroch SVŠT a na univerzitných katedrách. Vo funkcii dekana lesnícko-poľnohospodárskeho odboru sa vystriedali profesori Hollý a Kriška.

Pri zostavovaní študijných plánov lesníckeho oddelenia vychádzali z učebných osnov lesníckeho odboru bývalej banskoštiavnickej vysokej školy a z osnov lesníckych odborov českých vysokých škôl. Na výučbu a laboratórne cvičenia sa v Bratislave využívali miestnosti a zariadenia medzi časom vytvorenej prírodovedeckej fakulty, lekárskej fakulty a poľnohospodárskych výskumných ústavov. Kratšie praktické cvičenia v lesnom hospodárení sa konali v malokarpatských lesoch, dlhšie prázdninové na územiach riaditeľstiev štátnych lesov v Žarnovici a Banskej Bystrici.

Nedostatok absolventov sa pociťoval v nižšom lesníckom školstve – preto roku 1942 otvorili ďalšie jednoročné učilište Štátnu školu pre lesných hájnikov v Žarnovici, ktorá tam zotrvala do roku 1946. Pri Štátnej vyššej škole v Banskej Štiavnici vytvorili roku 1942 Štátnu vyššiu drevársko-piliarsku školu, ktorá sa po oslobodení osamostatnila a presťahovala do Žarnovice, kde trvala len do roku 1948.⁸

V apríli 1946 vynikla z Lesníckeho a poľnohospodárskeho odboru SVŠT Vysoká škola poľnohospodárskeho a lesníckeho inžinierstva v Košiciach. V Košiciach bola umiestnená do roku 1952. Potom sa rozčlenila na poľnohospodársku časť z ktorej vznikla Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre a na Lesnícko-drevársku časť z ktorej vznikla Vysoká škola lesnícka a drevárska vo Zvolene. Od roku 1992 je Lesnícka fakulta súčasťou Technickej univerzity vo Zvolene.

Záverom pripomenieme, že lesnícke školstvo, či už vysoké, stredné, alebo nižšie malo pozitívny vplyv na materiálne a duchovné pomery slovenskej spoločnosti. Má veľkú zásluhu na výchove odborníkov pre lesné hospodárstvo.

Lesnícke školstvo financoval štát a preto školy boli povinné šíriť vládnu ideológiu. Je to evidentné najmä v období Rakúsko-Uhorskej monarchie v druhej polovici 19. storočia, keď na Slovensku bola úradnou rečou maďarčina, čiže aj vysoká škola sa stala inštitúciou, ktorá na Slovensku presadzovala maďarský vplyv. Pokrokovejšiu úlohu v tomto smere zohrávalo nižšie školstvo, ktoré malo k ľudu bližšie a zachovalo si národný charakter.

Poznámky:

- 1 Jozef Urgela: Dejiny lesníckeho školstva a vedy na Slovensku. Osveta Martin, 1985, s. 20.
- 2 Andrej Kavuljak: Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku. Bratislava 1942, s. 152.
- 3 Július Barták: Vývin lesníckeho školstva na Slovensku v rámci lesohospodárskych pomerov. Bratislava 1942, s. 225.
- 4 Ján Madlen: Stopäťdesiat rokov lesníckeho vysokého školstva na Slovensku. Martin 1958, s. 19.
- 5 István Hiller: Z dejín banskoštiavnickej akadémie v rokoch 1860–1918. In.: Zborník lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea č. 10/1979, s. 150.
- 6 40 rokov LTŠ v Banskej Štiavnici. Bratislava 1959, s. 15.
- 7 Jozef Urgela: c.d., s. 223.
- 8 Stredná lesnícka škola v Banskej Štiavnici. Zvolen 1994, s. 51.

The Development of Forestry School System in Slovakia

A b s t r a c t

Forestry schools have a rich history in Slovakia. Their development was closely connected with the development of mining industry, which could not have prospered without forestry. The beginnings of forestry education in Slovakia reach back to the late 18th century. The oldest traditions were established in Banská Štiavnica and Liptovský Hrádok. The forestry schools were positively influenced from the abroad, mainly through the teachers who came to Slovakia from Germany, Austria, Bohemia, Hungary etc. The development of forestry schools was reflected positively in the increasing awareness and in spreading of popular education among the peasants.

In the present circumstances, the center of forestry education and research in Slovakia is the city of Zvolen. There is a college, Forestry Research Institute, Museum of Forestry and Lumber Mining, Lesprojekt and other institutions, related to forestry.

Dům zemědělské osvěty – centrum pro kulturní a odborné povznesení venkova a zemědělství

LUBOMÍR SLEZÁK

Práce D. Uhlíře o agrární straně z konce 80. let minulého století obsahuje, mimo jiné, taxativní výčet a stručnou charakteristiku hlavních kulturních a osvětových institucí, které u nás působily v meziválečném období pod patronací agrární strany.¹ Od té doby uplynulo více než patnáct let a hlubší historický výzkum jejich aktivit je stále ještě na počátku. Dál se nedostali ani autoři nejnovějších monografií o agrární straně a A. Švehlovi – V. V. Dostál a D. E. Miller.² Do roku 1989 takové oficiální bádání nebylo samozřejmě žádoucí, ale ani od té doby se mnoho nezměnilo. Přitom šlo o aktivity, které byly rozsahem a významem impozantní. Žádná politická strana nevěnovala tehdy ve svých programových dokumentech a hlavně v praxi tolik prostoru a finančních prostředků na osvětovou a vzdělávací činnost mezi zemědělci jako Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.

Již v kulturní části prvního uceleného programu z roku 1903 se objevilo heslo Vzděláním zemědělce k jeho samostatnosti, které bylo po roce 1918 rozšířeno na vyznání Vzděláním vrstev zemědělců k jejich samostatnosti a soběstačnosti.³ Růstu odborné kvalifikace a kulturního rozhledu vůbec mělo být využíváno k ekonomickému zvelebení selských usedlostí a tím i k upevnění vlivu agrárníků mezi zemědělci.

Politické aktivity agrární strany byly tak po celou dobu doplňovány rozmanitou činností kulturně osvětových sdružení a spolků. Jejich nárůst, zvláště po roce 1918, byl tak rychlý, že vznikl problém kam je umístit, kde konat přednášky a vzdělávací kurzy, jak zajistit vydavatelskou činnost aj. Bylo proto rozhodnuto vystavět objekt, který by velikostí, vnitřním uspořádáním a kvalitním technickým zázemím umožnil činnost co největšímu počtu kulturních a vědeckých zařízení. Iniciátorem výstavby budovy byla vyšší zemědělská škola družstevní v Praze, která již několik let vychovávala úředníky a vedoucí pracovníky pro zemědělské družstevnictví a potýkala se s nedostatkem výukových prostor.⁴ Ministerstvo zemědělství tuto iniciativu uvítalo, slíbilo hmotnou podporu a svůj slib také splnilo. Výstavbu budovy financovalo z 80 %, přičemž náklady dosáhly téměř 20 miliónů korun.⁵

Stavba paláce, nazvaného Dům zemědělské osvěty (DZO) se uskutečnila v letech 1924–1926 na pozemcích uvnitř Prahy na Královských Vinohradech, na styku tehdejších ulic Chocholouškovy (dnešní Slezské), Blanické a Římské, podle projektu architekta Josefa Gočára. Vedle Josefa Gočára byli ve stavebním výboru ze známých osobností ještě Ferdinand Klindera, v té době starosta Kuratoria vyšší zemědělské školy družstevní, dále Edvard Reich a František Čvančara, oba za ministerstvo zemědělství.⁶ DZO byl slavnostně otevřen 28. října 1926. Na tento den byla do budovy svolána valná hromada Československé akademie zemědělské (ČAZ), na kterou se dostavil její předseda Milan Hodža a místopředsedové Julius Stoklasa a Kuneš Sonntag. V úvodním projevu osvětlil M. Hodža důvody, které vedly k rozhodnutí o výstavbě budovy a naznačil, jaké bude mít poslání: „Vítám vás do této naší schůze s upřímným pohnutím, poněvadž prožíváme dnes my, Československá akademie to, co prožívá zemědělec, když se osamostatnil a když nastěhoval se pod své vlastní přístřeší. V budově této nebude velkopanských zábav, ani okázalostí, tato budova je posvěcena práci. Celá slouží osvětě a je všestranně a dokonale využívána. V celé budově naleznete krásnou syntézi teorie, praxe a všeho toho, čím živo jest moderní zemědělství.“⁷

Krátce promluvil také Otakar Srdínko, v té době ministr zemědělství a připomněl, že „naše zemědělské podnikání leží dnes hlavně v rukách rolnictva a malorolnictva a naším

předním úkolem musí býti, aby technické vymoženosti a ekonomická zdatnost těchto širokých vrstev byla zvýšena.“⁸ Naděje, vkládané do DZO nebyly plané, uvědomíme-li si, co všechno nový objekt nabízel. Budova měla celkem devět pater, včetně dvou podzemních. Pro přednášky a kurzy byl určen velký přednáškový sál v přízemí, zařízený současně jako čítárenský sál, vhodný i k promítání filmů. Menší přednáškový sál ve třetím poschodí měl sloužit k pořádání schůzí odborů ČAZ a kurzů institucí, trvale dislokovaných v budově. Vedle toho bylo možno využívat k menším poradám zvláštní konferenční síň a učebny. Zcela využity byly také pracovny a kanceláře. Nejvyšší patro bylo určeno Zemědělskému domovu, k němuž patřilo 22 pokojů s koupelnami a sprchami a moderním sociálním zařízením. Domov sloužil k ubytování nejen posluchačů škol a déletrvajících kurzů (při určitém uskrovnění bylo možno ubytovat v pokojích až 80 osob), ale také inspektorů a učitelů zemědělských škol, mimopražských členů ČAZ a zahraničních vědeckých stážistů.⁹

Počty organizací a spolků s osvětovým či vědeckým zaměřením činnosti se v průběhu let měnily, vznikaly nové a přitom jiné zanikaly a jen některé nalezly přístřeší v DZO. Podle E. Reicha byly v prvních letech umístěny v DZO následující instituce: Československá akademie zemědělská, Svobodné učení selské, Syndikát zemědělských novinářů a spisovatelů, Klub československých zemědělských inženýrů, Spolek Péče o zdraví venkova, Státní inspekce zemědělského vyučování, Státní pedagogický seminář pro kandidáty učitelství na zemědělských školách, Státní jednoletá škola hospodářská, Státní ústav učebních pomůcek pro zemědělské školy, Vyšší zemědělská škola družstevní, Zemědělská ústředna filmů a diapozitivů, Meliorační svaz, Ústředí selských jízd a Státní agrární archiv.¹⁰ K ČAZ, trvale usazené v DZO, patřilo několik přidružených ústavů, jako byl Švehlův malozemědělský ústav, Ústav pro zemědělskou politiku, Ústřední slovanská zemědělská knihovna a čítárna, Nakladatelství odborné zemědělské literatury a Nakladatelství učebnic pro zemědělské školy.¹¹

Až do roku 1948 byl DZO řízen správním výborem, složeným ze dvou zástupců ministerstva zemědělství a jednoho z Kuratoria vyšší zemědělské školy družstevní. Prvním předsedou správního výboru byl E. Reich. Ačkoliv knihovním vlastníkem DZO zůstávalo Kuratorium vyšší zemědělské školy družstevní, uchovávalo si ministerstvo zemědělství rozhodující kontrolní roli mj. tím, že usnesení správního výboru nabývala platnosti až po schválení ministerstvem zemědělství. V letech druhé světové války, 14. února 1945, byla budova DZO poškozena náletem a celková škoda vyčíslena na 1 523 847 korun.¹² Budova byla brzy opravena a vše se vrátilo do starých kolejí. Ne však nadlouho. Léta 1945–1948 jsou počátkem konce DZO v té podobě, jak ji známe z meziválečného období. Nová zemědělská politika, prosazovaná ministerstvem zemědělství v čele s komunistou J. Ďurišem, nebyla příznivá ani agrární ideologii, ani praktikám agrárních politiků.¹³ Rozhodnutí o zákazu agrární strany poznamenalo negativně i většinu institucí, nacházejících se v této době v DZO. Již 14. května 1945 převzalo všechny správní kompetence budovy ministerstvo školství a osvěty vedené komunistou Z. Nejedlým. Z moci úřední byl jmenován nový správní výbor a nové složení Kuratoria s vyloučením osob, spjatých s bývalou agrární stranou.¹⁴ Některé spolky a organizace zanikly hned po květnu 1945, osud jiných byl zpečetěn až po únoru 1948, někdy i formou jejich „rozpuštění“ v ČAZ. Dne 7. března 1949 bylo rozhodnuto o předání peněžních a inventárních záležitostí DZO administrativnímu oddělení ČAZ.¹⁵ Změnám však neunikla ani samotná ČAZ. Byla přejmenována na Československou akademii zemědělských věd (ČSAZV) ve smyslu zákona z 12. prosince 1952 a novou etapu existence pod tímto názvem zahájila oficiálně 12. ledna 1954.¹⁶ Nešlo však jen o změnu názvu, ale i obsahu činnosti. Budoucí výzkum měl být spjat se socialistickou přestavbou zemědělské malovýroby, prosazovanou podle sovětských praktik, s čímž souvisela i podstatná obměna vedoucích kádrů akademie.

***

Při posuzování míry angažovanosti jednotlivých osvětových a vzdělávacích institucí v DZO zjistíme velké rozdíly. Některá zařízení se osvětou vlastně ani nezabývala, jak je zřejmé již z jejich názvů (Ústředí selských jíz, Meliorační svaz, Klub československých zemědělských inženýrů), anebo jen okrajově (Syndikát zemědělských novinářů a spisovatelů, Státní inspekce zemědělského vyučování). Jiné organizace a spolky se naopak věnovaly osvětové práci systematicky a s plnou kapacitou (Československá akademie zemědělská, Svobodné učení selské a Švehlův malozemědělský ústav). Do této skupiny nutno zařadit také školské a osvětové oddělení ministerstva zemědělství, vytvořené po roce 1918 a od podzimu 1926 umístěné v DZO. Toto oddělení se plně zaměřilo na šíření vzdělanosti a technického pokroku v zemědělském podnikání. Spravovalo záležitosti veškerého zemědělského vyučování v zemi, s výjimkou vysokého zemědělského školství. Řídilo více než 50 státních zemědělských škol s příslušnými školními závody a zabezpečovalo dozor nad více než 200 zemskými a soukromými školami všech kategorií, které v té době měly kolem 10 000 žáků. Školské a osvětové oddělení ministerstva zemědělství se staralo také o lidové hospodářské školy, kterých bylo kolem 800 a navštěvovalo je 40 000 žáků.¹⁷

Do DZO umístilo ministerstvo zemědělství také administrativní a manipulační část své vydavatelské činnosti a filmový archiv s centrálou diapozitivů pro potřeby zemědělského vyučování.¹⁸ Našly se prostory také pro Archiv zemědělského školství a vyučování, shromažďující učebnice zemědělských škol, fotografie, výroční zprávy a programy výuky od nejstarších dob po současnost. Umístění se dostalo i Státnímu zemědělskému archivu, založenému v roce 1919, který přejímal a pořádal fondy ústředních úřadů a archiválie velkostatků. Jeho pracovníci prováděli také inspekci nad archivnictvím na zabraných velkostatech a měli dohled nad zámeckými archivy.¹⁹

V plném rozsahu se etablovala v prostorách DZO v první řadě Československá akademie zemědělská. Představovala za první republiky ústřední vědeckou instituci, která nejen koordinovala a podporovala badatelskou práci ve všech oborech zemědělského podnikání, ale významně se angažovala v zavádění vědeckých objevů do praxe. Do roku 1918 existovalo v českých zemích jen několik učených společností, v nichž mohli nalézt uplatnění jednotliví odborníci pro zemědělské vědy, především pak Královská česká společnost nauk a Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění. Protože ani Masarykova akademie práce, založená v roce 1922 se zvláštním odborem pro zemědělství, nesplnila očekávání zemědělských intelektuálů, došlo 28. prosince 1924 z popudu agrární strany k založení Československé akademie zemědělské jako vědecké a zcela samostatné zemědělské instituce, pečující o povznesení zemědělství v nejširším slova smyslu. Po Švédské královské a Francouzské zemědělské akademii představovala ČAZ třetí nejstarší vědecký zemědělský ústav akademického charakteru v Evropě.

Akademie se zrodila v době, kdy československá společnost vstupovala do etapy ekonomické konjunktury, ale její první kroky byly provázeny nemalými potížemi. Neměla provozní prostory, nedostávalo se finančních prostředků, chyběly tradice a zkušenosti. Akademie proto uvítala možnost usadit své orgány v DZO a brzy se vypracovala ve vědecké pracoviště, jehož ohlas přesáhl hranice republiky. Pro plnění svého programu získala téměř celou domácí badatelskou obec a řadu odborníků ze zahraničí. V roce 1936 měla již 489 řádných, mimořádných a čestných členů, z toho 361 domácích a 128 zahraničních. Ve všech edicích, vydaných v desetiletí 1925–1935²⁰ bylo zveřejněno 3 121 monografií, vědeckých studií, článků, biografii a dokumentů.

ČAZ se rozhodující měrou podílela na vybudování Ústřední slovanské zemědělské knihovny a čítárny, jejíž počáteční knihovní fond byl nastěhován do DZO již v dubnu 1926, tedy půl roku před slavnostním otevřením DZO. V červnu téhož roku byl schválen statut knihovny, čímž byla oficiálně založena.²¹ Čítárna byla zpřístupněna odborné i laické veřejnosti 13. ledna 1927 a celá knihovna 18. března 1928.²² Otevření čítárny se uskutečnilo za

účasti několika zástupců zemí slovanského světa, z domácích osobností pak M. Hodži a O. Srdínka.²³ Zhodnotili význam čítárny a celé knihovny jak pro posílení myšlenky slovanské vzájemnosti, tak pro povznesení úrovně zemědělské výroby: „Čítárna prospěje ovšem nejvíce zemědělství našeho národa, neboť soustředěním tak velikého počtu časopisů a revuí ze všech oborů zemědělství z celého světa bude dána příležitost soustavně sledovati vývoj zemědělství a jeho pokroku.“²⁴ Zemědělská akademie podporovala hmotně a metodicky vědecký zemědělský výzkum, výchovu vědeckých pracovníků, vysílala mladé badatele na stáže do zahraničí, pořádala vědecké ankety, popularizovala výsledky odborných výzkumů. Soustřeďovala nejen badatele, ale také agrární spisovatele a žurnalisty, které všestranně podporovala. V období mezi první a druhou světovou válkou byla pod ideovým vlivem agrární strany, měla početné personální napojení na ministerstvo zemědělství a v řídicích orgánech ČAZ byli nejsilněji zastoupeni taktéž představitelé Republikánské strany.

***

Podstatně méně početnou institucí a méně okázalou než ČAZ, ale o to více spjatou s rolníckými vrstvami, bylo Svobodné učení selské (SUS), po více než dvacet let nejvýznamnější základna lidovýchovné činnosti Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.²⁵ Vzniklo v letech 1921 a 1922 z popudu Antonína Matuly, člena kulturní komise výkonného výboru agrární strany.²⁶ Jmenovaný působil současně v lidovýchovném oddělení ministerstva školství a národní osvěty, kde měl na starosti péči o výchovu obyvatelstva. Pro tento typ práce měl organizační i odborné předpoklady. Ve vedení agrární strany prosadil v říjnu 1919 návrh na ustavení samostatného centra pro kulturní a výchovnou práci na vesnici. Pro toto centrum navrhl název Selská akademie svobody (SAS), který se však neujal. Centrum mělo organizovat několikatýdenní lidové osvětové kurzy a první takový kurz se uskutečnil ve dnech 17. ledna až 19. února 1921. Připravilo jej Svobodné učení selské a tento název zůstal v podstatě nezměněn (s výjimkou několika prokuratorátních let) až do roku 1945.²⁷ Domovem SUS v Čechách a místem pořádání kurzů, pro něž se postupně vžilo pojmenování vyšší lidová škola, se natrvalo stal od roku 1926 DZO, přičemž obdobná, byť skromnější centra byla zřízena na Moravě na zámku ve Velkých Opatovicích, v Bratislavě a v Užhorodě.²⁸

V internátních kurzech vyšší lidové školy převažovaly předměty se společenskovední tematikou. Ilustrují to např. osnovy IV. běhu školy, uskutečněného ve dnech 6. ledna až 10. února 1924 (studijní náplň se měnila jen nepatrně, zhruba stejný zůstal i rozsah látky v jednotlivých předmětech). Učební osnova tohoto běhu se skládala ze čtyř tematických oddílů s celkovým počtem 153 přednáškových hodin. První oddíl Filosofie dějin obsahoval šest přednášek v rozsahu 40 hodin, druhému oddílu Občanská nauka bylo vymezeno 71 hodin přednášek. Třetí oddíl Odborné vzdělání zemědělské obsáhl 12 přednášek v počtu 28 hodin. Rozsahem nejmenší oddíl, nazvaný Přednášky veřejně přístupné měl 14 hodin, s tematikou péče o krásu venkova, výchovy venkova divadlem, psychologie venkovské ženy a organizace sportu na vesnici.²⁹ Pracovní doba byla na kurzech využívána v maximální možné míře. Večer byly organizovány žurnalistické, knihovnické, divadelní a ekonomické kroužky a praktická cvičení. Dopolední přednášky byly prokládány exkurzemi do muzeí, knihoven, do historicky významných památkových objektů. Funkci poradních orgánů vedení SUS vykonávaly pracovní odbory, jejichž vedení se sice obměňovalo, ale vždy stáli v čele odborníci na danou tematiku, jako byli např. historik F. Kutnar, sociolog K. Galla, ekonom E. Reich, knihovník F. K. Soukup, zemský archivní rada Z. Kristen, člen činohry Národního divadla K. Kolár, profesor konzervatoře A. Cmíral aj.³⁰

Skutečnost, že odborným zemědělským předmětům bylo na kurzech věnováno relativně málo hodin, lze vysvětlit tím, že mnohem více prostoru dostávaly na jiných typech zemědělských škol, např. na lidových hospodářských školách. Toto pojetí výuky bylo

v souladu s očekávanými výsledky a cíli: SUS představovalo podle A. Matuly „lidový-
chovnou školu, školu selství a československé demokracie.“³¹ Mělo „probudit selský lid
duševně i mravně“ a z agrární mládeže mělo vychovat „vůdce dědin“. Ministr zemědělství
O. Srdínko nazval posluchače kurzů SUS v únoru 1927 ve své přednášce „rozsévači agrár-
ní demokracie“, kteří měli vnést do života vesnic „světlo a poznání“.³² Kurzy byly svolá-
ny pravidelně a do roku 1940 jimi prošlo 1 200 absolventů, mladých zemědělců od 18 do
24 let. Mimo to byly každoročně pořádány v různých městech zimní týdenní kurzy. Pro
ilustraci – za jeden rok 1938 bylo zorganizováno v Čechách 10 týdenních kurzů, na které se
dostavilo přes 2 500 převážně mladých posluchačů.³³ Pečlivě volilo vedení SUS také před-
nášející. Z vedoucích funkcionářů strany to byli A. Švehla, O. Srdínko, A. Prokůpek,
R. Beran, M. Hodža, A. Štefánek, z ekonomů J. Stocký, E. Reich, F. Čvančara, ze spisova-
telů J. Holeček, F. X. Svoboda, A. a V. Mrštíkové, K. V. Rais, J. Mahen a další.³⁴

Ideologickým východiskem učebních programů vyšší lidové školy byl agrarismus, so-
ciálně politický myšlenkový proud, zdůrazňující primární úlohu zemědělství a rolnictva
ve společnosti. Selský stav byl představován jako síla, předurčená k vedení národa a tím
i k obrodě celé společnosti. Česká podoba agrarismu vycházela z ideologie selství spisova-
tele J. Holečka, přičemž k jejímu dalšímu rozpracování přispěl i předseda SUS A. Matula.
Myšlenkami agrarismu a literárního ruralismu byla prodchnuta celá výuka ve vyšší lidové
škole SUS.³⁵ V první republice dosáhla produkce ruralistů vrcholu a vysoké popularity na
vesnici (šlo o práce J. Knapa, F. Křeliny, J. Koudeláka, V. Prokůpka aj.). Velkou měrou se
o to zasloužilo SUS, když v přednáškách kurzů bylo věnováno dílu ruralistů mimořádně
mnoho pozornosti.

Rozhodnutí o neobnovení Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu
po květnu 1945 znamenalo konec i pro SUS. Mnohé se však změnilo již v letech okupace
českých zemí hitlerovským fašismem. Vše odstartovala opatření nedlouho po jmenování
R. Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora v září 1941. SUS bylo v očích
německých okupantů příliš svobodomyšlným spolkem, pěstujícím v lidech lásku k vlasti,
k rodné hroudě, usilujícím o kulturní povznesení venkovského obyvatelstva. Dne 28. února
1942 bylo vedení SUS přinuceno k rozchodu se všemi osobami ideově spjatými
s předválečným společenským zřízením.³⁶ Na 16. května 1942 byla svolána do DZO valná
hromada SUS, na níž vystoupil s obsáhlým projevem ministr zemědělství a lesnictví pro-
tektorátní vlády A. Hrubý. Několikrát zdůraznil nutnost přizpůsobit se novým politickým
poměrům, brojil proti přežívajícím stavovským předsudkům a volal po vzniku nového čes-
kého selství, které by stálo „čestně po boku modernímu selství německému“.³⁷ Dne 23. února
1943 podalo vedení SUS žádost Zemskému úřadu v Praze o změnu názvu na „Sdružení
k povznesení venkova“ (SPV). Tento spolek, s novými osobami ve vedení, se měl soustře-
dit výhradně na odborně vzdělávací činnost, což znamenalo radikální okleštění dosavadní-
ho programu SUS. Skutečnost, že funkcionáři SPV byli pod dohledem a jejich jmenování
a odvolání bylo v kompetenci pouze ministerstva zemědělství a lesnictví, vedlo k vážnému
ochromení práce spolku.

Po válce inicioval obnovení SUS ve staré podobě A. Matula. Již 15. května 1945 roze-
slal písemné sdělení, že jako zakladatel SUS a jeho dlouholetý předseda se ujímá vedení
spolku v součinnosti s kolektivem, složeným z členů předválečného výboru.³⁸ Následný
politický vývoj v zemi však jeho plánům nepřál. V červenci 1945 byl nucen v dopise svým
spolupracovníkům připustit, že „politické selství neobstálo v ohni naší druhé národní revo-
luce, obnovení politické strany zemědělské bylo zakázáno.“³⁹ Přesto i nadále ve skrytu duše
doufal, že v nějaké nové podobě bude možné v osvětové práci na venkově pokračovat.
Byly to naděje liché: 30. listopadu 1945 byla příkazem ministra zemědělství J. Ďuriše čin-
nost SUS zastavena a nařízeno provést jeho likvidaci do 7. prosince. Vedení SUS se proto
4. prosince obrátilo dopisem na předsednictvo ČAZ a sdělilo, že souhlasí s převodem veš-

kerého majetku, ve smyslu § 19 stanov SUS, schválených výměrem Zemského úřadu v Praze z 12. srpna 1942, na ČAZ.⁴⁰

***

Ve třicátých letech vešel do povědomí odborné zemědělské veřejnosti a selských kruhů také Švehlův malozemědělský ústav (ŠMÚ), resp. výsledky jeho práce. Jeho počátky jsou v roce 1929, kdy představoval nepočetný kolektiv zemědělských odborníků, sdružených pod názvem Spolek Švehlova ústavu.⁴¹ Ideově se opíral o Domovinu domkářů a maloročníků a jeho cílem bylo založit vědeckou instituci, která by se věnovala poznání základních otázek podnikání malých zemědělců a předkládání námětů na zlepšení výsledků jejich práce.⁴² Podle sčítání zemědělských závodů v Československu z roku 1930 připadlo z celkového počtu 1 648 604 podniků na závody do 20 ha 1 573 598, tedy 95 %.⁴³ Tyto závody poskytovaly zaměstnání a obživu půldruhému miliónu rodin, přičemž představovaly prvořadého činitele v živočišné produkci i rámci celého zemědělství. V hospodářské krizi, která v té době zasáhla i zemědělství, prokázaly největší hospodářskou odolnost a na ně se tehdy soustředil zájem Spolku a později i ŠMÚ.

Spolek sdružoval jak zemědělské specialisty-teoretiky, tak i praktické zemědělce. Pořádal přednášky, organizoval terénní průzkumy, vydával publikace zaměřené na podporu malého podnikání. V průběhu roku 1930 provedl Spolek v několika stovkách zemědělských závodů dotazníková šetření o výsledcích hospodaření, která prokázala, že finanční výnosnost zemědělcovy práce je odvislá od úrovně racionality vedení podniku a současně ukázala na rezervy při zavádění nových pracovních postupů v rolnických usedlostech.⁴⁴ Dne 26. listopadu 1936 rozhodla valná hromada Spolku, v návaznosti na usnesení ČAZ z 20. prosince 1935, o oficiálním ustavení Švehlova malozemědělského ústavu jako samostatného pracoviště, organizačně začleněného do ČAZ.⁴⁵ Správu ústavu a dohled nad hospodařením zabezpečovalo dvanáctičlenné Kuratorium, do jehož čela byl zvolen agrární poslanec F. Mašata. Vědecká rada byla čtrnáctičlenná, jejím předsedou se stal prezident ČAZ V. Novák a místopředsedou šéf Kuratoria F. Mašata. Rozpočet ústavu schvalovala ČAZ, inventář, publikace a časopisy se staly součástí Ústřední slovanské zemědělské knihovny a čítárny.⁴⁶

Ústav byl trvale usazen v DZO, měl řadu externích spolupracovníků z řad zemědělských odborníků. Rámcové badatelské zaměření ústavu bylo shodné s programem předcházejícího Spolku. Konkrétní úkoly a dílčí výzkumy byly projednávány a řešeny v rámci odborných komisí, které byly zpočátku čtyři: Komise pro zjištění stavu zemědělské malovýroby (předseda K. Viškovský), Komise pro sociální politiku malozemědělců a obecné zušlechťení života na venkově (předseda J. Dubický), Komise pro přípravu věcí zákonodárných (předseda F. Mašata) a Komise pro vybudování zkušebních podniků malozemědělských (předseda J. Petrovič).⁴⁷

V období protektorátu za druhé světové války byla činnost ústavu citelně utlumena, po válce se v práci pokračovalo až do poloviny roku 1948. Ještě v roce 1947 se ústav obrátil dopisem na zemědělce se žádostí o pomoc při šetření, zadaném ministerstvem výživy, jehož cílem bylo zjistit, v jakém rozsahu a jakou skladbou produktů přispíval v té době zemědělský malopodnik na výživu obyvatelstva. Ke zpracování a zveřejnění výsledků průzkumu již nedošlo. 30. června 1948 rozhodl akční výbor ČAZ o likvidaci ústavu a veškeré jmění, včetně písemností a dat z terénních výzkumů, přešlo do ČAZ.⁴⁸

***

Zatímco v Československé akademii zemědělské, obdobně jako ve Švehlově malozemědělském ústavu, bylo těžiště činnosti ve vědeckém výzkumu a v přenosu jeho výsledků do praxe, ve Svobodném učení selském se vědecký výzkum nepraktikoval. Všechny jeho rozmanité aktivity směřovaly k šíření osvěty a vzdělanosti mezi zemědělci. I zde se samozřejmě pracovalo s vědeckými poznatky, s kterými však přicházely jiné vědní obory. V práci

ČAZ a ŠMÚ převažovalo bádání v odborných zemědělských disciplínách, v SUS se všechno soustředilo k propagaci výsledků, k nimž se dospělo hlavně ve společensko vědních oborech – ve filozofii, historii, literatuře, právu a v sociologii.

Prvořadým znakem, který tyto tři instituce spojoval, bylo personální, materiální a ideologické napojení na agrární stranu. Početná, ale stále stejná skupina odborníků a politiků okupovala všechny hlavní posty v těchto institucích. Jejich aktivity tak mohly být koordinovány a usměřovány v intencích programu a praktických potřeb Republikánské strany. Dalším rysem, který tyto vědecké a vzdělávací ústavy sblížoval, byla společná služba selskému stavu a zemědělskému podnikání. O tom, že vedení Republikánské strany si uvědomovalo narůstající úlohu právě člověka při práci na půdě, svědčí i následující vyznání: „Osvětová činnost zemědělská stojí dnes cele pod vlivem slibně se rozvíjející sociologie venkova, která studuje život a práci venkovského člověka v jeho prostředí, vliv přírody a zemědělského podnikání na jeho duši, na jeho světový názor a celou duchovní bytost lidskou.“⁴⁹ Zemědělská osvěta se tak stala v meziválečném období účinným prostředkem poznání venkova a jeho potřeb a současně cestou k jeho ekonomickému povznesení a celkovému zkulturnění.

Dům zemědělské osvěty oficiálně sice sloužil všem zemědělcům bez ohledu na politické postoje a přesvědčení, ale hlavní slovo v něm po celé období měly instituce agrární strany. Stal se nadlouho jejím ideovým zázemím a svým způsobem i vzorem hodným následování. V republice došlo k zakládání podobných, byť podstatně skromnějších domů pod názvem Rolnický dům, Rolnický dům osvětový, nebo Zemědělský dům odborový.⁵⁰ DZO měl své obdivovatele i v zahraničí, byl často navštěvován cizími delegacemi, které nešetřily chválou. Psalo se o jedinečnosti příkladu, který dalo Československo výstavbou takového zařízení jiným státům. Dodnes slouží objekt potřebám zemědělství a opět pod názvem Dům zemědělské osvěty.

Poznámky:

- 1 D. Uhlíř, Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu, Praha 1988.
- 2 V. V. Dostál, Agrární strana. Její rozmach a zánik, Brno 1998; D. E. Miller, Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Praha 1999. Ještě méně prostoru než citovaní autoři vymezil zemědělským spolkům a vědecko vzdělávacím institucím (s výjimkou Československé akademie zemědělské) F. Lom v kolektivním díle Vývoj zemědělských věd a pokrok zemědělství na území ČSSR, Praha 1968 (ve spolupráci s M. Volfem a J. Kabrhelem). Relativně nejobsáhleji je historie těchto zařízení zachycena v publikaci Dvacet let československého zemědělství 1918–1938, Praha 1938.
- 3 Sjezdová zpráva Republikánské strany československého venkova 1919–1922, Praha 1922, s. 100.
- 4 Vyšší zemědělská škola družstevní byla prvním družstevním ústavem tohoto typu ve střední Evropě. Podle stanov školy bylo jejím posláním poskytovat „odbornou, teoretickou a praktickou průpravu v družstevních vědomostech k propagaci myšlenky družstevnictví a pro praktickou činnost v družstevních podnicích“. Výuka probíhala v jednoletých studijních kurzech ukončených zkouškou, přičemž těžiště výuky bylo v odborně družstevních předmětech. Počty studentů se pohybovaly od 30 do 40 osob. Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) Dům zemědělské osvěty (DZO) 1924–1954, karton (k.) 7, inventární číslo (i. č.) 10. Dále První roční zpráva vyšší zemědělské školy družstevní Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze, Praha 1920.
- 5 SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, Inventář.
- 6 Tamtéž, k. 1, i. č. 8.
- 7 Venkov, Ústřední list Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, 30. října 1926, s. 9. Dále SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, k. 7, i. č. 7.
- 8 Tamtéž.
- 9 Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé, 1918–1928, Praha 1928–1929, s. 279. Dále SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, k. 7, i. č. 7.
- 10 E. Reich, Dům zemědělské osvěty v Praze (strojopis), s. 2. In: SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, k. 7, i. č. 10.
- 11 Tamtéž.

- 12 Tamtéž, k. 7, i. č. 9.
- 13 Blíže viz L. Slezák, Vratná stabilita poválečného zemědělství. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Studie Slovákckého muzea 3, Uherské Hradiště 1998, s. 94–102.
- 14 SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, Inventář.
- 15 SÚA Praha, f. Svobodné učení selské (SUS) 1924–1942, k. 6, signatura (sign.) 28. Tamtéž, f. Švehlův malozemědělský ústav (ŠMÚ) 1929–1948, k. 2, sign. 7.
- 16 F. Lom, Vývoj zemědělských věd a pokrok zemědělství na území ČSSR, c. d., s. 224–225.
- 17 E. Reich, Význam Domu zemědělské osvěty v Praze (strojopis), s. 4. In: SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, k. 7, i. č. 10.
- 18 V té době vydávalo ministerstvo zemědělství následující edice: revue Zemědělský přehled, Věstník MZ, Publikace MZ, Časové spisky MZ, Sborník výzkumných ústavů zemědělských, Zprávy výzkumných ústavů zemědělských, Učebnice pro hospodářské školy lidové, Různé knihy a příručky, Letáky. Tamtéž, s. 5.
- 19 F. Kutnar, J. Marek, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví, Praha 1997, s. 851.
- 20 Šlo např. o následující: Věstník ČAZ, Sborník ČAZ, Časové otázky zemědělské, Prameny a základy, Vědecké spisy, Učebnice pro zemědělské školy aj.
- 21 S. Bartošová, Přehled nejvýznamnějších dat a událostí z historie Ústřední zemědělské a lesnické knihovny, Praha 1998, s. 1.
- 22 Tamtéž, s. 2.
- 23 Venkov, Ústřední list Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, 14. ledna 1927, s. 3.
- 24 Z projevu O. Srdínka, tamtéž. Dále SÚA Praha, f. DZO 1924–1954, k. 7, i. č. 7. V době zpřístupnění nabízela čítárna 452 časopisů a sborníků, do budoucna se uvažovalo až o 1 000 titulů. V desetiletích, která následovala, změnila knihovna několikrát majitele i název (v roce 1938 na Ústřední zemědělskou knihovnu ČAZ a v roce 1957 na Ústřední zemědělskou a lesnickou knihovnu). Od roku 1993 se stala součástí Ústavu zemědělských a potravinářských informací (ÚZPI). V současné době vlastní 1,2 miliónů svazků knih a ve studovně nabízí 750 časopisů běžného roku. Je největší oborovou knihovnou v České republice a třetí na světě. Viz S. Bartošová, c. d., s. 4, 6. Dále knihovna ÚZPI, informační brožura, neustránkováno.
- 25 Základní fakta kolem vzniku a činnosti SUS jsou zachycena ve studii L. Slezáka, Agrární strana a Svobodné učení selské. In: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, Praha 2001, s. 315–324. V předkládaném příspěvku jsou připomenuty méně známé skutečnosti, především situace SUS za protektorátu a jeho zánik po druhé světové válce.
- 26 Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, Praha 1931, s. 6, 9, 10.
- 27 Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé, c. d., s. 259. Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, c. d., s. 11.
- 28 L. Adolf, Deset let spolku Svobodného učení selského. In: Jubilejní sborník Svobodného učení selského v zemi moravskoslezského v letech 1922–1932, Brno 1932, s. 127–128. Německá střediska vyšší lidové školy vznikla v Čechách v Horním Slavkově a v Levíně u Úštěku, na Moravě ve Velkých Losicích. Viz Osvěta venkova 3, 1932, s. 55.
- 29 SÚA Praha, f. SUS 1924–1942, k. 1.
- 30 Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, c. d., s. 6.
- 31 Tamtéž.
- 32 A. Matula, Deset let vyšší lidové školy pro venkov. In: Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, c. d., s. 8. Dále F. Sezemský, Čím přispěla vyšší lidová škola Svobodného učení selského k mé přípravě pro veřejnou práci. Tamtéž, s. 23.
- 33 Zpráva o činnosti Svobodného učení selského v Praze ve správním období 1938–1940. In: SÚA Praha, f. SUS 1924–1942, k. 1, s. 2–3.
- 34 J. Petr, 1921–1931. In: Deset let vyšší lidové školy Svobodného učení selského pro venkov, c. d., s. 10–11.
- 35 Podrobněji k agrarismu L. Slezák, K historii českého agrarismu. Antonín Matula. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákckého muzea 5, Uherské Hradiště 2000, s. 25–33.
- 36 SÚA Praha, f. SUS 1924–1942, Inventář.
- 37 Tamtéž, k. 1. Zápis o mimořádné valné hromadě SUS, konané dne 16. května 1942, s. 6.
- 38 SÚA Praha, f. SUS 1924–1942, Inventář.
- 39 Tamtéž, k. 6, sign. 28.
- 40 Tamtéž.
- 41 Plný název zněl Spolek Švehlova ústavu k hospodářskému a sociálnímu povznesení malého zemědělce, od počátku 30. let upřesněný na Spolek pro zbudování Švehlova ústavu k hospodářskému a sociálnímu povznesení malého zemědělce. SÚA Praha, f. ŠMÚ 1929–1948, k. 1, sign. 4.
- 42 V. V. Dostál, c. d., s. 295. Dále SÚA Praha, f. ŠMÚ, Inventář.

- 43 Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. 5. 1930. In: Československá statistika, sv. 92, Praha 1935, s. 10–11.
- 44 Výsledky šetření byly zveřejněny v brožůře Jak je hodnocena práce v podniku malozemědělském, která současně zahájila edici odborných publikací Spolku a po něm i ŠMÚ. Řízením edice byl pověřen J. Stocký. Z následujících titulů možno připomenout F. Doubrava, Dnešní aktuality zemědělského úvěrnictví; J. Hlouška, Malozemědělec a chov králíků; J. Šmidák, O státní podpoře stavební; J. Krkoška, Pěstování léčivých bylin; V. Lenz, Starobní a invalidní pojištění malého zemědělce. In: Zprávy Spolku Švehlova ústavu, Ř. II, č. 1, Praha 1930, s. 8. SÚA Praha, f. ŠMÚ 1929–1948, k. 1, sign. 4.
- 45 Tamtéž.
- 46 Tamtéž.
- 47 Tamtéž.
- 48 Tamtéž, Inventář.
- 49 Deset let práce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v republice Československé, c. d., s. 277.
- 50 Tamtéž, s. 279.

The House of Agricultural Education – the Center for Cultural and Educational Edification of Peasantry and Agriculture

A b s t r a c t

80 years ago, an exhibition organized by the House of Agricultural Education was opened in Prague. The idea was conceived by the Republican Party of Farmers and Petty Peasants, while the execution was undertaken by the Cooperative Agricultural College. The number and influence of cultural and popular education societies in agriculture grew after 1918 so fast that soon a need arose to integrate them somehow and help them to edify the village folk in as effective way as possible. At the same time, the Republicans wanted to strengthen their position among farmers and peasants.

The House of Agricultural Education was opened in 1926 and it served its purpose until the communist coup in 1948. It housed up to 20 institutions and organizations that organized popular education of peasants and farmers. For this purpose, it had several lecture halls and classrooms at its disposal as well as the large Slavic Agricultural Library with a reading room, a lodging house for the course participants and up-to-date technical equipment for film and slide screening. The most active organizations were the Czechoslovak Agricultural Academy (the central institution for agricultural research in the Czechoslovak Republic), Free Peasant Education (the most influential nation-wide base for popular education ran by the Republican Party) and Švehla's Petty Peasant Institute, a scientific and research organization which focused on scientific research into the basic issues of small agricultural entrepreneurs owning up to 20 ha of land. In general it is just to say that the societies and organizations housed in the House of Agricultural Education are to be credited for exceptional successes in the awareness of peasantry and its needs and consequently for its social and cultural edification.

Agrární osvěta a rozvoj demokracie

JAROSLAV ČMEJREK

V obecném povědomí je formování demokratických politických systémů moderní doby spojováno především se sociálními silami a podněty vycházejícími z městského či spíše velkoměstského prostředí. Z toho však nelze vyvozovat, že by existoval zásadní protiklad mezi pozemkovým vlastnictvím a demokracií. Demokracie se ostatně zrodila ve starověkých městských státech, jejichž občané byli v převážné míře svobodnými vlastníky půdy a živili se zemědělstvím. Rovněž mnozí z politických myslitelů, kteří v 18. a 19. století hájili principy demokracie, pokládali svobodného vlastníka půdy, který sám na své půdě pracuje, za ideálního občana. Připomeňme rousseauovský agrarismus, politické představy Thomase Jeffersona či postřehy a úvahy Alexise de Tocqueville. Demokratické politické systémy moderní doby se zrodily z reformem, jež si vynutila masová politická hnutí. Jejich vznik byl jedním z průvodních jevů industrializace a urbanizace. S těmito procesy bylo v průběhu 19. století spojeno i rozšíření ideologie liberalismu a konceptu liberální demokracie, později i dalších proudů, především proudu socialistického.

Agrární živel bývá politologickou literaturou obvykle kladen do konzervativního tábora, který se formoval jako protiklad k táboru liberálnímu a demokratickému. Polarita mezi stranami konzervativně agrárními a liberálně radikálními v stranických systémech vyspělých evropských zemí byla jedním z projevů rozporu mezi venkovem a městem, který měl značný význam při dotváření moderních stranických systémů.¹ Zatímco konzervativně agrární směr ve vztahu ke společnosti a k politickému systému akcentoval stavovské principy, směr liberálně radikální prosazoval principy demokratické. Tato polarita ovšem představovala pouze jakousi základní tendenci. V jejích konkrétních projevech se jednotlivé země navzájem značně odlišovaly. Někde se rozpor mezi městem a venkovem postupně oslabil, zájmy venkovských vlastníků půdy a městských podnikatelů se sblížily, a proto došlo i k sblížení konzervatismu a liberalismu jako např. ve Velké Británii. V jiných zemích, kupříkladu v Belgii a Nizozemí, se rozpor mezi městem a venkovem oslaboval mnohem pomaleji, byl však od počátku zastíněn rozporem náboženským a navíc ještě překryt rozporem třídním. Ve Švédsku byla politická štěpení tak složitá, že ke sblížení konzervatismu a liberalismu vůbec nedošlo, sám liberalismus se tam navíc dále štěpil na liberalismus městský a venkovský, a ještě zbylo dost prostoru pro silné agrární hnutí, které se v 30. letech dokonce sblížilo se sociálními demokraty a podpořilo jejich protikrizový program.

Specifickým případem byla i česká společnost. Konzervativní historická šlechta sice na půdě zemského sněmu hájila českou státoprávní pozici, ale distancovala se od projevů české občanské aktivity. Útočila na německé liberály, které pokládala za hlavní protivníky, spolu s nimi však odmítala i český liberalismus. Proto se historická šlechta vzdalovala českému národním hnutí a politicky se ocitla ve stále větší izolaci.² Agrární hnutí se v české společnosti začalo formovat v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, a to pod křídly mladočeské strany, tedy v táboře liberálním, v němž představovalo velmi důležitou sociální základnu. „Není jistě náhodou“, napsal Jan Rychlík, „že silné agrární strany a hnutí vznikají tam, kde se udržela velkostatkářská držba půdy a kde se proto svobodní rolníci museli potýkat s konkurencí velkostatku. Ke vzniku agrárních hnutí bylo rovněž nezbytné, aby rolníci nabyli sebevědomí a dosáhli určité hmotné úrovně.“³ Tyto podmínky byly v českých zemích bohatě naplněny. Sociální základnou českého agrarismu byl početný selský stav, který v 19. století – zejména po zrušení poddanství v roce 1848 – zažíval hospodářský a sociální vzestup. Postavení sedláků v tehdejší české společnosti výstižně cha-

rakterizovala anonymní vlastivědná brožura, která vyšla německy počátkem 60. let pod názvem České skizzy. Mezi hlavními složkami české společnosti se v ní uvádí „nečetná šlechta“, jejíž úloha v politickém i společenském životě je „zcela nevýznamná“, dále „nečetné duchovenstvo“, „nečetný, ale politicky důležitý kupecký stav“, „četná byrokracie“, „početné, ale chudé měšťanstvo“ a – „blahobytný a samostatný selský stav“. Brožura oceňovala i vzdělání sedláků, jehož úroveň snad byla v Čechách dokonce vyšší než v Německu.⁴

Ideová a politická orientace českého agrárního hnutí, do jisté míry odlišná od obecného evropského trendu, pramenila ze zvláštností politického vývoje české společnosti a zejména ze zvláštností vývoje její sociální struktury.⁵ K výjimečným jevům patřila i politická váha českého agrárního hnutí v první polovině 20. století, dominantní postavení agrární strany v českém, resp. československém stranickém systému a zvláště její úloha při formování a konzolidaci demokratického politického systému první republiky. Sledujeme-li programový vývoj českého agrárního hnutí, nemůžeme přehlédnout jeho oscilaci v základních otázkách souvisejících s formováním demokratických institucí a mechanismů. Charakteristickým příkladem je stavovské pojetí společnosti. Výrazně bylo exponováno v prvním programu agrární strany z roku 1903: „Dosavadní politika česká, vedena jsouc z Prahy, byla politikou frenetických hesel, založenou na podkladě velkoměstských názorů, potřeb a života, a ne tak, jak by měla býti s ohledem na žití národa co celku, a speciálně potřeby stavů, jichž souhrn jest a bude vždy tím pravým pojmem národa. Ne tedy politické strany, nýbrž stavy tvoří národní celek, neboť bez politických stran zůstal by národ národem, však národ bez stavů, zvláště bez stavu zemědělského, nebyl by národem, který by se udržel... Jakožto česká stavovská zájmová strana zemědělská máme na zřeteli organizaci všech zemědělců bez rozdílu jejich postavení společenského a majetkového, tedy velkostatkáře, sedláky, chalupníky i domkáře národnosti české... dále pak všechny střední stavy našeho českého venkova, s námi stejně trpící, jako jest naše živnostnictvo a řemeslnictvo.“⁶

V programu jsou postaveny do protikladu strany a stavy. Jde o programovou reflexi protikladu mezi městem a venkovem. Kolébkou moderního stranictví bylo prostředí velkých měst; strany byly zpravidla úzce spojeny s městskými zájmy. Agrární program jasně definuje stranickou politiku, proti níž se staví, jako politiku „na podkladě velkoměstských názorů, potřeb a života“. Stranami se zde rozumí městské strany, definované především ideologicky, v té době zejména na ose konzervatismus – liberalismus – socialismus. Proti ideologickému partikularismu městských politických stran staví agrární program ideu politické integrace a reprezentace stavovských zájmů. Stav, který chce agrární strana v politice představovat, je pojat velmi široce a značně přesahuje půdorys selského stavu, jak byl tradičně chápán. Straně jde o organizaci a politické sjednocení nejen sedláků, ale i maloročníků a domkářů, tedy všech, kdo jsou spojeni s agrární produkcí. Program se dokonce snaží podchytit i nezemědělské kategorie venkovských obyvatel; chce integrovat veškerou venkovskou populaci. Tuto ambici později vyjadřovalo i okřídlené heslo agrární strany „Venkov jedna rodina“.

Agrární strana ovšem ve svém dalším vývoji rozhodně nebyla proti politickému stranictví. Naopak, po vzniku Československa, kdy se teprve konsolidoval politický systém nového státu, velmi energicky hájila stranický princip parlamentní demokracie, a to i proti občasným snahám hradního křídla české politiky omezit příliš rozbujele stranictví, případně opomíjet při řešení politických problémů zájmy a postoje stran a jejich parlamentních frakcí. Když se jednou Antonín Švehla v diskusi dostal do sporu s Karlem Čapkem, který poukazoval na potřebu omezit stranictví, údajně zvolal: „Vy jste také jeden z těch intelektuálů, kteří kážou o svobodě a demokracii a při tom by chtěli vyhodit strany! ... Odstranit strany, to je právě zásada diktatury, ale demokracie znamená strany...“⁷

Agrární strana se v programu z roku 1903 definovala jako strana stavovská. Z hlediska jejího dalšího postupu bylo důležité, zda se toto pojetí podaří naplnit politickým obsahem,

zda se skutečně podaří vytvořit jednotné hnutí, které bude pod jediným praporem spojovat jak statkáře, tak rolníky, a dokonce i bezzemky. Především pak šlo o to, jak se nová strana postaví k demokratickým přeměnám politického systému, které počátkem 20. století nabývaly na naléhavosti. Volební reforma, o níž se vedly spory od šedesátých let, tedy od samého počátku parlamentarismu v našich zemích, byla na počátku 20. století již nevyhnutelná. Politická scéna však byla rozdělena v otázce, jakou má mít reforma podobu, zda půjde o pouhou úpravu stávajícího kuriového systému, který vycházel ze stavovského principu a spočíval na nerovném hlasovacím právu, nebo dojde k zásadní změně a uplatní se demokratický princip všeobecného, tajného, přímého a rovného hlasovacího práva. To by přirozeně vytvořilo zcela nové podmínky politického zápasu a do politické arény by to přivedlo široké vrstvy společnosti.

A tak můžeme na počátku existence českého agrárního hnutí sledovat další charakteristickou oscilaci ve vztahu agrárníků k demokratizačnímu procesu, a sice v otázce volební reformy. V programu z roku 1903 agrární strana předpokládala zachování nerovného hlasovacího práva, což odpovídalo jejímu stavovskému pojetí společnosti. Tento postoj nejvýrazněji reprezentoval Karel Prášek, který byl vedle stranického předsedy Stanislava Kubra faktickým vůdcem agrární strany v prvních letech její existence a v roce 1909 se dokonce stal za agrárníky ministrem. V agrárním hnutí však byla od samého počátku silně zastoupena i opačná potence. Nejširším vrstvám českého venkova, jež se agrární strana snažila podchytit, nemohlo nerovné volební právo vyhovovat. Proti kuriovému systému a ve prospěch všeobecného volebního práva se vyslovil již Program rolnictva Rakouska z roku 1890, který byl zpracován za české spoluúčasti (Alfons Šťastný z Padařova) téměř deset let před založením samostatné české agrární strany. Krátce po jejím založení se proti konzervativně laděné politice Práškova velkostatkářského křídla zformovala silná malorolnická opozice, která si pak koncem roku 1905 vynutila revizi stranického programu. Nerovné hlasovací právo, založené na stavovských zájmech, bylo v programu nahrazeno hlasovacím právem všeobecným. Tato programová změna měla pro další vývoj agrární strany zásadní význam. Agrárníci se zařadili do tábora stoupenců demokratických přeměn politického systému a později z nich mohli také profitovat.

Změna programové orientace agrární strany ve smyslu podpory všeobecného volebního práva a demokratických přeměn politického systému byla spojena s osobností Antonína Švehly, reprezentanta malorolnického směru ve straně, který mezi agrárníky rychle zaujal vedoucí postavení a v roce 1909 byl zvolen předsedou strany. Švehla sice respektoval stavovské pojetí agrárního hnutí, na druhé straně si však byl dobře vědom jeho limitů. Stavovsky pojatá selská strana by v podmínkách rozmachu demokracie a masových politických stran byla odsouzena k podružné úloze. Proto se Švehla snažil, aby agrární strana překročila úzký stavovský rámec. Na sjezdu důvěrníků agrární strany v květnu 1904 prohlásil: „Celý národ musí na stranu naši pohlížet nejen jako na stavovskou organizaci všeho zemědělstva, ale také jako na velký a významný zjev sociální, na hnutí, které má za účel obrození celého českého venkova a jehož přívrženci neobmezují se na majitele určitého počtu strychů polí, nýbrž rozšiřují se, aby v řadě své pojali všechny vrstvy venkova o svoji existenci zápasící a aby ve společném boji za životní zájmy všech došlo se tím jistého cíle.“⁴⁸ Formálním výrazem uplatnění této koncepce byly i změny názvu strany v letech 1919 a 1922.

Překonání stavovského rámce agrární strany jistě nelze chápat doslova. Mnozí komentátoři pokládali změny v programu a názvu agrární strany spíše za taktický manévr. Ferdinand Peroutka charakterizoval sjezd agrární strany v roce 1919 a změnu jejího názvu jako „chabý pokus o odstavovštění nebo, lépe řečeno, o zakrytí stavovského charakteru, neboť nikdy nebylo jejím úmyslem opravdu upustit od stavovské politiky...“ Dále poznamenává, že „slovo *agrární* zdálo se značně kompromitováno mezi malozemědělci a zemědělskými dělníky, na nichž nyní strana měla být založena a kteří měli malou zálibu v tomto slově,

vyrozumívající pod ním podle svých zkušeností jen hnutí velkých a středních sedláků...“ Podle Peroutky Švehla předvídal, „že v demokracii bude platit hlavně počet proti počtu... Malozemědělci tvořili v přechytných organizacích většinu a pro ně bylo vydáno heslo, že agrární demokracie nezná rozdíly podle kabátu a výměry půdy.“ I přes řadu kroků překračujících stavovský půdorys, včetně zakládání úřednických a zřízeneckých odborů, „přece zůstala vyhraněně stavovskou zemědělskou stranou“, píše Peroutka a dodává, že agrární strana „nikdy se neostýchala klást zálibný důraz na své stavovství, naopak vyzývala ostatní vrstvy, aby také ony se organizovaly podle stavovského principu“. V této souvislosti Peroutka připomíná živnostenskou stranu, jejíž existence „je skoro kuriózem v Evropě“.⁹

Osvětové činnosti věnovalo agrární hnutí značnou pozornost od samého počátku. Již Alfons Šťastný z Padařova, jeden z nejvýznamnějších průkopníků ideologického a politického agrarismu v českých zemích, kladl na vědu a osvětu silný důraz. Žádal, aby aktivisté hájící selské zájmy měli co nejlepší odborné a kulturní vzdělání. Výstižně to charakterizoval Pavel Křivský: „Šťastný cítil jasně, že sedlák musí hodně dohánět jak po stránce odborné, tak i po stránce kulturní. Proto usiloval, aby v Táboře byla založena střední hospodářská škola, a spolupracoval s profesory této školy, aby zemědělci dostali dobré vedoucí, kteří by i po stránce odborné i po stránce kulturní zkvalitnili práci na českém venkově. ...vydává kalendář, který je každoročně velikou studnicí poučení ideologického i odborného... Kromě toho zakládá čtrnáctideník *Hospodář* a dává podnět k založení Melišovských rozhledů.“¹⁰ Důraz na osvětovou práci byl charakteristický i pro A. Švehlu, který navíc osvětu spojuje nejen s obhajobou zájmů venkova, ale obecně s formováním demokracie. V projevu na Svobodném učení selském v roce 1924 Švehla prohlásil: „Výchovným ideálem je vyrovnaný člověk... Problém výchovy v sobě jasného, vyrovnaného člověka je nejtěžším problémem demokracie. Demokracie je jako zevní nádoba, jíž nutno naplnit novým obsahem. Tvořit nového člověka – do demokratického zřízení!“¹¹

Význam příkládaný vzdělávací a osvětové činnosti ovšem nebyl specifikem agrární strany; byl charakteristický pro český politický život vůbec. T. G. Masaryk v Ideálech humanitních poukázal na úlohu osvěty a vzdělání v českém národním životě: „Z národů slovanských Rusové mají humanitní ideál nábožensky sociální, Poláci národně politický a my Čechové kulturně osvícenský... – osvícenost, osvěta, vzdělání bylo heslo národa, probírajícího se z duchovní a mravní temnoty.“¹² J. Kroutvor napsal o českém společenském životě, že „funguje jako svépomocná civilizace, sebevzdělávací kultura“.¹³ Agrární strana tedy svým důrazem na vzdělávací a osvětovou činnost odrážela obecnou tendenci českého politického života, kterou lze sledovat i u jiných politických subjektů. Rozdíl zde spočíval hlavně ve specifčnosti venkovských podmínek, na kterou poukazyval A. Švehla: „Na venkově je těžší přístup ke vědě než ve městě, kde se musí vyzbrojovat věděním každý jedinec. Mají-li se vytvořit výchovou nové hodnoty duchovní i na venkově, je potřeba volit vhodné metody. Vychovatelé v demokracii mají úkol co nejvíce sblížit vědu se životem a působit na mládež tak, aby přemýšlela a aby chtěla pokračovat.“¹⁴

Jestliže jsme charakterizovali programový vývoj českého agrárního hnutí jako oscilaci v základních otázkách souvisejících s formováním demokratického politického systému, můžeme podobně charakterizovat i osvětovou činnost agrární strany. I v ní lze identifikovat dva protikladné póly. Jeden z nich představuje osvěta spojená s modernizací, vědou a vzděláním. Tak vnímal osvětu již Alfons Šťastný z Padařova. Antonín Švehla v projevu na sjezdu rolnictva v Chrudimi v roce 1907 zařadil oblast vzdělání a osvěty na první místo mezi třemi základními směry agrární práce: „Naše vzdělání musí být rozšířeno, tj. základ naší činnosti. Věnovat pozornost v první řadě našemu obecnému školství a sice, aby již tam se vstřípila dětem láska k hospodářství a aby již tam poznaly děti důležitost hospodářské práce. Musí býti zřízeny dostatečné školy odborné, aby na našich statcích pracovali lidé vzdělání, lidé, kteří by dovedli v praktickém životě využít vědy, kteří by uměli každý

zjev dokonale chápati. Vzdělání, tj. základním bodem všeho.“¹⁵ Pak teprve následují zbývající dva body – směr družstevní a politická práce. Politická práce měla ovšem také svůj osvětový rozměr a ještě více to platí o rozvoji družstevních organizací.¹⁶

Druhý pól osvětové činnosti byl zaměřen spíše k selské tradici a vyústil až v mýtizaci půdy a selství. Představitelem tohoto pojetí agrární osvěty byl Antonín Matula, místopředseda kulturní rady agrární strany a přednosta lidovýchovného odboru na ministerstvu školství a národní osvěty, autor populárně vědecké *Filosofie venkova* a jeden z iniciátorů založení Svobodného učení selského.¹⁷ Kolem tohoto pojetí osvětové práce se shromáždila řada odborníků a publicistů, dokonce se kolem něho zformoval literární směr zvaný ruralismus, který patřil k významným proudům české meziválečné literatury. Tradicionalistický směr agraristické osvětové činnosti se zejména soustředil na rozpor mezi městem a venkovem a na nebezpečí rozkladného působení městské kultury. A. Matula ve *Filosofii venkova* napsal: „Najde-li selská kultura cestu do duše velkoměsta, bude to štěstím, opanuje-li venkov kultura, ať tělesná nebo duševní, velkoměsta, jsme poškozeni.“¹⁸

Zatímco modernistické pojetí osvětové práce bylo výrazem snah a schopnosti agrárního hnutí přizpůsobit se nárokům moderní společnosti a demokratického politického systému, tradicionalistické pojetí selství bylo výrazem schopnosti zemědělského venkova produkovat vlastní společenskou a politickou vizi. Nikoli náhodou došlo k aktivizaci tradicionalisticky chápaného selství koncem třicátých let, zejména po Mnichovu – v podmínkách hluboké politické krize, kdy byla ohrožena sama státní a národní existence. František Křelina psal na počátku roku 1939 v *Brázdě*: „... hnutí rodné půdy zděděné i posvěcené nesmí zaniknout, musí naopak pronikat všechen náš život, všechno naše myšlení a všechny duchovní i mravní řády, jimiž se uskutečňuje vyšší život národní. Myšlenka selství, která nás víže nejpevněji k zemi i ke skutečnosti, selství jako základu celé národní společnosti, musí nyní tím pronikavěji určovat naši správu i náš vnitřní život. Plyne z toho především příkaz, aby se selské vrstvy očišťovaly samy ode všech rušivých vlivů, které je zaváděly na cestu a namnoze je poměšťovaly, které namnoze činily z vesnic jen velkoměstskou periferii, zvláště v blízkosti průmyslových středisk. Má-li selství se svým kultem půdy dědičně státi v samých základech státu, plyne z toho především povinnost, aby si rolnická společnost uvědomovala sama své pravé poslání i svou pravou tradici, ta nevede nikdy k pouhému napodobování, leč k tvorbě.“¹⁹ Oživení selského mýtu a zdůraznění protikladu mezi městem a venkovem je zde motivováno snahou o znovunalezení národní identity. Proto i nárok vyslovený jménem zemědělských vrstev je absolutní: Selství je základem celé národní společnosti, dědičně stojí v samých základech státu. Aby se tato idea mohla naplnit, musí se selské vrstvy vymanit z vlivu města, který je pokládán za zhoubný a poskvřující. Důraz je kladem na očistu a na samostatnost. Rolnická společnost má za povinnost uvědomit si sama své pravé poslání i svou pravou tradici, nemá jen napodobovat, ale tvořit.

V souvislosti s protikladem města a venkova, jak jej pojímala tradicionalistická agraristická osvěta, je třeba připomenout i pokusy smířit ruralismus s urbanismem, chápat město a venkov nikoli jako opačné póly, ale jako tendence či způsoby života, jež se prolínají. Innocenc Arnošt Bláha, jeden z nejvýznamnějších českých sociologů, kteří se dané problematice věnovali, ve své *Sociologii sedláka a dělníka* napsal: „Je ještě něco třetího, a to je rurbanism, vyrovnání mezi městem a venkovem, duchem a hmotou, kulturou a přírodou, ve smyslu zduchovnění hmoty a zkulturnění přírody.“²⁰ Bláha se tak zapojil do proudu, který je charakteristický zejména pro anglosaské myšlení. Již v polovině 18. století David Hume předestřel vizi harmonické společnosti, v níž se spojovala ekonomická dynamika městského podnikání s umírněností a stabilizujícím vlivem zemědělství.²¹ Na počátku 19. století stejnou myšlenku dále rozvíjel Samuel Taylor Coleridge, který preferoval politický systém tvořený protikladnými, navzájem závislými a vyváženými silami. Z tohoto hledis-

ka oceňoval zvláště britský politický systém, neboť přikládal význam skutečnosti, že v něm pozemková šlechta ovládá Horní sněmovnu, zatímco podnikatelské vrstvy mají hlavní slovo v Dolní sněmovně.²² Coleridge patřil k prvním, kdo pochopili, že na zemědělství nelze uplatňovat stejná pravidla a kritéria jako na obchodní a průmyslové podnikání. Odmítal pronikání tržních vztahů a komerčních hodnot do zemědělství a dokazoval, že k půdě je třeba přistupovat se společenskou odpovědností a nikoli jako ke zdroji zisku. Od poznání, že ve vztahu k zemědělství je třeba uplatňovat širší než úzce komerční hlediska, již vede přímá linie k dnešnímu pochopení významu mimoprodukčních funkcí zemědělství, a to i funkcí, jež se projevují v sociální a politické oblasti.

Český agrarismus připoutává pozornost nejen velmi slibným vývojem, ba rozmachem v prvních čtyřech desetiletích 20. století, široce rozvinutou osvětovou prací, svým pojetím demokracie a přínosem k jejímu rozvoji i přístupem k řešení sociálních otázek, ale také relativně rychlým zánikem. Nejsilnější československá strana meziválečného období, která byla jakousi páteří vládních koalic, po osvobození a obnovení samostatného státu v roce 1945 již neměla místo ve stranickém spektru a zmizela z politické scény. Vysvětlení je třeba hledat v dramatických událostech roku 1938, ve vnitropolitickém vývoji po Mnichovu a za okupace, i v charakteristických rysech československého odboje. Kromě toho se však do osudů českého agrarismu zřejmě promítla i všeobecná tendence vývoje stranických systémů, kterou lze sledovat ve všech evropských zemích. Jestliže v prvních desetiletích 20. století ve stranických systémech dominovaly třídně či stavovsky definované strany s masovou členskou základnou, pak v dalším vývoji se stále více uplatňovaly strany všelidové, tedy strany, které nebyly omezeny na určitý segment sociální struktury. Přesun od třídních či stavovských stran ke stranám všelidovým se projevil zpravidla až po druhé světové válce, u agrárních stran se však limity stavovského principu ukazovaly mnohem dříve, neboť pracovní síly se v rostoucí míře přesouvaly ze zemědělství do průmyslu a z venkova do měst. Příkladem mohou být skandinávské agrární strany, které se již v meziválečném období začaly zvolna přeměňovat ve strany městských středních vrstev.

Československá agrární strana si problém omezené sociální základny uvědomovala. „Uvnitř strany i mezi demografickými odborníky mimo ni vládlo přesvědčení, že strana vyčerpala možnosti svého růstu a že pro její další rozvoj je nutné rozšířit programovou základnu“, píše V. Dostál a poznamenává, že úkolu se ujal generální tajemník strany Žilka, v dramatických událostech konce třicátých let jej však nemohl dokončit.²³ Posuny v politice agrární strany v druhé polovině třicátých let, stejně jako radikalizující tendence v agrárnickém tisku té doby, byly zřejmě odrazem prohlubujícího se rozporu mezi původním pojetím strany, jež měla hájit zájmy širokých vrstev venkovské společnosti a drobného či středního podnikání, a její skutečnou politickou i ekonomickou rolí v předmnichovském Československu. Agrární strana se sice i nadále definovala jako „strana představující zemědělství, půdu a její lid“, ale stále více se angažovala i mimo zemědělský rámec. V. Dostál ve své poněkud apologeticky laděné monografii o agrární straně to otevřeně přiznává: „Republikánské straně bylo neprávem vytýkáno, že se odcizuje zásadě, že zemědělské peníze patří zpátky do zemědělství k jeho zvelebování, když umísťovala – jmenovitě prostřednictvím Ústřední jednoty hospodářských družstev a Agrární banky – zisky z družstevního podnikání do nezemědělského průmyslu, bylo jí vytýkáno, že se vzdaluje spolehlivé základně, zemědělskému lidu, a že se tak vydává v nebezpečí vnitřního zájmového rozkolu.“²⁴ Lze předpokládat, že československá agrární strana – pokud by ve čtyřicátých letech nezanikla – by překročila svůj agrární půdorys a podobně jako jiné agrární strany by se přeměnila ve stranu jiného typu.

V londýnském exilu se po určitou dobu uvažovalo o vytvoření nové zemědělské strany. Nakonec z toho sešlo a po válce již žádná zemědělská či agrární strana neexistovala. Ve volbách roku 1946 agrární strana nekandidovala, avšak někteří její bývalí členové se dostali

na kandidátky stran Národní fronty. Za sociální demokraty byli zvoleni čtyři, za národní socialisty jich bylo zvoleno pět a za lidovce jeden.²⁵ Na faktu, že český agrarismus jako politické hnutí už byl mrtev, to ovšem nic neměnilo. Jakousi smutnou tečkou za českým agrarismem a jeho ideologií i osvětovou činností byly pozoruhodné přednášky ve vězení, které v padesátých letech pro spoluvězně pořádal Pavel Křivský. Jejich záznamy byly objeveny a publikovány v devadesátých letech.²⁶

Poznámky:

- 1 Viz M. Klíma, Volby a politické strany v moderních demokraciích. Praha, Radix 1998, s. 97–101, 142n.
- 2 Viz O. Urban, Česká společnost 1848–1918. Praha, Svoboda 1982, s. 238, 477.
- 3 Jan Rychlík, Zemědělské hnutí ve střední a východní Evropě 20. století. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákého muzea 5/2000, s. 7.
- 4 Citováno podle Otto Urbana, Česká společnost 1848–1918. Praha, Svoboda 1982, s. 157–158.
- 5 Viz E. Broklová, Československá demokracie. Praha, SLON 1992.
- 6 O. Urban, c. d., s. 484.
- 7 A. Klimek, Boj o Hrad. I. Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. Praha, Panevropa 1996, s. 106.
- 8 A. Švehla, Řeči k mládeži, Praha 1937, s. 9.
- 9 F. Peroutka, Budování státu. Praha, Lidové noviny 1991, s. 579–581.
- 10 P. Křivský, Selský stav. In: Filosofie za mřížemi. Leopoldov, léta padesátá, Univerzita Karlova, Praha 1995, s. 144.
- 11 Projev A. Švehly na Svobodném učení selském v Praze 7. února 1924. In: A. Švehla, Stati a projevy z let 1919–1928. Praha, Nadace Antonína Švehly (nedatováno), s. 27.
- 12 T. G. Masaryk, Ideály humanitní. Několik kapitol. Praha, Čin 1946, s. 9.
- 13 J. Kroutvor, Potíže s dějinami. Eseje. Praha, Prostor 1990, s. 16.
- 14 Projev A. Švehly na Svobodném učení selském v Praze 7. února 1924. In: A. Švehla, Stati a projevy z let 1919–1928, Praha, Nadace Antonína Švehly (nedatováno), s. 28.
- 15 A. Švehla, Řepařský boj. Praha 1938, s. 80.
- 16 Viz J. Harna, Agrární strana v Republice československé a přístupy k realizaci jejího stavovského programu. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákého muzea 5/2000, s. 40.
- 17 Viz Lubomír Slezák, K historii českého agrarismu. Antonín Matula. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákého muzea 5/2000, s. 25–33.
- 18 Citováno podle L. Slezáka, tamtéž, s. 28.
- 19 F. Křelina, Selství jako řád společnosti. Brázda, roč. II, 1939, č. 1, s. 1.
- 20 In. Arnošt Bláha, Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev. Praha, Orbis 1925, s. 181.
- 21 D. Hume, Essays, Moral and Political. Idea of a Perfect Commonwealth.
<http://www.constitution.org/dh/perfcomw.txt>.
- 22 T. S. Coleridge, On the Constitution of Church and State according to the Idea of each. London 1830.
- 23 V. Dostál, Agrární strana. Její rozmach a zánik. Brno, Atlantis 1998, s. 186.
- 24 Tamtéž, s. 176n.
- 25 Ročenka Ústavodárného Národního shromáždění 1946–1947. Praha 1947.
- 26 P. Křivský, c. d., s. 129–156.

Agrarian Popular Education and Development of Democracy

Abstract

The political weight of agrarian movement, the dominant position of the Agrarian Party within the Czech and Czechoslovak political party system and especially the role it played in the process of forming and consolidation of the democratic political system of the First Republic, all of these represent outstanding phenomena in the historical context of the early 20th century Europe. This study deals with the given problematic from the perspective of development of Agrarian Party popular education activities. The program attitudes of the Agrarian Party were characterized by certain oscillation between two interpretations of society: professional and democratic. These two competing attitudes were also reflected in the

popular education spread by the Party. The first notion represented popular education related to modernization, science and education. This was already the view of Alfons Šťastný of Pádařov. Antonín Švehla, who continued in his footsteps, ranked popular education amongst the most important goals of agrarian activities, in order to edify and emancipate Czech countryside. The second notion placed more emphasis on rural traditions and occasionally, it tended to mythologize land and rurality. This notion was supported by many renowned specialists and journalists, even ruralist writers. While the modern understanding of popular education was an expression of emancipation efforts and the agrarian movement's ability to conform with the demands of modern society and its democratic political system, the traditionalist notion of rurality represented an effort of Czech countryside to produce its own social and political vision. It was not accidental that the latter notion grew in popularity in the late 1930's, especially after the Munich Agreement, i.e. under the conditions of a profound political crisis, when the very existence of the Czech state and nation were threatened.

Československá akademie zemědělská v letech 1924–1938 a její přínos pro zemědělské výzkumnictví

JAN DOBEŠ

Vývoj českého zemědělství v první polovině 20. století z velké části ovlivňovala činnost mnoha zemědělských institucí a spolků. Ačkoliv některé existovaly již v 19. století, otevřely se nové možnosti pro jejich institucionální rozvoj po vzniku ČSR. Jedním z plodů nové situace, která po roce 1918 nastala, byla i Československá akademie zemědělská. Vznikla v roce 1924 ve chvíli, kdy v určité části odborné veřejnosti dozrálo přesvědčení o tom, že stávající organizace nebyly schopny dostatečně se zemědělství věnovat a vyrovnat se s požadavky kladenými na ně v nových podmínkách.

Československá akademie zemědělská navazovala na tradici zemědělského výzkumu, který dosáhl v českých zemích ve druhé polovině 19. století poměrně vysoké úrovně. Řada zdejších badatelů v této době získala i širší mezinárodní věhlas.¹ Se zemědělským výzkumem samozřejmě úzce souviselo i zemědělské školství, jehož významnější počátky spadají do 18. století a viditelného rozvoje se dočkalo ve století následujícím. S myšlenkou založení vrcholné vědecké instituce v oboru zemědělství byla zainteresovaná veřejnost poprvé seznámena koncem roku 1911, kdy profesor Bohdan Erben navrhl založit fond Zemědělské matice pro vydávání odborných zemědělských spisů.² Tento plán se ale neprosadil stejně tak, jako se nepodařilo realizovat návrh prof. Julia Stoklasy na vytvoření České akademie pro vědy zemědělské z roku 1914.³ Nadcházející válka zatlačila všechny podobné úvahy do pozadí. Po skončení války, v podmínkách příznivějších, se ale objevovaly znovu.

Na počátku dvacátých let spatřila světlo světa idea Spolku zemědělských spisovatelů, publicistů a badatelů, který se měl stát střediskem všech vědeckých a osvětových zemědělských pracovníků. Při jednáních o založení tohoto spolku vystoupil prof. Stoklasa a opět oživil svůj někdejší návrh na zřízení organizace sdružující vysokoškolské profesory, představitele zemědělského výzkumnictví, družstevnictví a také zástupce praktických zemědělců.⁴ Ke Stoklasovi se přidalo několik příčinnivých spolupracovníků. Mezi nimi najdeme ministerského radu v ministerstvu zemědělství Edvarda Reicha, generálního ředitele státních lesů a statků Karla Šimana a také redaktora Venkova a zemědělského spisovatele Františka Obrtela. Právě v tomto složení se 9. 10. 1924 sešla první schůzka, na níž se o založení ČAZ hovořilo. Původní čtveřici doplnili na Zakladatelský sbor ČAZ prezident Anglo-československé banky Kuneš Sonntag, profesor Vysoké školy zemědělské Josef Taufer, ředitel státní vyšší zahradnické a ovocnicko-vinařské školy v Mělníku Jaroslav Smolák a konečně starosta Ústřední jednoty hospodářských družstev Ferdinand Klindera. V poslední čtvrtině roku 1924 probíhaly přípravné práce. Během listopadu a první poloviny prosince se podařilo provést všechny kroky nutné k založení nové instituce – byl vypracován návrh stanov, připraven plán vydavatelské činnosti, navázány první zahraniční kontakty (jednalo se s přípravným výborem Mezinárodního sjezdu zemědělského) a uzavřena dohoda s ministrem zemědělství Milanem Hodžou, který projevil ochotu přijmout funkci předsedy ČAZ.⁵

Těsně před plánovaným založením se doposud hladce probíhající proces poněkud zdrhl. Výkonný výbor Republikánské strany československého venkova totiž vůči připravované ČAZ zaujal nepříznivé stanovisko. Podařilo se je sice překonat, ale odpor některých nejenom politických, ale též akademických kruhů vedl k tomu, že ČAZ nemohla vzniknout cestou zákona, ale pouze ze soukromé iniciativy. 28. prosince 1924 se pak konalo ustavující zasedání ČAZ. Na něm byl předsedou zvolen Milan Hodža, prvním místopředsedou

dou Julius Stoklasa, druhým místopředsedou Kuneš Sonntag a generálním sekretářem se stal Edvard Reich.

Ustavení ČAZ vyvolalo souhlasné i odmítavé reakce. Proti spokojenosti nad vznikem nové instituce, která měla posílit vědeckou organizaci československého zemědělství a rozvíjet zemědělský výzkum, se ozývala také kritika. Zaznívala hlavně z řad Zemědělské jednoty, českého odboru Zemědělské rady a zemědělského odboru Masarykovy akademie práce. Právě tyto instituce (resp. osobnosti v jejich čele) stály v pozadí petice 97 vědeckých pracovníků proti E. Reichovi a potažmo proti celé ČAZ. Kritika dopadala na způsob vzniku ČAZ, tříštění sil a vysokou podporu ze státní pokladny.⁶

Založení ČAZ a první týdny a měsíce její existence byly ovlivněny nemalými těžkostmi a kontroverzemi. V nich se odrážely jednak obavy některých podobně zaměřených institucí z konkurence (po stránce odborné i z hlediska rozdělování státních subvencí, protože tyto zdroje jistě nebyly bezedné) a jednak silné osobní averze (například mezi E. Reichem a prof. V. Brdlíkem). Ačkoliv intenzita sporů postupně klesala, vzájemné neshody, především mezi ČAZ a Zemědělskou radou a Zemědělskou jednotou, ještě po několik let přetrvávaly.⁷

Hlavou ČAZ byl předseda (od roku 1929 prezident) a formálně nejvyšším orgánem ČAZ bylo valné shromáždění, které se mělo scházet minimálně jednou za rok. Pro činnost akademie měly ale větší význam jiné orgány – především širší a užší prezidium. Užší prezidium tvořili předseda, místopředsedové, generální sekretář, k nimž v širším prezidiu přibyli předsedové jednotlivých odborů. Právě odbory představovaly jádro veškerých vědeckých, osvětových i vydavatelských aktivit ČAZ. Vzniklo jich celkem 6 – pro rostlinnou a živočišnou výrobu, lesnictví, zahradnictví a ovocnářství, zemědělský průmysl, zemědělskou ekonomiku a konečně pro dějiny zemědělství a zemědělskou osvětu. V čele každého odboru stál předseda spolu s představenstvem. Představenstva všech odborů spolu se širším prezidiem tvořila ústřední výbor ČAZ. Každodenní činnost ČAZ nesporně nejvíce ovlivňoval její generální sekretář dr. Edvard Reich.

Činnost ČAZ se soustřeďovala hlavně na aktuální problémy československého a potažmo evropského zemědělství (zemědělské praxe, politiky a také sociologie venkova).

V oblasti zemědělské výroby se ČAZ zabývala problematikou dusíka a dusíkatých hnojiv v zemědělství (mj. i jejich významem pro obranu státu). Pracovala na novém zákonu o pastvinách. Velkou pozornost věnovala lesní reformě, tedy pozemkové reformě na zabrané lesní půdě. ČAZ se podílela na práci speciálního Poradního sboru, který byl za účelem projednávání této otázky zřízen. Vypsala i soutěž na vědecké pojednání na toto téma. Nezapomínala ani na pěstování jednotlivých plodin (ječmene, pšenice). V tomto období představovaly jeden z neaktuálnějších problémů čs. zemědělství tzv. hospodářské cukrovary. ČAZ k tomu ustavila pracovní komisi, která se zamýšlela nad jejich rentabilitou a celkovým významem. Svě místo v aktivitách ČAZ měla samozřejmě i živočišná výroba. V tomto oboru akademie navrhovala odstranit cla na krmnou kukuřici a naopak zavést cla na hovězí dobytek.

Dostáváme se tak k činnosti ČAZ zaměřené na zemědělskou politiku. Jestliže se otázka zemědělských cel stala v polovině 20. let významným vnitropolitickým problémem, který rozhodoval i o trvání nebo svržení vlády, je pochopitelné, že se mu nemohla vyhnout ani ČAZ. Ačkoliv jak jsme viděli, nebyly vztahy ČAZ k agrární straně vždy ideální, sotva by mohla nepodpořit v danou chvíli největší zájem strany zastupující československé zemědělce. ČAZ předložila odborné argumenty pro zemědělská cla a schválila rezoluci, v níž doporučovala stanovit namísto pohyblivých cel stálá, zavést obilní cla k zajištění konkurenceschopnosti domácí výroby, zvýšit cla na hovězí a vepřový dobytek a také na tuky. S problematikou cel souviselo i téma Panevropy. V meziválečném období se pravidelně stávalo předmětem diskusí mezi politiky, filozofy, novináři i představiteli některých vě-

deckých oborů. Jednat se mělo o politický či hospodářský a celní svazek evropských států. ČAZ v roce 1927 konstatovala, že takový případný svazek by nerespektoval potřeby zemědělství a že čs. zemědělství by muselo před vstupem do jakéhokoliv většího spojení zesílit.

ČAZ se zasazovala za to, aby zemědělské pojištění bylo postaveno na veřejnoprávní základ.

Důležitou součástí činnosti ČAZ byl zájem o stav zemědělství v jednotlivých oblastech Československa. Zabývala se především těmi regiony, které bojovaly s problémy různého druhu. Šlo o jižní a jihozápadní Moravu, která po vzniku Československa trpěla ztrátou odbytišť v Rakousku a ČAZ proto doporučovala zlepšit domácí zpracování zdejších zemědělských výrobků. Pro východní Slovensko, další oblast, o níž se ČAZ zajímala, navrhli její experti řadu opatření, která měla sloužit rozvoji zemědělství v tomto chudém kraji.⁸ Také aktuální otázky zemědělství severovýchodních Čech se staly předmětem zkoumání ČAZ.⁹

Nový, byť jistě nepřilíživý impuls do výzkumných aktivit ČAZ přinesla hospodářská krize. Ve svém úsilí o zmírnění jejích dopadů a o její překonání postupovala dvojím směrem. Zabývala se zemědělsko-politickými kroky, které k tomuto účelu připadaly v úvahu a vedle toho propagovala i některé konkrétní změny v zemědělské výrobě. ČAZ se snažila československou veřejnost seznamovat s podobou krize v jiných, zejména sousedních státech. Boj proti krizi měl být veden pomocí několika opatření. Prvním byly hospodářsko – technické úpravy pozemkové držby. ČAZ se klonila k názoru, že v budoucnosti bude scelování pozemků v zájmu rentability a stabilizace zemědělské výroby nevyhnutelné.

Hospodářská krize ve třicátých letech vedla k úvahám o omezení volné soutěže a o nutnosti vnést do hospodářského života prvky plánování. Také ČAZ tento trend zachytila a zemědělskému plánování věnovala značnou pozornost. Ke zkoumání možnosti usměrňování zemědělské produkce vytvořila speciální komisi. Pro rostlinnou výrobu pak předložila konkrétní návrhy plánu.¹⁰

Za důležitý prostředek v úsilí o tlumení důsledků krize považovala ČAZ i zřízení závazné zemědělské organizace – prosazovala vybudování zemědělské samosprávy v podobě zemědělských komor.

V oblasti zemědělské produkce vynaložila ČAZ mnoho energie na šíření tzv. náhradních plodin, které měly do určité míry vystřídat plodiny tradiční a přinést zemědělcům větší výnosy i finanční zisky. Tento úkol měly splnit hlavně píce, olejiny, kaučukodárné rostliny a tabák.

Od poloviny třicátých let pak s bojem proti krizi prolínalo zapojení ČAZ do příprav na obranu státu. Zvýšení úrovně zemědělství už nemělo mít pouze význam pro hospodářství a pro zlepšení životních podmínek obyvatelstva, ale i pro obranyschopnost ohroženého státu. Po Mnichovské konferenci se ČAZ věnovala směrnicím rozvoje čs. zemědělství v nových podmínkách. Podle jejích představ mělo dojít ke zjednodušení organizace a veřejné správy a zavedení zemědělské samosprávy.

Významnou součástí činnosti ČAZ bylo vypisování vědeckých soutěží a udělování stipendií a podpor.¹¹ Krize ovšem zasáhla nejen do změny výzkumného zaměření ČAZ, ale také přinutila její vedení přijmout řadu úsporných opatření, která ovlivnila právě zahraniční cesty, účast na kongresech a nejrůznějších oslavách.

Činnost ČAZ můžeme dnes poznávat zejména díky jejím vydavatelským aktivitám. Hned od roku 1925 byl vydáván Věstník ČAZ, který obsahoval informace o činnosti ČAZ, studie o zemědělské politice, hospodářských, sociálních a kulturních otázkách zemědělství. Redakci měsíčníku vycházejícího desetkrát ročně zajišťoval generální sekretář ČAZ Edvard Reich. V následujícím roce spatřila světlo světa vědecká revue Sborník ČAZ přinášející vědecké práce a souborné přehledy bádání.

Pro texty, které se nehodily do Věstníku ani Sborníku byly postupně zřízeny ještě 4 další edice: Vědecké spisy (pro určitý vědní celek nebo oblast zemědělských věd), Prameny

a základy (pro historické prameny a korespondenci, literární pozůstalost, biografie), Časové otázky zemědělství (pro výsledky anket a schůzí, zprávy o studijních cestách, sjezdech a kongresech) a Přednášky (pro přednášky z extenzí a členských schůzí ČAZ).

Na konci dvacátých let ČAZ převzala vydávání učebnic pro zemědělské školy. Od roku 1936 pak vycházela edice Zemědělské názvosloví.

ČAZ také zřídila některé přidružené instituce. V lednu 1927 byla otevřena Ústřední slovanská zemědělská knihovna a čítárna, která shromažďovala zemědělskou literaturu z Československa a slovanských zemí. Kromě toho sestavovala ústřední katalog veškeré zemědělské literatury v československých veřejných i soukromých knihovnách, pořizovala úplnou bibliografii domácí literární produkce v zemědělství a budovala informační službu pro potřeby badatelů.

V roce 1930 zahájil svoji rozsáhlou činnost Vědecký ústav pro studium agrárně politických otázek. Mezi jeho úkoly patřilo studium struktury zemědělství v jednotlivých státech, výzkum dynamiky hospodářského života, zemědělské a obchodní politiky a soukromohospodářských výsledků zemědělské výroby. Ústav se intenzivně zabýval zahraničním zemědělstvím – získával statistický materiál, vypracoval bibliografii francouzské agrárně politické literatury a zpracovával studie o zemědělství malodohodových států, po Mnichovské konferenci podrobně studoval zemědělské poměry v Německu. Ve vztahu k domácímu zemědělství se pracovníci ústavu zabývali možnostmi reorganizace zemědělství ve prospěch živočišné výroby a také studiem hospodářských oblastí ČSR. Výsledkem tohoto směru zájmu se stala publikace Edvarda Reicha Základy organizace zemědělství v ČSR.¹²

Hospodářskou, sociální a kulturní situaci malozemědělců zkoumal Švehlův malozemědělský ústav, který se k ČAZ připojil v roce 1936. V jejím rámci si však zachoval značnou autonomii. Do roku 1938 se specializoval hlavně na výzkum zemědělského pachtu.

Ke shromažďování finančních prostředků pro různé konkrétní účely byly zřizovány fondy. Měly podporovat vydávání odborné literatury, bádání v určitých oborech, odměňování osob za významné vědecké výsledky a studium nemajetných studentů na odborných školách.

Veškeré aktivity ČAZ si samozřejmě vyžadovaly důkladné finanční zajištění. Ještě před jejím založením bylo rozhodnuto, že finance ČAZ by měly pocházet z darů, věnování, členských příspěvků a úroků z těchto částek. Ačkoliv, jak bylo výše uvedeno, ČAZ vznikla a působila jako soukromá instituce, zdaleka největší subvence získávala od státních institucí. Zpočátku bylo nejtěšnějším dárce ministerstvo zemědělství.¹³ Později se začala pro ČAZ příznivě rozvíjet i spolupráce s ministerstvem školství a národní osvěty. Určité podpory poskytovaly i jiné státní popřípadě samosprávné orgány.

Činnost ČAZ lze rozdělit do pěti etap, mezi nimiž samozřejmě neexistují pevné a jednoznačné hranice. Specifické znaky jednotlivých etap se navzájem prolínají a časové vymezení slouží spíše jako základní orientační body:

První etapa zahrnuje konec roku 1924 a rok 1925, kdy ČAZ budovala svou organizační strukturu, vyjasňovala si svůj pracovní program, promýšlela koncepci vydavatelské činnosti a navazovala první kontakty doma i v zahraničí.

Druhá etapa začala v roce 1926 a trvala do roku 1929. Jedná se nesporně o období nejintenzivnější činnosti. ČAZ v těchto letech využila všech přípravných prací z předchozího období. Významnou roli hrála poměrně příznivá ekonomická situace, která dovoľovala státním orgánům poskytovat ČAZ finanční podpory, což jí umožnilo úspěšně rozvinout činnost. Rozvoj zaznamenaly všechny obory, v nichž ČAZ působila.

Třetí etapu vymezují léta 1930-1934. Krize v tomto období určovala nejen obsah činnosti ČAZ, ale výrazně se projevila i na jejím rozsahu. Především byla silně omezena vydavatelská aktivita, poskytování stipendií a podpor a mezinárodní styky.

Čtvrtá etapa spadá do let 1935-1937, kdy došlo k mírnému zlepšení situace, což se

odrazilo ve zvýšení rozsahu Věstníku ČAZ, Sborníku ČAZ i v oživení mezinárodních aktivit.

Pátá etapa byla v rozhodující míře poznamenána politickým vývojem v roce 1938. V této době zesílila spolupráce ČAZ s vojenskými institucemi a celkově se v její činnosti mnohem více než dosud zohledňovalo hledisko obrany republiky. Později se ČAZ energicky pustila do náročných prací na rekonstrukci čs. zemědělství v nových podmínkách. Tyto snahy ale omezovala nová velice přísná úsporná opatření, která muselo přijmout vedení v nové situaci, kdy státní orgány své dotace úplně zastavily nebo výrazně redukovaly.

Československá akademie zemědělská si od svého založení v roce 1924 do roku 1938 vydobyla mezi odbornou i širší veřejností v ČSR významné postavení. Na druhé straně se ale stále ozývala kritika, nezájímavost i velmi ostrá. Z dnešního odstupu lze konstatovat, že většina výtek vyplývala spíše z politických, nikoliv odborných motivů. Ačkoliv ve své činnosti zřetelně podporovala zájmy především agrární strany, nikdy neztratila charakter vědecké instituce.¹⁴

Poznámky:

- 1 Patřili mezi ně například František Xaver Hlubek (1802-1880) – výzkum fyziky a chemie půdy, rostlinné biologie a fyziologie, František Horský (1801-1887) – experimenty s různými kulturními rostlinami, Antonín Emanuel Komers (1814-1893) – užívání koncentrovaných hnojiv.
- 2 Venkov 31. 12. 1911.
- 3 Edvard Reich: Vznik, organizace a program Československé akademie zemědělské. In: Věstník ČAZ I., 1925, str. 4-8.
- 4 Plán se opíral o závěry porady o prostředcích ke zvýšení zemědělské a lesnické produkce na Moravě, která se konala v březnu 1919 v Brně z iniciativy pozdějšího místopředsedy ČAZ Kuneše Sonntaga. Při této příležitosti vznikl také program zemědělského výzkumnictví pro celou ČSR. Jeho základ tvořily výzkumné ústavy, stanice a pokusné objekty. Ze 111 subjektů tohoto druhu bylo 85 státních, 19 zemských a 7 soukromých. Zastřešoval je Svaz výzkumných ústavů zemědělských, lesnických a zemědělsko-průmyslových. Problematice zemědělství se věnovaly (resp. teoreticky mohly věnovat) i některé soukromoprávní instituce a organizace. Jednalo se o Českou akademii pro vědy, slovesnost a umění, jejíž zaměření ale bližší zájem o zemědělství téměř úplně vylučovalo. Totéž platí i pro Společnost nauk. Zemědělstvím se zabývala Masarykova akademie práce, která se ovšem věnovala hlavně organizaci a technice vlastní výroby. Zemědělský výzkum ale ponechávala stranou.
- 5 Milan Hodža pak zůstával v čele ČAZ až do konce sledovaného období, i v dobách, kdy nepůsobil v žádných vysokých státních funkcích. Úzké sepětí s jednou z nejvýznamnějších osobností československé politiky mělo pro ČAZ dva důsledky. Hodža byl jednak schopen zajistit přísun finančních prostředků (samozřejmě zejména v těch dobách, kdy měl z titulu svých funkcí k finančním zdrojům přístup) a jednak tím, že si jej ČAZ postavila do svého čela, podala ruku na Slovensko a vyjádřila požadavek doby. Hodža doporučil několik dalších slovenských členů (Antona Štefánka, Vavro Šrobára, Fedora Houdka, Ferdinanda Botta, Pavola Blaha aj.)
- 6 Agrární poslanci Bergman, Mašek a Zavřel dokonce v Národním shromáždění interpelovali ministra zemědělství Hodžu a žádali od něj informaci o tom, jak velkou částku dostala ČAZ z prostředků ministerstva.
- 7 Svědčí o tom dopis Rudolfa Berana E. Reichovi z 13. září 1927. Pisatel v něm generálního sekretáře ČAZ prosil o rozhovor o některých nevyřešených problémech „vnějších vztahů“ ČAZ. Vyjadřoval obavu z toho, že se těmito záležitostmi bude muset opět zabývat předsednictvo strany a že budou vznikat další nepřijemnosti. Viz SÚA, ČAZ, inv. č. 23, kart. č. 15. Korespondence Dr. Reicha s Rudolfem Beranem.
- 8 ČAZ navrhla zaměřit se na melioraci půdy, regulaci řek, zlepšení chovu dobytka, vybudování zemědělského úvěru, péči o lesní hospodářství a celkové povznesení životní úrovně zemědělců.
- 9 V tomto případě se jednalo spíše o zmapování stavu v oblasti relativně vyspělé – stav školství, pěstování některých méně tradičních plodin a situace mlékařství.
- 10 Měl se zaměřovat na omezení osevních plochy přebytkových plodin a naopak zvýšení produkce píce, obecně tedy úřední stanovení rozsahu osevních ploch, regulaci výkupu, odbytů, dovozu a distribuce obilí.
- 11 Vypsány byly například soutěže na téma Zemědělská cla, Ceny zemědělských výrobků, Historická monografie určitého velkostatku v ČSR. Členové ČAZ absolvovali množství výzkumných cest

- a zúčastnili se řady kongresů. V roce 1935, v souladu se zlepšením vztahů ČSR k SSSR odjelo několik členů ČAZ na studijní cestu do „země, kde zítra znamená včera“.
- 12 Ústav také často pracoval na zakázku jiných institucí. Pro ministerstvo zemědělství například vyhotovil elaborát o zemědělských poměrech významných států.
- 13 Již měsíc před vlastním založením v listopadu 1924 ČAZ poskytlo ministerstvo zemědělství půl milionu Kč a stejnou částku poukázalo ve prospěch ČAZ znovu v roce 1925. Viděli jsme již, že tato skutečnost se stala předmětem kritiky některých poslanců a části agrární strany.
- 14 Právě ten zpochybnil ve svém díle Budování státu Ferdinand Peroutka: „...Zemědělská akademie, ústav nikoliv kvalifikovaně vědecký, jak by snad její název mohl napovídat, nýbrž stranický a oblesaný značným počtem pouhých agitátorů. Agrární věda, pokud existuje, začala se tu zařizovat sama pro sebe, aby mohla žít nerušeně a bez kontroly ostatní objektivní vědy, vydávat publikace, jaké chce a komu chce, a zakládat další instituce podle své chuti.“ In: Ferdinand Peroutka: Budování státu IV., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1991, str. 1589.

Czechoslovak Agricultural Academy in the Years of 1924–1938 and its Contribution to Agricultural Research

Abstract

This study deals with the formation and activities of the Czechoslovak Agricultural Academy in the period between 1924–1938. The Academy was a continuation of several earlier plans to establish an institution that would be engaged both in research and practical usage of its results. The favorable time and circumstances for formation of such an institution came after the First World War, in the newly independent Czechoslovakia. The author of this study describes not only the process of preparation and actual foundation, but also concentrates on analysis of the Academy's activities. The Academy was organized around individual departments (of agricultural production, forestry, gardening and fruit growing, agricultural economics, popular education). In spite of the fact that the Czechoslovak Agricultural Academy was not a state-administered institution, it received substantial financial support from the government and its goals were convergent with those of the official state policy. During the first years of its existence, it focused mainly on different kinds of agricultural production. From the turn of the 1920s and 1930s, when even agriculture was affected by the Great Crisis, the Academy shifted its focus and aimed most of its activities at the struggle against symptoms and consequences of the Crisis. For example, it tested possible introduction of new, so-called substitute crops, analyzed possible effects of considered measures in interior policy, economy and foreign trade. A large part of Academy's activities (both before and during the Crisis) was systematically concerned with agricultural and general growth in those regions that were faced economic difficulties (South Moravia, East Slovakia). The study also mentions the relationship between the Czechoslovak Agricultural Academy and the Agrarian Party. In spite of the fact that a substantial majority of the Academy's founders and members had close ties with this party, their mutual relationship went through many changes and did not avoid certain problems. A part of the Agrarian party members viewed the Academy with considerable incredulity, which was overcome very slowly. Nevertheless, it can be said that the Academy from its specialized perspective supported most of the political interests of the Agrarian Party, at least the most important ones...

Československé zemědělské muzeum v Bratislavě. Nositel agrární muzejní tradice na Slovensku v letech první Československé republiky

MAREK JUNEK

Založení zemědělského muzea se stalo snem některých členů agrární strany už od doby jejího vzniku. I když náběhy k jeho založení bylo možné pozorovat už před rokem 1914, základy se k němu podařilo položit až po vzniku Československa v roce 1918.

Ustanovující valná hromada Společnosti Československého zemědělského muzea (ČZM) proběhla 18. prosince 1918 za velkého zájmu agrárních politiků. Na 10. ledna 1919 byla svolána ustanovující schůze výboru Společnosti Československého zemědělského muzea, do něhož byli zvoleni Antonín Švehla (předseda), Adolf Prokůpek (místopředseda, brzy nahradil Švehlu v čele ČZM), Kuneš Sonntag (druhý místopředseda), Josef Kazimour a František Votruba (jednatel). Za Slováky ve výboru působili Pavol Blaho a Jozef Maděrič.¹ Oficiální název muzea zněl: Československé zemědělské muzeum, ústav pro studium a povznesení venkova.

Brzy po vzniku muzea bylo rozhodnuto, že bude mít celorepublikovou působnost. Proto začaly práce na založení zemědělských muzeí a kuratorií (řídících orgánů zemských zemědělských muzeí) v jednotlivých zemích: v Brně, Opavě (pro Slezsko byla původně kuratoria dvě, druhé ve Frýdku, ale brzy se spojila), Bratislavě a Mukačevě. První pokus, který měl vést k založení zemědělského muzea, se na Slovensku uskutečnil 3. února 1923, kdy se v Bratislavě konala schůze, na které se jednalo o založení Slovenského poľnohospodárskeho múzea v čele s Pavlem Blahem.² Ovšem brzy se vedení ČZM dostalo do sporu se Zemědělskou radou v Bratislavě, která se postavila proti tomu, aby se zemědělské muzeum v Bratislavě stalo pobočkou muzea pražského, protože členové rady byli přesvědčeni, že Slovensku hrozí vydrancování od agrárních památek.³ Proto bylo kuratorium ČZM v Bratislavě definitivně založeno až 27. listopadu 1924 a do jeho čela byl zvolen Anton Štefánek (v prvním kuratoriu dále působili významní agrární představitelé Vavro Šrobár, František Seda, Šimon Roháček, Jozef Maděrič a Ján Duchaj). Organizačním duchem bratislavského kuratoria se stal ing. Miloš Jurkovič.⁴

Je nutné říct, že potřeba vytvoření bratislavského kuratoria byla na konci roku 1924 naléhavá, protože Milan Hodža na počátku roku 1924 daroval ČZM patnáct milionů korun, z nichž deset milionů bylo určeno pro Slovensko (částku se podařilo ušetřit z přebytků fondu na umělá hnojiva). A po poradě s Hodžou bylo rozhodnuto, že tato suma bude v Bratislavě určena na postavení budovy zemědělského muzea. Místo pro muzeum bylo vybráno na nábřeží Dunaje a na Hodžovo přání budovu navrhl architekt Milan Harminc. Proti tomu se ovšem v Bratislavě ozvaly jisté hlasy, kterým se zdálo, že Harmincův projekt není výjimečný a požadovaly vypsání výběrové řízení. Vedení ČZM tomuto tlaku podlehl. Proto byla vypsána soutěž, z níž vítězně vyšel návrh prof. Janáka z Prahy.⁵ Janák byl ovšem několikrát kvůli ceně přinucen svůj návrh změnit a ten se nakonec stal nevyhovujícím. Proto byl opět osloven Milan Harminc se svým projektem. Současně byl vypsán omezený konkurs na provedení stavby, který vyhrála firma Nekvasil z pražského Karlína.⁶

Přes některé problémy se stavbou (např. prasklá základová betonová deska) se Československé zemědělské muzeum podařilo dokončit v roce 1928 a už 21. prosince 1928 byla budova převzata kuratoriem, které si v ní zřídilo kanceláře. Pro veřejnost bylo muzeum v Bratislavě slavnostně otevřeno 4. května 1930 za přítomnosti předních československých

politiků a otevření se současně přenášelo československým rozhlasem. O pět měsíců později nově otevřené muzeum navštívil prezident T. G. Masaryk a vyjádřil se pochvalně o práci ČZM.⁷

Protože stavba budovy byla velmi nákladná a bylo nutné vedle dotací na stavbu použít i půjčku, bylo rozhodnuto zřídit v muzeu i kavárnu, která byla pronajímána a ze které se očekávaly vysoké zisky, jež byly určeny na splácení půjčky. Předpoklady se nakonec nenaplnily a kavárna se nestala společenským centrem Bratislavy. Štefánek ve svých vzpomínkách uvádí, že to bylo kvůli velké konkurenci v Bratislavě a kvůli tomu, že v období první ČSR tato část Bratislavy byla málo navštěvovaná.⁸

Po celou dobu první ČSR stál v čele ČZM v Bratislavě Anton Štefánek, který po smrti Adolfa Prokúpa byl v březnu 1935 zvolen i předsedou pražské centrály ČZM (předtím dlouhou dobu vykonával funkci úřadujícího místopředsedy). Ve své pražské funkci Štefánek zůstal až do pomnichovských událostí v roce 1938, kdy 15. prosince složil svoji funkci předsedy ČZM. Z vedení bratislavského zemědělského muzea rovněž brzy odstoupil. O dva roky později se zemědělské muzeum spojilo s Vlastivědným muzeem a vytvořilo Slovenské muzeum.⁹

Prvořadým úkolem ČZM v Bratislavě se stal sběr sbírkových předmětů, který velmi úzce souvisel s vývojem zemědělství na Slovensku a se soudobou průmyslovou výrobou. „Naša práca bola sústavná, nesená hlavným cieľom: vybudovať muzeálne zbierky tak, aby boli vždy ku cti roľníctva a zemedelstva slovenského, aby toto čestne reprezentovali, aby boli šíriteľom zemedelскеj kultúry, aby boli dôstojným pomníkom minulosti hospodárskeho stavu Slovenska, aby budili úctu k roľníckemu stavu, učili, aká ťažká je práca hospodára, aby konečne zblížovali dedinu s mestom a preklenovali umelé prekážky medzi týmito. Týmto je daný zmysel a význam muzeálnych zbierok zemedelских a lesníckych.“¹⁰

Muzeum si vytvořilo síť spolupracovníků na Slovensku, která pro muzeum sháněla zemědělské artefakty. Počet sbírkových předmětů v muzeu neustále rostl, až v roce 1937 dosáhl 16 000 kusů (společně s Lesnickým muzeem v Bratislavě, které bylo organickou součástí ČZM).¹¹ Velká část předmětů byla využita v zemědělské expozici, která přibližovala jednak historii zemědělství na Slovensku a jednak současný stav a vyspělost zemědělství jak v rostlinné a živočišné výrobě, tak v mechanizaci a technologické vyspělosti zemědělství. Celková výstavní plocha v muzeu byla přes 3 100 m.¹²

Muzeum mělo celkem slušnou návštěvnost, uvážíme-li, že bylo otevřeno pouze v sobotu, v neděli, ve svátky a v době konání bratislavského Dunajského veletrhu. Např. v roce 1933 vidělo expozici 22 873 lidí, v roce 1936 přišlo 24 209 návštěvníků. Vedle toho se v muzeu pořádaly krátkodobé výstavy, které byly věnovány i jiným tématům než zemědělství (např. filatelii, letectví, soudobému slovenskému výtvarnému umění apod.). Jen v letech 1930–1934 se v muzeu uskutečnilo 34 dalších výstav s návštěvností téměř 40 000 lidí.¹³

Podle představitelů ČZM stálá expozice, krátkodobé odborné výstavy a přednášky sloužily především k popularizaci nejnovějších vědeckých poznatků v oblasti zemědělství a právě ČZM je mělo srozumitelnou formou převádět do praxe tak, aby je mohlo využívat co nejvíce lidí hospodářcích na půdě.¹⁴ Vedle rozvoje venkova byla za základní úkol považována ochrana památek venkova a jeho historie. Proto na venkov jezdili školitelé z tzv. Poradny pro vedení pamětních knih, kteří bezplatně radili vesnickým kronikářům, jak psát kroniky, jak se věnovat dějinám „selského stavu“ a jak obohacovat sbírky muzeí.¹⁵

Původně měla být součástí ČZM v Bratislavě rozsáhlá knihovna, která měla suplovat vědeckou knihovnu. Ovšem vzhledem k tomu, že ve stejné době byla založena univerzitní knihovna, bylo rozhodnuto při muzeu zřídit pouze odbornou zemědělskou knihovnu. Vedle toho zemědělské muzeum v Bratislavě vydávalo vlastní publikace, které nesouvisely s agrární problematikou, ale byly zaměřeny na slovenskou historii a vlastivědu. V péči muzea např. vyšla kniha etnografa Jana Húska Slovensko-rusínská hranice, historika Daniela Rap-

panta Vznik maďarského nacionalizmu na Slovensku, práce prof. Weingarta Československá a slovanská vzájemnost nebo později některé práce Štefana Janšáka. Vydání těchto knih umožnil, jak jinak, Milan Hodža, který poskytl ČZM v Bratislavě dotaci 200 000 Kč.¹⁶

V Bratislavě měl rovněž vzniknout archiv pro výzkum dějin venkova a zemědělství. Předběžně bylo jednáno s historiky Václavem Chaloupeckým a Danielem Rappantem, kteří slíbili, že se tomuto tématu budou věnovat. Předběžně jim byl přislíben jeden kancelářský úředník a na zemědělský archiv se hledaly prostředky.¹⁷ Nakonec se specifický slovenský archiv nepodařilo založit. Pouze při pražském ústředí existovala komise, která se zabývala zpracováním zemědělských dějin. Ovšem v tomto případě šlo spíše o české země, protože členové komise vycházeli z materiálů bývalé C. k. vlastenecko-hospodářské společnosti v období let 1770–1872. Výsledky práce byly zveřejňovány částečně ve Věstníku Československého zemědělského muzea a částečně se hledaly jiné zdroje, jak podpořit a zveřejnit výzkum, který měl být předstupněm ke zpracování kompletních agrárních dějin.¹⁸

ČZM v Bratislavě se podle původních předpokladů mělo stát centrem, které by soustřeďovalo všechny agrární instituce působící na Slovensku. Částečně se tento úkol podařilo splnit. V budově ČZM mělo své kanceláře Svobodné učení selské, Roľnícka osveta, Republikánský klub nebo Sdružení agrárních akademiků. Vedle toho část prostor byla nabídnuta i jiným organizacím (např. Šafaříkově společnosti), třetí podlaží budovy mělo v podnájmu Vlastivědné muzeum, které zde provozovalo svoji expozici.¹⁹

ČZM v období 1. ČSR patřilo do struktury organizací, které podléhaly agrární straně a byly jí v podstatě řízeny. Přesto nebylo pouze pasivní organizací, ale svojí sbírkotvornou a popularizační činností se zasloužilo o poznání dějin venkova a o jeho rozvoj popularizačními moderními způsoby zemědělského hospodaření.

Poznámky:

- 1 Archiv Národního zemědělského muzea (ANZM), fond Československé zemědělské muzeum, Kniha protokolů o schůzích předsednictva Československého zemědělského muzea v Praze 1919–1925, str. 1–3.
- 2 Tamtéž, str. 20 – 21.
- 3 Tamtéž, str. 49. Zemědělská rada v Bratislavě byla po vzniku ČSR pověřena tím, aby prozatímně organizovala sběr předmětů souvisejících se slovenskou problematikou.
- 4 Tamtéž, str. 72. Archiv literatury a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK), fond Anton Štefánek, sign. 42 XVIII 1, Desaťročie Kuratória Zemedelského múzea v Bratislave. V dalších letech se v kuratoriu ČZM v Bratislavě vystřídali např. Pavol Blaho, Metod Bella, Vladimír Pivko, Ján Ursíny, František Vřeský a další.
- 5 ANZM, fond Československé zemědělské muzeum Praha, Kniha protokolů o schůzích předsednictva Československého zemědělského muzea v Praze 1919–1925, str. 55, 59–64.
- 6 Tamtéž, str. 83, 95, 104, 107.
- 7 ANZM, fond Československé zemědělské muzeum Praha, Kniha protokolů o schůzích předsednictva Československého zemědělského muzea v Praze 1930–1936, str. 3–6. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Osobný fond – Anton Štefánek sign. OF-AŠ, kart. 32, i. č. 926, Československé zemědělské múzeum.
- 8 SNA Bratislava, Osobný fond – Anton Štefánek sign. OF-AŠ, kart. 10, i. č. 648, Moje ministrovanie, str. 926–927. Konkurencí se měla stát kavárna v plánované burzovní budově, kterou prosazoval Kornel Stodola. Po boji na tomto místě nakonec vyrostla univerzita.
- 9 ANZM, fond Československé zemědělské muzeum Praha, výstřižek ze slovenských novin (JURKO-VIČ, Miloš: História málo známa. 40 rokov Poľnohospodárskeho múzea v Bratislave).
- 10 ALU SNK, fond Anton Štefánek, sign. 42 XVIII 1, Desaťročie Kuratória Zemedelského múzea v Bratislave.
- 11 Výroční zpráva ČZM za rok 1937. In: Věstník Československého zemědělského muzea, roč. 11, 1938, str. 5.
- 12 JURKOVIČ, Miloš: c. d.
- 13 ALU SNK Martin, fond Anton Štefánek, sign. 42 XVIII 1, Desaťročie Kuratória Zemedelského múzea

- v Bratislave. Výroční zpráva Československého zemědělského muzea za rok 1936. In: Věstník ČZM, roč. 10, 1937, str. 6.
- 14 ALU SNK, Martin, fond Anton Štefánek, sign. 42 J 36, Programové a pracovní náměty ČZM předložené Kulturní radě Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu.
- 15 Tamtéž.
- 16 ANZM, fond Československé zemědělské muzeum Praha, Kniha protokolů o schůzích předsednictva Československého zemědělského muzea v Praze 1919–1925, str. 88–89.
- 17 Tamtéž.
- 18 ALU SNK, Martin, fond Anton Štefánek, sign. 42 J 36, Programové a pracovní náměty ČZM předložené Kulturní radě Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu.
- 19 Věstník Československého zemědělského muzea, roč. 7, 1934, str. 130.

Czechoslovak Museum of Agriculture in Bratislava. The Bearer of the Agrarian Museum Tradition in Slovakia during the First Republic

A b s t r a c t

The efforts to found a museum of agriculture were successful only after the independent Czechoslovak Republic was constituted in 1918. At the turn of 1918 and 1919, the Czechoslovak Museum of Agriculture (Československé zemědělské muzeum – ČZM) was founded in Prague. The Museum operated not only in the Czech lands, but also in Slovakia and Sub-Carpathian Ukraine. The Bratislava branch of the Czechoslovak Museum of Agriculture was established on November 27, 1924 with Anton Štefánek elected as the Chairman (Štefánek went on to become the Chairman of ČZM in Prague in 1935). In May 1930, a ceremonial public opening of the Bratislava museum and its agricultural exhibition took place. From now on, the Bratislava branch of ČZM could fulfill its main function: to collect historic items related to agriculture and its history and to present related exhibitions. The Museum of Agriculture in Bratislava existed until 1940, when it was merged with National Geographic Museum to become the Slovakian Museum.

Role výzkumu a osvěty v zemědělství českého Slezska v 1. polovině 20. století: příklad Aloise Kacíře a Jana Satinského

MARTA ŠOPÁKOVÁ

Téma výzkum a osvěta v zemědělství je pro české Slezsko v mnoha směrech klíčové: české zemědělství, jeho úspěchy i krachy, vzestupy a pády, i individuální tragédie potvrzují, že v případě rozvoje zemědělské produkce nešlo pouze o obživu, ale o zástupnou činnost, etabloující českou minoritu ve Slezsku jako národnostně emancipovanou a politicky a hospodářsky rovnocennou Němcům a Polákům. „*Nutno znovu zdůraznit těžké poměry národní a politické,*“ psal Kacíř s odstupem na konci 30. let 20. století, „*jaké ve Slezsku byly a které nezůstaly bez vlivu na život hospodářský. Hledati na vesnicích spolupracovníky, znamenalo jíti v prvé řadě za uvědomělými vlastenci a poprosit je, aby k četným a vyčerpávajícím funkcím přijali ještě další v místním hospodářském spolku nebo v ústředí. Byly to další velké oběti, které tito jedinci přinášeli. Měl-li se spolek někde udržeti, znamenalo to nejen práci propagační, ale i kancelářskou, časté cesty do Opavy, vození zásilek z dalekých nádraží, také i placení členských příspěvků za liknavé členy a nakonec mnohdy velmi málo uznání. Kromě četných učitelů a kněží byli tu i velmi uvědomělí rolníci, kteří dovedli pochopiti, co je to pro porobený národ vědění a hospodářský pokrok. Láska k vlasti, smysl pro naši věc dávaly vznik činům na něž .... se díváme s úctou.*“¹

Alois Kacíř spolu s Janem Satinským ukazují na možnosti a formy, jimiž se na slezské periférii rozvíjelo zemědělství nad rámec zajištění pouhé existence. Podílely se na tom zemské iniciativy, školské instituce, soukromé podniky, spolky a nejrůznější korporace. Tyto organizace seznamovaly drobné i větší zemědělce s novými trendy, centrálně distribuovaly hnojiva a osivo, zapůjčovaly zemědělské stroje, staraly se o výkup produktů rostlinné i živočišné výroby a organizovaly přednášky, kurzy, odborné exkurze a výstavy. Vzhledem k specifickým přírodním podmínkám bylo zvláště důležité vyšlechtit a rozmnožit vhodné osivo obilovin, okopanin, technických plodin či ovoce a věnovat se šlechtění hospodářských zvířat. Kacířova a Satinského aktivita započala v době, kdy v čele českého národního a hospodářského života ve Slezsku stála uznávaná osobnost – ředitel Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko František Zíka (1869–1931).²

Kacíř a Satinský vyšli ze stejných poměrů. Byli venkovskými synky. Vyrostli na rodinném hospodářství – Kacíř v Malých Kunčicích, Satinský ve vesnici Lubno na Frýdecku. Náleželi k jedné generaci: nižší a střední školství absolvovali za Rakousko-Uherska, 1. světovou válku prožili mimo domov se zbraní v ruce (Satinský) nebo v pracovním táboře (Kacíř), vrchol jejich aktivit patří do let první republiky, stáří, spojené s retrospektivním pohledem, 50. a 60. letům 20. století. Existuje ale mezi nimi jeden podstatný rozdíl: Kacíř dosáhl vysokoškolského vzdělání a jako své životní poslání si zvolil práci na periférii, aby osvětově působil na drobné zemědělce, podílel se na zakládání a rozvoji škol a organizaci zemědělství vůbec. Satinský je vlastně výsledkem takovéto osvěty. Nebyl ale pouze pasivním výrobcem zemědělských produktů dbající jejich rad. Stal se členem místních zemědělských organizací, či je přímo zakládal a působil jako dopisovatel a spolupracovník výzkumných ústavů. Znali se osobně, takže Satinského a Kacířova pozůstalost představují do značné míry materiál, vhodný ke vzájemné komparaci.

Kacíř se narodil dne 22. března 1897 v Malých Kunčicích (nyní nazývané Kunčičky jsou součástí Ostravy).³ Obecnou školu vychodil v rodné obci v letech 1903–1908, poté

v letech 1908-1913 studoval na České zemské vyšší reálce v Moravské Ostravě. K zemědělství jej naplno získal jeho profesor na Zemské střední hospodářské škole v Klášterním Hradisku u Olomouce Eduard Reich. Z profesora se stal Kacířův přítel a rádce při důležitých profesních a osobních rozhodnutích. To dokazuje bohatá korespondence datovaná od roku 1916 do Reichovy tragické smrti v roce 1943.⁴ Ta i osvětluje aktivitu obou těchto osobností i odlišný život člověka spojeného s centrem: Reich od roku 1919 pracoval na ministerstvu zemědělství v Praze, Kacíř po studiích na Hospodářské akademii v Táboře (první polovina roku 1919) a Vysoké škole zemědělské v Brně (školní rok 1919/1920 až 1921/1922) nastoupil dne 23. ledna 1923 na místo tajemníka Ústřední hospodářské společnosti v Opavě a život spojil s tímto městem.⁵ Pakliže Reich pravidelně každý rok Kacířovi sděloval, kam se mu má zasílat korespondence v době jeho pobytů v lázních nebo na dovolené, Kacíř se na první dovolenou dostal až v létě 1928, a to ji ještě strávil ve Schwarzenberském archivu v Třeboni nad přípravou své disertační práce.

Hned po skončení vysokoškolského studia začal pracovat na disertační práci týkající se možnosti využití teorie vědeckého řízení práce v průmyslu, kterou vypracoval americký inženýr Taylor (tzv. taylorismus), v zemědělství.⁶ Téma mu doporučil přednosta Zemědělského ústavu účetnicko-spravovnědného v Brně Dr. Ing. Jan Dokládal. Kacíř však po několika letech bezvýsledného bádání od něj upustil a na podnět Dr. Karla Holého z Vysoké školy zemědělské v Brně začal sbírat ve Schwarzenberském archivu v Třeboni podklady pro nové téma – srovnání užítka hnoje (podle hektarového výnosu) s užítkem masa a mléka hovězího dobytka na panství Schwarzenberském.⁷ Holého předpoklady se však ukázaly mylné a tak se v lednu 1929 Kacíř dohodl s Ing. Dr. Vladislavem Brdlíkem na novém tématu – historický vývoj poměrů zemědělského dělnictva a práce jako výrobního činitele v zemědělském podniku (panství Třeboň) v Čechách.⁸ Dne 21. ledna 1932 byl promován na Českém vysokém učení technickém v Praze. V roce 1948 pak složil u Zemského úřadu v Brně autorizační zkoušky na civilního zemědělského inženýra.

Nutno ještě podotknout, že Kacíř se na vysoké škole aktivně zapojil do spolkového života. Byl zvolen předsedou Spolku posluchačů zemědělského inženýrství, místopředsedou Svazu vysokoškolského studentstva v Brně, místopředsedou studentské YMCA a jiných. Mnohá přátelství ze studií přetrvávala, o čemž svědčí korespondence dochovaná v jeho pozůstalosti.

Hlavní zemědělskou organizací byla Slezská zemědělská rada v Opavě, starající se především o správné rozdělení finančních prostředků pro zvelebení zemědělství. Praktické provedení měla na starosti Ústřední hospodářská společnost, od roku 1923 Kacířův zaměstnavatel. Součástí jeho vyčerpávající pracovní náplně pak bylo zakládat místní hospodářské spolky, vystupovat na jejich schůzích a valných hromadách, pořádat výstavy, v neposlední řadě pak redigovat věstník společnosti s názvem „Zemědělské a družstevní rozhledy“. Přednášek měl Kacíř na různá témata nepočítaně, ať již na schůzích různých místních organizací a spolků, tak i na půdě Československé akademie zemědělské v Praze, jejíž byl od roku 1935 členem. V Československé akademii zemědělské v Praze měl například přednášku na téma poměr zemědělské samosprávy v dobrovolné organizaci zemědělské (1936) či požadavky rolníků na zemědělské muzejnictví (1937). Referoval na schůzi Spolku absolventů a absolventek hospodářských a hospodyňských škol pro okres Moravskoostravský na téma důležitost vzdělání a organizace pro náš venkov,⁹ Zemského zemědělského společenstva pro Slezsko a širší Ostravsko v Moravské Ostravě na téma přetvoření místních zemědělských společenstev v místní skupinu Jednotného svazu českých zemědělců (1945)¹⁰ nebo v Zemské odborné škole hospodářské v Českém Těšíně na téma družstevní odvodňování pozemků a jeho důležitost pro Slezsko (1926).¹¹ Slezské zemědělství propagoval též v ostravském rozhlase. Ke každodenním povinnostem přibývaly mimořádné úkoly, například tajemnictví ve výstavním výboru První putovní výstavy zemědělské, živnostenské

a osvětové v Opavě konané od 6. do 21. srpna 1927.¹² Vedle vykonané práce byla výsledkem Kacířova působení v této společnosti až do jejího zrušení i jeho publikace „Čtyřicet let Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko. Příspěvek k dějinám slezského zemědělství“ vydaná v roce 1938.

Ústřední hospodářská společnost také zakládala či podporovala české hospodářské a hospodyňské školy. Školy byly ve Slezsku zřizovány od 60. let 19. století – jednak státními či zemskými úřady, jednak jednotlivci a spolky.¹³ Kacíř věnoval pozornost zemědělskému školství v řadě retrospektivních, pro přesné statistické a historické údaje velmi cenných článkách.¹⁴ Díky svému zaměstnání měl Kacíř možnost získat údaje o počtech studentů, o nákladech na výstavbu, provoz či rekonstrukce škol apod. Články poskytují plastický obraz doby a událostí; vždyť psal také o tom, co sám zažil. Vzpomeňme na spor v roce 1930, zda rekonstruovat budovy hospodářské školy v Chotěbuzi či vystavět nové v Českém Těšíně. Tehdy se Reich i Kacíř shodli, že výhodnější bude škola v národnostně smíšeném česko-polském městě, nežli v německé Chotěbuzi.¹⁵ Zakládání nových hospodářských a lesnických škol či zajímavému problému bohemizace odborného školství v Sudetech se věnuje část vzájemné korespondence mezi Reichem a Kacířem z celého meziválečného dvacetiletí. U významných akcí neváhal Reich přispěchat s osobní účastí. Týká se to například otevření Hospodářské školy v Kravařích dne 6. listopadu 1922, ve městě patřícím k převážně německému Hlučínsku, které teprve před nedávnem bylo připojeno k Československu.¹⁶

Poté co byl v roce 1935 založen v Moravské Ostravě Národohospodářský sbor moravskoslezský, vykonával Kacíř funkci jednoho z jeho tří jednatelů. Do jeho referátu patřilo zemědělství, záležitosti finanční a sportovní.

Alois Kacíř stál spolu s Františkem Zíkou, Karlem Žídkem, Františkem Myslivcem, Františkem Drahným, Josefem Lukešem, Františkem Papouškem, Theodorem Králem, Františkem Novákem a dalšími u založení Československého zemědělského muzea v Opavě, které bylo pro veřejnost otevřeno provizorně v roce 1927 ve dvou místnostech Masarykovy vyšší hospodářské školy v Opavě, definitivně pak roku 1932 v Blücherově paláci na Masarykově ulici. Přípravné práce v kuratoriu pro založení muzea započaly pro něj však již na přelomu let 1924/1925. Na první schůzi dne 9. ledna 1925 byl Kacíř zvolen jednatelem. Prováděl sběr soudobé zemědělské dokumentace, což dokládá i tištěný multiplikát s textem „Co se sbírá pro Zemědělské muzeum?“ . Ve 30. letech se spolu s Františkem Myslivcem stal členem správního výboru Spolku československého muzea v Praze (zvolení na XV. řádné valné hromadě). Protože muzeu věnoval hodně práce a času, považoval přerušeni činnosti kuratoria a uzavření muzea v roce 1938 osobně za velmi bolestnou ztrátu. Po skončení 2. světové války se zasloužil o znovuotevření muzea, jehož sbírky i budova byly velmi poškozeny. Muzeum vlastnilo i díky Kacířovi obsáhlou knihovnu i archiválie. Pracoval v něm až do jeho převzetí Československou akademií zemědělských věd - zemědělským muzeem v Praze. O jeho práci v muzeu se zmiňuje i Ing. František Šach v gratulaci ke Kacířovým 60. narozeninám.¹⁷

Po okupaci pohraničí na podzim 1938 pracoval jako zemědělský expert u Evakuační komise v Místku nebo u Mise generála Františka Hrabčíka tamtéž. První měla na starost evakuaci osob a prostředků z obsazeného území, druhá vytyčení nové hranice s Polskem na území Těšínska. Poté nastoupil dne 1. listopadu 1938 jako smluvní úředník u Zemědělské rady v Brně.¹⁸ V říjnu 1941 byl jmenován do funkce přednosta organizačního a všeobecného oddělení. Zde se mimo jiné staral o uprchlíky ze Slovenska, kteří po 1. pozemkové reformě dostali na Slovensku pozemky a po obsazení Maďarskem se vraceli zpět na Moravu, případně o utečence z jiných okupovaných území. Po vytvoření Zemského svazu zemědělství a lesnictví pro Moravu v Brně byl v roce 1942 jmenován jeho organizačním a tiskovým referentem, v roce 1947 pak vrchním zemským radou Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu v likvidaci.¹⁹ Poměry v těchto institucích, válka, nedobrovolný pobyt

v cizím městě, rodinné a finanční problémy – to vše přispělo k tomu, aby Kacíř právem považoval toto životní období za traumatické a bolestné.

Po osvobození se vrátil zpět, aby uvedl v činnost zemědělský referát Zemského národního výboru v Brně, expozitura v Moravské Ostravě (později Moravskoslezský zemský národní výbor v Brně, expozitura v Ostravě) a jako předseda oblastní úřadovny v Opavě Jednotný svaz českých zemědělců (od října 1945).²⁰ Přestože zprvu váhal, zda nezůstane v Brně nebo se nepřestěhuje do Prahy, ve Slezsku a u těchto institucí již setrval. Staral se o válkou zničené slezské zemědělství či o nově osídlené oblasti, kde nově příchozí zemědělci neměli ani zemědělské vzdělání a zkušenosti, ale ani mentalitu starousedlíků. Ve svých pamětech „Moje vzpomínky“ kritizuje i poválečné zemědělství a zemědělské instituce ve Slezsku. Jeho zklamání z této situace je blízké názorům Jana Satinského. Podobně jako Satinský byl patrně i Kacíř později obviňován z velkých finančních příjmů za svoji práci, neboť píše: „*Naopak: musel jsem si koupiti ve všech těchto družstvech členskou podíly. ... Na svou činnost jsem doplácel nejen zdravím, zanedbáváním své rodiny, omezením soukromého studia, zvýšenými náklady na stravu a ošacení, ale i hotovými výlohami a ztrátou podílů, které mi nebyly uhrazeny.*“²¹ To se jej velmi dotýkalo, neboť se ztotožňoval s rotariánstvím, jehož ideami byla služba lidem, dodržování morálních zásad a slušnost.

Po válce byl mimo jiné zvolen místopředsedou Centrálního hospodářského skladiště v Opavě. Tato instituce se také zasloužila o to, aby ministerstvo školství otevřelo družstevní větev na Vyšší hospodářské škole v Opavě. Předmět družstevnictví nevyučovali profesori školy, nýbrž odborníci z jednotlivých družstev. Z tohoto důvodu zde začal vyučovat externě i Kacíř, ze zdravotních důvodů od září 1950 jako své hlavní zaměstnání. I po zrušení družstevní větve vzhledem k malému uplatnění absolventů zůstal Kacíř na této škole vyučovat předmět nauka o výrobě, později technologie. V roce 1957 pak přestoupil na Zemědělskou technickou školu v Opavě, kde působil až do odchodu do penze v roce 1960.²² Ale již za 1. republiky zde ovlivňoval výběr a frekvenci žáků, o čemž svědčí i došlá korespondence s žádostmi o Kacířovu přímluvu u zdejšího ředitele.

V Kacířově životě se tak střídala období, kdy jej jeho práce velmi vyčerpávala a on uvažoval o změně povolání (jak dokládá i korespondence s Reichem z roku 1926 o možnosti stát se pedagogem na hospodářské škole či roku 1931 redaktorem odborného zemědělského týdeníku *Moravský hospodář*)²³ s životními etapami, kdy musel své profesní působení změnit pod tlakem jiných vlivů – obsazení Sudet na podzim 1938, změna politického režimu v roce 1948 či nemoc.

Již od mládí se zajímal prakticky i teoreticky o chov drůbeže a králíků a jejich plemena. Působil jako jednatel okresního výboru Československého svazu chovatelů drobného zvířectva v Opavě, později jako administrativní pracovník. Jednotlivé místní organizace ČsSChDZ mu zasílaly pozvánky na výstavy, žádaly ho o účast v porotách při posuzování drůbeže. Patrně po odchodu do penze začal připravovat obsáhlou knihu o dějinách spolků chovatelů drobného zvířectva v Československu pod názvem „Kronika Československého svazu chovatelů drobného zvířectva do roku 1970“. V unikátním díle chtěl sepsat dějiny chovatelských organizací v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od 2. poloviny 19. století do své současnosti, poukázat na jednotlivé druhy drobných hospodářských zvířat (drůbež, holubi, kanáři, králíci, kozy, kočky), jejich plemena, soutěže a výstavy zvířat. Dochoval se nejen její strojepis, ale i výpisky, kartotéka, seznam literatury a pramenů, seznam jednotlivých spolků a další pomocný materiál.²⁴ Oslovoval chovatele a zemědělské pracovníky či jejich příbuzné a známé a žádal je o zaslání životopisů, které chtěl použít při přípravě slovníku pracovníků Československého svazu chovatelů drobného zvířectva.²⁵ K některým kapitolám již byly vypracovány posudky Antonínem Šimkem a Stanislavem Procházkou.²⁶ Informace o jednotlivých místních organizacích Československého svazu chovatelů drobného zvířectva získával i pomocí korespondence s nimi. Dochoval se jak multiplikát Kacíř

řova dopisu z prosince 1972, v němž spolky žádal o sdělení údajů o jejich založení (rok založení, zakládající členové, předsednictvo apod.), tak množství odpovědí z let 1971–1972.²⁷ Kniha zůstala nedokončena, práci na ni přerušila Kacířova smrt 25. června 1972.

Jan Satinský se narodil dne 10. prosince 1888.²⁸ K celoživotnímu soustředěnému zájmu o zemědělství jej vedl život v chudé zemědělské obci Lubno nedaleko Frýdku-Místku. Existenční starosti a nevýnosná hospodářství v podhorském kraji jej vedla k úvahám, jak zvýšit výnosy zemědělského podnikání. V tomto směru rozvíjel Satinský, který mimo dvouleté hospodářské školy v Místku neměl žádné odborné vzdělání, dva směry aktivit: organizační práci ve sféře zemědělského družstevnictví a zemědělské pokusnictví. Četné rukopisy uložené v jeho pozůstalosti dosvědčují i vlastní publikační aktivitu. Ve svých biografických poznámkách připomněl, že dopisoval do hospodářských novin a časopisů Zemědělská jednota, Moravský hospodář, Slezský venkov, Náš chov, Zemědělské noviny, Za vysokou úrodu a dalších.²⁹

Vzdělání získal v obecných školách v Lubně a Pržně a na dvouleté hospodářské škole v Místku. Za první světové války bojoval na ruské frontě, kde byl poblíž Lublinu (Polsko) a v Karpatech raněn. Dva roky se léčil v nemocnici ve Vídni a domů se vrátil v březnu 1917 jako válečný invalida. Po rodičích zdědil dům č. p. 50 v Lubně a k němu náležející pozemky. Rozhodnutím C. k. okresního hejtmanství ve Frýdku ze dne 12. června 1917 mu byla pronajata živnost hostinská a výčepnická. Satinský byl tedy povoláním hostinský a soukromý zemědělec.

Místní organizace agrární strany (později Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu) v Lubně byla založena dne 3. března 1919 a ze 46 zakládajících členů byl právě Satinský vybrán do jejího čela (v roce 1928 a 1938 je uváděn jako místopředseda). S touto stranou byl provázán celý jeho aktivní život, neboť právě ona podporovala zakládání zájmových organizací s převážně hospodářským charakterem, podílela se na vzniku družstevních svazů, měla vliv a kapitál v různých družstevních podnicích. Satinský byl činný rovněž v náborových politických organizacích této strany, jednak v Domovině domkářů a malorolníků, jednak v mládežnické organizaci Jednota republikánského dorostu. Od roku 1910 vykonával funkci předsedy Ústředí venkovského dorostu pro české Těšínsko. Minimálně v letech 1928–1938 zasedal ve výboru Okresní organizace Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu ve Frýdku a dne 17. března 1932 byl přijat za člena Místní Domoviny domkářů a malorolníků v Lubně.

V prvních obecních volbách po vzniku samostatné ČSR v roce 1919 a 1924 byl zvolen do obecního zastupitelstva Lubna za agrární stranu a získal funkci prvního náměstka. Později působil i v okresním zastupitelstvu, například v komisi pro živelné pohromy (s určitostí v letech 1937–1944).

V Lubně existovalo v 1. polovině 20. století paralelně několik zemědělských spolků a družstev.³⁰ V oblasti družstevnictví působil Satinský od prosince 1910, kdy spoluzakládal Pastervní družstvo pro Lubno a okolí se sídlem v Lubně, z. s. s r. o. Ochotu Lubenských zintenzivnit zemědělskou produkci vznikem družstva podpořil přednáškou již zmiňovaný František Zíka, v níž jim doporučil věnovat se chovu dobytka a pčínářství. Dále vzpomeňme Družstvo pro chov hospodářských zvířat v Lubně, z. s. s r. o. a Hospodářské družstvo. Jan Satinský v nich působil nejen jako řadový člen, nýbrž ve všech vykonával ve 20. letech funkci předsedy, v případě Hospodářského družstva až do roku 1950.

Dne 20. května 1898 bylo na ustavující valné hromadě založeno Hospodářské družstvo v Lubně. V roce 1934 byl jeho název změněn na Hospodářský spolek v Lubně. Satinský zde nejprve vykonával funkci pokladníka a správce, v letech 1922–1950 byl jeho předsedou. Obecně se činnost družstva (spolku) zaměřovala na hromadné objednávání zemědělských potřeb, strojů a zařízení, osiva, bramborové sadby a travních semen pro své členy, vzdělávání členů pořádáním přednášek, zapůjčováním odborných knih a časopisů, spole-

čenskou a kulturní činnost a na pořádání soutěží. Družstvo zakoupilo a svým členům za poplatek zapůjčovalo trier na čištění osiva (1899), vyorávač brambor (1905), lis na ovoce (1912) či strojek na setí řepy (1924), neboť drobní rolníci a chalupníci neměli dostatek prostředků na pořízení drahých zařízení. Družstvo se zasloužilo o založení ovocné školky v roce 1899 i o postavení mostní váhy v roce 1928. Váha se nacházela na pozemcích, které darovali Jan Satinský a jeho souseďka Hermína Kuběnská (č. p. 49). V roce 1949 zřídilo na Satinského statku první družstevní výkrmnu vepřů v okrese Frýdek. Ale již v roce 1928 na Jubilejní soutěži pro obory živočišné výroby v ČSR obdržel Satinský za odchov selat I. cenu pro Moravu a Slezsko od Ministerstva zemědělství v Praze. Družstvo (spolek) zaniklo v roce 1950 založením JZD v Lubně.³¹

Satinského také nacházíme mezi prvními 25 zakládajícími členy Pastervního družstva pro Lubno a okolí v Lubně, z. s. s r. o., jehož ustavující valná hromada se konala dne 8. prosince 1910. Účel družstva spočíval ve zřízení a udržování pastvin pro dobytek, které vlastnili členové družstva, dále starat se o potřebné budovy a zařízení, zpeněžovat píce vyrobenou na pastvinách, pečovat o plemeníky, dobytčí váhu, stroje, semena, hnojiva. Pozemky pro pastviny získávalo družstvo koupí a nájmem. Družstevníci začínali hospodařit na 15 hektarech pastvin na svahu kopce Borová, které v roce 1913 oseli kvalitními osivy travin a na jaře následujícího roku již započali s pastvou dobytka. Výstava dobytka odchovaného na družstevní pastvině se konala v roce 1923 v obci Pržno, neboť členové se rekrutovali též z řad obyvatel obcí Pržno, Baška, Bruzovice, Janovice, Malenovice, Metylovice, Morávka, Nová Ves. V roce 1929 postavili na družstevní pastvině s pomístním názvem „Paseky“ obytný domek s kanceláří (č.p. 142), kde bydlela rodina, která členům družstva pásala krávy. Satinský vykonával funkci předsedy v letech 1921–1933. V roce 1931 došlo ke změně názvu na Pastervní a chovatelské družstvo pro Lubno a okolí v Lubně, z. s. s r. o. Po válce byla na družstvo uvalena národní správa a v roce 1950 došlo ke sloučení s JZD v Lubně.³²

V letech 1924–1927 působilo v Lubně další hospodářské družstvo s názvem Družstvo pro chov hospodářských zvířat v Lubně, z. s. s r. o. Družstvo usilovalo o zlepšování chovu hospodářských zvířat, a to chovem plemeníků, vedením plemenné knihy, prováděním kontroly dojivosti a podobně. Členové představenstva – Jan Gřunděl, Adolf Vašíček, Metoděj Syřínek, František Kotek a Jan Satinský jako předseda – náleželi zároveň ke členům výše zmíněného Pastervního družstva. Proto také skončilo splnutím s Pastervním družstvem pro Lubno a okolí v Lubně, z. s. s r. o.³³

Satinského postoj k zemědělskému družstevnictví snad nejlépe charakterizuje jeho výzva k členům Pastervního a chovatelského družstva pro Lubno a okolí v Lubně, z. s. s r. o. ze dne 28. července 1932: „*Mějme k sobě více důvěry, zaplašme nechutenství a rozmrzelost a v práci družstevní hledejme nejlepší oporu a spásu. Toliko ve spolupráci a v opoře o naši chovatelskou obec lze vzdáleného cíle s obětavostí, poctivostí a vytrvalostí dosáhnouti.*“³⁴

Další, ještě významnější sféru Satinského zájmu o rozvoj zemědělství představovalo zemědělské pokusnictví. Počátky byly patrně spontánní, když převzal otcem zadlužené rodinné hospodářství a z existenčních důvodů byl nucen zlepšit výnosy. Pokusy prováděl sám za sebe, nebo jako člen představenstva zastupoval některé z výše uvedených družstev. Díky němu se tak zapojili i jeho souseďe.³⁵ Jednalo se o pokusy demonstrační či propagační, ale i výzkumy vědecké. Sledovaly hlavní cíl seznámit zemědělce s vhodnými odrůdami, hnojivy, plemeny zvířat, s postupy prací a dát jim možnost, aby se sami přesvědčili, co nejlépe vyhovuje místním podmínkám. Proto bylo běžné pořádání exkurzí, aby přímo na místě byl zájemcům objasněn účel pokusu.³⁶ Pokusy Satinskému zprostředkovala Ústřední hospodářská společnost v Opavě, či byl kontaktován přímo institucí organizující tyto pokusy. Satinský obdržel pokyny o způsobu, době a místě sadby, hnojení či krmení dobytka a formuláře k doplnění údajů získaných během pokusu a po jeho skončení. Prostřednic-

tvím filiálnímu skladu Centrálního hospodářského skladiště ve Frýdku získával hnojiva, sazenice nebo krmiva.

I v tomto ohledu je Satinského pozůstalost zajímavá, byť se ne vždy dochovaly výsledky pokusů, ale i výše zmíněné tiskopisy jsou pro sledovanou problematiku zajímavé. Konkrétní informace o místních zemědělských poměrech a výsledky prováděných pokusů nalezneme dokonce také v obecní kronice, neboť Satinský v letech 1949–1959 vykonával funkci kronikáře.³⁷ V jeho pozůstalosti se dochovalo několik rukopisů a strojopisů, které obsahují jednotlivé kapitoly kroniky. Doplnuje je pasážemi ze svého rodinného života a o hospodaření na svých pozemcích či texty svých článků a referátů. Například referát nazvaný „Statková hnojiva a krmiva“, který zaslal redakci Zemědělského rozhlasu v Brně v březnu 1963.³⁸

K obsahově nejzajímavějším archiváliím pozůstalosti patří Satinského poznámky a koncepty dopisů, ve kterých popisuje postupy při pokusech, například s hnojením krmené řepy a brambor hnojivy fosforečnými, draselnými a dusíkatými pro Zemědělské zpravodajství Kalisyndikátu v Praze v roce 1914,³⁹ pokusy se silážováním píce pro Biochemický ústav Státních výzkumných ústavů pro výrobu rostlinnou v Praze v roce 1925,⁴⁰ pokusy s pěstováním bobů pro Zemský svaz zemědělství a lesnictví pro Moravu v Brně v roce 1943.⁴¹ Také spolupracoval jako zpravodaj s Fytopathologickou sekcí Výzkumného ústavu zemědělského v Brně, s určitostí v letech 1921–1928.⁴² V roce 1924 se inspiroval letákem již zmíněného Biochemického ústavu Státních výzkumných ústavů pro výrobu rostlinnou v Praze - Vinohradech o očkování osiva a půdy hlízkovitými bakteriemi. Nechal si v květnu zaslat očkovací látku na 1/2 ha seradely, 1/2 ha lupiny a 1/4 ha vojtěšky a v únoru následujícího roku se pak zajímal o možnosti rozboru siláže.⁴³ Dále se zapojil do pokusu s příkrmováním prasat rybí moučkou bohatou na bílkoviny, který prováděl Ústav pro biotechnologii živočišnou Státních výzkumných ústavů pro výrobu živočišnou v Praze-Dejvicích v roce 1931.⁴⁴

Dokladem pokusnictví sjednaného přes Ústřední hospodářskou společnost v Opavě, nebo touto společností přímo zorganizovaného je její korespondence v Satinského pozůstalosti. V letech 1923–1924 nabádala rolníky k vyzkoušení zeleného hnojení, v roce 1933 ke krmeným pokusům se sušenými pivovarskými kvasnicemi pro vepřový dobytek. Ve druhém případě se dochovala stvrzenka se Satinského jménem o zaplacení poplatku 62,50 Kč za odběr 50 kg kvasnic.⁴⁵ Podrobně se o pokusnictví rozepisuje Ústřední hospodářská společnost i v dopisech Ministerstvu zemědělství či Slezské zemědělské radě v Opavě, v nichž žádá o vyplacení státních příspěvků i na tuto činnost či zasílá vyúčtování.⁴⁶

Utěšený rozvoj kolektivního pokusnictví v Lubně vedl ke spolupráci s Výzkumným ústavem bramborářským v Havlíčkově (Německém) Brodě a ke zřízení množitelské stanice pro sad' bramborovou. Zde pod Satinského vedením předpěstovali od jejího vzniku v březnu 1921 do zrušení roku 1948 na 200 odrůd brambor. Vzorek pěstovali tři roky a pak jej zaslali zpět do Havlíčkova Brodu. Ne vždy bylo vše optimální. Ve dvou konceptech dopisů ze dne 21. a 25. května 1921 si Satinský za Hospodářské družstvo v Lubně stěžuje na opožděné zaslání sadby Družstvem pěstitelů zemáků v Havlíčkově Brodě, z. s. s r. o. a její poškození během převozu. Satinského členství v Družstvu pěstitelů zemáků v Havlíčkově Brodě, z. s. s r. o. (od roku 1924 nazývané Hospodářské družstvo pěstitelů zemáků v Havlíčkově Brodě, z. s. s r. o., od roku 1937 Sativa, hospodářské a výrobní družstvo pěstitelů zemáků v Havlíčkově Brodě) lze doložit minimálně v letech 1928–1944.⁴⁷

V roce 1939 byla při Hospodářském družstvu (spolku) v Lubně ustavena odbočka Pěstitelů travních semen pro Zemskou výzkumnou pícninářskou a travinářskou stanici v Rožnově pod Radhoštěm (od roku 1947 přejmenována na Zemský výzkumný ústav travinářský v Rožnově pod Radhoštěm, od roku 1949 Československé státní statky n. p. Oseva v Rožnově pod Radhoštěm). Její členové pěstovali na pokusném osevném poli jetele, trávy

a pícniny. Satinský byl členem Zemské výzkumné pícninářské a travinářské stanice v Rožnově pod Radhoštěm minimálně v letech 1928–1944.⁴⁸

Na myšlenku zapojit se aktivně do pokusnictví mohly Satinského přivést i odborné časopisy a denní tisk se zemědělskou tematikou. V jeho pozůstalosti dochované výstřižky z novin dokazují, jakým způsobem se on i jiní zemědělci vzdělávali.⁴⁹ Své zkušenosti i předával, jak již bylo zmíněno, ve svých článcích a též na přednáškách, které se konaly v rámci schůzí různých spolků a organizací nebo hospodářských kurzů. Ze žádostí o přednesení referátu či přímo z pozvánek Ústřední hospodářské společnosti v Opavě, případně její expozitury v Českém Těšíně, lze vystopovat bohatou přednáškovou činnost Satinského.⁵⁰ Přednášel na témata: daňové účetnictví (17.–18. února 1922 v Janovicích), kravíny, krmení dojníc a vepřů (14. března 1936 pro členy Hospodářského spolku v Janovicích - Bystrém), zvelebení lukařství (15. prosince 1929 v Mohelnici) a podobně. Na členské schůzi Spolku absolventů hospodářské školy v Místku dne 9. února 1947 vystoupil s přednáškou na téma „Praktické zkušenosti se zemědělským účetnictvím“, i proto, že byl členem tohoto spolku, dokonce jeho předsedou (s určitostí v letech 1928–1951).⁵¹ Ani výběr tohoto tématu nebyl náhodný, neboť již v roce 1912 začal spolupracovat se Zemědělskou učtárnou v Opavě.⁵²

Jako sčítací komisař pro obec Lubno spolupracoval při celostátním sčítání zemědělských a živnostenských závodů, pozemků a hospodářského zvířectva dne 27. května 1930 i při zkušebním sčítání v roce 1927, které prováděl Státní úřad statistický v Praze. Jako zpravodaj spolupracoval se Státním úřadem statistickým v Praze a Zemským úřadem statistickým pro Slezsko v Opavě na vypracování statistiky sklizní.⁵³

Ve věku, který mu již nedovoloval intenzivně pracovat v hospodářství, se zaměřil na práci vlastivědnou, kronikářskou a muzejní. Stal se členem Vlastivědného kroužku u Okresního Lašského muzea ve Frýdku-Místku.⁵⁴ Kontakty s Československým zemědělským muzeem v Opavě dokládá dopis ze dne 2. října 1934.⁵⁵ V něm jednatel muzea Alois Kacíf prosí, aby „*starý spis psaný švabachem*“, Satinským zapůjčený Československému zemědělskému muzeu ve Frýdku, daroval muzeu, nyní spojenému s opavským muzeem v jednu instituci. Satinský na dolní okraj tohoto dopisu připsal tužkou text „*Kladná odpověď zaslána 8. 10. 1934*“. V létě 1937 byl zase Satinský tímto muzeem požádán o pomoc při vyhledávání zemědělských objektů vhodných pro fotografování. Již v roce 1919 byl osloven, zda by se nechtěl stát členem nově zřízeného Československého zemědělského muzea v Praze.⁵⁶

Přátelský vztah poutal Satinského k vlastivědnému pracovníkovi Jaroslavovi Ludvíkovi Mikolášovi ze Skalice. Zmiňuji se o něm proto, že v Satinského dopisech z padesátých let adresovaných Mikolášovi (a nejen v nich) vyslovuje zcela otevřeně své zklamání z poválečného vývoje. K bramborářství se vyjadřuje v dopise ze dne 30. března 1954 takto: „*Po zrušení výzkumných ústavů bramborářských v Havlíčkovém Brodě ... nepřidělují zemědělcům žádné brambory, jen družstvům a to většinu bezejmenné obchodní osivo. O odrůdách, o kterých píšeš, není žádné zmínky. ... Tak končí naše pokusnictví a šlechtitelství s bramborami. Přepěstoval jsem za těch 30 let přes 200 odrůd zemáků, nyní sadím šmejd, jaký dostanu. ...*“⁵⁷ Snahy přeměnit tento typicky lukařsko-pastevní-pícninářský-bramborářský kraj v obilnářskou oblast pokládal za nemožné. Jan Satinský zemřel dne 22. března 1966.⁵⁸

Poznámky:

- 1 Kacíf, Alois: Čtyřicet let Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko. Příspěvek k dějinám slezského zemědělství. Opava 1938, s. 15–16.
- 2 Z literatury k tomuto tématu námátkou zmiňuji: Jeřábek, Eduard: Všeobecné poměry zemědělské ve

- Slezsku. In: Vlastivědný sborník slezský, část I. Opava 1925, s. 145–175. Jeřábek, Eduard: České zemědělství ve Slezsku v prvním desetiletí republiky. In: 1918–1928 Deset let československého Opavska. Redigoval Otakar Gudrich. Opava 1928, s. 76–79.
- 3 Kromě úvodu archivní pomůcky – Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA Opava), Alois Kacíf (1882)1908–1972 (dále jen Poz. Kacíf), inventář, strojopis 2003, autor Marta Šopáková, 65 s. – jsou další biografické údaje a Kacífova bibliografie uvedeny: Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 9. Ostrava 1997, s. 51–52 (heslo: Kacíf Alois, autor hesla Erich Šefčík). Ficek, Viktor: Biografický slovník širšího Ostravska, sešit 3. Opava, Slezský ústav ČSAV 1979, s. 58–60 (heslo Kacíf Alois). Vašek, Miroslav: Zemřel první předseda Spolku posluchačů zemědělského inženýrství na Vysoké škole zemědělské v Brně ing. dr. Alois Kacíf. Acta Universitatis agriculturae 21, 1973, s. 169–170. Strojopis „Moje vzpomínky“ je uložen v ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 198. Pokud není uvedeno jinak, pak jsou údaje čerpány z těchto pamětí. Stručné životopisy vypracované Kacífem jsou uloženy v ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 197, 199.
  - 4 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 69, 100. Kacíf vzpomíná na Reicha ve svých pamětech nazvaných „Moje vzpomínky“ viz ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 198, s. 7. Životopisná data Eduarda Reicha uvádí například článek Pavla Nováka: Životopisy osobností spojených se zemědělským muzejnictvím. In: Vědecké práce národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 97–98.
  - 5 O jeho přijetí rozhodoval předseda František Zíka, místopředseda Ludvík Strohalm a někteří členové výboru, mimo jiné i Jan Satinský. ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 173 a inv. č. 198, s. 13–14.
  - 6 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 151, 198.
  - 7 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 198, 202.
  - 8 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 203.
  - 9 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 128.
  - 10 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 129.
  - 11 ZA Opava, Jan Satinský (dále jen Poz. Satinský), inv. č. 89.
  - 12 Kacíf, Alois: I. Putovní výstava zemědělská, živnostenská a osvětová v Opavě konaná od 6. do 21. srpna 1927. Opava, Ústřední hospodářská společnost v Opavě jako zvláštní otisk opavského týdeníku „Svobodná republika“ b. d., 16 s. Kacíf, Alois: První putovní výstava zemědělská, živnostenská a osvětová v Opavě. Od 6. do 21. srpna 1927. In: 1918–1928 Deset let československého Opavska. Redigoval Otakar Gudrich. Opava 1928, s. 81–84.
  - 13 Drahný, František: České zemědělské školství ve Slezsku. In: Z vývoje a současného stavu slezského zemědělství. Sestaveno péčí českých organizací zemědělských ve Slezsku. K tisku připravili: Edvard Jeřábek, Alois Kacíf, Edvard Reich a Václav Škoda. Praha 1930, s. 15–26. Drahný, František: Masarykova státní vyšší hospodářská škola v Opavě. In: 1918–1928 Deset let československého Opavska. Redigoval Otakar Gudrich. Opava 1928, s. 28–31. Drahný, František: Státní odborná škola hospodářská v Kravařích. Tamtéž, s. 31–32. Drahný, František: Státní hospodyňská škola v Kravařích u Opavy. Tamtéž, s. 32. Drahný, František: Státní odborná škola hospodářská v Klimkovicích. Tamtéž, s. 32–33.
  - 14 Články A. Kacíře o zemědělském školství: Slezské zemědělství od roku 1936 do osvobození. In: Technická práce na Ostravsku 1936–1946. Ostrava 1947, s. 79–81. Jak došlo k založení české hospodyňské školy v Kateřinkách. In: Zprávy Okresního archivu v Opavě, č. 9–10, 1964, s. 11–12. Rolnická škola v Chotěbuzi 1872–1923. Těšínsko 15, 1965, s. 12–15. Vývoj zemědělské školy v Novém Jičíně do roku 1945. In: 1866/1867–1966/1967 Sto let zemědělské školy v Novém Jičíně. Nový Jičín 1967, s. 23–26 (spoluautor Jaroslav Štindl). Začátky zemědělské školy v Horních Heřmanicích. Severní Morava, sv. 16, 1968, s. 6–10. O této problematice též v publikaci: Čtyřicet let Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko. Příspěvek k dějinám slezského zemědělství. Opava 1938, s. 30–40, 90–93.
  - 15 Korespondence Kacíře a Reicha uložená v ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 100 (konkrétně dopis ze dne 1. 3. 1930) a inv. č. 69 (dopis ze dne 4. 3. 1930). Kacíf, Alois: Rolnická škola v Chotěbuzi 1872–1923. Těšínsko 15, 1965, s. 12–15.
  - 16 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 69 (konkrétně dopis ze dne 1. 11. 1922).
  - 17 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 186–195. ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 75 (multiplikát „Co se sbírá pro Zemědělské muzeum“). Kacíf, Alois: Zemědělské muzeum v Opavě. In: Deset let československého Opavska. Opava 1928, s. 79–81. Kacíf, Alois: Požadavky rolníků na zemědělské muzejnictví. In: Věstník Československého muzea zemědělského, příloha Rozhledy pro muzejní práci v Československu 10, 1936, s. 54. Pernes, Jiří: Vznik a působení Československého zemědělského muzea v letech 1924–1945. In: Vědecké práce národního zemědělského muzea 30, 1993, s. 74–77. Šefčík, Erich: Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814–1938. In: ČSM B, 33, 1984, s. 36–40. Turek, Adolf: Z dějin zemědělského muzea v Opavě. In: 150 let Slezského muzea 1814–1964. Ostrava 1964, s. 39–54.
  - 18 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 12.
  - 19 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 198, s. 24.
  - 20 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 14, 15.
  - 21 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 198, s. 24.

- 22 Dříve nazývána Masarykova státní vyšší hospodářská škola v Opavě. ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 20. 1920–1970 Almanach k 50. výročí založení Střední zemědělské technické školy v Opavě. Opava 1970, s. 96.
- 23 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 69, 100.
- 24 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 207, 216–262.
- 25 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 238–262.
- 26 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 218.
- 27 ZA Opava, Poz. Kacíf, inv. č. 221–237.
- 28 Podrobnější biografické údaje jsou uvedeny pouze v úvodu archivní pomůcky - ZA Opava, Jan Satinský 1892–1963 (dále jen Poz. Satinský), inventář, strojopis 2003, autor Marta Šopáková, 61 s. – a v Satinského rukopisech uložených v ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 5, 6, 8, 9.
- 29 Neúplná bibliografie J. Satinského: O jetelovinotravách dříve a nyní. Za vysokou úrodu - časopis pro rostlinnou výrobu č. 20, 17. 10. 1955, s. 391 (příspěvek přednesený na besedě „Praxe hovoří k výzkumu“ pořádané Výzkumným ústavem krmivářským v Brně v létě 1955). Jak zvýšili v Lubně až desetinásobně výnos na družstevní pastvině. Náš chov - časopis pro živočišnou výrobu č. 24, 16. 12. 1958, s. 660–661. První knihovna v Lubně v r. 1910. Těšínsko, 1962, č. 1–2, s. 37. Dobývání uhlí v Lubně. Těšínsko, 1964, č. 11–12, s. 5–6. Pobavy v Lubně. Těšínsko, 1969, č. 1, s. 42–43. Veselý příběh z plavení dříví na Ostravici v Lubně. Těšínsko, 1970, č. 3, s. 40–41.
- 30 Gründel, František: Z dějin družstevnictví v Lubně, okres Frýdek-Místek (Příspěvek k dějinám zemědělského družstevnictví v Pobeskydří). Těšínsko, 1979, č. 2, s. 13–18.
- 31 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 53.
- 32 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 56. ZA Opava, Krajský soud (Moravská) Ostrava – oddělení firemních spisů, inv. č. 3590, sign. Dr-III-163 Těš. (Pastevní a chovatelské družstvo v Lubně, z. s. s. r. o. 1911–1950).
- 33 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 52. ZA Opava, Krajský soud (Moravská) Ostrava – oddělení firemních spisů, inv. č. 3833, sign. Dr-VIII-129 (Družstvo pro chov hospodářských zvířat v Lubně, z. s. s. r. o. 1924–1929).
- 34 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 56.
- 35 O svém zájmu o pokusnictví a zemědělství v obci Lubno píše v rukopisech nazvaných „Výňatek z pamětní knihy obce Lubna a rodinného archivu Jana Satinského“ viz ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 5, 6.
- 36 Význam slov pokus a pokusnictví, jak jej chápali v námi sledovaném období, je uveden například v Hospodářském slovníku naučném. Ilustrovaná encyklopedie veškerého hospodářství polního, zahradního i lesního, jakož i průmyslu hospodářského. Redaktor František Sitenský. Díl III. (N–Q). Praha 1914, s. 737–745 a příslušné odkazy.
- 37 Kronika je nyní uložena v SOKa Frýdek-Místek, Archiv obce Lubno, inv. č. 1.
- 38 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 5–9.
- 39 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 104.
- 40 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 95.
- 41 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 21.
- 42 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 16.
- 43 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 95.
- 44 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 100.
- 45 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 89.
- 46 ZA Opava, Ústřední hospodářská společnost Opava, inv. č. 36, sign. 5/I, kart. 11 (například korespondence z roku 1922, 1924 a 1925).
- 47 SOKa Frýdek-Místek, Archiv obce Lubno, inv. č. 1 (kronika obce z let 1925–1960), fol. 395–396. ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 40, 41, 89 (korespondence Ústřední hospodářské společnosti v Opavě z roku 1921 – zvláště fol. 238, 381; koncepty a poznámky Satinského).
- 48 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 107.
- 49 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 128–148 (převažují noviny Svoboda, Venkov, Československý zemědělec, Český zemědělec).
- 50 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 89.
- 51 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 63.
- 52 Po přenesení sídla se přejmenovala na Zemědělský ústav účetnicko-správočinný ČSR v Praze, odbočka pro Moravu a Slezsko v Brně. ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 20.
- 53 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 117.
- 54 Doloženo pozvánkou na vlastivědnou vycházku z roku 1961 uloženou v SOKa Frýdek-Místek, J. L. Mikoláš (nezpracovaný fond, dle neplatného inventárního seznamu z roku 1979 pod inv. č. 37).
- 55 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 75.
- 56 ZA Opava, Poz. Satinský, inv. č. 96.

- 57 Korespondence uložena v SOKA Frýdek-Místek, J. L. Mikoláš (nezpracovaný fond, dle neplatného inventárního seznamu z roku 1979 pod inv. č. 37). Datace citovaného dopisu je špatně čitelná - rok 1954 nebo 1957.
- 58 Další instituce, ve který Satinský působil, připomínám jen tímto výčtem: Sbor dobrovolných hasičů v Lubně, Kuratorium pro zkrášlení obce Lubno, Místní odbor Slezské matice osvěty lidové v Lubně, Odvodňovací družstvo II. v Lubně, Ústřední hospodářská společnost v Opavě, Centrální hospodářské skladiště v Opavě - filiálka ve Frýdku, Obchodní zadruga ve Frýdku, z. s. r. o., Zemědělská jednota Československé republiky v Praze – župní odbočka v Opavě, Jednota českých hospodářských společenstev v Opavě, Národohospodářský sbor moravskoslezský v Moravské Ostravě, Česká zemědělská rada v Brně, Zemský vodohospodářský svaz Brno – odbočka v Místku, Vodohospodářský svaz pro povodí řeky Odry v Opavě, Spolek chovatelů vepřového dobytka v Opavě, Svaz chovatelů hospodářských zvířat pro Moravu v Brně, Spolek absolventů hospodářské školy v Místku, Družstvo pro postavení Národního domu ve Frýdku atd.

The Role Played by Research and Popular Education in the Agriculture of Czech Silesia in the First Half of the 20th Century: the Example of Alois Kacír and Jan Satinský

Abstract

The Personal funds of Alois Kacír and Jan Satinský deposited in the Opava Land Archive are specific cases that illustrate the importance of research and popular education in agriculture in the first half of the 20th century.

Kacír and Satinský came from the same milieu and belonged to one generation, but only Kacír had attained university-level education. He chose to work in the periphery, to educate petty framers and helped organize agriculture. Satinský, on the other hand, was an object of such popular education efforts. Kacír started working as a secretary for Central Agricultural Society (Ústřední hospodářská společnost) in Opava in 1923. His task here was to establish local agricultural societies, give lectures and partake in the meetings of such societies, organize exhibitions, and edit the miscellany published by the Society. The Society also founded and supported Czech-language housekeepers' and housewives' schools. During his studies at the secondary school in Klášterní Hradisko near Olomouc, Kacír made friends with his teacher Eduard Reich, as is evident from their correspondence dating between 1916–1943). Since his early youth, he had been interested in rabbit and poultry breeding. After he had retired, he started writing a book on the history of breeder organizations in Bohemia, Moravia and Silesia since the mid 19th century, which he intended to call "The Chronicle of the Czech Association of Small Animal Breeders till 1970". However, he did not manage to finish the book.

Satinský, who apart from housekeepers' school did not receive any specialized education, worked in two fields: he organized agricultural cooperatives and took interest in agricultural experiments. He was motivated by his own struggle for existence and by the circumstance that he came from the hilly Frýdecko region with poor farming conditions. His first exposure in the cooperative movement took place in December 1910, when he co-founded Pasture Cooperative for Lubno and Surroundings. Besides that, he was also a member of the Lubno Cattle Breeders' Cooperative and Agricultural Cooperative. During the 1920s, Satinský was a chairman for some time in each one of them, and in the case of Agricultural Cooperative, he was one until 1950. He conducted the agricultural experiments either as a private person, or he represented the board of one of the aforementioned cooperatives. The experiments were intended mostly as a way to present peasants with new variants, fertilizers, breeds, work procedures and to let them try what works best for the local circumstances.

Those of Satinský's notes and letter drafts in which he describes the experiment procedures are the most interesting archive items related to the subject. In his native village of Lubno, he established a potato seed propagation station in cooperation with the Havlíčkův Brod Research Institute of Potato Growing in 1921. In 1939, he established here a branch of Grass Seed Propagators for the Fodder and Grass Research Station in Rožnov pod Radhoštěm. A number of manuscripts found in his heritage show he was publishing actively.

Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v první polovině 20. století

JANA BUREŠOVÁ

Tematický rámec hospodářského a sociálního rozvoje venkova – a jako předpoklad k němu rozvíjení školství, výzkumu a osvěty – v sobě zahrnuje, mimo jiné, i téma dílčí, ale v jistém ohledu téma velmi důležité, a sice potřebu vzdělávat i ženy na venkově, působit na ně společenskou a také ekonomickou osvětou. Totiž ženy na venkově, pochopitelně spjaté se zemědělskou prací, tvoří, tak jako ve všech dalších prostředích, přece jenom zhruba polovinu lidské populace.

Doba druhé poloviny 19. století a zvláště pak první poloviny 20. století byla dobou, kdy probíhaly mnohé změny ve společnosti, které s sebou nesly i to, že ženy začaly více vystupovat ze sféry soukromé, jako je oblast péče o děti, rodinu a domácnost, do sféry veřejné. Tímto se počíná navštěvování vyšších a odborných škol dívkami ze středostavovského prostředí za účelem získat příslušné vzdělání v některé intelektuální středostavovské profesi dané doby. Toto vzdělání, které dosud získávali jen chlapci, bylo pro svobodné ženy potřebné vzhledem k nutnosti zapojovat se do výdělečné činnosti v důsledku sociálně ekonomického stavu středostavovské společnosti, kdy muž, jako v tehdejší době hlava rodiny, nemohl vždy zajistit obživu pro neprovdané dcery, a ty musely přispět na provoz domácnosti výdělečnou prací.¹

V souvislosti s celospolečenským vývojem přelomu 19. a 20. století ženy také začaly jevit stále větší zájem o zapojení do veřejného, společenského života, do činnosti různých spolků a pak i politických hnutí a politických stran. Prosazování rovných společenských možností pro ženy i pro muže – tento trend v celosvětovém společenském vývoji sledovaly k tomuto účelu zakládání samostatné ženské spolky, které někdy nesly přívlástek pokrokové.²

Ženské pokrokové spolky v sobě sdružovaly i ženy liberální orientace z venkovského prostředí, ženy spjaté s agrární stranou. Jako příklad těch nejznámějších ženských osobností, funkcionářek v pokrokových ženských spolcích a zároveň výrazných činitelek ve společensko-politickém životě prostřednictvím agrární strany, je možno uvést Ludmilu Zatloukalovou-Coufalovou ze Svěsedlic u Olomouce, poslankyni za agrární stranu v období první Československé republiky,³ a nebo Annu Chlebounovou ze Džbánova u Litomyšle, poslankyni a pak senátorku za tutéž stranu.⁴

Pokrokové ženské spolky měly ve svém programu mimo jiné také zaměření svého působení na vzdělávání a osvětu mezi venkovskými ženami s cílem povznést je samotné a tím touto cestou, prostřednictvím žen, pomoci povznést hospodářsky, sociálně i společensko-kulturně celý venkov. Tyto ženské spolky si kladly určité cíle, vymezovaly cesty a konkrétní úkoly, jak dosáhnout mezi venkovskými ženami působivé osvěty a celkového povznesení. Ke zlepšení celkového postavení venkovské ženy viděly představitelky pokrokových ženských spolků v první řadě jednoznačně potřebu více vzdělání a více kulturní, společenské a také ekonomické osvěty. Jejich hlavní úsilí směřovalo k dosažení vyššího a širšího vzdělání venkovských žen, k všeobecně širšímu rozhledu a pak odborně v oboru zemědělského hospodářství a praktického hospodaření obohaceného o cenné nové informace a poznatky přinášející zefektivnění práce, lepší výsledky a také usnadnění práce.

Podporovatelé ženské emancipace tvrdili a na stránkách tisku propagovali, že teprve vzděláním a vychováním, rozšířením mezi početnější vrstvy ženské populace, získá žen-

ská otázka pravou váhu: „...celá lidská společnost uzná, že lidstvo samo na sobě hřešilo, když ženskou polovici lidstva nepřipouštělo ke všem oborům práce, a když stejnou měrou neměřilo práva veřejná i soukromá ženám jako mužům.“⁴⁵

V pokrokovém tisku dané doby zastánci ženské emancipace, ženy i muži, poukazovali na důležitost zemědělské práce venkovských žen, kterou doporučovali povznášet, zefektivnit a podpořit vzděláním. Bylo zdůrazňováno, že oblast zemědělské práce, kterou muži ženám přidělili a ponechali ji ve spojení s vedením domácnosti, je zrovna tak důležitá jako hospodářská činnost mužů, zemědělců, možná ještě důležitější. Na ženě totiž jako na hospodyně spočívá příprava výživy a výchova dětí. Z tohoto konstatování byl vyvozen závěr, že k tak důležité práci je potřeba ženu stejně odborně vzdělávat tak jako muže: „Odborné vzdělání žen v zemědělství, především těch, které práce a domácnost řídí, je nejen otázkou pokroku zemědělství, ale také dílem ženské otázky vůbec.“⁴⁶

Potřebu změny v postavení žen na venkově si stoupenci ženské emancipace uvědomovali a snažili se podněcovat pokroková opatření. Např. upozorňovali na to, že správa státu i správa zemské věnovaly na počátku 20. století velmi málo pozornosti odborné výchově žen v zemědělství. Obecná a měšťanská škola nedávala dívce pro zemědělské povolání téměř nic, šlo o pouhou teorii, která ve své podstatě byla pro praktický život bezcennou. Ve směru odborně zemědělském vyvíjely na počátku 20. století např. v prostoru Moravy činnost dvě selské celoroční hospodyňské školy, česká a německá. Dále cestovala po dané oblasti zemědělská učitelka a pořádala jménem Zemědělské rady na jednotlivých místech zhruba desetidenní kurzy pro hospodyňky. Ty ale žádný praktický výsledek nepřinášely. To bylo pro ženské vzdělávání na venkově všechno. Tento stav byl pro stoupence ženské osvěty a celkové emancipace neúnosný a začali zdůrazňovat potřebu zřízení praktických, levných hospodyňských odborných škol, které by celkově přispěly k povznesení zemědělství a života na venkově.

V tomto směru byla připomínána potřeba zřídit odborné zemědělské školství pro zemědělské vesnické hospodyně ve všech krajích, dokonce ve všech okresech země, pokud se mělo zemědělství opravdu povznést k vysoké efektivnosti, pokud se měla oživit činnost veškerých odvětví zemědělství a získat pro zemědělské výrobky co nejnvýhodnější trh. Z prezentace těchto názorů je patrné, že lidé, kteří si byli vědomi nutnosti a nezbytnosti pokroku celé společnosti, vnímali tento problém a jeho řešení tak, že je do něj třeba ve všech směrech a oblastech lidské společnosti začlenit i ženy.

Pro ilustraci níže uvádím jednu detailní sondu do stavu a podoby ženského zemědělského odborného školení a do podoby snah zastánců ženského společenského povznesení a vzdělání tento stav změnit.

Na počátku 20. století byla vyslovována, především prostřednictvím tisku, kritika i na adresu nejvyšších státních a zemských míst, že se nestarají o ženské zemědělské vzdělávání a výchovu. Např. nejvyšší zemědělský autonomní orgán na Moravě, Zemědělská rada moravská, se usnesla při úvaze o dvou žádostech moravských měst o zřízení nových selských hospodyňských škol na stanovisku, že dokud nebude vybudováno mužské odborné rolnické školství, nemůže se přikročit ke zřízení ženských odborných škol v oboru zemědělství. Zastánci pokroku v společenské emancipaci žen a v první řadě zvýšení vzdělání mezi ženami považovali toto rozhodnutí za špatné a krátkozraké: „...toť rozhodnutí smutné a řekněme upřímně, že je to rozhodnutí pokořující, neboť ono dokumentuje, že politikové moravští přehlížejí nejnaléhavější potřebu moravského zemědělství.“⁴⁷

Ve výše uvedeném příkladě se jednalo o selskou hospodyňskou školu „Světlá“, kterou zamýšlel zřídit dámský odbor Národní jednoty ve Velkém Meziříčí. V žádosti se uvádělo, že touto školou chce odbor pomáhat v řešení ženské otázky cestou výchovy žen ve všech oblastech jejich práce. Mělo jít o školu pro celou západní Moravu. Zřízením takové selské ženské školy, třebaže spolkové, by odbor vykonal nejen kus práce národohospodářské, ale

řešil by tím i jednu součást ženské otázky, když by otevřel selským dívkám v daném kraji bránu k odbornému vzdělání.

V době první Československé republiky existoval a aktivně pracoval při republikánské straně Československý odbor pro zájmy venkovských žen.⁸ Svými členkami byl vnímán v prvé řadě jako hnutí kulturní a osvětové. V souvislosti se snahou doplnit venkovským ženám vzdělání a zprostředkovat nové informace byly populární formou, ale na základě seriálních odborných podkladů a praktických poznatků pořádány vzdělávací kurzy. Měly přispět ke kulturnímu rozvoji žen, ale také k obecně hospodářskému rozvoji. Organizátorky kurzů se snažily, aby přispěly a projevíly účelnost hlavně tam, kde toho bylo nejvíce třeba, v praktickém životě každé venkovské ženy.

Pro ilustraci např. v jednom z kurzů bylo věnováno mnoho pozornosti otázce, jak zefektivnit mlékařství a drůbežnictví, neboť v příjmu hospodářství zemědělců tvořily vysoké částky, někde i větší než polní hospodářství. Kurz se zaměřoval na to, aby ženy, které prací v drůbežářství a mlékařství provádějí, ji dovedly také samy přiměřeně zhodnotit, aby výroba byla zpeněžena. Takové podnikatelské činnosti se dosud ženy neúčastnily a neměly dostatek znalostí. Pokrokové aktivistky se domnívaly, že venkovské ženy by měly znát praktické zásady družstevnictví a účastnit se této práce: „Třebaže v hospodářství tři čtvrtiny výrobků přechází ruce ženy, po čertech ženy se starají, jak a kde budou zpeněženy. To je jedna z kapitol opravdu vážných, která vrhá ostré stíny na ženskou nepodnikavost. Žena a družstevnictví, to jsou pojmy pořád hodně nezvyklé, ale já myslím, že v budoucnu budou museti býti nerozlučné.“⁹

Ludmila Zatloukalová-Coufalová na zahájení kurzu pro venkovské ženy dne 21. 2. 1924 uvedla: „Podívejme se, jak ten život na venkově dnes vypadá. Ta všeobecná krize hospodářská tu dnes zhoubně působí na každý sebemenší počín a podnikání a ta by snadno mohla přivoditi zase ten neutěšený stav, v jakém jsme se před válkou nacházely, a kdo by na tom byl z těch ubohých nejubožejší, to by byla zase žena. Proto nemůže nám býti lhostejno, jak to bude vypadati na venkově vůbec a se ženou zvlášť.“¹⁰

Postavení ženy ve společnosti a obzvláště ženě venkovské se věnoval časopis Zvěstování, který v Československu vycházel od roku 1919. Často do něj psala příspěvky Ludmila Zatloukalová-Coufalová, ale i pokrokově orientovaní muži. Např. známá osobnost v agrárním hnutí, Antonín Matula, se nejednou vyjádřil kriticky ke společenským poměrům ve vztahu k ženě. Jeho kritika směřovala i na adresu chování mužů: „Co koná žena venkovská rukama, to již je více méně uznáváno. Co koná hospodářsky žena selská, to nahlíží již i mužové, i ostatní společnost. Ale společnost se ještě nenaučila cenit i to, co vykonává žena venkovská duší svojí. Je to otázka docela mladá, kterou vyzvedla doba, a je mnoho států, kde nevědí dosud o venkovské ženě. Kdo se těmito otázkami obíral, jistě nalezne i vyjasnění tohoto faktu. Nemělo praktického smyslu zabývat se duševními hodnotami žen. Snad ještě spisovatelé se jimi zabývali, ale pro politiky nemělo smyslu o takové otázce se starati, které nemají pro praktický život okamžitého významu. A v tom byla největší chyba, že jsme si neuvědomili, jak velmi důležité je pečovati o duši ženy a vzhledem k významu ženy selské o duši ženy selské. Pokrokové hnutí, které do svého programu dovedlo již vložit leckterý bod týkající se žen, nestaralo se, bohužel o ženu venkovskou.“¹¹

Jako doklad nadšení a odhodlání aktivistek ženského pokrokového hnutí pro dosažení vyššího vzdělání a pak následných schopností a pozic žen ve společnosti, i žen venkovských, slouží jejich články v tisku a proslovy např. na zahájení vzdělávacích kursů pro venkovské ženy. Pro ilustraci, např. L. Zatloukalová-Coufalová při zmíněné příležitosti dne 21. 2. 1924 mimo jiné uvedla: „Zásadou mladých lidí musí býti: ‚Nikdy není dosti vzdělání‘. To jsou slova ministerského předsedy Švehly, jež pronesl na Selském učení. My bychom si je dovolili rozšířiti o ten smysl, že zásadou všech lidí a zvláště pak žen, mělo by býti: ‚Nikdy není dosti vzdělání‘. Pro venkovské ženy měla by platiti slova ta dvojnásob.

Neboť je-li pravdou a není-li frází, že venkovská žena je nejdůležitějším činitelem v národě, ať již jako činitelka v rodině, domácnosti, hospodářství, jako činitelka v životě a boji kulturním, hospodářském a sociálním, pak vzhledem k této důležitosti má se jí poskytnouti nejvíce a nejšířšího vzdělání, jakého vůbec poskytnouti se jí může. Než bohužel, my právě vidíme, že dostane-li se už potřebné výchovy a vzdělání ženám, že těm venkovským ženám nejméně a pak se nemůžeme divit, když hledáme příčiny nepříznivého kulturního, hospodářského, mravního a zdravotního stavu na našem venkově, že vždycky narazíme na malou uvědomělost, nedostatečnou vzdělanost žen. Mladá generace žen, ta již má dnes možnost i příležitost získati více potřebných vědomostí než mohla generace starších žen, nicméně oběma dostatek vzdělání se nedostává. Je třeba, aby ženy samy se snažily se sebevzdělávat, jak se dá - čtením, pořádáním besídek, kursů apod. Zkrátka my samy musíme se konečně přesvědčit, že základem veškerého rozvoje kulturního, hospodářského a mravního zůstane jen a jen vzdělání, jak povšechné, tak odborné a je jen naší povinností tomuto co největší péči věnovati a získati je ať už jakkoliv.¹² Vzdělávací kursy pořádal odbor pro zájmy venkovských žen každoročně.

Z materiálů členek a hlavně funkcionářek pokrokových spolků pro venkovské ženy je patrné, že jejich práce ve smyslu vzdělávání a ekonomického osamostatňování venkovských žen byla mnohdy trpká. Setkávaly se s nepochopením, neuznáním za své snažení, s úskoky i z řad vlastních příznivců agrární strany, a to jen proto, že měly odvahu za všech okolností hájit požadavky venkovských žen.

Československý odbor pro zájmy venkovských žen byl činným členem Svobodného učení selského. Venkovské ženy se účastnily na přelomu let 1923–1924 přípravných prací. Dvě členky předsednictva ústředního odboru pro zájmy venkovských žen se staly účastnicemi zatímního výboru Svobodného učení selského. Do programu kursu Svobodného učení selského bylo zařazeno několik přednášek týkajících se života venkovské ženy a některé přednášky i ženy přednesly.¹³

Pořadatelky kursů nabádaly venkovské ženy k účasti na tomto vzdělávání, vyzývaly je k větší aktivitě při čerpání poznatků, ale i ke společenské aktivitě, k účasti na veřejném životě. Opakovaně bylo venkovským ženám členkami pokrokových ženských spolků zdůrazňováno, že sám od sebe pro ženy nikdo nic neudělá, že na své potřeby musejí upozorňovat samy a snažit se je řešit. Např. F. Jirsíková-Prokešová při ukončení vzdělávacího kursu v roce 1924 uvedla: „Rodina touto naší prací jenom získá: přímo prospěchem, který z ní vyplyne, nepřímo rozšířením našich obzorů, zvýšením rozhledu, nabytím nových poznatků a zkušeností. Je nesporné, že více dětem může dáti matka, jejíž obzor je širší, než matka úzkostlivě se střežící překročiti úzký okruh své domácnosti.“¹⁴

Na nedostatek vzdělání a malou informovanost venkovských žen, a proto potřebu náležitě osvěty, upozorňovaly už od počátku dvacátého století pisatelky měsíčníku liberálně založených žen na Moravě Ženská revue¹⁵ i dalších periodik. Do tiskového orgánu Svobodného učení selského Brázda psali na téma povznesení venkovské ženy zvláště ve dvacátých letech i někteří muži. Jejich výzvy k vyššímu a širšímu vzdělání venkovských žen, často laděné v protikatolickém duchu, vyznívaly velmi naléhavě a zároveň z nich plynuly vysoké nároky kladené na venkovské ženy.¹⁶ Do Brázdy psaly i ženy, vzdělané odbornice na zemědělskou problematiku, které se snažily popsat co nejvíce aspekty života zemědělské ženy a na základě jejich rozboru hledat řešení, jak život ženy na vesnici zmodernizovat po stránce pracovní i co do způsobu života a domácího hospodářství. Zevrubný rozbor přinesl např. článek Ing. Dr. Marie Kuklové v roce 1923.¹⁷

Mnohé venkovské ženy, zabývající se zemědělskou prací, byly ve dvacátých a třicátých letech postupně získávány aktivistkami pokrokových ženských spolků ke stále většímu zájmu o své vzdělání, společensko-politický rozhled, o otázky modernizace zemědělské práce a hospodaření.

Poznámky:

- 1 Blíže viz úvod knihy Jana Burešová, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 28–39.
- 2 Tzv. pokrokové ženské spolky, neboli liberálně orientované ženské spolky, začaly vznikat na konci 19. století s cílem sdružit ženy k dosažení zásadního společenského cíle, a to zrovnoprávnit ženy s muži ve společenských, vzdělávacích, právních, pracovních a všech dalších oblastech společenského života. K tomuto cíli tyto spolky sdružovaly ženy z různých politických směrů, které se shodly na tomto emancipačním požadavku. Požadavek ženské emancipace v podstatě oslovoval v různé míře všechny politické směry kromě politického katolicismu, který měl, včetně těchto katolických žen samotných, představy o roli ženy v životě společnosti výrazně odlišné. Na Moravě měla např. v době první Československé republiky zastřešující organizace liberálních ženských spolků název Zemská organizace pokrokových žen moravských.
- 3 Moravský zemský archiv Brno, fond Ženské spolky, karton 8. Zatloukalová-Coufalová ve Svěsedičích založila a k výrazné aktivitě přivedla místní spolek zemědělských žen.
- 4 Podrobněji viz Marie Macková, *O senátorce Anně Chlebounové*, Ústí nad Orlicí 1998.
- 5 Viz Adam Pičman, *Žena a zemědělství*, K praktickému řešení ženské otázky, *Ženská revue*, r. 1, 1905, s. 40.
- 6 Tamtéž.
- 7 Tamtéž, s. 42.
- 8 Aktivní předsedkyní ústředního výboru uvedeného odboru a současně aktivní členkou Zemské organizace pokrokových žen moravských byla už výše zmíněná Ludmila Zatloukalová-Coufalová.
- 9 Ludmila Zatloukalová-Coufalová, *Nikdy není dosti vzdělání*, *Zvěstování*, 5/1924, s. 1–2.
- 10 Tamtéž.
- 11 Antonín Matula, *Kulturní poslání venkovské ženy*, *Zvěstování*, 8/1924, s. 1.
- 12 Ludmila Zatloukalová-Coufalová, *Nikdy není dosti vzdělání*, *Zvěstování*, 5/1924, s. 1–2.
- 13 *Zvěstování*, 1/1924, s. 8.
- 14 *Zvěstování*, 7/1924, s. 5.
- 15 Např. Marie Bartošková, *Ženy venkovské a úkoly jejich organizace*, *Ženská revue*, 1919, s. 60–63.
- 16 Bohumil Zahradník-Brodský, *Kulturní poslání venkovské ženy*, *Brázda*, 1925, s. 109–113, 141–142.
- 17 Marie Kuklová, *Žena v zemědělství*, *Brázda*, 1923, s. 254–272.

Educational Activities of Progressive Women's Societies among Countrywomen during the First Half of the 20th Century

Abstract

The issues of economic and social growth of countryside – and their prerequisites, improvements in schooling, research and popular education – include among other things a topic which may be partial, but in certain respect also very important, that is the need to educate country women, to expose them to popular education related both to social and economic issues. After all, women, in the countryside naturally bound to agricultural occupations, form a rough half of all human population – just like in any other environment.

This task was undertaken by societies of progressive women, whose main agenda was to propagate emancipation and equality of possibilities for both men and women. Popular education of countrywomen was one of their manifold activities. They hoped to edify countrywomen, which would vicariously edify the whole countryside, its economy, social status and culture. The progressive women's societies set certain objectives for themselves with the intention to make their popular education as effective and edifying as possible. The key to improvement of the countrywomen's general status was according to those societies in better popular education related to cultural, social and economic issues.

This article offers specific examples that illustrate popular educational activities of progressive women's societies among countrywomen in the first half of the twentieth century.

František Udržal – žák, student a předseda agrárních akademiků

MILOŠ CHARBUSKÝ

Na vrcholu své politické dráhy vystoupil přední český agrární politik František Udržal s projevem, v němž při otevření nové reálky v Pardubicích shrnoval svůj názor na české školství. Z pozice předsedy československé vlády v něm zdůrazňoval: „*Z lásky ke škole jsme my vyrostli, láskou ke škole roste každý národ. Ale o žádném to neplatí takovou měrou, jako o našem národě. U nás rozhodující zápasy politické byly vyhrávány a o to měla zásluhu naše škola. Láska ke škole nás vedla i v dobách nejtěžších. Škola nás vyvedla z hlubinného úpadku pobělohorského. Vyváděla nás od stupně ke stupni výše, až jsme dospěli takové výše v ohledu národním, hospodářském, politickém a vůbec po každé stránce, že ve světové válce za šťastné shody velikých světodějných událostí a za bystrého vedení našich vůdců za hranicemi a doma stalo se nám vše možné a přístupné. Za to děkujeme škole a to ne jedné, ale školám všem!*“¹

Podívejme se nyní, zda si František Udržal sám během své školní docházky i vysokoškolského studia uvědomoval jím tak zdůrazňované poslání českého školství. Zda byl oním žákem a studentem, který pravidelnou docházkou do školních lavic, pilným učením i svědomitým skládáním zkoušek dával najevo, jak dychtí po vzdělání. Nakolik se řídil tím, co svému tatínkovi k jeho narozeninám sliboval jako malý žáček dolnoroveňské malotřídky.² Zpaměti tehdy odříkal slova svého učitele: „*Přemilý otče! Přijměte srdečné díky za mnohá dobrodiní, kterých jste mne prokázal, raduji se velice, že Vás Bůh až do této doby ponechal. A protož budu prosit, aby Vám Bůh dal všecko to, co by Vás mohlo oblažit. Zachovejte mne stále v otcovské lásce a já se chci vynasnažit svojí pilností a mravností se Vám odvděčiti.*“³

K plnění školních povinností vytvářeli rodiče od počátku Františkovy ty nejlepší podmínky. Vzhledem k tomu, že byl oslabený záškrtem, souhlasili například s tím, aby každodenně z první třídy nechodil domů, nýbrž přespával u babičky a dědy Fuksových, jejichž grunt ležel na jeho poloviční cestě do školy.⁴ Ztratili tím však nad synkem pravidelnou kontrolu, což se jim zle vymstilo. Jeden z Františkových spolužáků později až s jistým zadostiučiněním vzpomínal, co se tehdy stalo: „*František chodil k panu učiteli Kolářovi – to byl ten, co vyměřoval silnici a treny, ale tuze se mu nechtělo. Jednou se ptal pan učitel pantáty, proč František už týden nechodí do školy. To víte, jaká byla doma vyflekanecve, když se ukázalo, že František místo do školy chodil po vrbách!*“⁵

Po absolvování čtyř základních tříd nepřešel František jako většina jeho dolnoroveňských vrstevníků na měšťanskou školu do blízkých Holic. Rodiče ho dali zapsat na pardubickou vyšší reálnou školu,⁶ neboť mu podle nich mohla poskytnout kvalitnější vzdělání. Vedle výuky němčiny a francouzštiny totiž kladla důraz na takové předměty, jako matematiku, chemii, fyziku, deskriptivní geometrii a mechaniku, tedy znalosti, které by se mu mohly hodit při přechodu na vysokou školu zemědělského zaměření.

K tomu, aby se synovi lépe studovalo, podnikli rodiče v deset kilometrů vzdálených Pardubicích potřebné kroky. Hned v polovině září 1876 mu třeba sehnali podnájem přímo u třídního profesora Emanuela Miřiovského. Navíc otec posílil své předchozí přátelství se samotným ředitelem reálky Jiljí Vratislavem Jahnem.⁷ Bylo založeno na společné příslušnosti k staročeské Národní straně, které oba zůstali věrni i poté, co na ni začali až nevybíravým způsobem útočit mladočeští předáci, sdružující se v Národní straně svobodomyšlné.⁸

Stejně jako na malotřídce, tak i na vyšším stupni školy se František lehce učil. Vstřebávat předkládané znalosti mu nečinilo potíže. Lehce si zapamatoval i dlouhé básnické skladby, jejichž přednesu se rád ujímal, aby dal vyniknout svému zvučnému hlasu. Ten byl v protikladu k jeho stále ještě drobné postavě, která mu od spolužáků vysloužila přezdívku „Udržálek“. V kolektivu se neztratil ani svými nápady. Hned v prvním ročníku si pro sebe a své kamarády na školním výletě od třídního učitele třeba vymínil, že si budou moci zakouřit. Jemu samotnému však hned po první cigaretě bylo tak zle, že do sklonku svého života již svůj pokus nezopakoval.⁹

V době vzrůstajícího českého sebevědomí však mnohé jakoby „klukovské nápady“ nabývaly na politickém významu. Františku Udržalovi bylo čtrnáct let, když začal v Pardubicích 6. července 1880 se svými staršími spolužáky vyhazovat do plamenů hranice zapálené na počest Mistra Jana Husa výtisky německých pražských novin. Bez vytáček se k tomu přiznal během vyšetřování, k němuž dal podnět okresní hejtmana Ignatz Baukal.¹⁰ Na potrestání potom dlouho nečekal. Nabylo podoby ředitelské důtky a týdne domácího vězení.

Trest na vyzývavosti mladého žáka nic nezměnil. V navazujícím školním roce měla za následek, že se proti jeho dalšímu setrvání na škole postavila většina pedagogického sboru. Před zahájením kárného řízení, které mohlo vyústit dokonce ve ztrátu možnosti dokončit studia na kterémkoli jiném ústavu, ho zachránilo až otcovo přátelství s ředitelem Jahnem. Dohodli se, že otec svého syna s odůvodněním jeho nezbytnosti při práci na statku předčasně ze školy odvolá, a tím předejde nejhoršímu. František Udržal tak nedokončil pátý ročník pardubické c. k. státní reálky.¹¹

Zejména otec zvažoval, co dál se synem. Nakonec se rozhodnul poslat ho do bezmála sto kilometrů vzdálené Moravské Třebové. V ní totiž vedle řady dalších škol působila již devět let Živnostenská pokračovací škola. Právě ta měla ve svých prostorách přivítat syna Františka. Ten se odchodu z domova ani příliš nebránil, protože chtěl zmizet z bezprostředního dohledu rodičů. S novým prostředím se rychle sblížil. Překážkou mu přitom nebyl ani ryze německý ráz města, neboť jazykové nadání mu umožnilo si cizí jazyk velmi rychle osvojit.¹² Mezi svými vrstevníky si našel také brzy řadu kamarádů. Z nich se mu nejbližším stal Franz Spina, studující na místním čtyřdílném gymnáziu.¹³

Z Moravské Třebové se František Udržal vrátil s jinými životními zkušenosti, než jaké by získal při pokračování pardubických studií. Z prvního zcela osobního styku s německým obyvatelstvem na českém území si odnesl poznání, že nacionální předsudky hraničící se vzájemnou nevraživostí nemusí být pro vzájemný vztah obou etnik určující. Zároveň si upevnil vědomí o tom, jak rozdílné je městske prostředí¹⁴ od venkovského, kam ho řadil jeho rodový původ.

Úspěšné ukončení moravskotřebovských studií¹⁵ umožnilo rodičům zvažovat, kde a jakou školu by měl jejich syn dále studovat. S perspektivou, že jednou převezme do svých rukou správu rodného gruntu, zejména otec rozhodl, aby nastoupil na Vyšší školu hospodářskou a hospodářsko průmyslovou v jihočeském Táboře, vychovávající právě potomky velkých zemědělců, statkářů i příští úředníky velkostatků.¹⁶

Sedmnáctiletý František Udržal se otcovu záměru nevzpouzel. Naopak ho přivítal jako možnost seznámit s novým prostředím a ani si nepřipouštěl, že by na školu nemusel být přijat. Tím větší bylo jeho zklamání, když tábořská škola zahájila 5. října 1883 své pravidelné vyučování a on nebyl mezi jejími studenty. Její vedení totiž dávalo přednost při přijímání uchazečům, kteří úspěšně dokončili vyšší reálné gymnázium. Řešení se však poměrně brzo našlo. Otec využil své pověsti vynikajícího hospodáře a navázal s odvoláním i na své působení samosprávných orgánech přátelské styky s Františkem Farským, ředitelem školy. Vzájemné porozumění obou mužů umožnilo, aby mladý Udržal ještě před nástupem listopadu odjel do někdejšího husitského města a zahájil v něm svá studia.¹⁷

V Táboře se setkal s vynikajícími zemědělskými odborníky. Mezi členy profesorského sboru se například řadil vrchní ředitel prof. dr. Jan B. Lambl, dále profesor fyziky, chemie a přírodopisu Václav Kopa, ale třeba i syn spisovatelky Boženy Němcové Karel¹⁸ vyučující na vysoké úrovni botaniku a zahradnictví. Kromě výuky zabezpečoval též správu botanické zahrady.

Při svém založení byla sice škola koncipována jako dvouletá, ale od školního roku 1877/78 se přešlo na tříletý cyklus¹⁹, během něhož měl František Udržal prokázat svoje schopnosti učit se a dodržovat vyžadovanou kázeň. V sedmatřicetiletém třídním kolektivu se však okamžitě zařadil mezi studenty, jejichž studijní výsledky nebyly nejlepší. Svědčily o tom závěry z pravidelných měsíčních porad pedagogického sboru. Během prvního ročníku byl třeba pro špatné známky napomínán v prosinci a v červnu ze zeměpisu a kárán z algebry, v dubnu kromě ní ještě z planimetrie a chemie. Navíc ani jeho chování nebylo v souladu se školním řádem. Přes zákaz školy se třeba na sklonku února 1884 zúčastnil se čtyřmi staršími studenty sokolské taneční zábavy. Ke všemu se hned v prvním pololetí snažil nepřítomnost ve 34 vyučovacích hodinách omluvit nemocí matky, ale šlo vlastně o výmluvu, které ani jeden z pedagogů neuvěřil. Začali proto zvažovat jeho vyloučení ze školy. Jedině přátelství Udržalova otce s ředitelem Farským zabránilo tomu nejhoršímu, takže nakonec zůstalo jenom u snížené známky z mravů.²⁰

V průběhu druhého ročníku se chování ani studijní píle u Udržala nezměnily. Vyučování tehdy začalo 3. října 1885 čtením školského disciplinárního řádu a následující dne pokračovalo od deseti hodin v děkanském chrámu Páně slavným „Veni Sancte Spiritus“ a navazujícími bohoslužbami, slouženými na počest svátku císaře a krále Františka Josefa I. Na scénáři zahájení školního roku se tedy oproti předchozím letům nic nezměnilo.

Samotná výuka však již v druhém ročníku měla mnohem praktičtější ráz. Doprovázela ji proto řada exkurzí. Ne všichni majitelé vyhlédnutých závodů a statků však tábořským organizátorům vyšli vstříc. Hned na jaře 1886 došlo k odřeknutí dlouhodobě plánované prohlídky škrobárny v Sezemicích na Pardubicku. Tehdy jistě i v zájmu svého syna František Udržal jako náhradu za ni zajistil po dohodě s vedením školy prohlídku svého rozlehlého hospodářství v Dolní Rovni.²¹

Syn však otcovu spolupráci s vedením školy v podstatě až zneužíval. S vědomím, že nebude trestán, se třeba s chutí pouštěl do pouličních šarvátek s místními gymnazisty. Daleko závažnější ovšem bylo, že se přes výslovný zákaz účastnil sokolských schůzí a aktivně na nich vystupoval. Jeden z jeho projevů dokonce zveřejnil místní list „Tábor“. To dovedlo 28. listopadu 1885 profesorský sbor nakonec k pohrůžce, že mu zakáže všechna tělovýchovná cvičení, pokud bude ve svém počínání pokračovat.

Avšak největší bouří mezi pedagoggy vyvolal svým vystoupením před spolužáky 12. dubna 1886. Dožadoval se v něm, aby učitelé své přednášky nečetli a říkali je z paměti. Hned odpoledne mu mimořádná pedagogická porada odhlasovala sníženou známku z mravů, přestože se za něj postavil ředitel Farský. Jeho požadavek omlouval vysvětlením, že prý při svém vystoupení „nemohl nalézt hned vhodných slov“ a užil tedy těch, „která snad jím netušený smysl zavinila“.²² Vyzývavé Udržalovo chování přitom rozhodně nedoprovázela studijní píle, ba spíše naopak. V důsledku toho v prvním pololetí závěrečného ročníku klesla na vysvědčení klasifikace jeho píle na třetí stupeň. Nebylo se tedy co divit, že vůbec poprvé obdržel vysvědčení až „II. třídy“, poněvadž známek „méně dostatečných“ na něm bylo více než dost.²³

Teprve důrazné domluvy otcovy přivedly syna k tomu, aby se odpovědně připravil na závěrečné zkoušky, které proběhly mezi 15.–28. červencem. V poslední červencový den roku 1886 tak mohl převzít osvědčení o úspěšném absolvování Vyšší zemské hospodářské a hospodářsko průmyslové školy v Táboře. Svůj studentský život si ovšem chtěl ještě prodloužit. Na vídeňskou Vysokou školu zemědělskou si netroufnil sebekriticky zapsat, a proto

se přihlásil na Zemědělský institut, který v saském městě Halle nad Sálou byl již od roku 1863 součástí místní univerzity.²⁴

Vzhledem ke svým zkušenostem však již rodiče nechtěli na dalších studiích syna podporovat. Za vypjaté atmosféry v rodině se Františka ujala sestra Marie. Mohla mu vcelku bez problémů slíbit finanční podporu, poněvadž získala dobré hmotné zajištění svým provdáním za Josefa Klöcklera, vlastního velkého statek ve Vysokém Mýtě. Rodiče se sice původně proti jejímu sňatku stavěli, neboť její vyvolený měl ze svého hospodářství vyplatit tři bratry a dvě sestry, ale nakonec se právě i při této příležitosti ukázalo, že zděděné jmění je plně dostačující.²⁵

Do kraje obývaného kdysi Slovy odjížděl mladý Udržal s touhou užívat všeho, co mu bude vysokoškolský život nabízet. Těšil se také na nové kamarády. Našel je především mezi studenty z Polska, na nichž obdivoval národní hrdost, doprovázenou jak protiněmeckými, tak i protiruskými náladami. Zejména ty však s nimi v plné míře nesdílel. Již během tábořských studií si v druhém ročníku jako volitelný jazyk zapsal ruštinu, aby rozuměl jazyku největšího slovanského národa.

Vysokoškolská studia Udržal ukončil absolvováním dvou semestrů. V žádném případě se však nechtěl vrátit okamžitě domů. Vydal se naopak na cesty po Německém císařství. Dovedly ho mimo jiné i do Hamburku, kde vyhledal setkání s předním činitelem sokolské obce dr. Janem Podlipným, který ve stejném čase v přístavním městě pobýval se svoji chotí.²⁶

K roztrpčení rodičů se František Udržal nechtěl nadlouho na rodném statku v Dolní Rovni usadit ani po návratu z Německa. Jen na krátko také spravoval statek, který patřil rodině jeho sestry Marie v Mariboru v dnešním Slovinsku. Neuvažoval o tom, že by se věnoval zemědělskému podnikání, ale naopak se zabíral myšlenkou stát se profesionálním politikem. Nejdříve se jím stal v rámci mladočeské strany a poté, co pochopil její slabnoucí vliv, přešel do strany agrární. Za obě strany také zasedal v Poslanecké sněmovně vídeňského parlamentu.

Politické dráhy se František Udržal nechtěl vzdát ani po vzniku Československa 28. října 1918. Zasedal nadále ve vedení agrární strany a disponoval i poslaneckým mandátem. Jeho možností, jak ovlivňovat v obou orgánech rozhodování, však omezovala skutečnost, že byl v předchozích letech dlouhodobě vázán na vídeňské poměry a během první světové války otálel s vyjádřením své podpory českému zahraničnímu odboji. Musel proto hledat mocenskou základnu, s jejíž pomocí by mohl prezentovat svoje názory a také je prosazovat.

V rámci agrárního proudu české politiky mu již k dosažení stanoveného záměru nemohlo dostatečně sloužit Meliorační hnutí. Nadále sice stál v jeho čele, ale ono samo bylo již za zenitem svých aktivit. Využil proto snahy agrárních vysokoškoláků ustavit si v rámci agrární strany vlastní stavovskou organizaci. Ačkoliv měl již dávno za sebou studentský věk, nabídl jim svoji záštitu. V roce 1920 stanul v čele „Sdružení agrárních akademiků“ se sídlem v Praze, zatímco pro Moravu byl souběžně ustaven „Klub republikánských akademiků“ s řídicím centrem v Brně.

Za nové situace začal Udržal na úředních dokumentech užívat titulu IngC., byť se jím až dosud nehonosil. Daleko důležitější pro jeho budoucí postavení však bylo, že se zasazoval hned od jejich ustavení, aby se pražské „Sdružení“ a brněnský „Klub“ co nejdříve spojili v jednu organizaci. Jeho úsilí bylo završeno až po dvou letech. K ustavující schůzi „Ústředního svazu agrárních akademiků v Praze“ došlo 26. ledna 1922 a zvolený dvanáctičlenný výbor „Svazu“ začal pracovat právě pod Udržalovým vedením. Prvním místopředsedou se mu stal IngC. Gašperik a druhým MVC Kvapilík, přičemž zbývajícími členy výboru byli IngC. Marek, IngC. Šuka, IngC. Hopek, IngC. Havelka, RNC Kučer, IngC. Drahokoupil, MUC Václavek a JUC. Schováňka.

Prvořadým úkolem „Svazu“ bylo zajistit zdárný průběh sjezdu agrárního studentstva, který se měl sejít 12. a 13. května 1922 v pražském Obecním domě. Udržalovi bylo už

přítom jasné, že na následném sjezdu republikánské strany nedostane prostor k žádném zásadnímu vystoupení, a proto se rozhodl využít rokování agrárních vysokoškoláků k tlumočení svých názorů. S přednesením referátu „Studentstvo, agrarism a jeho vliv na vývoj politický poměrů“ musel však počkat až na druhý den sjezdového jednání, poněvadž v jeho úvodu přednesl zásadní projev předseda agrární strany Antonín Švehla, a to na téma „Stěžejní zásady novodobého agrarismu“.

František Udržal se ve svém vystoupení zabýval celkovou situací v Československu, jeho mezinárodním postavením a budoucností agrárního hnutí. Své postoje předkládal jako reakci na konkrétní události a tlumočené názory. Na požadavek autora jednoho z článků otištěných ve „Studentské revui“, aby došlo k „propuštění zněmčelého území ze svazku republiky“, třeba s důrazem na vojenský aspekt jednoznačně odpověděl: „Stát nemůže obstát bez těchto území“.²⁷ Navíc svoji odpověď rozvedl parafrází schauerovské otázky: „...bylo by snad lépe, abychom zanikli v německém živilu? Nikdy, je naší věcí a spíše našich Němců, aby hledali cestu dorozumění s námi.“²⁸ Stejně důrazně odmítnul snahy některých slovenských politiků oslabit unitární charakter stále ještě mladé republiky. Na jejich volání po autonomii Slovenska reagoval následovně: „Co by to bylo: vyhrabání starého dualismu rakousko-uherského, o němž víme, k jakým vedl koncům. My bychom se bez Slovenska těžko obešli, zvláště kvůli početnosti a rozloze, ale Slovensko samo by padlo jistě zpět do klína tisíc let jej rdousící Maďárie a nebylo by soběstačné ani finančně, ani administrativně.“²⁹

Vedle dalších vnitropolitických otázek se Udržal věnoval také problematice, kdo by měl být pro agrární stranu politickým partnerem. Nepřidal se ke kritikům rudozelené koalice a spolupráci své strany se socialisty odůvodňoval tím, že „rolník i dělník jsou tvůrci prvních hodnot nezbytných k životu“. Stejně tak dal ovšem plnou podporu všenárodní koalici Benešově.³⁰

Ze zahraničně politické problematiky se Udržal zaměřil na obhajobu neintervenci politiky Československa vůči rodícímu se sovětskému Rusku s odůvodněním, že málem „Polsko bylo by svůj velikášský sen zaplatilo Varšavou“.³¹ Zároveň se vyslovil k tomu, jaká by měla být zahraničně politická orientace státu. Ze smluvního spojení Moskvy a Berlína³² vyvozoval novou evropskou konstelaci. Podle něj spočívala v tom, že „Anglie a Itálie nejsou tak Německem ohroženy“, takže jedině Francie „bude hledati asi více styků s Malou dohodou“, v níž tedy „naš stát musí hledati oporu“ jako „v pevnosti“.³³

Až v samém závěru svého vystoupení se Udržal věnoval problematice republikánské strany. Apeloval na nutnost nevyvolávat v jejích řadách vnitrostranické šarvátky. Zdůrazňoval proto nutnost posilování názorové a akční jednoty agrárního hnutí. Navíc nikoli z pouhého oportunistu vyzdvihl nezastupitelnou úlohu Antonína Švehly v jeho čele. Celým svým projevem se tak profiloval jako uvážlivý politik, který dbá zájmů republiky i vlastní strany. Byla to jedna z podmínek, aby si posílil svůj vliv v jejím vedení a tím i ve vládní sestavě, v níž byl od září roku 1921 ministrem národní obrany.

Poznámky:

- 1 Východočeský republikán, 29. dubna 1938.
- 2 Školní budovu dal postavit jeden z předků Františka Udržala – Jan Udržal. Stalo se tak po dohodě s místním farářem Ignácem Felixem v letech 1692–1715, kdy byl v Dolní Rovni rychtářem.
- 3 Východočeský republikán, 29. dubna 1938.
- 4 Morávková-Udržalová, L.: Naše Roveň, Vyšehrad 1998, str. 18–19.
- 5 Východočeský republikán, 6. května 1938.
- 6 Budova vyšší reálné školy byla zbudována na náklady Pardubic a k jejímu slavnostnímu vysvěcení došlo 9. října 1865.
- 7 Jiljí Vratislav Jahn (1838–1902) byl pardubický rodák, spisovatel a básník. K celkovému jeho profilu srovnej např. Kotyk, J., Kopecký, V.: Pardubické podobizny, Pardubice 1995, str. 63–64.

- 8 František Udržal st. kandidoval do obecního zastupitelstva v Dolní Rovni i do okresního samosprávného orgánu v Holicích vždy za staročechy. J.V. Jahn dokonce staročechy zastupoval v letech 1874–1875 na českém zemském sněmu a mezi roky 1885–1891 na vídeňské říšské radě.
- 9 Tehdejší Udržalův spolužák Václav Buben zaznamenal danou událost ve vzpomínce *Náš třídní učitel, Východočeský republikán*, 3. ledna 1936.
- 10 Iničiátor vyšetřování Hynek Boukal (1816–1891) byl českého původu, ale funkci okresního hejtmana zastával v Pardubicích s poněmčeným jménem Ignatz Baukal.
- 11 K převzetí reálky státní správou od města došlo až po mnohaletém úsilí představitelů Pardubic 24. a 25. června 1881. Srovnaj Jubilejní výroční správa c. k. reálky v Pardubicích, Pardubice 1916, str. 37–38.
- 12 Podle sčítání lidu žilo v Moravské Třebové například v roce 1888 celkem 6 056 obyvatel, z nichž bylo 5 681 Němců a pouze 31 Čechů (viz *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, svazek V, Ostrava 1976).
- 13 Přátelství mezi Františkem Udržalem a Franzem Spinou se přeneslo i do let dospělosti. Oba se navíc sešli na politické scéně, na níž reprezentovali české a německé agrárníky. Prof. Dr. Fr. Spina dokonce v Československu z poslední Švehlovy vlády přešel jako ministr veřejných prací do první vlády Udržalovy, přičemž v jeho druhé vládě byl ministrem veřejného zdravotnictví.
- 14 K hospodářskému profilu Moravské Třebové v době Udržalova pobytu srovnaj např. Kühdel, J.: *Minulost řemesel a průmyslu ve střední Moravě, Prostějov 1942*; k charakteru stavebnímu Pechová, O.: *Moravská Třebová, Moravská Třebová 1957*.
- 15 O studiích svého otce píše L. Morávková-Udržalová, cit. dílo, str. 20. Bohužel však neuvádí, jakou školu konkrétně navštěvoval. Potřebám Františka Udržala nejvíce odpovídala Živnostenská pokračovací škola, založená roku 1872. Její písemnosti se ovšem nedochovaly. Naproti tomu moravskotřebovský pobyt Fr. Spiny lze doložit, viz SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Fond německého reálného gymnázia, katalogy č. 101–103, výroční zprávy 19/34, 19/35.
- 16 K založení tábořské školy a jejímu vývoji v následujících desetiletích srovnaj Kálal, V.: *Sto let zemědělské školy v Táboře 1866–1966*, České Budějovice 1966.
- 17 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Fond Vyšší hospodářská a hospodářsko průmyslová škola Tábor, protokoly za léta 1881/2–1885/6 (Klasifikace v kursech privatistů, viz zápis 2. listopadu 1883).
- 18 Po úmrtí Boženy Němcové v roce 1862 se do Tábora přestěhoval též její manžel a zemřel v něm roku 1879.
- 19 Srovnaj Kálal, V.: *Sto let zemědělské školy v Táboře*, cit. dílo, zvl. str. 14, 16.
- 20 Ředitel školy se dokonce za sníženou známku z mravů otci v dopise téměř omluvil. Viz Morávková-Udržalová, L.: cit. dílo, str. 21.
- 21 Uvedenou problematikou se porada pedagogického sboru podrobně zabývala 13. května a 12. června 1886.
- 22 Citováno podle zápisu porady pedagogické porady 12. dubna 1886.
- 23 Vysvědčení F. Udržala jsou uložena v SOA Třeboň, Fond vyšší hospodářské a hospodářsko průmyslové školy v Táboře.
- 24 Univerzita v Halle nad Sálou byla založena již roku 1688, avšak až do druhé poloviny 19. století se v německých oblastech řadila k méně významným.
- 25 Podrobněji k dané problematice viz Morávková-Udržalová, L.: *Naše Roveň*, cit. dílo, str. 15–16.
- 26 Jan Podlípny (1848–1917) byl do roku 1906 dokonce starostou České obce sokolské a v letech 1897–1900 primátorem Prahy.
- 27 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva konaného v Praze ve dnech 12.–13. května 1922, Praha 1922, str. 46.
- 28 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva, cit. dílo, str. 46.
- 29 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva, cit. dílo, str. 47.
- 30 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva, cit. dílo, str. 48.
- 31 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva, cit. dílo, str. 49.
- 32 Sovětské Rusko v průběhu Janovské konference uzavřelo 16. dubna 1922 smlouvu s Německem, vyvádějící obě země z diplomatické izolace a rozšiřující jejich vzájemnou hospodářskou spolupráci.
- 33 Protokol prvního řádného sjezdu agrárního studentstva, cit. dílo, str. 49.

František Udržal – a Pupil, a Student and a Chairman of Agrarian Academics

Abstract

František Udržal (1866–1938), an influential Czech and Czechoslovak politician, was during his political career fully aware of the importance of formal education. However, he himself as an elementary

school pupil and a secondary school student did not show much diligence and was often punished for transgressions of discipline. Consequently, his grades were not very good. In spite of that, he had decided to enroll in the Institute of Agriculture at the Halle University. It was the university degree he attained there that made it possible for him to join the movement of agrarian academics after the independent Czechoslovakia had been formed. He saw the movement as a power base, which he used to strengthen his influence in the Agrarian Party top administration.

Osobnost a obor (Vladislav Brdlík a zemědělská správořěda)

JIRÍ ŠOUŠA

Zemědělské školství v minulosti lze nazírat z různých úhlů pohledu. Nejčtetnější je postup institucionálně-analytický, či mnohdy spíše institucionálně-deskriptivní, kdy se badatel zaměří na určitý typ škol, příp. na konkrétní instituci, a podá jejich vývoj v dobovém kontextu. Přitom ovšem nutně narazí na problém zdrojových podkladů. Rizikové je zejména podlehnout materiálům povahy statistické a referenční, jež byly publikovány, aby oslavily úspěchy oboru a neměně i činnost jedinců, kteří měli danou oblast v kompetenci. I v historických pracích se pak můžeme setkat s nekriticky přejímanými údaji, někdy až s ozvuky apologetik z prací, jež byly v podstatě propagačního či osvětového charakteru. Zemědělské školství první poloviny 20. století není tématem průzračně jasným, kde by všechny problémy mohly být řešeny jednoznačně bez hlubšího výzkumu. Platí to např. i pro otázku, který segment z relativně bohatě strukturované soustavy škol poskytoval v době první Československé republiky budoucím podnikatelům a manažerům v zemědělské sféře nejlepší přípravu. Zástupci vysokých škol budou nepochybně tvrdit, že jím byla Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství Českého vysokého učení technického v Praze, příp. ještě příslušné vysokoškolské učiliště brněnské. Na základě studia vzpomínek bývalých studentů – s využitím oral history, neboť reálná kvalita výuky, její reflexe a uplatnění v praxi nejsou patrné ani v písemných pozůstalostech škol, o jiných pramenech nemluvě – si tím však nejsem tak zcela jist. Ve vzdělávání zemědělských podnikatelů z nejjintenzivněji hospodařící skupiny selských statků se totiž v mnohem větší míře uplatňovaly vyšší hospodářské školy, kde výuka odborných předmětů byla svým rozsahem v podstatě na úrovni školy vysoké, navíc byly podány didaktičtěji a pedagogové museli veškerou látku skutečně probrat. Nebylo např. možné v oblasti fytopatologie přednášet celý semestr pouze rzi a studentovi, který se zeptal, z čeho se tedy má připravit na zkoušku, nadiktovat řadu anglicky psaných prací, jak se to stávalo na školách vysokých. V dimenzích klasické anekdoty: „Student musí znát vše, asistent to, co je v knihách, docent musí vědět, kde ty knihy jsou, a profesor..., kde má asidenta!“ Určitý problém představovaly u vyšších hospodářských škol všeobecné předměty, které často vyučovali neúspěšní pedagogové z gymnázií (někdy šlo o téměř komické figurky) a také externisté. V zemědělské praxi to však nevedilo a inspektory jmenované oborovým ministerstvem ani nezajímalo. Ministerstvo zemědělství si mimoto mohlo dovolit velkorysejší investice na vybudování a zařícení školních budov a statků, než tomu bylo u ministerstva školství a národní osvěty.

Ve svém příspěvku jsem se pokusil podívat se na danou problematiku trochu jinak a nastolit modelovou otázku osobnosti a oboru. Jsem totiž přesvědčen o fundamentálním poslání pedagoga a zároveň badatele. Školu představují učitelé a studenti, i když nelze popřít, že řada úředníků ze školské sféry je přesvědčena o tom, že by taková instituce fungovala nejlépe, pokud by na ní tyto dvě kategorie nebyly.

Zvolená osobnost je jednoznačně nadstandardní. Vladislav Brdlík totiž nebyl pouze vysokoškolským učitelem a výzkumným pracovníkem. V meziválečné době zastával významné funkce a měl možnost uplatnit své názory v praxi. Obor, jemuž zasvětil svůj život, tj. zemědělská správořěda, měl v českých zemích v době Brdlíkova vstupu na scénu za sebou už první krůčky i úspěchy – jmenovat lze zejména práce Antonína Emanuela Kommerse, Františka Horského či Jana Baptisty Lambla,¹ ale právě osobě Vladislava Brdlíka

vděčila zemědělská správověda za své institucionální zakotvení a pozvednutí na vyšší, minimálně středoevropskou úroveň.

Cesta Vladislava Brdlíka² k oboru, jehož se stal protagonistou, nebyla přímočará a svoji roli zde sehrála náhoda. Narodil se v Žirovnici v rodině textilních podnikatelů. Jeho otec náležel k vlastníkům firmy, založené už roku 1848 – Leopold Brdlík a synové, továrna na vlněné zboží. Rámcově šlo o střední firmu, která zaměstnávala na 250 dělníků, vyráběla textil pro armádu a úředníky a zároveň i módní zboží.³ Bylo tehdy obvyklé a dalo se předpokládat, že syn bude následovat svého otce, ovšem na vyšší kvalitativní úrovni. Vladislav Brdlík poměrně úspěšně absolvoval českou reálnou školu v Ječné ulici v Praze. Na počátku docházky měl slabší výsledky pouze ze zeměpisu, přírodopisu, kreslení a německého jazyka (dobré, v jednom případě dostatečné), ke konci studia byl hodnocen známkou dobře z deskriptivní geometrie, kreslení a němčiny. Z ostatních předmětů měl chvalitebné a výborné. Také vnější úprava prací byla slušná a „mravně chování“ uspokojivé, což bylo hodnocení snižené o dva, resp. jeden stupeň. Maturitní zkoušce se podrobil dne 18. července 1898, vyhověl chvalitebně a byl „uznán dospělým“.⁴ Poté nastoupil na chemický odbor Českého vysokého učení technického. Po I. státní zkoušce dva roky studoval na pruské vyšší textilní škole v Cáchách a rok na univerzitě v anglickém Leedsu. Po návratu složil II. státní zkoušku a stal se inženýrem technické chemie. Svoji přípravu zakončil způsobem hodným raně novověkých kavalírů, tj. cestou do světa. Zahájil ji v USA, kde se seznamoval s pracovními postupy v některých amerických textilních továrnách, a přes Japonsko, Čínu, Indii a Egypt se vrátil do Čech.⁵ Po návratu se stal společníkem svého otce v žirovnické textilce a dalších rodinných závodech. Celé jeho vzdělání se tedy týkalo textilního podnikání, bylo skutečně velkorysé a dalo se očekávat, že je mladý muž adekvátně zúročí. Nevíme a patrně se už nedozvíme, co se stalo v závěru roku 1906 a na počátku roku následujícího, kdy – jak sám uvádí ve svém životopise – „věnoval se výhradně zemědělství“,⁶ tedy oboru, s nímž dosud přišel do styku spíše zprostředkovaně a namátkově. Co mohlo přimět otce, aby se roztloučil s perspektivním synem, zvláště když jeho starší bratr Vladimír postupně ukončil stejnou reálku v Ječné ulici už v kvartě. Doklady mlčí, pouze v ústní tradici se zachovala informace o tom, že vztahy Vladislava Brdlíka a jeho švagrové přesáhly příbuzenskou hranici.

Ve dvaceti sedmi letech se tak Vladislav Brdlík ocitl před rozhodnutím, čemu se bude dále věnovat. Své uplatnění začal spatřovat v zemědělství. K tomu ovšem bylo třeba získat určitou praxi. V tehdejší době bylo v podstatě vyloučeno zabývat se v agrární oblasti teoretickou prací, aniž byl dotyčný alespoň po jistou dobu praktickým zemědělcem. V sousedním Německu museli budoucí studenti zemědělského oboru dokonce prokazovat, že byli elévy na nějakém statku,⁷ tj. vlastně čeledíny pracujícími za byt a stravu. Vladislav Brdlík absolvoval zemědělskou praxi na dominiu hraběte Leopolda Sternberka, ale těžko věřit, že by tvrdě manuálně pracoval. V roce 1908 se stal na základě disertace *Příspěvky k poznání chlorofylu* a po složení rigorosní zkoušky doktorem technických věd. Uvedené téma zpracovával ve výzkumné stanici proslulého profesora Julia Stoklasy a text deklaroval jako práci chemickou. V zásadě se snažil pomocí metylalkoholu a poté benzolu získat ze špenátu extrakt, který nazval „surovým chlorofylem“, a prováděl s ním další pokusy. Pokud snad zamýšlel uplatnit studia technické chemie v zemědělské oblasti, byl výsledek tristní. Posudek z chemických kruhů byl zdrcující. Oponent označil Brdlíkův „surový chlorofyl“ za „mazovitou hmotu“, s níž pokusy „byly zbytečné, neboť ničeho nedokazují, a i kdyby dokazovaly, nejsou nové“. K rigorosu byl připuštěn pouze se „zřetelem na píli panem kandidátem při práci projevenou“ a s „výhradou, že pan kandidát tuto práci nebude uveřejňovat jako disertaci“.⁸ Ze zemědělské chemie tak byl víceméně vykázan. Situace to byla zcela jistě velmi nepřijemná, neboť se ocitl v odborném vakuu. Osobností, která rozhodla o jeho dalším směřování, byl Ludvík Pazderka, statkář z Lošan⁹ a představitel agrární strany, je-

hož požádal o radu. Pazderka Brdlíkovi nekompromisně sdělil, že s technickou chemií v zemědělství příliš štěstí neudělá, ale upozornil ho na obor, který byl do vysokoškolského vzdělání zemědělců (zahájeného nedlouho předtím) zakomponován až od čtvrtého ročníku, a má tedy čas získat příslušnou kvalifikaci, navíc v českém prostředí zatím chybí v tomto oboru skutečný specialista. Vladislav Brdlík se nabízené šance chopil. Zjistil si, kde je obor nazývaný *zemědělská správověda* (německy *Wirtschaftslehre des Landbaues*) pěstován, aby zde mohl získat patřičné poznatky a na jejich základě se pak etablovat v české společnosti. Brdlíkův výběr univerzity ve Vratislavi nebyl zřejmě náhodný. Kromě vysoké zemědělské školy v Hohenheimu a univerzity v Halle (an der Saale) se právě zemědělské oddělení vratislavské univerzity těšilo v tehdejších Čechách poměrnému věhlasu. (Např. v prvním decenniu 20. století se na něm imatrikulovalo sedmáct českých studentů.¹⁰)

Mimořádná profesura zemědělské správovědy však byla na univerzitě ve Vratislavi zřízena relativně nedávno. Nejspíše souvisela s evropskou hospodářskou krizí let 1900–1903 i s hledáním cest, jak ji překonat. V prosinci 1903 byl pruským ministrem kultury, školství a zdravotnictví jmenován prvním profesorem Friedrich Aereboe a jeho postavení posílilo zřízení zvláštního univerzitního Institutu für Wirtschaftslehre des Landbaues v dubnu 1904.¹¹ Aereboevým nástupcem se v září 1906 stal Franz Waterstradt.¹²

Vladislav Brdlík na univerzitu do Vratislavi nastoupil v říjnu 1908 a zapsal se jako posluchač jejího zemědělského oddělení, zároveň – jak vždy uváděl – se stal „privátním asistentem Ústavu pro zemědělskou správovědu u profesora Franze Waterstradta“. Téměř třicet pět ročníků studentů zemědělství v Praze bylo vychováváno v úctě a vážnosti k profesoru Waterstradtovi jako legendárnímu učiteli profesora Brdlíka. Když jsem proto vstupoval do archivu vratislavské univerzity, měl jsem na mysli učeného kmeta v nejlepších tradicích německých univerzit, obklopeného vlastní školou a honosícího se vlastní metodou. Výsledek bádání mě však překvapil, neboť v době, kdy Brdlík ve Vratislavi pobýval, bylo Waterstradtovi pouze třicet šest let a byl na místo mimořádného profesora jmenován přímo z Berlína, kde působil jako zástupce vedoucího oddělení pro řízení podniku, zemědělské účetnictví a taxaci a jako pomocná vědecká síla v Německé zemědělské společnosti. Zarážející je rovněž jeho vypjatý nacionalismus, který ho dovedl k dobrovolnému přihlášení do armády na začátku první světové války, kde padl už v říjnu 1914. Vývoj jeho myšlení v dalších letech by bylo možné odvodit z posledního, posmrtně vydaného spisu, v němž se dočteme o nezbytnosti „životního prostoru“ pro rostoucí německý národ.¹³

Pro Vladislava Brdlíka však byl pobyt ve Vratislavi inspirativní a dal mu zřetelný impuls k celé další kariéře. Na Franze Waterstradta by také bylo chybné nazírat jako na pouhý mýtus či dokonce účelově vytvořenou fikci. Neměl sice možnost své vědecké dílo dovést k průkaznějším výsledkům, jeho disertační práce *Ein Beitrag zur Methodik der Wirtschaftslehre des Landbaues* z roku 1904, shrnující učebnice *Die Wirtschaftslehre des Landbaues* z roku 1912 i stati o rentabilitě hospodářských systémů, stavu a úkolech zemědělské správovědy aj. však byly podnětné a napomáhaly prosazování induktivní metody při řešení otázek soukromé ekonomiky v agrární oblasti. Mladému Brdlíkovi nepochybně imponoval i osobně svým rozhledem, sebevědomím a zjevnou arogancí. Jeho prostřednictvím se také seznámil s německou zemědělskou národohospodářskou teorií, které v podstatě zůstal věrný po celý vědecký život. Sám Waterstradt, když v roce 1907 psal stručnou autobiografii do alba Filozofické fakulty univerzity ve Vratislavi, pod níž zemědělské oddělení patřilo, zdůraznil svoji metodickou návaznost na Johanna Heinricha Thüneny, významného zemědělského ekonoma první poloviny 19. století. Thünenovo stěžejní dílo *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, vydané už roku 1826 (v českém překladu ovšem až v roce 1927 pod názvem *Osamocení stát ve vztahu k zemědělství a národnímu hospodářství*), sice ve své době zapadlo, ale o to větší a názorově bohatší

a rozdílnější reakci vyvolalo ve druhé polovině 19. století, kdy bylo v Německu, Rakousku i Rusku někdy až protichůdně chápáno a interpretováno.¹⁴

Teoretický základ byl logicky důležitý, ale v dané době bylo pro Vladislava Brdlíka nepochybně mnohem podstatnější kariérní zakotvení a zde už po návratu do Prahy postupoval rychle a jistě. V listopadu 1909 byl profesorským sborem Českého vysokého učení technického pověřen suplováním encyklopedie zemědělské správovědy v kulturně inženýrském odboru.¹⁵ Následujícího roku mu byla pro *nauku o správě zemědělské* udělena venia legendi, a to s prominutím přednášky na zkoušku. Jako habilitační spis předložil práci *Hospodářské využitkování energie paprsků slunečních ve výrobě zemědělské* (vydanou vlastním nákladem), v níž se pokusil vypracovat metodu stanovení různé výkonnosti zemědělských plodin, a to podle premisy, že některé rostliny produkují z mála živných látek v půdě velké množství organické hmoty, zatímco jiné rostliny potřebují ke vzniku malého množství organické substance živin nepoměrně více. Rostliny dále vyžadují různé množství práce a výrobních nákladů. Matematickým vyjádřením takových skutečností dospěl k závěru, že by sedláci v Čechách mohli pěstováním výkonnějších druhů plodin celkově zvýšit zisk o více než 20 milionů K.¹⁶ (Poněkud však opomněl skutečnost, že zemědělství je mnohem více empirickou přírodovědou než matematikou.)

Dosažení soukromé docentury bylo prvním krokem. Jak se ukázalo, Brdlíkova volba oboru byla správná a prozíravá, neboť mezi českými zemědělskými intelektuály byl v daném okamžiku jediným plně kvalifikovaným kandidátem. Profesorský sbor ČVUT k této skutečnosti musel přihlédnout, a protože zajištění řádné, tj. aprobované výuky zemědělské správovědy se stalo prioritou, byl Vladislav Brdlík v roce 1910 jmenován honorovaným docentem a v roce 1912 mimořádným profesorem.¹⁷ Návrh na řádnou profesuru byl Českým vysokým učení technickým podán vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování už v červnu 1914, po celou dobu existence monarchie však nebylo řízení ukončeno. Revokováno bylo až po vzniku samostatné Československé republiky v únoru 1919 a též roce byl Vladislav Brdlík jmenován řádným profesorem soukromé zemědělské ekonomiky.¹⁸

Počátky jeho pedagogické dráhy nebyly úplně snadné, neboť prvním suplentem zemědělské správovědy na zemědělském odboru, který vedl povinné přednášky, se stal nájemce dvora a lihovaru ve Vilhošicích Erich Firbas. Paralelní (poměrně chvatně zahájené) přednášky Brdlíkovy byly pro studenty zemědělství nepovinné. Firbas ovšem nebyl graduován, a tak se po získání docentury stal členem komise pro II. státní zkoušku Brdlík, který logicky formuloval otázky ze svých výkladů. Následně vypukla menší studentská revolta, kdy studenti v klasické snaze „o ulehčení svého údělu“ žádali, aby vyučujícím a examinátorem oboru byl jmenován Firbas.¹⁹ V praxi se ale ukázalo, že Erich Firbas po několika úvodních vystoupeních vlastně nemá co přednášet, zatímco přednášky Brdlíkovy byla „palba“ nabitá vzorci a příklady. Přednášky ze zemědělské správovědy byly dotovány pěti hodinami v zimním i letním semestru čtvrtého ročníku a navíc jednou za čtrnáct dnů se konalo dvouhodinové cvičení. Zpočátku byla výuka rozdělena rovnoměrně do celého týdne, později do tří dnů.²⁰ Sledovat tok přednášek Vladislava Brdlíka nebylo především pro gymnazisty, kteří dosud z oboru nic neznali, snadné, a tak když pozornost ochabla a hlavy klesaly, prohlásil vyučující, „tak a teď výklady přerušíme a budu Vám vyprávět, jak jsem střílel slony“. Někdy se však také ukázalo, jak může být ošidná absence vlastních zkušeností ze zemědělského oboru. Pedagog uvedl – tak např. máme šedesátikilového býka – ha-ha-ha ozval se z lavice synek ze statku z žirného kraje pod Řípem. Proč se smějete, tázal se zaskočený Brdlík; odpověď byla odzbrojující, „prosím, to není býk, to je telátko“! Celkově však byl Vladislav Brdlík učitelem váženým a většinou i oblíbeným, a kdo se naučil hodnoty při oceňování zemědělského kapitálu a tabulky znázorňující peněžní hodnotu produkce, neměl problémy. Poněkud jiná byla situace u doktorátu technických věd, ten bylo možné u Brdlíka získat jen obtížně.

Oč rozdílne působí vzpomínky na pedagogickou činnost profesora Brdlíka ve srovnání např. s pamětmi na studium zemědělství na univerzitě v Giessenu, kde studenti po prvních slovech přednášky usínali, příp. zdobili lavice veršovánkami typu: „Ó Grétičko, milá Grétičko, jak jsi vzdálená, u Mayera musím spát a u Tebe spal bych tak rád!“ Navíc na počátku dvacátých let minulého století studovali na německých univerzitách často bývalí vojáci, kteří na zkoušky chodili ověšení železnými kříži a dalšími metály, a žádný z profesorů si nedovolil takového „zasloužilého válečníka“ vyhodit.²¹ Jednalo se ovšem o mimořádné okolnosti, s nimiž se lze setkat i v Praze – zvláště po roce 1945, kdy se válečným ročníkům přednášelo v sálech kin, zkoušky bylo možné skládat v průběhu celého roku a hlavní zájem většiny mladých pánů na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství byl patrný z procesí dívek proudících branou Masarykových kolejí v Dejvicích. Při studentských bálích také zpravidla dole pobíhaly zmatené matinky iritované tím, že se dcery ztratily. Naštěstí byly pokoje; slečny si vesměs nestěžovaly.²²

V podtitulu mé stati se vyskytuje název disciplíny z oblasti zemědělství, která v současnosti nemusí většině populace příliš říkat – jde o zemědělskou správovědu. Zemědělská správověda je dobovým pojmenováním, v českém jazyce precizovaným na počátku 20. století, kdy byla chápána jako segment soukromohospodářské nauky o zemědělství, v němčině nazývané *Wirtschaftslehre des Landbaues*, v českém překladu nauka o hospodaření na zemědělském závodě či zkráceně zemědělská ekonomika. Soukromohospodářská nauka o zemědělství se dělila na zemědělskou správovědu, jež se zabývala výrobními poměry a prostředky, jejich používáním v organizaci statku, jeho správou a výsledky hospodaření, dále na zemědělskou taxaci, která stanovila postupy a metody při oceňování zemědělského majetku, a konečně na zemědělské účetnictví.²³ Trochu zjednodušeně řečeno byla zemědělská správověda disciplínou, jež měla učit hospodařit tak, aby statek přinášel co největší profit. Samozřejmě šlo o cíl a ideál, který bylo snazší naplnit teoreticky než prakticky. S rozvíjením oboru, který by učil, jak lépe hospodařit, souhlasil logicky každý a Vladislavu Brdlíkovi se proto bez problémů podařilo přesvědčit předsedu českého odboru Zemědělské rady Adolfa Prokúpku, že je nezbytné zřídit zvláštní *Zemědělský ústav účetnicko-správovědný*, který by nejen sedlákům vštěpoval, jak správně vést účetní agendu jejich hospodářství, ale realizoval by i výzkumné práce v oboru správovědy. Této nové instituci dal právě Brdlík program a uvedl ji v život jako ředitel v roce 1912.²⁴ Adolf Prokúpek Vladislavu Brdlíkovi pomohl ještě v další důležité zakladatelské operaci, a to při ustavení tiskového orgánu, v němž by mohl publikovat své práce, poskytovat prostor i kolegům, referovat o odborné literatuře apod. Uvedené periodikum s názvem *Zemědělský archiv* vyšlo poprvé v roce 1910 a poté vycházelo nepřetržitě až do roku 1944.²⁵ Vladislav Brdlík byl jeho vedoucím redaktorem a získal tak nezanedbatelnou možnost působit na jednotlivé zemědělské obory, zvláště když tato revue nabyla postavení tiskového orgánu Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství.

Stěžejním problémem, který V. Brdlíka odborně zaujal na celý život, byla rentabilita zemědělského podnikání. Jeho vědeckou dráhu lze rozdělit do tří základních období a epilogu, který však byl už spíše „labutí písni“. V prvním údobí, jež trvalo do vzniku Československé republiky, lze Vladislava Brdlíka označit za katedrového vědce se smyslem pro praxi. (Proto si zřejmě pronajal statek v Rynholci.) Do roku 1918 také napsal převážnou část svých původních prací, jimiž si vytvořil dostatečnou oporu pro další činnost odbornou i politickou. Zaujmut novým přístupem k problematice podnikání v zemědělské oblasti mu umožnila znalost amerických pragmatických postupů, jež dosud nikdo ve středoevropské agrární ekonomice neaplikoval. Badatelskou dráhu zahájil Vladislav Brdlík studiem některých dílčích problémů, jako byla taxace krmiv, využití sluneční energie rostlinami, obsah fosforu v chlorofylu či rentabilita pěstování cukrové řepy a brambor.²⁶

V každé ze studovaných tematik ho zaujala především její ekonomická stránka. Cha-

rakteristickým dokladem pro takové tvrzení je studie *Nový způsob řešení problému statiky zemědělské*.²⁷ Brdlíkovo řešení spočívalo v národohospodářském pohledu na zkoumaný materiál, ve kterém dokazoval potřebnost rovnováhy mezi živinami vyčerpanými kulturními rostlinami a živinami nově do půdy dodanými. Navázal zde na názory Friedricha Aereboea,²⁸ jež dále prohloubil, a prokázal, že pro zemědělskou praxi nejsou směrodatné (jak se dosud předpokládalo) jako regulativ výroby z hlediska statiky, ale z hlediska agrární ekonomiky (v dobové terminologii správovědy), do jejíž systematiky navrhl zařadit jako výrobního činitele rovněž kapitál živin.

Druhá linie Brdlíkovy tvorby této časové etapy se odvíjela od jeho funkce ředitele Zemědělského ústavu účetnicko-správového a prioritně byla věnována statistice a její aplikaci v zemědělské správovědě a národohospodářské praxi. Ucelený přehled jeho názorů přináší zejména *Příspěvek k objektivnímu založení zemědělské politiky* z roku 1913.²⁹ Vladislav Brdlík v něm dal do souvislosti rentabilitu soukromého zemědělského podnikání a produktivitu národního hospodářství, pod níž si představoval hlavně rozpočtovou rovnováhu. Navázal na metody používané ve správovědě Franzem Waterstradem a Ernestem Laurem. Stal se zastáncem a propagátorem statisticko-komparativních postupů v zemědělské ekonomice českých zemí. Statistickými výzkumy měly být zjištěny hospodářské zájmy jednotlivých velikostních a teritoriálních skupin zemědělců a politikové měli ve své praktické činnosti jejich zájmy respektovat a prosazovat v zájmu celoagrární solidarity. Rozdílnost zájmů jednotlivých skupin zemědělců byla ovšem tak velká, že vyslovená teze zůstala jen iluzí.

Svébytné představy o využití statistiky v zemědělské ekonomice a politice Brdlík rozvinul ve studii o nových aspektech a metodice zpracování údajů v účetnických a dotazníkových akcích k obchodním a celním účelům.³⁰ Brdlíkův vlastní metodický přínos je patrný ze skutečnosti, že zkoumané jevy nesledoval pouze srovnávací metodou v příčinné souvislosti, jak do dělali jeho předchůdci (např. E. Laur), ale snažil se také kvantifikovat jejich intenzitu a studovat korelační vazby k jiným jevům. V centru Brdlíkova zájmu se opět ocitla soukromohospodářská rentabilita, jejíž záruku spatřoval ve správném poměru cen zemědělských výrobků. Dospěl proto k závěru, že problémy agrárního sektoru nelze řešit bez ohledu na celé národní hospodářství, jehož je zemědělství kontinuální součástí. Zemědělská statistika měla zajišťovat informační a argumentační materiál o ekonomických zájmech jednotlivých skupin zemědělců. Při jejich vymezování dospěl Brdlík k pojmu výrobní obvod. Využil při tom starší poznatky Karla Kořistky o přirozených krajinách. Kromě přírodních ukazatelů aplikoval Vladislav Brdlík při specifikaci výrobních obvodů bodovou soustavu stanovení provozní intenzity uplatněnou nejprve Franzem Waterstradem a později Bertholdem Sagawem a rozšířil ji ze skupin plodin na jednotlivé kulturní rostliny, což mu umožnilo vytvořit zájmové obvody jednotlivých plodin v rámci výrobních obvodů.

K závažným pracím Brdlíkova prvního tvůrčího období náleží i stať uveřejněná v roce 1912 pod názvem *Zákon hospodářského minima, zákon o ubývajících výtěžcích půdy a nové směry v taxaci zemědělské v praktickém významu při tvorbě systému*.³¹ Vladislav Brdlík se v ní zařadil mezi obhájce těchto zákonů, ve kterých spatřoval základ soukromohospodářského podnikání. Přesvědčivě prokázal, že neexistuje ideální systém hospodaření, ale je nutné každoročně i v identickém podniku precizovat a přijímat optimální opatření, jejichž východiskem se měly – podle jeho přesvědčení – stát výše uvedené zákony. Naznačil rovněž souvislost mezi přírodními a ekonomickými podmínkami a původní technicky chápané konsekvence zákona o hospodářském minimu rozšířil i do sféry podmínek ekonomických. Při hodnocení existujících taxačních systémů prosazoval především hledisko použitelnosti v praxi a vzhledem k tomu vysoce oceňoval užitečnost podvojného účetnictví v zemědělství.³²

Z dalších pojednání lze připomenout *Příspěvek k metodice zjištění poškozování zemědělství průmyslem a poznání taxačních škod*,³³ rozpravu *Agronomicko-pedologické prozkoumání království Českého*,³⁴ informaci o systému hospodaření bez chovných zvířat použitého v Anglii,³⁵ širě pojatou a obsáhlou zprávu o studiu zemědělství na České vysoké škole technické v Praze s historickými reminiscencemi³⁶ a dobově aktuální stati k otázce bilanční techniky a daně z příjmu ve válečném roce 1915, o osevním postupu v době války a zejména k ožehavému problému daně z válečných zisků v zemědělství.³⁷

V následující etapě, jíž lze vymezit cca vznikem samostatné Československé republiky a vstupem Vladislava Brdlíka do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1933, se charakter jeho vědecké činnosti změnil. Brdlík se stal spíše manažerem vědy. Ve vlastním bádání už neřešil problémy základního výzkumu, ani se nesnažil přispět k objasnění sporných otázek oboru, ale soustředil se více na témata, jež reflektovala jeho veřejnou a politickou činnost. Zatímco dříve se věnoval zejména teoretické části zemědělské správo- vědy a jejímu metodologickému a metodickému uchopení, v nové republice se koncentroval na prakticko-aplikovatelnou část své disciplíny a vzrostl rovněž jeho zájem o otázky národního hospodářství.

Bezprostředně po vzniku ČSR napsal pojednání *Zemědělský majetek a peníze, dávka ze jmění či státní bankrot*,³⁸ v němž zvažoval ekonomický vývoj státu v jeho počáteční fázi. Před zemědělci načrtl dvě alternativy: buď bankrot státních financí, nebo zavedení zvláštní jednorázové daně z majetku. Obě možnosti považoval za východisko pro ozdravení financí republiky a obě také v různé míře postihovaly jednotlivé vrstvy obyvatelstva. V době vzniku této úvahy nebylo ještě zcela jasné, která možnost zvítězí. Vladislav Brdlík rovněž objasňoval dopady takových opatření na zemědělství a doporučoval, aby se sedláci v počátečním období plném „kvasu a varu“ snažili splácet hypotéky, udržovat pozemky a budovy v přijatelném stavu a vyčkávali „věci příštích“. Obdobnou problematikou se zabýval i ve stati o zemědělském jmění, dávce z tohoto majetku a hodnocení půdy.³⁹

Zásahu do vlastních vztahů v zemědělské oblasti v podobě pozemkové reformy se Vladislav Brdlík věnoval v rozsáhlé studii *Hospodářské a sociální základy pozemkové reformy*⁴⁰ a následně v hodnotící stati *Národohospodářské důsledky pozemkové reformy*.⁴¹ V obou případech Brdlík dokazuje, že pozemková reforma částečně uspokojila zájem o půdu a posílila skupinu drobných vlastníků. Dále se zabývá významem jednotlivých velikostních skupin zemědělských závodů, kdy rozebírá jejich výhody i nevýhody při uplatnění v tržním hospodářství. Dospívá k závěru, že velké selské statky mohou efektivněji využívat výrobní prostředky. Drobní rolníci jsou zase pevněji připoutáni k půdě, což přispívá ke stabilitě jejich podniků. Brdlík zdůrazňoval nutnost vytvářet i z malých hospodářství chalupnického rázu produkční jednotky, jež by byly nejen rentabilní, ale i rámcově národohospodářsky produktivní. Při realizaci pozemkové reformy pak navrhoval utvořit zbytkové statky jako vzorové závody, kde by se uplatnily moderní technologie i nové pracovní metody.

Ve svých dalších pracích publikovaných ve dvacátých letech 20. století řešil Vladislav Brdlík některé dílčí problémy aplikované agrární ekonomiky. Snažil se především vymezit hranici efektivity a rentability v rostlinné i živočišné produkci.⁴²

Z finanční sféry, jež souvisela s jeho aktivitami ve funkci viceguvernéra Národní banky Československé, publikoval stať *Na jakých základních předpokladech je založena bezpečnost koruny*,⁴³ přičemž záruku stability státních financí viděl v samotné výrobě. Při řešení základního problému nezapřel agrárního národohospodáře a za stěžejní považoval začlenění zemědělců do konzumu a zapojení nezaměstnaných do výroby. Proto žádal snížení cen průmyslových výrobků a naopak zvýšení cen zemědělských produktů. Navrhoval rovněž úspory ve státním rozpočtu i oběti v podobě snížení mezd, sociálních dávek apod. Vyústění článku tedy mělo poněkud kontroverzní podobu. Těžko by bylo možné taková opatření prosadit v praxi, nehledě na jejich sociální důsledky.

Aktuální sférou, k níž se Vladislav Brdlík považoval za nutné vyjádřit, byla krize zemědělství, kterou ovšem kladl do širších národohospodářských souvislostí. Při hledání cest z ekonomického otřesu zdůrazňoval obnovení rovnováhy, jíž doporučoval dosáhnout snížením cen, mezd a celkovou redukcí výrobních nákladů.⁴⁴ Dále požadoval pevnou měnu, která by nutila k šetrnosti a úsporám. Vyslovil se pro státní regulaci cen a jako přechodné opatření navrhoval dosažení autarkie.

Předmětem několika Brdlíkových článků byla rovněž otázka cel.⁴⁵ Existující celní ochranu československých výrobků považoval za nedostatečnou, neboť umožňovala zaplavit trh levnějšími dováženými výrobky, a tím podlamovala domácí produkci. Brdlík se snažil dokázat, že všechny velikostní skupiny zemědělských závodů mají identický zájem na celní ochraně. Na problematiku cel pak nahlížel prizmatem celého národního hospodářství a cla mu byla především prostředkem zmírnění cenové disparity mezi průmyslem a zemědělstvím.

Další Brdlíkova tvorba souvisí s jeho politickými aktivitami v poslanecké sněmovně Národního shromáždění. Vladislav Brdlík se prakticky přestal zabývat exaktně vědeckou činností a ponořil se do aktuálních problémů zemědělství, které glosoval v denním tisku. Z druhé poloviny třicátých let 20. století pocházejí pouze sumarizující cizojazyčné přehledy o vývoji a stavu československého zemědělství.⁴⁶ Uplatnil v nich výsledky dosavadních výzkumů a na relativně reprezentativní úrovni nastínil dobovou situaci agrárního ekonomického sektoru ČSR.

Od počátku okupace českých zemí nacistickým Německem Brdlík ztratil jako veřejně a politicky činná osobnost první Československé republiky možnost věnovat se národohospodářským problémům na dosavadní úrovni. Nezůstal však zcela stranou vědeckých aktivit a ve stati *Zemědělské jmění, zemědělský důchod a daň důchodová v době války*⁴⁷ poukázal na vliv válečné ekonomiky na rentabilitu zemědělského podnikání. Ze Zemědělského ústavu účetnicko-správovédného vyšla pod Brdlíkovým jménem nejspíše kolektivně zpracovaná praktická příručka s názvem *Jednoduché účetnictví pro zemědělce*.⁴⁸ Od druhého válečného roku se Vladislav Brdlík v zásadě odmlčel. V době následující už spíše využíval svých znalostí v diskusích, kde obhajoval své vlastní názory. Do intenzivnějšího výzkumu se vrátil až po odchodu do USA, kde připravoval podkladové analýzy a polemickou argumentaci pro Rádio Svobodná Evropa a Hlas Ameriky.⁴⁹

Nelze zapomínat, že Brdlíkovi v době I. republiky vyrostli postupně oponenti, kteří se od třicátých let 20. století hlásili stále vehementněji o slovo. Zmínit lze zejména Františka Loma či Františka Čvančaru. Institucionálně se tato skupina opřela o Československou akademii zemědělskou a její Ústav pro zemědělskou politiku, Švehlův malozemědělský ústav či Klub zemědělských ekonomistů. S téměř klasickou řevnivostí institucí a organizací působících v Praze a Brně souvisí i jejich vstup na vysokou zemědělskou školu v moravské metropoli. Brdlíkovi antipodi s oblibou zdůrazňovali, že oni jsou správovědci rolnickými, zatímco jejich bývalý učitel správovědcem statkářským. Patří mezi historické paradoxy, že většinou posléze skončili jako správovědci velkostatkářští, tj. zabývající se ekonomikou státních statků a JZD.

Brdlíkovi oponenti se snažili zdůrazňovat domácí české kořeny soukromé zemědělské ekonomiky, zejména osobnost Jana Baptisty Lambla, u něhož využili skutečnost, že se k němu hlásil jako ke svému předchůdci a učiteli Friedrich Aereboe. Především Edvard Reich téměř proklamativně zdůrazňoval, že se v pracích obou učenců „zračí tentýž spekulativní duch a deduktivní metoda“, a dále uváděl, že Aereboe vychází z Lamblových „závěrů a myšlenek, které mistrně rozpřádá, kriticky ověřuje a prakticky zkoumá“.⁵⁰ Je pouze otázkou, nakolik se jednalo o obvyklou „jubilejní apologetiku“ a nakolik o křečovitou snahu odlišit se od národohospodářského směru, k němuž se hlásil Vladislav Brdlík. Ten ovšem ve svých badatelských počinech na Aereboea rovněž odkazoval a seznamoval s některými jeho metodami i své žáky. Osobnost Friedricha Aereboea tedy byla akceptována jak Vladi-

slavem Brdlíkem, tak jeho odpůrci. Edvard Reich a František Lom se proto více upnuli k jinému zemědělskému správovědci, byť rovněž pocházejícímu z německého jazykového okruhu, a to ke švýcarskému ekonomovi a politikovi Ernstu Laurovi. Nebylo rozhodně náhodou, že právě Edvard Reich dal ve funkci generálního sekretáře Československé akademie zemědělské podnět k vydání jeho knihy *Einführung in die Wirtschaftslehre des Landbaues*. Zároveň se s Františkem Lomem ujali jejího překladu a zapracovali do ní určité doplňky o československém zemědělství. Publikace *Úvod do zemědělské ekonomiky se zvláštním zřetelem k nauce o zemědělské práci*⁵¹ vydaná v roce 1937 měla zřetelně posílit jejich odborné postavení a roli Brdlíkových antipodů. Výrazně se začali prosazovat v době druhé republiky, tedy za situace, kdy Brdlíkovo postavení jako politika a veřejného činitele spjatého s demokratickým systémem ČSR dvacátých a třicátých let bylo výrazně oslabeno. (Byl např. nucen podat přiznání o svých majetkových poměrech Národnímu soudu,⁵² jako zvláštní instituci, jež měla prošetřovat „obohacování“ představitelů první republiky.) Jeho oponenti promptně vyměnili gestora. Místo Milana Hodži zaujal Rudolf Beran, za jehož protektorství byl ve dnech 6.–7. března 1939 ve velkém sále Domu zemědělské osvěty realizován I. sjezd zemědělských ekonomistů, na němž oficiální úvodní přednášku *Česká zemědělská ekonomika, její úkoly a budoucí vývoj* pronesl Edvard Reich. Mezi referenty najdeme celou řadu Brdlíkových antipodů a někdy i jeho dosavadní stoupence.⁵³ Vydáním sborníku přednesených příspěvků zřejmě chtěli protagonisté akce obor ovládnout a za změněné situace Vladislava Brdlíka zcela potřít. Brdlík byl – na rozdíl od části svých oponentů – evidentně nepřijatelný jak v době druhé republiky, tak za okupace a pro řadu jedinců kontinuálně i v letech 1945–48, nehledě už k období následujícímu.

Ozvuky desítky let starých averzí a záští lze najít ještě v dílech Františka Loma z počátku sedmdesátých let minulého století. Koncept Lomova hodnocení je jednoznačný. Vyzvedl V. Brdlíka jako manažera vědy, který dokázal vybudovat a zabezpečit poměrně velký ústav zemědělské ekonomiky s rozsáhlou činností. Na druhé straně ho však tvrdě kritizoval jako nekompromisního ředitele, který měl shromážděný potenciál využívat pouze pro své „četné přednášky agrárně-politického rázu“. Přířčen mu byl v době vydání textu „smrtný hřích“ – „nepokrokové a často protilidové politické činnosti“, dále snahy o „proniknutí bídy do všech domácností“ a potlačování jakýchkoliv „pokrokových názorů na řešení zemědělské problematiky“. Subjektivní osten je patrný: „S dřívějšími pracovníky ústavu i jinými zemědělskými ekonomy, jejichž směr bádání v zemědělské ekonomice byl odlišný, a zejména s těmi, jejichž názory byly pokrokovější nebo se neshodovaly s názory jeho, vedl veřejně ostrá a zbytečná střetnutí.“⁵⁴ Vysvětlení uvedených textů není složité. Zemědělský ústav účetnicko-správovědný se stal základem pracoviště, v jehož čele posléze František Lom stál, a dále šlo o „plastiku starých jizev“ s pozapomenutím, že polemika je považována za legitimní součást vědecké práce.⁵⁵

Naznačeným otázkám by nebylo nutné v příspěvku zaměřeném na pedagogické a badatelské úsilí Vladislava Brdlíka věnovat větší pozornost. Diskuse v rámci konference, kde byly v podstatě zopakovány Lomovy argumenty a razantně požadováno, aby byl V. Brdlík prohlášen za „kontroverzního jedince“, však dílčí rozbor vyžaduje.⁵⁶ Za zvlášť pozoruhodnou až pikantní lze považovat fabulační vložku imaginárního rozhovoru virtuální povahy mezi Vladislavem Brdlíkem a jedním z jeho podřízených, Vladimírem Klonovem. Pominu-li detail, že totiž Brdlík těžko Klonova označil za Ukrajince, neboť nepochybně věděl, že je národnosti ruské,⁵⁷ je dost irelevantní tvrdit, že by používal jeho výzkumů ve svých vědeckých pracích. Vladimír (Petrovič) Klonov totiž přišel do ČSR v roce 1921 a teprve tehdy začal studovat na pražské Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství. Až po jejím ukončení v roce 1925 nastoupil do Zemědělského ústavu účetnicko-správovědného. Dosáhl zde doktorátu technických věd a do roku 1938 uveřejnil na třicet odborných studií, statí a rozprav, a to všechny v publikačních orgánech, jejichž vedoucím redaktorem

byl Vladislav Brdlík.⁵⁸ Je třeba také připomenout, že do roku 1925 byly stěžejní Brdlíkovy vědecké práce, jimiž přispěl rozvoji zemědělské správovědy, už uveřejněny, a nemohl v nich proto čerpat z jiných badatelů. Kromě toho u studií, na nichž participovali jeho podřízení, spolupracovníky v textu řádně uváděl, jak lze zjistit nahlédnutím do Zemědělského archivu. Za zcela nelegitimní nelze považovat ani to, že by si nechal sestavovat podklady pro veřejné přednášky. V. Brdlík byl veřejným a politickým představitelem Československé republiky a pracovníci účetnicko-správovědného ústavu státními úředníky a ne soukromými vědci.⁵⁹ Bylo samozřejmě možné, že některý z podřízených byl nespokojen, to je vcelku lidské, ale na základě zjištěných údajů nelze Vladislava Brdlíka v ředitelské pozici demontovat. Nezdá se, že by se příliš vymykal ze standardu vedoucího manažera, spíše je zajímavé, jak houževnatě se drží svých kořenů zažité stereotypy.

Po vstupu do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v roce 1933, což lze chápat jako určitou náplast za rezignaci na místo viceguvernéra Národní banky Československé,⁶⁰ kde byl zastáncem hodnotné a pevné měny a odmítl akceptovat devalvací koruny, přestal Brdlík vědecky tvořit a zcela se věnoval aktuálním zemědělským problémům,⁶¹ které glosoval v denním tisku.

Z odborně organizačních aktivit Vladislava Brdlíka je třeba ještě připomenout jeho působení v Masarykově akademii práce, kde byl nejprve předsedou II. zemědělsko-lesnického odboru i místopředsedou a později prezidentem celé instituce. Jako funkcionář využil platformu Masarykovy akademie práce pro zřízení zvláštního *Ústavu pro hospodárnost práce v zemědělství*,⁶² administrativně připojeného ke stolici zemědělské správovědy VŠZLI ČVUT. V roce 1919 byl rovněž zvolen místopředsedou *Zemědělské jednoty Československé republiky*, vrcholné zájmové organizace rolnictva na území celého státu.

Vladislav Brdlík byl rovněž velmi příhodným vyslancem české zemědělské vědy v zahraničí. Svojí výchovou, vzděláním a zkušenostmi ze zahraničních pobytů značně převyšoval běžný průměr. Zjistilo se však, že má i diplomatický talent a schopnost dosahovat konsenzu. Byl proto ceněným zástupcem Československé republiky ve vědecké radě, stálé konferenci zemědělských sdružení i na valných hromadách Mezinárodního ústavu zemědělského v Římě a na jednáních Mezinárodních zemědělských kongresů.⁶³

V akademické obci dosáhl Vladislav Brdlík nejvyšších met, byl děkanem Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství i rektorem Českého vysokého učení technického.⁶⁴ Významnější však bylo, že se jako v té době jeden z mála fundovaných národohospodářů v agrárním hnutí stal na samém počátku dvacátých let v tehdejší úřednické vládě ministrem zemědělství a správcem ministerstva zásobování.

***

Počátek čtyřicátých let 20. století byl dobou, kdy byl Vladislav Brdlík nejen zbaven možnosti výuky na vysoké škole a krátce na to v podstatě ukončil své vědecké výzkumy, ale začínají na něho dopadat rány osudu, který ho posléze zavál až do dalekého Ohia. K jeho prvnímu setkání s brachiální nepřátelskou mocí došlo za okupace, kdy byl na jaře 1942 zatčen Brdlíkův tehdy dvacetiletý syn Josef.⁶⁵ Vyděšený otec se rozhodl využít konejí a prostřednictvím Háchovy dcery Milady Rádlové požádal o audienci u státního prezidenta Emila Háchy. Během přijetí, k němuž došlo 24. března 1942, o zatčení informoval a požádal o intervenci.⁶⁶ Lidsky zcela pochopitelné jednání dokresluje tíži doby a naznačuje i určité možnosti, které příslušníkům české elity zůstaly, ne vždy však byly úspěšné.

Ještě horší situace nastala po osvobození v roce 1945, kdy byly proti Vladislavu Brdlíkovi zahájeny velmi razantní útoky, spojené především se jménem Václava Vrbenského, který v hektické době udělal na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství i na ministerstvu zemědělství oslnivou kariéru. V květnu 1945 byl V. Vrbenský zvolen za skupinu asistentů do závodní rady školy a už 28. června 1945 Brdlíka obvinil, že mu jako místopředseda komise pro II. státní zkoušku nařídil, aby jeden z posluchačů, „bývalý hrabě Pálffy“,

byl připuštěn k této zkoušce a stal se inženýrem, ač neměl ještě splněny předepsané studijní povinnosti.⁶⁷ Komise, která byla ustavena, aby obvinění prošetřila, však po přezkoumání příslušných písemností zneužití postavení prof. Brdlíkem nepotvrdila.

Vladislav Brdlík si poté zažádal o reaktivaci a profesorský sbor Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství dne 20. prosince 1945 sedmi hlasy z deseti přítomných jeho opětovné přijetí do školské služby schválil.⁶⁸ K obnovení služebního poměru ovšem došlo až v září 1946. Proti se totiž postavil ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý a v „anti-brdlíkovských“ aktivitách neustal ani Václav Vrbenský, který si tak nejspíše vyřizoval své osobní spory ze závěru třicátých let 20. století. Byl to také Vrbenský, který využil svého služebního postavení na ministerstvu zemědělství, kde patřil ke suitě ministra Júlia Ďuriše, a když došlo udání, že v době okupace Brdlík odevzdával ze svého statku Obora-Petrov větší množství zemědělských produktů, než mu bylo předepsáno, nelenil, osobně přijel do obce Petrov u Jílového a na místním národním výboru se snažil dopátrat dalších informací.⁶⁹ Byl to nejspíše Václav Vrbenský, který se pokoušel rozvířit „kauzu Brdlík“ i v příslušných orgánech KSČ.⁷⁰

O reaktivaci Vladislava Brdlíka se pak zasloužil nový ministr školství a osvěty Jaroslav Stránský dekretem z 9. září 1946.⁷¹ Týž den zastavila řízení proti V. Brdlíkovi trestní komise nalézací Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, která konstatovala, že žalobce Ladislav Nejedlý Brdlíka obvinil z osobní msty, neboť jeho synovi překazil krádež melasy.⁷² Satisfakce, jíž se mohl Vladislav Brdlík těšit, však netrvala dlouho. V době kvasu, kdy na povrch vyplouval kal, špína a všelijaké charaktery, to ani nebylo jinak možné. Ataky na vysoké škole neustaly a soustředily se na obviňování Vladislava Brdlíka jako jednoho z protagonistů vzniku zbytkových statků jako předmětu politické korupce za první republiky. Jeho vysvětlování, že hlavní snahou bylo zachovat existující hospodářské objekty a techniku, bylo zesměšňováno. Situace se pro něj osobně stávala stále složitější. Některé invektivy, např. na kvalitu přednášek, byly natolik iracionální, že se překvapený Brdlík ptal svých studentů – „...a prosím Vás, co proti mně mají“? Zestárlý profesor snad ani nechápal či nechtěl pochopit, že vadí už svou pouhou přítomností. Nebylo proto divu, že po únorovém převratu mu Akční výbor Národní fronty na ministerstvu školství a osvěty už 25. února 1948 zakázal vykonávat činnost na vysoké škole a 5. března 1948 ho ministr Nejedlý „zprostil činné služby“.⁷³ Závěr pak tvoří paradoxní „tahanice“ úředních orgánů o zbytek vyplacených „služebních požitků“, jež končí 15. února 1951 převedením 13 094,60 Kč na účet finančního referátu Ústředního národního výboru v Praze.⁷⁴

***

Ve Vladislavu Brdlíkovi se spojovala osobnost pedagoga, vědce a praktického politika. V českých zemích se stal zakladatelem moderní zemědělské správovědy – jinak soukromé zemědělské ekonomiky. Jeho bádání bylo mnohostranné a na přínosu jím zastávaného induktivního směru správovědy, založeného na analýze účtů a dotazníkových akcí, nic nemění ani skutečnost, že teoretické postuláty, jež byly osou jeho teorie intenzivního podnikání v zemědělství – tzn. zákon o ubývajících výtěžcích půdy a zákon o hospodářském minimu – se ukázaly být slepou uličkou. Nepochybně byl schopným manažerem vědy, který s invencí vybudoval a řídil zejména Zemědělský ústav účetnicko-správovědný. Jako „šéf“ byl osobností dominantní i poměrně autoritativní, ale nezdá se, že tak zcela nestandardní. V pedagogické oblasti byly jeho přednášky hutné, obtížněji stravitelné a poznatky, jež se studenti dozvídali a z nichž byli také zkoušeni, neměly v reálné zemědělské praxi větší uplatnění. Co však nikdo z nich nezapomněl a často si připomínal, byly Brdlíkovy výchovné apely – „Jděte a podnikajte, národ, který bude národem úředníků, zahyne!“ či „Nic nám nenahradí bezesné noci soukromého podnikatele!“⁷⁵ tedy výzvy, které neztratily na aktuálnosti ani s odstupem téměř sta let. Vladislav Brdlík se dožil vysokého věku a ještě ve svých šedesáti devíti letech byl nucen opustit vlast. Rozhodnutí, jež bylo nepo-

chybně obtížné, ale v celkových souvislostech správné. Jím také téměř symbolicky končí soukromá zemědělská ekonomika v tehdejší Československu. Její živoření a přežívání po jistou dobu bylo spíše jen trapným dovětkem.

Poznámky:

- 1 Edvard Reich, Dr. J. B. Lambl, jako badatel v zemědělské správovědě, *Věstník Československé akademie zemědělské*, II, 1925, s. 906–937; Ernst Laur, *Úvod do zemědělské ekonomiky se zvláštním zřetelem k nauce o zemědělské práci*, Praha 1937, s. 10–17; Josef Slabý, Rozvoj české zemědělské správo- vědy přináší uznání vědecké práce J. B. Lambla, *Věstník České akademie zemědělské*, XIX, 1943, s. 196–197; František Lom, Vývoj zemědělského výzkumnictví a ekonomických nauk v zemědělství ČSSR do roku 1951, *Zemědělská ekonomika* 16, 1970, s. 5–11; týž, *Dejiny predsocialistických ekonomických náuk v poľnohospodárstve*, Bratislava 1976, s. 204–221.
- 2 Osobnosti Vladislava Brdlíka (nar. 29. 7. 1879, Žirovnice, Čechy – zemř. 28. 1. 1964, Buhl Union Town, Ohio, USA) zatím česká historiografie nevěnovala prakticky žádnou pozornost. K dispozici jsou pouze stručné biogramy slovníkové povahy – viz Biografie 1, 17. 7. 1936, Brdlík Vladislav, nestr.; Seznam osob. České vysoké učení technické v Praze, Praha 1937, s. 23; Věstník SIA spolku inženýrů, VII, č. 7 z 20. 7. 1939; Jožka Peiskar, *Poslední pocta* 2/1985, s. 237; Ladislav Skala, *Malý slovník biografů*, sv. 1, Praha 1988, s. 63–64; *Československý biografický slovník*, Praha 1992, s. 66; Ladislav Skala, *Významné osobnosti českého zemědělství*, Praha 1992, s. 86–89; František Kolář a kol., *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938*, Praha 1998, s. 26–27; Josef Tomeš a kol., *Český biografický slovník XX. století, sv. 1*, Praha 1999, s. 136–137. Z pramenů viz zejména Archiv Českého vysokého učení technického (archiv ČVUT), fond Rektorát – Osobní spisy, Brdlík Vladislav 1910–1946, a fond Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství (VŠZLI) (1892) 1920–1953, Osobní spisy profesorů a docentů, Brdlík Vladislav. Předložený text rovněž nelze považovat za ucelenější biografii, jíž by si osobnost V. Brdlíka nepochybně zasloužila a koncentruje se – v souladu s tematikou konference – na jeho pedagogické působení v širším kontextu a částečně i badatelskou činnost. Ostatní aktivity jsou pouze stručně připomenuty.
- 3 *Compass, Kommerzieller Teil* 1926, Praha 1926, s. 1544.
- 4 Archiv hlavního města Prahy, fond Gymnázium v Praze 2 – Ječná ul. (nyní v Praze 12 – Londýnská ul.), Hlavní katalogy 1891/1892–1897/1898, Vladislav Brdlík, nar. 26. 7. 1898. O jeho původu z „lepší“ rodiny svědčí i skutečnost, že po celou dobu studia byl jeho „dozorcem“ profesor Jaroslav Zdeněk, bytem na Vinohradech, Karlova 15.
- 5 Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Osobní výkaz.
- 6 Tamtéž.
- 7 Alfred Henrichs, *Als Landwirt in Schlesien*, Frankfurt/Main 1982, s. 7–9.
- 8 Archiv ČVUT, fond (D) Vysoká škola chemicko technologická, sign. 86, 1908, Vladislav Brdlík.
- 9 K osobnosti L. Pazderky – srv. článek jeho vnučky – Karolina Adamová, Medailonek JUDr. Ludvíka Pazderky, spoluzakladatele agrární strany, in: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*, sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000, Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště 2000, s. 232–234. Za informace o „nasměrování“ V. Brdlíka a jeho „rodinném skandálu“ děkuji zvěčnělému Ing. Otokaru Kokešovi.
- 10 Uniwersytet Wrocławski Archivum, Akta Wydziala Filozoficznego, F 435, Album der mit dem Zeugnis der Reife in der Philosophischen Fakultät inskribierenden Studierenden 23. IV. 1885–28. X. 1911. Mimo Čechů zemědělství ve Vratislavi studovali samozřejmě Němci a dále Poláci, Slovinci, Maďaři, Židé, Ukrajinci, Rusové apod. Mezi Čechy bylo nejvíce absolventů Střední zemědělské školy v Chrudimi. Zajímavé také je, že se zde 13. 12. 1910 zapsal i jeden z pozdějších Brdlíkových oponentů v oboru, později vrchní zemědělský rada, inspektor zemědělských škol a autor učebnic ze správo- vědy a taxace František Čvančara.
- 11 Uniwersytet Wrocławski Archivum, Akta Wydziala Filozoficznego, F 88, Lehrfach der Landwirtschaft und die Personalien der zu demselben gehörenden Dozenten, s. 212–214, 238–241, 250, 343; F 6, Fakultas – Chronik 1899–1927, s. 25.
- 12 Tamtéž, s. 40; F 89, Lehrfach der Landwirtschaft und die Personalien der zu demselben gehörenden Dozenten, s. 32, 67.
- 13 *Beschaffung von Siedlungsland. Denkschrift von Dr. Franz Waterstradt*, hrsg. von Heinrich Calmbach, Stuttgart 1917, 15s. F. Waterstradt také ve Vratislavi nezůstal dlouho, neboť byl už 25. 2. 1913 povolán jako řádný profesor na vysokou zemědělskou školu do Hohenheimu. Uniwersytet Wrocławski Archivum, Akta Wydziala Filozoficznego, F 89, Lehrfach der Landwirtschaft und die Personalien der zu demselben gehörenden Dozenten, s. 195; *Universität Hohenheim. Landwirtschaftliche Hochschule 1818–1968*, hrsg. Von Günter Franz, Stuttgart 1968, s. 100n.; Ernst Klein, *Die akademischen Lehren*

- der Universität Hohenheim (Landwirtschaftliche Hochschule) 1818–1968*, Stuttgart 1968, s. 131n.
- 14 Uniwersytet Wrocławski Archiwum, Akta Wydziału Filozoficznego, F 26 – Album der Philosophischen Fakultät zu Breslau 1896–1926, s. 67, Franz Waterstradt; Vladislav Brdlík, Za prof. Drem Waterstradtem, *Příloha Zemědělského archivu – Zemědělský archiv* 5, 1914, 3s.; Max Büchler, *Johann Heinrich von Thünen und seien nationalökonomischen Hauptlehren*, Bern 1907; František Lom, *Dejiny predsocialistických ekonomických nauk*, s. 164–172.
- 15 Archiv ČVUT, Protokol ze zasedání profesorského sboru ČVUT z 5. 11. 1909.
- 16 Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Referát habilitační komise ze 7. 1. 1910; Rektorát – Osobní spisy, Vladislav Brdlík, Žádost V. Brdlíka z 10. 6. 1909; Zápis o habilitačním kolokviu V. Brdlíka z 21. 1. 1910; Protokoly ze zasedání profesorského sboru ČVUT z 27. 1. a 17. 2. 1910.
- 17 Tamtéž, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Návrh komise profesorskému sboru ČVUT z 11. 7. 1910; Rektorát – Osobní spisy, Vladislav Brdlík, Návrh komise profesorskému sboru ČVUT z 22. 6. 1911, Protokol ze zasedání profesorského sboru ČVUT z 3. 5. 1910.
- 18 Tamtéž, Rektorát – Osobní spisy Vladislav Brdlík, Návrh na jmenování V. Brdlíka profesorem řádným z 18. 6. 1914; revokován 7. 2. 1919. Pro ilustraci lze uvést, že jako řádný profesor pobíral V. Brdlík v roce 1923 celkové „požitky“ ve výši 46 792 Kč ročně, poté došlo k jejich zvýšení na 53 440 Kč, v roce 1926 na 63 600 Kč a v roce 1929 na 78 952 Kč. Tamtéž, Zemská správa politická V. Brdlíkovi z 15. 9. 1923, 24. 7. 1926; Zemský úřad V. Brdlíkovi z 15. 5. 1929.
- 19 Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Vyjádření zástupců ročníků členům profesorského sboru z roku 1910. Studenti dále V. Brdlíkovi vytýkali, že se nepříšel E. Firbasovi ani představit a nepozval ho na svoji zahajovací přednášku, kterou mělo vyslechnout pouze cca pět posluchačů, jež se navíc většinou podíleli na vydávání jeho periodika *Zemědělský archiv*. Erich Firbas se později stal vyučujícím hospodářské akademie v Táboře. Poměrně záhy však zemřel.
- 20 Jednotlivé přednášky byly původně jednododinové, od druhé poloviny 20. let dvouhodinové, a to většinou v zimním semestru od 11 do 12 hod., v letním semestru od 7 do 8 hod., později v obou semestrech od 10 do 12 hod. Programy České vysoké školy technické v Praze na studijní roky 1910/1911–1939/1940.

Základní rozvržení nauky o správě zemědělské mělo následující podobu, prezentovanou v uvedených studijních programech:

- I. Č á s t v š e o b e c n á. Systematika a metodika nauky o privátní ekonomice zemědělské. Kausální souvislost mezi příčinou a účinkem jednotlivých jevů výroby zemědělské. Hlavní výrobní činitelé: příroda, práce, kapitál. Základní pojmy. Rozvržení jednotlivých činitelů v jednotlivé formy výrobní. Metody ocenění jednotlivých druhů kapitálu zemědělského a účetní zacházení s ním.
- II. Č á s t z v l á š t n í. Základní pojmy. Součinnost výrobních činitelů a jejich složení v soustavu. Pojmy intenzivní a extenzivní. Vliv jednotlivých podmínek výrobních na volbu soustavy. Vysvětlení pomoci zákona o hospodářském minimu a zákona o hospodářských výtěžcích půdy. „Isolovaný stát“ a zákon o relativní výhodnosti hospodářských soustav. Metoda organizace podniku. Uspořádání jednotlivých odvětví výroby a způsoby zužitkování výrobků. Světový a místní trh. Přechody z jedné soustavy do druhé. Správa a kontrola podniku.
- III. H o s p o d á ř s k ý v ý s l e d e k. Ekonomická a statická rovnováha zvolené organizace. Subjektivní a objektivní čistý výnos. Příjem, podnikatelský zisk a ztráta. Statika půdy a statika hospodářská.
- IV. T a x a c e. Základní pojmy. Způsob ocenění pozemků a celých podniků zemědělských. Aereboeo-vy multiplikátory k rychlé orientaci v praxi.
- Kromě zemědělské správovědy přednášel V. Brdlík ještě *Úvod do studia zemědělství* pro nastupující ročník posluchačů a v určité době ještě ve 4. ročníku *Účtemnictví zemědělské*. Srv. též Vladislav Brdlík, *Studium zemědělství na České vysoké škole technické v Praze*, Praha 1917, s. 40–44, 71n., 109–120.
- 21 Alfred Henrichs, cit. dílo, s. 12–14.
- Zkoušky v Giessenu probíhaly také ve skupinách po čtyřech. Studenti si proto látku rozdělili, každý dostal čtvrtinu textu a cca dva měsíce před termínem se společně scházeli. Příslušný „specialista“ na daný úsek byl povinen uspořádat pro ostatní členy „kvadrigy“ „nalévárnu“ příslušné látky. Pamětník sebekriticky uvádí, že studenti holdovali spíše pivu než přednáškám a jako jistý druh omluvy připojuje konstatování, že ani v minulosti, kdy např. J. W. Goethe působil jako referendář v sousedním Wetzlaru, tomu nebylo jinak. Důkazem jsou mu slova „staré“ studentské písně: „Doch wie muss das Blatt sich wenden, wenn Herr Goethe schildert spricht, diese Giessener Studenten saufen, doch sie lernen nicht“!
- 22 Informace o studentské každodennosti na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze v letech 1945–1948 jsou z autopsie mého otce Ing. Jiřího Šouši, strýce Ing. Ladislava Šouši, jejich kolegů a přátel. U V. Brdlíka byly ještě obohaceny o vzpomínky mého děda Dr. Ing. Ladislava Šouši, který byl nejen jeho studentem, ale na počátku druhého decennia 20. století i podřízeným v Zemědělském ústavu účetnicko-správovědném.

- 23 Sr. Ladislav Vůle, *Zemědělská správořveda. Učebnice pro vyšší zemědělské školy a příručka pro zemědělskou praxi*, Chrudim 1931, s. 1–10.
- 24 V době I. světové války převzal V. Brdlík jako ředitel také Ústav pro zemědělské účetnictví českého odboru Moravské zemědělské rady. Usnesením vlády ČSR z 15. 7. 1919 byl potom zřízen Zemědělský ústav účetnicko-správořvedný jako vědecké pracoviště ministerstva zemědělství – mělo statisticky a účetně osvětlovat výnosové poměry v zemědělství a mít i úkoly vědecké a popularizační. Viz *Přehled činnosti Zemědělského ústavu účetnicko-správořvedného Československé republiky za léta 1913 až 1937*, Praha 1938; Archivní fond Zemědělského ústavu účetnicko-správořvedného je uložen ve Státním ústředním archivu v Praze. Sr. Jaroslava Honcová, *Vznik a význam zemědělských účetnických ústavů v českých zemích do roku 1918*, Vědecké práce zemědělského muzea 28, 1989/1990, s. 47–66.
- 25 Zemědělský archiv. Časopis věnovaný vědě a praxi výroby zemědělské I, 1910 – XXXV, 1944. U všech čísel byl V. Brdlík vedoucím redaktorem a vydavatelem. Při studiu jeho podrobných podkladů, které poskytl pro tzv. Národní soud v závěru 30. let 20. stol. lze zjistit zajímavý detail, a sice skutečnost, že zatímco ostatní Brdlíkův majetek přinášel profit a byl tedy výdělečný, vědecká revue Zemědělský archiv byla soustavně pasivní a musel ji tedy dotovat. Nicméně vlastní odborné periodikum mu za určité ztráty stálo. Byl také vychován v zámožné rodině, kde se skrblictví zjevně nepřestovalo a uvážené investice do vlastní prestiže a propagace byly oceňovány pozitivně. Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, Národní soud 100/39, Vladislav Brdlík.
- 26 Archiv Akademie věd České republiky (Archiv AV ČR), Masarykova akademie práce (MAP), sign. II/4, inv. č. 336 (kart. 29), Vladislav Brdlík, Životopis k 23. 2. 1920, Vědecké a technické práce. Brdlíkovy úvodní příspěvky byly v letech 1907–1910 kromě Prahy publikovány i v odborných orgánech ve Vídni, Vratislavi a Paříži. V. Brdlík se tak od počátku dokázal velice dobře prezentovat a své vědecké počiny „zviditelnit“.
- 27 Vladislav Brdlík, Nový způsob řešení problému statiky zemědělské, *Zemědělský archiv*, I, 1910, s. 597–607, 658–668, 723–777.
- 28 Sr. Edvard Reich, Prof. Dr. Friedrich Aereboe sedmdesátníkem, *Věstník Československé akademie zemědělské* 11, 1935, s. 474–475; František Čvančara, Dr. Fr. Aereboe jako vědec a učitel, *Věstník České akademie zemědělské* 18, 1942, s. 413–420.
- 29 Vladislav Brdlík, Příspěvek k objektivnímu založení zemědělské politiky, *Revue zemědělské politiky – Příloha Zemědělského archivu* 1913, s. 1–12.
- 30 Týž, Nová hlediska a metodické základy zpracování číselného materiálu akcí účetnických a dotazníkových k účelům obchodně a celně politickým, *Zemědělský archiv*, VI, 1915, s. 20–34, 146–156, 247–278, 381–387, 483–495.
- 31 Týž, Zákon hospodářského minima, zákon o ubývajících výtěžcích půdy a nové směry v taxaci zemědělské v praktickém významu při volbě systému, *Zemědělský archiv*, III, 1912, s. 321–339, 436–448, 505–514. Sr. Týž, Das Gesetz vom Minimum in wirtschaftlicher Anwendung auf ein schlesisches Gut, In: *Mitteilungen aus dem Institut für Wirtschaftslehre des Landbaues der Königlichen Universität Breslau* 1908. Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík.
- 32 Sr. Vladislav Brdlík, Naše stanovisko k účetnictví, *Zemědělský archiv*, V, 1914, s. 371–375.
- 33 Týž, Příspěvek k metodice poškozování zemědělství průmyslem a k metodice taxačních škod, *Zemědělský archiv*, IV, 1913, s. 505–509, 562–571.
- 34 Týž, Agronomicko-pedologické prozkoumání království Českého, *Zemědělský archiv*, I, 1910, s. 181–186.
- 35 Týž, Zajímavý příklad systému bez chovných zvířat užitého v Anglii, *Zemědělský archiv*, I, 1910, s. 643–648.
- 36 Týž, *Studium zemědělství na České vysoké škole technické v Praze*, Praha 1917.
- 37 Týž, Otázky bilanční techniky a daně z příjmu v roce válečném 1915, *Zemědělský archiv*, VII, 1916, s. 459–469; týž, Osevní postup a válka, *Zemědělský archiv*, VII, 1916, s. 98–103; týž, Daň z válečných zisků v zemědělství, *Zemědělský archiv*, VIII, 1917, s. 133–139. Z ostatních statí Brdlíkovy úvodní badatelské etapy viz: Zur Rentabilität des Kartoffel- und Zuckerrübenbaues, *Monatshefte für Landwirtschaft*, Bd. 2, Heft 3, 1909; Zur Rentabilitätsberechnung der Nutztviehhaltung, *Monatshefte für Landwirtschaft*, Bd. 2, Heft 7, 1909; Taxace krmiv, *Zvěrolékařský obzor*, VII, duben 1909, č. 4, s. 48–53. Sr. i údaje in: Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Osobní výkaz.
- 38 Vladislav Brdlík, Zemědělský majetek a peníze, dávka ze jmění či státní bankrot? *Zemědělský archiv*, IX, 1918, s. 119–126, 238–247, 344–366.
- 39 Týž, Zemědělské jmění v Československé republice, dávka ze jmění a hodnocení půdy, *Zemědělský archiv*, X, 1919, s. 202–224. Sr. týž, Novelizace dávky z majetku, *Zemědělský archiv*, XIV, 1922, s. 483–517; týž, Novelizace dávky z majetku, *Národní hospodář Venkova* 1923 z 13. 2., 17. 2., 8. 4. a 12. 4. 1923; týž, Omyly a zdůvodnění potřeby novelizace dávky z majetku, *Národní hospodář Venkova* 1923, z 20. 3. 1923.

- 40 Vladislav Brdlík, Hospodářské a sociální základy pozemkové reformy v Republice československé, *Zemědělský archiv*, X, 1919, s. 1–24, 142–154, 248–268, 344–364, 431–460; XIII, 1922, s. 39–58, 149–156, 247–256, 369–378.
- 41 Týž, Národohospodářské důsledky pozemkové reformy, *Technický obzor*, 33, 1926, č. 11. Srv. týž, K pozemkové reformě, *Národní politika* 1919, z 6. 4. 1919; týž, Zemědělství a pozemková reforma (v hesle Československo), in: *Slovník národohospodářský, sociální a politický*, I, Praha 1926, s. 556–572.
- 42 Viz zejména práce: Vladislav Brdlík, Rentabilní soutěž cukrovky a bramborů v řepařském obvodu, *Zemědělský archiv*, XV, 1924, s. 96–120; týž, Rentabilní soutěž výrobních směrů skotu, *Zemědělský archiv*, XVI, 1925, s. 78–94, 205–227.
- Vladislav Brdlík byl i v čele kolektivu, který zpracoval rozsáhlé texty publikované pod názvem *Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu, I. Čechy*, Praha 1926, 1272 s.; *II. Morava a Slezsko*, Praha 1926, 921 s.; *III. Slovensko*, Praha 1926, 1012 s.; *IV. Podkarpatská Rus*, Praha 1926, 181 s.
- 43 Vladislav Brdlík, Na jakých základních předpokladech je založena bezpečnost československé koruny, *Zemědělský archiv*, XXIII, 1932, s. 81–98. Uvedené pojednání odráželo komplikovanou situaci, jež nakonec vyústila v první devalvaci Kč v roce 1934.
- 44 Vladislav Brdlík, *Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím. Sběrka přednášek pořádaných Československou společností národohospodářskou 1932/1933*, Praha 1933, 51 s.
- 45 Týž, *O agrární krizi a zemědělských clech*, Praha 1926, 32 s.; týž, *Die Agrarzölle und die Krise in der heimischen Landwirtschaft*, Praha 1926, 35 s. Srv. týž, Zemědělská cla, *Národní osvobození*, 1926, z 27. 5. 1926; týž, Nemí nejmenšího důvodu, aby cla zemědělská způsobila jakékoli zdražení v drobném prodeji! *Večer* 1926, z 9. 6. 1926.
- 46 Konkrétně se jednalo o *A short survey of Agriculture in Czechoslovakia*, která navázala na kapitulu o zemědělství, již V. Brdlík napsal ve dvacátých let 20. století pro francouzsky publikovanou Encyklopedie Tchecoslovaque. Ve své podstatě šlo o informativní příručku určenou pro zahraničí. Druhým počinem byla obsáhlá kniha *Die sozialökonomische Struktur der Landwirtschaft in der Tschechoslowakia*, již lze považovat za zevrubný přehled o meziválečném zemědělství v ČSR s akcentováním jeho sociálně ekonomické struktury. Archiv AV ČR, MAP, sign. II/4, inv. č. 336 (kart. 29), Vladislav Brdlík; Národní zemědělské muzeum (NZM) Praha, fond František Lom, nezinventarizováno, Vladislav Brdlík. Logicky v tomto případě je možné, že do přípravných a realizačních stadií při tvorbě uvedených publikací byli zapojeni i pracovníci Zemědělského ústavu účetnicko-správovédného či asistenti z Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství.
- 47 Separát viz NZM, fond Františka Loma, nezinventarizováno, Vladislav Brdlík.
- 48 Separát – tamtéž.
- 49 Srv. The National Union Catalog: 1956–1967, Vladislav Brdlík; Archiv ČVUT, Osobní fond Vladislava Brdlíka (kart. 1, 2). V tomto případě jde o dva kartony separátů, podkladových textů apod. předaných rodinou. Dále např. Vladislav Brdlík, Ideologie a skutečnosti v politice pozemkové, *Agrární politika*, 1954, č. 1; týž, Účinky pozemkových reforem v demokracii a v komunismu, *Agrární politika*, 1954, č. 2–4. Další doklady by bylo možné najít v archivní dokumentaci Rádia Svobodná Evropa.
- 50 Edvard Reich, Prof. Dr. Friedrich Aereboe sedmdesátníkem, *Věstník Československé akademie zemědělské*, 11, 1935, s. 474.
- 51 Ernst Laur, *Úvod do zemědělské ekonomiky se zvláštním zřetelem k nauce o zemědělské práci*. Podle druhého doplněného vydání přeložili a se svolením autora pro československé poměry upravili František Lom a Edvard Reich. Publikace ministerstva zemědělství, Rediguje Ed. Reich, roč. 1937, č. 100, Praha 1937.
- 52 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Národní soud 100/39, Vladislav Brdlík. Zajímavé je, že V. Brdlík podal jedno z nejpodrobnějších přiznání, kde zevrubně vysvětloval a dokládal zvláště rodinné, ale i další majetkové transakce. Pro ilustraci lze uvést, že hodnota jeho čistého jmění dosahovala na počátku revizního období, tj. v roce 1920 613 747 Kč a k 1. červenci 1939 už 3 551 196 Kč. Hlavní přírůstek spočíval v transakcích s pozemky v Podolí, které koupil v roce 1909 za 127 000 K a v období 1925–1931 je rozprodal za 2 320 000 Kč. (Mezi hodnotou rakousko-uherské koruny v roce 1909 a československé koruny ve druhé polovině dvacátých a na počátku třicátých let 20. století byl samozřejmě značný rozdíl.)
- 53 *Česká zemědělská ekonomika, její vývoj a naléhavé úkoly. Soubor přednášek a jednání z I. sjezdu zemědělských ekonomistů v Praze dne 6. a 7. března 1939*, Praha 1940.
- 54 František Lom, *Vývoj zemědělského výzkumnictví a ekonomických nauk v zemědělství ČSSR*, s. 14n. F. Lom byl nepochybně dotčen Brdlíkovými invektivami na rozhlasových vlnách Rádia Svobodná Evropa a Hlas Ameriky. Zvláště když i „staří“ páni profesori na počátku 50. let 20. století mluví k takovým nesmyslům, jako bylo např. popírání buněčné teorie a její nahrazování tzv. „živou hmotou“ či odmítání genetiky v zájmu „Lysenkovské jarovizace“, kde se popíral pohled do mikroskopu, resp. prokazatelné výsledky pokusů.

- 55 Např. v rámci obvyklé odborné řevnivosti a animozit bylo jen logické, že na práce Františka Čvančary, *Základní problémy organizace a správy zemědělského podniku*, Praha 1939, a *Organizace a správa zemědělského podniku. Zemědělská správověda se základy taxace a účetnictví*, Praha 1943, reagoval Brdlíkův dlouholetý spolupracovník ze Zemědělského ústavu účetnicko-správovědného František Buček textem Správovědné omyly Čvančarovy, uveřejněným v *Zemědělském archivu*, XXXV, 1944, s. 255–285, 334–346.
- 56 Srv. diskusi na závěr jednání druhého dne konference v Uherském Hradišti (tj. 20. 5. 2004) mezi autorem a Vlastislavem Lacinou, jemuž se pokoušeli sekundovat Lubomír Slezák a Josef Harna. Na dotaz Pavla Zdychly pak mohu uvést, že pražský velkouzenář Brdlík známý z dřevařských „čachrů“ počátku 20. let nebyl příbuzným Vladislava Brdlíka. Viz Gustav Novotný, Josef Opletal a Karel Šiman aneb „Ale Ježíšmarjá, vždyť je to náš člověk!“ a „Ale já to přece chci!“, in: *Politická stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*, s. 225.
- 57 Státní ústřední archiv (SÚA), Policejní ředitelství Praha, II – všeobecná spisovna, 1941–1950, K 2404/17 (kart. 5271); tamtéž, II – evidence obyvatelstva, Vladimír Klonov.
- 58 Přehled činnosti Zemědělského ústavu účetnicko-správovědného Československé republiky za léta 1913 až 1937, in: *Zprávy Zemědělského ústavu účetnicko-správovědného Československé republiky*, č. 39, Praha 1938, s. 14–32 (činnost publikační).
- 59 Skutečnost, že pracovníci Zemědělského ústavu účetnicko-správovědného byli v publikačních aktivitách těžko nějak výrazněji omezovali, dokládá jejich bibliografie. Např. u Josefa Knespla lze nalézt více než 30 bibliografických údajů a František Buček jich měl téměř 40. Existuje ovšem i případ Prokopa Domorázka, který uveřejnil pouze jednu práci v roce 1931 a v roce 1929 byl redaktorem Zemědělského archivu. Není ovšem jisté, zda jeho „útlak“ nespočíval právě ve snaze, aby pracoval a publikoval. Osobně se zřejmě také cítil neocenen a nedocenen, zvláště když př. jeho „kolegové“ z ústřední zemědělské komise KSČ z let 1945–48 Jan Krblich a Valer Fábry se posléze pyšnilo taláry univerzitních profesorů a ve svých očích se zřejmě stali „supervědci“. Srv. Vladislav Skala, *Naši předchůdci*, Praha 1993, s. 268n. Profesně P. Domorázek působil nejprve jako asistent na VŠZLI ČVUT, poté byl úředníkem Družstva hospodářských lihovarů a následně zaměstnancem ve statistice a Nejvyššího cenového úřadu – hospodářské kontroly. Střety s dopravními policisty a průvodčím tramvaje naznačují jedince sebestředného, arogantního a neurvalého. Viz SÚA, Policejní ředitelství Praha, 1941–1950, D 103 012, Domorázek Prokop (kart. 1027).
- 60 Viz Archiv České národní banky, fond Národní banka Československá, IV. Protokoly bankovní rady Národní banky Československé 1926–1933; P XIV-7/4, Vladislav Brdlík.
- 61 Srv. *Národní shromáždění republiky Československé v druhém desetiletí (1928–1938)*, Praha 1938, s. 503–520, 829–834.
- 62 Archiv AV ČR, MAP, 1920–1943, sign. V 1a, inv.č. 781, Zápisy ze schůzí II. odboru Masarykovy akademie práce z let 1921–1937; sign. II/4, inv. č. 336, Vladislav Brdlík.
- 63 Ferdinand Klindera, Zahraniční činnost prof. Dra Vlad. Brdlíka, *Venkov*, XXIII, červenec 1929, s. 3; Prof. Dr. Brdlík padesátíkem, *Zemědělská jednota*, VIII, 1929, z 15. 7. 1929. Srv. NZM, fond Františka Loma, nezinventarizováno, Vladislav Brdlík – výstřižky z denního tisku.
- 64 Viz *Seznam osob. České vysoké učení technické v Praze*, Praha 1937, s. 23. Uvedené údaje uvádějí na pravou míru některé nepřesnosti při zastávání akademických funkcí V. Brdlíkem. Vydavatelem publikace byla totiž ČVUT, kde muselo být pořadí rektorů, prorektorů, děkanů a proděkanů známo.
- 65 Vladislav Brdlík se oženil poměrně pozdě, až téměř ve 42 letech v únoru 1921, přičemž lze předpokládat, že podnětem byl očekávaný příchod syna, narozeného v srpnu 1921. Z manželství s Louisou, rozenou Čáповou, která už měla z prvního manželství dceru, se kromě syna Josefa narodila v říjnu 1923 ještě dcera Tařana. Archiv ČVUT, Rektorát – Osobní spisy, Vladislav Brdlík, Osobní výkaz.
- 66 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Kancelář prezidenta republiky, 190/45/ Hácha – audience, Vladislav Brdlík, Záznamy z 10. 3. a 21. 3. 1942. Více informací o celé záležitosti žel není ve fondu k dispozici.
- 67 Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, Vyjádření V. Brdlíka z roku 1945.
- 68 Tamtéž, písemnosti z 18. 1. a 26. 2. 1946.
- 69 Tamtéž, dopis V. Brdlíka z 24. 5. 1946. Jak to už bývá V. Vrbenský při obviňování V. Brdlíka z odevzdávání vyšších kontingentů poněkud pozapomněl na své pravidelné rozhlasové přednášky „Pět minut o hnojivech“ a na svoji participaci na akci V. Hrubého „Boj o zrno!“ v době okupace.
- 70 Za informaci děkuji PhDr. Janě Pšeničkové, odborné archivářce Státního ústředního archivu v Praze, která se s „kauzou Brdlík“ setkala v rámci svých edičních aktivit. Srv. též SÚA, fond ÚV KSČ – 78, sv. 1, ar. J. 1, Zápis ze schůze ústřední zemědělské komise z 2. 10. 1946. Zde se už jednalo o „patříčnou“ reorganizaci výzkumu zemědělské ekonomiky, přičemž se angažovali ss. Krblich, Fábry a Domorázek.
- 71 Archiv ČVUT, VŠZLI, Osobní spisy profesorů a docentů, Vladislav Brdlík, kopie dekretu z 9. 9. 1946.

- 72 Tamtéž, kopie rozhodnutí Ústředního národního výboru hlav. města Prahy z 9. 9. 1946.
- 73 Tamtéž, kopie písemností ze 27. 2. a 5. 3. 1948.
- 74 Tamtéž, korespondence ministerstva školství, věd a umění, Ústředního národního výboru hl. města Prahy, Technické správy vysokých škol v Praze a Poštovní spořitelny v Praze z let 1948–1951.
- 75 Účinek plameně emotivních projevů prof. Brdlíka mohu demonstrovat na příběhu z vlastní rodiny. Můj děd Dr. Ing. Ladislav Šouša totiž zahájil svoji profesní dráhu jako jeho podřízený v Zemědělském ústavu účetnicko-správovědném v rámci dotazníkové účetnické akce. Když však srovnával svobodu rozhodování svého otce mlynáře a sedláka z obce Libomyšl Eduarda Šouši s upachtěným úsilím sebe a svých kolegů, kteří vyvíjeli největší aktivity při vyplňování cestovních příkazů, aby si o něco zvýšili příjmy, byl výsledek vcelku jasný. Podnikání totiž kladlo výrazné nároky na psychické i fyzické síly schopného jedince a bylo svého druhu výzvou, zatímco jedno z mála dobrodružství komisařů účetnicko-správovědného ústavu představovalo klepání číšnice na dveře neúctnlého pokoje venkovského hostince v nočních hodinách. Srv. *Dvacátá třetí zpráva o činnosti Českého odboru rady zemědělské pro Království české za rok 1914*, Praha 1915, s. 420; Informace mého otce Ing. Jiřího Šouši.

A Personality and a Field of Study (Vladislav Brdlík and Agricultural Management Science)

Abstract

Agricultural education of the past can be viewed from different perspectives. The most common is the method which could be referred to as that of describing institutions. A researcher who uses this method usually focuses on a certain school type or a specific institution and presents their development in its historical context. While at it, s/he usually has to face the problem of source materials. It is especially tempting to overrate the sources of statistic and referential character which were published to glorify the successes achieved in the given field and by the involved individuals.

In this article, I attempted to grasp the issue in a somewhat different manner and to pose a model question – that of a personality and a field of study. I have done so because I am profoundly convinced of the importance of lecturing scientists and researchers. The personality I chose is truly an exceptional one. Vladislav Brdlík was not only a college teacher and a researcher. In the inter-war period, he worked at many important posts and he had chances to put his views to test in the practical life. Thus he became the “founding father” of modern agricultural management science (or private agriculture economics) in the Czech lands. His research branched out into many different directions. The value of his favored inductive methodology of management science based on account analysis and questionnaire activities lasts even in spite of the fact that the theoretical basis of his intensive agricultural enterprise theory – i.e. the law of decreasing crop yield and the law of economic minimum – later proved to be a dead end. As far as his lectures are concerned, they tended to be rich with information and often not too palpable and the information that the students received and had to reproduce at the exams often had been of little use in real life practice. However, what the students did remember well were Brdlík’s moral appeals, such as “Go out and start businesses; because the nation that is a nation of clerks will die out!” or “Nothing can ever replace the sleepless nights of a private entrepreneur!”. These appeals have not lost much of their topicality even after one hundred years has passed. Vladislav Brlík enjoyed a long life. When he was forced to go to exile, he was already 69, but this undoubtedly difficult decision seemed as the only right answer to the general political circumstances of the time. Almost symbolically, the era of private agriculture in pre-communist Czechoslovakia came to its end at the same time.

Ing. Ferdinand Klindera, JUDr. Otakar Kádner a jejich úloha ve školství československého družstevního hnutí

VLADIMÍR KRISTEN

Je obecnou pravdou, že tam, kde nejsou známy pravdivé informace obsažené obvykle v pečlivě interpretovaných pramenech, bývají nahrazeny legendou. Platí to samozřejmě i o prvorepublikových představitelích agrárního hnutí. Není to v tomto případě jen vinou absence za války úmyslně zničených archiválií, ale i mezer v historickém výzkumu, které se postupně zaplňují. Tak mi byla například vyprávěna legenda o Antonínu Švehlovi, který se měl oženit s děvečkou z jejich statku v Hostivaři. Tedy folkloristické ztvárnění syžetu o Oldřichovi a Boženě. Ve skutečnosti si vzal r. 1899 Bohumilu Čečelskou (1876–1964) dceru sedláka z Chotětova č. p. 32, s kterou se seznámil 7. dubna 1899 na chotětovské taneční zábavě. Další legendu vyvolala Švehlova neúčast na Říšské radě ve Vídni, která byla zdůvodňována prý jeho neznalostí německého jazyka, podobně jako nedosažení postavení ministra zahraničí. Švehla, jak je jen v odborné veřejnosti známo, studoval gymnázium a to nejen česky, ale i v tehdy německé České Lípě. Před smrtí mi devadesátiletá Jarmila Kádnerová-Klindarová (17. 4. 1900–22. 11. 1994) vyprávěla, že když navštívila svoji přítelkyni Helenu Švehlovou, tak se s nimi Antonín Švehla bavil často na historická témata. Při tom vyjímал francouzské, anglické a německé knihy a překládal jim z nich úryvky, které se k rozhovoru hodily. To dosvědčuje i Švehlova závěť ve prospěch studentské koleje nesoucí jeho jméno. Odkázal jí Encyklopedii Britanicu, Larousse a Meyerslexicon. Ve skutečnosti neznalost němčiny byla charakteristická pro jiného agrárního vůdce Rudolfa Bera-
na, který za monarchie organizoval mládež a i jako předseda vlády používal tlumočnicků.

Jestliže legendy doprovázejí samotného Antonína Švehlu, je tomu o to víc i s jeho spolupracovníky a přáteli. Zejména to platí o vynikajících představitelích družstevnictví a zemědělského školství, kteří se neobjevují vždy ani v encyklopediích o ing. Ferdinandovi Karlovi Klinderovi (22. 10. 1875–23. 10. 1953) a JUDr. Otakarovi Kádnerovi (31. 12. 1896–12. 5. 1974). A jestliže se například v novější encyklopedii i jméno ing. Klindery přece objeví, není příspěvek bez chyb.

Biografické přesnější údaje jsou obsaženy i v rodiném pohledu ve vzpomínkách Jarmily Kádnerové-Klindarové nazvané jejím synem „Babiččino povídání“, dále ve výročních Zemědělských družstevních listech, kde v příspěvcích jednotlivých autorů- spolupracovníků je osobnost předsedy Ústřední jednoty hospodářských družstev 1914–1941 poměrně dobře zpodobněna. Je škoda, že jeho odchovanec JUDr. Ladislav K. Feierabend omezil svoje paměti jen na období své práce ministra zemědělství v druhé republice, protektorátu, londýnském exilu a poválečné činnosti. A tak přes celkem hojně poznámky v rejstřících a emotivně laděné pasáže vlastního textu je třeba přátelství obou mužů v meziválečné ČSR 1918–1938 dokumentovat obráceně od Klindery k Feierabendovi. Velkým pramenem je studium činnosti Ústřední jednoty hospodářských družstev (ÚJHD) z let 1914–1941, které autor příspěvku měl možnost pořádat. Příímých dokladů o ing. Ferdinandovi Klinderovi je v nich však málo, snad jen ve složce označené úředníky jako „stůl předsedy“.

Je tomu tak proto, že již v roce 1939 se ve spisech hrabali příslušníci budyšínského gestapa, kteří ztroskotali při hledání dokladů agrární pomoci Lužickým Srbům na neznalosti fungování a vnitřní organizaci této družstevní centrály. To jsem popsál v lužickosrb-
ském časopise Rozhled v r. 1994.

Daniel A. Miller americký historik, autor výborné monografie „Antonín Švehla-mistr

politických kompromisů“ udělal stejnou chybu a to se přes jeho pečlivou heuristickou práci projevilo zejména na jeho hodnocení postavení ing. Ferdinanda Klindery ve vedení agrárního hnutí. Můžeme s ním však souhlasit, že patří mezi spolupracovníky Ant. Švehly ml., kteří pocházeli z podobných sociálních poměrů. Byli to vždy selštití synkové ze středně velkých statků. To zcela platí i o Klinderovi, který se Švehlovi přibližuje i v tom, že i jeho otec František Klindera (nar. 30. 12. 1839) sedlák v Tuklatech č. 2 si nejenom vážil vzdělání, ale účastnil se i progresu v zemědělství jako člen Hospodářského spolku kraje pražského. V publikovaném životopisu bez autora k padesátinám předsedy ÚJHD se píše, že otec byl činný v politickém ruchu. Bližší údaje zatím nemáme, ale tato činnost asi souvisela s aktivitami K. Schwarzenberka (1824–1904), který stál nejenom od roku 1867 v čele Vlastenecké hospodářské společnosti, ale i protihabsburské opozice šlechty. Ze strany matčiny přibuzných si rodina vážila spojení na rod Vavákových, kteří svůj původ snad pravdivě vyvozovali od slavného selského vlastence a písmáka Vaváka z Milčic. V selském prostředí 19. století vyniká snaha Františka Klindery dát všem svým synům vzdělání včetně nejmladšího Ferdinanda a to přímo v Praze. V městě bydleli u tety v Žitné ulici, jak vzpomínal v rodinném kruhu ing. Ferd. Klindera, bylo to v domě, kde žil i skladatel Antonín Dvořák.

Ze statku jim několikrát týdně z Tuklat přivážel mlékař potraviny na Žižkov pro něž musel ráno, jako nejmladší, chodit. V té době vystudoval čtyři roky reálky v Ječné ulici. Delším a vysokoškolským studiím bránil asi nedostatek peněz. Také starší bratři byli středoškoláky. A tak přechází do druhého ročníku Vyšší průmyslové školy (strojí oddělení) v Praze, při jejímž studiu absolvoval placenou praxi. Což mohlo mít i sociální příčiny.

Tím nabyl právo na titul ing. V tom se shodují vzpomínky Jarmily Kádnerové- Klindery s oficiálními údaji ÚJHD. Je pravdou, že v raných družstevních tiskovinách se objevuje titul Ing a to i v dějinách agrární strany Dr. O. Frankenbergera a Dr. J. O. Kubíčka, kteří jinak sledovali přesně tituly činovníků strany. V jejich práci „Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární“ je pětkrát uveden bez titulu a teprve nakonec s velkým Ing. Odtud asi pramení chybné tvrzení v hesle věnované mu v Biografickém slovníku XX. století Josefa Tomeše a kol., kde se tvrdí, že byl absolventem ČVUT. Také mu měl být udělen titul Dr. h. c. O tomto titulu, který mu za zásluhy o zemědělské školství a vědu jistě patřil, neznám podrobnosti. Ani potomci nevědí, že by si diplom, podobně jako jeho přítel Švehla, někdy vyzvedl.

Pro Klindera byl univerzitou stejně jako pro Švehlu sám život, z něhož znalosti nepřijímali pasivně, ale neustálým sebevzděláním a rozvojem společenských vztahů se stávali vedoucími členy společnosti. Tento fakt je sblížoval.

Klindera životní pouť začíná u rakouské firmy na Podkarpatské Rusi, zabývající se výstavbou závodů na destilaci dřeva. Tam jej zaměstnavatel vyzval, aby se, za pomoci italského spoluzaměstnance, naučil italsky, že jej posléze vyšle na samostatnou práci do Itálie. Po půlročním pobytu v Itálii, kde zvládl jazyk na úrovni rodného (patrně mu také pomohly znalosti francouzštiny z reálky) byl bez přípravy vyslán do Španělska. Po úspěšném návratu se v roce 1899 oženil a požádal zaměstnavatele o zvýšení platu, na což měl nárok. Byl odmítnut a z firmy odešel. Investoval svoje peníze do podobné firmy působící na jihu Čech. Tato investice byla jedinou špatnou v jeho životě. V roce 1903 kupuje se svým otcem a tchyní (byla otcovou druhou manželkou) statek ve Spomyšli u Vraňan. Statek byl původně psán na tchyni, která měla větší zkušenosti s vedením statku než mladý hospodář. Po příchodu do Spomyšle se Klindera věnoval nejprve založení hasičského sboru a volný čas věnoval studiu jazyků (v něm pokračoval celý život) i hospodářství. Ve Spomyšli se také osobně setkává s agrárním družstvem vlastníčím mlátičku. Vstupuje současně do Národní jednoty severočeské a r. 1907 se stává členem Spořitelního a záložního spolku ve Vraňanech, jiným termínem to byla Kampelička. Činnost v NJS a zejména

v Kampeličce, kde se již v roce 1908 stává místopředsedou a je vyslán za ni do výroční schůze ÚJHS, mu otevírá celožitovní cestu k osobnímu vztahu k dalšímu Švehlovu příteli a stoupenci (tehdy jen kaplanovi) Františku Janu Kroiherovi (2. 2. 1871–17. 6. 1948). Nebyl to jeho jediný přístup do čela agrárních kruhů.

Celožitovní přátelství s Baarovým a Švehlovým pomocníkem působí na Klindera zejména panslavismem, který se projevoval nejenom hospodářskou pomocí Lužickým Srbům. Celou jeho slovanskou politikou ve vztahu ke Slovensku, Podkarpatské Rusi, Bulharsku, Polsku a Jugoslávii, kterou chápal v evropském kontextu. Neprokázal to jen po pádu monarchie, kdy v ČSR zakládá zatím málo badateli prostudovanou Slovanskou družstevní komoru. Páter Kroiher již za monarchie zastupoval ÚJHS na tzv. Luhačovických poradách se Slováky, kde se krom politické pomoci Slovensku v boji s maďarizačními Apponyiho zákony řešilo i ekonomické a personální rozvíjení Slováků. V roce 1908 na výroční schůzi se Kroiher stává I. náměstkem předsedy ÚJHS se zaměřením na Kampeličky a Klindera členem stálé revizní komise výboru této družstevní organizace.

Ing. F. Klindera byl v této době již poměrně známou osobností v agrárních kruzích svojí činností na Roudnicku. V roce 1907 se stává jednatelem agrární okresní organizace v Roudnici a později (ještě za monarchie) jejím důvěrníkem. V té době řešil dva obtížné úkoly. Byla to pomoc A. Švehlovi v jeho boji s řepaři, znovuzískání důvěry zemědělců v družstevnictví, na Roudnicku otřesené krachem akciových zemědělských podniků jakými byl cukrovar a sladovna. Podařilo se mu založit okresní hospodářské družstvo. Klindera si skutečně svoje postavení musil „prošlapat“. Jeho nejstarší dcera si totiž vzpomíná, jak tatínek neustále objížděl na kole vesnice v okolí. Třetím úkolem, který se mu v době bydlení ve Spomyšli podařilo splnit, byla jeho účast při zakládání místních dobytčích pojišťoven, na nichž měl zejména Švehla velký zájem. Spolu s tím rostlo i jeho postavení ve straně a tím i v ÚJHS. Na plenu důvěrníků strany 29. prosince 1910 patřil již do skupiny volených členů výboru, krom nich tam byli zástupci odborových organizací. V roce 1911 byl právě za Fr. Udržalem ve Vídni, ten měl právě velký problém, kým obsadit pro Čechy určené místo v rakouské výpravě do Argentiny. Záležitost spěchala, na vypravení (podle dopisu, jenž F. Klindera psal manželce) bylo jen deset dní a účastník musil umět tehdy málo rozšířenou řeč, španělštinu. Udržal se v nouzi spojil telefonicky se Švehlou a ten mu řekl: „Máš tam přeci Klindera.“ Výprava byla tak rychle organizována, že ze vzpomínek jeho dcery víme, jak pro otce musil zastavit mezinárodní rychlík do Hamburku ve Vraňanech. Rozbohem této akce se nebudeme zabývat, protože tak učinili podrobněji již doc. Šouša s dr. Jiřím Novotným ve sb. *Iberoamericana pragensia*. Jen je třeba zde poznamenat, že výmluvný, diplomaticky schopný Klindera měl v té době jeden problém, neměl publikační zkušenosti a sepsat knihu *Český rolník napříč Argentinou* bylo v krátké době (vyšla 1912) nutné k propagačním účelům nad jeho síly. Neví se obecně, ač je to zachováno ve spisovém materiálu ÚJHD, že mu byl přidělen pomocník, jenž se později domáhal autorských práv. ÚJHD tento problém vyřešila velkorysým odškodněním.

V tomto ohledu na sobě Klindera pracoval a to nejen při psaní dalších dvou cestopisů, ale i v jiných pracích a to tak dobře, že jej to za okupace ohrožovalo. Jeho styl psaní lze dodnes poznat i v případech, že se vydával za nikoho jiného. V roce 1912 byl zvolen členem předsednictva ÚJHS na roky 1912–1917. Nespokojenost Švehlova a vedení agrární strany s řízením ÚJHS vedla 13. dubna 1914 k mimořádné volbě ing. Klindery za jejího předsedu. Své představy a snahy o reformu družstevní organizace však neměl čas uskutečnit.

Již v říjnu 1914 se ocitá na frontě. Účastnil se určitě srbského tažení (pobyt na italské frontě zatím není spolehlivě doložen) a osudové pro něho byly boje na Dukle, kde byl raněn. Zmiňují se o tom proto, že na první valné hromadě ÚJHD v osvobozené ČSR byl obviňován, že je prorakouského zaměření, že se ulil z války a za kolaboraci s monarchií byl jí vyznamenán. Ve skutečnosti byla válka pro ing. Klindera osobně velkou tragedií. Krom

frontového života, zranění na Dukle, přišel v tomto období o dvě ze čtyř dcerušek. O smrti a pohřbu první, druhorozené Věrušky, se dozvěděl v nemocnici v Olomouci z novin. O zdravotní dovolené se druhou marně snažil zachránit povoláním prof. MUDr. Karla Švehly, který byl vynikajícím pediatrem a starším bratrem Antonínovým.

V tomto nešťastném červnu 1916, kdy přišel o dcerku Drahunku, se zásobovací situace monarchie začala rapidně zhoršovat a tehdy se podařilo Švehlovi vyreklamovávat agrární činovníky z armády. Klindera se vrátil z Balkánu do předsednické funkce ÚJHD, ale jeho úloha byla mnohem širší a pravomoc větší. Proto přestává hospodařit ve Spomyšli a správcovství předal šafáři. Současně byl činovníkem nejen pražského obilního ústavu a dalších zásobovacích institucí. Několik dní v týdnu úřadoval ve vídeňské centrále spolu s věrným Švehlovým moravským stoupencem Kunešem Sonntagem, jak o tom sám napsal ve sborníku na jeho počest. Za svou „prorakouskou“ činnost, jak mu opozice vyčítala, byl císařem Karlem vyznamenán řádem.

Ve skutečnosti to byl Klindera, který patří k zapomenutým Švehlovým „mužům 28. října“. Byl proto poslancem revolučního národního shromáždění. O své klíčové úloze v protirakouském převratu, jako jeho přítel Švehla mlčel a to i za situace, kdy byl na valné schůzi ÚJHD tupen, jak víme z jeho zachovalého projevu ve spisech ÚJHD. Dr. Frankenberg s dr. Kubíčkem ve své zde uvedené knize chtěli upozornit i na své zásluhy o republiku v rámci Švehlových, a tak nemohli pominout jméno ing. Ferdinand Klindera. Nepříznali tam však, že byl jejich představeným.

V těžkých popřevratových letech, kdy se zdá, že jen národohospodářské problémy mladé republiky jsou prvořadé, smýšlí Klindera trochu jinak a zakládá Vyšší zemědělskou školu školu družstevní ÚJHD. V rámci ní se pořádaly kurzy a byla snaha z ní vytvořit i vysokou školu. V čele kuratoria této školy byl ing. Ferdinand Klindera a prvním ředitelem se stal v letech 1919–1928 JUDr. Zdenko Stibic (1882–1940) současně vedoucí právního oddělení ÚJHD. V jeho První roční zprávě za studijní rok 1919–1920 se dovídáme, že se jednalo o Klinderovu osobní iniciativu. To dotvrzuje i dr. ing. Eduard Reich ministerský rada v Ministerstvu zemědělství ČSR a sám dodává, že o Vyšší zemědělské škole s ním jednal několikrát Klindera osobně (Reich byl tehdy přednostou školského oddělení). Na škole přednášeli úředníci Jednoty a každá hodina byla vysoce honorována. Bylo to často až 1 000 Kč, na tuto dobu ohromné peníze. Vysoce kvalifikovaní úředníci zejména z revizního oddělení, jakými byli v účetnictví např. Číp a JUDr. Kratoška. Předseda ÚJHD a vedoucí kuratoria nejenom postavil školu na solidní základy finanční, ale zasloužil se i o výstavbu školní budovy. Byla to výstavba Domu zemědělské osvěty, která byla dokončena v roce 1926. Jako vedoucí stavebního kuratoria prosadil návrh architekta Josefa Gočára (1880–1945), kterému nadiktoval čemu všemu bude budova sloužit. Jeho snaha vystavět známý komplexně pojatý objekt školy, muzea a družstevního archivu ve Slezské ulici, souvisela také s návrhem na zřízení Československé akademie zemědělské. Ten Klindera podal a získal pro něho ostatních 21 zemědělských činovníků a odborníků, kteří se stali jádrem přípravného výboru. O zásluhách ing. Klindery na vzniku Č.A.Z., se dovídáme z článku téhož dr. ing. Eduarda Reicha v prvním Věstníku této organizace z r. 1925. V tomto čísle jsou i chyby. Redaktor připsal ing. F. Klinderovi další titul a to profesor.

Klindera usiloval o jednotný systém družstevního zemědělského školství a to od vysokoškolského po lidový. Nebyl v agrárních kruzích jediný, kdo se věnoval výstavbě zemědělského školství. Např., jak jsem popsal v příspěvku „100 let zemědělského školství na Brandýsku“, ani neustálá patronace senátora prof. MUDr. O. Srdínka nepomohla kuratoriu Zimní hospodářské školy změnit ji do okupace v ukázkovou střední zemědělskou školu. Schvalování stavebních plánů, získávání peněz, se tak vleкло, že novou krásnou budovu zabralo nejdřív Hitlerjugend, potom se stala německým lazaretem a po osvobození okresní nemocnicí, kterou je dodnes.

Ing. F. Klindera za svůj prvořadý úkol po vzniku ČSR považoval reformu samotného družstevnictví, a proto začal u ÚJHD. Ačkoliv sám zdánlivě přispěl k roztrfštěnosti družstevnictví metodickou i finanční podporou vzniku dalších samostatných družstevních svazů na Slovensku a Podkarpatské Rusi snažil se, v souladu s názory dr. Engliše a svého poradce v organizaci Ladislava K. Feierabenda (1891–1969) o omezení zbytečné konkurence, jak se tehdy říkalo, dospět k řízenému hospodářství. Při tom měla ÚJHD dokončit svůj přerod v družstevní agrární banku, což již byla, ale jen ve vztahu ke svým členům. Za ně prováděla obchod s cennými papíry a spořitelní a záložní družstva (tzv. Kampeličky) si u ní ukládala své přebytky k dalšímu zhodnocení. Rozšíření funkcí organizace bránil družstevní zákon, který bylo nutno obejít. Do systému jím spravované organizace byly zdánlivě včleněny akciové společnosti, které mohly provádět transakce s nečleny i zahraničím, jako byl například Feierabendem řízený Agrosol. Jak mi dosvědčili poslední pamětníci z řad úředníků i jak jsem se dozvěděl z materiálů ÚJHD jednalo se o podvod. Ing. Klindera ani sám Feierabend nestáli o zvýšení počtu úředníků a tak účetní operace, revize byly zaznamenány přesně v rámci družstevní Kooperativy. Účty Agrasolu a.s. byly fiktivní. Proto se gestapáci z Budyšína nemohli dostat k údajům ekonomických vztahů s Lužickými Srby. Podobná situace byla předpokládána již dopředu, protože agrárníci jako celek a Švehla i Klindera svými konkrétními činy nepodporovali Benešovu zahraniční politiku. Měli svoji a v čele ní byl právě ing. Klindera. V účetních materiálech Kooperativy najdeme například finanční podporu lužického představitele uvězněného v Německu jen proto, že se účastnil v rámci naší delegace jednání ve Versailles. Bylo tomu tak i za monarchie, kdy ÚJHD financovala, asi vlivem Kroiharovým, Milana Hodžu. Ten v roce 1918 však tuto stálou slovanskou politiku českých agrárníků zradil, když jednal separátně s Maďary o autonomii. Když ing. Klindera zakládá r. 1921 Centrokooperativ, nenahrazuje tím, jak se mylně domníval citovaný americký historik Miller, ÚJHD, ale vytvořil tím střechový demokratický orgán agrárního družstevnictví. Tím částečně napravil lidoveckou rozbíječskou politiku z doby monarchie, kdy po založení strany se snažili využít farářů ve vedení družstev, avšak podařilo se jim do svého Svazu hospodářských družstev přetáhnout jen zanedbatelnou část raiffeisenek tj. kampeliček, nebo-li, jak jsme dokázali jinde, správně spořitelních a záložních družstev. V Centrokooperativu se soustředilo 12 družstevních svazů včetně německých, slovenského (založeného za finance ÚJHD jako Ústředné družstvo v Bratislavě) i podkarpatského. V této době se obrátil jeden nechápavý z úředníků ÚJHD na starostu s dotazem, zda může do družstevních kurzů při Vyšší zemědělské škole družstevní zařadit sedm členů lidoveckého SHD. Ing. Klindera anglicky neuměl a je otázkou, zda byl tehdy znám termín know-how, ale dotyčného úředníčka poučil a to výlučně písemně, že „naše zkušenosti a náš systém jsou cennější než peníze, které spravujeme a proto se o ně nebudeme dělit s konkurencí“.

Byly okamžiky, kdy se ing. Klindera byl ochoten o know-how dělit, nebo jej poskytoval zcela zadarmo, týká se to nejen družstevního hnutí na Slovensku a Podkarpatské Rusi, ale i jeho zahraničních aktivit v rámci protibenešovské agrární politiky. Tato politika byla vyhraněně slovanská a snažila se o ekonomické pozvednutí slovanských států a s nimi společně hrát úlohu v evropském měřítku. Z tohoto důvodu byli na Vyšší zemědělskou družstevní školu zvaní slovanští stipendisté a to nejenom přímo školou a ÚJHD, (jak to bylo v případě lužickosrbského dr. Jana Cyže a dalších jeho rodáků), ale od r. 1927 prostřednictvím v Ljubljani založeného Svazu slovanské agrární mládeže. Cílem svazu byly výměnné exkurze a studijní pobyty ve slovanských zemích a to nejenom ve státech Malé Dohody. Nejvíce agrárních studentů přijíždělo k nám z Bulharska, složitější byla situace v Jugoslávii a Polsku. Lužickosrbský ratarski svaz měl jenom 100 členů a často dr. Cyž nedokázal nabídnutá česká stipendia využít. Styky byly udržovány i s Rusy a Ukrajinci, ale po době NEPU šlo spíše o vynucené styky s ruskou emigrací. Odpůrcem kontaktů se sověty byl

rozhodně druhý místopředseda ÚJHD, senátor a Klinderův osobní dlouholetý přítel senátor a kanovník Kroiher. Co si o bolševicích myslel sám Klindera nevíme, jako diplomat se k tomu nevyjádřil, ale určitě věděl o tom, že od roku 1930 ředitel Kooperativy L. K. Feierabend měl na rozdíl od soc. demokratů s komunistickou Včelou korektní obchodní spojení.

Agrární kruhy již za života Ant. Švehly kritizovaly Benešovu jednostranou orientaci na Francii a chápaly, že je nutno po příkladu Polska uzavřít zajišťovací smlouvu i s Velkou Británií. To bylo pozadím cest ing. Klindery a dr. ing. E. Reicha za kanál.

Klindera se stával rychle uznávaným v mezinárodních hospodářských organizacích a na rozdíl od vedení agrární strany v zahraničí byl obvykle vybírán na předsednické místo. I ke konečné formulaci usnesení. Jako první bod obvykle volil mezinárodní spolupráci v zemědělském školství a družstevnictví.

Mezinárodní spolupráce využíval i k získání prostředků na výstavbu družstevního školství, pro získání budovy Vyšší zemědělské školy družstevní použil obchod s chilským ledkem, který byl rozhodnut v Nizozemí, aby se zabránilo rozšíření revolučního kvasu v této jihoamerické republice. Z přírážek k tomuto hnojivu zaplatil jako stálý předseda kuratoria výstavbu Domu zemědělské osvěty podle Gočárova projektu. V něm byla umístěna i Česká akademie zemědělská, ke které dal, jak připomněl v roce 1925 E. Reich, podnět. V prvním čísle Věstníku Č.A.Z. je také ing. Klindera správně jmenován zakládajícím členem a jedním z 22 zemědělských odborníků, kteří na první schůzce koncipovali myšlenku na její vznik.

Přátelství s Ant. Švehlou se odrazilo i na osudech jejich dětí a jejich vzdělání. Je zajímavé, že žádná z jejich dcer neabsolvovala tehdy propagovanou hospodyňskou školu. Jarmila Kádnerová po studiu na měšťance byla spolu s Helenou Švehlovou poslána na francouzské evangelické lyceum v Morges u Ženevského jezera ve Švýcarsku. O jejich pobytu byla informována i Masarykova dcera Olga žijící s rodinou blízko jejich ústavu. Po maturitě, jak píše ve vzpomínkách p. Kádnerová-Klinderová absolvovala na FFUK přednášky a tajně si složila veřejnou státní zkoušku z francouzštiny. Její výsledky byly tak oslňující, že jí členka zkušební komise nabídla místo učitelky francouzštiny. Když se šťastná svěřila tatínkovi, nebyl naprosto spokojen. Ing. Klindera dceři řekl: „Dosud tě užívím. Chceš-li plat, budu ti ho dávat. Neubírej místo těm, kteří takové rodiče nemají a potřebují místo k obživě.“ Dne 17. 11. 1924 uzavřela Jarmila Klinderová občanský sňatek s JUDr. Otakarem Kádnerem (31. 12. 1896–12. 5. 1974) synem známého pedagoga univ. prof. PhDr. Otakara Kádnera (11. 5. 1870–6. 5. 1936). K jejich seznámení došlo na plese Klubu agrárních akademiků na Žofíně. Sňatek občanského rázu byl vybrán na přání rodiny Kádnerovy, která po vzniku ČSR vystoupila z církve na protest proti jejich pronásledování za monarchie katolickými kruhy, byl úředně proveden samotným primátorem Baxou. Svědci byli vybráni ze strany ženicha. Je zajímavé, že mezi čestnými hosty byl i děkan P. Kroiher. Druhý místopředseda ÚJHD, Klinderův přítel své kněžské povolání uplatnil však křtem jeho vnuků. První zeť Fer. Klindery byl o svatbě již zaměstnancem MZV a nastoupil jako legační rada v Římě. Tam také byl svědkem prof. dr. Zdeňka Kristena na jeho svatbě s italskou nevěstou. Vztahy JUDr. O. Kádnera mezi historiky zahrnovaly i prof. Šustu, což mu bylo málem za okupace osudné. Okupanti Kádnerovi (byl členem Obrany národa), podobně jako Šustovi právem nevěřili, jak je jasné z archivu K. H. Franka. Z vyprávění jeho syna vím, že v souvislosti se zatčením primátora Klapky vtrhlo do jejich domu gestapo a otec vyslyšelo.

Přestože předseda ÚJHD nemiloval protekci a nezávěděl ji ani ve své rodině, jeho zeť nikdy např. nebyl úředníkem jím spravované organizace a pracoval jinde, svěřil mu v roce 1928 funkci ředitele Vyšší zemědělské družstevní školy. Bylo tak tomu proto, že právní zástupce ÚJHD JUDr. Zdenko Stibic, mimo jiné čestné funkce se rozptyloval spoustou činností a bylo třeba jej alespoň této úlohy zbavit.

Zde dvakrát již vzpomínaný JUDr. Zdenko Stibic, krom své práce psal pro družstevní činovníky a studenty právní literaturu a ještě stihl zpívat v opeře. Jeho cvičený tenor zazníval při oslavách i pohřbech agrárních činovníků. Navíc z úředníků ÚJHD zorganizoval dokonce pěvecký sbor.

Jazykově nadaný Klinderův zeť, ovládal na rozdíl do Stibice i angličtinu a mohl tak využívat i metody výuky známé v anglosaských zemích. Z americké školní soustavy převzal i korespondenční metodu výuky u nás takřka neznámou a jeho srozumitelná učebnice podvojného účetnictví pro činovníky spořitelních a záložních spolků (Kampeliček) přinesla senátoru Kroiherovi velkou radost.

Závěr života ing. Ferdinanda Klindery byl zlý. Ačkoliv se vzdal včas funkce předsedy ÚJHD na počátku okupace, protože na odboj si připadal starý, a nástup fašismu v Německu zažil již v roce 1933. Tehdy raději rozpustil mezinárodní konferenci v Hannoveru. Byl lidovým soudem obviněn z kolaborace a i když mu na statek ve Spomyšli okupanti uvalili německou správu, tak jej nikdy nedostal vrácen. Nacisty nahradila Durišova pozemková reforma. Pro potomky se v rámci ní podařilo zachránit jen osm hektarů. A to přes to, že verdikt soudu byl nevinen! Šafář na statku, kterému byl přiřčen v rámci hesla: „Půda patří těm, kteří na ní pracují“, byl posléze kolektivizován.

Svoji činovnickou funkci předsedy ÚJHD vykonával bezplatně (dostával jenom cestovné) a finanční příjem mimo statek mu plynul ze členství v radách jiných finančních ústavů, jak to dneska činí státem placení politici. Měl však právo na pensii z pensijního fondu ÚJHD. Změnou pensijního pojištění přišel o všechno, zbyl mu jen domek v Křivoklátě a výměra důchodu jen 300 Kč měsíčně, jak vyplývá z dopisu, nebyl schopen starý činovník tuto šikanu pochopit. Devadesátiletá Jarmila Kádnerová mi vyprávěla, že jen s pomocí místních sedláků její otec nezemřel hladu. Jeho zeť, který se také zasloužil o naše družstevní školství, JUDr. Otakar Kádner byl z místa vyhozen a snažil se žít, často neúspěšně, jako tlumočník a překladatel zejména z angličtiny, kde zvládal i dialekty. Nejstarší dcera Jarmila Kádnerová-Klinderová živila celou rodinu dělnickou manuální prací, jako domácí dělnice i v továrně. Její manuální zručnost vypěstovaná již v mládí ji pomohla „zařadit se do dělnické třídy“. Ostatní jeho příbuzní představují již jinou kapitulu mimo rámec této studie.

Prameny a literatura:

- Dokumenty z pozůstalosti Ferdinanda Klindery, laskavě zapůjčené jeho potomky.
Archivní, nezpracovaný fond ÚJHD, nyní v SÚA.
„Babiččino povídání“, vzpomínky Jarmily Kádnerové-Klinderové.
Vyprávění pí. Jarmily Kádnerové-Klinderové, výzkum dr. Vladimíra Kristena, CSc., z roku 1992, přepis z magnetofonového zápisu v majetku autora.
Vyprávění dnes již zesnulých úředníků ÚJHD. Archiv autora 90. léta 20. stol.
Výzkum 1974 u posledního přeživšího obchodníka s peřím židovského vyznání p. Vogela.
Nepublikovaný výzkum u p. Vořechovského, zaměstnance Agrasolu, z roku 1974, Praha, Libuň – záchranný etnografický výzkum autora.
Družstevní zemědělské listy 1909–1939.
Venkov do r. 1944.
Věstník Č. A.Z. 1925–1943.
Dostál Vladimír, Antonín Švehla. Profil československého státníka. SZN, 1990, 2, v ČSFR 1. vydání, 256 s.
Feierabend Karel Ladislav, Politické vzpomínky, díl I., II., III., Brno, vyd. Atlantis, 1994, vyd. 2, v ČR prvé upravené.
Dr. O. Frankenberger a Dr. J. O. Kubíček: Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární, Praha 1930, 437 s.
Kristen Vladimír, Ústřední jednota hospodářských družstev a domácí výroba. Český lid, r. 79, 1992, č. 4, s. 343–353.
Kristen Vladimír, Agrární hnutí a vývoj systému vzdělávání činovníků lidového peněžnictví. DOCUMENTA PRAGENSIA XI., 1993, Sb. Příspěvků z konference „Škola a město“, konané ve dnech 5.–6. října roku 1992, s. 168–175.
Kristen Vladimír, Social-economic roots of ethnic relations of Prague outskirts till 1939 year. Sb. Leute in

- der Grossstadt. Dem Andenken an Prof. Oldřich Sirovátka gewidmet. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně. Brno 1992, s. 131–137.
- Kristen Vladimír, Česká hospodarska pomoc Serbam, Budyšin – Bautzen, Rozhled 44 (1994), čo, s. 343–353.
- Kristen Vladimír, 100 let zemědělského školství na Brandýsku, Almanach k 100. výročí zemědělského školství v Brandýse nad Labem 1897–1997, Brandýs n. L., SZŠ, 1997, s. 5–15.
- Kristen Vladimír, Ústřední jednota hospodářských družstev a její úloha v agrárním hnutí.
- Sb. K úloze a významu agrárního hnutí v československých a českých dějinách. Red. Jiří Šouša, D. E. Miller, Praha 2001, s. 223–236.
- Miller Daniel E.: Antonín Švehla – mistr politických kompromisů. Praha, Argo, 2001, s. 359.
- Lacina Vlastislav, Představy o řešení agrární otázky v Československu v letech 1918–1919, ČSČH, 25, 1977, s. 661–680.
- Pasák Tomáš, Pod ochranou Říše. Praha, Práh, 1998, s. 421.
- Tomeš Josef a kol., Český biografický slovník, Paseka 1999, heslo Klindera Ferdinand, díl II., s. 79.
- Zdeňková Marie, Antonín Švehla a Hostivař, Milpomedía s. r. o. Praha 2003, 151 s.

Ing. Ferdinand Klindera, JUDr. Otakar Kádner and their Role in the School System of the Czechoslovak Cooperative Movement

A b s t r a c t

Ing. Ferdinand Klindera (1875–1953) was one of the first propagators of united Europe. As a prominent Agrarian Party official, he was on friendly terms with the Party Chairman Antonín Švehla and he led the Central Association of Agricultural Cooperatives. He practiced his own version of agrarian foreign policy that was in opposition to one-sided pro-French orientation represented by Edvard Beneš. One of its objectives was to improve the cooperation among Slavic nations, including not only Yugoslavians (Small Agreement), Bulgarians, Poles, Ukrainians and Russians, but also Lusatian Serbs. In order to help them raise their standard of agriculture, he shared agricultural cooperative knowledge and experience with them selflessly. He co-founded the Slavic Chamber of Agriculture and supported agricultural cooperative schools. He also co-founded the Czechoslovak Academy of Agriculture and founded College of Cooperative Agriculture. As a diplomat, he was invited to West and North European countries to moderate conferences on economics. This article also contains a brief biography of Ing. Klindera and his son-in-law JUDr. Otakar Kádner, because surprisingly enough, the Czech biographic encyclopedias do not offer accurate information and in many cases, they do not mention these deserving personalities of the 20th century European history at all.

„...aby pro život, jako příští hospodář, co možno nejvíce získal.“ Břetislav Beran, student vyšší hospodářské školy v Klatovech

JAROSLAV ROKOSKÝ

Hospodářské školy svoji praktickou orientací přispěly k urychlení hospodářského rozvoje v českých zemích již v dobách habsburské monarchie. Meziválečná doba kladla ještě mnohem větší nároky na vzdělanost, počet hospodářských škol se značně rozšířil, odborné školství zažívalo výrazný rozkvět. Hospodářské školy se členily na nižší a vyšší (s dvěma a čtyřmi třídami), přičemž čtyřleté byly s maturitou. Na těchto školách studovali také synové vedoucích představitelů agrární strany, která velkoryse podporovala investice do zemědělského školství. Přes všeobecné mínění, že každý vzdělaný člověk vítá každou novou školu jako prostředek k lepší budoucnosti národa, se postupem doby ozývaly kritické poznámky a výtky. „Těchto sedm mládenců jistě se nemůže republika rentovati, i kdyby to byly samé zárodky budoucích agrárních ministrů“, ironicky glosovala Stráž Pojizeří tablo jičínské rolnické školy z roku 1928. Byla to reakce na skutečnost, že nová škola měla odborný učitelský sbor, nadstandardní vybavení, velké zastání u silné agrární strany i úřadů, disponovala systémem stipendií na podporu chudých a talentovaných žáků, mohla využít svého umístění v centru zemědělského kraje, avšak přes všechny tyto skutečnosti trpěla nedostatkem zájemců o studium.¹

V rodině Rudolfa Berana, úřadujícího místopředsedy agrární strany, panovala shoda o tom, jaká povolání si zvolí děti. Jednak sám R. Beran (1887) byl absolventem odborné hospodářské školy ve Strakonících, jednak Marie Beranová (1889) pocházela z velkostatkářské rodiny v Ohařích u Kolína. Manželství bylo šťastné a spokojené. Marie Beranová se starala o domácnost a výchovu dětí. Tři roky po svatbě se narodil syn Rudolf (1917), druhý syn Břetislav pak přišel na svět o dva roky později (1919). Značné věno, které přinesla do manželství, později umožnilo koupit statku. Politiku přenechala manželovi, který se snažil skloubit práci ve stranickém sekretariátu s rodinným životem. Starší syn Rudolf souhlasil s tím, že bude studovat práva. Mladší Břetislav pak měl převzít hospodářství, s čímž byl také ochotně srozuměn. V roce 1934 byl zapsán na vyšší hospodářskou školu v Klatovech, kterou měl zakončit maturitou v roce 1938.

Nebylo náhodné, že volba padla právě na Klatovy. Žila zde rodina Machníková. František Machník (1886) byl nejen známým agrárním politikem, ale i příbuzným R. Berana: byli bratrance. Po vysokoškolských studiích působil jako profesor na středních školách v Chrudimi, odkud roku 1919 přešel na vyšší hospodářskou školu v Klatovech, aby se následně stal jejím ředitelem (1925–1935). Břetislav tedy studoval pod dohledem strýčka, a to nejen ve škole, ale i po vyučování, neboť u Machníků také bydlel.

Vnitřní čs. politikou zaneprázdněný R. Beran se snažil dohlížet na výchovu a vzdělání obou synů. „V dopise připomínáš, že jsi šestnáctiletý“, psal mladšímu synovi 13. dubna 1935. „Tvoje připomínka opětně mně připomněla, zda také máš již rozum 16letého hochy, zda uvažuješ o životě, budoucnosti a pracovních úkolech, které Tě čekají.“² Nevíme, jaké měl Břetislav představy o svém budoucím životě. Nevěděli to ani jeho rodiče, jak otec podotkl v listě, ale počítali s tím, že převezme hospodářství v Miloňovicích u Strakoníc, které právě toho roku získali do vlastnictví.³

Když Břetislav absolvoval první ročník hospodářské školy, obrátil se jeho otec na ministerského radu a svého přítele E. Reicha (1885), zda by nemohl zprostředkovat synovu praxi v některém hospodářství nebo v zemědělském družstevním podniku ve francouzské oblasti Švýcarska. Veškeré náklady spojené s pobytem a případnými poplatky, které byly

by nutné zaplatit za získání praxe, rád uhradí. Přál si, aby syn nezapomněl francouzský jazyk, a aby byl již od prvního roku školy připoután k praxi, byť „toho mnoho ještě neví, ani neumí“.⁴ Mladý Břetislav skutečně odjel na praxi do Švýcarska. Nevíme, kde přesně ji vykonával, víme jen, že byl pod dohledem redaktora Šaška. Po návratu ze Ženevy rozhněval otce, když nenapsal starostlivému redaktorovi, ani jak dojel. „Jest to od Tebe naprostá neslušnost“, káral ho otec. „Proto Ti ukládám, abys okamžitě svoje jednání omluvil a panu redaktorovi Šaškovi dopsal.“ A hned obdržel příslušné instrukce, jak má postupovat: „Poděkuj mu za jeho starost a pečlivost, kterou Ti věnoval a sděl mu zprávy z domova.“⁵

Na podzim 1935 došlo ke změnám, které se také nepřímou dotkly studenta Břetislava. Jednak se jeho otec stal předsedou agrární strany (19. listopadu 1935), čímž měli agrárníci téměř dva roky po úmrtí A. Švehly znovu svého předsedu, i když věděli, že nemají rovnocennou náhradu. Jednak byl F. Machník již po parlamentních volbách jmenován ministrem národních obrany (od června 1935 do září 1938), čímž přestal být ředitelem hospodářské školy v Klatovech.⁶ Hlavní dohled nad Břetislavem, který nastupoval do druhého ročníku, převzala tetička Antonie Machníková, jíž k vlastním dospívajícím dětem přibyla další starost v péči o rodinu a domácnost.

Při výuce na vyšších hospodářských školách byl kladen velký důraz na praktické dovednosti. Student Břetislav tak vykonával všechny důležité práce na poli, sadě, chlévě, při hospodářských strojích, měřičských pracích, zkoušení mléka, rozboru půd, sestavování krmných dávek atd. Prováděl praktické účetní příklady i s uzávěrkou na základě účetních knih pro rolníky, kampeličky a družstva. Vyplňoval různé tiskopisy, psal žádosti k úřadům apod. Vyučování bylo doplněno vycházkami a exkurzemi do různých hospodářských podniků v regionu. „Takový člověk, když se potom vrátí domů“, přesvědčovaly dobové rozhlasové relace váhající hospodáře, zda poslat syny studovat vyšší hospodářské školy, „dovede si jinak vybrat osivo než vy, dovede jinak bojovat proti rostlinným chorobám. Jak pak by se mu potom neurodilo, když má tolik vědomostí. A má-li k tomu dostatek praktických zkušeností, tak je to skutečný odborník, vzdělaný člověk, vzor moderního hospodáře. Takový člověk dovede jednat, ví kam se má kdy obrátit a nemusí před nikým ohýbat hřbet.“ Hospodáři byli přesvědčováni, že se tam učí vše, co je potřeba, „všecko co dělá sedláka zdatným nejen u pluhu, ale také na trhu“.⁷

V létě 1936 byl mladý Beran na praxi v Rakousku, k čemuž mu opět pomohly kontakty jeho otce. „Milý Břeťo, obdržel jsem dnes Tvůj lístek“, psal mu otec 10. července do Velmu. „Udělal jsi radost matce, že konečně napsal jsi alespoň lísteček. Starostlivá maminka denně se poptávala, co asi dělá Břeťáček. Nemusíš ovšem mít starost, že také táta měl tyto obavy. Táta se jen bojí, že Tě tam budou hýčkat a že Tě náležitě neproženou. Byl bych rád opravdu rád, kdybych se mýlil.“ Marie Beranová odložila cestu do lázní v Piešťanech a odjela na žně do Miloňovic. Otec nabádal syna, aby jí tam psal. Nejlépe, když jí bude posílat pravidelný deník ze svého pobytu ve Velmu. Také starší syn Rudolf pobýval v Miloňovicích a v Bažantnici. Otec mu svěřil některé úkoly, aby hospodařil, než pojedou na Slovensko.⁸

Když se Břetislav vrátil domů 14. srpna, tak hned odjel do Miloňovic, kde ještě stihl žně. Generální ředitel Hans Hamscha, který se o prázdninách o syna staral, upozorňoval R. Berana, že 7. října 1936 se koná v Smetanově sále v Praze koncert, na němž vystoupí krajan E. Godín z Vráble na Slovensku, člen Vídeňské opery. „Studie Vašeho pana syna zajisté již zase počaly; vzpomínáme ve Velmu často na něj a těšíme se již dnes na příští rok, kdy pan Břeťa svoji feriální praxi bude zase u nás absolvovati“, psal dále Hamscha, který se při té příležitosti pochlubil, že na zemské hospodářské výstavě v Mostě nad Litavou obdrželi za svoji pšenici z Velmu první cenu a za ječmen druhou cenu, což Břetislava jistě bude zajímat. Předseda agrární strany mu poblahopřál k hospodářským úspěchům a poděkoval za laskavost, se kterou se ujal jeho syna. „Břeťa již opět studuje v Klatovech, starší syn složil maturitu a nyní bude studovat práva v Praze.“⁹ Pozdravy pak tlumočil

Beran synovi, jemuž připomněl úspěchy hospodářství ve Velmu, ale hned podotkl, že si nesmí myslet, že na úspěších má nějakou zásluhu. Beranovi se rozhodli, že ing. Hamschovi věnují zlatou tabatěrku. Břetislav měl poslat několik podpisů, z nichž některý by otec vybral a nechal jej vyryt na tuto tabatěrku.¹⁰

Nebylo neobvyklé, že Břetislav žádal otce o přímluvu v některých případech. Rudolf Beran se měl např. přímluvit za syna správce Guttenbergra, který byl na státním statku v Soběticích u Klatov. Přes veškerou snahu nemohl sehnat žádné místo a byl už dva roky bez práce. „Taťku je to dobrý hoch, kterého již znám 3 roky a je zaručeným agrárníkem“, přimlouval se syn za svého žadatele.¹¹ Otec mu vyhověl. Za syna správce Guttenbergra se u ministra vnitra J. Černého přimlouvil a doporučil svému stranickému kolegovi, aby bylo žádosti kladně vyhověno. Synovi pak psal: „Napiš mně, jak se Ti vede a děláš-li pořádného člověka a dobrého žáka. Mám obavu, abys mně nedělal ostudu.“ Břetislav mu měl také sdělit, na čí žádost se před časem přimlouval, aby nějaký architekt dostal stavbu Švehlovy chaty. „Chceš-li něco na svém tátovi“, psal mu otec, „musíš vždycky poctivě s barvou ven, neboť jen tak můžeš dosáhnouti splnění některých svých přímluv“.¹²

Student Břetislav ovšem nedělal otci přílišnou radost, a ten mu to dával patřičně najevo. „Pokládám za nutné velmi ostře vytknouti Ti ledabylost a lajdáctví, se kterým jsi zahájil letošní školní rok“, psal mu 8. listopadu 1936 do Klatov. „Dávám Ti dnes výstrahu a nebude-li tato platná, tedy jsem rozhodnut vzítí Tě z Klatov a dát do německé vyšší hospodářské školy v Novém Jičíně na Moravě. Jednal jsem již o této věci s panem přisedícím Stoupa-lem. Bydlil bys u profesora této školy, který by se pokusil z Tebe udělat řádného studenta a slušného člověka. Jestliže se domníváš, že namísto studování budeš jenom chodit po večírkách, neučit se a pak vespávat, tedy se velmi mýlíš. Hřešení na dobrotu a laskavost tetičky Machníkové, byla by Tvoje pohroma.“ Otec mu sděloval, že mu někteří profesori řekli, že „vážněš v učení – krátce stává se z Tebe flákač a lenoch.“ Pokud se mu dostane ještě nějaké stížnosti, „budeš se bez odvolání z Klatov stěhovat“.¹³

Nebyly to plané hrozby, čehož si byl Břetislav, který byl v té době ve třetím ročníku, dobře vědom. Prospěch proto zlepšil, a tak mohl zůstat na vyšší hospodářské škole v Klatovech. „Mamička dala mi Tvůj dopis, který jsi jí zaslal. Je-li pravdou, že studuješ, jak píšeš, pak je to chvályhodné“, psal již smířlivěji otec s tím, že „na výsledku vysvědčení bude to ovšem vidět“. A pokud jde o chování studenta vyšší hospodářské školy, tak „včera mamička se sešla s tetičkou Machníkovou a tak se o Tobě dozvěděla vše dobré i nedobré“.¹⁴

Počátkem roku 1937 děkoval R. Beran jménem svým i ženiným A. Machníkové za všechnu starostlivost a péči, kterou věnuje jejich synu Břetislavovi. „Prosím Tě o svatou trpělivost i pro tento rok, aby z kluka něco pořádného vyrostlo. Víím velmi dobře, kolik máš starostí a jak jest těžko vést lehkomyšlného mladého hochu, jako jest Břěta. Pán Bůh Ti to na Tvých dětech a na všem ostatním v plné míře vynahradí“, psal Beran s tím, že „Břětovi jsem domluvil, nevím ovšem, zda se polepší“. Především mu uložil, aby byl šetrnější, „dokud si sám nevydělává, neví, jak těžko se peníze vydělávají a jak lehko se utrácejí. Dal jsem dnes Břětovi 500 Kč, aby z nich zaplatil příspěvek do Sokola a SJ. [Selské jízdy], a aby si u Tebe schoval 250 Kč. Poněvadž má na hotovosti ještě mezi 50–100 Kč, tedy může delší čas vydržet, ovšem musí býti skromný. Nemusí ještě kouřit a utrácet jako dospělý člověk. Proto Ti vděčím již předem za Tvoje rozhodnutí, že ho vezmeš energicky do ‚otěží‘. Čím budeš přísnější, tím budu Ti se ženou vděčnější,“ žádal R. Beran.¹⁵

Synovi ještě téhož měsíce pak napsal: „Jsem zvědav, jak skončíš tyto dny pololetí. Zdá se mi, že stejně jako Ruda máš na všechno dost času, ale na učení nejméně. Myslím, že táta musí být na Vás mnohem a mnohem přísnější.“¹⁶ Otec byl na mladšího syna přísný. Na jaře toho roku se navíc domníval, že místo školy myslí na ženění. Břetislav se dušoval, že tomu tak není. „A když, tak asi za 8 let, mohl bych na to pomýšlet“, psal otci do Prahy. „O tom,

že bych byl zamilován, jsem také nevěděl, až jsi mi to sdělil Ty“, poznamenal s jistou dávkou ironie. V Klatovech, kde probíhala přestavba školní budovy, měl hodně učení, ale ujišťoval, že se bude snažit o vyznamenání.¹⁷ Synovo ujištění otce uklidnilo. „Chci věřit Tvému dopisu a proto rád čtu zprávu, že se polepšíš, a že se budeš nyní dobře učit“, psal mu 12. dubna 1937 do Klatov. „Čím méně času, tím více studia a práce. Proto nezapomeň, že v tomto směru ‚slovo dělá muže‘, a že daný slib do posledního puntíku musíš splnit.“¹⁸

S rodičovskou starostlivostí bedlivě sledoval další prohřešky svého mladšího syna: „Břeťa má vyšetřování a dostal důtku, že zdržel se o jeden den déle v Miloňovicích“, sděloval R. Beran manželce s tím, že „svůj díl dostane teprve od mne až přijedu v neděli do Klatov“.¹⁹

Hospodářskou praxi v létě 1937 nekonal Břetislav v zahraničí, nýbrž na Moravě. Jako praktikant správy státních statků Janov. Otec ho nabádal, že jestliže správce ing. Sobota za něj vše platí, aby si veškeré výdaje poznamenával, aby to pak mohl najednou vyrovnat. „Byl jsem včera v Miloňovicích, kde jsem zjistil, že mají sklizenou a vymláčenu řepku a ozimní ječmeny. Řepky namlátili 45 q, tedy 14-15 q po 1 ha, ozim. ječmenů 24 q, a žita chtějí dnes [12. července 1937] začít sekat, poněvadž však prší, začnou až po dešti. Také jarní ječmen bude již tento týden zralý, krmná řepka jest pěkná, mrkev velkým suchem jest špatná, snad nyní po dešti se zdvihne. Jinak v hospodářství není nic nového. Vepřový dobytek přestěhují již do nového prasečnicku. V Bažantnici se staví, jsou již ze základů venku. Také garáže a kůlny v Miloňovicích jsou již v rovnosti. Tedy, milý Břeťo, všechno dobře odkoukej a uč se hospodařiti, aby z Tebe byl praktický sedlák.“²⁰

Na jaře 1938 předpokládal R. Beran, že budou-li se dobře vyvíjet vnitropolitické poměry, tak by mohl syn po maturitě odjet studovat do Švýcarska. Činil už předběžná opatření, aby Břetislav mohl odjet do Curychu kolem 28. září. Veškeré formality vyřizoval tajemník dr. Pluhař, který měl odjet se synem. Pokud by to však vnitropolitické poměry nedovolovaly, zůstal by Břetislav aspoň nějaký čas doma a mohl by snad během roku studovat vysokou školu zemědělskou jako mimořádný posluchač.²¹

„Drahý tatíčku“, psal Břetislav otci 28. května 1938 z Klatov, „mám na Tebe velikou prosbu, vlastně naše třída, která si přeje, abys se strýčkem Machníkem byl protektorem na náš závěrečný maturitní věneček, který se bude konati 25. června, a to pravděpodobně v hotelu Central v Klatovech. Prosím Tě, abys byl tak laskav a naší žádosti vyhověl, neboť věnečky bývají velmi pěkné a všeobecně se soudí, že by jsi Ty mohl protektorát přijmouti, když Tvůj syn zde 4 roky studoval. Nechtěli jsme se dříve opovážiti, Tě o to požádati, poněvadž byla příliš pohnutá doba [mobilizace], nyní však soudíme, že do 25. června snad jistě nastane uklidnění a Ty naší prosbě vyhověš.“²²

„Milý Břeťo“, odpověděl mu otec, „jestliže se domníváš, že uděláš maturitu s vyznamenáním, pak souhlasím s převzetím protektorátu na Vašem věnečku. Jinak, jak Tě znám, milý hochu, myslím, že Vám jde více o příspěvek než o protektorát. Můžeš tedy svým kolegům říci, že protektorát převzmu a sděl mně jen jaký příspěvek Vám mám poslati. Dohodni se v této věci se strýčkem. Jinak ovšem nečekej, že na Váš věneček přijedu. Musila by to býti jen shoda náhodných okolností, že bych se ocitl ten den v Klatovech.“²³

Jaký že finanční příspěvek zaslal předseda agrární strany? Studenti obdrželi 400 Kč. „Myslím, že je to obnos postačující“, soudil Beran. „Mám takovýcho protektorátů a slavností za den několik a naše Rolnická tiskárna dosud peníze netiskne. Obyčejně posílám 100 Kč, tentokrát v přesvědčení, že uděláš maturitu, hodil jsem se přes kapsu.“ Syna upozornil, že mají ve čtvrtek se starším bratrem Rudolfem, který dělal rigorosum, kritický den. „Budu vidět, jak dopadnete“, uzavřel otec.²⁴

Rodiče mohli být spokojeni: synové uspěli. Břetislav se na vyšší hospodářské škole mnohému naučil a osvojil si četné dovednosti. Maturitu úspěšně složil 23. června 1938, zkušební komise ho uznala za způsobilého s vyznamenáním.²⁵ Sekční šéf na ministerstvu zemědělství E. Reich navrhl Beranovým, aby jejich syn studoval jeden rok jako mimořádný

posluchač zemědělskou školu v Curychu, což bylo rodinou nadšeně přijato. „Byl bych Ti proto vděčen“, psal mu R. Beran, „kdybys mně laskavě sdělil podmínky přijetí. Byl bych rád, kdyby hoch mohl jít do nějakého internátu, kde byl by také pod přísným dozorem.“²⁶ Rodinný přítel E. Reich zprostředkoval kontakt s profesorem Oskarem Howaldem. Ten připravil návrhy, jak by mohl jeden rok studovat jako mimořádný posluchač na Vysoké škole zemědělské v Curychu, „aby pro život, jako příští hospodář, co možno nejvíce získal“, jak si přál jeho otec. „Chci, aby po získání dalších vědomostí a prodělání určité praxe, hospodařil na mém statku, který má výměru 120 ha polí a luk a 100 ha lesa v jižních Čechách. Jest to statek obilnářský, na kterém pěstuji zejména pšenici, ječmen, žito, oves, brambory, řepku olejku, na kterém jest chov dobytka (mlékařství) a chov vepřového brava“, psal Beran profesoru Howaldovi do Švýcarska. Přitom syna charakterizoval jako hodného hochu, schopného, ale ještě bez dostatečné životní stability. Podle otce mu scházela klidná rozvaha. Beran rovněž připomněl, že o celé věci mluvil s profesorem Laurem na nedávném mezinárodním zemědělském sjezdu v Praze, který jeho úmysl podpořil. „Doufám, že budu mít vzácnou příležitost, abych osobně ku konci měsíce září, až syn bude v Curychu nastupovat, poděkoval Vám za tuto mimořádnou Vaši obětavost.“ Když Beran psal 14. července 1938 tento dopis, tak nemohl ještě tušit, že koncem září nebude mít ani pomyslení na cestu do Curychu.²⁷

V létě 1938 se Břetislav podílel na chodu hospodářství v Miloňovicích. Zprávy a pokyny, které R. Beran posílal správci Novákovi a starostovi obce Švarcovi, dostával také Břetislav. Úkoly, které mu byly svěřovány, byly ovšem dílčí, např. se týkaly ovocnictví. „Bude potřeba, zejména dobře vyměřiti a vykopati jámy, zatlouci kolíky atd., aby alej byla dobře založena. Doufám, že jako absolvent vyšší hospodářské školy jsi se těmto drobnostem naučil“, psal mu otec, jehož zaměstnávala složitá politická situace ČSR.²⁸

„Milý Rudo“, píše Beran 23. září 1938 do Anglie. „Odpovídám Ti ve spěchu na dopisy, které jsi mně zaslal. Řekl jsem Ti již na Tvůj telefonický dotaz, že můžeš být úplně klidný a že není potřeba, abys nervosně sledoval vývoj dnešních událostí. Věřím, jako jsem vždy věřil, že překonáme, třeba se silnými ořesy těžkostí přítomné doby a že bude zachován mír.“ Staršího syna poté nabádal: „Kdyby cokoliv se dělo, tedy obrať se na naše velvyslanectví nebo konsulát a dej se k dispozici, abys mohl přispěti své vlasti, kde je to možno.“ Zatím ovšem každý nejlépe koná povinnost, když zůstane na svém místě a věnuje se svému povolání. To znamenalo, že se měl syn nadále učit anglicky, aby se co nejvíce zdokonalil.

„Tady měli jsme horké dny“, pokračoval Beran. „Historická rozhodování o nejtěžších věcech. Proto všechna jednání naplněna byla hlubokou a opravdovou bolestí všech nás, kteří dočasně stojíme na zodpovědných místech. Projednávali jsme včera s prezidentem republiky změnu vlády a starali se o to, aby zabezpečen byl vnitřní klid a pořádek. Nervy statisíců nejsou vždy silné. Někdo má silnější, někdo má nervy ořeseny a věř, že není to ani div, jestliže prostě s tímto faktem v této době tak mimořádně vážně se setkáváme.“

Syna ujišťoval, že s jeho pobytem je vše zařízeno. Národní banka by mu měla poukazovat řádně povolený měsíční příspěvek. Manželka a mladší syn Břetislav byli v Miloňovicích. „Břeňa více než pravděpodobně neodjede do Curychu, neboť nechci, aby mohlo být mi znervosnělou veřejností vytýkáno, že v těchto vážných chvílích posílám syna mimo stát. Zůstane doma do té doby, dokud nebude zabezpečen mír a dokud nebude naprostý klid.“ O sobě psal, že je pořád v Praze. „Nemusím Ti ani říkat, že byla řada dnů, kdy jsme téměř nespali.“ Přesto věřil, že vše dobře dopadne. „Ve dne v noci schůze, porady a těžká, vysoce zodpovědná, některá opravdu historická jednání. Doufám, že příští dny, třeba budou ještě plně těžké práce, přinesou již určité uklidnění.“²⁹ Příkaz svého otce R. Beran ml. splnil. Po vyhlášení mobilizace se hlásil na velvyslanectví u Jana Masaryka. „Řekl mi, abych neblbnul, že když mě budou potřebovat, že zavolá“, vzpomínal později R. Beran ml.³⁰

Československo přijalo mnichovský diktát, kterým bylo čs. pohraničí postoupeno hitle-

rovskému Německu. Byla to prohra demokracie. „Čteš jistě o situaci u nás“, psal mu otec ihned 1. října do Londýna. „Jsme všichni naplněni bolestí a hořkostí současně. Pracuje se však se zvýšenou měrou, abychom obtížné doby překonali. Vzpomínáme na Tebe všichni. Doufám, že v klidnějších dobách se opět co nejdříve setkáme.“³¹

Česká společnost prožívá období chaosu, duševní skleslosti a ztrát dosavadních jistot, které se zdály být tak pevné a neotřesitelné. „Milý Rudo“, píše Beran 12. listopadu staršímu synovi do Anglie. „Souhlasím s Tvým programem, abys vrátil se kolem 10. prosince. Nedoporučuji však, abys do Prahy letěl.“ Syna nabádal, aby kvůli počasí zvolil raději bezpečnější cestu vlakem. Pomnichovské poměry mu vylíčil takto: „Prožíváme, milý hochu, chvíle, jakých jsem od dob převratu roku 1918 neprožili. Tragédie, ve které žijeme, vyvolává psychologický zmatek v širokých vrstvách a proto jest nutno, abychom zdvihli lidem hlavy a přesvědčovali je, že budeme moci za změněných poměrů udržeti a zabezpečiti národ a jeho potřeby kulturní, hospodářské a sociální. Snad nikdy nebyl jsem tak pracovně přetížen jako nyní, poněvadž mimořádná doba vyžaduje, abych na exponovaném místě, na kterém stojím, vypjal všechny síly. Jsem však, milý Rudo, optimistou, jako celý život jsem byl a věřím, že s úspěchem přejdeme přes rozvodněnou řeku zmatků, bolestí a různých lidských citů.“³²

Břetislav přece jen nakonec odjel studovat do Curychu. „Milý Břeťo, napsal jsem právě Rudovi ‚ten kluk má štěstí‘, a dopis, který píšeš mamičce, to potvrzuje. Mám taky zprávy od pana konsula Lašky a ze všeho toho vidím, že se Ti vede výtečně. Hlavní starostí jest, abys nemusel dělat dluhy. Proto jsem zařídil, aby pan Dr. Pluhař poslal Ti peníze. Zda-li jsi je neobdržel, sděl mi. V tom případě byly snad pozdrženy v Národní bance.“ Beran dále psal, že on stále úřaduje v Praze, a že práce má více než dost. Manželka pobývá na rodinném hospodářství Miloňovicích a synovi doporučoval, aby se pilně věnoval studiu a zdokonaloval se v německém jazyce.³³

Jak se syn Břetislav ve Švýcarsku chová a jak plní své povinnosti, kontroloval R. Beran pomocí generálního konzula Jana Lašky. „Byl bych rád“, psal mu Beran, „kdyby ve skromnosti a tvrdém životě naučil se dívat správně na svět, neboť v nynějších mimořádně těžkých dobách jest nutno, aby zejména mládež vychována byla v náležité skromnosti a tvrdé zodpovědnosti, aby vykonala svoje povinnosti, až v životě bude postavena na své místo.“ Konzulovi byl Beran zavázán, a tak se postaral o to, aby jeho přeložení bylo zrušeno, resp. odloženo na neurčito.³⁴ V jiném listě z té doby, kdy mu Beran opět děkoval za mimořádnou péči o syna, si ale neodpustil poznámku, „mám dojem, že příliš mého synka, který má býti sedlákem, hýčkáte“. A znovu připomněl: „Rád bych ho totiž vychoval v tvrdém, přísném životě a proto znovu opakují prosbu k Vám, abyste v mezích své možnosti působil k tomu, aby můj syn byl vychován co nejpřísněji a nejskromněji.“³⁵

Otce těšilo, že synovi se vede dobře. „Vítám, že máš snahu naučiti se co nejvíce jazykům“, chválil ho v dopise. „Jest to nutné. Třeba si mimořádným posluchačem, jest naléhavě nutno, abys poslouchal přednášky a skládal kolokviální zkoušky. V tom směru bude psát pan sekční šéf Dr. Reich panu prof. Laurovi a p. prof. Howaldovi. Jest v zájmu Tvého příštího života, abys co nejvíce se naučil, i skromně žít. Dnešní mimořádná revoluční doba v Evropě ukládá každému mladému muži, aby co nejvíce uměl a dovedl se, když je to potřeba, v těžkých dobách jak myslitelně možno uskrovnit.“³⁶

Rudolf Beran byl plně zaměstnán domácí politikou (proměnou česko-slovenského vztahu, přeměnou politického stranického systému, hledáním Benešova nástupce v prezidentském úřadě, projevy generační nespokojenosti, a četnými dalšími aspekty souvisejícími s přechodem od parlamentní k autoritativní demokracii).³⁷ Na dopisy synovi odpovídala převážně Marie Beranová. „Já jsem příliš zaměstnán, takže nemohu odpovídat, jak bych si sám přál a jak by Tobě bylo jistě milé“, vysvětloval otec. „Vzpomínáme Tě a jsme rádi, že se Ti dobře vede. Napiš mně, jak pokračuješ ve studiích. Otázky hospodářské, zprávy o tom,

co se děje v Miloňovicích, v Bažantnici, i v Praze Ti vše napíše maminka, která má daleko více času.“⁴³⁸

Dne 1. prosince 1938 byl R. Beran jmenován předsedou vlády Česko-Slovenské republiky. Program jeho vlády byl jednoduchý, a přece tak nevděčný a těžký. V zahraniční politice domáhat se garancie hranic a zahraničních úvěrů a ve vnitřní politice rekonstruovat zbytky státu, udržet řádný chod státní správy, hospodářský život, právní a sociální řád. Tisíce věcí vyplývajících ze zabrání pohraničí bylo nutné denně řešit. V chladné zimě bylo zapotřebí zabezpečit výživu obyvatelstva, i když přerušené dopravní spoje železniční a silniční ztěžovaly zásobování, zajistit existenci desetitisíců uprchlíků a zachovat klid a soudržnost jednotlivých částí republiky. Synovi napsal do Curychu, že doufá, že jej o Vánocích nalezne po každé stránce v nejlepší stavu. „Po stránce fyzické, jak píšeš, vypadáš dobře. Zkontrolujeme také, jak budeš vypadat po stránce duševního vzdělání.“⁴³⁹

V novém roce nebylo jasné, kde bude Břetislavovo studium pokračovat. Otec dával synovi na vybranou: buď zůstane ve Švýcarsku, dle programu, který Břetislav navrhoval, anebo by přešel na nějakou jinou praxi např. do Německa nebo na nějaký statek v republice. „Uvaž, co pokládáš za účelné a sděl mi svůj názor“, psal mu 23. ledna 1939 do Curychu s tím, že „ve společné poradě se o věci dohodneme“. Synovi nechával posílat agrární tisk, zejména deníky Venkov a Lidový deník. „O různých věcech, které se odehrávají u nás doma a v Miloňovicích, napíše Ti Ruda, poněvadž mám velmi málo času ku psaní.“⁴⁴⁰

Ve Švýcarsku si přál Břetislava zůstat jednak proto, že „čím déle zde budu, tím se více němčinu přiučím“, a rovněž chtěl poznat více švýcarské hospodářství, což zatím nebylo tak úplně možné, protože zde „řídí slintavka a kulhavka a tak mě nikam nepustí“. Semestr končil 11. března, a pak chtěl procestovat Švýcarsko, aby poznal život lidí této země.⁴⁴¹

Tragický 15. březen 1939 situaci vyřešil: Břetislav se vrátil do okupované vlasti. Místo cestování po Švýcarsku pomáhal správci Novákovi hospodařit v Miloňovicích. V pohnuté době požádal R. Beran o revizi hospodaření vrchního odborového radu na ministerstvu zemědělství ing. V. Rosama. „Mám totiž na svém statku, který má výměry okrouhle 120 ha polí, dobrého hospodáře (správce), který celkem dobře hospodaří. Schází mu však odborné znalosti (je absolventem Rolnické školy) v několika směrech.“ Beran mu následně např. vytýkal, že nemá naprosto porozumění pro řádné ošetření chlévské mrvy. Jinak ho však považoval za pilného muže, ale přivítal by, kdyby mu ing. Rosam poradil, jakým způsobem má určité věci zařídit, neboť „poučení písemné nebo různé studování článků, knih, nebylo nic platné“.⁴⁴² Kontrolor ing. Rosam vypracoval zprávu o prohlídce dvora Miloňovice a připsal s ohledem na Břetislava: „Pojednání jest poněkud obsírnější, poněvadž jsem v něm uvedl mnohé, co jsem s panem synem a panem správcem již na místě projednal. Činím tak proto, aby pan syn měl možnost příležitostně si vše zopakovat.“⁴⁴³ R. Beran mu poděkoval, ujistil ho, že poznatky budou co nejrychleji realizovány a požádal ho, jestli by za nějaký čas nemohl opět přijet do Miloňovic, aby mohl zrevidovat, jak dalece jeho pokyny byly respektovány a provedeny.⁴⁴⁴ Již nenapsal, že bude mít dostatek času, aby na vše sám dohlédl. Zdvornilý ing. Rosam ho sice ještě oslovoval slovně pane ministerským předsedou, ale to už byla nenávratná minulost.

Před několika dny, 27. dubna 1939, vystřídal R. Berana v premiérském křesle generál A. Eliáš. Česká společnost se nechtěla smířit s okupací, a také to dávala při různých příležitostech spontánně najevo. Evropa ještě žila v míru, byť nejistém a podivném, když čeští vlastenci vstupovali do odboje, aby přispěli k návratu svobody a demokracie. „Sedlák je hloubavý, konzervativní a často nerozhodný“, zapsal si R. Beran 30. dubna 1939 do poznámkového bloku. „Je třeba, aby zůstal hloubavý, byl stále vytrvalý a při tom rychlý a rozhodný.“⁴⁴⁵ Slova si nejenom zapsal, ale také se jimi řídil. Již v období mezi svou demisí a nástupem Eliášovy vlády uvolnil značné finanční prostředky ze státní pokladny pro zahraniční odboj. V podpoře odboje pokračoval i nadále, když už neměl žádné státní funkce,

a to z vlastních prostředků a z finančních prostředků korporací ovládaných činovníky bývalé agrární strany.

Na podzim překvapily okupanty spontánní lidové demonstrace, které pokračovaly tichou demonstrací při pohřbu studenta medicíny Jana Opletala, který podlehl zraněním z 28. října 1939. Nacisté odpověděli drastickými protičeskými opatřeními: devět představitelů českého studentského hnutí bylo zastřeleno v Ruzyni, více než tisíc jich bylo posláno do koncentračních táborů a české vysoké školy byly na tři roky zavřeny (po dobu okupace už nebyly otevřeny).⁴⁶ Dotklo se to také rodiny Beranovy. Původně chtěl Beran nechat dostudovat mladšího Břetislava v Curychu. Povolení od švýcarských a protektorátních úřadů obdržel už v dubnu 1939, takže nestálo nic v cestě, aby se syn mohl do Curychu vrátit. Nestalo se tak. Se zřetelem k okupačním poměrům ho nechal studovat vysokou zemědělskou školu v Praze. Starší Rudolf pokračoval ve studiu práv. Perzekuce se oběma synům vyhnuly, ale také pro ně uzavřením vysokých škol studium předčasně skončilo.⁴⁷

Břetislav Beran hospodařil v Miloňovicích, kde většinu času nyní trávil také jeho otec. Pokud odjížděl do Prahy, tak odtud sděloval synovi, jak a co má na hospodářství udělat. Na obálce dopisů stálo: Břetislav Beran, hospodář, adjunkt, Miloňovice.⁴⁸ V předjaří roku 1941 mu znepokojeně sděloval, že zjistil u veterinárního oddělení Zemského úřadu, že v jižních Čechách je katastrofálně rozšířena motolice u hovězího dobytka. „Dobytek bude padati v měsíci dubnu a květnu hromadně“, psal Beran. Doporučoval, aby byla zahájena léčeni a dobytek, který je silně napaden, byl rychle odprodán. Dále mu tradičně psal, co objednal pro hospodářství. Byl to jeden z posledních dopisů, které napsal R. Beran na svobodě, než byl zatčen gestapem (7. května 1941).⁴⁹

Po otcově zatčení byli Břetislav s matkou vyhnáni nacisty z rodinného statku. Na veškerý majetek rodiny byla uvalena nucená správa. Lidový soud v Berlíně odsoudil R. Berana pro napomáhání k velezradě a k nadržování nepříteli k 10 letům vězení a k peněžitému trestu sto tisíc říšských marek (červen 1942). Ve vězení mimo jiné plánoval příští hospodaření na rodinném statku. V jednom z dopisů napsal o Břetislavovi: „Je to hodný, inteligentní hoch, má nyní snahu co nejvíce se naučit a i určitou tíživost, ale je ještě nezkušený a jak říkával nebožtík již pres. Šimonek ‚mladé kvasící víno‘. Je-li dobře ošetřováno může z něho býti dobré moselské – není-li ošetřeno – zakalí se a je z něho ocet. Břeťa nyní vidí různé dobré věci u Havelků a chce je prostě ‚kopírovat‘. Něco jde, ale řada věcí nejde. Zemědělství není – průmysl.“ Beran poukazoval na rozdílné přírodní podmínky v jednotlivých zemědělských regionech, na otázku konzumu a dopravy, s nimiž je třeba počítat a na další aspekty hospodaření. Jako jednu z možných variant navrhol, že by Břetislavovi mohl být svěřen výkup lesních plodů z celé Šumavy, přičemž naznačoval výhody takového podnikání.⁵⁰ Povolání, které za protektorátu uváděl Břetislav, znělo: technický úředník. Choval se bezúhonně jako dobrý Čech. Dne 7. května 1943 nastoupil jako hospodářský adjunkt k statkáři Liboru Havelkovi. Na statku v Obříství, 153 ha velkém s rozšířeným zelinářstvím, byl zaměstnán až do konce války.⁵¹

Po skončení války byl rodině znemožněn návrat domů. R. Beran byl označen za zrádce a kolaboranta. V květnu 1945 byl znovu zatčen a v dubnu 1947 odsouzen Národním soudem k trestu 20 let vězení, odkud se už nevrátil (zemřel 1954). Hospodářství zkonfiskoval čs. stát. Hned v červnu 1945 jej přijel osobně rozparcelovat komunistický ministr zemědělství J. Duriš. Břetislav absolvoval vojenský výcvik, sledoval nenávislnou kampaň proti svému otci, stejně jako marný zápas matky o navrácení majetku. Když Marie Beranová později porovnávala vnucenou správu za nacistické okupace a v poválečném ČSR, hořce si posteskla: „Vnucený správce Svoboda odváděl pravidelně mně a našim dětem deputát, ze kterého jsme byli živi. Po válce, ministr Duriš, zabavil nám svévolně a bezprávně statek ještě před vyjitím prezidentských dekretů a nikdo se nestaral, z čeho budeme žít.“⁵²

Po únoru 1948, kdy se ztratila i poslední naděje na demokratický vývoj, uprchli oba

synové do exilu. Hranice přecházeli 1. května 1948 v Chebu. Rudolf Beran ml. odcházel s celou rodinou. Po ročním pobytu v západoněmeckých uprchlických táborech odešli do Kanady, kde našli nový domov.⁵³ V okolí Toronta pracoval Břetislav zpočátku na farmě a od roku 1953 v podnicích, vyrábějících letadla – „The Havilland Aircraft“ a „Welding Technician“. Byl rovněž činný v četných krajských spolcích. V roce 1983 odešel do důchodu. Nikdy se neoženil. O jeho domácnost se starala jeho matka, které bylo dovoleno vystěhovat se do Kanady v roce 1967. Marie Beranová doprovodila svého syna i na poslední cestě (18. dubna 1987).⁵⁴ Břetislavovi bylo souzeno být hospodářem bez hospodářství. Podobný osud potkal i mnohé jiné hospodáře. V komunistickém Československu místo nich hospodařili jiní, mnohdy bez vzdělání a vztahu k půdě.

Poznámky:

- 1 KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918-1938). I díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha 2003, s. 523-527. JAREŠ, Z.: *Agrární hnutí na Jičínsku ve 20. letech 20. století*. Diplomová práce, UJEP Ústí nad Labem 2004, s. 72-74.
- 2 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 1, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 13. dubna 1935.
- 3 Rodina Beranová, tj. jeho tchán Václav Pilař a švagr Bohumil Pilař, koupila velkostatek Miloňovice u Strakoníc (1930), který byl následně přepsán na R. Berana a jeho manželku M. Beranovou (1935). Jednalo se o rodinnou transakci. Tchán s tchýní, Václav a Marie Pilařovi, měli v úmyslu rozdělit po své smrti svůj nemovitý majetek mezi své dvě děti: Marii Beranovou, která by zdědila dům čp. 721 v Nymburce a Bohumila Pilaře, který by zdědil usedlost čp. 8 v Ohařích. Protože B. Pilař chtěl mít jistotu, že se tak skutečně stane, uzavřel s R. Beranem smlouvu u Hypoteční banky v Praze. „ Jelikož následkem déle trvajícího jednání o převod statku Miloňovice z pana Bohumila Pilaře na pana Rudolfa Berana, rodiče pana Bohumila Pilaře mohli by změnití svůj dosavadní úmysl a tím by paní Marii Beranové, resp. jejím dětem vznikl neoprávněný majetkový prospěch a poněvadž převod statku Miloňovice na pana Rudolfa Berana děje se v zájmu pana Rudolfa Berana, resp. jeho rodiny, prohlašuje pan Rudolf Beran, že nahradí panu Bohumilu Pilařovi částkou 400 000 Kč veškerou újmu a škodu, která vznikne panu Bohumilu Pilařovi v budoucnu z toho, že by byl svými rodiči... zkrácen ve svých synovských právech a nárocích na usedlost čp. 8 v Ohařích,“ pravilo se ve smlouvě uzavřené 10. září 1935. R. Beran tedy složil jako záruku u Hypoteční banky oněch zmiňovaných 400 000 Kč. Přitom bylo dojednáno, že jakmile bude pozůstalostními spisy zaručeno, že usedlost v Ohařích čp. 8 připadá B. Pilařovi, nebo jeho synovi Zdeňkovi, mohl uvedenou záruku bez svolení B. Pilaře zrušit. Pokud by se tak nestalo, připadl by celý finanční obnos jako náhrada Bohumilu Pilařovi, případně jeho synovi Zdeňkovi. K dvoru Miloňovice patřil pobočný závod zvaný Bažantnice, k němuž patřilo přibližně 13 ha zemědělské půdy a 26 ha smíšeného lesa a příslušné budovy. Objekt se nacházel přibližně 2 km od Strakonice směrem k Pracejovicím. R. Beran si zde nechal postavit vilu Bažantnici. Sloužit mu měla jako letní sídlo, ale příliš si ji neužil. Jen několikrát přijel na dovolenou. Patrně předpokládal, že až skončí v Praze s „velkou politikou“, prožije zde zbytek života. SÚA, fond Rudolf Beran, ZO BU, G2, kart. 1, Smlouva mezi R. Beranem a jeho švagrem B. Pilařem, uzavřená 10. září 1935 u Hypoteční banky v Praze.
- 4 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/2, list 147, Dopis R. Berana ministerskému radovi E. Reichovi z 31. května 1935. Z prací tohoto zemědělského odborníka např. REICH, E.: *Zemědělské školství a vyučování v ČSR*. Praha 1920.
- 5 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/1, list 40, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 29. srpna 1935.
- 6 STRAKA, K.: *František Machník (1886-1967) – spoluvůdce systému obrany Československé republiky*. In: Semper Idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám, Ústí nad Labem 2003, s. 83-101.
- 7 *Hovory a písničky sousedů Brázdy a Rákose*. Praha 1930, s. 12-24.
- 8 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 10. července 1936.
- 9 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/2, list 145-146, Dopis H. Hamscha R. Beranovi z 23. září 1936 a odpověď R. Berana z 5. října 1936.
- 10 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 3. října 1936.
- 11 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis B. Berana otci R. Beranovi z 5. září 1936.
- 12 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 9. září 1936.
- 13 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 8. listopadu 1936.
- 14 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 5, Dopis R. Berana synovi B. Beranovi z 18. listopadu 1936. Není bez zajímavosti, že až do jmenování ministrem národní obrany bydlel F. Machník v Praze u Beranů. Ve vinohradské vile (Praha XII, Benešovská 1925) platil roční nájemné 5 000 Kč. Přes rok již ale měl

- úřední byt v ministerstvu národní obrany. Beranovi obývali nedávnou postavenou vilu sami. Rudolf Beran si zde zřídil také úřadovnu jako předseda agrární strany, ale většinu dne stejně pobýval ve stranickém sekretariátu v Hyberské ulici, kde vedl politická jednání a přijímal návštěvy a hosty.
- 15 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/3, list 276, Dopis R. Berana Antonii Machníkové z 7. ledna 1937.
  - 16 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 26. ledna 1937.
  - 17 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis B. Berana otci R. Beranovi z 8. dubna 1937.
  - 18 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 12. dubna 1937.
  - 19 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 9, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 13. května 1937.
  - 20 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/3, list 253, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 12. července 1937.
  - 21 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/4, list 408, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 15. března 1938.
  - 22 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 55, Dopis B. Berana otci R. Beranovi z 28. května 1938.
  - 23 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 54, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 30. května 1938.
  - 24 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 57, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 21. června 1938.
  - 25 SÚA, fond Rudolf Beran, ZO BU, G2, kart. 5, Maturitní vysvědčení Břetislava Berana.
  - 26 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 37, list 20, Dopis R. Berana E. Reichovi z 25. května 1938.
  - 27 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, listy 14–16, Dopis R. Berana profesoru O. Howaldovi z 14. července 1938.
  - 28 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 32, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 23. srpna 1938.
  - 29 SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Rudolfovi z 23. září 1938.
  - 30 Rudolf Beran ml. později rovněž vzpomínal, jak komunistická propaganda pracovala proti jeho otci: „Prohlásili, že Beran má v Miloňovicích schované letadlo, s kterým chce uletět. Četníci přišli do dvora za správcem a uhodili na něj, aby jim prozradil, kde je. Když se na ně jenom nechápavě díval, tak mu řekli ať nezapírá, že mají udání. Šli najisto do stodoly, kde byla přikryta plachtou jenom mlátička.“ Listy Strakonicka, 23. a 26. července 1994.
  - 31 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 38, Dopis R. Berana synu Rudolfovi z 1. října 1938.
  - 32 SÚA, fond AÚML, 44 – agrárníci, arch. jednotka 38, Dopis R. Berana synu Rudolfovi z 12. listopadu 1938.
  - 33 SÚA, fond AÚML, 44 – agrárníci, arch. jednotka 38, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 12. listopadu 1938.
  - 34 SÚA, sign. TNS 1/47, kart. 70, inv. č. 1079, poř. č. 1/69, Dopis R. Berana generálnímu konzulovi J. Laškovi z 27. října 1938.
  - 35 SÚA, sign. TNS 1/47, kart. 70, inv. č. 1079, poř. č. 1/69, Dopis R. Berana generálnímu konzulovi J. Laškovi z 7. listopadu 1938.
  - 36 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 35, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 21. října 1938.
  - 37 Podrobněji viz ROKOSKÝ, J.: *Agrární strana v první fázi Druhé republiky (říjen-listopad 1938)*. In: Semper Idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám, Ústí nad Labem 2003, s. 102–121.
  - 38 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 50, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 26. listopadu 1938.
  - 39 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 12, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 21. prosince 1938.
  - 40 SÚA, fond RSČ, kart. 18, inv. č. 37, list 67, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 23. ledna 1939.
  - 41 SÚA, fond AÚML, 44 – agrárníci, arch. jednotka 38, Dopis B. Berana otci R. Beranovi z 21. ledna 1938.
  - 42 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/6, list 559, Dopis R. Berana vrchnímu odborovému radovi na ministerstvu zemědělství ing. V. Rosamovi z 18. dubna 1939. R. Beranovi doporučil ing. Rosama opět sekční šéf na ministerstvu zemědělství E. Reich. „Ohledně prohlídky a dozoru v Tvém statku, jednal jsem o tom, s ing. V. Rosamem, který pracuje při správě výzkumných školních statků v mé sekci a má velké praktické zkušenosti,“ psal E. Reich R. Beranovi s tím, že ing. Rosam v tom oboru vlastně vyrostl. SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/6, list 560, Dopis E. Reicha R. Beranovi z 14. dubna 1939.
  - 43 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/6, list 555, Dopis ing. V. Rosama R. Beranovi z 8. května 1939.
  - 44 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/6, list 554, Dopis R. Berana ing. V. Rosamovi z 9. května 1939.
  - 45 SÚA, sign. TNS 1/47, kart. 64, inv. č. 1094, poř. č. 1/66, Poznámkový blok R. Berana.
  - 46 Student Jan Opletal byl členem agrárního dorostu ve své rodné moravské obci. Hromadná surová perzekuce studentstva dopadla nejtěživěji na Švehlovu studentskou kolej, středisko venkovských studentů. Odtud nacisté odvěkli na tři sta studentů do koncentračních táborů. Z Masarykových a jiných kolejí to byly další desítky studentů – příslušníků agrární strany. Percentuálně byla agrární strana mezi studentstvem v koncentračních táborech zastoupena nejvíce. DOSTÁL, V. *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998, s. 217.
  - 47 SÚA, sign. TNS 1/47, kart. 70, inv. č. 1079, poř. č. 1/69, Dopis R. Berana generálnímu konzulovi J. Laškovi z 14. dubna 1939. Dopis R. Berana tchánovi V. Pilařovi z 16. listopadu 1939.
  - 48 Např. SÚA, fond Rudolf Beran, dodatky 2, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 4. února 1941.
  - 49 SÚA, fond RSČ, kart. 17, inv. č. 35/7, list 733–734, Dopis R. Berana synu Břetislavovi z 25. února 1941.

- 50 SÚA, fond Rudolf Beran, ZO BU, G2, karton 1, Dopis R. Berana synu Rudolfovi z 16. prosince 1943.
- 51 SÚA, fond Rudolf Beran, ZO BU, G2, kart. 5. Osvědčení o pobytu, vydané obecním úřadem v Pracejovicích dne 11. března 1943. Vysvědčení o národní spolehlivosti, vystavené Liborem Havelkou 3. června 1945, potvrzené rovněž Národním výborem v Obříství.
- 52 HRABÍK, M.: *Z vyprávění Marie Beranové*. Novina, 37, říjen 1985, s. 47.
- 53 Rudolf Beran ml. vzpomínal na časté domovní prohlídky, po nichž následoval odchod do emigrace: „Když se jednoho dne před mým barákem objevil policajt, tak už jsem definitivně věděl, že mě zavřou. Domů už jsem nešel, přespal jsem u přátel a vzkázal manželce, že se sejdem zítra na nádraží, aby vzala děti a naší kuchařce řekla, že jedeme na týden do Jevan. Měl jsem mezitím napolo smluvený přechod přes hranice se svým příbuzným dr. Milčicem, místoředitelem agrární banky [dr. Richard Milčic, bývalý ředitel Agrární banky]. Ještě jsme nevěděli, zda pašerák, s kterým jsme vše domlouvali, nás nenechá zavřít, protože lidé se tehdy vydávali policii. Nakonec se ukázalo, že to byl slušný člověk, neudal nás, akorát nám všechno ukradl. Přecházeli jsme u Chebu, byla tma, bouřka, pršelo, ale převedl nás bezpečně jeho komplic, který si jenom na okamžik posvítil na kámen nebo větvičku.“ Listy Strakonicka, 26. července 1994.
- 54 PEJSKAR, J.: „*Břetislav Beran*“. In: *Poslední pocta: Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948-1988*, sv. 3, Curych 1989, s. 8-9. Pro úplnost dodejme, že v práci je drobná nepřesnost. U data narození B. Berana je uveden 12. duben 1919 místo správného 11. dubna 1919. Srov. *Kronika šumavských hvozdů*. Vimperk 1998.

“...to gain for his future life of a farmer as much as possible.”

Břetislav Beran, a Student of the Secondary School of Agriculture in Klatovy

Abstract

The system of agricultural education in Czechoslovakia experienced its golden age during the inter-war period. It was protected and supported by the Agrarian Party, the strongest ruling party of the First Republic. Many leaders of the Party, which was especially popular among the country and peasant population, sent their sons to study at agricultural schools. One of them was Břetislav Beran, who attended the Secondary school of Agriculture in Klatovy. The second-born son of the Agrarian Party's Chairman was to take over the family farm near Strakonice in South Bohemia. He passed the final exam in 1938, the year of crisis of the Czechoslovak democratic regime. Young Beran never took over the family farm – first, it was confiscated by the Nazis, and after the war, the newly established Czechoslovak state administration had kept it. Following the communist coup, he left the country to live in exile. However, he did not become a farmer there, just like many others. Meanwhile in the communist Czechoslovakia, the family farms that had been passed from father to son for centuries were taken over by others. The new masters were often uneducated and more importantly, they felt no real connection with the land and did not identify with rural values and traditions.

Miesto a význam prírodného bohatstva a kultúrneho dedičstva v rozvoji vidieka

DANIELA WOLFOVÁ

Kultúra či už tradičná alebo dnešná je téma vďačná i nevďačná. Je velebná, zabúdaná a veľaokrát i kritizovaná. Pri týchto konfrontačných postojoch však častokrát zabúdame, že kultúra je naša, je ľudská, my sme jej tvorcovia ako aj konzumenti. Keďže je spojená a existuje len cez nás, mala byť zbavená politických, názorových, konfesijných, národnostných rozdielov. Kultúra bola a je len ľudská.

Medzi charakteristikami Slovenska sa v mnohých propagačných materiáloch píše, resp. hovorí, že Slovensko je krajinou s „veľkým kultúrnym bohatstvom“. S pofutovaním však musím konštatovať, že ochrana kultúrneho dedičstva zďaleka nepatrí k prioritám v hodnotových kritériách obyvateľstva. Značná časť súčasnej populácie ešte nevníma celé historické dedičstvo krajiny ako národné. Každý kultúrny štát deklaruje svoj vzťah k ochrane kultúrneho dedičstva, formuje a formuluje stratégiu jeho záchrany, využitia, ochrany a prezentácie. V Deklarácii Národnej rady Slovenskej republiky sa uvádza, že jednotlivé druhy a zložky dedičstva sú rovnocenné a tvoria neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva Európy a celého ľudstva.

Kultúrne dedičstvo tvoria hmotné a nehmotné hodnoty, hnuťelné a nehmotné veci, vrátane diel a myšlienok importovaných, ktoré našli na Slovensku miesto a uplatnenie. Nehmotným kultúrnym dedičstvom sú jazykové, literárne prejavy, diela dramatického, hudobného, tanečného umenia, zvyky, tradície a iné. K hmotným okrem iných patria aj diela úžitkového a ľudového umenia vrátane ľudového odevu a hudobných nástrojov.

Poloha Slovenska v centre Európy predurčila, že sa stalo križovatkou západu a východoeurópskej kultúry s prvkami nížinných i horských kultúrnych foriem.

Európska kultúra nie je obyčajnou skládkou hĺby najrôznejších kultúrnych fenoménov, existujúcich vedľa seba bez vzájomných vzťahov. Je individuálnou jednotou, ktorej časti majú rovnaký základný princíp aj vytvárajú rovnakú základnú hodnotu. Tradičná kultúra Slovenska ako ju poznáme z 1. polovice 20. storočia sa formovala na pozadí stredoeurópskych dejín za súčinnosti viacerých etníc a v kontakte s kultúrnymi tradíciami krajín obklopujúcich Slovensko. Na relatívne malom Slovensku tak vznikli rôznorodé a zároveň vnútorne diferencované kultúrne regióny.

Slovensko je vskutku európskou klenotnicou. Je priestorom, ktorý nezmizol v labyrinte iných kultúr, ale ostal žiť svojou vlastnou kultúrou – početne skromnou, tvorivo však pestrou a bohatou. Ľudské spoločenstvá žijúce v tomto priestore sprítomňovali svoju existenciu nielen do podoby materiálnej, ale aj do podoby množstva hudobných, spevných a tanečných prejavov. Ich rôznorodosť od prvopočiatku odzrkadľovala rešpektovanie prostredia, v ktorom vznikali. Každá kultúrna oblasť má „niečo“, čo ju charakterizuje. Tradičná ľudová kultúra je vo vedomí a poznaní ľudí často zidealizovaná a zredukovaná na znaky, ktoré sa stali symbolmi slovenskej etnickej identifikácie – fujaru, pastiera, detvanca, bryndzové halušky, salaš. Bohatá regionálna variabilita zostáva mnohým nepoznaná ba neznáme sú často aj tie kultúrne hodnoty a osobitosti prostredia, ktoré človeka bezprostredne obklopujú.

Cyklos odborných seminárov pod názvom „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo“, ktoré iniciovala SPU v Nitre v spolupráci s mnohými inými organizáciami má za cieľ oživiť a udržiavať v povedomí obyvateľstva prírodné bohatstvo a krásy našej krajiny a bohaté

kultúrne tradície nášho ľudu. Je tak jednou z možností prepojenia a pokusu o komplexné obsiahnutie hmotnej a nehmotnej kultúry. Dáva možnosť informácií o miestnych špecifikách spôsobu života. Tak môže a napomáha k väčšej ukotvenosti v slovenskom priestore, je mostom ku kultúrnej identite, ktorá nie je len deklarovaná, ale je s nami zžitá, je v nás všetkých, pretože dovoľm si podotknúť, pokiaľ sa všetko to, čo vytvorili predchádzajúce generácie, čo vznešene nazývame dedičstvom našich predkov, nestane pre všetkých obyvateľov Slovenska skutočne národným, tak aj tie najlepšie prepracované stratégie na prilákanie turistov nebudú účinné. Lebo oživenie, oživiť niečo, to je duchovno, to je duša. Čiže do všetkého treba dať dušu.

Cykklus podujatí „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo“ môže okrem technických zvláštností lepšie popísať základné národopisné charakteristiky regiónov Slovenska a stať sa vítanou pomôckou pre pracovníkov v oblasti kultúry, školstva, cestovného ruchu, pre priaznivcov folklóru a ľudového umenia, pre zastupiteľské úrady a Slovákov v zahraničí a pre všetkých, ktorí chcú lepšie a bližšie poznať túto krajinu, jej históriu, súčasnosť, kultúru ale najmä ľudí.

Mapu Slovenska, kde sú vyznačené jednotlivé regióny s tradičnou kultúrou, možno v súčasnosti vzhľadom na dostatok literárnych zdrojov popísať komplexne. Sústredila som sa len na tokajskú oblasť. Táto oblasť tvorí bohatšiu časť zemplínskej župy s rozvinutým poľnohospodárstvom, produkciou vína a remeslami. Charakteristická je veľká rodinná súdržnosť, pestovanie okázalých rodinných slávností s množstvom hostí. Dodržiavaná je susedská recipročná výpomoc, najmä medzi ženami. Pretrvávajú domácka výroba tkanín. Vedome sa pestuje hudobný a tanečný folklór ako jeden z najvýznamnejších identifikačných faktorov zemplínskeho povedomia. Juhovýchodná časť okolo Kráľovského Chlmca z národopisného hľadiska patrí do kultúrneho maďarského regiónu Medzibodrožia. Aj v tejto oblasti je prítomná identifikácia so zemplínskym regiónom. Je to etnicky zmiešaná oblasť a vyskytujú sa tu všetky konfesie. V súčasnosti v tejto oblasti možno cítiť určité napätie z dôvodu všeobecnej sociálnej neistoty. Podnikateľské aktivity sú tu živšie ako v severnejších oblastiach. Zväčšuje sa plocha rodinného záhumienkárstva a rozširujú sa vinice. Hudobno-tanečný folklór nadväzuje na poľnohospodársku činnosť.

Načrtla som veľmi stručne charakteristiku regiónu Tokaj, nie vyčerpávajúco a ani komplexne. Aj napriek tomu si myslím, že aj takéto podujatia prispievajú k nehatenej komunikácii medzi odborníkmi z rôznych oblastí, ale aj medzi odborníkmi a laikmi. To je cesta nachádzania spoločného, európskeho, ale aj cesta hľadania odlišného. Len takáto cesta môže uchovávať, zachovávať a ctíť to, čo nazývame dedičstvom našich predkov. Bez kultúrneho dedičstva by nebolo našej ukotvenosti, neboli by korene a o tie nám ide. Aby sme kultúrne dedičstvo chápali ako skutočne národné.

The Place and Importance of Natural Resources and Cultural Heritage in the Development of Countryside

Abstract

Creation of culture is very important in the wide plurality of the cultures and traditions. It is a part of humanist meditation about differences between people, which are living close to each other. It is looking for the common features, European or Slovak, but it is also finding of the differences, local or regional. It is the possible way of keeping up the cultural heritage, it is the way to our cultural identity.

Seznam účastníků konference a autorů příspěvků:

- PhDr. Petr Blažek**, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
Doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
Doc. PhDr. Jaroslav Čmejrek, CSc., Provozně-ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
PhDr. Jan Dobeš, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
PhDr. Ing. Antonie Doležalová, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha,
PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, PhD., Historický ústav, Jihočeská univerzita, České Budějovice
Dr. Teodorička Gotovska-Henze, Historický ústav Bulharské akademie věd, Sofia, Bulharská republika
PhDr. Josef Harna, CSc., Historický ústav AV ČR, Praha
Prof. PhDr. Roman Holec, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovenská republika
Mgr. Naďa Holická, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Praha
Doc. Mgr. Helena Hudečková, CSc., Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
PhDr. Miloš Charbuský, CSc., Fakulta ekonomicko správní, Univerzita Pardubice
PhDr. Karol Janas, Povážská Bystrica, Slovenská republika
PhDr. Jiřina Juněcová, Státní ústřední archiv, Praha
Mgr. Marek Junek, Národní muzeum, Praha
PhDr. Helena Kokešová, Masarykův ústav AV ČR, Praha
PhDr. Vladimír Kristen, CSc., Černošice u Prahy
PhDr. Michal Kubálek, Provozně-ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
PhDr. Vlastislav Lacina, CSc., Historický ústav AV ČR, Praha
PhDr. Jiří Lapáček, Státní okresní archiv, Přerov
Prof. PhDr. Ing. Věra Majerová, CSc., Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
Prof. PhDr. Pavol Martuliak, PhD., Fakulta humanitních vied, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Slovenská republika
Dr. Zdravka Michajlova, Národní zemědělské muzeum, Sofia, Bulharská republika
PhDr. Alena Mikovcová, Univerzitní archiv, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno
Mgr. Ing. Danuša Moravčíková, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, Slovenská republika
Bc. Martina Neradová, Národní zemědělské muzeum, Praha
PhDr. Gustav Novotný, CSc., Historický ústav AV ČR, Brno
Doc. PhDr. Zdeněk Pátek, CSc., Provozně-ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
PhDr. Jaroslav Pažout, Státní ústřední archiv, Praha
Prof. Ing. Václav Průcha, CSc., Vysoká škola ekonomická, Praha
Mgr. Jaroslav Rokoský, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
PhDr. Magdalena Rychlíková, Národní muzeum, Praha
Doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc., Historický ústav AV ČR, Brno
Dr. Mariana Nikolova Stamova, Ústav pro balkanistiku Bulharské akademie věd, Sofia, Bulharská republika
Dr. Stefan Stefanov, Bulharský svaz farmářů, Sofia, Bulharská republika
PhDr. Jana Šindlářová, Ústav humanitních věd, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno
PhDr. Pavel Šopák, Ústav historie a muzeologie FPF, Slezská univerzita, Opava
Mgr. Marta Šopáková, Zemský archiv v Opavě, Opava
Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
Prof. JUDr. Milan Štefanovič, DrSc., Právnická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava, Slovenská republika
Doc. Ing. Elena Šubertová, PhD., Fakulta podnikového manažmentu, Ekonomická univerzita, Bratislava, Slovenská republika
PhDr. Luboš Velek, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Praha
Ing. PhDr. Daniela Wolfová, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, Slovenská republika
Doc. PhDr. Pavel Zdycha, CSc., Technická univerzita, Zvolen, Slovenská republika

ZEMĚDĚLSKÉ ŠKOLSTVÍ, VÝZKUM A OSVĚTA
JAKO PŘEDPOKLAD HOSPODÁŘSKÉHO A SOCIÁLNÍHO ROZVOJE VENKOVA
V 19. A 20. STOLETÍ

Sborník příspěvků z mezinárodní konference

Studie Slovákého muzea 9
Vydalo Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2004
Sestavila a redakčně upravila PhDr. Blanka Rašticová
Odpovědný redaktor PhDr. Ivo Frolec
Obálku navrhla Ema Pelikánová
Text neprošel jazykovou úpravou.

Tisk KIRAMO Brno
Náklad 250 ks
Neprodejné

ISBN 80-86185-38-9

Dosud vydané sborníky z agrárních konferencí:

Demokratické tradice ve vývoji československého zemědělství po roce 1918: sborník příspěvků z celostátní konference konané ve dnech 22.–23. 5. 1990 v Uherském Hradišti. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1991. – 178 s.

České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami: sborník příspěvků z celostátní vědecké konference konané ve dnech 24.–25. 9. 1992 v Uherském Hradišti. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1992. – 164 s.

Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1994. – 142 s.

České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1996. – 157 s. – (Studie Slováckého muzea; 1).
ISBN 80-901913-5-5

Zemědělství na rozcestí 1945–1948: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1998. – 215 s. – (Studie Slováckého muzea; 3).
ISBN 80-86185-03-6

Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2000. – 319 s. – (Studie Slováckého muzea; 5).
ISBN 80-86185-11-7

Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. – Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002. – 295 s. – (Studie Slováckého muzea; 7).
ISBN 80-86185-18-4